

Bács-Kiskun
megye múltjából
é v k ö n y v

20.

BÁCS-KISKUN MEGYE MÚLTJÁBÓL
XX.

**BÁCS-KISKUN MEGYE
MÚLTJÁBÓL
XX.**

Kecskemét, 2004

A kötet szerzői:

Bodóczy László; Erdélyi Erzsébet; Gerhardt Rudolf; Iványosi-Szabó Tibor;
Mačković, Stevan; Matijević, Zolna; Nánási László; Péterné Fehér Mária;
Szabó Attila; Tánczos-Szabó Ágota; Terenyi Éva; V. Sági Norberta

Szerkesztő:
Szabó Attila

Technikai szerkesztő:
Apró Erzsébet

Az összefoglalókat fordította:
Mohai Gábor

Korrektúra:
Tánczos-Szabó Ágota

Tipográfia:
Mudri Andor

ISSN 1217-6869

Megjelent a

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

és a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat támogatásával.

Kiadja a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára
Felelős kiadó: Dr. Szabó Attila levéltárigazgató

TANULMÁNYOK

EGY PARASZTCSALÁD GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI EMELKEDÉSE A KECSKEMÉTI LADÁNYIAK (1648–1853)

I. BEVEZETŐ

A magyarországi feudális nagybirtok gazdálkodásának elemzése és ismertetése érdekében jeles történeiszek már sokat tettek,¹ és azok az irányításáról, fejlődéséről jól árnyalt összképet formáltak meg. A feudális társadalom legnagyobb részét kitevő falusi jobbágyság jogi viszonyait, életmódját és gazdálkodásának alakulását pedig hosszú idő óta igen sokan, elmélyülten és sikeresen kutatták, eredményeiket sok-sok részfeldolgozásban és monográfiában mutatták be, ezért ezt egészében és részleteiben talán még alaposabban ismerjük.²

A szabad parasztság gazdasági és társadalmi fejlődésének elemzése és bemutatása viszont még várat magára. Csak nagyon korlátozott értelemben szólhatunk ilyen irányú kutatásokról.³ Éppen ezért olyan jellegű feltárómunkákat, amelyek az egyes családi gazdaságok folyamatos gyarapodását, ezen belül az egyes termelési ágak súlyának változását, a birtokszerkezet alakulását, a felhasznált munkaerő, a piac, a paraszti tőkefelhalmozás folyamatának bővülését, a hitelezési mód modernizálódását, a paraszti életmód alakulását stb. elemezték volna, szinte nem is találunk.

A Kiskunság, Kecskemét, Cegléd és Nagykőrös határa a Duna–Tisza közti Homokhátság nagyobb részét magába foglalja. Ez a tájegység két-három kisebb megye (pl. Komárom, Túróc, Ugocsa) területénél is nagyobb volt, és lakossága sem volt kevesebb azokénál. Az is kétségtelen, hogy több uradalommal ért fel ez a terület. Gazdasági és társadalmi súlya már a XIV. századtól figyelemre méltó, mivel széles körű szarvasmarha- és lótenyésztése révén az ország egyik legfontosabb exportcik-

¹ Wellmann Imre, Mérei Gyula, Szabad György, Zimányi Vera, T. Mérey Klára, Szendrey István, Gál Éva, Hőgye István és még sokan mások végeztek kiemelkedően fontos vagy módszertanilag is igen jelentős munkát.

² E téren még kevésbé vállalkozhatunk a felsoroláskor teljességre. Csak az utóbbi évtizedek legjelentősebb kutatói közül emelhetünk ki néhány személyt: Varga János, Balogh István, Rác István, Wellmann Imre, Orosz István.

Bár nem árt utalni velük kapcsolatosan arra is, hogy úttörő munkáik során elsődlegesen jogi helyzetük alakulását, a határhasználat jogi feltételeit, különféle szolgáltatásaikat és terheik változásait vizsgálták és mutatták be. Jóval kisebb figyelmet kaptak munkáikban az egyes tájegységeken belül a telkes jobbágy családok gazdálkodásának keretei, azok feltételeinek bővülése vagy szűkülése, a vagyoni felhalmozás folyamata, termelési eljárásaik módosulása, az egyes tájakon kialakult eltérések megfogalmazása stb. A megfelelő írott források hiánya miatt pedig csak a legkritikább esetben lehetséges egy-egy telkes jobbágyfámília sorsát akár néhány évtizeden át is követni. Még kisebb a lehetőség arra, hogy egy-két évszázadon át láttassuk gazdasági és társadalmi emelkedésüket vagy stüllyedésüket.

³ Itt elsődlegesen a hajdúvárosok lakosságának jogi és gazdasági viszonyaira vonatkozó elemzéseket, ismertetéseket lehet kiemelni. A valójában jóval népesebb jászkunok gazdálkodásáról lényegesen kevesebb feldolgozás született. Az utóbbi évtizedekben Bánkiné Molnár Erzsébet közölt több figyelemre méltó feldolgozást, de ezek is nagyobb részét az egyes kerületek közigazgatási és jogi változásairól szólnak.

kének termelője volt. A XVII–XVIII. század folyamán termékei talán még a korábbiaknál is keresettebbek lettek, a polgári forradalom időszakára pedig a tanyás gazdálkodás általánossá válása és a széles körű szőlő- és gyümölcsstermesztés miatt mind a hazai, mind a nemzetközi kereskedelemben minden tekintetben a korábbiaknál is fontosabbá vált e tájegység.

Történeti irodalmunkban az is egyértelműen rögzült, hogy a hajdúk és jászku-nok társadalmának tagozódása, önkormányzatuk szervezettsége, anyagi és tárgyi kultúrájuk merőben más, mint a jobbágyfalvaké vagy a kisebb, közvetlen földesúri függésben lévő mezővárosoké, de hogy pontosan miben tértek el azoktól, mennyiben álltak közelebb a polgárosodott rétegekhez, a szabad királyi városok lakosságához, arról még ma is csupán vázlatos képet alkothatunk.

Hangsúlyoznunk kell, hogy ezek a népcsoportok sok évszázados kiváltságaik alapján különültek el a jobbágyfalvak lakosságától. Valójában a nemesi nemzet, a feudális uralkodó osztály részeivé váltak, bár nem egyéni, hanem kollektív nemességgel rendelkeztek, nem az egyes személyek és családok, hanem maga a közösség birtokolta a földterületet, a közösség rendelkezett meghatározott kiváltságokkal és némely kötelezettséggel. Az adómentesség, a robot és a tized alóli mentességük, a szabad költözés lehetősége, a használatukban lévő föld közös tulajdonlása stb. egy sor olyan lehetőséggel, kiváltsággal ruházta fel őket, amelyekkel a jobbágyok nem rendelkeztek. Éppen ezért esetükben csak korlátozott értelemben beszélhetünk szabad paraszti fejlődésről. A jobbágy-paraszsággal közös vonásuk mindenekelőtt abban fogható meg, hogy ők is saját maguk művelték a használatukba került, legtöbbször viszonylag kis földterületet, és mivel nem voltak jobbágyaik, azok ingyenmunkáját nem vehették igénybe, megművelhető területeiket, gazdálkodásuk kereteit pedig csak kivételesen tudták bővíteni, növelni. Bár soraikban is számottevő volt a vagyoni rétegződés, a családi vagyon gyarapításának, gazdálkodásuk kitágításának, javaik felhalmozásának lehetősége, életmódjuk, szokásaik, közösségi tudatuk és önkormányzati lehetőségeik viszont sok tekintetben eltértek a földesúri függésben lévő jobbágyközösségektől. Bár kétségtelen, hogy sok szempontból hasonló állapotok között éltek, mint a szabad parasztok, mégsem voltak igazán azok. Kiváltságaik révén anyagi terheik feltétlenül kisebbek voltak, mint a valóban szabad parasztoké, a föld közös birtoklása miatt viszont több olyan kötöttség terhelte őket, amiktől sorstársaik mentesültek.⁴

Magyarországon a feudális jogviszonyokhoz mérten szabadnak mondható, tehát földesúri kötöttségektől gyakorlatilag mentes, saját föld- vagy szőlőtulajdonnal rendelkező parasztságról valójában két területen beszélhetünk. Részben a királyi szabad városokon belül élő, polgárjoggal rendelkező, de paraszti életmódot folytató egyének, gazdák esetében, akik minden korlát nélkül rendelkeztek földjük, szőlőjük és házuk tulajdonjogával, és az állami, valamint a városuk által kivetett adókon és szolgáltatásokon kívül más érdemi kötelezettség nem terhelte őket, foglalkozásukat és lakóhelyüket szabadon cserélhették. Tőlük jogilag és részben anyagi lehetőségeket tekintve is eltért a szabadalmas mezővárosok lakosainak helyzete, lehetősége. Ők jogilag jobbágyok voltak, földesúri függés alatt éltek, de nem voltak közvetlen kapcsolatban földesuraikkal. A velük szembeni terheket a mezőváros közössége már korábban a szokásjog alapján és a különféle érdekütközések során kialakított pénz-

⁴ OROSZ István, 1974.

összegben róttá le. Az egyházi tizedet is a közösség fizette püspöküknek évről évre, szerződéseikben rögzített formában.⁵ Így nemcsak terményeikből nem kellett ténylegesen és szó szerint vett tizedet leróniuk, sem pedig kilencedet fizetniük, hanem a földesúri ispánok és a tizedbérlők évenként ismétlődő önkényeskedésétől is megszabadultak, mivel városuk, közösségük választott tisztségviselői és szakképzett hivatalnokai mentesítették őket ezen zaklatástól. A jobbágyparasztság számára mind keservesebbé váló különféle ingyenmunka és a határ közös használata számukra csak hírből ismert fogalom volt. Bekerített szántóikat, legelőiket (innen ered vidékünkön az évszázadokon át használt mezei kert elnevezés), kaszálóikat, szőlőiket nemcsak kizárólagosan használhatták, hanem gyakorlatilag saját tulajdonuknak is mondhatták, valójában szabadon átörökíthették,⁶ adhatták és vehették, hisz a városi közigazgatás csak a tények rögzítésére, a nyilvántartások vezetésére korlátozta e téren tevékenységét. A városból való elköltözésük elé érdemi akadályt senki nem gördített.⁷

Az 1608. évi törvény, még inkább a XVIII. századi törvények mind komolyabb formában korlátozták az uralkodókat abban, hogy a gazdaságilag megerősödött mezővárosoknak a szabad királyi városok jogállását megadják. Így viszonylag kevés tudott közülük a megváltkozás révén mind a földesúri mind a megyei kötöttségek alól kiszabadulni. Minden nehézség ellenére Nyíregyháza, Nagykőrös, Szentés, Kecskemét stb. rendkívüli terheket és évszázados küzdelmeket vállaltak annak érdekében, hogy a szabadalmas mezővárosi jogokat a kulcsos városok kiváltságaival fel tudják cserélni, hogy mind a földesúri, mind pedig a megyei ellenőrzéstől, zaklatástól végleg megszabaduljanak.

Kecskemét igen sokat köszönhetett annak, hogy egykoron királyi birtok volt. Bár a XV. század során magánföldesurak tulajdona lett, földesurai mindig a várostól távol éltek, ezek közvetlen hasznosítására nem vállalkoztak, ezért a város számára kezdettől fogva lehetőség nyílt arra, hogy különféle feudális terheit egy összegben rója le. Ráadásul a XV. század végétől, a XVI. század elejétől a mezővárosnak egyszerre több földesura volt, és ezek, mivel valamennyien távol éltek, maguk között a város határát nem osztották fel, hanem a város által kialakított összegben osztottak tulajdonjoguk arányában.⁸ A hódoltság idején földesurai a királyi Magyarország, illetve Erdély területén éltek, így ők még kevésbé gondolhattak arra, hogy a várost a többi feudális birtokukhoz hasonlóan kezeljék, irányítsák. Csak a hódoltság végén, az 1670-es években tett Koháry István kísérletet arra, hogy Kecskemét életébe közvetlenül beavatkozzon, földesúri igényeit érvényesítse, a feudális kötöttségeket szigorítsa. Azonban a város ellenállása, a felszabadító háborúk, majd a Rákóczi-szabadságharc miatt ezt a kísérletét fel kellett függesztenie. A szabadságharc után úriszékét működtette ugyan a városban, és ismételten megkísérelte, hogy közvetlen irányítása alá kényszerítse a várost, de ez a veszély a magisztrátus és a lakosság ellenállása és hosszas alkudozása, újabb anyagi teher vállalása révén végleg elhárult.⁹ Viszont az is kétségtelen, hogy ezek a földesuraival vívott keserves küzdelmek a

⁵ HORNYIK János, 1862. (III.) 247–262.

⁶ Ezt meggyőzően bizonyítja a közelmúltban közzétett kb. ezer kecskeméti testamentum is. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/a. ill. 2003.

⁷ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/b. 273–280.

⁸ HORNYIK János, 1862. (III.) 1–69, ill. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/b. 113–115.

⁹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/b. 273–283.

szabadalmas állapot megőrzése mellett minden egyes esetben anyagi terheinek újabb növekedését eredményezték. Mivel ezek ellenére a XVIII. század során lélekszáma és gazdasági ereje megsokszorozódott, és az ország legnagyobb oppidumává nőtt, a szabadalmas mezőváros megőrzött és bővített kiváltságai birtokában merőben más fejlődési úton tudott végigmenni, mint az átlagos mezővárosok. Amint nőtt a mezőváros gazdasági ereje, oly mértékben növekedett az önkormányzat elszántsága az iránt, hogy mindennemű földesúri teher alól végleg megszabaduljon. Ennek érdekében Kecskemét több mint egy évszázadon át kitartó küzdelmet vívott, és rendkívül nagy anyagi áldozatokat vállalt fel. A legnagyobb földesúri család, a Koháry-Coburg familia szertelen anyagi követelése miatt a teljes megváltkozás csak 1834-ben történt meg, amikor a város vezetői a lakosság gazdasági erejét meghaladó áldozatot vállalva elfogadták a főúri család követelését. A megváltkozás összegének törlesztése és az összeg kamatai évtizedeken át nyomorították az adófizetőket. Kétségtelen viszont, hogy gyakorlatilag már a jobbágyfelszabadítás előtt több évtizeddel a lakosság módosabb része itt valóban a mezőváros szabad polgáraként élvezhette a megszerzett előnyöket, és így évtizedekkel korábban hozzájutott azokhoz a lehetőségekhez, amelyekkel a falusi jobbágyok csak a XIX. század második felében, a tagosítások keserves éveit, igen sok helyen pedig évtizedei után rendelkeztek.

A jobbágyfalvakétól merőben eltérő, sajátos jogi és gazdasági fejlődésének hatására Kecskemét társadalma is erősen eltért azok rétegződésétől. Az egyik leginkább meghatározó vonása az volt, hogy Kecskemét határában nem volt feudális alldíum, itt nem éltek olyan birtokosok, akik jogosultak lettek volna arra, hogy jobbágyi munkaerőt igénybe vehessenek, a városra nehezedő állami és egyéb terhek alól mentesülhettek volna. A másik igen fontos sajátosság pedig az, hogy bár a XVII. századtól éltek itt nemesi címmel rendelkező személyek, de ők nemesi földbirtokkal, fundussal nem rendelkeztek. Kivétel nélkül armális nemesek voltak, akik anyagi gyarapodásuk révén pénzen tudták megvásárolni az uralkodótól nemesi címüket, de ehhez nemesi fundust nem kaptak, és sohasem szereztek. Éppen olyan alapon jutottak a városban háztelekhez, a város határában pedig mezei kerthez, szőlőhöz, réthez, erdőhöz, legelőhöz, mint a város bármely lakója, akik jogilag a város földesuraival szemben függő viszonyban voltak. Jogi formába öntve: az 1635. évi 221. tc. egyértelműen meghatározta, hogy a jobbágytelken élő és gazdálkodó nemesek kötelesek vállalni mindazokat a terheket, amelyek a jobbágyi telkekre hárulnak. A nemesi birtokkal nem rendelkező, tehát jobbágytelken gazdálkodó kecskeméti nemesek is kénytelenek voltak az 1723. évi 90. tc. alapján különféle kötelezettségeket magukra vállalni. Az 1767 után érvényesülő úrbéri rendelet alapján is csak személyük volt adómentes, de a város határában lévő ingó és ingatlan vagyonuk nem.

A XVII. században a város lakosainak aránytalanul nagy része a pásztorkodásból és a növénytermesztésből élt. Csekély számban voltak a városban iparosok és kereskedők, még kevesebben azok, akiket a közigazgatásban foglalkoztattak vagy egyházi szolgálatban álltak. Az agrárius lakosság nagyobb részét a gazdák alkották. Itt gazdának számított az a családfő, akinek önálló fundusa, háztelke és rajta lakása volt, attól függetlenül, hogy volt-e egyéb vagyona. Telket csak a városi tanács enge-

délyével letelepedett személy, illetve annak leszármazottja vásárolhatott.¹⁰ Ezt viszont közülük vagyoni képességétől függően bárki megtehetette. Zsellérnek minősült az, aki a helyi hatóság engedélyével telepedett le a városban, de saját fundussal és rajta házzal nem rendelkezett. Zsellérnek minősült a más házában bérlőként élő nemes, a gazdag görög vagy zsidó kereskedő és a helyi vendéglők valamelyikét bérlő személy is. Az agrárlakossághoz tartoztak a cselédek is. Ők az év egészére vagy annak egy meghatározott részére előre megszabott munkabér fejében eladták munkerejükét. Nagyobb részük helyi zsellér, részben pedig a szegényebb gazdák leszármazottja, kisebb részük évről évre más településről idekerült nincstelen volt. A sok tucat családot képező pásztorok többsége lényegében ugyancsak ehhez a társadalmi csoportozhoz tartozott.

A helyi iparosok és kereskedők hosszú időn át kizárólag a helyi polgárjogot kapó lakosok közül kerültek ki. A XVIII. század elejétől a görög kereskedők, majd a század közepétől a zsidók vették át a kereskedelem mind jelentősebb részét. A görögök 1790-ig, a zsidók pedig csaknem a XIX. század derekáig nem vásárolhattak telket, nem válhattak a város teljes jogú polgáraivá (mivel jogilag nem voltak magyar alattvalók), még ha itt is születtek, és itt is nőttek fel. A helyi iparosok számát a XVIII–XIX. században a német, morva és a szlovák betelepülők növelték.

A korszak elején még csekély számú, de a korszak végére számottevően gyarapodó értelmiség a hivatalnokokból, a különböző felekezetek egyházi személyzetéből, tanítóiból, majd a jogi szakképzettséggel rendelkező személyekből tevődött össze.

A feudális kori parasztcsaládok múltjának kutatását nagyban hátráltatja az, hogy rendkívül csekély, töredékes és nagyon esetleges a tőlük és a róluk fennmaradt iratanyag. A feudális nagybirtokos családok kutatói számára a sokszor igen gazdag irattárak, sőt levéltárak szinte kimeríthetetlen gazdag forrásul szolgálnak, és nem ritkán több évszázados folyamatok megrajzolását teszik lehetővé. Ott az adománylevelek, a különféle adásvételi, ajándékozási szerződések, a peres ügyek irattömegei, a család többirányú levelezése, a sok esetben évtizedeken át vezetett gondos nyilvántartások sora stb. áll rendelkezésre, és olykor a zavarba ejtő bőség okoz gondot a kutató számára. A kis- és középbirtokos parasztcsaládok esetében viszont ritka kivételtől eltekintve csak a mezővárosok iratanyagai nyújthatnak segítséget.

A Ladányi család sem hagyott hátra irattárat, sőt csak a legújabb iratrendezés során hoztak létre Kecskemét város levéltárában a család nevéhez kapcsolt kisebb önálló fondot.¹¹ Azonban ez sem egy szervesen, hosszabb időn át kialakult irategyüttes, hanem csupán egy több éven át folytatott hagyatéki per viszonylag épen megmaradt iratanyaga, amit az iratok rendezője célszerűnek látott önálló fondként kezelni. Éppen ezért a néhány doboznyi anyag csak a család történetének a címben jelzett utolsó éveit képes alaposabban megvilágítani. Az előző évtizedek, a korábbi generációk eredményeinek bemutatásához, pontosabban az ezt szolgáló mozaikszerűen összegyűjthető adatok feltáráshoz a város viszonylag gazdag feudális kori iratanyaga nyújt segítséget. Kecskemét különféle nyilvántartásai egészen a

¹⁰ Kecskemét társadalmi tagozódásával kapcsolatosan részletesebb áttekintést ad: IVÁNYOS-SZABÓ Tibor, 2002/b. 470–565.

¹¹ Az itt felhasznált levéltári anyag mindegyike a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltárában található (A továbbiakban: BKMÖL), XIV. 65 Ladányi Gergely kecskeméti birtokos nemes hagyatéki iratai. (A továbbiakban: XIV. 65).

XVII. század derekáig nyúlnak vissza. Ezekben a város adózó és különféle szolgáltatásokat végző gazdáiról, ha szűk sávból is, de elég folyamatos adatsor gyűjthető össze. Ezekhez járulnak a végrendeletek, a különféle hivatalok számadáskönyvei stb. Ezekből lehetett összegyűjteni olyan adatokat, amelyek a család történetének kb. két évszázadát viszonylag jól áttekinthetővé teszik. A rendelkezésünkre álló források töredékessége, esetlegessége érthetően meghatározta a feldolgozás kereteit. Ebből adódik annak szerkezete, az elemzésekben olykor fellelhető kisebb következetlenségek, az egyes személyek, gazdasági folyamatok bemutatásakor tapasztalható számottevő aránytalanság. Mivel azonban az igen sokirányú és hosszadalmas feltáró munkával össze lehetett gyűjteni olyan mennyiségű adatot, amely egy parasztcsalád kb. két évszázados gyarapodását, a városban betöltött szerepét, gazdálkodásának főbb sajátosságait képes érzékeltetni, feltétlenül indokoltnak látszott az elemzés és az összegzés formába öntése.

II. A CSALÁD

Kecskeméten írott emlékeink nem különböztetnek meg ősi, törzsköcs vagy régi családokat, amelyek bármilyen tekintetben is valamiféle előjogokat, számokra előnyös megkülönböztetést kaptak vagy megőriztek volna. Tekintettel arra, hogy a helyi közigazgatás működése során keletkezett iratok, nyilvántartások csak a XVI. század legvégétől, nagyobb mennyiségben pedig csak a következő század derekától, második harmadától állnak rendelkezésünkre, nem tudjuk dokumentálni, milyen folytonosság lehet a több mint egy századdal korábban rögzített defterekben fellelhető családok és az 1660-as években itt élők, adózók között. Minden bizonnyal a legrégebben letelepedett famíliák nevét örökítették meg az 1677-ben a „kertes gazdák”, illetve a „kertetlen gazdák” lajstromának összeállításán.¹² Ezek a családnevek fellelhetők az 1662-től folyamatosan rendelkezésünkre álló adókönyvekben is, mivel közismerten már régóta a város határában mezei kerttel, azaz szántófölddel rendelkező családok, illetve ugyancsak régtől fogva itt élő, de önálló szántófölddel nem rendelkező adófizetők voltak. Az mindenképpen kétségtelennek mondható, hogy ők, illetve eleik már legalább a XVII. század elején is itt adóztak családjuk, szántóik vagy marháik után. A defterekben a XVI. század dereka táján rögzített személyek jelentős hányada a következő évtizedek pusztításai során részben kihalt, majd az 1600-as évek elejétől újabb és újabb menekültekkel bővült a város lakossága.

A Ladányi család eredetére sajnos nincsen semmiféle adatunk. Valószínűleg sok más paraszti famíliával volt közös a sorsuk.¹³ A török katonaság és hatóság részéről jelentkező kisebb-nagyobb atrocitások elől évtizedeken át több tucat környező faluból és távoli tájegységekről menekültek ide kétségbeesett és elnyomorított családok.¹⁴ Miként Szentkirály, Izsák, Szentes, Szabadszállás és sok más település lakossága a török kiűzése érdekében folytatott harcok alkalmával kényszerült rövidebb-hosszabb időre elhagyni lakhelyét és keresni védelmet Kecskeméten, nem le-

¹² BKMÖL IV. 1508/c Kecskemét Város Adópénztárának iratai. Adólajstromok. (A továbbiakban: IV. 1508/c.) 1677–78. évi adókönyv 222–228. Itt a Ladányi név nem lelhető fel.

¹³ Nincs a családra történő utalás sem az 1559. évi török defterek Kecskemétre vonatkozó anyagában (KÁLDY-NAGY Gyula, 1977. 173–178.), sem Kecskemét legkorábbi adó és számadáskönyveiben.

¹⁴ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1983.

hetetlen, hogy ez a család is a törökellenes háborúk nyomán kialakult kaotikus állapotok következtében hagyta el a közeli Ladány nevű falut. A rendkívüli állapotok nyomán kialakult helyi viszonyok jobb ismerete érdekében a város tanácsának utasítására 1687-ben elkészült egy kimutatás, amely mind a húsz tizeden belül csoportosította a családfőket „ittvalók”-ra és „vidékiek”-re, azaz a régebb óta itt lakókra és a frissen ide menekültekre. Ebben lajstromban a 3. tizedben a „vidékiek” között a 9. helyen található a legelső rájuk utaló rövid feljegyzés: „Ladányi Pál, Ladány”.¹⁵ Ezek alapján több mint valószínű, hogy ők is, miként sok más kecskeméti család, nevüket korábbi lakóhelyükről kapták.

Ladányi Pál

A család legelső alkalommal feltűnő tagjának nevét 1687-ben még egy további nyilvántartásban, a főbírói számadáskönyvben is rögzítették: „Ladányi Pál és Haiagos Istók Egerben Thököli hírét vívén, adtam költségekre gar. 2.”¹⁶ Tekintettel arra, hogy a különféle szolgáltatásokra kötelezett gazdák egyikeként küldték társával együtt, szinte biztos, hogy már néhány év óta a városban lakott. A következő évben készült egyik újabb nyilvántartásban ismét feltűnik a neve, mely szerint 155 pint bort adott át a város tanácsának.¹⁷ Abból a tényből viszont, hogy adózóként csak egy évtizeddel később, az 1699. évi adókönyvben lelhető fel, arra következtethetünk, hogy vagyonával nem hívta fel magára az adószedők figyelmét, akik ezekben a keserves esztendőkből nem kegyelmeztek senkinek, aki fizetésre volt kötelezhető.¹⁸ Az adólajstrom érthetően nagyon szűkszavú: „3/1 Ladányi Pál tall. 5. Totum.” Azonban ebből a rövidke sorból is fontos értesülésekhez juthatunk. Mindekelőtt megtudhatjuk, hogy ekkor már a város különféle adózásra kötelezett gazdáik között tartották nyilván. Az is egyértelmű tehát, hogy a mezőváros teljes jogú polgára volt, aki köteles volt kivenni részét a városra ezekben az évtizedekben bőségesen zúduló terhekből, és ennek fejében rendelkezett mindazokkal a jogokkal, amelyeket a város lakossága évszázadok során magának kivívott. Kétségtelenül ekkor már volt telke és rajta háza is. Az adózó neve előtt fellelhető szám valójában három és felet jelent. Ezekben az évtizedekben az adólajstromokban a gazdák neve előtt tüntették fel a legjelentősebb adóalapjukat, az ún. vadszámmak, vagy más szóval marhaszámmak az összegét, nagyságát.¹⁹ A család- és utónevet követően található

¹⁵ BKMÖL IV. 1510/a Kecskemét város számadási iratai. Másodbírói számadások. (A továbbiakban: IV. 1510/a) 1687. 25.

¹⁶ BKMÖL IV. 1510/i Kecskemét Város számadási iratai. Főbírói számadások. (A továbbiakban: IV. 1510/i) 1687. 28.

¹⁷ BKMÖL IV. 1508/c. 1688. 441. A nyilvántartás fejléce: „Anno 1688. az quantum bornak nevezet szerint az kiké volt.” Itt Ladányi Pál a névsorban a 6. helyen található. Ez az adat nem azt igazolja egyértelműen, hogy volt itt szőlője, hanem csak azt, hogy birtokában lévő bort adott, engedett át. Nem volt ritka eset, hogy a várossal szembeni kötelezettséget a családfők különféle terménnyel egyenlítették ki. Amikor a város a hadsereg számára különféle terményeket volt köteles szállítani, ezeket gyakorta vásárolták össze az itt élőkötől. Persze az sem kizárt, hogy volt kisebb szőlője.

¹⁸ Uo. 1699. 43.

¹⁹ A vadszám a XVII–XVIII. században Kecskeméten és Nagykőrösön alkalmazott sajátos adóalap volt. Egy vadszám vagy marhaszám egy szarvasmarhát, lovat vagy annak megfelelő értéket jelentett. Egy vadszámot képezett pl. öt juh is. A gazdák készpénzét is megadóztatták. Öt tallér jelentett egy vadszámot. A szárazmalmok pedig legtöbbször tíz vadszámmal értek fel. Az egy vadszámmra eső összeget a város tanácsa a településre kivetett adók, katonai sarcok, földesúri követelések ismeretében hatá-

meg a felnőtt családtagokra és a házukra kivetett adó összegét. Végül az adószedő azt rögzítette, hogy a családfő abban az évben minden pénzbeli terhét maradéktalanul leróta. Indirekt módon azonban még további információk is kódolva vannak ebben a néhány adatban. Más feldolgozásból tudjuk, hogy 1695-ben a városba zúduló menekültek hatására az adózók száma 1113-ra nőtt. A korábbi másfél évtized háborús keservei, a várost ért ismételt rablások és sarcolások hatására a lakosság rendkívüli módon elszegényedett. Ezt a folyamatot érzékelteti az is, hogy míg 1662-ben még 26,6 vadszám jutott átlagban egy gazdára, egy családfőre, ekkorra már nem egészen harmadára, 8,3-re zsugorodott. A tömeges elnyomorodás következtében 552 adózónál ekkor már nem találtak ilyen címen megadóztatható értéket az összeírók. Viszont még 1-5 vadszámmal rendelkezett a városban 284 személy, köztük Ladányi Pál is. Még pontosabban el tudjuk őt helyezni a vagyoni szempontból már ekkor is erősen differenciálódott lakosok között, ha figyelembe vesszük, hogy 6-10 vadszám után adózott 115 fő, 11-50 után 133, 51 és 100 közötti szarvasmarha értéke után róttak ki 17 gazdára adót, de még 101 és 200 marhaszám után is tízen fizettek. Sőt még mindig akadt a városban két fő, aki ennél jelentősen nagyobb vagyont tudott megőrizni. Tekintettel arra, hogy ezekben az évtizedekben a nagyállattartás volt a lakosság legjelentősebb megélhetési forrása, ezek alapján megállapíthatjuk, hogy a család legrégebb óta ismert tagja nem a teljesen reménytelen helyzetbe került félezernyi család közé tartozott, de azt is, hogy ebben az évben a mezőváros szegényebb gazdái között található, és százával éltek nála lényegesen jobb anyagi körülmények között.²⁰

Elég sajtószerűen Ladányi Pál ifjúkoráról legtöbbet végrendeletének néhány kitételéből tudhatunk meg. 1730. április 22-én kelt testamentumában²¹ elmondja, hogy addig 82 évet élt meg, tehát valószínűleg 1648-ban született. Születési helyére és szüleine sajnos nem utalt. De megtudjuk ebből azt is, hogy bátyja, Ladányi Boldizsár komoly részt vállalt a törökkel szemben vívott harcokból, és szolgálata során hadnagyi beosztásig emelkedett. Mint tudjuk, az 1660-as évek első felében a török haderő újabb támadásokba kezdett a még meg nem hódolt magyar területek ellen, melynek ellensúlyozására Zrínyi Miklós költő és hadvezér a Dunántúl több pontján eredményes támadásokat vezetett. Katonai sikerei sem tudták azonban megakadályozni, hogy 1663-ban Érsekújvár is elveszzen, amely azután évtizedekre török kézen maradt. A végrendeletből tudjuk, hogy a vár visszaszerzéséért indított harcokból Ladányi Boldizsár is kivette részét, és hadnagyként minden bizonnyal egy jelentősebb katonai egységet irányított. Mint ekkor a legtöbb tiszt, ő is részese lehetett több kézitusának. Az egyik ilyen ütközet során „Újvár vívásakor halálra sebesítettet és Komáromban meg is halt.” Tehát a vár visszafoglalásáért vívott harcok áldozata lett a fiatal hadnagy. Az esemény pontos dátumát nem tudjuk. Az ekkor még csak tizenéves Ladányi Pálra egy egész életre szóló hatást gyakorolt viszont az, hogy hős bátyja halálos ágyán is gondolt rá, és pallosát végrendeletében neki hagyta. Ez a figyelmesség és a pallos birtoklása is feltétlenül hozzájárult ahhoz, hogy fiatal korában maga is nemcsak belekóstolt a katonáskodásba, hanem a törökellenes harcok során „sok viszontagságok között” derekasan helytállt. Tehát nem in-

rozta meg. Ez az összeg a rendelkezésünkre álló feljegyzések alapján 5-100 dénárig, azaz egy forintig terjedt.

²⁰ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1989/b. 133–182.

²¹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/a. 80–81.

dokolatlan feltételezni, hogy a család vagy annak legalábbis több tagja a korabeli „vitézli rend” sorai között élt, harcolt éveken át, és ha a nemesek közé nem is kerültek be, érthetően a nemzet, az ország érdekében értékeiket és életüket is kockáztatónak jogos önértékkel rendelkeztek, és ezt az erkölcsi többletüket családjukra, környezetükre ki is sugározták. Ladányi Pál emlékezetében is évtizedeken át töretlenül fennmaradhatott a régi harcok és sikerek élménye, és családja ezen legtöbbször tartott hagyományát kívánta továbbadni unokájának, akit kívánságának megfelelően, hősi halált halt bátyja emlékére ugyancsak Boldizsárnak kereszteltek. Végrendeletének záró soraiban szükségesnek érezte, hogy rögzítsék: „...kedves bátyám ... amely pallost örök emlékezetül nékem hagyott, én azt nevét viselő Boldizsár unokámnak hasonlóképpen örök emlékezésül hagyom ...”.

Valószínűleg felesége családja is Kecskeméten remélt biztos menedéket találni a nagy futások egyike során. Legalábbis erre vall neve: Szent Mártonyi Tóth Kata. Valószínűleg nem a többségükben protestánsok lakta Kunszentmártonról,²² hanem sokkal közelebbi katolikus Jászságban található településről került ide családja. Házasságukból származó gyermekeik közül három élte meg a végrendelet időpontját. Anna lányáról, aki ekkor már Gömöriné, és Katáról, aki Farkasné egyaránt megemlékezik. Róluk, a nekik hagyományozott viszonylag szerény értékeken túlmenően többet nem is tudunk meg. A kor szokásának megfelelően fiára, Gergelyre hagyta vagyonának nagyobb részét. Házasságkötésük és gyerekeik születésének időpontjára sajnos semmi adat nem utal.²³ Ekkor csaknem minden család viszontagságos életet kapott sorsától. Hogy a Ladányiak sem voltak az átlagosnál szerencsésebbek, abból tudunk következtetni, hogy a végrendeletben elmondottak szerint a szabadságharc alatt a rác csapatok elhajtották csekélyke számú jószágukat is.²⁴ Ezt követően a családot ért csapások sora nemcsak az éveken át visszatérő katonai beszállásolások elszenvedésében, a rendkívül súlyos adók lerovásában nyilvánult meg, hanem abban tetőződött, hogy 1707 áprilisában a városba betörő rácok felgyújtották a mezőváros jelentős részét, és ekkor a tűz martaléka lett Ladányi Pál háza is.

Hosszú élete lehetővé tette, hogy a szabadságharcot követő évtizedekben kitartó munkával családjának kecskeméti egzisztenciáját megalapozza. Ladányi Pál felnőtt fiával együtt haláláig már olyan számottevő értéket tudott összegyűjteni, felhalmozni, amellyel a falvakban csak egy igazán jómódú telkes jobbágy rendelkezett. Ez viszont még mindig nem volt akkora, amely alapján akár csak a viszonylag jómódú kecskeméti gazdák közé sorolhatnánk őt.

Személyiségére is csak végrendeletének egyik-másik kitétele alapján tudunk következtetni. Átlagon felüli energiájára vall nemcsak az addig megélt, figyelemre méltóan magas kora, hanem az is, hogy a bőségesen kijutó sorscsapásokon felül tudott emelkedni, és idősödő kora ellenére élni tudott a békésebb évtizedek lehetőségével. Végrendeletének kezdő és záró sorai életének meghatározó élményeit rögzí-

²² Kunszentmártonba a XVIII. században katolikus jászok települtek be.

²³ Tekintettel arra, hogy az 1819-ben keletkezett hatalmas tűzvészben a katolikus egyház anyakönyvei és iratai is elpusztultak, nincs mód arra, hogy az előző évtizedekből a katolikus családokra vonatkozó fontosabb adatokhoz jussunk.

²⁴ Ez magyarázhatja, hogy az 1704-es évvel szemben 1706-ban élő állatok után már nem vetettek ki rá adót. A szabadságharc megindulása után a rác csapatok több ízben végigrabolták a Homokhátságot, és sok kecskeméti gazda is igen súlyos veszteséget szenvedett. HORNYIK János, 1866. (IV.) 116–131., 183–190., illetve IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/b. 238–261.

tik. Ez arra vall, hogy az okirat formába öntésében meghatározó szerepet kért magának. Az a tény, hogy a helybeli, Szent Miklósról elnevezett templom minden oltárára és a városban található minden kápolnára hagyott egy-egy forintot, csak azt jelzi, hogy a korra jellemző mértékben vallásos volt. Az igazán figyelemre méltó az, hogy a város szegényeire még ennél is nagyobb összeget, tíz forintot hagyott.²⁵ Az sem lehet véletlen, hogy végrendeletének hátlapjára valamely hivatalnok teljesen szokatlan módon egy süveges alakot, egy „vitéz” figuráját rajzolta. Nem lehetetlen, hogy a város önvédelmében szerzett több évtizedes érdemei csapódtak le ilyen formában.

Ladányi I. Gergely

Sajnos róla még kevesebbet árulnak el az összegyűjthető adatok, mint apjáról.²⁶ Valószínűleg még az 1680-as években született. Erre enged következtetni apja végrendeletének az a kitétele, amely szerint „... a pogány rác ellenség házamat megégetvén, jószágaimat elhajtván, gazdaságomat övéle állítottam fel.” Tehát 1707 táján már felnőtt férfi lehetett. Mivel a következő évtizedekben vagyontuk együtt gyarapították, apja éppen ezért végrendeletében ennek a közösen összegyűjtött értéknek nagyobb részét rá hagyta.

Viszonylag későn köthetett házasságot, mivel végrendeletében kiemelte, hogy „...öszveházassulásunkkor gazdaságom fundamentuma megvolt...” Az ugyancsak Kecskeméten felnőtt Szabó Erzsébetet vette feleségül. Végrendeletében ő is két lányának (Erzsébet és Sára) és egy fiának, Boldizsárnak hagyományozott vagyonából. Nem említi, hogy lányait kiházásította, pedig ezt következetesen ki szokták emelni, bár arra sem utal ugyan, hogy ilyen irányú kötelezettség terhelné fiát, tehát nem valószínű, hogy hajadonok voltak. Joggal tételezzük fel, hogy életét a békés évtizedekben a serény gazdálkodás töltötte ki. Súlyos betegsége miatt 1757. augusztus 15-én érezte szükségét annak, hogy testamentumát megírassa. Valószínűleg még ebben az évben meghalt.

Részben az adóösszeírások, részben pedig a végrendelete alapján megállapíthatjuk, hogy szorgos ember, jó gazda lehetett. Apjától örökölt tisztas vagyont, amelynek gyarapodásához éveken át már a maga munkájával is hozzájárult, önállóan is jól kamatoztatta. Igaz, nem árt arra utalni, hogy a férfikorát kitevő évtizedek Kecskemét történetén belül a legszerencsésebbek közé sorolhatók. A város és annak lakossága a szabadságharcot és a törökellenes háborút követő három-négy békés évtizedben rendkívüli emelkedést élt meg. Az adószedő bíró Kecskeméten 1707-ben 663 családot vett nyilvántartásba, akikre valamilyen formában anyagi terhet háríthatott. Az adóztatás során a hivatalnokok látókörébe került családok száma 1757-re pedig már 2872-re nőtt! Tehát a város lakosainak száma ez alatt az öt évtized alatt

²⁵ A városban addig fennmaradt 73 végrendelet közül alig néhány emlékezett meg a szegényekről. Ennél valamivel nagyobb összeget ilyen célra rajta kívül csak egy testáló hagyott. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/a.

²⁶ A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára igazgatójának a közelmúltban jelezte a család egyik leszármazottja, hogy a háború után Amerikába kimenekült család magával vitte fontosabb irataikat is. Remény van arra, hogy ezeket a levéltár meg tudja szerezni. Ezek birtokában talán további ismeretekhez juthatunk a XVIII. századi családtagokkal kapcsolatosan.

példátlan módon emelkedett.²⁷ Ez a gyarapodás részben a természetes szaporodás, részben pedig a nagyarányú bevándorlás révén ment végbe. Az ide csaknem tömegesen érkező cselédek, napszámosok, pásztorok rövid időn belül megélhették a vagyoni és társadalmi emelkedést. Igaz ugyan, hogy a vagyontalanok aránya mint minden mezővárosban belül még ekkor is jelentős, 15,98% volt, de látnunk kell, hogy a városban önálló házzal rendelkező teljes jogú polgár és legalább törpebirtokos lett, családfőként adózott több mint ezer olyan személy, aki nemrég földönfutó cselédként, szolgaként remélt magának kenyeret szerezni ebben a mezővárosban, csaknem másfél ezerre emelve ehhez a réteghez tartozók számát. A már nagyon tisztas egzisztenciát biztosító kisbirtokos vagyonnal rendelkezők családfők köre is négyszázzal bővült, amely egy figyelemre méltó mezőváros lakosságának felelt meg. A vagyoni emelkedést sokkal egyértelműbben élte meg az a 263 közepes vagyonnal rendelkező gazda, akik a legmódosabb falusi telkes jobbágyoknál is lényegesen nagyobb értékeket tudtak felhalmozni. Ezek száma e fél évszázad alatt több mint két és félszeresére emelkedett. A rendkívüli gazdasági gyarapodást mi sem érzékelteti jobban, mint az, hogy a kimondottan gazdagok száma az 1707-ben lévők hét és félszeresére, 233-ra nőtt.²⁸

A kedvező konjunktúrának, a jelzett szorgos és eredményes munkájának köszönhetően Ladányi Gergely is, hogy ő is megélhetett egy igen jelentős vagyoni emelkedést, és élete végén már a gazdag parasztsághoz tartozott. Ekkorra olyan tisztas vagyont halmozott fel, amilyenre a leggazdagabb falusi jobbágy sem tudott szert tenni. Bár kétségtelen, hogy Kecskeméten őt is az igazán gazdag parasztságnak közé lehetett számítani, nem árt utalni arra is, hogy nála vagyonosabb gazdák viszont még szép számmal akadtak a városban. Mindezzel együtt megállapíthatjuk, hogy az anyagiak terén ő tette meg az első legfontosabb lépéseket annak érdekében, hogy ez a parasztságnak egykori sorstársai közül ki tudjon emelkedni. Munkájának eredménye, fiára hagyott jelentős vagyona tette lehetővé, hogy a következő generációk ne csak vagyoni, hanem társadalmi téren is számottevő emelkedést tudjanak megélni.

Ladányi Boldizsár

A család férfitagjai közül az ő személyéről tudunk legkevesebbet. Még a végrendelete sem áll rendelkezésünkre. Felesége nevét is Gergely fia végrendeletéből ismerjük: Csizmadia Végh Judit volt. Ugyancsak ő említi, hogy apja halála után János nevű öccsével osztozott az atyai vagyonon. Fel kell figyelni viszont arra, hogy családján belül az 1777. évi adóösszeírásban négy felnőtt fiút vettek nyilvántartásba,²⁹ és ezek után is kellett adót fizetnie. Mivel pedig az 1780. évi adókönyvben fellelhető Ladányi István és Ladányi Mihály neve is, akik kisebb birtok után

²⁷ Nem állíthatjuk, hogy 4,33-szorossá nőtt fél évszázad alatt a háztartások száma, mivel az 1707-ben az adóztatás során minden bizonnyal nem terhelték meg azokat a családokat, amelyeknek házáat 1705-ben a kurucok, illetve 1707-ben pedig a rácok felégették, és valószínűleg mentesültek azok a családok is, amelyekben a családfő 1707. április elején a rácok elleni harcok során elesett vagy súlyosan megrokkant.

²⁸ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1989/b. 139–145., 235–241.

²⁹ BKMÖL IV. 1504/m Kecskemét Város Tanácsának iratai. Összeírások. (A továbbiakban: IV. 1504/m) 1777/78. V. tized, 1446. sz.

adóztak, feltételezhetjük, hogy ők ugyancsak Boldizsár fiai, akik megházasodván, apjuktól lehetőséget kaptak arra, hogy már önállóan gazdálkodhassanak, és ezért nem részültek halálakor a felosztásra kerülő vagyonból.³⁰

1757-ben két leánytestvérével szemben apja ingatlan vagyonának nagyobb részét ő örökölte, ezért nemcsak a város gazdag parasztsaládjai között tartották nyilván az adókönyvekben, hanem a tizedjén belül már egyfajta tekintélynek is örvendhetett. Ennek is betudható, hogy 1767. május 23-án Here János testamentumának megírásakor a tanács egyik tanúként őt küldte ki.³¹ Ugyancsak ennek hatása lehetett az is, hogy 1769-ben Márton Simon végrendeletének 4. pontjában azt rögzíti, hogy „Ladányi Boldizsár falkáján 1 negyedfű tinóm” van.³² Ugyanis a város tanácsa évenként a pusztáin legelő szarvasmarhákról „szájbérlajstrom”-ot, más szóval a legeltetési bérrel kapcsolatos nyilvántartást fektetett fel. A Pusztaszeren legelő gulyán már 1761–62. évi névjegyzékben is fellelhető Ladányi Boldizsár neve, sőt a 21 gazda 502 darab jószágából álló gulyán belül már ekkor is neki volt a legtöbb, szám szerint 60 db szarvasmarhája. Úgy látszik hogy a következő évek során vezető helyét nemcsak megtartotta, hanem még növelte is, és ezért kötötte a közvélemény és a lajstrom vezetője az ő nevéhez ezt a gulyát.³³

Szorgalmas és szerencsés gazda lehetett, aki igen komoly örökölt vagyonát tovább gyarapította. Két fiára, Jánosra és Gergelyre külön-külön is akkora vagyont hagyott, hogy ők ennek alapján mindketten a város gazdag családjai között folytathatták az apjuktól kapott birtok gondozását. Gergely végrendeletéből tudjuk, hogy mindkettőjük öröklött részét 1734 Rhenes forintra becsülték.

Személyével kapcsolatosan feltétlenül ki kell emelni azt, hogy azon kevés gazda közé tartozhatott, akik vagyonuk irányításán, gyarapításán túlmenően a szellemi tevékenységet, az iskolázottságot is kellően becsülték, mivel valószínűleg ő is gyarapította ismereteit a helybeli piaristáknál. Nem tudjuk, hogy János fia milyen képzettséget kapott, azt viszont igen, hogy Gergely nemcsak a helyi piarista gimnáziumban tanult, hanem annak befejezése után Pesten jogi képzésben is részesült. Az ezzel járó igen komoly anyagi áldozatvállalás kétségtelenül kiemelte őt a gazdag paraszti mentalitás átlagából. Ez a döntése, ez az anyagi áldozatvállalása biztosította a család további gazdasági és társadalmi emelkedését. Öreg napjaiban biztosan megelégedettséggel tapasztalta, hogy fia meghálálta a számára juttatott lehetőséget, és 1772-től vicanótáriusként megbecsült tagja lett a városi közigazgatásnak, sőt megérte azt is, hogy fiát a szabadalmas mezőváros főjegyzőjévé nevezték ki.

³⁰ BKMÖL IV. 1508/c 1779/80. I. tized 140., ill. 238. sz. Mindkettőjük csaknem pontosan azonos mennyiségű adó fizetésére volt kötelezve: 4 forint 52 krajcár, illetve 4 forint 45 krajcár.

³¹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/a. 363.

³² BKMÖL IV. 1504/v Kecskemét Város Tanácsának iratai. Végrendeletek. (A továbbiakban: IV. 1504/v) 1769. július 7.

³³ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2001/a. 193. A barom, a rideg gulya számára a város Pusztaszer, Péteri, Alpár, Szentlőrinc, Vacs és Monostor legelőit biztosította. Ezeket összesen 21 gulyában 8 958 szarvasmarhát őriztek 1761–62-ben. Ebben az évben is 283 gazda „kiverte” jószágát, amelyek az év nagyobb részében a közlegelőkön tenyésztettek. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2001/b. 47.

Ladányi II. Gergely

A familia legjelesebb tagja 1748. március 11-én született Kecskeméten. A családi iratok hiányában gyerekkoráról szinte semmit sem tudunk. Kétségtelen, hogy a helyi piarista gimnáziumban szerezte meg alpműveltségét, és ugyancsak itt kapott komoly lelki útavalót is. Elmélyült vallásossága egész életén át jellemzője maradt. Biztos, hogy ezt követően jogi képzésben részesült, amit minden bizonnyal Pesten szerzett meg. Hazatérve, valószínűleg 25-26 éves korában kötötte első házasságát.³⁴ Első felesége Szekeres Ilona volt. Gyermeküket végrendeletében valószínűleg nem születésük időrendjében sorolta fel, mivel azt jelzi, hogy idősebb fia házasságának hatodik esztendejében született, de ebből a házasságból öt gyereke élt még 1816-ban is, három lány és két fiú. Elképzelhető, hogy csak harmadik, vagy negyedik gyerekük lett fiú, öt két vagy három lány is megelőzhetette, és a fiúkról a végrendekezés alkalmával csak a kor szokásainak megfelelően szólt elsőként. Ebből a házasságból a két fiún, Istvánon és Sándoron kívül Ilona Gömöri Mihályné, Krisztina nemes Halasi Mátyásné és Eszter nemes Kovács Györgyné született.³⁵ Róluk, utódaikról ezen túlmenően érdemi adat nem áll rendelkezésünkre.

Felesége halála után második házasságát 1796-ban kötötte Szabó Juliannával, özvegy Herpai Mihálynéval, aki két kiskorú gyermeket vitt ugyancsak második házasságába. Tőle született lánya Anna, aki 1815 táján ment férjhez ifjú Fekete Sándorhoz, és Mária, aki 1816-ban még hajadon és kiskorú volt. Ebből a házasságból született második gyerekként 1799-ben Gergely, aki a familia újabb jeles tagja lett.

Nem lehetetlen, hogy jogi tanulmányainak elvégzése után néhány évet jurátusként töltött valamelyik ügyvéd mellett. A város szolgálatába 1772-ben állt.³⁶ Nyolc évi vicenótáriusi munka és tapasztalat után 1780-ban a szolgálati ranglétrán előbbre lépett, és a város nótáriusa, főjegyzője lett.³⁷ Ebben a beosztásában a városi tanács ügyvitelében kezében összpontosult, még ha a döntéseket a tanács hozta is meg a főbíró

³⁴ Végrendeletének harmadik pontjában rögzítette, hogy 1796-ban kötötte második házasságát, és 20 évi házasságban élt első feleségével.

³⁵ Miként már utaltunk rá, sajnos 1819-ben egy rendkívül nagy, a város szinte felét elpusztító tűzvész során leégett a kecskeméti katolikus parókia épülete is, és benne pusztultak az egyház anyakönyvei. Ezért a korábbi évtizedekből sem a házasságkötések, sem a születések és a halálozások dátumát nem tudjuk ellenőrizni, illetve pontosítani.

³⁶ Az 1772/73. évi másodbírói számadáskönyvben lelhető fel legkorábban a neve. Ekkor és a következő években vicenótáriusként kapott évi 100 forint salláriumot. Salláriumának összegét vicenótáriusi beosztásának megtartásával 1779/80. évben 125 forintra emelték. BKMÖL IV. 1510/a.

Nemcsak a beosztása, hanem rendkívül markáns és energikus személyre valló kézírása is érzékelteti, hogy korábban már sokat forgatta a tollat. Mivel az előző években a tanácsnál alacsonyabb irodai munkát nem végzett, bizonyosra vehetjük, hogy jogi képzése és esetleg egy-két éves jurátusi gyakorlati alatt tett szert 24 éves korára egy fegyelmezett, érett és intelligens írásra, amelynek sajátosságait egész életén át megőrizte. Idősebb kori írása alig különbözik legelső fennmaradt fogalmazványainak, lajstomainak külső sajátosságaitól.

³⁷ Ez a beosztás komoly jogi felkészültséget és kellő rátermettséget is megkövetelt. A jegyzői, illetve főjegyzői beosztás rendkívüli erkölcsi emelkedést is jelentett a cím viselőjének. Ezt az is érzékelteti, hogy salláriumuk éppúgy évi 250 Rhenes forint volt, akárcsak a főbíróé. Az illetmények arányainak érzékeltetése végett nem árt itt rögzíteni, hogy a perceptor fizetése évi 200, a városgazdáé 150, a cancellistáé 100, a hadnagyé 85, egy csaplárosé 60, egy béresé évi 50 forint volt. BKMÖL IV. 1510/a 1780/81.

Még egy viszonyítási pont lehet néhány állat árának ismertetése: 1788/89-ben egy ló ára 50-70 forint között változott; egy ökör ára 46 forint. Uo.

elnökletével. Mivel a főbírók személye évenként változott, ebben a beosztásban az ország legnépesebb mezővárosának nemcsak mindennapjait tudta irányítani, hanem hosszabb távon ható döntések előkészítésében és meghozatalában is fontos szerepe lett. Minden túlzás nélkül állíthatjuk, hogy következő csaknem harminc éven át Kecskemét életének egyik legfőbb irányítója lett. Nemcsak lehetőségeit, hanem az általánosan elismert tekintélyét is számottevően növelte az a tény, hogy amikor Banó János váratlan halála miatt megüresedett a főbírói szék, őt választották meg utódjának. Ezt követően csaknem negyedszázadon át a nagyhatalmú szenátus, a városi tanács tagja maradt, és rátermettsége, érdemei alapján az 1800/1801., valamint az 1803/1804. hivatali évre ismételten megválasztották főbírónak.³⁸

Mind főjegyzőként, mind főbíróként az ezekben az évtizedekben kulmináló igen súlyos helyi társadalmi konfliktusok ütközőpontjába került, és a rá jellemző határozottsággal képviselhette a tanács hivatalos véleményét, elutasítva a különféle sérelmeket szóvá tevő megnyilatkozásokat. Annak ódiúmat is el kellett viselnie, hogy ő volt a tanács talán legismertebb tagja. Minden bizonnyal nem teljesen a véletlenül múltott, hogy 1811. január 7-én egy Nagy Ferenc nevű helybeli lakos, amikor sérelmeiért bosszút akarván állni, karddal a tanácsterembe rohant, éppen Ladányi Gergelyre támadt. Szerencséjére a hivatal őrői a támadót az utolsó pillanatban le tudták fegyverezni, és a súlyos inzultust megelőzték, így ő azt sértetlenül átvészelte.³⁹

Idős kora ellenére rendkívüli energiával dolgozott a város érdekében a legkülönbözőbb területeken. 1801-től 15 éven át volt a „királyi helybeli iskola”, vagy talán valamivel találóbbr megjelölés szerint az iskolaszék igazgatója. Végrendeletében külön is kiemelte, hogy „az itt való tisztelendő pater franciscanusoknak ... hűsz esztendőktől syndicussa vagyok ...”.⁴⁰ Nemcsak szorgalmazta, hanem anyagilag is komoly mértékben támogatta a piarista gimnázium épületének bővítését, a katolikus ispotály megépítését. Mivel a városban az utcák és telkek rendezetlensége miatt több nagy tűzvész is pusztított, ezért egyik szorgalmazója lett az újabb telekredezésnek, a városközpont rendezésének, a tudatos városszépítésnek.

Nemcsak haszonélvezője volt magas beosztásaiból eredő előnyeinek, örökölt és szerzett vagyonának, hanem – miként végrendeletéből megtudjuk – újabb és újabb igen komoly összegekkel segített a különféle intézményeken. Azt rendkívüli

³⁸ BKMÖL IV. 1510/a A jelzett évek másodbírói jegyzőkönyvei. Szenátorként az évi illetménye 120 forint volt.

³⁹ Pontatlan a Kecskeméti életrajzi lexikonban fellelhető ezen eseménnyel kapcsolatos megfogalmazás: „... a tanácsülésbe berohant egy ember kivont karddal és megsebesítette L. G-t; felépülvén továbbra is közreműködött...” PÉTERNÉ FEHÉR Mária–SZABÓ Tamás–SZÉKELYNÉ KÓRÓSI Ilona, 1992. 162. Maga Ladányi Gergely is azt emeli ki végrendeletének bevezetőjében (BKMÖL IV. 1504/v 1819. 23.), hogy *nem lett* áldozata a merényletnek. Ugyanezt erősíti meg Szilády Károlynak a korabeli jegyzőkönyvből készített kivonata, amely szerint Nagy Ferenc „... a polgárok szobájában lévő fogason függött kardot lekapván, annak hüvelyéből kirántott vasával a tanácsházba dühösen berohant, és egyenesen a maga rendes helyén ült senator Ladányi Gergely úrnak szaladván, a tisztelt urat azon karddal rettenetes indulattal megvágni szándékozott, de minekelőtte a vágást tellyesíthette volna, a kard kezéből (de igen nehezen) kicsavartatott, és annak utána a tanácsházából kivetített.” BKMÖL XV. 22 Szilády Károly levéltárnok, könyvtáros kecskeméti vonatkozású feljegyzései. (A továbbiakban: XV. 22) Tehát a merénylet során nem sebesült meg, de az érthetően igen mély nyomot hagyott benne. Nem véletlen, hogy végrendeletének bevezetőjében ennek ismertetésére sort kerített.

⁴⁰ Rendkívüli energikus fellépését, vallásosságát és elhivatottságát tekintve hihető, hogy valóban *szószólójuk* lett minden fórumon.

vallásosságával lehet indokolni, hogy figyelemre méltó összeget, 50 ezüst forintot hagyott a ferences rendiekre, 200 forintot pedig alapítványként maga és rokonai lelki üdvéért szentmisék szolgáltatására. Azt viszont már kizárólag a kötelességtudatával és példát mutatni akarásával magyarázhatjuk, hogy a város iskolájának „... adandó praemiumokra fundusul 50, azaz ötven forintokat oly móddal...” rendelt, hogy annak kamatát évenként arra fordítsák. Más formában is segítette a város oktatásügyét. „A tisztelendő pater piaristák által építendő oskolákra már jó üdeje, hogy száz forintokat ígértem, és mihelelt az építéshez hozzáfognak, azoknak letételekre magamat köteleztem, de mivel mindeddig építéséhez nem fogtak, ezen száz forintoknak letétele is elmaradott, erre való nézve, ha életemben le nem fizetném, holtom után is lefizetessenek.”

A város szegényeinek sorsa még ezekben az évtizedekben is nagyjából a lakosság jótékonykodásán alapult. Évszázadok óta a jobb módú végrendelkezők nem feledkeztek meg róluk, és kisebb-nagyobb összegekkel enyhítették nyomorukat, segítettek gondozásukat. Még ekkor is a két legnagyobb vallási közösség irányításával, támogatásával működtek az ispotályok, a szegényházak, amelyek egyben a kórház szerepét is ellátták egy szűk körön belül. Egy új ispotály felépítése Ladányi Gergelynek régóta szívügye volt. „Az ujjonnan építendő ispitályra pedig szántam 75 forintokat. Mellyekből 1815. 17-a Junii, midőn már az ispitály építették, ispitály gondviselő Szekeres Antal úrnak 50 forintokat letettem. A hátralévő 25 forintokat, ha le nem tenném életemben, azok is holtom után letétessenek.” Ezt az igen figyelemre méltó összeget megtoldotta azzal, hogy temetésekor a szegények között osszanak szét tíz forintot.

Sokoldalúságát, rátermettségét és az átlagot messze meghaladó energiáját mutatja, hogy többirányú felelős beosztása, munkája ellenére nemcsak megőrizte apjától örökölt tetemes vagyont, hanem azt legalább kétszeresére bővítette. Ily módon ő is igen komoly formában elősegítette a család további gazdasági emelkedését. Kétségtelen, hogy halálakor már a város egyik leggazdagabb embere volt.

A város hivatali és közéletében betöltött kiemelkedő szerepe, a sokak által irigyelt hatalmas vagyona lehetővé tette, hogy ne csak műveltsége, szakmai képzettsége alapján emelkedjen a város szellemi és politikai életét irányító családok közé, hanem a feudális viszonyok között a társadalmi emelkedés csúcsát jelentő nemes-séghez előbb közelebb kerüljön, majd soraik közé lépjen.

E téren az első lépést második házasságának megkötése során tette meg. Az özvegyült, nagy tekintélynek örvendő főjegyző, aki már ekkor a város leggazdagabb emberei közé tartozott, szívesen látott kérés lehetett a nemesi családok háza táján is. Annál is inkább, mivel Kecskeméten évszázadok óta nem ment ritkaságszámba, hogy a gazdag cívis családok fiataljai nemes famíliákba házasodtak. Ő ily módon az egyik megyeszerte ismert nemesi famíliával került rokoni kapcsolatba. Jellemző, hogy még végrendeletének megfogalmazásakor is szinte föltekint rájuk, és szükségesnek tartja titulusaik felsorolását: „Néhai boldogult idősb Szabó Márton úrnak néhány nemes Fáy Mária nagyasszonytul született Julianna leányát...” kapta feleségül. Ugyancsak nem csekély büszkeséggel említi, hogy Krisztina és Eszter lánya egyaránt nemesember felesége lett. Az pedig a család büszkeségének újabb forrása lehetett, hogy második házasságából született Anna lánya – minden bizonnyal a Fáy rokonsági kapcsolatok alapján – „... leginkább nagyméltóságú gróf Szalai Barkotzi Ferenc úr eő excellentiája udvarába neveltetett...”

Bár Kecskeméten a kellő jogi képzettséggel és rátermettséggel rendelkező nem nemes fiatalemberek is jelentős számban bekerülhettek a város hivatalnokai közé és emelkedhettek a hivatali ranglétrán, de a nemesi kiváltság, a nemesi „kutyaőr” itt is mindenkor kiváló ajánlólevélnek bizonyult. Mindezt Ladányi Gergelynél jobban kevesen tudták a városban. Mivel ő már az elérhető legmagasabb hivatali beosztást is betöltötte, elsődlegesen gyerekei boldogulása érdekében, no meg a család büszkeségének további gyarapítására határozta el a nemesi cím megszerzését. A szokásos procedúra után 1802. május 21-én nyerte el I. Ferenc királytól a címeres nemesi oklevelet. Ennek kihirdetésére a Pest-Pilis-Solt vármegyei nemesi közgyűlésen 1803-ban került sor. A család címere négyfelé osztott pajzs, az első és a negyedik osztály fekete udvarában egyfarkú arany oroszlán ágaskodik, első jobb lábával kormánypalcát tartva; a második és harmadik osztály kék udvarának alján fehér folyam fölött fehér galamb repül, piros csőrében zöld gallyat tartva. A pajzs fölötti sisak koronájából kékruhás magyar vitéz emelkedik ki, fejét prémes, vörös kalpag fűdi, vállán mentéje panyókásan függ le; jobb kezében kivont kardot tart; kétoldaltól két kiterjesztett sasszárny keríti, a szárnyak közül a jobboldali vízirányosan aranyfekete, balról kék-ezüst. Foszladék jobbról arany-fekete, balról ezüst-kék.⁴¹

Ennek a nemesi oklevélnek a megszerzésével, illetve a nemesi vármegye közgyűlésén történő kihirdetésével Ladányi II. Gergely joggal láthatta úgy, hogy nemcsak családja gazdasági emelkedése érdekében tett apja és nagyapja nyomdokain haladva igen sokat, hanem a legtöbb jómódú vagy gazdag civis család akkor még általánosan elfogadott ábrándjának megfelelően a helyi társadalom csúcsára is feljutott. A családi irattár, levelezések, feljegyzések hiányában nem tudhatjuk, hogy a város gazdagjai közé felkerült apja gondolt-e, vágyott-e erre a gyarapodásra, valamilyen formában adott-e indítékot nagyon tehetséges és ambiciózus fia számára. Az viszont kétségtelen, ő egy gazdag és tevékeny élet eredményeként elkönnyvelhette, hogy csaknem mindent elért, amit ekkor egy mezővárosban felnőtt, itt végleg legyökerezett jogilag jobbágy ember elérhetett. Vélhetően vallásos neveltetésének, őszintén átélt keresztényi kötelességének érezte, hogy a neki juttatott javakból másoknak, a szegényeknek szokatlanul bőkezűen adjon. Viszont az is kétségtelen, hogy a városban a XVIII. század derekától egyre kézzelfoghatóbban jelentkező társadalmi elmentések, majd nyílt konfliktusok során minden tekintetben a város legmódosabb gazdáival, köztük a helyi nemesek nagyobb részével érzett együtt és értett egyet. Ezt nemcsak gyaníthatjuk, hanem minden kétséget kizáróan igazolható is.

A városon belüli társadalmi feszültségek mindenekelett a juhtenyésztés területén csapódtak le. A kun puszták elvesztése után, illetve a belterjesebb gazdálkodás térhódítása miatt a város vezetői minden ügyeskedésük, buzgalmuk ellenére több olyan pusztát elvesztettek, amelyeket korábban béreltek.⁴² Ugyanakkor a juhtenyésztés a XVIII. század derekától rohamosan népszerűsödött, erőteljesen bővült, mivel az egyik legjelentősebb jövedelmi forrássá vált.⁴³ Mivel a legelők nagyságát nem tudták bővíteni, a juhok tartását, számát kellett valamilyen formában szabályozni, esetleg korlátozni. Már 1783-ban határozat született a tanácson belül,

⁴¹ NAGY Iván, 1860. (VI.) 8. KEMPELEN Béla, 1913. (VI.) 325. A nemesi címet maga és Szekeres Ilonától született István, Sándor, Ilona, Krisztina, Eszter és a második házasságából született Gergely és Anna számára szerezte meg. KŐSZEGHI Sándor, 1899. 205–206.

⁴² A jászkunok redemptiójára, megváltkozására 1745-ben került sor.

⁴³ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1994. 114–120.

„...hogy senki 800 felül határainkon juhait legeltetni ne merészellyen ... vagy pedig fenntartásukra földet másutt árendállyon”.⁴⁴ Mivel pedig a téli takarmány biztosítása legalább akkora gond volt, mint a nyári legelőké, többen úgy gondolták, hogy a szántóföld, illetve az akkor még ahhoz szorosan kapcsolódó kaszálók birtoklása alapján célszerűen lehet a kétségtelenül tartósan jelentkező, súlyos gazdasági és társadalmi feszültség további növekedését visszafogni, sőt esetleg orvosolni is. Főbíróként Ladányi II. Gergely nyilvánvalóan még egyértelműbben szembesült ezzel a súlyos dilemmával, amely a város gazdáit mind erősebben állította egymással szembe. Azonban a város élén főbíróként eltöltött egy év érthetően nem volt elegendő arra, hogy érdemben kezdeményezhessen és a döntést is keresztülvihesse. Ezt követően mint szenátor kapott és fogadott el megbízatást arra, hogy az előző években megformált elképzeléseit a tanács elé terjessze. Igen jellemző, hogy első tervezete alapján nem tette volna lehetővé, hogy a 25 hold alatti gazdák a város közlegetőin egyáltalán juhokat tarthassanak. A súlyosabb konfliktusok elkerülése végett a feltételeken enyhítve, tervezetét valamelyest módosítva fogadta el a tanács az általa megfogalmazott javaslatot, és hozott statútumot: „... Kedvezvén a nemes tanács a kisebb birtokú lakosoknak, meghatározta, hogy 20 zsákkal bíró lakosok tarthassanak a kitett proportio szerint 60 juhot, ezek mellett tartván a közterhek elviselésére három lovat is. E szerint, akinek 25 zsák alá való földje vagyon, 75 juhain kívül az közterhek viselésére szükségképpen tartson négy igavonó jószágot. Amely lakos 100 zsák alá való földet bír, 300 juhot mellett, legyen néki négy ökre és három lova. Továbbá kétszáz zsákot bíró gazdának 550 juhain kívül 6 ökröt, 3 lovat kellett tartani. Ezen túl, akinek 300 jugerum fölgye vagyon, 750 juhain mellett tartson 8 ökröt és három lovat. Végezetre négyszázhuszonöt zsák földet bíró lakos 1000 juhain kívül elmúlhatatlanul tartozzék szerezni 12 ökröt és négy lovat...”⁴⁵

A franciaellenes háborúk nemcsak gazdasági konjunktúrát eredményeztek ezen a tájon is, amelynek hasznát érthetően a kecskeméti civisek is élvezték, hanem komoly terhet is jelentettek a város és a lakosság számára. A megismétlődő verbungok, az újabb és újabb újoncozások anyagi és szervezési szempontból is egyre nagyobb gondot jelentettek mind a lakosság, mind pedig a hivatal számára. Ezekből a munkákból Ladányi II. Gergely előbb főjegyzőként, majd főbíróként és szenátorként egyaránt részt kellett hogy vállaljon. Az uralkodóház iránti lojalitása feltétlenül tompította esetleges ellenérzéseit, ha ezek egyáltalán jelentkeztek. A Napóleonnal szembeni ellenérzés kétségtelenül 1809-ben tetőzött a magyar nemesség soraiban. Ő újdonsült nemesként érthetően fokozott mértékben kívánt bizonyítani. A gazdaság prosperálása miatt a város birtokosai éveken át különösebb zokszó nélkül rótták le a rájuk kivetett kvótákat. Az „...insurgensek felsegállítására önkényesen behordott gabonák feljegyzése...” címmel ellátott nyilvántartásban azok között szerepel, akik a legjelentősebb adományokat juttatták.⁴⁶ Sajnos nem teljesek a fennmaradt nyilvántartások, ezért nem lehet pontosan megállapítani áldozatvállalásának teljes

⁴⁴ BKMÖL IV. 1504/h Kecskemét Város Tanácsának iratai. Szabályrendeletek. (A továbbiakban: IV. 1504/h) 2.

⁴⁵ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1994. 121–122.

⁴⁶ Az igen gazdag Bozsó János 20 véka zabot adott. A főbíró, Fekete Sándor és Dékány György 100-100 véka zabbal támogatta a háborút. Ladányi Gergely 50 véka búzával járult a hadviseléshez, amely értékben az előzőkkel vetekedett. BKMÖL IV. 1504/r Kecskemét Város Tanácsának iratai. Nemesi felkelési iratok (Insurrectionalia). (A továbbiakban: IV. 1504/r) 1809.

összegét. Mindezek mellett 1809-ben valószínűleg ő is ösztönözte Sándor fiát az insurrectióban való részvételle. Végrendeletében is megemlíti, hogy fiának felszerelése, a kívánalmak szerinti kiállítása „...melly tetemes költségemben került...”. Akkor viszont valószínűleg büszke volt arra, hogy a hivatali életben nyomdokain elindult fia a Pest megyei nemesi insurgensek kapitányának helyettese lett.

Ennek a hatalmas mezővárosnak szellemi életén belül ezekben az évtizedekben észlelhetjük az első igazán komoly erőfeszítéseket, majd az eredményeket.⁴⁷ A többször említett családi iratok hiánya miatt sajnos nem tudhatunk összefüggő képet alkotni arról, hogy ez a valóban nagy fomátumú városi politikus, ez a ritka ambiciózus és a kultúra iránt is érdeklődő ember mennyire vette ki részét a város szellemi ébresztéséből. Itt is csupán egy-egy töredékes tájékoztatás, inkább csak esetleges adat alapján formálhatunk véleményt.

Hornyk Jánostól tudjuk, hogy 1800-ban Vályi András, amikor Magyarország Geográfiáját szerkesztette, Kecskemét város tanácsát nemcsak munkája segítészére szólította fel, hanem a városról egy szélesebb körű tájékoztatást is kért. Ladányi Gergely ennek a felkérésnek engedve készített el egy áttekintést a városról, amit Vályi munkájába végül nem vett be. Ő viszont főbíróként ezt a város jegyzőkönyvébe saját kezűleg bejegyezte.⁴⁸ Innen másolta ki Szilády Károly a város kiváló könyvtárosa és levéltárosa kb. egy évszázaddal később. Mivel a jegyzőkönyv a legutóbbi háború során eltűnt, az ő szorgalma révén ismerjük ezt a cikkét. Ebben Ladányi szülővárosáról rögzített több, számára fontos epizódot, amelyeket Vályi munkája révén szélesebb körben ismertté kívánt tenni. Először a város eredetére vonatkozó korabeli vélekedéseket rögzítette. Az ő fantáziáját is megragadta az a feltételezés, hogy Kecskemét helyén állt az ókorban Aegopolis, mások szerint Partiscum. Kecskemét nevének eredetét olvasmányélményei alapján fogalmazta meg: Attila két fővezér rokona „Keves s Keme, kiknek Scithiából lett kijövelelek után birtokban jutott, melyből először lett Keve – s – Keme, végre pedig Ketskemet.”⁴⁹

Sokkal tárgyilagosabbak és használhatóbbak azok a tájékoztatásai, amelyek a város közjogi helyzetére és gazdálkodására vonatkoznak. Azt mondhatjuk, hogy a város XVIII. századi állapotára, az itt uralkodó vallási viszonyokra, a felekezetek közötti kivételes békességre, a város levéltárára és a település külső megjelenésére vonatkozó legelső leírások tőle származnak.

Az irodalom iránt is átlagon felüli érdeklődést mutatott. Erre két igen fontos epizód áll rendelkezésünkre. Ezek azért fontosak, mivel jól tudjuk, hogy a helyi piarista gimnáziumban a színjátszásnak és a magyar nyelvű irodalom oktatásának komoly hagyományai voltak.⁵⁰ Az ott szerzett emlékek egész életére kihatottak.

⁴⁷ Erről a legmegbízhatóbban OROSZ László: Katona József. 1974., uő: Kecskemét irodalmi öröksége 1990. illetve JOÓS Ferenc: A vándorszínésztől az állami színházig. 1957. alapján lehet tájékozódni.

⁴⁸ HORNYIK János, 1860. (I.) 141–142.

⁴⁹ Hornyk János állításával szemben Szilády Károly 1790. szeptember 10-i dátumot rögzített a cikk végén. BKMÖL XV. 22.

⁵⁰ HOLCZER József, 1989. 23–42., illetve OROSZ László, 1990. 18–35.

Az irodalom, a versek iránti érdeklődését jelzi, hogy fennmaradt egy saját alkotása. Az sem lehetetlen, hogy ennek megírása során a népi költészetre is támaszkodott. Elsődlegesen nem irodalmi értéke a számottevő, hanem sokkal inkább a fiatal vicensótárius azon igénye, törekvése, hogy az éjjeliőrök számára egy tartalmában logikus, formájában igényes, a népi rigmusokat idéző és ritmusos, lendületes verset hozzon létre, amelyet az éjjeliőrök a város utcáin éveken át kántálhassanak.⁵¹

„Felállított Éjjeli Vigyázók számára készített versek”.

Hallja minden háznak ura,
Kilencet ütött az óra.
A tűzre jól vigyázzatok,
Hogy károkat ne valljatok,
Melytől mentsen egek ura,
Kilencet ütött az óra.

Tízet ütött már az óra,
Vigyázz ember ezen szóra,
Készülj a nyugalomra,
Mert nincs felírva homlokodra,
Miként ébredsz fel holnapra,
Imádkozzál tíz az óra.

Tizenedgyet vert az óra,
Cseléd mennyen az álomra,
Hogy holnapi munkájára
Ébredjen rendelt órára.
Avagy keljen kakaszóra.
Tizenedgyet vert az óra.

Éjfél után ütött edgyet,
Már egy nappal értünk többet.
Az Úr várja térésünket,
Nem akarja mi vesztünket,
M megbocsátja bűneinket.
Éjfél után ütött edgyet.

Éjfél után óra kettő,
Dicsértessék a Teremtő.
Mit használ a várat őrző,
Ha az Úr nem leszen segítő,
Mindenekben védelmező.
Éjfél után óra kettő.

⁵¹ A verset a város „Körlevelek jegyzőkönyve” 1775. évi anyaga között lelta fel HORNYIK József, 1889. 10–11. Ennek alapján Szinnyei József Ladányi Gergelyt beemelte a figyelemre méltót alkotó magyar írók közé: SZINNYEI József, 1980–1981. 627.

Éjfél után óra három,
Hogy üssön többet is, várom,
Ha alusztok azt sem bánom,
Én pedig a várost járom.
Éjfél után óra három.

Négy az óra felkeljétek,
Kakasszóra ébredjétek.
Mingyárt Istent dicsérjétek,
Imádságokkal kérjétek,
Az Úr nevét tiszteljétek.
Négy az óra felkeljétek.

Az irodalom és részben a képzőművészetek iránti érdeklődésére másik figyelemre méltó adat főjegyzői időszakából származik. Minden bizonnyal a város képviselőjeként küldték a Koháryakhoz. Valószínűleg ennek során látogatott Balogon lévő kastélyukba. Itt szerzett élményeinek egy részét rögzíti a városi levéltárban található egyoldalnyi szöveg, amit Ladányi 1793. május 22-i dátummal, saját kézzel, gondosan másolt le. Nincs adatunk arra vonatkozóan sem, hogy Koháry István verseit Kecskeméten a piarista tanárokon kívül más látta-e, olvasta-e. Még kevésbé állíthatjuk, hogy azt alaposan ismerték volna a város közigazgatását irányító személyek. Ez a gondos és igen alapos feljegyzése kétségtelenné teszi, hogy nemcsak tanulóként olvasható néhány Koháry-verset a piarista iskolában, hanem ennek alapján jelentős érdeklődést tételezhetünk fel tőle nemcsak a verselő gróf, hanem az ébredező magyar irodalom legfrissebb alkotásai iránt is.

Kívülállónak nehéz nyilatkozni ezen versek, strófák ismertségéről, publikusságáról. Ladányi Gergely számára viszont feltétlenül újszerűnek, vagy talán teljesen ismeretlennek tűnhettek, és ezért vállalkozott arra, hogy a magyar versek iránt érdeklődő kecskemétiak számára lemásolja.

„Balogon, a M[éltósá]gos Gróf Koháry Uraság Házában szemben tűnt egy több rendbeli Festekekkel és reá írásokkal ékeskedő nagy Kép, mellyet a mint mingyár észre lehetett venni, maga nehaj Nagy M[éltósá]gu Gróf Koháry István Ur Ország Biraja eő Excellenciaja készítettett, és a következő reá Írásival ékesített:

A Képnek Felső részén ezen Írás szemléltetik:

Deus Ubique Conservator Protector Meus.
Sz. Péter vas Lántzon sínlett tömlöczében.
[Itt le vagyon Sz. Peter tömlöztbe léte festve.]
Es Jónas Profeta Tenger Örvényében.
Meg szabadult Péter maga Tömlöztébül.
Dániel Profeta Oroszlány Vermébül.
Az Három Ifju égő Kementzébül.
Jonas Profeta Tenger Örvényébül.

[Itt Jonas szemléltetik.]
Jonas In Ventre Ceti.
Illesus In Porte evadit.

Vettetett Daniel Oroszlány Vermében.
[Itt Daniel vagyon le festve.]
Az három Ifju égő Kementzében.
Engemet is Isten Munkáts Kő Várából
Lábaimnak nehéz fel vert nagy vasából
Hosszu rabságomnak nyomoruságából
Szabadított mintegy ezer Hálnak Gyomrából.

[Itt 3 ifju tüzes Kementzében.]
Insontes Vero Juvenes In Fortuna
Ce ardentí Illesi permanserunt.

Mellyért adok hálát az élő Istennek.
Igaz tiszta szívből eő Sz. Fölségének.
Hozzám meg mutatott ingyen Kegyelmének
Áldás és Dicsősség legyen Sz. Nevének.

Dies Mei velociore, fuerunt Cursore, fugerunt
et non viderunt bonum. Job. 4. 25.
[itt vagyon egy Por óra.]

Volt van is reményem Isten Irgalmában.
Mindenütt mindenkor mostoha sorsomban.
Lészen Gondviselőm minden Nyavalyámban.
Meg tart halálomig Kegyes Oltalmában.

Életemnek pedig el folyván Órája,
Engemet emésztő testem Nyavalyája,
Hogy meg szünnön tovább fejem galibája,
Irgalma Istennek léssen nyugtatója.

[Itt az halál feje vagyon.]”

Egyértelműnek látszik, hogy a helyszínen készített feljegyzés gondos tisztázata maradt ránk. Az a tény, hogy főjegyző létére nem elégedett meg a helyszínen rögtönzött vázlattal, hanem gondos tisztázatot készített róla, bizonyítja, milyen jelentőséget tulajdonított a négy kisebb képből és a hozzá kapcsolt idézetekből és Koháry verseiből álló sajátos barokk alkotásnak.⁵²

⁵² BKMÖL IV. 1504/o Kecskemét Város Tanácsának iratai. Földesúri szolgáltatások iratai. (A továbbiakban: IV. 1504/o) 1793.

Ladányi István

II. Gergely első házasságából származó idősebbik fia 1781 táján született. A vallásos családi környezet, a családi hagyományok és a piarista iskolai tanulmányok hatása egyaránt közrejátszott abban, hogy egyházi pályára lépett. Teológiai tanulmányai után káplánként a váci egyházmegye több településén szolgált. Az egyház szokásainak, rendtartásának megfelelően, a kellő tapasztalatok megszerzése után Izsák mezőváros katolikus plébánosa lett. Apja végrendeletében figyelemre méltó vagyont érő pénzüsszeget hagyott számára, azzal a kikötéssel, hogy annak kamatát felhasználhatja, de halála előtt annak csak kisebb részéről dönthet, nagyobb részét halála után öccsei számára kell átengednie.

Ladányi Sándor

II. Gergely első házasságából származó kisebbik fia. Az 1780-as évek első felében születhetett. Az apa foglalkozása, vagyoni és társadalmi helye alapján nem lehet meglepő, hogy gyerekei iskoláztatására nagy gondot fordított, és legalábbis a fiúkat értelmiségi pályára kívánta irányítani. Éppen ezért Sándor szintén nem csak a helyi piarista iskolában sajátíthatta el a felsőbb tanulmányokhoz szükséges alapokat, hanem megkapta azt a lehetőséget, amit korábban apja, és ő is jogi tanulmányokat végezhetett, majd ennek sikeres befejezése után ugyancsak Kecskemét város alkalmazottja lett. Lényegében ugyanazt az utat járta be, mint apja. Annak rendkívüli tekintélye, a szenátusban betöltött meghatározó szerepe érthetően segítette őt hivatali útján. Már vicenótáriusként biztos egzisztenciához jutott. Ilyen minőségben, minden bizonnyal a családi elvárásoknak is engedelmeskedve, sokat tett az 1809. évi insurrectió szervezése érdekében. Atyja biztosította számára az anyagi feltételeket ahhoz, hogy a legkülönb felszerelésekkel el legyen látva. A család nagy öröme a Pest megyei egység kapitányának helyettese lett. Az év augusztus 25-én a főhadnagyi rangban lévő Ladányi Sándor Sima Szabó József köztitéz érdekében járt közre a város tanácsánál. Mivel az szükségét szenvedett, a tanács 10 forintot utalt ki számára, továbbá egy pár csizmával és egy pár fehérművel segítette. Közreműködésének köszönhetően a város a többi insurgens köztitéznek is juttatott fejenként 5-5 forintot.⁵³

Ügybuzgalmában még jegyzői stallumáról is lemondott, de a tanács azt nem fogadta el. Úgy látszik, nem érezte terhesnek a katonai szolgálatot, mivel lemondását néhány hónappal később ismételt felajánlotta a városnak. Minden bizonnyal szenátor apja is közrejátszott a tanács 1809. október 22-i megismételt döntésében: a vármegyei lovas insurgens sereg „secund kapitányának” a „haza védelmében kimutatott jeles viseletére nézve újjól fogad el, számítván az insurrectio szétoszlásával notáriusának szolgálatjára”.⁵⁴ Visszatérve a hivatali teendőkhöz, megházasodott, és apja azonnal biztosította számára a családalapítás anyagi feltételeit. Egy kisebb vagyonnal felérő összegért, több mint háromezer forintért vásárolt számára egy házat hatalmas telekkel, a város közepén. Ezen túlmenően egy öt pász-

⁵³ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1998. 426–427.

⁵⁴ Uo., 428.

tából álló szőlőt, Városföldön 60 hold szántót, Ürbön⁵⁵ egy újabb, ennél is nagyobb birtokot juttatott neki. Ezzel ő maga is a város gazdagabb birtokosai közé lépett.

Az insurrectió szervezése terén kifejtett szorgoskodása, figyelemre méltó katonai beosztása saját képességére és rátermettségére is ráirányította a figyelmet. Aligha kétséges, hogy a város tanácsa ettől kezdve már nem apja tekintélye alapján kezelte, hanem saját érdemeit és felkészültségét értékelte hivatali munkája során. Amikor pedig kellő tapasztalatokkal rendelkezett, és szakmai felkészültségét már több területen is megfelelően igazolta, még apja életében a főjegyzői székbe került. Ilyen indulás után nem lehetett kétséges, hogy további komoly emelkedés vár rá a hivatali ranglétrán. Apja halála után néhány évvel már a legfelső fokra jutott, a főbírói feladatkör ellátására is méltónak találta a szenátus. Első alkalommal 1822-ben választották e tisztségre, majd 1824-ben és 1826-ban is betöltötte ezt a hivatalt. Közel másfél évtizednyi szenátori feladat ellátása után az 1839–41 közötti években újból főbíró lett. Tehát ebben a legmagasabb beosztásban kétszer annyi évet töltött el, mint apja.⁵⁶

Szenátorként évtizedeket át állott a város szolgálatában, és következetesen védte annak érdekeit. Bár apja az ő számára is megszerezte a nemesi címet, amikor a Balázsfalvi Kiss família olyan követelményekkel állt elő, amely a város jogi és anyagi érdekeit sértette, és a családfő „... az egész nemzetsége nevében oda nyilatkozta magát, hogy ezen város kebeliben bírt vagyonától mint földesúr, semmiféle adót nem vállalhat...” a tanács részéről Ladányi Sándor, a választott közönség részéről pedig Kovács Gergely lépett fel, hangsúlyozva, hogy „... nevezett úrnak ezen városban lévő földesúri jussát azon oknál fogva, mivel annak eleji még mint parasztlakó bírták maradékinak birtokát ...” figyelembe venni nem lehet.⁵⁷

Ladányi III. Gergely

Ladányi II. Gergely második házasságából származó egyetlen fiú volt. Apja 1816-ban kelt végrendeletében rögzítette, hogy „... mostan Pesten első esztendőben phylosophiát tanuló 17-dik esztendőben fordult ... fiacskám...”. Tehát minden bizonnyal 1799-ben született. Alsófokú tanulmányait a családi hagyományok alapján a helybeli piaristáknál végezte. A harmadik, a családon belül a legkisebb fiú érhetően élvezhette atyja minden támogatását, aki joggal várhatta, hogy az két bátyja nyomdokaiba lépve az értelmiségi-hivatalnoki pályán fogja bővíteni a családi érdekeket. Biztos adatok hiányában csak valószínűsíthetjük, hogy ő is jogi képzést kapott. Lehetséges, hogy tanulmányait atyja halála után közvetlenül befejezte, vagy talán abbahagyta. Elgondolhatjuk, milyen óriási kihívás lehetett számára, hogy az édesanyjának, a húgának és a neki hagyott szerteágazó és igen nagy vagyont, gazda-

⁵⁵ Ürbő pusztája ma Bugyi községhez tartozik (Pest megye).

⁵⁶ Gazdaként nem tudta atyja nyomdokait olyan eredményesen követni, mint hivatalnokként. Legalábbis erre utal az, hogy 1844-ben mint tanácsnokot a választott közönség felszólította, hogy a vele szembeni csőd-eljárás miatt a törvény értelmében mondjon le hivatali beosztásáról. BKMÖL IV. 1504/c Kecskemét Város Tanácsának iratai. Közigazgatási iratok. (A továbbiakban: IV. 1504/c) 176. 1844. 172. t. sz.

⁵⁷ BKMÖL IV. 1503/a Kecskemét Város Választott Közösségének iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek. (A továbbiakban: IV. 1503/a) 1833. november 4-i ülés jegyzőkönyve. A Balázsfalvi Kiss családdal a városnak igen hosszú és kellemetlen vitát kellett ez ügyben folytatnia. A városban élő nemes családok mindegyikére vonatkozott ez a megállapítás.

ságot anyja tanácsai alapján elkezdje irányítani. Nem áll rendelkezésünkre olyan adat, amely arra utalna, hogy ő is a hivatali életben kereste volna boldogulását. Sokkal valószínűbb, hogy a családi vagyon, a hatalmas családi gazdaság összefogása nemcsak lekötötte idejét, erejét, hanem minden tekintetben ki is elégítette ambícióit.

Valószínűleg viszonylag későn kötött házasságot. Első felesége nemes Fekete Sára volt. Ebből a házasságából 1834-ben született Hermina leánya és 1837-ben fia, Gergely. Második felesége nemes Fábíán Magdolna lett, akitől négy gyermeke, József, László, Ilka és Mária született.

Apjával szemben saját végrendeletében csaknem teljesen vagyoni állapotainak és hagyatékainak pontos rögzítésére vállalkozott. Sem magáról, sem a család más tagjáról nem nyújt újabb tájékoztatást. Ezen az okmányon kívül mindössze az 1840-ben és 1843-ban kérésére elkészített vagyonbecslés, és az 1854-ben rögzített hagyatéki leltár áll rendelkezésünkre, amelyek viszont személyéről és életéről érhetően keveset árulnak el. Az teljesen egyértelmű, hogy igen gondos, célratörő és jó gazda volt. Úgy tűnik, hogy élete értelmét családja anyagi érdekeinek maradéktalan képviselőjében, az örökölt vagyonnak a működtetésében és további gyarapításában látta. Ezt viszonylag rövid életén belül részben bővítette, főként pedig korszerűsítette, és egyre több területen valósította meg az intenzív, hatékony gazdálkodás kereteit, feltételeit.

A halála alkalmával készült hivatalos jelentés állása, foglalkozása megjelölésére a gazdálkodó szót használta. Tehát nem volt sem hivatali, sem közéleti titulusa, múltja. A gazdálkodás, a meglévő adottságok minél optimálisabb kihasználása irányíthatta tetteit. E tekintetben rendkívül fontos adat, epizód, hogy a halotti jelentésben 19 éves Hermina leányával (ekkor már Walter Hermanné) kapcsolatosan azt emelték ki, hogy „... gazdatisztnő ... jelenleg hivatalon kívül...”. Tehát a korabeli gyakorlattól eltérően apja lányát magasabb szintű képzésben is részesítette, de nem az volt vele a célja, hogy a kor szokásának megfelelően egy úrlányhoz illően tudjon olvasni, zongorázni, társalogni, hanem egészen szokatlan módon a rendkívül gazdag család legidősebb leányát gazdatisztnek nevelte.

Ez a döntése annál inkább figyelemre méltó, mivel nemesi származására rendkívül büszke volt. Talán nem túlozunk, ha feltételezzük, hogy egyfajta nemesi gőg is eluralkodott személyiségén. Ezt nem annak alapján tételezhetjük fel, hogy mindkét feleségét nemes családból választotta, hanem egy egészen fiatalkori megnyilatkozásából, pontosabban gyakorlatából következtethetjük, amikor még valószínűleg nőtelen lehetett. Néhány kecskeméti nemes szokását követve nem tett eleget a különféle köztartozásoknak. Ezek ismételt mellőzése miatt 1831-ben „... Nemes Ladányi Gergely úr a bíróság elibe hivatott volna, midőn a dézsmabéli tartozásának megadása eránt megszólíttatott, azt nyilatkoztatta ki, hogy ő azért is mint nemes személy, azért is mivel e városban földesúri jussal bíró, dézsmát fizetni egyáltalában nem akar, kész inkább e városból kiköltözökni, s más helyeken nemesi jószágot szerezni...”.⁵⁸

⁵⁸ BKMÖL IV. 1504/b Kecskemét Város Tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek. (A továbbiakban: IV. 1504/b) 1831. 1101. tsz. Állításainak természetesen semmiféle jogi alapja nem volt. Bár bátyja korábban főbíró volt, és ekkor is a szenátus tagja, nem tettek vele szemben kivételt, és a tanács végzése teljesen egyértelmű: „Mínhogy mind az eddig gyakorlott rendszabások, mind különösen a legközelebbi k. k. resolutio értelme szerént minden lakosok rangjokra való tekintet nélkül a dézsma megadására s más szolgálatok tellyesítésére köteleztetnek, mint ki tartozásait tellyesíteni nem akaró a físcalisí hivatal által perbe idéztetni rendeltetik, minden benefícalis földjeinek elvesztéséért.”

Mi sem természetesebb, hogy kijelentésével ellentétben nem kockáztatta azokat az igen komoly anyagi előnyöket, amelyeket még apja sorra megszerzett a városban, és vélt sérelmeinek felhánytorgatása ellenére kénytelen volt eleget tenni kötelezettségeinek.

Kitartó, leleményes gazdálkodó lehetett, és birtokainak igen keménykezű irányításával számottevően növelte atyjától örökölt hatalmas vagyonát. Aligha túlozunk, ha azt állítjuk, hogy végül is a város talán leggazdagabb embere lett. Az viszont ugyancsak említésre méltó, hogy e hatalmas vagyon birtokában nyomát sem találjuk nála apja keresztényi gondoskodásának, a várossal szembeni áldozatkészségének és emberi nagyvonalúságának. Úgy tűnik, hogy elsődlegesen a vagyon megszerzésében lelte örömét. A családon kívüli személyekről, intézményekről, a szegényekről való gondoskodás valószínűleg nem vált belső igényévé. Aligha túlozunk, ha azt állítjuk, a kor hangulatával, igényével szemben nem lett igazán közösségi ember, távolról sem tudott olyan nagy formátumú és színes személyiséggé formálódni, mint apja volt.

III. A CSALÁD GAZDASÁGI EMELKEDÉSE

Miként nem tudjuk, hogy a Ladányi familia mikor került Kecskemétre, arról sincs értesülésünk, milyen vagyoni állapotban jutottak ide. Amikor Ladányi Pált a XVII. század legvégén az adószedő legelőször nyilvántartásba vette, a gazdák között helyezte el. Ez azt jelentette, hogy Kecskeméten önálló fundussal, háztelekkel feltétlenül rendelkezett, az első tizedben lévő saját házában lakott. Ily módon ekkor már a város teljes jogú polgára volt. Mivel három és fél vadszám után kellett adóznia, a házán kívül legalább két szarvasmarhája vagy lova és néhány juha is lehetett.⁵⁹ A törökellenes háborúk során rendkívül nagy adókat vetettek ki valamennyi településre, ezért a korábbiaknál is nagyobb teher jutott itt is egy-egy adózóra. Ennek lett a következménye, hogy igen jelentős összeg, 5 tallér fizetésére kötelezték, amelynek nagyobb részét minden bizonnyal a felnőtt családtagok után kellett lerónia, de nem lehetetlen, hogy egy nem túl nagy szántó és szőlő után is kellett fizetnie. Bár 1704-ig a család vagyoni állapota valószínűleg nem változott, ekkor mégis két tallérral nagyobb összeget vetettek ki rá. Ennek oka nyilván nem vagyonuk jelentős növekedése volt, hanem az lehetett, hogy a várost éppen ebben az évben a kuruc tábornokok többször megsarcolták, és Rákóczi is hatalmas összeg, 4000 forint fizetésére kötelezte Kecskemétet.⁶⁰ Joggal tételezhetjük fel, hogy a család birtokában már ekkor érdemi szántóföld is lehetett. Ezt igazolja, hogy 1706-ban, amikor a fejedelem a szabadságharc költségeinek fedezésére egyre több rézpénzt veretett, és a helyi árucseré nagyobb részét itt is ennek segítségével bonyolították, de sem az adófizetés, sem a földesúri cenzus lerovása során nem fogadták el azt, hanem csak az egyre in-

⁵⁹ BKMÖL IV. 1508/c 1699. 43.

⁶⁰ HORNYIK János, 1866. (IV.) 117–119., 285–286., ill. 299–300. – Bánkúti Imre, 1998. 7–9. – Csak a kuruc tábornokoknak, tiszteknek adott különféle ajándékok, a követeléseik nyomán támadt terhek 1704 derekáig a város számára több mint 15 000 tallért jelentettek. Ezen túlmenően annak ellenére, hogy a város hadba küldött több alkalommal is több száz katonát, a kurucok újabb katonai egységek kiállítását követelték. Tekintettel a rációk közvetlen és gyakori fenyegetésére, a város nem mert több fegyverfogásra alkalmas emberétől megválni, és az újabb 600 lovas kiállítása helyett inkább vállalta a szertelenül nagy összeg, 15 600 forint kifizetését. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002/b. 242–260.

kább ritkaságszámba menő ezüstpénzt. Ezért több más társával együtt Ladányi Pál is arra kényszerült, hogy természetben tegyen eleget adóbeli kötelezettségének. 12 véka árpával és egy toklyóval egyenlítette ki 2 tallér összegű esedékes adóját.

Egyéb források híján kizárólag a különféle adókiivetések adataira alapozva tudjuk követni az egyes családok vagyoni állapotán belül jelentkező gyarapodásokat, illetve az elszegényedés jeleit. Mivel a békés viszonyok kialakulásáig az adókiivetések a várost ért sarcok, zsarolások, váratlan állami és egyéb terhek éppen megadott nagyságától függtek, úgy tűnik, hogy a tanács komoly viták után jelölte ki az ezek behajtásához szükséges adóalapokat és az egy egységre jutó összeget is.⁶¹ Ebből adódik, hogy néhány esetben alig egy-két év elteltével is az egyes gazdáknál rögzített adóalapok olyan számottevő ingadozást jeleznek, amilyenek a valóságban esetleg nem történtek meg. Csak ezzel lehet magyarázni, hogy 1708-ban Ladányi Pál és fia birtokában minden korábbinál nagyobb értékeket tüntettek fel.⁶² A lajstrom adatai szerint négy ökör, egy tehén, egy ló, 20 juh, 18 pozsonyi mérő búza, kilenc pozsonyi mérő árpa, 24 pozsonyi mérő zab és 8 akó bor volt a tulajdonukban, amelyek után adót kellett fizetniük.⁶³ Ezen adatok szerint ekkor már egy elfogadhatóan biztonságos egzisztenciával rendelkeztek, és olyan kisbirtokosnak minősültek, akik szántójukon a kellő számú igavonó jószág birtokában a család számára szükséges gabonát meg tudták termelni, és rendelkeztek akkora szőlővel is, amely megteremte a család számára szükséges mennyiségű bort. Valószínűleg nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy vagyonuk ekkor egy falusi telkes jobbágyéhoz lehetett hasonlatos.⁶⁴ Tekintettel arra, hogy a következő évtized a szabadságharc lezárása után, a törökellenes háborúk miatt még sok kellemetlenséget, hosszú fuvarozásokat és jelentős adókat rótt az itteni gazdákra, a család vagyona érdemben nem változott. 1717-ben négy ökör, 2 tehén, egy ló, 18 juh, 27 pozsonyi mérő búza, 12 pozsonyi mérő árpa és 2 pozsonyi mérő zab után vetettek ki rájuk adót. Úgy látszik, hogy ebben az

⁶¹ A békés évtizedekben a gazdáknak csak a felnőtt, munkaképes családtagok után kellett adót fizetniük. 1689-ben és a következő évben a szertelenül magas adókiivetés miatt a korábbi normáktól a tanács kénytelen volt eltérni. „A becsületes tanács a portioknak felvetésére nézve egybe gyűlvén, a szegénységgel edgyütt a limitatio szerint, mely volt vetve 24 850 forint, így rendelete. 1. A vad számba mindenkinek, minden néven nevezendőkre vetett egy forint közönségesen...”, illetve „A főre való adó fog lenni minden személyre, kicsire, nagyra garas 2-2.” A korábbi gyakorlattal szemben, amikor csak a tenyészérett jószágok után kellett szinte címleges adót fizetni, „...Marhabéli vadszám is minden néven nevezendő fog lenni egy marhátul garas 2. Az harmadfü tinó vagy üsző egy vadszám lészen... tavalyi borjú kettő 1 vadszám...” IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 37–37. A váratlan sarcolások, adókiivetések más években is hasonló eltérésekre kényszerítették a város vezetőit. Ily módon az adó összegének váratlan növekedése nem állt arányban a család anyagi állapotának változásával.

⁶² A szabadságharc alatt rendkívüli tényezők is befolyásolták a családok vagyonát. Nemcsak a rákok hajtottak el több ezer marhát és lovat a város határából, hanem Károlyi Sándor is elhajtatta 1705-ben a város egész gulyáját. Sőt Rákóczi parancsba adta Károlynak: „Ha az német Kecskemétet elhagyja, tetesse porrá Kegyelmed azon várost, úgy Kőröst is.” Csak többéves könyörgés és tetemes összeg lefizetése után engedte vissza a városnak a gulya nagyobb részét. A rácoktól egy-egy váratlan katonai akcióval olykor vissza tudták szerezni az elrabolt jószágok egy részét. BÁNKÚTI Imre, 1998. 15–20., ill. 22–28. Az itteni parasztok vagyonának ingadozása tehát ekkor mindennapos volt. Természetesen az adóösszeírások során a letagadásokra is bőséges lehetőség nyílt.

⁶³ BKMÖL IV. 1508/c 1708.

⁶⁴ Összehasonlításként rögzítjük, hogy az igazán gazdagnak számító Kalocsa István még ebben az évben is 16 ökör, 30 szarvasmarha, 6 tinó, 64 ló, 25 csikó, 16 sertés, 180 juh, 180 pozsonyi mérő búza, 120 pozsonyi mérő rozs, 60 pozsonyi mérő zab, 50 akó bor és egy szárazmalom után adózott.

évben a szőlő után nem kellett adóznia, mivel szőlőbirtokuk korábban is és később is volt, nem valószínű, hogy időközben megváltak volna tőle.⁶⁵

A paraszti vagyon gyarapodását sok más tényező mellett befolyásolta az is, hogy az öröklés során hány családtag között kellett az egy-egy munkás élet eredményeként felhalmozott értékeket megosztani. Itt Kecskeméten is hosszú időn át élt az a szokás, hogy a nem örökölt, hanem szerzett ingatlant, ha lehetett, csak a férfi utódok között osztották szét. A lányokat a családfő vagyoni helyzetének megfelelően igyekeztek „tisztességesen” kiházasítani, a rájuk jutó ingatlanok értékét pedig nekik vagy készpénzben, vagy élő jószágban megadni. Végrendeletében Ladányi Pál is csak a viszonylag kis területű és kis értékű káposztásföldjének felét hagyta két lányának, és ezen túl mindkét lány kapott még egy-egy borjas tehenet. Az összes többi értéket fiára, Gergelyre hagyta, aki ennek összegyűjtésében évtizedek óta tevékenyen részt vállalt. Feleségének külön nem hagyományozott, hanem a szokásoknak megfelelően fia kötelességévé tette annak ellátását. A végrendelet nem utal az örökölt vagyon nagyságára. Ennek megközelítően pontos értékét azonban a két évvel korábban, 1728-ban felfektetett vagyonösszeírás alapján meg tudjuk állapítani. Ekkor a VI. tizedben lakó gazda nyilvántartásba vett értékei a következők voltak: 4 ökör, két ló, 24 pozsonyi mérő búza, 26 akó bor, egy kisebb szárazmalom, huszonkét tenyészjuh, a baromban hét szarvasmarha és két borjú. A korábbiakhoz képest a vagyon növekedésén belül a szőlőterület bővülése, illetve a megtermett bor mennyiségének számottevő gyarapodása, az ekkor legbiztosabban értékesíthető árunak, a szarvasmarhának a tenyésztésébe való érdemi bekapcsolódás volt. Ez a vagyon kétségtelenül számottevően felülmúlta a falvak egészszelkes jobbágyainak az értékeit is.

Miként a végrendelező is említést tett róla, ennek a vagyonnak a megszerzésében már komoly része volt fiának, Gergelynek, aki idősebb atyja mellett a gazdaság valódi irányítója lett. Az atyai örökséggel igen jól sáfarkodott, és három évtizeddel később, 1757-ben kelt végrendeletében már legalább kétszer akkora vagyonról testálhatott, mint amekkorát ő örökölt. Ebből megtudjuk, hogy két helyen is volt szőlője. A Széktónál levőt Boldizsár fiára, a „közelebb való” szőlőjét pedig feleségére hagyta, akinek halála után két lánya lett ennek örököse. Mivel a XVIII. század nagyobb részében még nem a szőlő területe, hanem a megtermett bor mennyisége alapján vetették ki az adót, még csak azt sem tudhatjuk, hány útból álltak ezek. Az viszont kétségtelen, hogy míg az örökségbe kapott szőlője 26 akót termelt 1728-ban, ő 1757-ben már 70 akó bor után volt köteles adózni. Tehát a szőlő területe, vagy annak legalábbis termőképessége számottevően megnőtt.

Ingatlanjai között külön is kiemelte, hogy a Budai út mellett lévő „kis kerteskémet ... atyai rész szerént szerzettem...”, és ezt a helyi szokásoknak megfelelően a birtok szertelen aprózódásának elkerülése végett is fiára hagyta, és lányait oly módon kárpótolta azért, mert az ősi jussból kimaradtak, hogy ők egy-egy tehenet kaptak az előző évi és a szopós borjaikkal együtt.

A szokásoknak megfelelően végrendelete nem tünteti fel a teljes vagyonát. A lányok számára hagyományozott értékeken túl minden más fiára, Boldizsárra maradt, ezért ezek részletes felsorolása sajnos hiányzik. Szerencsére az adókönyvek

⁶⁵ BKMÖL IV. 1508/c 1717. Az adólajstromok adatai érthetően nem teszik lehetővé, hogy segítségükkel az ingatlanok helyét, pontos nagyságát megállapítsuk.

valamelyest most is segítségünkre lehetnek. Bár ezek sem tartalmazzák érthetően a gazda teljes vagyonát, hanem csak az adószedő által rögzített értékeket, biztosak lehetünk abban, hogy legalább akkora vagyona, termőképes területe valóban volt.

Az adókönyvek tanúsága szerint az adószedő 117 pozsonyi mérő búzát, 150 pozsonyi mérő árpát és 50 pozsonyi mérő zabot vett nála nyilvántartásba. Ez kétségtelenné teszi, hogy foglalkozott kiterjedt gabonatermesztéssel is. Ez a mennyiség nem teremhetett az említett „kertecskében”. Bár a végrendeletében nem utalt élőföldjének, szántójának öröklődésére, nyilvánvaló, hogy nem volt saját „pénzes kertje”. Adóalapjai között viszont megtaláljuk, hogy egy fél „városadománya kerten” gazdálkodott. Az ún. „pénzes kertek” az egyes gazdák tulajdonában voltak, mivel pénzen vásárolták meg azokat még a XVII. században. „Városadománya kert”-et a megfelelő igaerővel rendelkező gazdák kérhettek, kaphattak a várostól megművelésre. Ezek éppúgy állandó jelleggel az egyes gazdák használatában maradtak, mintha saját tulajdonuk lett volna, csak értük bizonyos összegű bérleti díjat kellett fizetniük, illetve ennek arányában részt kellett vállalniuk a város közterheiből. Ettől a bérlettől a tanács csak akkor fosztotta meg a gazdát, ha érdemtelené vált arra, más szóval nem tett eleget közterheinek, vagy másnak adta azt bérbe. Természetesen tiltotta ezek egymás között történő elcserélését is.⁶⁶ Ezeket gyakorlatilag örökölni is lehetett. A hasonló örökség általában a fiúkra szállott, valószínűleg azért nem tett róla említést végrendeletében.⁶⁷ Ezeknek a kerteknek a méreteit nem rögzítették. Korábban, amikor még bőségesen volt szabad föld a város határában, egy-egy gazda akkorát foglalt magának, amekkorát fel tudott törni, igavonóival és családjával meg tudott művelni. Ezek a kertek később a családtagok között osztódhattak.

Ladányi Gergely állatállománya is számottevően gyarapodott. A jelentős szántó megműveléséhez 1757-ben már tíz ökör és négy ló állott rendelkezésére. Még figyelemreméltóbb a baromba kivert szarvasmarha-állományának növekedése: ekkor már 42 állat után kellett adózni. Ugyancsak kiemelkedően bővül juhállománya is. A 170 megadóztatott juh nem fedí a valóságot, mivel a juhok esetében csak az ivarérett tenyészállatokat vették nyilvántartásba. Nem tüntették tehát fel a toklyókat és a bárányokat. Ezen túlmenően itt történhetett meg leginkább a letagadás. Nyilvánvaló hogy legalább háromszáz juha lehetett ebben az esztendőben. Mindezekon kívül említést kell tennünk a nyolc maglósértéséről is.

Ezek alapján gazdasága a nagyon figyelemreméltó gabonatermesztésből, az átlagon mindenképpen felüli szőlő- és gyümölcsstermesztésből, valamint állattenyésztésből állott. Talán nem is kell a figyelmet felhívni arra, hogy ekkora gazdaságra, ekkora vagyonra (ritka kivételtől eltekintve) a leggazdagabb falusi jobbágy sem tehetett szert mégoly szorgos élet alapján sem. A városi tanács évi adókimutatója alapján 22 forintot és 15 krajcárt kellett fizetnie.

A szabadalmas mezőváros társadalmában elfoglalt helyét jobban tudjuk érzékelni, ha néhány statisztikai adatot segítségül hívunk. 1757-ben Kecskeméten 2872 háztartást vettek nyilvántartásba az adóösszeírók. Közöttük mindössze 22 volt a nemes, akik a családfők 0,8%-át alkották. Őket sem kezelték külön, hanem a többi gazdával együtt vették nyilvántartásba. Csak nevük mellett rögzítették nemes voltu-

⁶⁶ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 181.

⁶⁷ Amennyiben fia és felesége nem tudna békességben élni, „...Kecskeméten bevált szokás szerént mindennek a negyedit...” kapja. Általában a javak nyolcadára tarthatott jogot a feleség.

kat. A háztartások több mint kétharmadát gazdák alkották. Vagyoni tagozódásukat a következő néhány adat érzékelteti. Legnagyobb számban voltak az ún. törpegazdák, akiknek a száma 945 volt. Ők a személyükre kivetett adón kívül legfeljebb egy dícával, azaz három rénes forinttal voltak megterhelve. Ide tartozott pl. Kőkény Ferenc is, aki felnőtt családtagjai után fizetett adón túlmenően 2 rénes forintot és 39,5 krajcárt fizetett háza, két jármos ökre, két tehene, egy akó bort termő szőlője és egy kisebb kertje után. Kisgazdának minősíthetjük azokat, akik a személyi adókon kívül 3-6 rénes forint adó fizetésére voltak kötelezve. Ebben a vagyoni rétegben 558 családfő volt. Ezek között találjuk pl. Pap Istvánt is, aki egy ház, 4 jármos ökör, 1 kocsis ló, 3 tehén, egy 15 akó bort termő szőlő, valamint 12 fertály búza, 6 fertály árpa és 10 fertály zab után összesen öt rénes forint adót fizetett.⁶⁸ Középgazdának nyilvánítható az a családfő, akit személyi adóján kívül három dícával terheltek meg, azaz 6-9 rénes forint fizetésére volt kötelezve. Számuk egy igen jelentős falu, illetve kisebb mezőváros lakosságával ért fel: 263 családfő. Ebbe a vagyoni rétegbe sorolható pl. Szeles Gergely, aki egy ház, egy kis kert, 4 jármos ökör, 2 kocsis ló, 9 szarvasmarha, egy 15 akó bort termő szőlő, valamint 12 fertály búza, 7 fertály árpa és 12 fertály zab után adózott. Ezen vagyonára 7 rénes forintot és 27 krajcárt vetettek ki rá. A mezőváros legvagyonosabb rétegét a nagygazdák alkották, akikre három dícánál nagyobb terhet hárítottak, azaz kilenc forintnál többet fizettek a személyi adókon kívül. Kecskemét XVIII. századi gazdasági gyarapodására jellemző, hogy ebbe a kimondottan gazdagnak mondható paraszti rétegben is 233 család található! Miként láttuk, a kb. két forint összegű személyi adóval együtt Ladányi Gergelyre 22 rénes forintot vetettek ki, tehát mindenképpen a gazdag parasztok közé kell őt sorolnunk. Azonban az ő vagyona távolról sem volt kiemelkedő az akkori Kecskemét társadalmán belül. Nagy János pl. valóban a kiemelkedő vagyonos gazdák közé sorolható, akire az adószedők három munkaképes személy után kivetett adón kívül 48 rénes forintot és 10 krajcárt vetettek ki. Ezt a kisebb vagyonnal felérő összeget egy ház, egy egész pénzeskert, két szárazmalom, 16 jármos ökör, 4 kocsis ló, 137 szarvasmarha, 95 méneses ló, 650 tenyészjuh, három olyan szőlő, amelyek 85 akó bort teremtek, 46 fertály búza, 23 fertály árpa és 130 fertály zab, illetve köles után vetették ki.

Ennek alapján láthatjuk, hogy a családi vagyon szerkezete a három évtized alatt nem változott, de minden területen jelentős bővülést állapíthatunk meg. Külön is érdemes felhívni a figyelmet részben a szarvasmarhatenyésztésen, részben pedig a juhászatban belüli erőteljes növekedésre. Erre azért van szükség, mivel ekkor még ez a két ágazat csekély munkaerő igénybevétele mellett termelte a legnagyobb jövedelmet. Azt is mondhatjuk, hogy ezeknek volt legszámottevőbb rétegtéző erejük.

*

Miként korábban utaltunk erre, Boldizsár lévén a családban az egyetlen fiú, ő örökölte atyja vagyonának nagyobb részét. Az ő gazdálkodását minden bizonnyal több tényező zavarta mint apját. Egyrészt utalnunk kell arra, hogy ezekben az évtizedekben válik egyre nyomasztóbbá a puszták, a legelők megszerzéséért folytatott

⁶⁸ A fertály a XVII–XVIII. században ezen a tájegységen belül használt gabonaürmérték. Nagysága kb. 180–200 liter volt. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1985/d. 242–246.

küzdelem mind a környező városok, mind a gazdák között. A nagyállattartás egyre komolyabb válságát mélyíti az is, hogy a külföldi piacokon komoly konkurrencia jelent meg,⁶⁹ és a bécsi udvar vámpolitikája is mind jobban sújtja a magyarországi ártermelést. A juhászaton belül a német birkának Kecskemét határában is mind szélesebb körű elterjedése jelentett újabb versenytársat.⁷⁰ Mindezeknél súlyosabb és meghatározóbb volt azonban az 1760–1795 között a Homokhátságon valósággal tomboló különféle állatjárvány, amely mind a szarvasmarhák, mind a lovak, mind pedig a juhok között egyszerre rendkívül súlyos pusztításokat okozott.⁷¹

Miként korábban utaltunk erre, az 1761–62. évben a Pusztaszeren nyaraló gulyán belül Ladányi Boldizsár marháinak a száma volt a legnagyobb: 30 öreg tehén, 4 negyedfü tinó, 5 harmadfü, 19 másodéves jószág és két bika önmagában is egy számottevő gulyát képezett.⁷² Úgy látszik, ez az év jelenthette számára a csúcst a téren, mivel 1770/71. gazdasági évben már csak 44 szarvasmarhája után fizetett szájbért, amelyek ezúttal is Pusztaszeren nyaraltak.⁷³ Nem tudjuk, hogy a különféle állatbetegségek mennyiben tizedelték meg jószágait, az viszont tény, hogy 1778-ban mindössze 3 barmos marhát vettek nála nyilvántartásba. Újdonság viszont az is, hogy a korábbiakkal szemben a lótenyésztés a családi gazdálkodás komoly részét alkotta: 22 méneses ló után vetettek ki rá adót, és mellettük négy hámos lova is volt. Nem lehetetlen, hogy szarvasmarhák helyett a lótenyésztés kötötte le inkább a figyelmét. Az is lehet, hogy a jelzett válságokat érzékelve értékesítette szarvasmarháit, és a családi vagyont átrendezését határozta el. Míg atyjának csak városadománya földje volt, ő 1778-ban egy igen jelentős, 44 zsákos „pénzes kert”-et és egy 16 zsákos városadománya kertet művelhetett. Tehát egy igen jelentős, egy jobbágytelkekkel felérő szántóföldet vásárolt, amely minden tekintetben saját tulajdona lett. Sőt Szentkirályon is szerzett egy 8 zsákos árendás földet. Gazdaságán belül a juhtenyésztés minden gond és baj ellenére megtartotta korábbi súlyát, 166 tenyészállatot vettek nála nyilvántartásba. Szőlője sem változott érdemlegesen. Ez is elegendő volt viszont arra, hogy termésének egy részét, a jelentős mennyiségű bort rendszeresen értékesítse. Az 1788/89. évi másodbírói számadáskönyvben találhatunk adatot arra, hogy Ladányi Boldizsár a város kezelésében levő kocsmáknak 18 akó bort adott el, amelyért 70 forintot és 12 krajcárt kapott. Más években is hasonló bevételre tehetett szert borterméséből.⁷⁴ Mindenképpen új elem viszont egy másodosztályú „kazán”, tehát pálinkafőző működtetése, amely után ebben az évben ugyancsak adóznia kellett.⁷⁵ 1772-től több éven át a város kocsmái számára adott el 1-3 akó pálinkát.

⁶⁹ Az osztrák állattenyésztés fokozatos bővülése mellett főként a cseh és a morva, a magyarországinál lényegesen intenzívebb állattenyésztés vált mindinkább versenyképessé. MÉREI Gyula, 1980. 225–230.

⁷⁰ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1994. 124–128.

⁷¹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2001/a. 185–229. A pusztulás méreteit néhány adat is jól érzékelteti: 1770 és 1795 között a város gazdáinak tulajdonában lévő szarvasmarhák közül 27 997 darab pusztult el, és a vész legalább 1200 gazdát érintett. Az átlagos veszteség 23 db jószág volt. 900 gazda 13 182 lovat veszített, átlagosan 14-15 darabot. Ugyan ezen időn belül 500 gazdának 218 175 db. juha pusztult el, amely 436 darabot jelentett átlagosan. Természetesen az átlagtól erősen eltérő is lehetett egyik-másik gazda vesztesége, amely egyenesen alá is áshatta a családi vagyont. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2001/b. 72–83.

⁷² IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2001. 193.

⁷³ BKMÖL IV. 1504/b VII. 140.

⁷⁴ BKMÖL IV. 1510/a 1788/89. Borok vásárlása c. lajstromban.

⁷⁵ BKMÖL IV. 1504/m 1778. V. tized 1446. szám.

Természetesen más formában is értékesítette pálinkáját.⁷⁶ Ezek alapján 24 forint és 30 krajcár adót kellett vállalnia. Nem sokban változhatott vagyona a következő években sem, hisz 1780/81. gazdasági évben 26 forintot és négy krajcárt róttak ki rá.⁷⁷ Ezek az összegek azt jelzik, hogy helye gyakorlatilag nem vagy csak alig változott a mezőváros gazdáinak között.

Mivel jól tudjuk, hogy a jelzett többirányú gond és válságjelenség a város több ezer gazdáját sújtotta, itt is érdemes egy rövid áttekintés segítségével a család vagyoni körülményeit, a gazdatársadalomban elfoglalt helyét árnyaltabban érzékeltetni.

Kecskeméten az 1780. évi adóösszeírás során 3931 adózót vettek nyilvántartásba. A csaknem negyed évszázad alatti növekedés még ekkor is igen nagyra mondható, hisz csaknem 37%-kal nőtt a családfők és a családok száma. A gazdák között vettek nyilvántartásba 2736 családfőt. Részben a jelzett dekonjunkcióra, a hosszú háborúk során kivetett súlyos állami terhek, és a még mindig jelentős bevándorlás, a teljesen ágrólszakadtak további érkezése miatt is, nemcsak a zsellérek száma, aránya nőtt feltűnően, hanem a csekélyke vagyonnal rendelkező törpegazdáké is. Ők alkották a gazdák 61,47%-át! A statisztikai feldolgozás során törpegazdának vettünk minden olyan gazdát, akinek adója az egy dicit nem haladta meg, tehát 3 rénes forintnál többet nem fizetett. Ezek között volt pl. Bölcskei Gergely, aki 3 zsákos szántó, két jármos ökör, 5 kapás szőlő és egy harmadrendű ház után adózott.

A kisgazdák száma a korábbi mintavételhez képest alig változott: 655 családfőt lehetett ide sorolni. Közük tartoztak mindazok, akik 1-2 dicit közötti adóra voltak terelve, és 3-6 forint közötti adót fizettek. Közük található Kőrös Pál, aki 22 zsákos szántó, két jármos ökör, 6 kapás szőlő és egy harmadrendű ház után fizetett 5 forintot és 56 krajcárt.

A közepes gazdák közé kerültek azok, akik 6-9 rénes forint fizetésére voltak kötelezve. Fazekas Mihály 20 zsákos pénzes kert, másfél zsákos pákai szántó, 4 jármos ökör, 1 fejőstehén, 1 barmos marha, 2 hámos ló, egy méneses ló, 2 tenyészsertés, 30 juh, 4 kapás szőlő és egy harmadrendű ház után fizetett 7 forintot és 4 krajcárt.

Azt a tényt, hogy a város korábbi rendkívüli gyors gazdasági növekedése megtorpant, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy miközben a város lakossága több mint harmadával gyarapodott, a nagygazdák száma több mint 20%-kal csökkent! Ide tartozott minden olyan gazda, aki 9 rénes forintnál nagyobb összegű adót fizetett. Érthetően itt igen széles volt a skála, hisz a legnagyobb összegű adó, amit kivetettek: 52 forint és 29 krajcár volt. Távolról sem a legnagyobb vagyonnal rendelkező Mester Gergely, aki 82 zsákos pénzes kert, 8 jármos ökör, 1 fejőstehén, 6 barmos marha, 6 harmadfű, 1 másodéves csikó, 18 kapás szőlő és egy első osztályú ház után fizetett 20 forintot és 8 krajcárt.⁷⁸ Tehát Ladányi Boldizsár, aki az 1780 körüli években 24-26 rénes forint adófizetésre volt kötelezve, mindenképpen azok közé tartozott, akik a legjelentősebb vagyonnal rendelkeztek.

⁷⁶ BKMÖL IV. 1510/a az 1772–1776. évek másodbírói számadáskönyvekben a pálinkavételt rögzítő lajstromokban.

⁷⁷ BKMÖL IV. 1508/c 1780/81. Gazdák, 1446. szám.

⁷⁸ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1989/b. 219., ill. 256–259.

Megállapíthatjuk tehát, hogy részben a kedvezőtlen gazdasági és természeti adottságok miatt a Ladányi család vagyonán belüli gyarapodás egyenes íve kissé megroppant. Ehhez hozzájárult az a tény is, hogy Boldizsár életében, illetve halála után az általa megörözt, sőt valamelyest gyarapított vagyon az örökösök között erőteljesen megoszlott. Még életében fiai számára nemcsak a tanulást, hanem az önálló családi gazdálkodás feltételeit is biztosította. Gergely fia végrendeletében azt nyilatkozta, hogy János öccsével való osztozkodásuk során fejenként 1734 rénes forint érték jutott neki, tehát a köztük felosztásra kerülő vagyon értékét 3468 forintra becsülték.⁷⁹ Hangsúlyoznunk kell, hogy ez egy paraszti társadalmon belül mindenképpen nagy vagyonnak minősült ezekben az évtizedekben. Jobbágyfalvakban ehhez hasonló vagyonról aligha szólhatunk.

Megfelelő iratok hiányában nem tudjuk követni, II. Gergely testvéreinek vagyoni állapota hogyan alakult. Arra viszont vállalkozhatunk, hogy az ő vagyonának alakulását legalább vázlatosan bemutassuk.

Önérzetesen említette 1816-ban végrendeletében, hogy az örökölt ősi birtokot megtartotta, és annak értéke az egykorinak kétszeresére nőtt, és így ezekből „...nyolc élő gyermekeimre fejeként jutnak 433 forintok, 30 krajcárak”.

Hosszú életében örökölt vagyonának többszörösét halmozta fel, és hagyta azokat gyerekeire. Egy dúsgazdag és nagylelkű gazda módjára járt el: nagyvonalúan gondoskodhatott végrendeletében családjá minden tagjáról, és bőkezűen adományozhatott kívülállók számára is.

Csak ez utóbbinak az összege 485 forintot tett ki, amely két évi főbírói salláriumával volt csaknem egyenlő. Még mostohalányának birtokát is számottevően gyarapította saját pénzén. Ezen túlmenően végrendeletében további 100 forintot hagyott rá. Őt lányának fejenként kétezer forint értékű vagyont hagyott, egyházi pályán lévő István fiának pedig 3000 forintot rendelt készpénzben. E korszak szokásainak megfelelően másik két fia egyenként legalább akkora értéket örökölt, mint az öt lány összesen.

Érthetően nem lehet pontosan meghatározni, mely ingatlanokat szerezte saját maga, melyek voltak részben örökölte, illetve két felesége allatúrája. Nem tudhatjuk, mennyit fejlesztett, javított egyikén vagy a másikon. Remélhetőleg a végrendelete alapján történő egyszerű felsorolás is érzékeltetni fogja valamelyest nagyságukat, néhány esetben pedig értéküket is.

Széktónál, a felesége örökségként kapott szőlő mellé újabb három pászta szőlőt vásárolt egy veteményes kerttel együtt, amelyet feleségének hagyott, aki erről házasságukból született gyermekei között szabadon rendelkezhetett.

Leányai a kiházásításukon kívül egyenként két marhát kaptak. Ezeken túlmenően kapták a tisztes vagyonnak számító fejenkénti kétezer forint összegű ingatlant vagy készpénzt.

⁷⁹ Ennek értékét jobban tudjuk érzékelni, ha felidézzük, hogy Ladányi Gergely főjegyző éves salláriumá 250 forint volt. Az atyai birtok becsült értéke csaknem tizennégy évi salláriumának az összegével volt egyenértékű, tehát mindenképpen egy igen komoly vagyont örökölte.

Azt is feltétlenül meg kell jegyeznünk, hogy a francia forradalom alatt és után vívott háborúk során mind az árak, mind az ingatlan vagyonok értéke számottevően változott. Érthetően kockázatos lenne bármilyen leegyszerűsített értékazonosítást végezni távolabbi évtizedekben rögzített vagyonok között.

Iлона leányának megvette a Görög nevezetű 600 négyszögöles telket és házat 1500 forintért. Egy szőlő megvásárlásához segítségül adott számára már korábban 380 forintot. Halála után még újabb 120 forintot juttatott neki.

Krisztina lányának vett a Széktónál négy és fél pászta szőlőt veteményeskerttel együtt (kb. négyszáz útból állt) 1200 forintért. Halála után további 800 forintot rendelt számára.

Eszter leánya ugyanott 2 pászta új ültetésű szőlőt kapott 600 forint értékben. Ő készpénzben kapta meg a rátájából még hiányzó 1400 forintot.

A második házasságából született, és néhány évvel korábban férjhez ment Anna lánya apja halála után kapta meg a számára járó kétezer forintot készpénzben.

Ugyanígy rendelkezett Mária örökségéről is.

Sándor fia tanításával kapcsolatos költségeit nem is említette, csak azt emelte ki, hogy 1809. évi insurrectio során felszerelése „tetemes költségembe került”. Házasságkötése után, bár jól jövedelmező hivatali beosztása volt a városi adminisztrációban, azonnal biztosította számára a zavartalan családi környezetet és az önálló gazdálkodás feltételeit. Megvette számára a Nagy utcában Rostásné házat 3050 forinton. Ugyanakkor átengedte neki a Hegedüs közön lévő öt pásztaból álló szőlőjét, és vele együtt a legfontosabb felszereléseket is: egy 40 akós és egy 30 akós vasas tölgyfa kádat és 4 vasas hordót. A Halasi út mentében 60 hold szántót vett számára. Nem sokkal később Ürbön egy több mint száz hold területű birtok megvásárlásához 2660 forintot adott neki, és felszerelésként egy vasas kocsit és három lovat is átengedett számára. Ezekhez megkapta még apja halála után az V. tizedben lévő szárazmalmot, amely búza és kása őrlésére egyaránt alkalmas volt, a mellette levő házzal, amely két szobából, két konyhából és két kamrából állt. A Fehér tónál az 50 hold nagyságú „Csákó” nevezetű szántóját is ő örökölte. Ürbön a számára megvásárolt birtok mellett további két és fél porció nagyságú birtokot kapott apja „selymes juhaival együtt”. Ezeken felül Páhin egy zálogban bírt, Szentkirályon pedig egy árendás erdőt kapott. Mindezt kiegészítette a barmon lévő marháinak és méneses lovainak fele része. Talán felesleges is hangsúlyozni, hogy ez a neki jutó örökség önmagában is egy középparaszti, még sokkal inkább egy telkes jobbágy vagyonának a többszöröse volt.

Felesége megélhetését is érthetően biztosította. Számára a magával hozott örökségén kívül a már említett szőlő átengedésével tette gondtalanabbá jövőjét, amit hivatva voltak még szolgálni azok a „...száz aranyak, vagyis 450 Rhenes forintok, mellyek aranyban és ezüstben elkészítve, részére le vannak téve...” Gergely fia nagykorúságáig annak örökségének hasznát is ő élvezhette. Azután fia kötelessége lett a róla való gondoskodás.

Gergely fia számára a következő értékeket hagyta:

„Residentialis házamat hozzá tartozandó fundusával”, amely a város kellős közepén, kb. a mai színház helyén csaknem fél hold terjedelmű volt! Ezzel együtt ő örökölte a telken lévő minden ingó és ingatlan vagyonát. Neki jutott ezen túlmenően egy „...búza és olaj készítő sindeles malom”. A Széktónál, a Kiskőrösi közön fekvő Balla nevezetű és Gábor nevezetű két szőlő, melyeket ő szerzett. A Mária-kápolná-nál, közvetlenül a város tövében egy kb. 150 holdas mezei kertet, azaz szántóföldet. Ballószögben egy kisebb erdőt kapott. Neki jutott apja Monostoron lévő majorja a hozzá tartozó földdel és juhnyájjal együtt. Megkapta „Ürböben felső zálogos birto-

komat, az ott lévő épületekkel edgyütt...” Szentkirályon egy kaszálót és két kisebb erdőt. Mindezeken túlmenően érthetően ő is megkapta apja gulyabeli marháinak és méneses lovainak a felét.

Bár a becsült értékek itt sincsenek feltüntetve, de kétségtelen, hogy a III. Gergelynek jutott örökség valamivel még nagyobb is volt, mint Sándor jussa, mivel rá apja lényegesen kevesebbet költött.

Az egykori főjegyző és főbíró Ladányi Gergely egyéb értékeiről érthetően keveset tudunk, mivel ezekről a végrendelet nem szól. Egyetlen kivétel, amely érzékelteti, hogy ezek is átlagon felüliek lehettek, István fia számára hagyott két tárgy: az egyik „Mária Terézia függő arany mejjeképevel gazdag arany lántz” és egy arany pikszis.

Annak ellenére, hogy pénzben nem tudjuk megközelítően sem rögzíteni a nyolc örökösére hagyott értékeket, túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a végrendelező hatalmas vagyont oszthatott szét. Elmondhatjuk róla, hogy sok-sok paraszti birtok, sok-sok telkes jobbágy javaival volt mindez egyenértékű. A szabadalmas mezőváros társadalmának erőteljes tagoltságát jól érzékelteti, hogy a városban több hozzá hasonló birtokot felhalmozó gazda is élt, akikről joggal állíthatjuk, hogy a sok száz zsellér és a több mint másfél ezer törpegazda között egyenesen „parasztnábob”-ok voltak.

Nyolc örököse közül kizárólag III. Gergely vagyoni állapotának változásait tudjuk a két időponton belül dokumentálni. Az első vagyonsimertető alapján érthetően az atyai örökségről is tájékoztatást kapunk. Ez képezte ugyanis gazdálkodásának alapját, még ha kétségtelen is, hogy egyik-másik örökölt birtokot időközben számottevően bővítette.

Ladányi III. Gergely vagyonának alaposabb ismertetését az teszi lehetővé, hogy 1839 augusztusában Fáy András hosszas erőfeszítései eredményeként megnyílt az első hazai takarékpénztár, amelytől a kecskeméti gazdák is hitelt kívántak felvenni.⁸⁰ A kellő fedezet biztosítása érdekében a pénzügyet a szükséges körültekintéssel járt el, így a helyi gazdák kénytelenek voltak arra kérni a városi tanácsot, hogy vagyonukat szakértők bevonásával becsültesse fel, és erről hiteles jegyzőkönyvet készíttessen, amelyet azután a takarékpénztár bizonyítékként használhat. A következő évek során kb. kéttucatnyi erősen eltérő vagyoni helyzetű kecskeméti gazda tett kísérletet arra, hogy kölcsönt vegyen fel, és ennek érdekében vagyonukról körültekintő becslések készültek.

Ladányi III. Gergely első alkalommal 1840. január 27-én készíttetett egy vagyonfelmérését. Ennek bevezető sorai: „Alól írottak helybeli lakos nemes és nemzetes Ladányi Gergely úrnak javait jó lélek esméretünk szerént és ha szükséges esküvésünkkel is készek lévén megerősíteni a következőképpen becsültük légyen meg váltóforint értékben, úgymint...”⁸¹

⁸⁰ A korabeli tőkehiánnyal kapcsolatos gondokat érzékelteti a következő két észrevétel. Kazinczy Ferenc panaszkodott: „...Nekem az volt minden szerencsétlenségem elejétől fogva, hogy pénzt nem kaptam kölcsön, s a nélkül, hogy az ember vessen, nem arathat...”. Pulszky Ferenc írja emlékirataiban: „...atyám panaszkodott, hogy kevés a pénze, vagy egyáltalán semmi sincs, bár pincéje és csürjei tele vannak...”. Idézi: MÉREI Gyula, 1948. 97–98.

⁸¹ A vagyonbecslést Bódog Antal szenátor, Bozsó János, a város egyik leggazdagabb gazdája és Kész István végezte el. BKMÖL IV. 1504/c 172. 1840.

Bár anyai nagyanyja Fáy leány volt, számon is tartották a rokonságot, úgy látszik kérése mégsem járt sikerrel. Ezért 1843-ban egy újabb becslés elkészítését volt kénytelen kérni a tanácstól. Ennek hangvétele és formája is néhány téren eltér a korábbtól: „Alól írottak nemes Ladányi Gergely úrnak ... folyamodására, melyben előladja, hogy bizonyos birtok szerzésbeli céljának elérésére a Pesti Takarékpénztártól pénzt kívánván kölcsönözni, evégett javait megbecsültetni kéri a legközelebb múlt június hónap 23-kán tanácsiképpen annak tellyesítésére kiküldettétvén, alázatosan jelentjük, hogy a folyamodó úrnak valóságos birtokában lévő fekvő javait a mostani folyó árban lelki esmérétesen a következő módon becsültük és állapítottuk meg váltó cédulai forintokban, úgymint...”⁸²

1. A 8. tizedben egy 760 négyszögöl területű háztelek, rajta cseréptetős házzal, amelynek hossza a melléképületekkel együtt 33 öl. Ebben van öt szoba, konyha, éléskamra, egy nagy kamra, alatta nagy pince, a telken tágas istálló, kocsiszín, sertésöl, négy téglaverem és nagy kiterjedésű kert. Ennek értékét 8000 forintra becsülték.

2. Az első tizedben 85 négyszögöles telken egy nádtetős ház, amelyben egy szoba, egy konyha és egy kamra található, ezt 300 forintra becsülték.

3. E ház mellett van egy új, cserepes tetejű és téglaoszlopokra épült, kása és búza őrlésére használható, jó állapotú szárazmalom, amelyet 5000 forintra értékelték.

4. A 4. tizedben lévő, egyedül búza őrlésére alkalmas szárazmalmát, amely zsindeles tetejű, 3 000 forintra becsülték.

5. A Széktő-szőlőhegyben 500 útból álló szőlőjét 2000 forintra.

6. Az új szőlőben (Úrihegy) 800 útból álló szőlőjét 4000 forintra.

7. Közel a városhoz, a Mária kápolna melletti, a közlegelő melletti 146 holdnyi szántóföldjét, amelyen szép szőlő és egy kisebb erdő is van 29 200 forintra becsülték. A rajta épített ház és ököristálló értéke 500 forint.

8. A Monostoron lévő 180 hold birtoka, amelyet apjától örökölt, 18 000 forintot ért. Ennek szomszédságában újabb 25 holdat vásárolt, amelyet 2475 forintra becsülték. Ezen volt egy 18,5 öl hosszúságú ököristálló, 14 öl hosszúságú ház, 20 öl hosszúságú juhszín náddal fedve és egy kút, melyeket 1000 forintra becsülték.

9. Bugacon 74 hold zálogos birtok, amit 5328 forintért kötött le. Ezen is volt egy 8 öles jó ház, melynek értéke 150 forint.

10. Úrbőn lévő 343,5 hold birtokának értéke 8325 forint, a zálogban bírt részre 15 714 forintot fizetett. Ezen volt egy 36 öles ház és egy 15 öles istálló, amely 1000 forintra becsülhető.

A felbecsült ingatlanok összértéke 103 992 forint volt.

Az 1840. január 27-én kelt vagyonebecslés során nemcsak az ingatlanokat, hanem a jószágállomány nagyobb részét is felbecsülték.

Ekkor negyven darab jármos ökrét (átlag 125 forint) 5000 forintra taksálták.

Száz darab heverő és gulyabeli szarvasmarháját átlagosan 75 forintjával számolva 7500 forintra becsülték.

⁸² Aláírók: Bódogh Antal kiküldött tanácsnok, Gassich János tanácsnok, Ferentzi Szabó József 8. tizedbeli kiküldött polgár és Hornyik János 4- tizedbeli kiküldött polgár. BKMÖL IV. 1504/c 175. 1843.

Kétezeröttszáz jó minőségű birkáit, darabját tíz forintra, összesen 25 000 forintra értékelték.

Ötven darab sertése 15 forintjával 750 forint.

Négyszáz akó ó- és újborát (akóját 7 forintban számolva) 2800 forintra tették.⁸³

A vagyonbecslés során röviden utaltak a vagyon eredetére is: „Ezen fekvő javakat a folyamodó úr leginkább néhai fellyebb említett édesattya 1816-ik évi május 13-kán költ ... végrendeleténél fogva bírja, úgymint a házakat, malmokat, város határában lévő monostori és úrbői földeket, és széktői szőlőt; a bugaci birtoka és új szőlője néhai nemes Fekete Sára asszony s hitvese hozadéka, az úrbői örökítést már maga tette, valamint az ott lévő zálogos részre auctioul 3287 váltóforintokat, 12 krajcárokat maga fizetett ki.” Ezekkel a megállapításokkal kívánták dokumentálni, hogy jó és eredményes gazda, aki szerzett javait, értékeit képes folyamatosan gyarapítani.

A vagyonbecslés mellékleteiben megállapították, hogy vele szemben vagyoni jellegű követelés, per nincs folyamatban. De azt is rögzítették: „Terheli azonban a ... városi közpénztárnak öszvesen 4619 forint és 33 krajcár tartozása.”⁸⁴

A következő évtizedben a családi vagyon érdemi bővülését rögzítette III. Gergely végrendelete. A városban lévő épületek, malmok esetében nem történt változás. A szőlők és szántók terén inkább. Ezt a néhány tételt mindenképpen érdemes itt is kiemelni. Kisebb kiegészítések révén a Mária kápolna melletti birtok 170 holdra bővült. Egészen új szerzeménynek látszik a Halasi út mellett lévő ún. Sárgaházi tanya, amely 46 holdas birtok volt tanyai épületekkel. A végrendelet Monostoron 300 holdas földről tesz említést, de nem szól a korábban Bugacon lévő birtokról. Az Ürbön lévő 339 hold nagyjából saját tulajdona, kisebb része zálogos birtoka volt, amelyet 11 év után szerezhetett meg véglegesen. A Balla-féle 450 útból álló szőlő valószínűleg csak elnevezésében változott, miként a Szarkáson lévő 10 hold erdő is.

A korábbi dokumentumokban nem történt említés a 40 darabból álló méneses lóállományról, amelynek egy részét valószínűleg apjától örökölte, valamint a 8 kocsis lóról sem. A jármos ökrök száma 1853-ra 47-re bővült, a barmos marháké, amelynek számottevő részét ugyancsak örökségbe kapta, 110-re, melyek két gulyában voltak szétosztva.

Ugyancsak itt kapunk tájékoztatást arról, hogy „... van hét jó karban lévő szekere, hintóm s több kocsijaim, mindenféle a gazdasághoz szükséges eszközeim, nagy mennyiségű hordaim, s házi bútoraim...”.

Juh-állománya lényegében nem változott, de azok gyapjútermését, évenként jelentkező hasznát jól érzékelteti a következő kitétel: „...Van zsákostól értve 65 mázsa idei termés gyapjam...”⁸⁵

A Ladányi család vagyonának további bővülését és leghitelesebb rögzítését a vagyonleltár tartalmazza, amelyet a császári és királyi járásbíróság 1853. július 27-

⁸³ Itt néhány tételnél a becslés összege eltért a később felvett jegyzőkönyvi adatokétól, és az élőállatok értékével együtt 165 278 forintra becsülték a vagyont. A kocsis lovak és több más ingóság értéke, kölcsönadott pénze stb. itt sincs felsorolva. BKMÖL IV. 1504/c 172. 1840.

⁸⁴ BKMÖL IV. 1504/c 175. 1843.

⁸⁵ BKMÖL XIV. 65. 2. tétel Lajstromozott iratok (a továbbiakban: 2. tétel) 1. sz. A végrendelet hivatalos másolata.

én vett fel. Itt pengőforintban adták meg az értékeket.⁸⁶ Mivel teljes körű leltárt készítettek, ebben fellelhetők különféle termények, felszerelések, bútorok, készpénz és egyéb értékek is. Ennek végösszege 135 994 pengőforint volt.⁸⁷

Ezek alapján aligha kétséges, hogy atyjától örökölt birtokát gondos és sikeres gazdaként számottevően bővíteni tudta. Valószínűleg az ő kezelésében, birtokában lévő vagyon nagysága, értéke megközelítette, esetleg meg is haladta apja egykori vagyonát. Ezt a megállapítást annak ismeretében kell megtennünk, hogy az 1840-es években súlyos gazdasági depresszió nehezítette nemcsak a mezőgazdaságban, hanem az iparban és a kereskedelemben tevékenykedők munkáját is. Miközben Európa-szerte igen sokan anyagilag tönkrementek, Kecskeméten is több tucat családot ért hasonló sors, és a gazdasági fellendülés alábbhagyott, felértékeli azt a tényt, hogy III. Gergely mindenképpen számottevően tudta bővíteni örökölt vagyonát. Mivel pedig az övéhez hasonló vagyonleltár nem áll rendelkezésünkre, nem tudjuk pontosan megállapítani, hány gazda vagy kereskedő volt nála gazdagabb a városban. Az a felsorolt adatok alapján viszont kétségtelen, hogy a város egyik legtekintélyesebb értékével rendelkező gazdája volt. Vagyona kétségtelenül több telkes jobbágy értékével vetekedett. A felsorolás nemcsak érzékelteti, hanem dokumentálja is, hogy a kecskeméti gazdák merőben más lehetőségekhez jutottak, mint a falusi telkes jobbágyok, hogy a szabad paraszti lét sok tekintetben kedvezőbb volt sok száz, sőt több ezer gazda számára mind a vagyoni gyarapodást, mind pedig a társadalmi emelkedés lehetőségeit illetően.

A kecskeméti Ladányi családhoz hasonló csaknem tüneményes társadalmi és gazdasági emelkedést a városban több tucat familia élt meg a jelzett időszakon belül. A lényegesen szerényebb, de mindenképpen figyelemre méltó gyarapodást szorgalmas munkájuk eredményeként több száz háztartás mutatott fel. Ezek alapján joggal fogalmazhatjuk meg, hogy a szabad parasztság körében a felhalmozás a polgári forradalmat megelőző másfél évszázadban kétségtelenül lényegesen nagyobb volt, mint amilyen a falvak és a kisebb mezővárosok lakói el tudtak érni.

IV. GAZDÁLKODÁS

1. Források és keretek

Miként már utaltunk erre, egy kecskeméti kis-, illetve középparaszti család polgári forradalom előtti gazdálkodásának felvázolását mindenekelőtt az írott források hiánya nehezíti. Pedig kétségtelen, hogy a XVIII. század elejétől-derekától mind több gazda sajtóította el a piaristáknál és a református kollégiumban nemcsak az írást-olvasást, hanem a jóval magasabb szintű műveltséget is. Egyre szélesebb körben vált általánossá részben a család értékeivel, gazdálkodásával kapcsolatos adatok, szerződések, nyugták, események írásban történő rögzítése, részben pedig a személyes jellegű feljegyzés, a levelezés stb. A jelentős számban megmaradt végrendeletek egyértelművé teszik hogy a XVIII. század derekától a módosabb családok, mind szélesebb körben folyamatosan rögzítették a gazdaságukon belüli változásokat, a kölcsönöket, a hátralékokat és az ingatlanaik gyarapodásával kapcsolatos

⁸⁶ Egy pengőforint 2,5 váltóforintnak felelt meg.

⁸⁷ BKMÖL XIV. 65. 2. tétel 4. sz. I.

okmányokat. Éppen ezért, ha töredékes formában is, de több személytől és családtól maradt ránk iratanyag.⁸⁸ Kiterjedt gazdálkodásuk irányítása során a Ladányiak sem mellőzhették a rendszeres feljegyzések és nyilvántartások vezetését. Ezen iratok léteére konkrét utalás is történt. Az 1853 nyarán felvett részletes leltár 11. oldalán rögzítették, hogy a nagyobb ház padlásán sok más mellett található „1 rossz hordó, benne régi könyvek”, majd később: „egy zsákban és egy verschlagban hasztalan iratok”.⁸⁹ Ezek az adatok teljesen egyértelművé teszik, hogy évtizedek alatt igen tetemes mennyiségű írott anyagot halmoztak fel a családon belül az egyes generációk a gazdasági nyilvántartások vezetésekor.⁹⁰ A „régii könyvek” minden bizonnyal a korábbi évtizedekben többé-kevésbé folyamatosan vezetett különféle lajstromok és gazdasági nyilvántartások lehettek, a „hasztalan iratok” pedig valószínűleg a különféle, aktualitásukat veszített nyugták, szerződések, gazdasági ügyekkel kapcsolatos levelek lehettek, és ezért váltak a leltározók szemében „haszontalanokká”. Ezek későbbi sorsáról nincs tudomásunk.

Az iratok súlyos pusztulásai ellenére a másfél évszázad alatti gazdálkodásnak folyamatos bemutatását elfogadható szinten mégis lehetővé teszik részben a város nyilvántartásai, részben pedig a család tagjainak végrendeletei és a reformkor vége felé keletkezett két vagyonbecslés. Szerencsénkre a hagyatéki per irataihoz hozzátartozottak azt a kötetet, amelyet Ladányi III. Gergely vezetett életének utolsó éveiben, és amelyben halála után felesége folytatta a különféle gazdasági jellegű feljegyzéseket. Ezen kívül rendelkezésünkre áll a halála után egész vagyonáról felvett hivatalos leltár, végül a halálát követő második évben végzett árverések hiteles jegyzőkönyve. A korábban már említett és hasznosított iratokkal együtt ezek mindenképpen alkalmasak arra, hogy ennek a családnak a gazdálkodásáról tárgyilagos képet lehessen alkotni és bemutatni, sőt némely ágazat alakulásának felrajzolására is mód nyílik.

Magyarországi viszonyok között egy jelentősebb gazdaságtörténeti folyamat bemutatása sajnos nemcsak családi kereteken belül jelent igen komoly gondot. Nem alaptalan az az állítás, hogy a magyar állattenyésztésre az 1600-as évek végéig jóformán csak a fennmaradt adománylevelekből, valamint a hazai és a külföldi leírásokból tudunk nagyon szórványos és igen hézagos adatokat összegyűjteni.⁹¹ Szerencsénkre lényegesen több forrás és adat maradt ránk a következő századokból, amelyek alapján már nemcsak néhány adatot, epizódot tudunk kiemelni, hanem a család gazdaságának fejlődési folyamatát is viszonylag pontosan nyomon tudjuk követni. Különösen a XVIII. század derekától vannak egyre bőségesebb forrásaink. Kecse-

⁸⁸ A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltárában kilenc családtól maradt fenn irat az 1848 előtti időszakból. Kb. hasonló számban vannak azok a személyek is, akiktől maradt ránk e korból csekély mennyiségű irat.

⁸⁹ Sajnos csak a tárolóeszközök becsült értékéről maradt fenn pontos feljegyzés, a bennük tárolt felbecsülhetetlen forrásértékű anyag sorsáról semmi. A hordót 30 krajcárra, a zsákot és verschlagot 10 krajcárra értékelték. BKMÖL XIV. 65. 2. tétel 4. sz. I. 11. /y. Tekintettel arra, hogy a hagyatéki per során a család nagy értékű házáat a város még az 1850-es években megvásárolta, szinte biztosra vehető, hogy a padlásra felrakott, értéktelennek tartott iratok már akkor elpusztultak.

⁹⁰ Mindezt megerősíti az a tény, hogy több más családtól is maradt fenn kisebb-nagyobb mennyiségű gazdasági jellegű feljegyzés, nyilvántartás. Pl.: a Balásfalvi Kiss család, a Banó család, a Sárközy család, a Szeles család iratai, Szentkirályi János feljegyzései stb.

⁹¹ SZILÁGYI Kálmán, 1983. 95.

mét esetében is vigasztalóan bővülnek az ilyen irányú iratok. Ezek alapján a közelmúltban el is készült egy viszonylag széles körű gazdaságtörténeti áttekintés.⁹² Ez érthetően nem tárgyalja az egyes famíliák gazdasági emelkedését és gazdálkodásának módját, inkább csak a háttér megvilágítását szolgálhatja.

*

A Duna–Tisza közén a XVIII. első felében még lényegében ugyanolyan körülmények voltak, mint az előző évszázadokban, csak a közbiztonság javult meg számottevően. Legelők szinte korlátlan mennyiségben álltak továbbra is rendelkezésre. Éppen ezért a lakosság egyik meghatározó jövedelmi forrása a rideg állattartás maradt még évtizedeken át. Az egykor végtelennek tűnő puszták a kunok megváltkozása (1745) után fokozatosan szűkültek, és a város határában egyre több területen a szántóföldi növénytermesztés és vele párhuzamosan a szőlő- és gyümölcs-termesztés vett el mind nagyobb területeket a közleplelőkből. A lényegi változásokat érzékelteti az a tény, hogy 1755-ben Kecskeméten korábban ismeretlen sérelmekre és retorziókra került sor: „Tanácsülésben elvégeztetett, hogy ezentúl személyválogatás nélkül gabonában kapatandó falka jószágától 12 forint desumaltassék ... és ugyan gabonában nem falkás, hanem jármos, hámos s némely daraboktól [egyenként] a 6 krajcár fizetessék.”⁹³ 1790-ben pedig Ladányi Gergely főjegyző már nosztalgikus hangulatban írta le, hogy Kecskemét „Hajdant, midőn 33 pusztákat bírt, szélessen kiterjedt legelőmezeje, és ezért baromparadicsomnak is neveztetett.”⁹⁴

Jól tudjuk, hogy a hódoltság alatti és az ezt követő fél évszázad állapotait történetírásunkon belül többen idealizálták, nem árt utalni arra, hogy a kortárs külföldiek egészen másképpen ítélték meg az itteni állapotokat. „Minthogy gyér a népesség és óriási a terület, a baromtenyésztés a fő jövedelmi forrás. Ennek sok előnye van. Kevés felügyeletet igényel, alig kíván beruházást, terményei nagyon könnyen értékesíthetők, mert legkönnyebb szállítani a lábas jószágot.”⁹⁵ Egy francia utazó pedig 1770 táján az itt szerzett élményeit így rögzítette: „A rétek és legelők körülbelül egyforma elhanyagoltságban vannak, huszad részét sem adják annak a haszonnak, amit közepes gondozás mellett adhatnának... Ilyen talajon, melynél nincs külön Európában, az állatok az évnek csupán két hónapjában jutnak igazán táplálékhoz, az év többi részében koplalnak.”⁹⁶ Egy angol utazó még 1839-ben is úgy jellemezte az alföldi és az erdélyi állattartás viszonyait, hogy az állatok itt télenyáron szabadban élnek, legfeljebb ha esetleg télen valami szalmafalú tákolmánnyal védik a zord időjárási viszonyoktól a jószágot.⁹⁷

Az igénytelen és olcsó tartási és tenyésztési feltételek ellenére a magyar élőállatok a XIX. század elején már egyre több versenytársa támadt, és hátrányosan befolyásolta annak sorsát mind a közvetítő kereskedelem, mind a bécsi vámpolitika. A XIX. század elején azt volt kénytelen megállapítani az egyik jeles közgazdászunk,

⁹² IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1994.

⁹³ BKMÖL IV. 1504/b 1754–1758. évi jegyzőkönyvi töredék, október 8-i határozat.

⁹⁴ Ladányi Gergely: Kecskemét leírása. BKMÖL XV. 22 Szilády Károly jegyzetei, I. kötet.

⁹⁵ Marczali Henriket idézi GAÁL László, 1966. 234.

⁹⁶ Idézi GAÁL László, 1966. 225.

⁹⁷ Uo., 261.

hogy nincs értelme a többlettermelésnek, „... haszontalanul javasoltatik az úgynevezett pallérozott gazdaság az Alföldön, míg az itt való természetvényeknek keletje nem léssen ... míglen itt ... műveletlen földek maradnak.”⁹⁸

A rideg állattartás mindig is számottevő elhullást eredményezett. Az igazán nagy veszteséget viszont nemcsak a valóban szélsőséges időjárás, és a kellő mennyiségű és minőségű téli takarmány hiánya, sokkal inkább a nagy állatjárványok okozták. Ebből az elemi csapásból a XVIII. században bőségesen kijutott a gazdáknak nemcsak Magyarországon, hanem az egész kontinens területén. Az ún. keleti marhavész mellett a rüh, a száj- és körömfájás, a „vértarjag” és több más alig azonosítható betegség tizedelte a szó szoros értelmében az állományokat.⁹⁹ Az ország több pontján valóságos katasztrófát okozott ez az elemi csapás.¹⁰⁰ Az egész Homokhátságra, sőt az ország nagyobb részére kiterjedően 1728-tól időről időre megismétlődően tombolt a járvány. Ennek pusztításait itt csupán néhány adattal van módunk érzékeltetni. Kecskeméten 1770–1795 között kb. 1200 gazda 27 977 db szarvasmarhát veszített. Ez átlagosan és gazdánként 23 darabot jelentett. Ez idő alatt 13 182 ló lett a különféle járvány áldozata, amely kb. 900 gazdát érintett, akik átlagosan 14-15 darab jószágot veszítettek. Még elképesztőbb volt a pusztulás a juhászatban belül: a jelzett negyedszázadban 218 175 juh pusztulását jegyezték fel a város nyilvántartásaiban, amely kb. 500 gazdát károsított, akik tehát átlagosan 436 jószágot veszítettek.¹⁰¹

Ezek a katasztrófával felérő veszteségek természetesen nem egyformán sújtották az egyes gazdákat. Mivel azonban teljesen egyidőben mind a szarvasmarhák, mind a lovak mind pedig a juhok között dühöngött a járvány, valamilyen formában még a legszerencsésebb állattartókat is jelentős veszteség érte. Ha másként nem, az értékesítés terén komoly károkat szenvedtek a különféle korlátozások miatt.

Sajnos ezek az állatjárványok, ha csökkenő mértékben is, de a XIX. század első felében is gyakorta visszatértek, és igen nagy veszteségeket okoztak, ha nem is jártak olyan tragikus következményekkel, mint az előző században. Az viszont kétségtelen, hogy ez a hosszan elhúzódó folyamat igen kedvezőtlenül befolyásolta nemcsak a rideg, hanem az istállózó állattenyésztés kilátásait is.

2. Állattartás

a/ Szarvasmarhatartás

Még egy-két adat ismétlését is fel kell vállalni annak érdekében, hogy a család marhatartásának folyamatát meggyőzően tudjuk felvázolni. Annál is inkább, mivel a XIV–XVIII. században ezen a tájegységen belül a szarvasmarhatartás volt az egyik legjövődélmezőbb foglalkozási ág, ezért az egyes családok igyekeztek minél szeleesebb körben élni a lehetőségekkel, mivel pénzbevételeiket jórészt ez biztosította, és ez vált évszázadokra a városon belül az egyik legjelentősebb vagyon- és rétegképző

⁹⁸ GAÁL László, 1966. 230.

⁹⁹ A járványok legnagyobb pusztítására vonatkozó adatokat, forrásokat I. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2001/a. 195–220.

¹⁰⁰ 1740-ben csak Heves megyében 4990 db szarvasmarha, 1367 ló, és csikó, valamint 29 272 juh és 2035 sertés pusztult el. SZEPE (SCHÜTZ) Béla, 1942. 26., ill. 15.

¹⁰¹ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2001/b. 72–83.

forrássá. Mindenki számára komoly előny volt, hogy a város gazdáit semmiféle jogi korlátozás nem hátráltatta a marhatartásban. Valójában csak a vagyoni állapotuk és szerencsésük szabott határt ebbéli igyekezetüknek. Éppen ezért viszonylag rövid időn belül is számottevően nöhetett egy-egy család marháinak száma, és persze az elemi csapások, lopások, rablások miatt éppoly gyorsan csökkenhetett is az.

Miként korábban már utaltunk erre, a Ladányi familia első tagja, Pál 1699-ben jelent meg a kecskeméti adófizetők között, és az adólajstrom tanúsága szerint ekkor mindössze három és fél vadszám, más szóval marhaszám után volt köteles adózni.¹⁰² Erősen valószínű, hogy csak két ökör és egy tehén, illetve néhány juh birtoklása alapján kellett a jelzett adónem alapján fizetnie. Tehát állatállománya valójában egy csekélyke szántó megműveléséhez lehetett elegendő. Ezért érdemi állattenyésztésről ekkor még vele kapcsolatban nem beszélhetünk. Kétségtelenül a szegényebb, ahogyan akkoriban mondták „marhátlanabb” gazdák között tartotta nyilván nemcsak az adószedő, hanem a helyi közvélemény is. A Rákóczi-szabadságharc után konszolidálódó állapotok, a tartós háborús kereslet és a külső piac kétségtelenül igen kedvezően hatottak Kecskeméten is a marhatartásra. Ez eredményezhette azt, hogy 1728-ban a Ladányi családnak az igavonást szolgáló négy ökre mellett már 7 darab barmos marhája és két borja is volt.¹⁰³ Ez azt jelentette, hogy egyrészt már maguk gondoskodhattak az igavonóik folyamatos pótlásáról, másrészt pedig egy-egy tinó értékesítésével bizonyos haszonra, készpénzre is szert tehettek.

Kétségtelen tehát, hogy az 1720-as években éltek a lehetőséggel és a város hatalmas pusztáin és bérleményein nyaranként csaknem ingyenesen tenyésztő barmokban ők is neveltek állatokat. Baromnak ezen a tájegységen belül a rideg körülmények között tartott gulyákat nevezték ezekben az évszázadokban. Egy-egy baromba, egy-egy gulyába nem kizárólag egy gazda állatai tartoztak, hanem már a XVII. században is „cimborák” fogtak össze, és közösen béreltek akár egész pusztát is. A XVIII. században pedig, amikor a legelők egyre inkább szűkültek, a társadalmi feszültségek enyhítése végett a városi tanács kényszerült arra, hogy puszták bérléséről és a barmok legelőinek fenntartásáról gondoskodjon.¹⁰⁴ Ennek ellenére a tartós konjunktúrának volt köszönhető, hogy Ladányi Boldizsár apjától örökölt marhaállományát számottevően megnövelhette. Az a tíz ökör, amely után 1757-ben adózni volt köteles,¹⁰⁵ bővülő növénytermesztését, földművelését szolgálta, biztosította, és az igavonók kétségtelenül nagyjából saját nevelésű jószágok közül kerültek ki. Méreteiben hasonló növekedést tapasztalunk a baromba kivert jószágainak számában is, amely három évtized alatt közel négyszeresére nőtt. Ez az állatállomány ekkor már önmagában is igen komoly értéket, a család számára biztos megélhetést tett lehetővé. Még inkább érzékelhetjük ennek a vagyoni gyarapodásnak mértékét, ha egy rövid összehasonlítást teszünk a város gazdáinak ilyen jellegű vagyonával.

Kecskeméten 1757-ben 4760 ökör után vetettek ki adót. A 2872 adózó közül ilyen értékkel, ilyen jószággal nem rendelkezett 1680 családfő, 1-2 két ökör után adózott 591 gazda, 3-6 után 457, 7-10 után 111, és 11-nél több ökör után pedig 33

¹⁰² BKMÖL IV. 1508/c 1699. 43.

¹⁰³ BKMÖL IV. 1504/m 1728. évi adóösszeírás. VI. tized.

¹⁰⁴ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1994. 75–87.

¹⁰⁵ BKMÖL IV. 1504/m 1757.

fő. Tehát az ország legnagyobb mezővárosában mindössze 33 gazdának volt több megadóztatott ökre, mint Ladányi Boldizsárnak.¹⁰⁶

¹⁰⁶ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1989/b. 203.

Célszerű egy hasonló áttekintést rögzíteni a barmos marhákát illetően is. Kizárólag a tenyésztésbe fogott szarvasmarhák és fejőstehenek után nem róttak ki adót 1814 családfőre; 1-2 szarvasmarhája volt 399 főnek, 3-6 darab 238-nak, 7-10 után adózott 127 fő, 11-nél több marha után pedig 294 gazda. Ladányi Boldizsár tehát kétségtelenül már a leggazdagabbak közé tartozott e tekintetben is. Még érzékletesebbek lesznek az arányok, ha hozzátesszük, hogy 11-20 marhával rendelkezett 46 gazda, 21-50-nel 91, 50-100 darabbal 31, 101-150-nel 4 és 151-200 közöttivel 3 fő. Tehát Ladányi Boldizsár, aki 47 „barmos marha” után volt köteles adózni, kétségtelenül ekkor már Kecskeméten a megbecsült és szerencsés, a „marhásabb” gazdák közé sorolható. A korabeli kecskeméti parasztok vagyoni állapotát jellemzi, érzékelteti, hogy volt a városban legalább ötven-hatvan olyan gazda, akinek jóval több marhája legelt a barmokban, mint neki. Még jobban szemlélteti a város határában folyó szarvasmarha-tenyésztés méreteit, annak gazdasági súlyát, ha kiemeljük, hogy az ökrökön kívül ebben az évben összesen 11 378 darab ilyen jószágra vetettek ki adót.¹⁰⁷

A szarvasmarhák kétségtelenül számottevő jövedelemhez juttatták a családot, ezért ennek gyarapítására további gondot fordítottak. A korabeli szájbérlajstromok, legeltetési nyilvántartások azt dokumentálják, hogy 1761–1762-ben Ladányi Boldizsár a Pusztaszeren lévő baromban már 30 öreg tehenet, 4 negyedfü tinót, 5 harmadfü üszőt, 19 borjút és 2 bikát tartott.¹⁰⁸

Megfelelő források hiányában nem tudhatjuk, mi okozott e téren komoly változást, csak azt tudjuk meg az 1778-as adóösszeírásból, hogy ekkor Ladányi Boldizsár mindössze egy tehen és három barmos marha után fizetett adót. Lehet, hogy a járványok miatt igen súlyos veszteségei voltak. Lehet, hogy emiatt módosított állattartásának szerkezetén, de lehet az is, hogy részben a lótenyésztés, részben pedig a juhászaton belül remélt nagyobb hasznot.¹⁰⁹

¹⁰⁷ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1989/b. 213–215. Az esetleges letagadásokra nyilván mindig volt lehetőség, ezért az adókönyvekben rögzült adatokat a minimumnak kell tekintenünk. Valójában ezeknél minden esetben valamivel nagyobb volt a városban fellelhető tényleges állomány.

A korabeli állapotok jobb érzékeltetése végett célszerű felidézni, hogy az 1761/62. gazdasági évben Pusztaszeren Szabó György gulyás 502, Gazsi Pista 459, Marhás Tamás 290, Szabó András 538, Kovács Máttyás 354, Tóth János 119, Homonyi István 532, Molnár János 395, Kurucz István 591, Sípós Márton 242 és Molnár István 201 darab marhát őrzött. Ezekon túlmenően Monostoron Sípós Imre 468, Imre István 379, Csomo Máttyás 542, Kakas János 361 marháért volt felelős. Péteri pusztán Majsai György 337, Szana György 445, Berisek Ferenc pedig 497 marhát őrzött. Alpáron Tohai István felügyelete alatt „nyaraló” marhák száma 748 volt. Szentlőrinc pusztán Tercsi Szabó Pál őrzött 386 marhát. A Vacson lévő gulyában legelő 678 marháról pedig Fodor Istvánnak kellett számot adni. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2001/a. 193–208.

¹⁰⁸ BKMÖL IV. 1504/c VII. 1761/62.

¹⁰⁹ A ridegen tartott szarvasmarha-állomány zsugorodását mi sem jelzi jobban, mint a barmok, a gulyák számának alakulása. Az 1786–87. gazdasági évben Pusztaszeren az 1. számú gulyában 729, a 2. számúban 597, a 3.-ban 573 marhát őriztek. Ugyanitt a 4. gulyához tartozott 457, az 5.-höz pedig 623 marha. Ezekon kívül csak Monostoron volt még egy gulya, amely 361 darab marhából állt, valamint Bugacon kettő, amelyekben 734, illetve 516 darab szarvasmarha „nyaralt”. Tehát Péteri, Vacs, Alpár és Szentlőrinc pusztákra már nem verhettek ki jószágot a kecskeméti gazdák. A különféle nemű és korú állatok együttes száma még jobban érzékelteti, hogy a rideg állattartás virágkora még ezen a tájon is leáldozott. Egy korszerűbb és gazdaságosabb forma követelt magának helyet. Az 1757-ben megadózott 11 378 barmos marhával szemben három évtizeddel később már csak 4590 után fizettek szájbért, legeltetési díjat, pedig ez utóbbi nyilvántartás lényegesen pontosabban rögzítette a valóságot. Tehát a rideg marhatartás egykori virágkorához képest már ekkorra 40%-ára zsugorodott az állomány! IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1994. 87.

A rideg marhatartás valószínűleg nem kapott olyan szerepet II. Gergely gazdálkodásán belül, mint amekkorát apjában jelentős időn át érzékelhetünk. Sokirányú elfoglaltsága miatt is gazdálkodóként néhány területen visszafogottabban járhatott el. Az viszont kétségtelen, hogy a háztartáshoz szükséges tejet saját jószágaival biztosította, amire a város közepén lévő csaknem félholdas portája is bőséges lehetőséget nyújtott. Végredeletéből is tudjuk, hogy voltak a baromban marhái, de számukat nem rögzítette. Hivatali beosztása alapján pedig a nyilvántartásokból kimaradt. Kétségtelen, hogy jelentős számú marhája lehetett. A lányai számára biztosított igen komoly hagyatékokat ezen jószágok értékesítése révén kívánta kifizettetni.¹¹⁰ Halála után négy évvel, 1823-ban Sándor fia 28, részben apjától örökölt marha után fizetett szájbért. Gergely fia állományáról pár évvel későbből van adatunk: 1829-ben 44 marhája volt a baromban, míg Sándor bátyja ekkor 39 marhát és egy bikát vert ki oda.¹¹¹

A századfordulón a szántóföldi növénytermesztés egyre jövedelmezőbb lett, ezért az igavonó állatokra mind nagyobb tömegben volt szükség. Így a Ladányi-birtokokon is egyik meghatározó terület lett a gabonatermesztés, és ennek érdekében 1843-ra III. Gergely gazdaságában a jármos ökrök száma 40-re nőtt, és 1853-ban írt végredeletéből pedig azt tudjuk meg, hogy ezen igavonók száma 47-re gyarapodott. Már ezek száma is egy figyelemre méltó gulyát idéz fel. Nem árt arra is utalnunk, hogy egy kisebb uradalomban sem volt sokkal több igavonó ezekben az évtizedekben. A kivénült ökrök folyamatos pótlása érthetően kellő előrelátást igényelt, annál is inkább, mivel ezek ára jelentősen megnőtt. Az 1843-ban elvégzett vagyonbecslés során a negyven ökör árát 5000 váltóforintban határozták meg. A legolcsóbb megoldás minden bizonnyal a saját nevelésű jószágok igába fogása révén történhetett meg.

Ennek is tudható be, hogy a barmos marhák, a gulyabeli jószágok száma is igen figyelemreméltó lett és maradt a Ladányi-gazdaságon belül. Az 1843-ban elkészített vagyonbecslés a 100 „heverő és gulyabeli szarvasmarha” árát 7500 forintban állapította meg. Ez önmagában is egy jelentős birtok értékével volt egyenlő. Mind ezt azért is ki kellett emelnünk, mivel a városon belül a XVIII. század végétől a társadalmi és a gazdasági feszültség, sőt ellentét tovább nőtt, és néhány alkalommal olyan méreteket öltött, hogy a központi hatalom és a nemesi vármegye is kénytelen volt közbelépni.¹¹² Ennek egyik legjelentősebb oka kétségtelenül az volt, hogy a város polgárainak adóiból megszerzett vagy bérelt pusztákat valójában csak néhány tucat család használta, mivel csaknem jelképes összeg fejében ezeken a még mindig jelentős gulyákat, méneseiket és főleg juhnyájukat legeltették, miközben a több ezer földnélküli család ezeknek a pusztáknak a parcellázását követelte. Ladányi III. Gergely több nemes és nem nemes dúsgazdag társával együtt évtizedeken át haszonélvezője volt ennek a súlyos gazdasági-társadalmi anomáliának, amely Kecskemét társadalmát egy fél évszázadon át erőteljesen megosztotta.

¹¹⁰ BKMÖL IV. 1504/v 1819. 8.

¹¹¹ BKMÖL IV. 1510/a 1829/30. évi szájbérlajstrom.

¹¹² Erre vonatkozóan I. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1992. 297–329., ill. 1994/b. 151–195.

Még 1853-ban is, amikor kívánságának megfelelően halála után egy részletes leltárt készítettek vagyónáról, Pusztaszeren Kardos István számadógulyás előtt volt az ő tulajdonát képező 27 negyedfű tinó, 9 harmadfű üsző, 6 harmadfű tinó, egy harmadfű bika, egy borjas tehén és egy negyedfű bika, összesen 45 darab jószág.¹¹³ Mindenképpen egyfajta változást érzékeltet viszont az a tény, hogy a még ekkor is ridegen tartott szarvasmarháinak nagyobb része már külön bérletén volt, Adacson,¹¹⁴ ahol a leltározás során nyilvántartásba került 28 fejőstehén, 18 meddő tehén, 8 tinó, 2 bika és 2 üsző. Ez azt jelentette, hogy míg a város meglehetősen túllegeltetett pusztáin, közös legelőin potom összegért tartott 45 jószágot, magánbérletén viszont további 58 darab marhája volt.

Miként utaltunk erre, ezekben az évtizedekben a külterjes nagyállattartás mind több akadályba ütközött annak ellenére, hogy a városi tanács változatlanul igen nagy pusztákat vett bérbe. Bár az istállózó állattartásra mind több gazda fordított figyelmet, a városban lévő teheneket ólakban és istállókban tartották régtől fogva, a nagyobb állománnyal rendelkezők jószágaik többségét nem tudták a zord időjárás beköszöntésekor sem fedél alá vinni. A reformkorban viszont már sok esetben a tanyákon is építettek istállókat a jószágok számára. Éppen ezért a mind drágábbá váló igavonók kellő védelme érdekében a Ladányi-birtokokon is épültek ököristállók. Az 1843-ban készült vagyonbecslésben külön értéként határozzák meg a Belső-Nyírben lévő tanya ököristállóját. A Monostoron lévő birtokon tizenennyolc és fél öl hosszúságú ököristállóról történik említés. Ürbön pedig tizenöt öl hosszúságú istállót vettek nyilvántartásba.¹¹⁵

Mindezek ellenére érdemi belterjességre való törekvésről ekkor még csak korlátozott formában szólhatunk. Az igavonásra, főleg szántásra változatlanul a magyar szürkemarhát tartották legalkalmasabbnak, ezért a tenyésztésen belül ez a fajta maradt a meghatározó. Fejőstehenekből egyet-kettőt a jobb módú gazdák rendszeresen tartottak házuknál a háztartáson belüli igények kielégítésére. Szélesebb körű, piaci értékesítés érdekében történő tejtermelésről nemcsak a Ladányi családon belül, hanem a városban sem találunk egyértelmű adatot. Még változatlanul a hústermelés és az igavonók biztosítása érdekében tartották elsődlegesen a szarvasmarhákat. A forradalom előtt csupán néhány nagybirtokon tettek kísérletet arra, hogy haszonszerzés érdekében szélesebb körű tejtermelésre anyagiakat fordítsanak.

Érdemi nemesítésről, fajtajavításról e területen éppen ezért csak szűk körben tudunk szólni. Bár kétségtelen, hogy ezekben az évszázadokban a Kecskemét és Kőrös határában legelő és felnövő marhák országosan jó hírnévnek örvendtek. Nem véletlen, hogy nemegy földesúri birtokra is innen vásároltak állatokat állományuk megteremtésére vagy feljavítására. Ezt egy-két példa is kellően igazolja. A vármegye 1717-ben felkérte a két mezővárost, hogy 24 tehenet válogassanak ki erdődi Pálffy Miklós főispán számára, amelyeknek az árát a vármegye pénztára fedezte.¹¹⁶ Az igazán szép példányok mindig is megkülönböztetett értéket képviseltek. Böde József még végrendeletében is említésre méltónak ítélte, hogy „... egy szép bikámat

¹¹³ BKMÖL XIV. 65. 2. tétel 4. sz. I. 14. Testamentumában azt rögzíti, hogy „Van 110 darab heverő marhám, melyek jelenleg két csapatban vannak nyaralón Gerébi úrnál és Pusztaszeren”. A következő években ennek szinte minden darabját elárverezték.

¹¹⁴ Az egykori Adacs pusztá ma Kunadacs néven önálló község Bács-Kiskun megye északi részén.

¹¹⁵ BKMÖL IV. 1504/c 175.

¹¹⁶ BOROSY András, 1989. 133–134.

méltóságos gróf Károlyi ő excellenciája számára kérték 100 forinton, más uraságok is akarták megvenni...”¹¹⁷

A Kecskeméten meglévő gyakorlat alapján tudunk következtetni arra, hogy a Ladányiak is hasonló megfontolások alapján jártak el szarvasmarháik tartása, nevelése és értékesítése során. A kivénült, megsérült ökröket, tenyésztésből kiüregedő vagy meddő teheneket felhizlalva régebben külföldön, későbbben pedig a helyi és a környező mezővárosok vásárain értékesítették.¹¹⁸

b/ Lótartás

A Homokhátságon a lovak tartása és nevelése sok tekintetben hasonló volt a szarvasmarhákéhoz. Lovat tartani, lovat nevelni azonban mindig is többet jelentett, mint a marhatartás. Különösen ezekben az évszázadokban. A háborúkban rájuk mindig nagyobb szükség volt, és a személyi közlekedés könnyítése, gyorsítása is csak megfelelő lovak igénybevételével történhetett. A tenyésztés feltételei viszont csaknem azonosak voltak. Ezek a tények az egyes családok gazdálkodására, hagyományaira is számottevően kihatottak.

Mindezekon kívül a Ladányiak ezzel kapcsolatos lehetőségeit is messzemenően meghatározta az a tény, hogy a török kiűzésére irányuló háborúk még talán nagyobb pusztítást tettek a lovak, mint a lakosság soraiban. Nemcsak az alföldi lóállomány szenvedett rendkívüli veszteségeket, hanem az egész országban erősen megcsappant a lovak száma. Nem volt különösebben túlzó az a megfogalmazás, hogy alig maradt ló hazánkban.¹¹⁹ Erre a vidékre pedig ez a megállapítás nagyon is találó volt. Nem kedvezett a lótenyésztésnek a szabadságharc közel egy évtizede sem. Mindez annál inkább fájó volt, mivel itt évszázadok óta a lakosság egyik jelentős bevétele származott a lótenyésztésből.¹²⁰

Nem lehet véletlen, hogy a Ladányi család gazdálkodásán belül is hosszú időn át hiányzott vagy legalábbis jelentéktelen maradt ez a terület. Az 1707–1708. évi adókönyvben négy ökör mellett csupán egyetlen lovat említenek adóalapjaik felsorolásakor.¹²¹ 1717-ben Ladányi Pál a négy ökör mellett továbbra is csak egyetlen ló után fizetett adót. Még 1728-ban is csak két ló biztosította a családi gazdaságon belül a szántás-vetést, illetve hangsúlyosabban a termény- és anyagszállítást. A változás jeleként kell érzékelnünk, hogy I. Gergelynél 1757-ben már négy lovat vettek nyilvántartásba. Tehát igavonás céljára egy jobb módú gazdaság igényeinek megfelelően tartott megfelelő számú lovat, de szélesebb körű lótenyésztésnek sem a szá-

¹¹⁷ BKMÖL IV. 1504/v 1782. Az arányok jobb érzékelése érdekében célszerű megjegyezni, hogy az ezt megelőző és az ezt követő években is egy átlagos ökör ára 29 forint volt.

¹¹⁸ A göbolytartás a megfelelő legelők és az olcsó takarmányok hiányában egyre kevésbé volt kifizetődő. Nem lehet véletlen, hogy amikor a Ladányi örökösök értékesítették a jószágállomány jelentős részét, az árverésen a 65 darab jószág között csupán egy göboly volt a 11 tehén, a 16 borjú, a 13 bika és 24 tinó mellett. BKMÖL XIV. 65. 2. tétel 4. sz. 1/Q.

¹¹⁹ HANKÓ Béla, 1954. 84.

¹²⁰ Ladányi II. Gergely 1790 táján Kecskemétről készített leírásában úgy nyilatkozott, hogy az itteni lakosság „Jövedelme főként vagyon borbul, némelyeknek gabonából, lovakból, juhokból és ezek jó-féle gyapjából.” BKMÖL XV. 22 Szilády Károly jegyzetei, I. kötet.

¹²¹ BKMÖL IV. 1504/m 1707/1708. I. tized.
A háborús pusztítások ellenére még mindig akadt néhány gazda, akinek jelentős ménese maradt. Kalocsai István ugyanebben az évben 64 ló és 25 csikó után adózott.

zad első felében, sem pedig az 1760-as években nem találjuk nyomát.¹²² Ezt annál inkább érdemes kiemelni, mivel a szarvasmarha-tenyésztésen belül már a legjelentősebb állománnyal rendelkezők között volt a családfő. Azt is érdemes megemlíteni, hogy 1757-ben 208 olyan gazda neve található az adóösszeírási lajstromokban, akik több vagy kevesebb lovat tartottak a szilaj ménesekben, ahol több mint kettőezer állat szolgálta kizárólag a tenyésztés célját.¹²³

Annak ellenére, hogy a különféle állatbetegségek a lóállományt is tizedelték már az 1760–70-es években, a rideg nagyállattartás keretei pedig egyre inkább szűkültek, úgy látszik, gazdaságos lehetett jelentős lótenyésztésbe kezdeni.¹²⁴ Ladányi Boldizsár, a minden tekintetben eredményes gazda legalábbis így ítélhette meg, mivel az 1778. évi adóösszeírásban már 22 darab ménesben nevelődő, tenyésztést szolgáló ló után volt kötelezve adófizetésre. Ez az állomány mindenképpen figyelemre méltónak számított még Kecskeméten is.¹²⁵ Ehhez az időponthoz egy igen közeli, a város valamennyi háztartására kiterjedő feldolgozás áll rendelkezésünkre. Az 1780. évi adólajstromban 170 olyan gazdát vettek nyilvántartásba, akik méneses lovak után voltak kötelesek adózni. Ez is jelzi, hogy ekkor a lakosság viszonylag szűk rétege, az összes háztartás alig több mint 4%-a vállalkozhatott erre a kétségtelenül kockázatos, de számottevő haszonnal is kecsegető tevékenységre. Ráadásul 1-5 lovat tartottak a rideg ménesekben 132-en, de 6-10 ló tartására már csak 27 gazda vállalkozott, 11-50 közötti állománya pedig csupán 10 főnek volt. Ebben a szűk csoportban találjuk Ladányi Boldizsárt is. Ötvennél nagyobb állomány után adót a lajstrom szerint egyetlen gazdára vetettek ki.¹²⁶

A családi vagyon nagy gyarapítója, II. Gergely sem hagyta kihasználatlanul azt a lehetőséget, hogy csaknem ingyenesen a város határában, a közösség adójából bérelt vagy megvásárolt legelőkön, a szilaj ménesben lovakat tartson, neveljen. Ezek számára sajnos pontos utalásokat nem találtunk. Az 1816-ban kelt végrendeletében

¹²² BKMÖL IV. 1504/m 1728., illetve 1757. Nem lelhető fel Ladányi Boldizsár neve az 1761/62. évi szájbérlajstromban a ménesekbe lovakat bevitt gazdák között sem, holott a gulyákon belüli jószágállományát pontosan rögzítették. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2001/a. 193–202.

¹²³ 1-2 lova volt a rideg ménesekben 76 gazdának, 3-6 darab 64-nek; 7-10 darab után adózott 23 fő és 11- nél több után 45 gazda fizetett. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1989/b. 206.

¹²⁴ A tényleges folyamat tendenciájának érzékeltetése végett célszerű felidézni, hogy az 1761–62. gazdasági évben a következő pusztákon tartottak a kecskeméti gazdák rideg méneseket: Pusztaszeren Szabó Ádám csikós keze alatt volt 281 ló. Köztük Rozgonyi Istvánnak 46 öreg kancája, 20 negyedfű, 18 harmadfű és 20 éves csikaja, valamint két ménje, tehát összesen 106 lova. Lengyel Gábor csikós ménesében 289 darab ló volt. Kovács Máttyás csikós 248 darab lóért volt felelős. Balog János csikós 182 lovat őrzött. Érdemes utalni rá, hogy a dúsgazdagok közé távolról sem számítható Palotás Istvánnak itt 82 kancája, 7 paripa lova, 30 harmadfű és 22 két éves csikaja volt, tehát összesen 144 darab ló után fizetett szájbért, amely akár egy báró ménesének is megfelelt volna. Bossa Ambrus keze alá 246 ló tartozott. Egy újabb csikós 219 ló legeltetését irányította. Még mindig Pusztaszeren Lúgos János csikós 202 ló tenyésztéséért volt felelős. Monostoron Csordás János 234 lóból álló ménest irányított. A Péteri pusztán nyaraló ménes 269 darabból állott, amelynek csikósa Kovács Gergely volt. Itt a legnagyobb állománya Bozsó Istvánnak volt, akinek 39 kancája, 7 paripa lova, 22 harmadfű, 16 másod éves csikója és 4 csödüre legelt. Ezekben a ménesekben és a város melletti, ún. Nyomáson összesen 2413 ló után fizettek a gazdák legeltetési díjat. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2001/a. 193–208. A rideg ló tartás tendenciáját mi sem dokumentálja jobban, mint az a tény, hogy 1780-ban már csak 850 ménes lovat vettek nyilvántartásba az adóösszeírók. Ez alig volt több mint egyharmada a negyedszázaddal korábbiak.

¹²⁵ BKMÖL IV. 1504/m 1778. V. tized, 1446. szám alatt.

¹²⁶ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1989/b. 283–284.

viszont egyértelműen utal ezek létre: „leányimnak kielégítésétül fenmaradott méneses lovaimnak felét” Sándor fiának hagyta. Méneses lovait olyan nagyra becsülte, hogy a lányainak hagyott készpénz előteremtésére nagyállatainak értékesítését jelölte meg, de külön kiemelte, hogy azt „a marhákból, nem pedig a lovakból értvén”. Természetesen ezeken kívül is voltak hámos lovai. Néhány évvel korábban, amikor Sándor fia családot alapított, önálló gazdálkodásának megalapozásához többek között kapott apjától „egy igenes oldalú teherhordozó kocsit három kocsis lovakal”.¹²⁷ Méneses lovainak másik felét értelemszerűen kisebb fia, Gergely örökölte. A világi pályán maradt két fia, Sándor és Gergely atyjuk halála után fokozatosan építgették a részben tőle örökölt lóállományukat is. Az 1823-ban készült városi legeltetési lajstromban Sándornak kilenc, Gergelynek 8 lóva volt feltüntetve.¹²⁸

A következő évtizedekben Kecskeméten még alacsonyabb szinten állapodott meg a rideg lótenyésztés aránya, mérete. Az 1848-ban készült nyilvántartások szerint a város gazdái már csak 1 130 ló után fizettek legeltetési díjat.¹²⁹ Ezt a csökkenő tendenciát nem követte a Ladányi család lótenyésztése. Az 1843. évi vagyonbecslés során ugyanis már 50 darab jó fajtájú heverő lovat vettek figyelembe, amelyek értékét 5000 váltóforintra becsülték. III. Gergelynek az 1853. évben kelt testamentuma szerint is még közel ekkora volt az állománya: 40 darab méneses lováról rendelkezett, de ezeken kívül volt tíz hámos és legalább egy nyerges ló is.¹³⁰

A méneses lovak még ekkor is változatlanul rideg körülmények között éltek a város határában. Csak a ménesből kifogott 4-5 éves jószágok, az idomítás után mint hámos és háttas lovak kerültek fedél alá, istállóba. A Ladányi-ház hatalmas udvarán is tágas lóistálló készült számukra. Ez az épület olyan jelentős értéket képviselt, hogy a vagyonbecslésben is szükségesnek tartották megemlíteni.

A gazdák állományának fajtajavításáról, nemesítéséről kevés adatunk van. Azt valószínűnek tarthatjuk, hogy ezek a legmódosabb, a jelentős tenyésztésre vállalkozó gazdák többet tettek a fajtajavítás érdekében, mint szegényebb társaik. Az kétségtelen, hogy a remonda lovak kiválasztása során, a hadsereg számára történő vásárlások alkalmával a nagyobb gazdák méneseit vették szemre elsődlegesen a szakértők. Viszont arról is tudunk, hogy a XIX. század elejére alaposan leromlott a város gazdáinak lóállománya. Ezen a város magisztrátusa oly módon igyekezett változtatni, hogy 1820 táján a városi ménes ismételt létrehozásakor két mént Bánffy báró erdélyi méneséből vásárolt, kettőt pedig Mezőhegyesen vett. Bugacra pedig Eszterházy gróf sárosi méneséből hoztak fedezőmént. Ehhez a programhoz tartozott, hogy 1822-ben határozatot hozott a magisztrátus, amely szerint gazdánként egy-egy „egészséges és jó fiat nevelő anya-kancák [kiválasztására] az e végett ki-

¹²⁷ BKMÖL IV. 1504/v 1819. 8.

¹²⁸ A város által bérelt Pusztaszeren ekkor négy ménest tartott a magisztrátus, és a városban levő lovak számára a közeli Nyomáson biztosítottak legelőt. Ezen öt ménesben összesen 1648 darab ló után fizettek legeltetési díjat a gazdák. A legelők hiánya miatt a legnagyobb állományok is jóval szerényebbek a XVIII. századi viszonyokhoz képest. Legtöbb lóva Demeter Józsefnek volt, szám szerint 40, Kiss Mihály szenátor közel ennyi után fizetett díjat, ő 36 lovat tartott a pusztaszerei ménesben. BKMÖL IV. 1510/a 1823.

¹²⁹ BKMÖL IV. 1504/m 1848. Az adókönyvekben a valóságnál mindig kisebb szám került, nemcsak a letagadások miatt, hanem azért is, mivel ott elsődlegesen a tenyészállatokat vették alapul.

¹³⁰ BKMÖL IV. 1504/c 175. 1843., ill. XV. 65. 2. tétel 1. sz. Az 1853. szeptember 25–26-án megtartott árverésen 23 tenyészlovat, 3 harmadfű, 5 másodéves és 5 szopós csikót árvereztek el 1300 pengőforint értékben. Uo. 2. tétel 4. sz. I/Q.

rendelendő deputatio által az illető gazdáknak jelenlétében kerüljön sor”.¹³¹ A kiválasztott 28 kancát ezután a város ménesébe csapták. Ezek ellenére 1840 táján szükségesnek látták, hogy Mezőhegyesen újabb két mént vásároljak „a gazdálkodó lakosok általános használatokra, s így lovaik nemesítésére”.¹³² Ennek a programnak kedvező hatását minden bizonnyal a Ladányi-ménes is élvezhette, de semmiféle konkrét adattal nem rendelkezünk ezzel kapcsolatosan.¹³³

c/ Juhászat

Ezekben az évszázadokban a háztartások számára a háziállatok közül a juhok tudták a legtöbb anyagot szolgáltatni. A belőlük nyert termékek minden család életében fontos helyet kaptak. A tej, a különféle túrók, a hosszú időn át jól tárolható és szállításra is igen alkalmas sajtok stb. nélkülözhetetlenné váltak minden vagyoni-társadalmi csoport táplálkozásában évszázadokon át. Húsuk nélkül elképzelhetetlen volt az egykori tömegélelmezés. Bőrük, gyapjuk a ruházatkodás elengedhetetlen alapanyagai voltak. Amikor pedig a textilipar gépesítése megtörtént, a gyapjú a részleges hazai feldolgozás mellett az ország egyik legfontosabb exportcikkévé vált. Ennek eredményeként, hogy néhány juhot még a legszegényebb háztartások is meg tudtak vásárolni, el tudtak tartani, a baromfi mellett a legszélesebb társadalmi csoportok váltak érdekeltté tartásukban, tenyésztésükben.

A juhok tömeges tartásához a feltételek a hódoltság alatt is bőségesen adottak voltak a Homokhátságon. Ekkor mégis a szarvasmarha és a lótenyésztés vált meghatározóvá. Ennek egyik oka az volt, hogy az esetleges rablócsapatok elől a juhokat nehezebb volt távolabbi vidékekre hajtani, mint a lovakat vagy a marhákat.¹³⁴ Talán még ennél is fontosabb ok volt az, hogy értékesítés végett, készpénz szerzése érdekében a nagyállatokat könnyebb volt külföldre hajtani, mint a juhokat, és piacuk is biztosabb volt. Ennek ellenére már a hódoltság alatt is számottevő juhászat alakult ki ezen a tájon. A XVI. századi defterek is bizonyítják, hogy a lakosság számottevő része foglalkozott komoly formában juhtenyésztéssel.¹³⁵ A XVII. században a beszedett dézsmabárányok alapján alkothatunk fogalmat arról, milyen arányú lehetett a juhtenyésztés: 1662-ben 30 gazda 449 dézsmabárányt volt köteles beszolgáltatni. A következő, békésebb években 95 gazda 829 bárányt adott le.

¹³¹ RUSVAY Kálmán, 1975. 75.

¹³² BKMÖL IV. 1504/y Kecskemét Város Tanácsának iratai. Vegyes iratok. (A továbbiakban: IV. 1504/y) 34.

¹³³ Néhány gazda kétségtelenül saját maga is tett lépéseket annak érdekében, hogy lóállományának minőségét javítsa. Bozsó János 1840. január 26-án készült vagyonbecslésében történik utalás arra, hogy egyik csödörét 600 váltóforintra becsülték, és ezen kívül volt még „három nemesebb fajú kancája, melyből kettőt 500, egyet 200 váltóforintra” becsültek. BKMÖL IV. 1504/c 172. 1840. Az átlagos lovak értéke 70–100 váltóforint között volt.

¹³⁴ Természetesen a keresztény seregek sem voltak kíméletesebbek a visszaszerző háborúk idején. Amikor 1687 nyarán a bádeni herceg vonult át a Duna–Tisza közén hadával Szolnokra, Sótér Ferenc szolgabíró éppúgy kötelességének érezte az ezzel kapcsolatos figyelmeztetést, mintha egy tatár horda közeledett volna a város felé: „azért Kegyelmetek az marhájokat vagy igen jól félrehajtsa Halas felé vagy Sz. Miklós felé, avagy penig az Városban tartsa s kívül ne hadgya az mezőn, mert bizony odalészen: sőt az kinek az Templomoktól messze férre vagyon az háza, semmi féltő portékáját háznál ne tartsa, hanem az belső kerítésben vigye és horgya késedelem nélkül, s az Templomokban, mert ez igen csintalan népség”. HORNYIK János, 1862. III. 194.

¹³⁵ MÉSZÁROS László 1979. 85–86.

A Ladányi család juhállományára utaló első adat 1707-ből áll rendelkezésünkre. Ekkor 20 tenyészállat után kellett adót fizetniük.¹³⁶ A családi gazdaságon belül a juhászat fontossága hosszú időn át alig módosult. Minden bizonnyal elsődlegesen a háztartás szükségletének a kielégítését tartották szem előtt. Egy évtizeddel később, 1718-ban lényegében ugyancsak egy viszonylag szerény állománynak vehették hasznát, mivel 18 jószág után adóztak. Ugyanezt mondhatjuk el az 1728. évi összeírás alapján is, amikor 22 juhot vettek náluk nyilvántartásba.¹³⁷

A következő évtizedek Kecskeméten is a juhtenyésztés látványos bővülését eredményezték. Néhány adat jól érzékelteti ezt: míg 1707-ben 5126 juh után vetettek ki adót, 1757-ben a város pusztáin már 55 534 tenyészállatot írtak össze az adószedők. Az ebben az évben végrendeletét megíró Ladányi Gergelynél 170 darab juhot találtak. Tehát ő is sokszorosára növelte tenyészállatainak számát, és a gyarapodás aránya csaknem pontosan megegyezik azzal, amit a város egészénél megállapíthatunk. Itt is érdemes néhány adat segítségével elhelyezni ezt a családi vagyont a város gazdáinak birtokai között. A 2872 családfő közül 607-nél találtak olyan számban tenyészállatokat, amelyeket már be kellett vonni az adózásba. Ez azt jelentette, hogy a XVIII. század derekán Kecskeméten minden negyedik-ötödik gazda rendelkezett több-kevesebb rackával: 1-10 tenyészállatot vettek nyilvántartásba 18 gazdánál, de már 241 volt azok száma, akik figyelemre méltó állománnyal rendelkeztek, 11-50 darab tenyészállatot tartottak a nyájukban. Az 51-100 tenyészállatot tartók száma is igen magas, 182 fő. A 101-300 tenyészállat után adózó gazdák száma 139 volt! A már hatalmas állománynak mondható 301-500 darabot birtoklók is tizenheten voltak. És volt további nyolc olyan gazda, aki még ennél is nagyobb nyáj után adózott.¹³⁸ Nem árt utalni arra, hogy a tenyészállatok valójában csak a nyájnak felét-harmadát alkották. Ugyancsak utalnunk kell rá, hogy az adózás során csak a város legelőin tartott juhok után kellett adózni, és voltak többen, akik a város határán kívül, saját bérletükön is tartottak juhokat.

A következő hét-nyolc évtized lett nemcsak Kecskeméten, hanem az egész országban a juhtenyésztés virágkora. 1720-ban a város nyáján kívül 275 gazda 20 falkában tartotta juhait, de tíz évvel később már 573 gazda 26 falkát tartott fenn. Azt mondhatjuk, hogy ezen a téren, miként ezt jeleztük, érdemi változás csak évtizedekkel később történt.¹³⁹ 1774-ben már 32 falka járta Kecskemét határait. Az egyes falkákban akár kétezer, vagy még ennél is több juh lehetett. Az egyes falkákon belül egy-egy igazán gazdag tulajdonos érdeke, akarata volt a meghatározó. Deák Mihálynak pl. 1200 magyar juha volt az egyik falkában, más falkákban fiai közül Mihály 1000, János 1500, István pedig 600 darabot tartott.¹⁴⁰

¹³⁶ BKMÖL IV. 1504/m 1707/1708. I. tized.

Itt is hangsúlyoznunk kell, hogy az adókönyvekben feltüntetett számok nem fedik pontosan a valóságot. Abból érdemes kiindulni, hogy ez a minimum. Érthetően a ház körüli néhány bárányt, juhot nem vették nyilvántartásba az összeírók. A juhok esetében csak a tenyészállatok voltak adókötelesek, a bárányok és a toklyók nem. Később az állatjárványok miatt az összeírók külön utasítást kaptak, hogy az elhullásra tíz százalékot vonjanak le az állományból.

¹³⁷ Uo., 1718., ill. 1728. VI. tized.

¹³⁸ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1994, 116–117.

¹³⁹ 1841-ben Kossuth Lajos egyik cikkében már a magyar juhtenyésztés hanyatlásának okairól írt.

¹⁴⁰ BKMÖL IV. 1504/c 162. 1774.

A hatalmasra nőtt juhnyájak tartása komoly haszonnal járt ugyan, de a velük kapcsolatos gondok is növekedtek. A pusztákat ellepő juhnyájak minden letaroltak, nem maradt megfelelő minőségű és mennyiségű legelő sem a barmok, sem a ménesek, sem pedig az igavonás terén nélkülözhetetlen ökörorsók számára. Az ennek nyomán kerekedett sok-sok panasz közül csak egyet idézünk: „A nyíri ökörorsó járásban, mely egyedül a teherhordó lakosok jószágainak számokra rendeltetett, némely hatalmaskodó juhászaikkal bejárván a jármos jószágok élelmét fölélik.”¹⁴¹

A gazdák közötti villongás mérséklése érdekében a magisztrátus kénytelen volt a juhok számát maximálni. Már 1783-ban statútumot hoztak, „hogy senki 800 százon felül határainkon juhait legeltetni ne merészellyen...vagy pediglen fenntartásukra földet másutt árendállyon”.¹⁴² Tekintettel arra, hogy ezek a próbálkozások nem jártak kellő eredménnyel, a jobb módú gazdák saját érdekeik szerint a birtokolt szántóföldek nagyságához kívánták kötni a juhok számát. Ebben partnerre találtak a város egyik leggazdagabb emberében, aki főjegyző is volt, így értett ahhoz, hogy maga és a hozzá hasonlók számára kellő jogi háttérrel biztosítsa a lehetőségeket, és távol tartsa a közlegetőktől a szegényebb gazdákat. A sok irányból érkező panaszokat hivatali beosztásai, tapasztalatai alapján már régóta ismerő Ladányi Gergely 1798-ban kapott megbízatást arra, hogy előterjesztést tegyen ez ügyben a tanács elé. Ez a tervezet annyira nyíltan védte a leggazdagabb csoportok érdekeit, és olyan komoly hátrányba hozta volna a szerényebb adottságú, de a közterhek jelentős hányadát végző csoportokat, hogy számottevő enyhítést kellett rajta végrehajtani, de lényegében Ladányi koncepcióját megtartották. „1. Kedvezvén a nemes tanács a kisebb birtokú lakosoknak, meghatározta, hogy 20 zsákkal bíró lakosok tarthassanak a kitett proportio szerént 60 juhot, ezek mellett tartván a közterhek elviselésére három lovat is ... Ezen túl akinek 300 jugerum földgye vagyon, 750 juhai mellett tartson 8 ökröt és három lovat. Végezetre négyszázhuszonöt zsák földet bíró lakos 1000 juhain kívül elmúlhatatlanul tartozzék szerezni 12 ökröt és négy lovat.”¹⁴³

Sajnos nincsen pontos adatunk arra vonatkozóan, mekkora juhnyájjal rendelkezett a nagy vagyonszerző Ladányi II. Gergely. Nem lehet kétségünk, hogy az igen komoly haszon reményében birtokai arányában kihasználta a közlegetőket, és szinte biztos, hogy azon kevesek közé tartozott, akik ott a statútum által engedélyezett maximumot, tehát legalább ezer jószágot tartottak. Erre utal az is, hogy végrendeletében Sándor fiára hagyta az Ürbön lévő birtokát, „az ott lévő sellymes juhaimmal edgyütt”. Érthetően Gergely fiával szemben sem járt el szűkmarkúbban: ő pedig megkapta „Monostori majoromat hozzá tartozandó földeimmel, Kerektóval és most n. Halasi Mátyás úr által árendában vett juhaimmal, mellyeknek neme szerént való száma lajstromomban fel jegyezve találtatik, azon 55 számos juhokkal edgyütt, mellyekkel az előbbeni árendatorom, Révai András tartozik.”¹⁴⁴

Mivel az egyik, vagy talán a legjövődélmezőbb ágazat ezekben az évtizedekben a juhászat volt, fiai is kihasználták az örökölt nyájakban rejlő lehetőségeket. III. Gergely 1840-ban elkészített vagyonbecslése során azt rögzítették, hogy 2500 bir-

¹⁴¹ SZABÓ Kálmán, 1986. 109.

¹⁴² BKMÖL IV. 1504/h 2. 30–31.

¹⁴³ A statútum bevezető mondata: „A tanácsi gyűlésben Ladányi Gergely úrnak ezen munkája újra felolvastatván, helyben hagyatott mindenekben, megbóvítván a következőkkel mindazonáltal...” BKMÖL IV. 1504/c 165. 1798. október 9.

¹⁴⁴ BKMÖL IV. 1504/v 1819. Sajnos a jelzett lajstrom nem áll rendelkezésünkre.

kája volt, amelyeket átlag 10 váltóforintjával véve 25 000 forintra értékelték. Tíz évvel később is, amikor végrendeletét diktálta, azt állapította meg, hogy van 2000 birkája, illetve „még néhányal több.”¹⁴⁵

A Homokhátságon évszázadokon át a magyar rackajuhot tenyésztették a gazdák. Ezt a sajátos, régen elkülönült alfajt csak a magyar népeknél találjuk meg. Egyik igen jó tulajdonsága az, hogy jó tejelő. Emellett rendkívül igénytelen, az időjárás viszonyosságokat jól tűri, de gyapja kevert minőségű, így finom posztót nem lehet belőle készíteni. Bár az 1790-es években merinói kosok révén sokat javult gyapjuk minősége, nem versenyezhetett a Nyugat-Európában meghonosodott igényesebb fajták gyapjával. A rackával szemben a nagybirtokokon 1775 után gyorsult fel a finomabb gyapjas juhok tenyésztése. Ezek ismeretében nagyon figyelemre méltó, hogy Kecskeméten már az 1760-as években fellelhető a racka gyapjánál lényegesen jobb minőségű gyapjút adó német parlagi birka. A kezdeti tanácstalanság után a hagyományos állományok gazdái nyíltan is felléptek a konkurencia ellen. Ezért 1769-ben a magisztrátus szigorú döntést hozott: „A szomszéd helyiségeknek, sőt már maga házával is megtapasztalta a város, hogy némely lakosok a magyar juhokat birge tartásra fordítván, minthogy ezen gazdaság e mostani időben hasznosabb, olly változást okozott a város régi státusában, mellyből a barom ménesnek, jármos ökrök, fejős tehének, kocsis lovak legelése és így eő felsége szolgálattya is meg fog károsodni... Ha kik pedig a város jussa alatt levő földekről e jövő Szent György nap után azon jószágokat örökre ki nem viszik, toties quoties 12 forintra büntettetnek.”

Az érintett gazdák közül többen a városnak ezzel a határozatával szembeálltak, és az úriszékhez fellebbeztek 1770-ben. „Negyedik esztendeje már, hogy szarvas juhainkat eladván, gazdaságunk elől mozdítására mi egynéhány contribuens lakosok birka juhokat szereztünk, melyeket is az első három esztendőig nemhogy ellenére tartottuk volna valakiknek ezen városban, sőt inkább maga a nemes tanács olly conditioval szabad usust és tartást engedett, hogy birkáinkat különös nyájakba a városnak mind territoriumán, mind árendás földein való közönséges pascuumán szabadon járathatnánk.”¹⁴⁶ A kétféle juhot tartó gazdák között hosszas viszály támadt. A jobb és magasabb áron értékesíthető gyapjút adó német birkák, népiesen: birgék száma a gáncsoskodás ellenére tovább terjedt, és 1774-ben, amikor „birgés uraimék juhaik összeolvastatván”, több esetben igen figyelemre méltó állományt vettek nyilvántartásba. Monostoron Szeles Györgynek 900, árendásainak 667, Vacson ugyancsak Szeles Györgynek 1200, egy másik falkában 400, árendásainak 524, Borbásszálláson Kiss Jánosnak 1100 és árendásainak 750 birkáját írták össze, tehát a dúsgazdag Szeles Györgynek magának már ekkor 2500 birkája volt.

A fajtaváltást nem volt könnyű elfogadtatni. Szentkirályi Pál még 1778-ban is a tanácshoz benyújtott instanciájában keserűen fogalmazta meg, hogy a „szóval való pörlekedések és ellenkezések a két ellenkező felek között nem békességes egyezséget, hanem inkább egymás ellen való nagyobb s nagyobb gyűlölséget és ezt követ-

¹⁴⁵ Talán nem felesleges utalni a nyáj értékével kapcsolatosan arra, hogy a hatalmas birtokkal rendelkező gróf Széchenyi István egyévi jövedelme, amit a Magyar Tudományos Akadémia alapítására felajánlott, 60 ezer ezüstforint volt.

A jómódú középbirtokosnak számító Deák Ferenc pedig birtokai után évenként kb. 1200 forintot kapott bérlőitől.

¹⁴⁶ BKMÖL IV. 1504/c 162. 1769. február 10.

kező félelmes üldözést is magukkal hoznának.” Sőt a vele szembeni ellenszenv oly mértékben nőtt, hogy „a köznép ellenem való botránkozásával minden tanácsi hivatalomtól megfosztattam.” Ezért azt kérte a tanácstól, hogy kárát térítsék meg, és helyezték vissza korábbi tisztségébe.¹⁴⁷

Újabb néhány esztendő alatt a jobb, a korszerűbb mégis polgárjogot nyert. Az ekkor már idős Ladányi Boldizsár nem cserélte fel korábbi rackanyáját birkákra. Gergely fia, aki jegyzőként a jogi viták kellős közepébe került, biztosan komoly dilemmákat élt át. Mint racionális ember és jó gazda mindenképpen döntés elé került. Választania kellett a sokak által konzerválni óhajtott hagyományos és a lényegesen nagyobb haszonnal kecsegtető új között. Apja halála után négy évvel döntött, és 1787-ben, miként végrendeletében említette, „a magyar juhokat birkákra váltottam”, és rackajuhait darabonként két és fél Rénes forintért értékesítette. Ez minden bizonnyal az egész állományra kiterjedt, hisz 1816-ban Sándor fiának – miként erre már utaltunk – urbői birtokát „sellymes juhai”-val együtt testálta.¹⁴⁸ Gergely fia a monostori birtokkal együtt minden bizonnyal ugyancsak birkákat örökölt. Az viszont kétségtelen, hogy 1843-ban, a már többször is említett vagyonbecslésében, 2500 darab birkáról van szó, és nem juhot, tehát nem rackát említenek. Ugyancsak 1853-ban a nyáj elárverezése során Irsán és Monostoron egyaránt birkák és nem rackák kerültek kalapács alá.¹⁴⁹

A juhtenyésztés évszázadokon át éppoly rideg körülmények között folyt Kecskemét határában, mint a lovak és a szarvasmarhák tartása. Az igényesebb birkák térhódítása során azonban ezek az állapotok folyamatosan módosultak. Éppen ezért meglepő, hogy a városról 1853-ban megjelent igényes tájékoztatóban a szerző a következő kijelentést tette: „Kecskeméten még csak juh-színek avagy rendszeres juhaklok sem léteznek a pusztákon avagy egyes tanyákon... és így ezen baromfaj sem jön sem nyáron sem télen földél alá...”¹⁵⁰

Valójában egy hosszan elhúzódó, de viszonylag széles körű és lényeges változásnak lehetünk tanúi: a magisztrátus már az 1760-as évek végén statútumban rendelkezett, hogy a gazdák a város legelőin engedély nélkül létrehozott „istállót, házat vagy egyéb épületet ... onnét pusztítsák el, és saját földgyeikre vigyék által.”¹⁵¹ Ez a jelenség, a helyi statútumokkal ellenkező gyakorlat tehát arra enged következtetni, hogy a saját tulajdonukban lévő telelőiken nemcsak engedélyezettek, hanem széles körben megszokottak is lehettek az ilyen létesítmények. Ezek érthetően nem voltak olyan jól kiépített juhodályok, amilyenek a XIX. század derekán a nagybirtokokon szinte tipikussá váltak, és amelyeket a Kecskemét viszonyait megőrkítő írók jól ismertek, de az elletés idején – igénytelen kivitelezésük ellenére – igen jó szolgáltatásokat tettek.

Egyébként több teljesen egyértelmű adatunk van arról, hogy a XIX. század első felében a város határában éppen nem volt ritkaság a jól kiépített, sőt korszerűnek is mondható juhodály. Hadd szolgáljon csupán illusztrációul a következő néhány adat: 1841-ben Bozsó János Páhin lévő birtokán lakóháza, 18 öl hosszúságú ököristállója és magtára mellett készítettett egy 20 öl hosszúságú, tehát közel 40

¹⁴⁷ BKMÖL IV. 1504/c 162.

¹⁴⁸ BKMÖL IV. 1504/v 1816. 2. és 8.

¹⁴⁹ BKMÖL XIV. 65. 2. tétel 4. sz. I/U és I/R.

¹⁵⁰ KUBINYI Ferenc–VAHOT Imre, 1853. 111–112.

¹⁵¹ BKMÖL IV. 1504/c 162.

méter hosszú juhszint is. Antall Istvánnak vagyonelejtára szerint 1841-ben a „Csödör mezei kert” földjén, a mai Ménteleken a 360 holdas mintaszerűen kiépített gazdasága lehetett. Több épülete mellett egy ugyancsak húsz öl hosszú juhszín is volt, amely tölgyfa lábakon állott, és elől falkerítéssel volt ellátva, amit a vagyonebecslők 400 forintra értékelték. Ugyanezen a birtokán, egy másik tanyáján egy 12 öles juhszín is a tenyésztést szolgálta. Ezek a tulajdonában lévő 1720 darab „jobb szőrű” birka befogadására valószínűleg nem voltak elegendők, de az anyaállatok és a gyengébb báránysok számára már feltétlenül komoly védelmet nyújtottak.¹⁵² Ezen adatok száma ugyan tovább növelhető, de a korszerű juhodályok kétségtelenül éppúgy nem voltak itt még általánosak, miként az 1853-ban készült ismertetőben megfogalmazott állapot sem az.

Ezek ismeretében egyáltalán nem lehet tehát meglepő, hogy III. Gergely apjától örökölt monostori „nagy kiterjedésű földjén”, amely 180 holdat tett ki, benne-mellette a Kerek-tóval, az 1843-ban felvett becslők megállapítása szerint „vagyon egy 18,5 öl hosszúságú ökör istálló, 14 öles hosszúságú ház, 20 öles hosszúságú [tehát ugyancsak kb. negyven méter hosszú] juh szín, mind jó náddal felferve, kút”, és ezek együttes értékét 1000 váltóforintra becsülték, amely komoly összeg volt. Nem valószínű, hogy Irsán telelő nyája hasonló körülmények között élte át a teleket, de az anyajuhokat valószínűleg rendszeresen áthajtották télre a Monostoron kiépített hodályba.¹⁵³

A korabeli paraszti gazdálkodás egyik fő jellemzője az volt, hogy igyekeztek minél kisebb pénzbeli ráfordítással a lehető legnagyobb hozadékot elérni. Ebből adódott, hogy semmiféle felesleges kiadást nem vállaltak fel a gazdák, és a felszereléseket végtelenül kihasználták, csak akkor cserélték ki, ha már valóban használhatatlanok voltak. A juhászattal kapcsolatos létesítményekre is érvényes ez a megállapítás. Ebből adódóan az 1853-ban elkészült leltár során csak kevés olyan eszköz létét rögzítették, amelyek az eredményes juhtenyésztéshez feltétlenül szükségesek voltak. Monostoron az említett juhodályhoz három „méretes” juhetető rács tartozott, amelyeket még használt állapotban is egyenként három és fél pengőforintra értékelték. Részben a felszerelés igényességére, részben az állatok gondozásának módjára is utal, hogy 13 darab abrakolót is nyilvántartásba vettek, amelyeket ugyancsak használt állapotuk ellenére több mint hét forintra becsülték. Továbbá említésre méltó a juhászok által használt talán legrégebbi eszköz, a sorompó, amelyet régebben idegen szóval isztróngának neveztek. Ezek közül a főként fejés alkalmával használt segédeszközök közül hetet említettek, melyeket összesen négy forintra értékelték.

A komoly haszon biztonságosabb tartást, a korábbinál nagyobb ráfordítást igényelt. Úgy tűnik, hogy 1853-ra már nagyobbbrészt saját birtokain és bérleményein tartotta III. Gergely a nyájait. A városhoz közel, Belső-Nyírben lévő tanyáján a nyár folyamán végzett leltározás során 246 db bárányt, 4 vezérürüt és 9 mustra nőstény birkát vettek nyilvántartásba, melyek Nyúl László számadójuhász gondozására voltak bízva. Monostoron lévő birtokán 475 anyabirka, 35 kos és 5 számár alkotta a Dudás Vigh Péter kezelésében lévő nyáját. A juhászat harmadik egysége egy Irsán bérelt legelőn volt, ahol 225 anyabirka, 696 öreg ürü, 390 toklyó és 136 mustra öreg nőstény és ürü legelt. A 2216 darabot kitevő állományt tehát a tenyésztés és az ér-

¹⁵² BKMÖL IV. 1504/c 204., ill. 206.

¹⁵³ Uo. 175. 1843.

tékesítés céljait szem előtt tartva csoportosították. Az anyabirkák többsége a jó színűnél ellátott Monostoron, míg a hamarosan a pesti piacon értékesítésre szánt ürük Irsán voltak. Nem árt utalni arra is, hogy az Irsán lévő 225 anyabirkát a jegyzőkönyv szerint az ősz folyamán áthajtották Monostorra.

A vagyonmegosztás során a juhokat is elárverezték 10 481 pengőforintért. Tehát a juhászatnak a gazdálkodáson belüli súlyát fontosságát jelzi, hogy a nyájak az összes ingó vagyonnak szinte negyedrészt képezték.¹⁵⁴

A juhászattal kapcsolatos költségeket és a belőle származó tényleges hasznot az egykori nyilvántartások hiányában nem tudjuk pontosan megállapítani. Ez az ágazat viszonylag csekély munkaerőt követelt. A fejőjuhász fizetsége 1853-ban 4 pengőforint és 8 krajcár, a bárányosé 4 forint és 20 krajcár volt, amit a szokásoknak megfelelően saját jószágaiknak telettése és legeltetése egészített ki. Nyilván rajtuk kívül is alkalmaztak még néhány személyt, akiknek bére ugyancsak viszonylag alacsony volt. Nem tudjuk, mekkora összegből lehetett a téli takarmányt biztosítani, miként azt sem, mennyibe került a legelő bérlése. Joggal tételezhetjük fel, hogy a téli takarmányt és az abrakot teljes egészében saját legelőin termelte meg Ladányi Gergely.

Azt sem tudjuk pontosan, milyen jellegű haszon származott évenként a birkák tejeléséből, húsból, bőrük értékesítéséből. Azt viszont tudjuk, hogy 1853-ban 36 és fél zsák gyapjút 5508 pengőforintért értékesítettek, amely az egész juhállomány értékének szinte pontosan a fele volt! Ha eltekintünk a bárányok és toklyók számától, amelyeket még nem nyírtak abban az esztendőben, kb. 1580 birka szolgálta a 6112 font mennyiségű gyapjút. Tehát erősen valószínű, hogy egy-egy birkáról átlagosan 3,87 font, azaz közel kettő kiló gyapjút nyertek.

Ladányi II. Gergely végrendeletében történik utalás arra is, hogy juhnyáját felesbérletbe átengedte, tehát a tiszta haszon feléért vállalták az azzal járó összes munkát. Ha 1853-ban kizárólag csak a gyapjú értékét vesszük alapul, annak fele 2754 forint volt. Ez azt jelenti, hogy csak a gyapjú révén a juhászat 26,28%-os hasznot biztosított, nemcsak a Ladányi családnak. Márpedig ezen túlmenően mind a tejtermékek, mind pedig a selejtállomány, a bőrök stb. értékesítése bővítette ezt az összeget.

d/ Sertésenyésztés

Ezekben az évszázadokban, a megfelelő mennyiségű és minőségű takarmányok hiányában a szélesebb körű sertésenyésztést két természeti adottság tette lehetővé. Ezt egyrészt a nagy kiterjedésű tölgyesek biztosították, ahol a bakonyi sertést tenyésztették előszeretettel. Szerényebb kondák tartását a jelentősebb mocsaras, vízzel járt területek is lehetővé tették. Itt a szalontai sertés volt a népszerűbb. Kec-

¹⁵⁴ BKMÖL XIV. 65 2. tétel 4. sz. I. 13., 15-16. és I/C.

Érdemes kitérni arra, mennyire voltak megbízhatóak a hivatalos becslések, hisz ilyenekkel ezen feladatok során is több alkalommal találkoztunk. Az 1853 nyarán a család birtokában lévő nyájak értékét 7106 pengőforintra becsülték. A rövid időn belül megejtett árverés során, amely nyilvánvalóan mindig értéken aluli elárusítást jelentett, ugyanezt az állományt 10 481 pengőforintért tudták eladni. Tehát a tényleges ár 47,5%-kal magasabb lett mint a becsült érték! Ez az adat is érzékelteti, mennyire komolyan vették a vagyonbecslésre felkért személyek, akik az esetek többségében egyszerű gazdák voltak, hivatalos feladatukat, és mennyire megbízhatóak azok a hivatalos becslések, amelyek inkább a tényleges értéknél kisebb, mint nagyobb számokat rögzítenek.

keméten és környékén évszázadokon át valójában mindkét előfeltétel csak kisebb mértékben volt fellelhető. A harmadik fajta sertés, a mangalica a Balkánról került ide, és főleg a XIX. század folyamán vált igazán népszerűvé ezen a tájon.¹⁵⁵ Kecskemét határában a sertéstartás évszázadokon át viszonylag szerény méretű volt a nagyállattartáshoz és a juhászathoz képest. Ezekkel szemben ugyanis a sertések hasznosítása szinte kizárólag az étkezést szolgálta. Talán ez is eredményezte, hogy még a szakirodalom is viszonylag sokáig kevés figyelmet szentelt az állattartás ezen területének megismerésére.¹⁵⁶

Az egyértelműen dokumentálható, hogy a hódoltság alatt is jelentős számban hajtottak ide más területekről értékesítés végett sertéseket. Ez olyan méretű volt, hogy már 1662-ben statútumban volt kénytelen szabályozni a tanács ezek árusításának körülményeit: „...uszódi emberek hajtottanak volt disznókat eladásra, az melyeket városunk törvénye szerint harmad napig nem árulhatnak...”,¹⁵⁷ hogy ezzel a helybeliek kupeckedést és az árak indokolatlan megemelését meg tudják előzni. Tehát ezekben az évtizedekben is a Duna körüli hatalmas áradásokban, mocsarakban nevelt disznókkal egészítették ki a helyben tenyésztett sertéseket, hogy a lakosság ezirányú igényeit ki tudják elégíteni.

Mivel az adóösszeírások során legtöbbször ezeket a jószágokat is bevonták az adóalapokba, számuk, arányuk alakulásáról valamilyen formában képet alkothatunk. Itt viszont mindig gondolnunk kell arra, hogy a sertések lényegesen szaporábbak, mint a juhok vagy a nagyállatok, ezért viszonylag rövid időn belül is meg tudott nőni számuk akár az egyes gazdáknál, akár a város egész területén. Másrészt figyelembe kell vennünk azt, hogy mivel értéknövelő, vagyontképző erejük kisebb volt mint amazoké, az adóztatás során nem egyformán vonták be ezt az állatot. Az összeírások alapján 1707-ben 230, 1757-ben 957, 1780-ban 1008 darab sertésre vetettek ki adót. Meglepően kisebb lett számuk 1847-ben, amikor 646 darabot vettek nyilvántartásba.¹⁵⁸

A kukorica- és a répatermelés szélesebb körű elterjedésével a sertések tartása egyre szélesebb körű lett, és termékeik mind fontosabbá váltak a paraszti háztartásban és árutermelésben. A még ma is jól ismert, családi ünneppé váló disznótorok kialakulása ezekre az évtizedekre vezethető vissza. A megnövekedett igényre utal, hogy 1840 táján a mind szélesebb körű helyi tenyésztés ellenére „a szerb szélektől ide évenként 2000 darab mangalicza hajtván be, a többbit a lakosok maguk nevelik.”¹⁵⁹

A sertéstenyésztésre a Ladányi család gazdaságában első alkalommal 1757-ben találunk adatokat. Ekkor 8 tenyészsertés után vetettek ki adót Ladányi Boldizsárra.¹⁶⁰ Ez a szám az átlagosnál jóval nagyobb, és valószínűvé teszi, hogy nemcsak saját háztartásának igényeit kívánta kielégíteni, hanem rendszeresen értékesített

¹⁵⁵ BALASSA Iván, 1988–1989. 240–248., ill. GAÁL László, 1966. 321.

¹⁵⁶ Nálunk csak 1828-ban jelent meg az első jelentősebb szakirodalmi munka: Popovits: A sertések tete-mes hasznáról szóló könyvecske c. munkája. GAÁL László, 1966. 309–311.

¹⁵⁷ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 12–13.

¹⁵⁸ Ez annál inkább meglepő, mivel több végrendeletben is jelentős sertéstenyésztésre történik utalás. A sok közül csupán néhány esetre utalunk: BKMÖL IV. 1504/v 1839. 7. és 20. sz., 1840. 15. és 20. sz., 1842. 31. sz. 1844. 2. sz.

¹⁵⁹ CSÁNYI János, 1840. 78. Csányi János évtizedeken át a város jegyzője, majd főjegyző volt, később főbíró is lett, tehát igen jól ismerte a helyi viszonyokat, így állításait hitelesnek fogadhatjuk el.

¹⁶⁰ BKMÖL IV. 1504/m 1757.

is a szaporulatból. Valószínűleg ezen évtizedekben alapozódott meg a családi gazdaságon belül később is komoly haszonnal járó sertésenyésztés.

A XVIII. században a kecskeméti gazdák jelentősebb számban a Tisza árterületein, az alpári és a pusztaszeri rébten tartottak sertéskondákat.¹⁶¹ Valamivel később a számottevő erdőtelepítés a város határában, ha korlátozott formában is, de lehetővé tette, hogy ott is megjelenjenek a kondák. A nyíri erdőben 1806-ban tíz gazda 301 sertése után szedett legeltetési díjat a tanács. Köztük volt Ladányi Gergely kondája is, amely 33 darabból állt.¹⁶² A növekvő igények kielégítését segítette a Koháryaktól bérelt Vacsi erdő is, amelybe 1827-ben 13 falkát engedélyezett a városi tanács, és 1 406 sertés makkoltatását tette lehetővé a gazdák számára. Ezek mellett 1843-ban már Szikra, Nagy Talfája, Kis Talfája, Nagy Nyír és Kis Nyír erdeit is hasznosították makkoltatásra, amely után a város évenként 293 forintot szedett bel.¹⁶³ A viszonylag gyors növekedés a gazdák közötti versengést eredményezte. Éppen ezért 1824-ben a tanács kénytelen volt szabályozni tartásuk rendjét: „Tapasztalván némely lakosoknak a közönség kárával azon tulajdon hasznukra célzó cselekedetek, mely szerént magoknak egynehány magló sertéseik lévén, azok mellé kanászt s ennek gondviselése alá őrzetőket fogadnak, és az ilyes kurta sertés falkáktól sem adót sem szájbért nem fizetnek.”¹⁶⁴

A gabonatermesztés bővülése, mindenekelőtt pedig a kukorica, a burgonya, a tök és a répa termesztésének mind szélesebb körűvé válása során a sertések hizlalása minden korábbinál nagyobb méretű lett. A tanyás gazdálkodás kiterjedése erőteljesen segítette a sertésenyésztés bővítését, ami egyre kiszámíthatóbb haszonnal járt. A még mindig gyorsnak mondható növekedés következtében a város lakossága 1840 táján már negyvenezer fő körül volt, ezért a sertéshús számára mind jelentősebb helyi piac alakult ki. Egyre több gazda pedig már a pesti piacokon is megjelent sertéshúsból készített termékeivel. Nem véletlen, hogy több gazdaság komoly sertésállományt hozott létre. Ezt néhány adat is meggyőzően illusztrálja. Antall István vagyonának felbecslése során pl. 37 db öreg maglósertést, 15 db esztendő maglósertést és 8 db nyári malacot vettek nyilvántartásba. Nem sokkal maradt el Ladányi III. Gergely sertésállománya sem ettől 1843-ban. Nála 55 darab sertést vettek nyilvántartásba, melyek értékét 750 forintra becsülték.¹⁶⁵ Az évtized végéről fennmaradt nyilvántartás szerint Ladányi Gergely önálló kanászt tartott. A családi nyilvántartás szerint Fehér Jancsi bére egy esztendőre 10 forint és egy egész ruha

¹⁶¹ Ennek fejében minden jószág után egy garast kellett a város kasszájába fizetni. A korabeli állapotokra történő fontos utalás: „A kanászoknak pedig bíró úr engedelmével nádból kunyhót és aklot példás büntetés alatt csinálni nem szabad, úgy nem különben az ezzel való tüzelés is megtiltott, lévén elég gaz, amelyekből ebbéli szükségét pótolhatják.” IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 105.

¹⁶² BKMÖL IV. 1510/a Szájbérlajstromok. 1806. Ferenczy László ebben az évben 100 sertést tartott itt. Ugyanebben az évben Vacson 14 gazda 232 darab sertés után fizetett szájbért. Az árutermeles mértékének növekedését érzékelteti, hogy Tanczos Gergely 90, Szentkirályi Tott Pál 100 és Fekete Sándor 112 darab sertést hajtatott ide.

A sertések után darabonként 15 krajcárt kellett fizetni, ami kb. egynapi napszámberrel volt egyenlő.

¹⁶³ BKMÖL IV. 1504/c 1827. október 8., ill. uo. 176. 1843 után a szentkirályi és szentlőrinci erdők is a gazdák rendelkezésére álltak. BKMÖL IV. 1504/a Kecskemét Város Tanácsának iratai. Városkönyvek. (A továbbiakban: IV. 1504/a) 1848. II. 13.72. t. sz.

¹⁶⁴ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 247.

¹⁶⁵ BKMÖL IV. 1504/c 204., ill. 175.

volt.¹⁶⁶ Úgy tűnik, hogy ő a Tisza árterében őrizte a kondát, mivel 1849-ben azt jegyezte fel Ladányi Gergely, hogy ez a kondása a Tiszába fulladt. Az új kanász elé 3 ártányt, 3 öreg kant, 23 db hízni való süldő kant, 13 db koca malacot és 19 db süldőt adott. Ezzel egyidőben a tanyán a kertésze számadása alatt 24 sertés volt.

Az állomány száma tartós lett, sőt valamelyest gyarapodott is: 1850. január 3-i feljegyzés alapján a falkában 70 darab jószágot őriztek. Ezeken kívül 26 darabot fogtak be hízlalásra, és a tanyán volt további kilenc darab jószág. Azt is megtudjuk, hogy nem sokkal korábban megdöglött egy öreg kan és két öreg nőtény.¹⁶⁷

A következő években minden bizonnyal a Belső-Nyírben lévő tanya lett a sertések tenyésztésének a központja. Ladányi Gergely halálát követő leltározás során csak itt vettek nyilvántartásba sertéseket. Nagy János kanász előtt 10 öreg ártány, 2 öreg kan, 15 öreg nőtény, 5 süldő ártány, 2 süldő kan, 12 süldő nőtény és 22 darab tavaszi malac volt. A 68 jószág értékét 281 forintra becsülték. A leltár felvételét néhány hónappal követte az árverés. Itt a következő adatokat már csak azért is célszerű feltüntetni, mivel a tényleges értékeket rögzítette, és egyben tájékoztatást is nyújt a hasznosítás mértékéről: 6 hizott disznó 157 Ft, újabb 6 hizott disznó 212 Ft, 3 hizott disznó 133 Ft, újabb 3 hizott disznó 93 Ft, 4 hizott öreg disznó 189 Ft, újabb 4 hizott öreg disznó 113 Ft, 7 hizott malac 116 Ft, 18 magló 207 pengőforint. Ezek szerint tehát ebben az évben 33 jószágot fogtak be hízlásra. Abból adódóan, hogy az árverés november végén volt, valószínűleg még nem voltak teljesen vágásra kész állapotban a jószágok, és így minden bizonnyal kisebb hasznot hoztak. Értük még így is igen figyelemreméltó összeget, 1013 forintot kaptak.¹⁶⁸

e/ Kisállattartás

Bár a kisállattartás régtől fogva lényegesen csekélyebb pénzt hozott a háztartások számára mint a szarvasmarhák vagy a lovak tartása, az élelmezésben évszázadok óta igen fontos szerepet kapott. A hódoltság keserves esztendei alatt még ezt a tevékenységet is kénytelen volt a tanács megadóztatni. A város alkalmazottai között 1674-ben „Nográdi Ferenczet desma, vaj, tyuk szedő deaknak in tall. 4. Egész ruha” fejében fogadták fel.¹⁶⁹ Bár az adónyilvántartásokból később teljesen elmaradtak a rájuk vonatkozó utalások és lajstromok, kétségtelen, hogy a ma is ismert háziállatok csaknem mindegyike akkor is megtalálható volt egy jobb módú paraszti udvarban, és nélkülük a még viszonylag szegényebb háztartás is elképzelhetetlen volt. Ünnepi lakomák, torok, esküvők és keresztelők mellőzhetetlen alapanyagai voltak ezek a jószágok évszázadokon át.

¹⁶⁶ A rá költött teljes összeg: 52 forint és 30 krajcár lett. BKMÖL XIV. 65. 2. tétel 4. sz. I/Jegyzetkönyv 34.

¹⁶⁷ A helyébe lépő Bószény nevű kanász 15 forintot kapott egy évre, ezen túlmenően 5 véka búzát, 5 véka árpát, egy egész ruhát, vagy egy subát, egy ködmönt, 3 pár fehérruhát, egy kalpagot, egy pár csizmát, 4 pár bocskort, 4 disznó teletetését és minden kilencedik malacot. Kanásznak 1850-re Dege Józsefet fogadták fel, akinek bére 70 forint készpénz, egy pár új csizma, 5 véka búza, 5 véka árpa, 7 db disznó teletetése volt. BKMÖL XIV. 65. 2. tétel 4. sz. I/Jegyzetkönyv 46. és 65.

¹⁶⁸ BKMÖL XIV. 65. 2. tétel 4. sz. I. 13., ill. uo. I/Z. Itt is azt tapasztaljuk, hogy az árverés során a becsült érték többszöröse folyt be.

¹⁶⁹ BKMÖL IV. 1510/a 1674.

Az igazi felvirágzást viszont kétségtelenül a tanyagazdálkodás hozta meg a baromfitartás számára, ahol az aratás és a cséplés során elszóródó magok, a növénytermesztés különféle melléktermékeinek legjobb és legolcsóbb hasznosításának bizonyult a kisállattartás. Ezeket az aprójószágokat „kimondhatatlan számban” tenyésztették már a XIX. század első felében is, „amellyel nemcsak Kecskemét piacza kellőképp ellátatik, hanem azzal Pest városa is nagyjából részben a kecskeméti úgynevezett 'tyúkászok' által látta el magát.”¹⁷⁰

A Ladányi család gazdálkodásán belül is nyilvánvalóan folyamatosan fellelhető volt a baromfitenyésztés, de ez szinte biztos, hogy csak a szűkebb háztartás céljait szolgálta. Amikor a családi vagyon igen tetemesen megnőtt, akkor sem változott ennek súlya, mivel munkaigényessége miatt csak a kis- és középparaszti gazdaságokban volt igazán rentábilis ezek tartása.

A család gazdálkodásán belül baromfitenyésztésre konkrét adatokat csak Ladányi III. Gergely halálát követő leltárból kapunk. Ezek is azt igazolják, hogy még ekkor is csupán a háztartás szükségleteit tartották szem előtt. Történik ugyan utalás a leltárban a Kápolnai tanyán „pulykaülőhöz több darab fák”-ról, de a következő oldalon lévő adat alapján megtudjuk, hogy ebben az évben csupán egy öreg és 15 apró pulyka számára tartották azokat. Ugyanitt 20 apró liba, 20 apró csirke, 20 kacska és a kertész kalickájában 15 kappan létező történt utalás, amelyek Ladányi tulajdonát képezték. A Monostoron lévő tanyán is csak 10 „fia-pulyka” és 10 liba került a leltárba. Nyilvánvaló, hogy ezeket az ottani kertészek nevelték, és állományuk egy részét, rendszerint felét kötelesek voltak a gazdának évről évre átadni. Arról maradt feljegyzés 1852-ből Tóth Mihály kertész konvenciójában, hogy Szentkirályon a tanyán „az aprójószág feliből lészen, annak tartására adunk 4 véka tiszta szemet, telelőre is 2 véka ocsút, tavasszal pedig annyit, amennyit az aprójószág mennyisége kívánja, hol többet, hol kevesebbet kap. Ad 150 tojást tavasszal, 150 ősszel, mindenféle veteményt, amit természet feléből téssen.”¹⁷¹

A baromfikon kívül a méhészetre mindössze egy-két alkalommal történt utalás. Ugyancsak a családi vagyon leltározása során rögzítették, hogy Szentkirályon az ottani kertésznél feles kezelésben vannak méhek. Ezekből 8 kaptár illette meg a gazdát, melyeknek értéke 3 pengőforint és 12 krajcár volt.¹⁷² A szőlőkben is létesített méhészetet, mivel a gyümölcsfák, a közeli akácok kedveztek a mézgyűjtésnek. 1850-ben a Belső-Nyírben lévő tanyán Blaskovics Ferenc „két véka vetés” fejében vállalta a méhek gondozását. Tehát nyilvánvalóan kizárólag a családi háztartás igényeit szolgálta ez az állomány, értékesítésre nem termeltek.

2. Növénytermesztés

a/ A Ladányi-birtok néhány sajátossága

¹⁷⁰ Az Amerikából származó pulyka érthetően csak a tárgyalt korszak vége felé vált itt általánossá. CSÁNYI János, 1840. 78., ill. KUBINYI Ferenc–VAHOT Imre, 1853. 112.

¹⁷¹ BKMÖL IV. XIV. 65. 2. tétel 4. sz. I. 12–13. és 16. és I/Jegyzetkönyv 87. Minden bizonnyal a többi tanyán is hasonló felételek mellett nevelték a kertészek a baromfikat, melyek után a gazdának járó mennyiség fedezte a család szükségletét.

¹⁷² XIV. 65. 2. tétel 4. sz. I. 17.

A rendelkezésünkre álló források nem teszik lehetővé, hogy a familia növénytermesztésén és egyéb gazdasági tevékenységén belül a közel kétszáz éves folyamatról egyformán részletes áttekintést adjunk. Bár a fennmaradt iratok segítségével elsődlegesen a familia utolsó tagjának bő harminc évet átfogó gazdálkodását eleveníthetjük fel igazán alaposan, újból és újból lehetőségünk nyílik arra, hogy egy-egy termelési ág alakulását hosszabb távon nyomon követhessük.

Az első Ladányiak még csak egyetlen tagból álló, legfeljebb egy jobbágytelekkel azonos nagyságú szántóföldet művelhettek. Csak Ladányi Boldizsárról állíthatjuk, hogy ezen a „városadománya” kerten kívül már volt saját pénzes kertje is, sőt bérelt Szentkirályon a várostól egy kaszálót is.¹⁷³ Fia, II. Gergely számottevően bővítette a család mezőgazdaságilag hasznosítható területeit. Ezek egy részét minden bizonnyal felesbérlok révén műveltette meg, hisz hivatali elfoglaltsága aligha tette volna lehetővé a gazdasági munkálatok közvetlen irányítását.¹⁷⁴ Ladányi III. Gergely gazdálkodását alapvetően meghatározta öröklött birtokának szerkezete. Mivel elei kisebb-nagyobb időközönként a kedvező alkalmakat kihasználva tudták ingatlanjaikat gyarapítani, ezek nem képeztek összefüggő területet. E tekintetben teljességgel hasonlított vagyonának szerkezete a többi tehető kecskeméti gazda birtokára, miként gazdálkodásának módja is sok tekintetben megegyezett azokéval. Bár birtokának nagysága vetekedett egy középnemes vagyonával, már szerkezete miatt sem lehet érdemben azokéval összehasonlítani.

Élete delelőjén tulajdonában vagy birtokában lévő tucatszámú különálló birtoktesten folyó munkát kellett szerveznie, irányítania és velük kapcsolatosan a legszükségesebb nyilvántartásokat vezetnie. Így azonnal előttünk is áll a kecskeméti birtokok egyik legsajátosabb vonása: az erőteljes tagoltság, az egyes birtokrészek egymástól való nagy távolsága és igen eltérő talajadottságai. Ennek a nagyfokú tagoltságnak elsődlegesen az volt az oka, hogy a helyi gazdák az előző századokban csak azon a néhány pusztán tudtak szerezni pénzes vagy városadománya kertet, amelyeken a szántóföldi növénytermesztést a közlegelők lehetővé tették. Szőlők telepítésére is csak a város, illetve a földesúr által kijelölt határrészekben kerülhetett sor. A legmódosabb gazdák csak adásvételi szerződések alapján vásárolhattak szántót, majd a XVIII. század végétől árveréseken tudtak szerezni kisebb vagy nagyobb birtokrészt, amikor a városi tanács egy-egy nagybirtokostól újabb és újabb pusztát vett zálogba vagy vásárolt, és azt vagy annak legalább egy részét kiárúsította a vételár előteremtése érdekében. Mivel ilyen alkalmakkor a széles körű igény miatt limitálták az egyes telkek méreteit, legtöbbször csak a gyengébb minőségű talajú és a várostól nagyobb távolságban lévő pusztákon lehetett egy jobbágytelek nagyságú részt bérelni, illetve vásárolni.¹⁷⁵

¹⁷³ 1757-ben I. Gergelynek egy fél városadománya kertje volt. BKMÖL IV. 1504/m 1778. Ladányi Boldizsár, V. tized, 1446. sz.

¹⁷⁴ Végrendeletében utal arra, hogy juhnyájait is felesbérletbe adta, és emiatt állományuk erősen leromlott.

¹⁷⁵ A puszták felosztása során a tanács tudatosan törekedett arra, hogy gazdaságilag életképes birtokok alakuljanak ki. Erre kényszerítette az is, hogy a birtok megvásárlásának, illetve haszonbérének az összegét határidőre elő kellett teremteni. Bögön pl., ahol gyengébb volt a talaj minősége, 4 db 85 és fél kataszteri holdas és 9 db 88 holdas birtokot adtak haszonbérbe. Ágasegyházán pedig, amelynek csaknem futóhomok a talaja, miután a város megvásárolta, „hogy a közönség szerzeményéből túlságosan senki ne részesüljön, senki többet 100 holdnál birni nem enged a közönség”. BKMÖL IV. 1503/a 1847. március 22. 936. tsz. Előfordult viszont olyan eset is, hogy a város közelében apróbb

parcellákat alakítottak ki, hogy a szegényebb lakosok is földhöz juthassanak. BKMÖL IV. 1504/a
1847. március 26. 931. tsz.

Ilyen alkalmakkor nemcsak a vagyoni lehetőség, a készpénz birtoklása jelentett komoly előnyt a vagyonosabb gazdák számára, hanem a városi tanács egyéb formában is részrehajló volt saját tisztviselőivel, tisztségviselőivel és a befolyásosabb nemesekkel szemben. A sok közül egyetlen példa is meggyőzhet erről. Nemes Sárközy Pál, Pest-Pilis-Solt vármegye táblabírója és öccse, Sárközy Benjamin, a helybeli postamester egyik levelének néhány részletét idézzük, melyet a város tanácsának írtak 1804-ben: „...tapasztalván Kecskemét város nemes tanácsának hozzánk több ízben mutatott valóságos szívességét, közelebb pedig Ágasegyházi és Ürbői puszta részeknek megszerzése és kiosztása alkalmatosságával megbizonyított hajlandóságát, amidőn tudniillik földből szűkös sok lakosok esedezésének elmellőzésével a mi kérésünket minden lakosok felett részeltetvén, még az árának is négy esztendő alatt leendő lefizetésével rajtunk könnyebbíteni kívánt...”. Hálájuk jeléül megerősítették, hogy a család mellőzi a város tanácsával szembeni korábbi hosszadalmas és konok ellenszegülését, és törvényes kötelezettségeiknek ezentúl eleget tesznek. Sárközy Benjamin e levélben rögzítette: „Arra ajánlom és kötelezem magam, hogy én a város hatáiraiban lévő minden ingatlan javaimtul, kivéven a postaházamat, úgy fogok adózni valamint ezen városban lakos más nemes urak, és azért valamely terhek ige-nesen a várost illetik, azokat a proportione leendő végbevitelét soha nem fogom nehezeltetni, sőt mindenkor kész leszek azokat viselni.” Bátyja, Sárközy Pál is hasonlóan nyilatkozott: „...Mit is ha mi vagy maradékink tellyesíteni nem akarnánk, s nem akarnának, mindazon haszonvételektől mellyeket az említett n. tanácstól vettünk, maga hatalma és ezen kötelező írásunk ereje mellett minket és maradékinkat a rajta lévő terheknek visszafizetése mellett szabadon elmozdíthat.”¹⁷⁶

Természetesen ezekben az években Ladányi II. Gergely széles körű vagyonszerzését is erőteljesen segítette részben az a tény, hogy évtizedeken át főjegyzőként, főbíróként majd szenátorként előnyöket élvezett a birtokok kiosztása, illetve megvásárlása során, részben pedig az 1802-ben megszerzett nemesi címe is.¹⁷⁷ Nem volt elhanyagolható tényező az sem, hogy jól vezetett gazdasága, hivatalnoki díja a nagy pénzhiány közepett igen előnyös helyzetet teremtett számára a lehetőségek kihasználásához. Mindez nagyrészt vonatkozik utódaira is.¹⁷⁸

Ladányi III. Gergelynek halálakor, 1853-ban a következő birtokok voltak a tulajdonában:

1. Belső-Nyírben, a Mária kápolna mellett apjától 146 holdat örökölt, és kisebb vásárlások révén ezt 180 kataszteri holdra bővítette. Ennek a birtoknak a talaja részben kötött homok, ezért értékét holdanként 115 forintra becsülték.¹⁷⁹

2. A leltár megfogalmazása szerint Ballószögben, a végrendeletben történt meghatározás szerint pedig a Halasi út mellett az ún. Sárgaházi tanyai birtok 46 hold kiterjedésű volt, amikor örökölte, és ezt is újabb vásárlásokkal tovább bővítette, így

¹⁷⁶ BKMÖL IV. 1527 A kecskeméti nemesség iratainak gyűjteménye. 1804. január 17.

¹⁷⁷ Miként már utaltunk rá, elérte, hogy Ürbön nemcsak magának, hanem Sándor fiának is juttatott részt a tanács. Amikor 1807-ben Ürihegyben a város 258 hold homokot szőlőtelepítés végett kiosztott, Ladányi II. Gergely magának 30 forint ellenében 5 holdat, Sándor fiának pedig 24 forintért 4 holdat biztosított. BKMÖL XV. 8. 2. k. 6–9. (A továbbiakban: XV. 8) Az itt telepített szőlő értéke néhány évtized múlva 2000 forint volt. BKMÖL IV. 1504/c 175. 1843. Ladányi Gergely vagyonbecslése.

¹⁷⁸ A család ingatlanjainak bővülését a III. fejezetben tekintettük át.

¹⁷⁹ A legjobb minőségű szántók Városföldön és Úrrethen voltak, ahol egy hold értéke 200-250 váltóforint között változott. Talfája, Páka és Törökfái nagyobb részén a közepes minőségű talajú földeket 200 forintra becsülték. A homokos talajú szántók értéke 75-100 forint között változott.

1853-ban már csaknem 67 holdat tett ki. A talaj itt is csak kisebb részben volt kötött homok, ezért a szőlővel be nem telepített részeket 100 forint körüli értékre becsülték.

3. Monostori pusztán atyjától 180 holdat örökölt, de a későbbi vásárlásokkal 300 holdra bővült ez a birtoka.¹⁸⁰ Ebbe félig beékelődött az ún. Kerek tó, amely a város tulajdonát képezte ugyan, de a kiterjedt állattartás révén ezt is több tekintetben hasznosítani tudták. Ennek a birtoknak jelentős részét legelő és nádas rét képezte, de más részét kaszálóként és szántóföldként hasznosították. Mivel a birtoknak csak egy hányada volt gabonatermesztésre alkalmas, más része pedig homok, illetve vizegyő-szikes terület volt, holdankénti értéke később is 100 és 160 forint között változott. Ezt még Kecskeméten is harmadosztályú talajnak minősítették.

4. A Széktói hegyben 470 út szőlője volt. Ez azonos lehetett azzal az ötholdas területtel, amelyet apja 1807-ben vásárolt meg és szőlővel telepített be. Talaja homok volt, ezért eredetileg csak negyedosztályúnak minősült. Szőlőművelésre és gyümölcsstermesztésre viszont minden tekintetben megfelelt.

5. Kecskemét határán kívül, de a városi tanács közreműködésével még apja szerzett, vásárolt jelentős birtokot Ürbő pusztán, miként ezzel egyidőben bátyjának is, és később ezt a területet is tovább növelte: előbb zálogba vette, majd tulajdonul is megszerezte bátyjának és nővérének itteni birtokait, és így 331 holdra bővítette ennek a területét, amely erősen homokos volt, ezért csak negyedosztályú talajnak minősült, és holdankénti értékét 75 forintban határozták meg a vagyonbecslők. Mégis, méreteit tekintve komoly értéket jelentett.

6. Szentkirályon 75 hold városi köztulajdonban lévő beneficiális birtokot árendált, amit még apja szerzett. A hasonló bérletek után a gazdáknak minimális mennyiségű díjat kellett fizetni, és gyakorlatilag örökölhetőek voltak. Jellemző a tartós birtoklásra, a vele kapcsolatos biztonságra, hogy itt is – miként a legtöbb gazda – egy tanyát épített, amely több épületből állt. Szentkirály pusztán a talaj minősége erősen változó volt. A szóban forgó terület talajának adottságait pontosan nem ismerjük. Azt viszont tudjuk, hogy ennek a birtoknak nagyobb része kaszálóként szolgált a családi gazdaságot. Az itt termelt takarmányt azokra a birtokokra szállították, amelyen jelentősebb állattartás, főleg teletetés folyt. Az itteni értékekre egy kertész vigyázott, aki a munkák egy részét is végezte, részben pedig közreműködött a napszámosok irányításában.

7. Pákán egy gazdától vett haszonbérbe egy jelentős birtokot, amelyen viszont semmiféle épület nem készült, és ott mezőgazdasági felszerelést sem tartott. Ennek jó talaja volt, szinte az egész területen lehetővé vált kenyérgabona, szemes takarmány és kukorica termesztése. Innen a terményeket részben Monostorra, részben a városi lakásra szállították. A szántóföldön kívül jelentős mértékű kaszáló is volt, amelyről tetemes mennyiségű szénát szállítottak át Monostorra a jóságok teletetéséhez.

8. Kecskemét határán kívül Irsán bérelt jelentős terjedelmű legelőt juhai számára.

¹⁸⁰ Az 1843-ban készített vagyonbecslés 8. pontja szerint apja a 180 hold birtokot 18 000 forintért vásárolta meg. BKMÖL IV. 1504/c 175. 1843. Végrendeletében pedig azt rögzíti: Van Monostoron 300 hold földem tanyai épületekkel. BKMÖL XIV. 65. 2. tétel 1. sz.

9. A Kecskeméttől ugyancsak elég távol levő Adacson is nagy területű legelőt bérelt, ahol a leltározók 58 db marhát vettek nyilvántartásba.

10. Végrendeletében is említi, hogy Szarkásban volt tíz hold erdeje. Ez különösebb munkát nem követelt, de mindenképpen segítette nyersanyaggal, tüzelővel gazdaságát és városi lakásának ellátását.

11. Említés történik a nyilvántartásokban arról is, hogy Kerekegyháza határában egy kisebb akácos erdeje volt. Ez hasonló célokat szolgált.

12. A gazdasági feljegyzések arról tanúskodnak, hogy a negyvenes években, amikor húga megözvegyült, bátyja lakásába költözött, annak szőlejét is ő gondozta, és ennek fejében biztosította számára a szükséges javakat. Ily módon az ún. Feketeszőlő munkálatainak szervezése révén újabb birtokkal bővült, tovább tagolódott a gazdaság.

Nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy bár nem tulajdont vagy bérelt területet jelentett, de mindenképpen a gazdaság részét képezte a Pusztaszeren legelő 45 darab szarvasmarha is, amelyek nyári tartását is szerveznie kellett, téli takarmányuk előteremtése pedig nem csekély gondot jelentett. Ezeket minden bizonnyal a Monostoron lévő tanyán felhalmozott takarmány segítségével teletették.

Valójában ez a gazdaság egy időben még tagoltabb volt, mivel Bugacon és Városföldön is rendelkezett egy-egy közepes paraszti birtoknak megfelelő területtel. Bugacon hosszú időn át 74 holdas, tanyával ellátott birtokot 5328 váltóforint értékben vett zálogba és hasznosított éveken át, amely elsődlegesen kaszálónak, illetve legelőnek volt alkalmas. Városföldön pedig még 1835-ben is 72 hold szántója volt. Ezek a birtokok viszont már sem a végrendeletében, sem pedig a vagyonleltárában nem lelhetők fel. Minden bizonnyal az egyiket értékesítette, a másikat pedig visszaváltották, és valószínűleg ezek árán tudta néhány birtokát számottevően bővíteni.¹⁸¹ Tehát kétségtelen, hogy törekedett ezt a túlzott tagoltságot valamelyest csökkenteni, és így gazdálkodásának hatékonyságát növelni. Hasonló szándékának viszont részben a korabeli pénzhiány, a gazdasági pangás, a természeti csapások, részben pedig a birtokjogi viszonyok egyáltalán nem kedveztek.

A felsorolásból jól látható, hogy ez a családi gazdaság több mint egy tucatnyi különálló egységből állt, tehát túlzás nélkül rendkívül erősen tagoltnak mondhatjuk azt. Ráadásul az egymástól való távolságok több esetben igen jelentősek voltak, és a korabeli közlekedési viszonyok, szállítási lehetőségek mellett közöttük a kapcsolatot tartani, a terményeket, a jószágokat az egyikről a másira eljuttatni nem volt könnyű. A monostori birtok a várostól délre kb. 25 km-re volt. Az Ürbön levő ettől északnyugati irányban legalább 60-70 km-re. A Szentkirályon lévő birtok a várostól keletre kb. 15 km-re, a Ballószögben lévő pedig a várostól délnyugatra kb. 10 km-re feküdt. A gazda lakásához legközelebb a Mária-kápolnánál lévő birtok volt, amely mindössze 4-5 km-re lehetett.¹⁸²

¹⁸¹ BKMÖL IV. 1504/c 175. 1843. évi vagyonbecslés, ill. uo. 169. d. Nemes urak városföldi birtokai, 8. A nyilvántartás szerint bátyja, Sándor 33 holdat birtokolt itt (2.).

¹⁸² Ezt a széttagoltságot már a kortársak is a hatékony gazdálkodás hátrányai között említették: „kik a közönségesebb birtoknak tulajdonosai, s első rendű birtokos gazdáknak nem mondathatnak, nem egy, de két, három, az első rendű gazdák pedig 5-6 külön távol eső helyeken is bírnak szántóföldeket, és pusztabirtokokat, melyek úgy egymástól 4, 5 órányira, valamint a várostól 2, 3, 4 órányi, egy némelyike 8 órányi távolban esnek...”. KUBINYI Ferenc–VAHOT Imre, 1853. 106.

Látható tehát, hogy a Ladányi III. Gergely birtokában és az irányítása alatt lévő gazdaság nagysága mindenféleképpen figyelemre méltó. A kecskeméti paraszti birtokok méreteit tekintve pedig egyenesen kiemelkedő volt. Saját tulajdonában kb. 860 hold földterületet tartott. Ehhez járult Szentkirályon, illetve Pákán több mint száz hold haszonbéres szántó, illetve legelő, valamint az Irsán és Adacson bérelt, pontosan nem ismert nagyságú, de feltétlenül jelentős méretű legelő és szántó. Itt kell utalni arra is, hogy a nyilvántartások szerint Baracson¹⁸³ több éven át béreltek jelentős területet, ahol szántóföldi növénytermesztés is folyt.¹⁸⁴ Egészében tehát mindenképpen több mint ezer hold terület gazdasági hasznosítása, irányítása volt a családfő feladata. Ezek a méretek már egy kisebb uradalomra emlékeztetnek. A rendkívüli tagoltság, a sokféle ágazat együttes működtetése miatt pedig az irányítással kapcsolatos gondok, teendők feltétlenül vetekedtek egy kisebb uradalom irányításával.

Mégis a figyelemre méltó méretek ellenére a Ladányi-birtokokat és a Kecskeméten található hasonló gazdaságokat még a legkisebb uradalmak irányításával és hasznosításával sem lehet összehasonlítani. Bár kétségtelen, hogy a XIX. század elején a Ladányiak bekerültek hivatalosan a nemesek közé, sem vagyonukat, sem pedig mentalitásukat tekintve nem azonosultak a több évszázad óta kiváltságokkal rendelkező magyar középnemesekkel. A családi hagyományok és a helyi életvitel alapján sokkal inkább közelebb álltak a város gazdag cíviseihez, gazdag parasztjaihoz. Részt vállaltak, részt követeltek maguknak a városi közélet formálásából, ily módon a korszak végén a műveltebb honoráciorokhoz tartoztak. Családi kapcsolataik révén mind több szállal kötődtek a helyi armális nemesekhez, akik generációkon át józan gazdálkodásuknak, a város választott tisztségviselőiként pedig a nemesi vármegyével és a város földesuraival szemben vívott kitartó küzdelmüknek köszönhették nemcsak tekintélyüket, hanem számottevő vagyonukat is. Évszázadok óta Kecskemét főbírói nemcsak komoly jószágállománnyal, földbirtokkal és szőlővel rendelkeztek, hanem eredményes, sokszor pedig kiváló gazdák voltak, akik öröklött vagyonukat olykor megtöbbszörözve hagyták utódaikra.¹⁸⁵ A kisebb hivatalnokoknak is csaknem kivétel nélkül jelentős birtokuk volt, ezért ilyen minőségben naponként találkoztak a gazdák mindennapos gondjaival, sikereivel.¹⁸⁶

Tekintettel a nagyarányú széttagoltságra és az erősen eltérő talajadottságokra, a Ladányiak sem tudtak olyan szervezettségű gazdálkodást kialakítani, mint egy összefüggő uradalom területén lehetett. A valójában mezővárosi viszonyok között meglepően nagy vagyon öt-hat gazdag paraszti birtoknak megfelelő egységből állt, amelyek nemcsak földrajzilag voltak egymástól függetlenül.

Újabb eltérő vonás mind a Ladányiak, mind a helyi nemesek és cívisek gazdálkodása és a nemesi birtokok között, hogy mivel ezek nem feudális jellegűek, jobbá-

¹⁸³ Az egykori Baracs puszta ma Kunbaracs néven önálló település Bács-Kiskun megye északi részén.

¹⁸⁴ Az 1851–52. évről maradt fenn több adat, amely részben az ottani kaszálás, aratás során kifizetett béreket tartalmazza, részben pedig a terméseredményeket. 1850-ben pl. 719 csomó rozs és 136 csomó árpa került a nyilvántartásba „részen kívül”. BKMÖL XIV. 65. 2. tétel 4. sz. I/Szolgálók bérének jegyzéke 39.

¹⁸⁵ Sokak közül itt csak Végh János és Szekeres Antal végrendeletére hívjuk fel a figyelmet. BKMÖL IV. 1504/v 1829. 21., ill. 1832. 26.

¹⁸⁶ Példaként említhetjük akár Simonyi Jánost, aki később Kecskemét tanácsnoka és országgyűlési képviselője lett, akár Csányi Jánost, aki a város tanácsnoka és főbírója volt. Katona József, a város főügyésze is szerzett egy kisebb telket, hogy azon szőlőt telepítsen.

gyaik nem voltak, azok ingyenmunkájára nem számíthattak. Kecskeméten évszázadok óta a vagyonosabb gazdák kizárólag bérmunkásokat vehettek igénybe: zsellérek, pásztorok, cselédek és napszamosok munkaerejét vásárolhatták meg.

Ugyancsak kiemelésre kívánkozik, hogy itt évszázadok óta az árutermelés és a pénzgazdálkodás általánosabb, mondhatjuk csaknem kizárólagos volt szemben a falvak és részben az uradalmak gyakorlatával.

Az egyik legmarkánsabb vonásként mégis talán azt emelhetnénk ki, hogy az uradalmakkal szemben Kecskeméten a még oly kiterjedt birtokaikat is maguk a tulajdonosok irányították minden tekintetben, és nem bízták – csak ritkábban – jól, inkább rosszul fizetett gazdatisztekre, miként azt tették a legtöbb földesúri birtokon egészen a XIX. század elejéig-derekáig.¹⁸⁷ Az teljesen természetes, hogy a kisbirtokos Ladányi Pál, majd fia és gazdag paraszttá, illetve civissé vált unokája, Boldizsár nemcsak közvetlenül irányította gazdaságát, hanem több területen maga is részt vállalt bizonyos munkákból, még ha tartottak is cselédet. A főjegyzői, főbírói majd szenátori munkakört betöltő II. Gergely már érthetően kevesebb időt és energiát fordíthatott erre, és a mezőgazdasági munkából közvetlenül részt már nem vállalt. Viszont bővülő vagyonának minden területén a nyilvántartást, pénzének ismételt befektetését, az egyes birtoktestek vásárlását, juhainak birkákra történő kicserélését, marháinak, lovainak értékesítését, malmának építési munkálatait, cselédeinek, bérlőinek megválasztását és elszámoltatását öreg koráig saját kezében tartotta, abba beleszólást még főjegyző fiának sem engedett.

Ladányi III. Gergely alig múlt húszéves, amikor vállalnia kellett, hogy apja végrendelezését maradéktalanul végrehajtsa, és az anyja irányítása alá került vagyonból testvéreinek az örökölt részt kiadja, maga, húgai és anyja örökségének irányítását kezébe veszi. Jellemző, hogy apja testamentumának megfogalmazása során rendelkezéseinek teljesítésére feleségét és a még tizenéves fiát jelölte meg. Még csak nem is utalt gondnokra vagy más segítőre. Semmiféle utalás sem történt gazdatisztre vagy olyan személyre, aki a családtagokon kívül, ha nem is döntési lehetőségekhez, legalább egyfajta áttekintéshez juthatott volna a szerteágazó gazdaságon belül. Ez nyilván csak azért történhetett, mert az itt kialakult szokásoknak megfelelően felségét ő is folyamatosan bevonta gazdasága irányító, szervező tevékenységébe, nyilvántartásait, contractusait, bizonylatait ő is jól ismerhette. Ily módon az özvegy fiának éveken át kellő támasza, tanácsadója lehetett.

Ez a generációkon átörökített mentalitás és gyakorlat maradéktalanul fellelhető III. Gergely egész életútján. Úgy tűnik, hogy örökölt vagyonának megfelelő kezelése, az anyjának nyújtandó kellő támogatás érdekében megszakitotta jogi tanulmányait, és kizárólag gazdálkodással foglalkozott. Miként már utaltunk is rá, a halála után felvett vagyonleltár és a vagyonmegosztással kapcsolatos bírósági iratanyagban található nyilvántartások bizonyítják, hogy folyamatosan, viszonylag szakszerűen és nagyon igényesen vezette a szerteágazó gazdasági tevékenységével kapcsolatos legkülönbözőbb nyilvántartásokat, contractusokat, a kintlévőségeket és a bevételeket egyaránt. Ugyancsak a hagyományok és a helyi szokások lecsapódása lehet az is, hogy bár dúsgazdag volt, igen sok bérmunkást alkalmazott, halála előtt és halála után felesége egyaránt sok területen részt vállalt a gazdasággal kapcsolatos tevékenységben.

¹⁸⁷ WELLMANN Imre, 1933., SZABAD György, 1957.

Ez nemcsak szűkebb körű könyvelésben nyilvánult meg, hanem a konveció-sokkal, cselédekkel, napszamosokkal való tárgyalásokban, alkudozásokban, számonkérésekben és kifizetésekben is.¹⁸⁸

Ladányi III. Gergely még jogilag jobbágnak született, de már nemesi címet szerzett főbíró gyerekeként mind a városban élő iskolatárs nemes csemetékkal szemben, mind a rokonság nemesi tagjai előtt bizonyítani akarta, sőt minden biztonnyal tudta is, hogy semmilyen tekintetben nem marad mögöttük.¹⁸⁹ Ennek ellenére sem a családi, sem a helyi hagyományokkal nem szakított. Paraszti őseinek és apjának racionalitása, szigorú erkölcsisége benne és családi körében is tovább élt. Miként utaltunk erre, a haláláról készített jelentésben lánya foglalkozásaként azt jelölték meg, hogy gazdatisztnő, de mivel néhány hónappal korábban férjhez ment, ezt a munkáját éppen nem gyakorolta. Tehát itt Kecskeméten egy dúsgazdag nemes leányának nemcsak természetes volt az, hogy a nők számára ekkor még távolról sem szokványos szakmát szerezzen, ezt gyakorolja, hanem még férjhez menetele után is különös személyes értékeként jelölte ezt meg. Mindez kellően érzékelteti, mennyire eltérő volt az itteni cívisek és armális nemesek mentalitása a korabeli nemesektől és a későbbi dzsentrikétől. Számukra még a munka, a családról való gondoskodás, a vagyonszerzés és az önképzés volt az elsődleges motiváló eszköz.

b/ Szántóföldi növénytermesztés

A földesúri uradalmak agrokultúrája még a XVIII–XIX. század fordulóján sem mutatott nagy különbséget a jobb módú parasztok ősi tapasztalatokra épülő gyakorlatával szemben. Az őket sújtó tökehiányt a nemesek is megsínylették. Láttuk, hogy itt a gyenge minőségű robotmunka helyett főként a családon belüli munkát, részben pedig bérmunkát alkalmaztak, ez csökkentette esetleges hátrányukat. Kellően ki kell emelnünk, hogy a földesúri majorokhoz hasonlóan az itteni cívis birtokok is mentesültek már évszázadok óta a falusi jobbágyi gazdálkodást számottevően korlátozó nyomáskényszertől. A gazdák minden tekintetben szabadon művelhették birtokukat, azokat javíthatták, rajtuk különféle létesítményeket építhettek.

Az egyes Ladányi-birtokok talajadottságai számottevő eltéréseket mutattak, és a széttagoltságon kívül ez is komolyan hátráltatta bármilyen monokultúra kialakítását. Egy-két szőlőterületől és erdőtől eltekintve, amelyek csak a birtok töredékét jelentették, többirányú gazdálkodás, több ágazat együttes művelése vált szükségessé. Mindenképpen feltűnő, hogy a legjobb talajjal rendelkező városföldi birtoktól megvált, pedig ez tette volna lehetővé részben a kapásnövények termesztésének bővítését, részben pedig az igényesebb takarmánynövények területének növelését. Erre a lépésre minden biztonnyal az készítette, hogy ennek bővítésére igen csekély lehetősége volt, míg az eladása révén felszabaduló pénzen három legnagyobb birtokát tudta valamelyest tovább növelni. Csaknem minden egyes birtokról el-

¹⁸⁸ Ez igazolja az 1851. évi, a Zöldvásári kiadások címmel ellátott listán belül az egyik tétel is: Bicskei sógornak lóért adtam feleségem által 175 Ft-t. Ez azt jelzi, hogy felsége nagyobb összegek kifizetését is rendszeresen végezte férje halála előtt. BKMÖL XIV. 65. 2. tétel 4. sz. I/Szolgálók bérének jegyzéke 37. Annak halála után pedig a korábbi formában vezette fennakadás nélkül férje különféle nyilvántartásait.

¹⁸⁹ Ezt a feltevést azért tarthatjuk megalapozottnak, mivel felnőtt korában csaknem gőgösen hivatkozott nemesi rangjára. BKMÖL IV. 1504/b 1831. 1101. tsz.

mondhatjuk, hogy talaja részben vagy egészben homokos volt, ami nem csekély mértékben befolyásolhatta a növénytermesztés, köztük a takarmánytermesztés lehetőségeit is, és ilyenformán korlátozhatta a korszerűbb állattartás kialakítását is.

Kecskeméten a reformkorban a földterület minél jobb kihasználása érdekében egyre több gazda szakított a korábbi századok hagyományos művelési szokásaival. „Rendesebb gazdáinknál már divattá vált a 3 nyomású szántás-vetés ... Már innen átcsalogatni a helybeli gazdákat a váltógazdaságra, úgy vélem könnyebben esik.”¹⁹⁰ Ennek egyik alapvető feltétele a szántóföld tulajdonlása, illetve legalább hosszabb időszakon át történő kizárólagos bérlése volt.

Még Nyugat-Európában is csak a XVIII. század vége felé jelentkeztek a mezőgazdaságon belül az igazi változások jelei. Éppen ezért a következő évtizedekben még a legtöbb magyar nagybirtokon is a hagyományos, az előző évszázadokból örökölt módon végezték a különféle mezőgazdasági munkákat. Csak a XIX. század elején lehetett megállapítani érdemi változásokat az ország nyugati határához közel eső legjelentősebb nagybirtokokon.¹⁹¹ Így érthető, hogy Kecskeméten is a hagyományos művelési eljárások uralkodtak a legtöbb paraszti gazdaságban. A Ladányiak sem képeztek kivételt. A napóleoni háborúk után a gazdák nagyobb része a korábban megtapasztalt, szüleitől eltanult eljárásokat, munkamódszereket alkalmazta. A reformkor vége felé viszont Csányi János, a város főjegyzője meggyőződéssel állítja, hogy „Kecskeméten már számosan találtak jó szántóvető gazdák, akik rendszeresen ugarolnak, jó mélyen 3-szor szántanak, az egymásra való többszöri magvetést kerülik”, de azt is kénytelen volt ugyanekkor megállapítani, hogy ez a többségre még nem vonatkozott, és az igényesebb eljárásoktól is idegenkedtek: „átallyában véve nekik bizony még helyes képzetek nincs a célirányos és könnyebb ekéről s gazdasági gépekről, a füllesztés által való baromtáplálásról stb.”¹⁹² Ismételten hangsúlyoznunk kell, hogy igen sok esetben a megfelelő tőke is hiányzott ezek meghonosításához.

A mezőgazdasági munkákon belül a terméseredményt elsődlegesen a szántás minősége határozta meg. Ennek végzésére nemcsak vidékünkön, hanem az egész ország területén már a fordítós (ágy-) eke volt elterjedt, amelyet minden esetben taligával kapcsoltak össze. Ezek kivétel nélkül talpas ekék voltak, nagyjából egyenes gerendelyűek, bár akadt kisebb számban görbe gerendelyű is. Nálunk leggyakrabban az ún. nehézeke volt, amit rendszerint négy ökör vontatott.¹⁹³ Minden okunk megvan arra, hogy feltételezzük, a reformkorban a Ladányi-birtokokon már vaskéket, vagy legalábbis vasas ekéket használtak. Az 1853-ban elkészült leltárban csupán egy alkalommal utalnak egyértelműen faekére, amelyről azt is megállapították a leltározók, hogy rossz. Minden más esetben egyszerűen ekéről szólnak. A faeke minden bizonnyal már évekkorábban kiszorult náluk a használatból a lényegesen hatékonyabb, jobb vaskék megvásárlása után. A leltározás során három bir-

¹⁹⁰ BKMÖL IV. 1504/c 178. A Kecskeméti Gazdasági Intézetnek küldöttévi tervezete. A tízoldalas irat nincs paginálva. Más források is ezt erősítik meg: „A földművelésnél az úgynevezett három nyomású gazdászata követetik, u. m. 1./ A szántóföldnek egy harmadrésze őszi gabonavetésre. 2./ Egy harmadrészben tavaszi vetésre használtatik. 3./ Egy harmadrész pedig ugarnak, pihenőben hagyatik.” KUBINYI Ferenc–VAHOT Imre, 1853. 107.

¹⁹¹ WELLMANN Imre, 1979. 7.; MÉREI Gyula, 1948.

¹⁹² IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1989/c. 108–109.

¹⁹³ BALASSA Iván, 1968. 159., ill. GAÁL László, 1978. 219.

tokon vettek nyilvántartásba ekét: a Kápolnai tanyán „négy eke készségestől, darabja 3 pengőforint”. A becslők viszont alaposan alábecsülték ezek értékét, hisz egy évvel később az egyiket tíz forint és 30 krajcár, a másikat hat Ft és 30 xr., a harmadikat pedig 4 Ft és 30 xr értékben adták el a kótyavetyén. Valóságos értékük ennél feltétlenül nagyobb volt.¹⁹⁴ Monostoron is 4 „ekekésztség” került be a leltárba, de ezek minden bizonnyal már használtabbak voltak, mivel értéküket összesen 10 forintra becsülték. A harmadik tanya, a harmadik üzemegység Ürbőn volt, ahol ugyancsak három-négy eke szolgálta a talajművelést. Az ekék számának megfelelően tartottak az egyes tanyákon igavonókat is. 1854-ben az árverések során a Kápolnai tanyán 17 ökröt árvereztek el, Monostoron 18, Ürbőn pedig 12 ökör került kótyavetyére.¹⁹⁵ Tehát szántáskor általában négy ökröt fogatoltak egy eke elé. Úgy látszik, hogy a félvas ekék lehetővé tették, hogy 6-8-ról négyre csökkentsék az igavonók számát. A szántást mindegyik birtokon a béresek végezték. A kortársak feljegyzése szerint „Őszi vetés alá háromszor szántanak. A gyöngébb természetű homokos föld csak kétszer szántatik, azért, mert különben a csak némileg is föltágított földekbe vetett gabonát, a homokos földterülettel együtt a szél végkép kihordaná; úgy hogy nagy szelek dühöngtével, már csak is gyakran megtörténik, hogy a gazda az először vetett s a szél által kihordott mag helyett másodsor is vetni kénytelen hogy arathasson. Tavaszai alá csak egyszer szántanak vagy késő ősszel, vagy pedig kora tavasszal.”¹⁹⁶

A szántóföldek termőképességének fenntartása évszázadok óta az egyik legkomolyabb gondja volt minden gazdának. A kertes, tanyagazdálkodás keretében a nagy számú jószág tartása, teleltetése folyamatosan biztosította a szükséges trágya jelentős részét. Egyébként ezekben az évtizedekben a trágyázás országosan még nem volt általános. Tessediket még kigúnyolták néhány évtizeddel korábban „amiért a trágyával s többszöri szántással Istent és a természetet gazdagabb termésre akarja kényszeríteni”.¹⁹⁷ A trágyázás a XVIII. század végén még a földesúri majorokban sem volt általános. Az Eszterházy-uradalom tatai és gesztesi gazdaságában is csak „az 1820-as évekre” nőtt nagyot a trágya becese.¹⁹⁸ Kecskeméten is ezekben az évtizedekben hódított tért a trágyázás oly mértékben, hogy nagyobb távolságra is célszerűnek látták kiszállítani. Mi sem jellemzőbb, hogy a Ladányi-háznál lévő trágyát a vagyonebecslők nem hagyták figyelmen kívül, és annak értékét 52 forintra taksálták, amely egy átlagos tehén ára volt. A trágya napszámosok bevonásával történő széthordására több helyen is utaltak a napszámbérek kifizetése során.¹⁹⁹

¹⁹⁴ Az arányok érzékeltetése végett érdemes rögzíteni, hogy a rossz faeke 7 krajcárért talált gazdára. BKMÖL XIV. 65. 2. tétel 4. sz. I./Z. 40–44. tétel.

1852-ben a Szent Mihály napi vásárkor Ladányi Gergely 4 ekét vásárolt egyenként 3 pengőforintért (7,5 váltóforint), majd a Katalin napi vásárkor 3 talicskát, amely minden bizonnyal eketaliga lehetett. Ezt erősíti meg az is, hogy saraglyás talicska több alkalommal is előfordul, amelyeket 1 forintra becsülték, ennyire vásároltak, ezeket pedig 3 pengőforint és 30 krajcár értékben szerezte be. BKMÖL XIV. 65. 2. tétel 4. sz. I./Szolgálok béreinek jegyzéke 67–68.

¹⁹⁵ BKMÖL XIV. 65. 2. tétel 4. sz. I./Z. Ladányi Gergely 1853-ban végrendeletében is 47 ökrörről tesz említést. A monostori ökrökkel művelték meg a Pákán levő birtokot is.

¹⁹⁶ KUBINYI Ferenc–VAHOT Imre, 1853., 107.

¹⁹⁷ GAÁL László, 1966. 230–231.

¹⁹⁸ GAÁL László, 1978. 211. A holcisi uradalommal kapcsolatosan egy 1830-ból származó feljegyzés szerint a trágyázás mintaszerű volt.

¹⁹⁹ BKMÖL XIV. 65. 2. tétel 4. sz. I. 18.

A vetést is nagyobbrészt még az ősi módszerrel, kézzel végezték országszerte. Csak a század dereka táján kezdett terjedni a vetőgép a parasztság körében. A fennmaradt iratokban egyetlen utalás sincs arra vonatkozóan, hogy lett volna vetőgép a Ladányi-birtokokon. Az ősi módszer nem tette lehetővé, hogy arányosan szórják szét a vetőmagot. A talajba történő bekeverést viszont nemcsak a viszonylag laza talaj tette lehetővé, hanem a vasborona alkalmazása is. Sajnos nincsenek feljegyzések, de még csak utalások sem, hogy az egyes birtokon milyen nagyságú területet szántottak fel, illetve vetettek be egy-egy évben gabonával. Mindössze egyetlen alkalommal, 1852-ben jegyezte fel Ladányi Gergely, hogy Monostoron „őszii vetés vetődött 118 véka”, és „szeptember 20-ig vége lett a vetéseknek”.²⁰⁰

A gabonatermesztés bár az egyik legegyszerűbb és legolcsóbb mezőgazdasági tevékenységnek számított, ekkor még viszonylag sok időt vett igénybe, és rendkívül fáradtságos munka volt. Az aratást, szemben az ország több más részével, ahol gyakorta a sarlót használták,²⁰¹ itt régtől fogva kaszával végezték, amelyre már ekkor is takarót szerkesztettek, amely segítségével össze lehetett gyűjteni, rendre lehetett vágni a gabonát, és a szálakat csaknem olyan könnyen szabályos kévékbe lehetett kötni, mintha sarlóval vágták volna. Egy „részes” ember marokszedőjével naponként 12-15 kereszt, itteni szóval csomó levágására és összerakására volt képes, melyekbe egyenként 18 kévét raktak.²⁰²

A szemek kipergetése is más formában történt ezen a vidéken mint a Dunántúlon vagy a Felvidéken. Mivel itt a fának igen szűkében voltak, nem épültek hatalmas csűrök, ahol az ős folyamán esőtől védve lehetett végezni a cséplést. Itt szeptember elejéig-derekáig, az esősebb hónapokig be kellett fejezni minden ilyen munkát. Ezért szabad ég alatt lovakkal végezték a nyomtatást, a szemek kipergetését. Ennek a sok szempontból kissé kezdetleges eljárásnak is volt nemegy előnye. Ezek közül az egyik a gyorsaság, a másik az emberi erő kímélése, amely lényegesen olcsóbbá tette ezt a fáradtságos munkát. A szemvesztés mérséklése érdekében a szérűkőn a keményre döngölt föld repedéseit marhavérrel öntözték.²⁰³ Még a reformkor végén is csak vágyként fogalmazta meg egyik jeles kecskeméti gazda a civilizáltabb és gazdaságosabb eljárás meghonosításának lehetőségét: „Tágas, bátorságos és fiókokkal ellátandó pajta, hova mind a szalmás élet gabona, mind különösen az el nem maradható bükköny és hasznos muhar s több takarmány különböző fiókokba bérakattatnának, nagyon megkívántatna, hol aztán esős időben is akadály nélkül csépelni, zsupját czélszerűen használni, kezelni s pénzzé fordítani lehetvén”.²⁰⁴

A Ladányi familia első generációjának férfi tagjai bőven kivehették részüket a gabonatermelés embert próbáló munkálataiból. A már vagyonos gazdának számító Boldizsár számára minden bizonyítvánnyal lehetővé vált e célra idegen munkaerőt igénybe venni, és rá elsődlegesen a szervezéssel kapcsolatos feladatok hárultak. A folyamatosan bővülő családi gazdaságról, a fontosabb munkafolyamatokról feljegyzéseink

²⁰⁰ GAÁL László, 1978. 233.

BKMÖL XIV. 65. 2. tétel 4. sz. I. 13. A Kápolnai tanyán 3 rossz, azaz használt vasboronát vetek nyilvántartásba, ami azt jelzi, hogy már évtizedek óta használhatták azokat.

²⁰¹ MÉREI Gyula, 1980. 344.

²⁰² Míg sarlóval naponként 75-90 kévét tudtak levágni, kaszával 216-270 kévét is le tudtak aratni. KUBINYI Ferenc–VAHOT Imre, 1853. 108.

²⁰³ GAÁL László, 1978. 243–244.

²⁰⁴ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1989/c. 112–113.

csak III. Gergelytől maradt ránk. Ismerve az e koron belül tapasztalható változások lassúságát, joggal tételezhetjük fel, hogy már évtizedekkel, akár egy évszázaddal korábban is hasonló, olykor pedig azonos módon járhattak el.

A nagyfokú széttagoltság eleve komolyabb szervezőmunkát igényelt. Minden bizonnyal ez a megfontolás vezérelhette Ladányi Gergelyt, hogy nem kizárólag napszamosok bevonásával végezte birtokain a gabonatermesztést, hanem a helybeli szokásoknak megfelelően részeseknek adta azt ki. Mivel a korábbi évtizedek gazdálkodását rögzítő könyvek, iratok sajnos a padlásán lévő hordóban és verschlagban porosodtak, a vagyonmegosztást végző jogi procedúrához csak a legutolsó évekből fennmaradt két kötetet használták fel, amelyekben a jeles gazda tevékenységére, szervezőmunkájára – szerencsére – néhány egyértelmű utalást, felsorolást találunk: 1851. szeptember 9. „Kik a Kápolnai részt felfogták a kaszálásban 30 xr, nyomtatásban 25 xr-t kaptak”. 1852-ben „Kápolnai részesekkel megegyeztem vetésekre, t. i. minden tizedén, adódott nekik ára egy-egy ráadással kaszálásban és nyomtatásban 25 xr.” Máshol: „Monostori részeseknek kiadtam az oda való vetéseket, az őszit 10-dén”. A következő évi feljegyzések hasonló feltételeket tartalmaznak. 1853. június 10. „Kápolnai vetést az irtott [tisza] búzát 11-dén, a többi vetést 10-dén fogták föl”. Feltételek: „két hetet 25 krajcárával az egész nyomtatás idő alatt is, azon kívül mindennemű gabonából egy-egy véka ráadást kapnak”. Ugyancsak ebben az évben Monostoron a „vetést fölfogták a részesek, a búzát és az árpát 10-dén, a zabot pedig 9-dén”. Feltétel: „két hétig tízesével, és ezen kívül még egész nyomtatás idő alatt tízesivel dolgoznak, és mindennemű gabonából egy-egy véka ráadást kapnak”. A csekély számú feljegyzés alapján azt látjuk, hogy a távolabbi birtokokon, pl. Monostoron a termény betakarítását legtöbbször részesekkel végeztették, a közeli Kápolna mellett vagy a Sárga-háznál viszont olykor vagy részben napszamosokat fogadtak: 1852. augusztus 13. „A nyomtatást elkezdtem a Sárga háznál, volt 6 napszám és négy részes napszám; kifizettem négy napszámot per 2 f. 55 xr-val [összesen:] 11 Ft. 40. xr.” „Cséplőknek adtam egy napi nyomtatásért 4-nek 5 Ft.” „Utolsó héten nyomtatóknak, 3 embernek 18 napszám 25 Ft. 12 xr.” „Utolsó héten napszamosoknak per 26 gar., 11 nap, 14 Ft. 18 xr.” „Búza vágásra egy embert ... 6 napért 6 pengő forint.”²⁰⁵

A fentiek szerint a részes aratás ezen a vidéken régi gyakorlatnak tekinthető. A földnélküli parasztok és zsellérek jelentős hányada éves kenyérgabonájára oly módon tudott szert tenni, hogy a nagyobb gazdákkal a termés előre kialakított hányadéért a különféle munkát családtagjaikkal, vagy „bandába” szerveződve elvégezték. A több évet átfogó feljegyzések azt a gyakorlatot mutatják, hogy a részesek nemcsak a gabona levágását, hanem a nyomtatást, más szóval cséplést is együttesen vállalták fel. Míg a napszamosok, akik a terményből nem részesedtek, naponként egy pengő forintot kaptak munkájukért, a részesek az aratásért általában csak feleannyi pénzt, és munkájuk értékének másik felét a termény kialakított része képezte.

Egy 1850. szeptember 8-án kelt feljegyzésből következtetni tudunk a Kápolnai birtokon folyó ilyen jellegű munkák időtartamára is. Részesek:

Gödrü András 12 1/2 nap kaszálás, 24 nap (per 25 gar.) nyomtatás: 16 Ft. 25 xr.

²⁰⁵ BKMÖL XIV. 65. 2. tétel 4. sz. I/Szolgálók bérének jegyzéke 52–64.

Német Mihály 10 nap kaszálás (8 nap beteg volt), 24 nap nyomtatás: 9 Ft. 45 xr.

Víg György 10 nap kaszálás, 24 nap nyomtatás: 15 Ft.

Gyürki András 8 nap kaszálás, 24 nap nyomtatás: 14 Ft.

Az a tény, hogy szeptember 8-án már a „banda” tagjaival végleg el tudott számolni a gazda, azt jelzi, hogy ekkorra a gabonát tárolni is tudták. A homokos talajon az aratást minden bizonnyal már június derekán-végén legtöbbször el lehetett kezdeni. A Sárga-háznál 1852-ben a behordás után, augusztus 13-án kezdték meg a nyomtatást. Az idézett feljegyzés szerint a legnagyobb gabonatermő birtokon, a Kápolnai tanyán az aratást négy kaszás ember tíz-tíz nap, tehát kb. két hét alatt tudta elvégezni, míg a nyomtatásra négy hét kellett nekik. Az aratás idején a munkásokat a gazda élelmezte, vagy külön kialakított mértékben adott, biztosított megfelelő nyersanyagot élelmükhöz.

A nyomtatást érthetően a gazda lovaival végezték, amelyeket a ménesből erre az időre hazavittek. Ez a hosszú és igen nehéz munka nemcsak az embereket terhelte meg iszonyatosan, hanem a jószágokat is.²⁰⁶

A talaj- és a piaci viszonyok egyaránt befolyásolták, sőt hosszú időn át meghatározták a Kecskemét környéki gabonatermesztést. „Átalán véve áll azon valóság, miszerint a gabonatermesztés a kecskeméti gazdászatnak nem kereskedési ága; mert a mit a gazda természet gabonanemekben, azt részint háznépe, részint tetemes számú cselédsége, részint pedig a munkáltatás főlemesztik, egyes kivételeket ide nem értvén, mely azonban az egészre nem határoz”.²⁰⁷

A legelső feljegyzés a Ladányiak gabonatermesztésének mennyiségéről 1707/8. évből maradt fenn. Ekkor 18 pozsonyi mérő búza (kb. 9 q), 9 p. m. árpa (kb. 4,5 q) és 24 p. m. zab (kb. 8 q) után vetettek ki rá adót. Az 1728. évi adókönyvben rögzített adatok érdemi változást nem jeleznek. Ekkor I. Gergely 24 pozsonyi mérő (kb. 11,5 q) búza után adózott. A következő három évtizedben valamelyest bővült a gabonatermő területük, mert 1757-ben Ladányi Boldizsárnak már 30 pozsonyi mérő búza (kb. 14,5 q) és 50 p. m. zab (kb. 19 q) után kellett adóznia.²⁰⁸ A búzán ekkor gyakorta értették a kenyérgabonát, ezért tehát joggal gondolhatunk arra, hogy ennek nagyobb része vagy csaknem egésze kétszeres, vagy rozs lehetett. Az a tény, hogy árpa után nem adózott (korábban is csekély mennyiségű árpát termelt), zab után viszont igen, jelezheti, hogy gyengébb minőségű, homokos talajú termőföldje lehetett. Ez a mennyiség minden bizonnyal fedezte a gazdaság igényeit, de ebből érdemi mennyiséget rendszeresen értékesíteni nem lehetett.

Sajnos nincsenek pontos adataink arról, hogy az egyes tanyákon mekkora területet vetettek be gabonával. Mivel szinte mindegyik birtok talaja kötött homok vagy homok volt, ez a tény alapvetően meghatározta, milyen gabonát volt célszerű rajtuk termesztetni. Az egyes évekről átfogó összegzés nem maradt ránk, hanem csak az alkalmi feljegyzések alapján lehet egy elfogadható képet összeállítani az 1850-es évek elejéről.

²⁰⁶ „... az évenkénti nyomtatás is roppantul lecsigázza a kecskeméti lovakat, mihöz a szilaj ménesből is használtatnak lovak”. KUBINYI Ferenc–VAHOT Imre, 1853. 107–108., ill. 110.

²⁰⁷ KUBINYI Ferenc–VAHOT Imre, 1853. 108.

²⁰⁸ Az átszámításokat BOGDÁN István, 1980. 527–593. alapján végeztük.

Kétségtelen, hogy a legnagyobb gabonatóblák a városhoz közel eső Kápolnai tanyán voltak.²⁰⁹ Az 1852. évi feljegyzés szerint „Kápolnánál termett köles haza hozódott 550 véka.” 1854-ben a leltározók az itteni szérún a következő mennyiségű gabonát vették nyilvántartásba, rögzítve a termés becsült értékét is, amit pengőfórintban adtak meg:

380 csomó kétszeres búza a résszel együtt: 560 pft. 24 xr.

212 csomó tisztabúza a résszel együtt: 308 "

198 csomó zab a résszel együtt: 214 " 46 "

170 csomó rozs a résszel együtt: 248 " 36 "

66 baglya árpa a résszel együtt: 444 "

2 baglya magnak való búkköny: 15 "

30 csomó köles 71 " 24 "

Az előző évi gabonatermést már kicsépelet formában rögzítették ugyanezen a tanyán. Vélhetően a vetésterület nem változott érdemben, és ebből kiindulva mindenképpen következtethetünk arra is, hogy egy-egy csomóból, keresztből, amely 18 kévéből állt, milyen mennyiségű szemet nyertek:

1. Árpa lett a tömeg részére öszvesen 555 véka.

2. Zab lett a tömeg részére öszvesen 359 véka.

3. Rózsa lett a tömeg részére öszvesen 216 véka.

4. Tiszta búza lett a tömeg részére öszvesen 220 véka.

5. Kétszeres búza lett a tömeg részére öszvesen 449 véka.

6. Köles lett a tömeg részére öszvesen 55 véka.

Mindösszesen: 1854 véka

A másik legnagyobb gabonatermő birtok kétségtelenül Monostoron volt. Az 1853-ban felvett leltár szerint itt új árpa 531 véka termett, zab 443 véka és rozs pedig 249 véka. A következő évi termésről is vannak adataink, ahol a termés pengőfórintban meghatározott értékét is felbecsülték:

334 csomó rozs egy asztagban a résszel együtt : 348 pft. 42 xr.

321 csomó zab egy asztagban a résszel együtt 284 " 28 "

117 csomó és 44 baglya árpa a résszel együtt 336 " 24 "

3/4 véka köles vetés résszel együtt 14 " 24 "

Ballószögben a Sárgaházi tanyán, az egyértelműen homokos talajon 1852-ben termett 355 véka zab és 303 véka rozs. A következő évben 1853-ban még a nyomtatás előtt leltározták a szérún levő gabonát. Ekkor 60 csomó rozs (becsült értéke 83 Ft. 36 xr.), 57 csomó zab (becsült értéke 62 Ft. 20 xr.) termett. Figyelembe véve, hogy a termőterület valószínűleg nem sokat változott, az egyes csomók, kereszttek szemmennyiségére itt is lehet következtetni.

Pákán, a hosszabb időn át bérelt pusztán feles művelésre engedték át a területet, úgy tűnik, két gazdának. A feljegyzés szerint 1852-ben „Csenke Jánosnak vetése után kaptam búzát 29 vékát. Ebből vetni hagytam neki öt vékát. Árpát kaptam 35 vékát, ebből hagytam neki 5 vékát vetni.” Ugyancsak Pákáról „Szabó László hozott haza rozst 20 vékát, kétszerest 28 vékát, zabot adott 51 vékát, árpát adott 103 vékát.” Ladányi Gergely halálát követően készített leltár szerint 1853-ban Pákán, a haszonbéres földön termett 30 csomó rozs, feles, amelyből szemes termény lett 40,4

²⁰⁹ A terméseredményekre vonatkozó mennyiségi adatok és pénzben kifejezett értékek a BKMÖL XIV. 65. 2. tétel 4. sz. I. és mellékleteiből származnak.

véka, a 6 baglya árpából 48 véka, a 30 csomó zabból pedig 54 véka. A 2,5 csomó köles (feles) termése 10 véka lett.²¹⁰

A várostól bérelt szentkirályi 75 holdas területnek csak egy kisebb részét szántották, a nagyobbik része kaszáló volt. Itt 1852-ben csak 31 véka zabot, 1853-ban pedig 13 baglya zabot vettek leltárba, amelynek terméséből 58 véka szemet fel-tételezve 32 pft. és 52 xr. értéket valószínűsítettek.

Az eddig említettekén kívül Baracson bérelt birtokon folyt egy ideig gabona-termesztés, ahol a nyilvántartás szerint 1851-ben a részen kívül 719 csomó rozs és 136 csomó árpa termett. Tehát a részeseknek járó tized beszámításával 799 csomó rozssal és 151 csomó árpával kell számolnunk. Ez igen komoly mennyiség. A kö-vetkező évben, 1852-ből a következő feljegyzést találjuk: „...vetés után mértünk Benén 249 pesti mérőt, azaz 747 vékát. Eladtam mérőit 97 Ft. 30 xr, ráadást minden százra két két vékát, fizető 245 mérő, vagy 735 véka. Felküldtem Ürbőre 404 vékát, fuvarbér: 67 Ft. váltóban.” Ezek a számok is igen jelentős vetésterületre engednek következtetni. Az 1853. évben viszont semmi adat nem utal arra, hogy Baracson bármiféle gabonatermesztéssel kapcsolatos tevékenység folyt volna.

Az igen nagy területű urbői birtokon történő gabonatermesztésre vonatkozóan nincs egyértelmű adatunk. Az 1852. május 3-án készült feljegyzés szerint „Szikra János Urbőn eladott 400 véka rozst (a=12 Ft. 15 xr.) 96 véka kukoricát...”. Ez vi-szont nem jelenti azt is, hogy ott termesztették azt. Annál is inkább, mivel a koráb-ban már idézett rész arra utalt, hogy Baracról küldött fel a gazda 404 véka rozst vagy árpát.

A jobb áttekinthetőség végett mindenképpen célszerű az egyes gabonafélesé-gek termésének összesítése. Ehhez az 1853. év leltárai adnak leginkább megbízható adatokat.

Tekintettel az egyes birtokok viszonylag gyenge minőségű talajára, tisztabúzáat csak kevés helyen lehetett termesztetni. A két helyen rögzített termés mennyisége 414 véka volt, amely kb. 124 mázsának felel meg. Mivel ennek vékáját 1 pengőfo-rint és 12 krajcárra becsülték, értéke 496,8 pengőforint volt.

Kétszerest ugyancsak két tanyán termeltek, mivel a benne lévő búza igényelte a jobb talajt. Ebből 1853-ban 1221 vékát gyűjtöttek be a szérűkőn, amely kb. 365 mázsának felel meg. Ennek vékáját az árverésen 1 pengőforintban határozták meg, így az egész termésnek az értéke 1221 forint volt.

Közismert, hogy a rozs a homokos talajon is elfogadható termést biztosít, ezt hat helyen is vetették. Az évi termés 768,5 véka lett, amely kb. 207 mázsával egyenlő. Ennek az értéke is vékánként 1 pengőforint volt, így az összérték 768,5 Ft.

Bár az árpa jó minőségű talajt igényel, négy tanyán is termelték, mivel még ekkor is ez volt az egyik legjelentősebb szemestakarmány, tehát még viszonylag gyengébb hozam esetén is elfogadhatóan rentábilis lehetett termesztése. Így talán érthető, hogy ebből a gabonából csépeltek legtöbbet az év során. A termés 1522 véka lett, amely kb. 366 mázsát jelentett. A vékánkénti értéke 54 pengőokrajcár volt, és ennek alapján 1359,9 pengőforintot (339 975 váltóforintot) ért.

²¹⁰ Itt viszont feltétlenül meg kell említenünk, hogy Pákának az átlagosnál jobb minőségű talaja volt.

A zab megterem és elfogadható termést hoz a viszonylag gyenge homokon, mivel nélkülözhetetlen szemestakarmány volt, hat helyen is termelték. A többi gabonaféleséget figyelembe véve a begyűjtött mennyiség feltétlen figyelemreméltó: 1219 véka, amely kb. 209 mázsát nyomott. Mivel vékánként 48-50 pengőkracjárt adtak érte, a termés értéke 1011,77 pengőforint volt.

A szegényebb rétegek között még ezekben az évtizedekben is a köles volt az egyik legáltalánosabb táplálék, de a jobb módúak asztalán is különféle formában megjelent, ezért ezt is széles körben termesztették. Komoly előnye volt, hogy homokos talajon is nagyon megbízható termést hozott még szélsőséges időjárás esetén is. Ráadásul ott is lehetett vetni, ahol az időjárás okozta károk miatt az őszi vagy tavaszi vetések tönkrementek. A májusban elvetett mag teljes értékű termést tudott biztosítani. Mégis az elemzés során ennek a termésével kapcsolatosan merült fel a legnagyobb bizonytalanság. 1853-ban csak két helyen utaltak a feljegyzések köles betakarítására: a Kápolnai tanyán 30 csomó köles értékét 71 Ft, 24 xr-ra értékelték, míg a Monostoron a 3/4 véka elvetett köles termését 14 Ft és 24 xr-ra becsülték. Egy helyen azt rögzítették, hogy 1853-ban 55 vékát gyűjtöttek be. Ez a mennyiség minden bizonnyal bőven fedezte a gazdaság és a család igényeit. Ezzel szemben a leltározás során 40,25 köből kölest vettek nyilvántartásba, amely mennyiség nyilván a korábbi évek termésének egy részét is tartalmazhatta. Ez a mennyiség kb. 121 vékának felelt meg, amit 228,1 pengőforintra értékelték. Tehát ezek az adatok azt érzékeltetik, hogy a Ladányi-birtokokon ennek a növénynek a termesztése lényegesen kisebb arányú volt, mint a korábban jelzett gabonaféleségeké. Mindenképpen említésre méltó viszont, hogy 1852-ben 550 véka kölest termeltek. Úgy látszik, hogy abban az évben valamilyen rendkívüli körülmény tette indokolttá ennek a jól értékelhető terménynek a szokásosnál nagyobb mértékű vetését, termesztését.

A fennmaradt adatok alapján megállapíthatjuk, hogy az 1853-ban, amikor még Ladányi Gergely tervezte meg a vetésterületek arányait, amely vélhetőleg sok korábbi évhez hasonló volt, a különféle birtokokon az év során összesen 5133,5 véka gabonát gyűjtöttek be. Ez a kb. 1271 mázsával volt egyenlő. A 121 véka köles pedig kb. 20 mázsát nyomhatott. Az összes termék pénzben kifejezett értéke 5086 pengőforintra volt egyenlő.

A minél megbízhatóbb állapotok rekonstruálása érdekében nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy egyfajta bizonytalanság mindenféleképpen jelentkezik az összesítéskor. Egyrészt Úrbón a leltározók azt állapították meg, hogy az „idei termények 743 pengőforint”. Nem tudhatjuk, hogy ebben a gabona aránya mekkora volt. Azt sem tudjuk, hogy szénát, kukoricát vagy krumplit tároltak-e ott, és beszámították-e.²¹¹ Tekintetbe kell vennünk azt is, hogy Baracson lévő termények, értékek 1853-ban nem kerültek be a leltárakba. Ez azt valószínűsíti, hogy ebben az évben már nem bérelt itt területet a családfő. A korábbi években viszont itt is jelentős mértékű gabonatermesztés lehetett. 1851-ből fennmaradt feljegyzés szerint „Baracson rozs 719 csomó, részen kívül; ápra 136 csomó, részen kívül.” Ezekből a nyomtatás során minden bizonnyal kb. 1000 véka rozsot és kb. 204 véka árpát nyertek. A következő évben pedig azt rögzítették, hogy „Baracson vetés után mérünk Benén 249 pesti mérőt, azaz 747 vékát. Eladtam mérőit 97 Ft. 30 xr., ráadást

²¹¹ A felvett leltárban azt találjuk, hogy „Az úrbői gabona és takarmány árverés útján eladatott 1775 forint és 19 kr.” BKMÖL XIV. 65. 2. tétel 4. sz. I. 21.

minden százra két vékát, fizető 245 mérő, vagy 735 véka. Felküldtem Ürbőre 404 vékát. Fuvarbér 67 Ft. váltóban.”²¹²

Az biztos, hogy a növénytermesztés anyagi értékének összesítésekor ezekre az összegekre gondolni kell. Másrészt a tényleges termés volumenének megállapítása során gondolnunk kell arra, hogy a betakarítás során a részesek a termés kb. 10%-át megkapták, és ez a mennyiség itt semmiképpen sem szerepel. Azt sem tudhatjuk, hogy a konvenciók gabonarészét kiadták-e már korábban vagy sem. Figyelembe kell venni azt is, hogy a leltározás időpontjában az őszi vetéseket minden bizonnyal már elvégezték, így az ehhez szükséges vetőmag mennyiségét is hozzá kell számítani. A szakirodalom egyre bővülő adatai alapján megállapíthatjuk, hogy a legjobb esetben is az elvetett mag 6-7-szerese termett meg, így a közben már elvetett mag mennyiségét is hozzávetőlegesen meg lehet állapítani.²¹³ Az viszont kétségtelen, hogy az itt felsorolt mennyiség minimumként megbízhatóan használható.

Mivel egyetlen esetben sem tudjuk, hogy az egyes gabonafélék vetésterülete mekkora volt, a tényleges terméshozam megállapítása nem lehetséges. Éppen ezért nincs mód arra sem, hogy esetlegesen valamely uradalom terméseredményeivel összehasonlítsuk a Ladányi-birtokok hozamát.

A megtermelt és betakarított szemes termés tárolása nagy tömege miatt régtől fogva komoly gondot okozott a termelőnek és a kereskedőnek egyaránt. Az ipari forradalom előtt a legtöbb gazdaság vermekben tárolta a különféle gabonát. A XVIII. század derekán még az esztergomi főkáptalan birtokain is 98%-ban vermekben tárolták a szemes terményt. Vidékünkön egészen a polgári forradalomig csaknem általános volt ez a gyakorlat. Ezeket a palack formájának megfelelően szűk nyakkal ellátott, majd bővülő üregeket nem ritkán 5-6 ölnyi mélységbe ásták. Az üreget szalmával alaposan kiégették, hogy fala megfelelően szilárd és száraz legyen. Ezekbe a vermekbe sokszor 5-10 évig is tárolták az ott elhelyezett terményeket, de előfordult, hogy ennél hosszabb idő után emelték ki.²¹⁴

Ezt a tárolási formát a Ladányi-birtokokon is fellelhetjük, melyekben igen komoly mennyiségű terményt helyeztek el. Néhány feljegyzés ezt nemcsak egyértelművé teszi, hanem az egyes vermekben tárolt mennyiségről is tájékoztat. A Kápolnai tanyán „sírveremben tavalyi kétszeres 170 véka (15 lemegy rajta), 186 pengőforint; egy kerekcsájú tavalyi tisztabúza 140 véka (10 lemegy rajta) 182 pft.; egy más kerekcsájú veremben 30 véka tavalyi árpa 20 pft.” A másik jelentős gabonatermő tanyán Monostoron: „380 véka zab 1 sírveremben (10 véka lemegy héjára), 209

²¹² Pontos szorzót megállapítani annak érdekében, hogy tudjuk, egy csomó, azaz egy kereszt hány véka szemet biztosított, legalábbis kockázatos. Néhány konkrét példa viszont elfogadható tájékoztatást nyújthat. Pákán 30 csomó rozs 40,5 vékát adott (1,35), 30 csomó zab pedig 54 vékát (1,8), két és fél csomó köles 10 véka! A Kápolnai tanyán 380 csomó kétszeres 560 véka (1,47), 212 csomó tisztabúza 308 véka (1,45), 198 csomó zab 238 véka (1,2), 170 csomó rozs 248 véka (1,46). BKMÖL XIV. 65. 2. tétel 4. sz. I/Szolgák bérének jegyzéke 39., 65–66.

²¹³ Elfogadható támpont lehet az alábbi két adat, amely 1852-ből származik. Pákán „Csenke Jánosnak vetése után kaptam búzát 29 vékát, ebből vetni hagytam neki öt vékát. Árpát kaptam 35 vékát, ebből hagytam neki 5 vékát.” Bár itt felesbélről van szó, de teljesen egyértelmű, hogy a vetőmaghoz a gazda felerészben hozzájárult. A búza esetében tehát a termés az elvetni szánt mag ötszöröse volt, míg az árpa esetében hétszeresével számoltak. BKMÖL XIV. 65. 2. tétel 4. sz. I/Szolgák bérének jegyzéke 65.

²¹⁴ Egy 1814-ből származó feljegyzés szerint: „Udvarunkban egy verem tisztabúzát találtunk, amint atyám emlékezett, 1770. esztendőből való volt, a közepiben találtatott még jó búza”. SZILÁGYI Tibor, 1993.

pengőforint, 10 xr.; 350 véka rozs 2 veremben (26 véka lemege héjára), 330 pft.; 230 véka árpa 1 sírveremben (10 véka lemege héjára) 161 pft., 20 xr.” A legnagyobb mennyiségű gabonát az egyik Kápolnai tanyán lévő sírveremben helyezték el: ebben 517 véka árpa került. Ennek a takarmánynak a súlya kb. 124 mázsa lehetett.

Már egy fokkal biztonságosabb volt a tárolás a téglával bélelt vermekben. Ugyancsak a Kápolnai tanyán tisztabúzából a „felső téglaverembe 156 véka”, a „középső téglaverembe” pedig 153 véka került. Az 1852. évben „kétszeres búza termett; a sírveremben 304 véka”.

Ez a tárolási forma távolról sem volt biztonságos. Egy csapadékosabb esztendő még a homokos talajba mélyített vermek tartalma számára is katasztrofális eredménnyel járt. Az előző évszázadban előfordult, hogy egy csapadékosabb év csaknem az egész város számára elemi csapást jelentett: 1771-ben a „víznek árja” miatt a város mind a nyolc tizedében sok gazda vermelt gabonája tönkrement. A városi tisztviselők nyilvántartása szerint 173 gazda vermeiben összesen 3604,5 kila búza, 227 kila rozs, 1934 kila árpa és 431,5 kila zab pusztult el.²¹⁵ Mivel a hosszabb tárolás következtében a gabona és a takarmány dohosodott, sokat vesztett használati, élvezeti értékéből. Éppen ezért a reformkorban már a módosabb gazdák úgy építették padlásukat, hogy azon különféle terményeket tárolni lehessen. A város közepén elhelyezkedő Ladányi-kúrián belül is jelentős mennyiségű gabonát találtak a leltározók: a „kisebb ház padlásán kétszeres búza 70 vékányi (a= 1 pengőforint, 6 xr.) 77 pengőforint...12 véka allyas búza (vékája 1 pft.) 12 pft.” Az értékes terményekből ekkor már igyekeztek minél többet hasonló körülmények között tárolni, ezért a „nagyobb ház padlásán 140 véka tisztabúza, vékája eladva 1 pengőforint 20 xr, 186 pft., 40 xr.” értékű gabonát regisztrálhattak.²¹⁶

Ha nem is feltűnő, de mindenképpen említésre méltó, hogy Ladányi Gergely e tekintetben nem tartott az újat, korszerűt kereső gazdákkal, és hatalmas mennyiségű, igen jelentős értékű terményeit nem tárolta igazán korszerű körülmények között. Bozsó János kecskeméti gazda Városföldön lévő birtokán már 1836-ban állt a megtermelt gabonája tárolására egy granárium, sőt a termény feldolgozására már egy szélmalmot is épített.²¹⁷

Ennek a kétségtelenül komoly mennyiségű gabonának jelentős részét a család, más részét a gazdaság élte fel. A takarmány többsége vagy legalábbis nagyobb része szinte biztos, hogy a tetemes állatállománynak kellett. Az viszont kétségtelen, hogy a kenyérgabonából évről évre nagyobb mennyiséget értékesítettek. Ezt a jelentős helyi kereslet lehetővé is tette.

A gabonaféleségek ára érthetően az évenkénti terméseredményeknek, az esetleges konjunkturális hatásoknak megfelelően számottevően ingadoztak. Az 1834–1850 közötti időszakban a kenyérgabona árán belül is rendkívül nagy a kilengés. Alig fél évtizeden belül a búza ára is igazolja ezt: 1843-ban egy köből ára mindössze 6 forint, alig valamivel később, 1847-ben pedig 24 forint volt.

²¹⁵ BKMÖL IV. 1504/c 162. Egy kila kb. két vékával volt egyenlő, azaz kb. 60-62 liter.

²¹⁶ BKMÖL XIV. 65. 2. tétel 4. sz. I. 10.

²¹⁷ BKMÖL IV. 1504/c 170.

Mindez érthetően a termelést, annak gazdaságosságát erősen befolyásolta, nem ritkán komolyan gátolta. A jobb áttekintést egy táblázat, amely a különféle kenyér-gabonák és takarmányok értékingadozását rögzíti, feltétlenül segíteni fogja.²¹⁸

A gabonafélék árának alakulása Kecskeméten 1834–1850 között
(Pesti köből forintban és krajcárban magadott ára)

	Búza	Kétsze- res	Rozs	Árpa	Zab	Kuko- rica	Köles
1834	11 45	10 00	9 00	8 00	7 54	8 00	–
1835	10 00	6 00	4 48	4 36	3 24	3 36	–
1836	9 45	5 45	4 36	4 24	3 42	3 48	6 24
1837	10 19	8 00	6 48	7 00	5 00	10 00	11 48
1838	7 00	4 00	3 00	2 30	2 24	2 24	5 00
1839	8 00	5 12	4 24	3 48	3 24	4 24	5 00
1840	10 00	7 00	6 00	5 36	4 00	6 00	6 00
1841	12 24	11 00	8 48	6 24	4 48	6 36	–
1842	8 36	6 48	5 00	5 00	4 00	6 00	–
1843	6 00	3 36	3 12	2 36	2 24	2 36	5 00
1844	7 00	4 24	3 36	3 24	3 12	3 12	6 00
1845	16 36	13 36	12 36	6 48	5 36	6 24	7 00
1846	19 48	17 00	15 48	10 00	6 12	10 00	16 00
1847	24 30	20 00	16 30	10 36	5 48	6 00	10 00
1848	12 00	8 12	6 36	4 12	3 24	3 36	6 30
1849	18 00	15 00	10 00	8 00	5 00	6 00	10 00
1850	14 00	12 00	9 24	8 00	7 00	8 24	9 00

A népes család, a sok cseléd számára is tárolni kellett jelentős mennyiséget. A konvenciósnak is évről évre ki kellett adni a járandóságukat. Ez a mennyiség kétségtelenül elenyésző az egyes évek terméseredményeihez viszonyítva. 1854-ben a következő termények kiadását jegyezték fel.

Hanka Mihály béresnek	búza 7,5	árpa 7,5
Tóth József béresnek	1	
Nagy Mihály béresnek	4	
Kardos Mihály gulyásnak	2,5	2,5
Buza Béni ballószegi kapásnak	5	5
Domokos János Széktó-i szőlőbeli kapásnak	4	4
Posta Pál kovácsmesternek	12	12
Dobos Sándor csikósnak a nyíri tanyán	4	4
Nagy János kanásznak a nyíri tanyán	5	5

²¹⁸ BKMÖL IV. 1504/h 6. Az árak egy pesti köből, kb. három véka szemes termény forintban és krajcárban meghatározott forgalmi értékét jelzik.

Természetesen ez a mennyiség eltörpült az éves termés mellett. A 40 véka kétszeres ára mindössze 71 pft és 20 xr., a 37 véka árpa ára pedig 33 pft. és 55 xr. volt.²¹⁹

Ez az áttekintés kétségtelenül a kívánatosnál summázottabb, de az időnként hézagos adatok többet nem tesznek lehetővé. Kétségtelen viszont, hogy a korrekt adatok sora révén így is minden eddiginél megbízhatóbb képet lehetett a Kecskeméti környéki gabonatermesztésről felvázolni. Azt pedig feltétlenül dokumentálja, hogy a Ladányi-birtokon a XVIII–XIX. század fordulóján a gabonatermesztés az egyik legfontosabb ágazat volt. Ennek egyik alapvető célja a család, a gazdaságban dolgozók ellátása és a jelentős állatállomány takarmánnyal való ellátása volt. Nem indokolt annak feltételezése, hogy az 1853-ban és 1854-ben az árverések során értékesített mennyiséghez hasonló került volna egy-egy évben értékesítésre. Mivel elsők között az állatok jelentős részét adták el, a takarmányozáshoz kevesebb szemes terményre volt szükség. Azt viszont nagyobb kockázat nélkül megfogalmazhatjuk, hogy a több birtokon termelt gabona együttes értéke sem érte el, de legalábbis érdemben nem haladta meg a juhászatból származó bevételt. A következő évtizedekben a vasútvonal kiépítése, az ipar jelentős bővülése után a gabonatermesztés gazdaságossága országosan jelentősen megnőtt. Így a kecskeméti gazdák körében a XIX. század második felében ez az ágazat fokozatosan előbbre került, a rideg állattartás pedig még tovább zsugorodott a város határában és az egész Homokhátságon.

c/ Kapás- és ipari növények

A szántóföldi növénytermesztésen belül, és főként a városhoz közeli kertekben már a XVII. században jelentős teret kaptak a különféle kapásnövények. Többségük eleinte a konyhakerti növények közé tartozott. Kecskeméten ezek mindvégig kívül maradtak mindennemű adóztatáson és tizedelésen, ezért fajtaikról, termésük létéről és nagyságáról még hozzávetőleges adataink sincsenek sem a város egészét illetően, sem az egyes családi gazdaságokon belül.²²⁰ A Ladányi-birtokokon termelésükről is csak a korszak legvégéről vannak adataink. Az azonban kétségtelen, hogy a háztartás igényeit részben a szőlők melletti veteményeskertek, részben pedig a szántóföldek révén maguk ki tudták elégíteni.

A szántóföldi növénytermesztésen belül a XVIII. század derekától a XIX. század derekáig terjedő időszakban a legfontosabb változást a kukorica eredményezte. Nincs még egy kultúrnövényünk, amely aránylag rövid időn belül olyan magasra ívelő pályát futott volna be mint ez. Kezdetben, mivel tenyészideje a gabonáétól jelentősen eltért, zavart okozott a szántóföldi termesztése, ezért inkább csak kertekbe vetették, vagy csak a nyomások peremén biztosították számára helyet. Szárát törés után eleinte csak extenzív formában hasznosították. Nem vágták le, hanem ráeresztették a jószágot.²²¹

Folyamatos elterjedését az Alföldön nehéz nyomon követni. Békésben már 1694-ből van rá utalás, Szegeden 1719-ből való az első adat, a Jászságból viszont csak a XVIII. század derekáról. Kecskeméten a legkorábbi feljegyzés 1735-ben kelt:

²¹⁹ BKMÖL XIV. 65. 2. tétel 4. sz. I/LL.

²²⁰ Ezek termesztéséről rövid összefoglaló található: IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1994. 42–44.

²²¹ WELLMANN Imre, 1962. 340–342.

„Molnár Mártonné a rácz katonák elmenetele előtt való napon egy katonának almát, kukoriczát és hagymát adott.”²²² Utána évtizedeken át kevés feljegyzés maradt fenn. Úgy látszik, hogy szélesebb körű termesztése csak fokozatosan honosodott meg, de kétségtelenül egyre kedveltebbé vált.²²³ Ifjabb Csita Mihály 1779-ben kelt végrendeletében meghagyta, hogy „az kukoritzta föld, amely vagyon a szőlőnek végiben ... Csita Panna nénémre szálljon”. 1782-ben pedig Mester Jánosné hagyatékában utal rá: „Vagyon a Csordás kút felé kukoritzta termő földecském”.²²⁴

Bár kétségtelen, hogy a kukorica a következő évtizedekben mind szélesebb körben terjedt el a szántóföldi növénytermesztésen belül, még a reformkor végén sem nyerte el Kecskeméten az őt megillető helyet. A kecskeméti mintagazdaság termelési programjának összeállítása során a vetésforgónak hat periódusát javasolták, benne a kukoricát is. Mivel a programot erősen bíráló egyik gazda úgy vélte: „Az földet soványító kukoricza termesztése talán elmaradhatna”,²²⁵ a gazdaság feladatainak végleges formába öntésekor el is hagyták a termesztésére utaló javaslatot.

Ezek ismeretében érthetően felértékelődik minden egyes adat, amely a Ladányi-birtokokon folyó kukoricatermesztésre utal. Adataink ugyan csak a korszak végétől maradtak fenn, de ekkor már olyan széles körű termesztést találunk, hogy joggal tételezzük fel, több évtizedes út vezetett addig. Belső-Nyírben, a Kápolnai tanyán 1853-ban a leltározók 292 füzér és 203 zsák csöves kukoricát vettek nyilván tartásba. Az előző értéke 107 pengőforint és 4 krajcár volt, az utóbbi értékét 203 pengőforintra becsülték. Joggal tételezzük fel, hogy az egyes tanyákon a jószágok takarmányozására számottevő mennyiséget hagytak, illetve használtak fel már a leltározás időpontjáig. Figyelembe véve, hogy éveken át az árpa és a kukorica ára közel azonos volt, ezt 310-340 véka közötti mennyiségre tehetjük.²²⁶ Ez a termés az abban az évben verembe tett zab, illetve árpa háromnegyedével volt egyenlő, tehát igen komoly arányt jelentett. Valójában ennél jóval nagyobb mennyiséget termeltek ezen a birtokon. Évtizedek óta szokás lehetett, hogy a gazdaság alkalmazottjai és a rendszeresebben felfogadott napszámosok számára az igen munkaigényes növény termesztésében lehetővé tették a részesművelést. Egy sok évtizedes gyakorlatot örökölt meg a ránk maradt néhány feljegyzés. Az 1853-ban készített leltár 22 porció kukoricavetésről tesz említést, amelyből a gazdát illető részt 80 pengőforintra értékelték. Ez a mennyiség legalább 80 véka morzsolt kukoricának felelt meg. Az a tény, hogy külön is jelölték a vetőmaghoz való hozzájárulást, joggal tételezhetjük fel, hogy feles művelésről van szó. Ily módon tehát a Kápolnai birtokon további 160-180 véka kukoricatermészeléssel kell számolnunk, és így az egész évi termés 470-

²²² BALASSA Iván, 1960. 46-47., ill. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1998. 103.

²²³ Az 1769. évi összeírás során már önálló adónemként tartották nyilván a kukoricát a többi takarmánynövény mellett, de csak néhány gazdánál találtak kis mennyiségű termést, és ezért az adókiivetés során ezt figyelmen kívül hagyták. BKMÖL IV. 1504/m 1769. De kétségtelen, hogy ekkora már széles körben megkedvelték: 1771-ben Dung Benedek budai mézárólegény a Szent Lőrinc napi vásár alkalmával „testi gonoszságának elkövetése végett az *kukoriczás kertekben* vévén ki magát, vigyázó csószók által megkapatott.” BKMÖL IV. 1504/c 188.

²²⁴ BKMÖL IV. 1504/v 1771. ill. 1782. év.

²²⁵ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1989. 109–113.

²²⁶ A következő adatok is a BKMÖL XIV. 65. 2. tétel 4. sz. I. és I/J jelű iratokból. Az 1853-ban leltárba vett zab értékét vékánként 48, az árpát pedig 54 xr-ban határozták meg. A kukorica vékánkénti ára közel azonos volt éveken át az árpáéval.

500 véka körüli lehetett. Ez pedig elérte, sőt meghaladta a hagyományosnak mondható másik két takarmánynövény, akár a zab, akár az árpa termésmennyiségét.

Miként jeleztük, Ballószögben, a Sárogházi tanyán lévő birtok csak töredéke volt a Kápolnai tanya területének, mindössze 67 hold. Ennek is egy részét szőlő és gyümölcsös alkotta. Bár a talaj homokos volt, mégis a rozs és a zab mellett itt is termeltek kukoricát. A kapásoknak, napszamosoknak és a béreseknél pedig ismételtelen biztosítottak kukorica termesztésre területet. Itt 1851-ben az Alsódűlőben, a tanya felől kezdve a következő módon osztottak földet: Lajos gazda 1 porció, Kocsis Gergő 2 porció, 4. béres 1 porció, öregbéres 2 porció. A Felső dűlőben, a tanya felől Gyürki András 3 porció, „magam vettem” 3 porció, Krajcárnénak 1 porció, Gödrös bevetett 2 porciót, Bunyi Mihály 2 porció, pálinkafőző 1 porció. Ugyanitt 1853-ban 15 porciót biztosítottak feles művelésre. A gazdának járó termény háromnegyede került be a leltározás idejére, amely a becslők szerint 32 pengőforintot ért, tehát kb. 32 vékát tett ki. Ezek alapján a neki járó teljes rész kb. 44 véka lehetett. A feles bérleteken ily módon 80-90 véka termést takaríthattak be. Minden bizonyos ennél is jóval nagyobb lehetett az a terület, amelyet a gazda napszamosokkal műveltetett meg. Az előző évben itt a kukoricatörésért 17 napszámot, a szedésért pedig 14 napszámot fizetett 11 személy számára. Azaz 10-11 fő négy teljes napon át végezte a betakarítással kapcsolatos munkának ezt a részét, amelyért 35 forintot és 5 krajcárt fizetett ki a gazda. A szemes termény mennyiségére utalás sajnos nincs, de ha figyelembe vesszük, hogy csak a betakarításért 35-40 véka kukorica árát fizették ki, joggal tételezzük fel, hogy ennek legalább 10-szerese volt a termés. Az 1853-ban felvett leltárban 60 csomó rozsot 83 pengőforint és 36 krajcárra értékelték, mellette 57 csomó zabot pedig 62 pft. és 20 xr-ra, ezért joggal tételezhetjük fel, hogy ezen a tanyán a kukorica vetésterülete és hozadéka felülmúlta a gabona együttes területét és hozadékát.

Bár a Monostoron lévő birtok talaja is homokos volt, mégis vetettek itt rendszeresen kukoricát ezekben az években, de valószínű, hogy már évtizedek óta. Mennyiségére sajnos kevés adatunk van. „Monostori termés: kukorica 193 [véka ?, dézsa ?], fűzér 137...”. Ez a mennyiség bár nem vetekszik az előző két tanyán termelttel, feltétlenül jelentős.

A bérletek közül a Pákán levő birtok talaja volt leginkább megfelelő kukorica termesztésére. Ennek ellenére itt csak egy alkalommal utalnak arra, hogy termelt „kukorica 25 dézsa, fűzér 50...”²²⁷ A korábbi években itt is igénybe vették a feles bérlők munkáját: „3 véka alá való kukorica, feles”.

Úgy tűnik, más birtokokon is rendre próbálkoztak a homokos talaj ellenére ennek a fontos takarmánynövénynek a termesztésével. Baracson lévő bérleten visszatérően vetették ezt a növényt. Az eredmény nem okozhatott csalódást, mivel 1851-ben készült feljegyzés szerint: „Halasi úr ispánja vitt kukoricát 60 vékát per 2 Ft. 15 xr.” Majd később: „Baracson által adott 41 véka kukoricáért 92 f. 15 xr.” További kisebb tételekkel együtt 260 Ft. és 18 kr. bevételét rögzítették. Végül még egy bejegyzés: „Baracsi kukoricát vékáját 2 f. 30 xr. eladtam, 250 Ft.”²²⁸ A kukoricatermés itt jelzett értékesítése nem lehetett egyedi eset, sokkal inkább

²²⁷ Ez utóbbi két adat a BKMÖL XIV. 65. 2. tétel 4. sz. I/Jegyzetköny 1832–1853 című kötethez csatolt iratok között található, Szokolay Hártó János költeménye másolatának utolsó oldalán.

²²⁸ Ezúttal egyértelmű, hogy váltóforintban rögzítették az árakat. Közismert, hogy egy pengőforint két és fél váltóforinttal volt egyenértékű.

általános gyakorlat. 1852-ből is, tehát gyakorlatilag minden olyan évből, amelyre a fennmaradt írásos anyag kitér, találunk néhány adatot: „...aug. 13. Baracs, kukorica morzsolónak 104 véka morzsolásáért 6 Ft. Ismét 66 véka morzsolásáért két ízben 2 véka per 7 xr. 9ft. 55 xr. Ismét 14 Ft.” Ezek alapján kétségtelen, hogy jelentős mennyiségű terményt tárolhattak itt is.

Az Ürbőn levő tanyán is folyhatott kukoricatermesztés, bár arra is van adat, hogy Baracsról szállítottak ide kukoricát. Az viszont kétségtelen, hogy 1852. május 3-án „Szikra János Ürbőn eladott... 96 véka kukoricát [pesti mérőként] 9 f. 15 xr. ... 25. Junii. Szikra János ürbői gazdáné adott el 8 mérő kukoricát a= 9 Ft. 30 xr., 76 vft.”

Ez a néhány adat is kétségtelenné teszi, hogy a Ladányi-birtokokon lényegesen több kukoricát termeltek, mint amennyit rendszeresen felhasználtak. Tehát e téren is kihasználták a helyi keresletet.

A kukorica tárolása más formában történt, mint a gabonáé. Bár csupán néhány alkalommal szólnak a tárolás helyéről, de ekkor szinte kivétel nélkül vagy a városi lakóház, vagy a bérbe vett csendőrségi laktanya padlására történik utalás. Tehát mivel füzér formájában is tudták rögzíteni a morzsolás előtt, nem kellett feltétlenül zsákba helyezni. Ilyen formában viszont nem lehetett gazdaságosan vermekbe tenni, annál is inkább, mivel viszonylag hosszú időre volt szüksége ahhoz, hogy teljesen kiszáradjon, és meg ne penészedjen.

Sajnos a gazdaságban évenként termesztett kukorica termésmennyiségét még kevésbé lehet meghatározni mint a gabonáét. Az 1853–54 folyamán elkészített leltár során pedig többféle takarmány (pl. kukorica, széna, szalma) együttes becslést értékét vették nyilvántartásba. Arra viszont van lehetőség, hogy a gabonafélék és a kukorica termésének, pontosabban a leltározás során talált mennyiségnek a becslést értékét meghatározzuk. A család vagyonáról készített összesítés 21. oldalán található tételek ezt lehetővé teszik: „20. A házi gabona és némely megmaradt ingóságok a BB./ alatti árverési jegyzőkönyv szerint eladattak, melyekből az alku szerint eladott cefre ára is ide számíttatva bejött 1003 pengőforint 48 krajcár.

21. A tanyai gabona s a csendőrségi laktanya padlásán berakott kukorica a CC./ alatti árverési jegyzőkönyv szerint eladatott 5066 pft. 24 xr. ...

25. Schmeiger Salamon úr az örökösöktől alku szerint megvett gabona, továbbá Fekete János úr a gyámfiú részére megvett 1 mérő kása árában a tömeggondnoki FF./ alatti kimutatás szerint fizettek 1053 pft. 45 xr.

26. Az ürbői gabona és takarmány árverés útján eladatott 1775 pft. 19 xr.²²⁹

E négy tétel összege: 8899 pft. és 6 xr. Ha a szemes terményekhez kapcsolt tételek feltételezett árát levonjuk, hozzávetőlegesen nyolcezer pengőforintot kapunk. Ezt az összeget minimumnak vehetjük, mivel ebbe nem számoltuk bele a közben élelemnek, takarmánynak, vetőmagnak felhasznált mennyiséget, sem pedig a részeseknek, cselédeknek kiadott hányadot. Bár az is kétségtelen, hogy bizonyos mennyiség az előző évekről is maradhatott, ez mindenképpen igen figyelemreméltó összeg, amely viszont távolról sem a tiszta haszon, mivel a ráfordítások, a napszám és egyéb bérek értékét le kellene belőle vonni. Tekintettel arra, hogy ekkor is igen gyakori eljárás volt a földterületnek az összes termény feléért történő átengedése, a gazdaság

²²⁹ BKMÖL XIV. 65. 2. tétel 4. sz. I. 21. A 20. pontban említett cefre értékére következtetni lehet abból, hogy 1857-ben az árverés során 77,5 akó (kb. 40 hl) cefrét adtak el 25 Ft és 50 xr. értékben.

gabona- és kukoricatermesztésből származó tiszta hasznára is lehet következtetést levonni: ezen termelési ágon belül egy-egy évben közel 4 ezer pengőforint tiszta hasznot tételezhetünk fel.

*

A kukorica mellett a másik nagy sikert elért kapásnövényünk a burgonya lett, amely ugyancsak Amerikából származott, és körülbelül a kukoricával azonos időben terjedt el az országban. A Felvidéken már az 1760-as évektől találunk róla feljegyzéseket, az Alföldön pedig a század végén vált igazán ismertté. II. József korában a vetőmagot még ingyen osztogatták. Mégis, szélesebb körben csak a napóleoni háborúk alatt kezdték termesztani. Gyors meghonosodását elősegítette részben néhány év rossz gabonatermése, részben pedig az a tény, hogy étkezés mellett takarmánynak és ipari célra is fel tudták használni. Az első évtizedek terméshozama még lényegesen kisebb volt, mint napjainkban. A piarista birtokokon az elvetett mag 3-5-szörösét tudták betakarítani.²³⁰

Mivel csaknem valamennyi Ladányi-birtok homokos talajú volt, ezért a burgonya termesztése mindegyiken lehetővé vált. Sajnos arra nincsenek adataink, ők mikor kezdték termesztani, és milyen ütemben bővült később náluk a termesztés. E téren is csak az utolsó évek dokumentációja maradt ránk. Ekkor viszont már olyan széles körű volt, hogy joggal tételezzük fel, hogy legalább a reformkorban rendszeressé vált a vetése, mivel a népelelmezés egyik fontos alapanyaga lett, és értékesítése a gyorsan bővülő helyi piacon nem okozhatott gondot.

Lévén ez is viszonylag munkaigényes növény, a gazdaság e téren is engedett kertészei, részesei, béresi és egyéb cselédei igényeinek, és kisebb-nagyobb részt engedett át nekik részesművelésre.

A Kápolnai tanyán 1851-ből maradt összesítés a „krumplivetők”-ről. Itt „első fogás a kapunál kezdve” összesen 34 fő számára 40 porciót jelöltek ki. Ebből a sorból kiemelt néhány adat jól érzékelteti, kiket vettek elsődlegesen számításba: 1-3 proció „Gyura kanászé, két véka krumpli árával tartozik: 2 Ft. 4. kanászé. 5. Lajos gazdáé. 6. Mária asszonyé [szakácsnő]. 7. Gömöriné nénémé [mindkettőnél feljegyezve: nem dézsmálta, tehát nem vette el tőlük a termés felét] ... 10. Polló béresé, megfizetett 1 Ft. 15 xr.... 17-18. Gödrös János részesé, megfizetett... 30-31. Túri Mihály Fekete szőleji kapásé, beirandó. 32. Mária dajkáé...” Erősen valószínű, hogy az itt nem idézett többi személy is napszámosként, alkalmi munkásként kötődött a gazdasághoz. Fellelhető köztük még pl. Virág juhászné, Fehér juhászné, akiknek a családja a gazdaság állattenyésztésében találhatott kenyérkereseti lehetőséget. A nyilvántartásból egyértelművé válik, hogy a vetőburgonyát az esetek többségében az előző évi árak többszöröséért a gazdaság biztosította számukra. Bár figyelembe kell vennünk azt is, hogy a vetőmag ára mindig jóval magasabb, mint az átlagos terményé. A termelés érthetően nem korlátozódott rájuk. A burgonyatermelés körülményeihez fontos tájékoztatást nyújt az alábbi adat: „A tanya előtti kertben a kertész-

²³⁰ A napóleoni háborúk alatt a zirci apátság gazdaságában nagy darab földet vetettek be burgonyával, amit azután göbölyök hizlalására használtak fel, szalma és szénaszecskával keverték. 1803-ban Sopron vármegye vezetői burgonyából készített liszt és kenyér terjesztését szorgalmazták. GAÁL László, 1978. 335–337.

nek 10 véka burgonyavetése, melyből fele rész a földtulajdonost illeti: 6 Ft.”²³¹ Joggal tételezzük fel, hogy a többiek esetében is felesbérlet alapján tették lehetővé a termelést.

A Ballószögben lévő Sárgaházi tanyán, bár a terület lényegesen kisebb volt, a burgonyatermesztés a gazdálkodás komoly részét alkotta. Az 1851-ből származó néhány adat, ha minden bizonnyal nem is teljes, de érzékelteti ezen növény termesztésének a fontosságát: „Krumplivetés a Sárgaháznál. Györki András kertész vetett 2 porció krumpliföldet, vett 2 véka krumplit, 2 Ft. Testvérei 4 porciót vetettek, kaptak krumplit 8 vékát, 8 Ft. Kasza Lidi 2 porciót, vett krumplit 5 vékát, 5 Ft. Gergő kocsis 1 porciót, vett 4,5 vékát, 4 Ft, 30 xr. Öregbéres 2 porciót, vett 6 vékát, 6 Ft. beirandó. 2. béres 1 porciót, vett 4 vékát, 4 Ft., beirandó. 4. béres 1 porciót, vett 4 vékát, 4 Ft, beirandó. Gyürki Ádám 1 porciót, vett 4 vékát, 4 Ft. Bodis Istvánné 1 porció, vett 4 vékát, 4 Ft.” A fentiekén kívül még további 8 porciót osztottak ki. Figyelemre méltó a nyilvántartás végén fellelhető bejegyzés: „Magam bevettem 6 porciót, 23 véka.”

Az itt látható adatokból az egyértelművé válik, hogy egy-egy porcióba átlagosan négy véka gumót vetettek. Ez mindenképpen jelentős nagyságú terület lehetett. A hozamról sajnos nincs egyértelmű adatunk. Komoly támpont lehet viszont, hogy 1853-ban a Marton Benjamin kapás gondviselése alatt lévő ballószögi tanyán a leltározók becslése szerint: „21 porció krumplivetés lett 380 véka, 76 pengőforint.”²³² Ebből az adatból mindenképpen kiderül, hogy egy-egy porción átlagosan 18 véka burgonya termett. Ha hihetünk a korábbi feljegyzéseknek, amely szerint egy porcióba kb. négy vékát vetettek, az elvetett gumók átlagosan ebben a gazdaságban négy-ötszörös termést eredményeztek.

Ezen a két tanyán kívül Monostoron is rendszeresen folyt krumplitermelés. 1853-ban 161 vékát vettek nyilvántartásba, amely a gazdáé lett. Minden bizonnyal itt is juttattak részesművelésre is lehetőséget a gazdaság cselédeinek, konvenciósnak.

Szentkirályon viszont minden bizonnyal csak a kertész termelt burgonyát, mert a leltár szerint itt „1 kevés burgonya, lett belőle 2 zsákkal, 1 pft.” Nem valószínű, hogy ilyen mennyiségért külön napszámost fogadtak volna ismételten a műveléshez. A fentiek alapján tehát a nem mindenben egybehangzó feljegyzések alapján a Ladányi-gazdaságban legalább 700 véka termés jutott 1853-ban a gazdának. Ily módon semmiképpen sem túlozunk, ha a jelentős számú részesművelő figyelembe vételével a birtokokon termelt burgonyát legalább 1000 vékányira tételezzük. Tekintettel a viszonylag szerény árakra, vékánként 15-25 xr., ennek értéke 350-400 forintra tehető.²³³ Bár ezt az összeget, ezt a bevételt sem lehet lebecsülni, megállapíthatjuk, hogy a burgonyatermesztés a XIX. század derekáig sem méreteit, sem pedig nyereségét tekintve nem vetekedett a kukoricatermesztéssel, még kevésbé a gabonatermesztéssel. Viszont az is kétségtelen, hogy a gazdaság alkalmazottjainak juttatásai

²³¹ BKMÖL XIV. 65. 2. tétel 4. sz. I. 14. és I/Szolgálók bérének jegyzéke 33.

²³² Uo. 2. tétel 4. sz. I. 16.

²³³ 1853. december 6-án az árverésen 161 véka krumplit vékánként 25 pengőforint krajcárért adtak el, és a kapott összeg 67 pft, 5 xr. volt. Az árak ingadozására és minden bizonnyal a minőségbeli eltérésekre is fényt derít, hogy kb. két héttel később, december 18-án ugyancsak árverésen előbb 100 véka krumplit, majd 190 vékát, vékánként 14 kr-ért vettek meg. Az értük befolyt összeg 67 pft. és 40 xr. volt. BKMÖL XIV. 65. 2. tétel 4. sz. I. 16.; I/J., I/W.

között fontos helyet kapott, és a napszámosok élelmezése, az egyes családok igényeinek kielégítése során jelentőségét lebecsülni nem volna helyes.

Egy ekkora és ennyire szétagolt gazdaságon belül a különféle kapás- és konyhakerti növények érhetően nem lelhetők fel olyan arányban és olyan számban mint egy átlagos kis- vagy középparaszti birtokon. Közülük néhányat, amelyeket részben a család, részben a gazdaság nagyobb mennyiségben igényelt, mégis célszerű volt termeszteni. Ezek nagyobb részét nem a szántóföldeken, hanem a szőlők, illetve a tanyák mellett lévő kertekben termesztették. A Ladányi-birtokokon is csaknem minden jelentősebb tanya mellett említenek kertet, amelyeket rendszerint felesben a kertészek műveltek meg.²³⁴

Az egyik legkedveltebb növény kétségtelenül a bab lehetett, amely régtől fogva közkedvelt élelem volt a legszélesebb társadalmi csoportokon belül. Valószínűleg már ekkor is a kukoricásokban termesztették köztes növényként, miként ezt a gyakorlatot a következő évtizedekben már egyértelműen követték. A leltárakban számottevő mennyiségben, különféle formában és eltérő minőségben találjuk meg: a sárga bab, a fehér bab, a vegyes bab egyaránt jelentős tételként fordul elő. Az 1853 telén felvett leltárokbá összesen 22 véka bab került, amelynek vékánkénti értéke a tisztabúzáéval vetekedett: 1 pengőforint és 15-16 krajcár közötti értékeket jegyeztek fel. Joggal tételezzük fel, hogy ekkorra már értékesítettek, illetve használtak is fel belőle. Aligha kétséges, hogy nem kizárólag a gazdaság szükségleteinek a fedezésére, hanem évről évre értékesítésre is termelték ezt a növényt is, bár súlya, fontossága a gabonafélékhez képest periférikus maradt.

A különféle zöldségfélék termesztése, a konyhák igényeinek kielégítése a kertészek feladata volt, és ezek sajnálatosan nem kerültek be a gazdaság nyilvántartásaiba. Fajtáikról, a terméseredményekről így nincsenek adataink.

A len és a kender termesztése a XVIII. század derekán, esetleg valamivel később vált igazán népszerűvé ezen a vidéken, bár az előző évszázadból is vannak rájuk vonatkozó feljegyzéseink. A kender nemcsak a parasztok ház körüli kertjeiben tűnt föl, hanem a dunántúli uradalmakban is helyt kapott. Mivel Mária Terézia és II. József is különös figyelmet szentelt ezen termények előállítására is, legkésőbb ekkor jelentős mennyiségben termesztették. A len az északabbi területeket kedveli, és főként a Felvidéken lett népszerű. Wellmann Imre szerint a gödöllői uradalomban a kendert és a lent „úgy látszik csak kertekben nevelték”. A kortársak megfigyelése szerint 1826 táján már a „len és a kendertermelés Magyarországon is szépen halad előre.”²³⁵ Vidékünk sem maradt le ezen kultúrnövények termesztésében: ugyanebben az évben a kecskeméti magisztrátushoz panasz érkezett, mert a Csalánosi tó vize „a kender és a len áztatása miatt felettéb bé mocskoltatik annak feneke a kender és a len áztatása idején használni szokott hantok behordásával töltődik...”, és így a környéken legeltetni szokott tehéncsorda itatását zavarja, és a szikes tó vize ily módon

²³⁴ Ezeket a kerteket a vagyonbecslések során is figyelembe vették a kortársak, és külön is megbecsülték értékét. Pl. Szeder Farkas Józsefnél „...a Széktói hegyben van három véka alá való veteményes földje, mellyet a tanúk a város közelléte tekintetéből 150 váltóforintokra becsültek, évenkénti jövedelmét pedig 20 váltóforintokban állapították meg...”. Úgy látszik, hogy ezeket igen intenzíven művelhették, hisz a 20 forint évenkénti jövedelem 13%-os haszonnak felel meg. BKMÖL IV. 1504/c 172. 1840. július 3.

²³⁵ GAÁL László, 1978. 343–345.

juhok úsztatására, gyapjuk tisztítására is alkalmatlan. Ezért azt kérték, hogy a tanács tiltsa be a kender és a len áztatását.²³⁶

Sajnos csak közvetett adataink vannak arra vonatkozóan, hogy a Ladányi-birtokokon milyen arányban folyt e két ipari növény termesztése. Az a tény, hogy 1853-ban a leltár készítése során hat véka kendermagot vettek nyilvántartásba, jelzi, hogy komoly figyelmet szántak termesztésére. Mivel ekkor egy véka árát egy pengőforint és 15 krajcárra becsülték, nem valószínű, hogy a vetőmag előállítása motiválta volna a gazdát. Sajnos a learatott kender mennyiségére, illetve értékesítésére nincs adatunk. Egy részét szinte biztosan felhasználták. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a Sárogházi tanyán 1852-ben „a len-nyüvetés került két szolgálón kívül 6 1/2 nap, 4 Ft. 40 xr.” Tehát három ember egy héten át végezte ezt a feldolgozó munkát. Erősen valószínű, hogy a lent is a ballószögi tanyán termelték meg, miként az is, hogy a kenderből is dolgoztak fel egy kisebb mennyiséget.

Hasonlóképpen keveset tudunk egy másik ipari növénynek, a repcének termesztéséről is. Az kétségtelennek látszik, hogy termesztették, mivel 1857. január 24-én egy árverés során egy zsák repcemagot értékesítettek 1 pengőforint és 6 krajcár értékben.²³⁷ Azt viszont nem tudjuk, hogy melyik tanyán, és milyen mennyiségben folyt repcetermesztés.

d/ Takarmánytermesztés

A XVIII. század nagyobb részében az állattartás legfőbb és csaknem kizárólagos alapja a rét és a legelő volt. A század közepe előtt csak akkor beszélhetünk takarmányozásról, ha az állatok istállóba kerültek. Ezt legtöbbször csak a télre korlátozták. A nyári istállózás gyakorlatilag ismeretlen volt. Sokat elárul az a tény, hogy a takarmányozásra hosszú időn át nem is volt a magyar nyelvben külön szó, külön fogalom. Még a jeles szakember, Nagyváthy is könyvében az „istállóban legeltetni” kifejezést használta. A lovak kivételével szinte kizárólag a legeltetés jelentette az év nagy részében a jószágok táplálását. Az ország nagyobb részében csak a XIX. század derekán, illetve annak második felében, amikor a legelők rohamosan csökkentek, került előtérbe a takarmánynövények termesztése.²³⁸ Korábban a szénán kívül csak a különféle melléktermékek szolgálták a jószágok téli takarmányozását.

A modern takarmánytermesztés elsőként Németalföldön alakult ki. Innen terjedt tovább részben Franciaországba, részben német területekre, és ezeken át Ausztriába. Nálunk az egyik legfejlettebb főúri gazdaságban, a Lilien-uradalomban is csak 1797-ben lelhetők fel az erre irányuló első nyomok. A takarmánytermesztést az ország nagyobb részében erősen gátolta a nyomásos gazdálkodás. Ezzel magyarázható, hogy Tessedik Sámuel hiába kísérelte meg népszerűsíteni a szarvasi gazdák körében a lucerna, a lóhere, a mohar termesztését, az előadására összehívtak a kiváló tudóst és papot kinevették. Ahol pedig nem bénított a nyomásos rendszer, a vetőmag megszerzése jelentett olykor megoldhatatlan gondot. Jellemző a korabeli

²³⁶ BKMÖL IV. 1504/a 1826. VII. 31. Egyébként kétségtelen, hogy Kecskemét határban már évtizedekkel korábban is termesztették ezeket az ipari növényeket. A Csalánosi tóban már 1749-ben folyt kenderáztatás. BKMÖL XV. 22. Jegyzőkönyvi kivonatok 1746–1756.

²³⁷ BKMÖL XIV. 65. 2. tétel 4. sz. I/BB.

²³⁸ GAÁL László, 1978. 346.

állapotokra, gazdasági ismeretekre, hogy akadtak többen, akik a „takarmányfüvek” szántóföldi termesztését apróra vágott széna elvetésével kísérelték meg, mert azt hitték, hogy az így elvetett növényeknek magja van.²³⁹

Évszázadokon át a gabonaneműek szalmája mellett a széna képezte a legfontosabb takarmányt. Ezért volt komoly értéke a jól karbantartott réteknek, legelőknak. A kaszálók értékét külön is emelte az a tény, hogy a városban csaknem folyamatosan jelentős számú katonaság állomásozott, és ezek ellátása az itteni gazdák számára részben kötelezettségként, részben pedig bevételi lehetőségként jelentkezett. Több mint figyelemre méltó, hogy a Kecskeméten létrehozott mintagazdaság megszervezői is szükségesnek tartották a megfelelő nagyságú, az egész terület kb. 20%-át kitevő kaszáló kialakítását. A döntést körültekintően meg is indokolták: „Első tekintettel itt is úgy látszik, mintha ez nálunk nem is volna szükséges tárgy a példánygazdaságnak, mert úgymond Kecskeméten úgy is jól tudják azt a gazdák, hogyha a gyepet megrágyázzák, több széna terem.... De én úgy hiszem, itt is bő mező áll nyitva a példamutatásra és hasznos kísérletekre. Mert bármelyik gazdának kaszálóját tekintjük is, avagy nem ugyanazon fűnemek vannak-e abban most is, mellyek 3-dik, 4-dik elődünk idejében is voltak, habár azok kevés termést nyújtanak, vagy rossz, s néha mérges fajokkal kevert természetűek légyenek is. És lehetne-e csak egy példát is mutatni, hol a gyepkaszálók mesterséges megjavítására, nemesítésére a hasznosabb és több szénát adható gyepfű nemek szaporítására... lépések történtek volna.”²⁴⁰

Az 1786-os összeírás felmérése szerint Kecskeméten a 77-78 ezer holdnyi legelőn 87 478 mázsa jó minőségű széna és 75 867 mázsa „savanyú” széna volt hasznosítható. Ez holdanként mindössze 2,12 mázsa átlagot jelentett.²⁴¹

Ezek ismeretében tökéletesen érthető lesz, hogy a XIX. század derekán is igen nagy jószágállománnyal rendelkező Ladányi-birtokon a szénatermelés miért volt szinte kiemelt fontosságú. A kaszálók nélkülözhetetlenségét mi sem jelzi jobban, hogy egy-két szőlőtől eltékelve a gazdaság minden egyes birtokán-tanyáján hasítottak ki számukra helyet. Ladányi Gergely nyilvántartásaiban talán egyetlen munkaféleség sem található, amelyre olyan sok és részletes feljegyzés lenne, mint a szénakaszálásra. Ennek ellenére nem könnyű pontos képet adni arról, hogy egy-egy birtokán mekkora területet szánt erre a célra, hány napon át és hány ember végezte a szénatermeléssel kapcsolatos munkákat, mekkora összegbe került az egyes években elvégzett munka, és milyen hozadékkal járt az. Ennek alapvető oka az, hogy ezek a feljegyzések szinte minden esetben csak amolyan emlékeztetőül szolgáltak a gazda számára. Tehát nem az volt a célja, hogy a munkálatokról és azok végeredményéről, majd azok gazdasági racionalitásáról, hasznosságáról minél megbízhatóbb képet kapjon, hogy a következő évek termelésének megszervezésekor ezekre támaszkodni tudjon, hanem csupán az, hogy a még fennálló kifizetési kötelezettségről, vagy a szokásostól eltérő esetekről tájékozódási pontot biztosítson maga számára. Ebből adódóan véletlenül sem találunk két egyforma sorrendet követő feljegyzést, még kevésbé az egyes birtokokon és végül az egész gazdaságon belüli összegzést. E tekintetben minden bizonnyal lett volna mit tanulnia az igényesebb gazdatisztektől. Gya-

²³⁹ GAÁL László, 1978. 347–349.

²⁴⁰ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1989. 110.

²⁴¹ FÖRDÖS László, 1934. 48. Nem árt utalni arra, hogy egy mázsa ekkor száz fontot, tehát kb. 56 kg-ot jelentett!

kori, hogy a kialakult feltételeket rögzíti, esetleg egy-két alkalommal a kifizetést is, de legtöbbször az utolsó tétel kifizetésének rögzítése már elmarad, mivel a folyamat észben tartása elvesztette aktualitását. És ami sajnálatos, egyszer sem utal arra, mekkora területről milyen mennyiségű szénát tudott ily módon begyűjteni. Tehát itt sem törekedett a rentabilitás mértékének felmérésére, a kellő tanulságok levonására, az esetleges hibák feltárására, majd azok kiküszöbölésére. Azt kell megállapítanunk, hogy e téren is csak a középparaszti gazdálkodásban megszokott, nem eléggé tudatos eljárással állunk szemben.

Ezek ellenére a sok mozaik, a lényegében alkalminak mondható, a sokszor csupán esetleges feljegyzések sora is komoly tájékozódási pontul szolgál. Íme az egyik jól használható feljegyzés: „1851-dik évi kaszálásra megfogadtam a tótokat átáljában 15 garásával...”. A „Kápolnai tanyán kaszált kilenc ember, azok közt volt 6 tót, 2-2 napot. Második héten 15-en egy egy napot, 12 Ft, 30 xr; harmadik héten napszám 1 Ft. 15 xr, 7 fő 12 1/2 nap. 2-a Julii 2-2 nap kaszáltak, 6 fő, gyűjtöttek 6-an per 50 xr. Kápolnán rakodásban 12 napszámot per 1 Ft. 15 xr, 15 Ft.” A következő évben: „Kaszálásra megfogadtam Zbalinai, Árva megyéből való tótokat; János napig kapnak 14 garast, attul fogva Jakabig tartoznak 15 garasért dolgozni, 14 fő. Jánosig dolgoztak 9 napot, azután 8 napot; 117 Ft, 30 xr.” Sajnos arra nincs utalás, hogy melyik birtokon végeztek munkát, illetve mekkora területről kaszálták le a fűvet.

Az viszont a fentiekből is egyértelmű, hogy a nyári fűkaszálskor jelentős számú felvidéki alkalmi napszámot foglalkoztattak. Ők az egész nyári időszakban olcsóbban vállalták a különféle munkákat, mint a helybeliek.

Úgy tűnik, hogy a Kápolnai tanyán viszonylag kis területű kaszálót hagytak feltöretlenül. Itt a kaszálásra és szénagyűjtésre elég csekély időt fordítottak. Ez alig volt több, mint a lényegesen kisebb területű Sárgaházi tanyán felhasznált idő. Ide 1851-ben akkor jöttek át, amikor az előző helyen már végeztek: „Sárgaházi tanyán dolgoztak a Kápolnánál volt kaszások 15-en, másfél napot, napszám 50 xr; 18 Ft, 45 xr. Gyűjtők, napszám 40 xr; 4 gyűjtő volt egy nap; 2 Ft. 40 xr.” Végül is a gyűjtésben 11 fő vett részt, 5 fő három napon át, 6 fő pedig két napig. Fizetségük: 15 Ft, 42 xr. Mellettük két helybeli végzett 4-4 napon át munkát. Jellemző a széna iránti igényre, hogy még egy ekkora gazdaság is figyelmet fordított az árkok menti fű levágására is. „Kanálisi szénagyűjtők (a=45 xr. naponként) 5 Ft. 15 xr.” Tehát hét teljes munkanapot szántak rá 1850-ben.

Lényegesen nagyobb volt a rét Monostoron. Ott 1850-ben a kaszálást 34 fő végezte. Összesen 193 napszámot fizettek nekik, naponként 22 garast, azaz 1 Ft és 6 xr-t. A szénagyűjtést kizárólag nők végezték, 18 fő, akik közül néhányan 5 napig, néhányan viszont csak 2 napig gyűjtöttek. Az ő fizetségük mindig lényegesen kisebb volt, mint a kaszásoké, itt 37 1/2 krajcárt kaptak naponként. A szénarakást, a behordást viszont férfiak végezték. Az egyik csoport naponként 60 xr-t, a másik 66 krajcárt kapott. Erre a munkaféleségre 135 napszám kellett. Külön munka volt a kazlak tetézése, amit 13 fő végzett, és naponként 22 garast kaptak munkájukért. Nincs jelezve, hogy több napig foglalkoztak volna vele, munkájukért 14 forintot és 20 xr-t fizettek. Ha teljes ez a felsorolás, akkor ebben az évben itt a szénával kapcsolatos munkálatokra 392 napszám kellett, amelyért összesen 386 forintot és 30 xr-t kellett fizetni.

A következő év adatai hasonlóak. „Monostoron kaszált innen hazul 14 [fő], napszám 50 xr, 38 nap, 28 Ft. 15 xr. Második hét 5 nap, napszám 50 xr, 14 fő. Gyűjtés 1,5 napra 1 forint, [összesen:] 68 Ft, 24 xr. Harmadik hét, kaszásoknak napszám 25 garas, gyűjtők 15 garas, 6 gyűjtő 2 nap 9 Ft.; kaszások 6-6 nap 5 fő 37 Ft, 30 xr.” Az öregbéressel és a második béressel együtt ez idő alatt 16 fő kaszált 2-6 napon át. A gyűjtők 4,5 napot dolgoztak, és 45 xr-t kaptak. A negyedik héten 7 fő 41 napot dolgozott, és a napszám 1 forint és 30 xr. volt. Külön megjegyzés: „töt kaszások per 50 xr, 10 fő 60 nap, 50 Ft.” A szénarakóknak naponként 1 Ft és 15 xr-t fizettek, és 59 Ft 55 xr-t kaptak, tehát 40 napszámot vett igénybe ez a munkafolyamat. A feljegyzés szerint Monostoron ebben az évben a szénával kapcsolatos munkákért 403 forintot és 24 xr-t fizettek ki.

A 75 holdas szentkirályi birtokon érthetően jóval kisebb volt a kaszáló. Itt 1850-ben a „kertész a kaszálást elkezdte 6-ik Junii, a parlagot levágatta, napszám 1 Ft, ráment hat napszám.” A kaszálásban összesen 26 fő vett részt és 114 Ft, 24 xr-t fizettek érte. A gyűjtéséért az első héten 69 Ft, 30 xr-t, a második héten (naponként 45 xr-t számolva) 22 napra 16 Ft-t adtak. A petrencehordásra 6 napszámot fizettek ki 1-1 forintjával. Így itt összesen 212 Ft és 24 xr-t költött a gazda a szénával kapcsolatos munkákra. A begyűjtött mennyiségre 1850-ből van adatunk. Ekkor itt 15 baglya szénát gyűjtöttek be.

A Baracson lévő bérleten is éveken át folyt szénagyűjtés. Az első bejegyzés 1850-ből való: „Baracsi széna rakásra megfogadtam per 1 Ft 9 xr Orbán cigánynak és 7 pajtásának adtam előpénzt 2 pengőforintokat. Dolgoztak 37 és 1/2 napot, téssen rakáson 40 Ft, 42 xr.” Utolsó heti gyűjtésbe a cigányoknak 32 napi gyűjtésért ebbe kettőnek petrencehordásért 6 1/2 napot, 19 Ft 30 xr-t fizettek. A feljegyzések szerint 1850-ben itt 316 napszámot szántak erre, és 309 Ft 47 xr-t fizettek ki érte. A következő év adatai csaknem megegyeznek ezzel: 360 napszámért 316 forintot és 20 xr-t adtak ki. Tehát a Baracson lévő bérletről hasonló mennyiségű és hasonló értékű szénát tudtak begyűjteni, mint Monostoron. Erre azért volt elsődlegesen szükség, mivel a közeli úrbői tanyán és Irsán jelentős számú ökröt, szarvasmarhát és juhot tartottak, telettek.

A Pákán lévő bérletről kevés feljegyzés maradt. Nem lehetetlen, hogy a rét kaszálását is felesnek adták ki. Az 1853-ban felvett leltárban itt 15 vonatkozó szénát vettek nyilvántartásba, amely két kazalba volt rakva, és értékét 1000 forintra becsülték. Ez feltétlenül arra utal, hogy a kimondottan jó minőségű talajon jelentős mennyiségű széna termett.

A nagy távolság miatt az Úrbön lévő tanya munkálatait nehéz volt Kecskemétől irányítani, ezért ide felfogadtak egy gazdát, aki a béresek és a napszámosok munkáját szervezte, irányította. Ebbe beletartozott a fűkaszálással és a szénagyűjtéssel kapcsolatos szervezés is. Erre utal az 1850. évi feljegyzés: „Adtam Gájerhoz János gazdának 1-ször 4,25 akó vörös bort és készpénzt 250 Ft.” Ezt az összeget később ki kellett egészíteni: szénarakóknak 5 napszám bér 5 Ft. 30 xr., széna tetőzésre 12 Ft. 30 xr. A következő évi feljegyzés: „...kaszálásra adtam magának Szegi Lászlónak két akó bort, és 250 Ft. Ismét küldtem neki [június 17.] 4 akó bort és 125 Ft.” Majd június 27-én ezeket kiegészítette még 50 forinttal. 1853-ban pedig: „...a kaszáltatásra adtunk az Szikra János úrbői gazdának 10 1/3 akó bort, 1 mázsa szalonát, 3 véka kását, 10 font sót, készpénzt 150 forintot. Június 10. megént kapott

kézpénzt 400 forintot. Június 28. kapott 43 font sôt. Megszámolt 1-dik Augustusban.”²⁴²

Talán segíteni fogja e szerteágazó munkálat jobb áttekintését a következő összeállítás.²⁴³

Néhány adat a szénatermesztéshez a Ladányi-birtokon

Tanya	Munkanapok száma	Munkabér összesen (Ft)	A begyűjtött széna (baglya)	A széna becsült értéke
Kápolnai	47	90,0	16	60
Sárgaházi	42	42,5	16	70
Monostori	370	612,0	120	1 000
Szentkirályi	321	351,0	98	600
Pákai	?	?	125	1 000
Baracsi	360	318,2	?	?
Ürbői	?	375,0	?	?

Bár a szénatermesztéshez nem kapcsolódott szorosan, de a réteken való gazdálkodás része volt a szikes tavak melletti nád kitermelése. Ennek jelentős hányadát általában a gazdák használták fel tanyájuk és városi épületeinek fedésére, kerítések készítésére stb. A Ladányi-birtokokon a Monostori tanya melletti Kerek tó tette lehetővé az évenkénti számottevő mennyiségű nád kivágását. 1851-ben pl. 2164 kévét vágattak ki. Ennek értékét érzékelteti a bejegyzés további része: „Eladtam belőle egy ízben 300 kévét 17 Ft, 30 xr. Fülöpszállási embereknek ismét 250 kévét per 17 Ft. 30 xr.” Zöldvásárkor a Kápolnai tanyához vitték a fennmaradt mennyiséget. Kisebbségben a szentkirályi tanyán is vágtak telenként nádat, de ezt nagyrészt helyben hasznosították. Ez a néhány adat is érzékelteti, hogy a nádvágás és értékesítés valójában a gazdaságon belül periférikus maradt. Viszont az is jellemző hogy még ezt a lehetőséget sem hagyták kihasználatlanul.

A takarmányozás, az almózás és a fűtés fontos anyaga volt a szalma, amely a gabonatermesztés mellékterméke lett. Ennek értéke nem vetekedett ugyan a szénáéval, de ezekben az évtizedekben szinte mellőzhető volt. Néhány adat érzékeltetni fogja pénzben kifejezett értékét is. A leltározás során 1853. december 29-én felvett adatok: Monostoron 3,5 öl hosszú őszi szalmaasztag 26 pengőforint, 40 xr. Ugyanitt 8 öl hosszú tavaszi szalmaasztag, becsült ára 110 pft. A Kápolnai tanyán búzaszalmaasztag 70 pft., 11 öl hosszú tavaszi szalma becsült ára 110 pft.²⁴⁴

Az igényesebb takarmányozás, az istállózó állattartás megkövetelte a tömeges takarmány szántóföldi termesztését is. Sokatmondó tény, hogy a Ladányi-birtokokon a lucernatermesztésre nincs utalás. Talán ennek az az oka, hogy a termőtalaj szinte kivétel nélkül homokos volt. A másik fontos takarmánynövény, a bükköny

²⁴² A széna előállításával kapcsolatos adatok a BKMÖL XIV. 65. 2. tétel 4. sz. I/Szolgák bérének jegyzéke 1849–1853. feljegyzéseiből valók.

²⁴³ Az itt található adatok az egy évben felhasznált időt, illetve költséget jelzik. Az esetek többségében 1851-ből valók, néhány esetben az 1853. év adatával egészítettük ki.

²⁴⁴ Az őszi szalma elsődlegesen a rozs szára lehetett, míg a tavaszi az árpáé és a zabé. Ez utóbbiak takarmányozásra lényegesen alkalmasabbak voltak. A rozs szalmáját takarmányozásra csak legvégső esetben használták.

termesztése viszont jelentős volt. Ezt elsődlegesen a Kápolnai tanyán végezték, ahol 1850-ben a bükkönykaszásoknak 15 és fél napra fizettek, a gyűjtőknek 19 Ft 15 xr-t adtak. A férfiak naponként 1 Ft-ot, az asszonyok pedig ennek negyed részét kapták. A megtermelt mennyiségre lehet következtetni abból, hogy a rakóknak tíz napra volt szükségük a behordásra (11 Ft 45 xr.) Külön gondot fordítottak a bükkönymag termesztésre. Ennek levágása 2 napot igényelt, és az igényesebb munka miatt a kaszásoknak emelt bért fizettek, naponként 1 Ft 15 xr-t. Ennek beszállítását 3 ember két napon át végezte. Nem lehetetlen, hogy a termelt vetőmag egy részét értékesítették is: 1857-ben 16 véka bükkönymagot árvereztek el 32 pengőforintért.

A szántóföldi takarmány egyre nagyobb részét képezte a tök, amit minden bizonnyal már ekkor is részben a kukorica köztes növényeként termesztettek. Egy ennyire széttagolt gazdaságban egy-egy birtokon érhetően nem folyt olyan összetett növénytermesztés, mint egy középbirtokos lényegesen szerényebb méretű tanyáján. Ez a termék a takarmányok között biztosan periférikus maradt. Az viszont kétségtelen, hogy még ennek a termesztésére is számottevő gondot fordított a gazda. Az 1853-ban termelt tökből a késő ősszel elkészített leltárba még bekerült Monostoron négy kocsyi tök, amelynek jelentős részét akkorra már nyilván a szántást végző ökrök, lovak és az ott telelő jószágok felélték.

A másik fontos takarmánynövényről, a répáról a szentkirályi tanyán készült feljegyzés: egy kis darab „burgundiai” répát említenek. A Sárogházi tanyán 1853. december 18-án történt árveréskor 25,5 zsák répa talált gazdára, melyért 44 pengőforintot és 20 xr-t. adtak. Ha nem is fontosságának megfelelő mennyiségben termesztették, de már célszerűnek látták, hogy folyamatosan bevonják a takarmányozásba, vagy legalábbis komoly kísérletet folytattak hasznosságának felmérésére.²⁴⁵

e/ Szőlő- és gyümölcsstermesztés

Bár Kecskemétet és környékét nem számítják az úgynevezett történelmi borvidékek közé, de kétségtelen, hogy szőlő- és gyümölcskultúrája csaknem egyidős több híressé vált bortermelő tájegység szőlőtermesztésével. Tudjuk, hogy I. Géza királyunk 1075-ben kelt oklevelében már említést tesz az Alpár környéki (a mai Szikrában lévő) szőlőkről. A város legrégebbi feljegyzései is egyértelműen tanúsítják ennek a kultúrának folyamatos létét. A hódoltság alatt a defterdárók rendszeresen vetettek ki adót az itteni bortermelőkre.²⁴⁶

Az adóösszeírások egyértelművé teszik azt, hogy a XVIII. század elején is igen széles körben termesztettek a kecskeméti gazdák szőlőt és gyümölcsöt. Az 1707. évi összeírás szerint a 663 gazda közül 529 (79,8%!) termelt olyan mennyiségben bort, hogy azt célszerű volt megadóztatni. Ladányi Pál ekkor 8 akó bor után adózott. Ez a mennyiség nyilvánvalóan csak a család igényeinek a kielégítésére volt elegendő, miként ekkor a gazdák többsége is elsődlegesen saját szükségletére termelt. 1728-ban Ladányi I. Gergely már 26 akó bor után fizetett adót, amelynek egy részét minden bizonnyal értékesítette. Ez a néhány adat is jelzi, hogy a városon belül a szőlőtermesztés a gazdák jelentős hányadánál már nemcsak az önellátást szolgálta, hanem

²⁴⁵ BKMÖL XIV. 65. 2. tétel 4. sz. I. és mellékletei.

²⁴⁶ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2002. 132., 134. A budai pasának 1598-ban a különféle ajándékok mellett fél zsák almát és 11 pint bort vittek a kecskemétiék. BENDE László, 1929. 11.; MÉSZÁROS László, 1979. 80–81.

a gyorsan növekvő népesség révén a bővülő helyi piac, a helyi igények kielégítését is, mivel biztos és rendszeres pénzbeli bevételt eredményezett. A családon belüli gyarapodásnak, a vagyoni réteggépzésnek is kétségtelenül egyik eszközévé vált. Ennek eredménye, hogy 1757-ben már a szőlőjében termett 70 akó bor után fizetett adót, ami azt jelenti, hogy a tényleges termés (a városnak beadott tizeddel együtt) közel 80 akó, azaz kb. 40 hl lehetett. Ez az adat a család szőlőjének a méreteit is segít meghatározni. A korabeli terméshozam mellett legalább másfél-két holdnyira kell tennünk ezt a területet. Nem árt utalni arra, hogy 51 akónál nagyobb mennyiség után adót Kecskeméten csak egy nemes és 25 nem nemes gazda fizetett. Tehát Ladányi Boldizsár kétségtelenül a legjelentősebb bortermelők közé tartozott a városban.²⁴⁷

Nem lehet tehát véletlen, hogy a következő évtizedekben is a szőlő területének bővítése a család gazdasági törekvésein belül, ha nem is volt meghatározó, de mindenképpen fontos helyen áll. A família nagy vagyonszerzője, II. Gergely pontosan felmérte a szőlőtermesztés hasznát, még inkább az új szőlők telepítéséből származó távlati előnyöket, és minden lehetőséget megragadott arra, hogy a város határában a család tagjai és a maga számára erre alkalmas területet tudjon szerezni. A korábban örökölt néhány holdnyi szőlőt újabb részekkel bővítette. A Széktó környékén lévő szőlők felső végén 1807-ben osztott ki homokot a városi tanács. Ez lett az úgynevezett Úrihegy. Itt összesen 548 holdat telepítettek a következő években. A telkek kiosztása során felvett jegyzőkönyvben 44 tétel található. A birtokhoz jutás néhány feltételét is meghatározták. A tanács döntése egyértelműen a jobb módúak érdekeit képviselte. Kizárólag csak házzal rendelkező gazdák vásárolhattak, tehát a zselléretet eleve kizárták ennek lehetőségéből. A legkisebb parcella 2,4, a legnagyobb 6 hold lehetett. Az első tíz évre a tulajdonosok mentesültek minden adótehertől, később viszont vállalniuk kellett az adókat és a szolgáltatásokat is. A jegyzőkönyvben a 32. szám alatt található Ladányi Gergely, aki 30 forint ellenében 5 hold homokot szerzett. A sorban következő személy pedig fia, Sándor, aki ekkor már önállóan gazdálkodott, és a város egyik vezető tisztségviselője volt. Neki 4 holdat juttattak 24 forint ellenében. Alig néhány évvel később újabb lehetőség nyílt homok vásárlására: 1810-ben Ballószögben, a Páhi út mellett történt parcellázáskor árverés során szerzett mind maga, mind pedig Sándor fia számára négy hold homokot 12 forintért.²⁴⁸

²⁴⁷ Az adatok a BKMÖL IV. 1504/m 3. jelzett éveiből valók. A legjelentősebb bortermelők között két kiscgazda, két közepes birtokú gazda és 21 nagygazda volt. A 22 forint és 15 krajcár adót fizető Ladányi Boldizsár egyértelműen a gazdag parasztok közé tartozott, bár voltak többen, akik 40 forint feletti adó fizetésére voltak kötelezve. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1989. 196–198.

²⁴⁸ Az 1807. évi tanácsi jegyzőkönyvben az 1902. t.sz. alatt rögzítették a döntést. A cél: „...homoknak meggátlása és a lakosság szorgalmának nevelése végett az ott fekvő homokos részből ... szőlő és erdő ültetése végett...” szakították ki a közlegelőből. BKMÖL XV. 8. Balla János Kecskemétre vonatkozó jegyzetei. 2. k. 6–9.

A hivatalos „árverésre” 1810. július 4-én került sor. A kiosztást pedig 1811. március 28-án végezték. Egy főnek maximum 4 holdat lehetett megvásárolni, a holdankénti árat 3 forintban határozták meg. A kiosztott terület csaknem kivétel nélkül a város befolyásos, vagy legalábbis jómódú gazdáinak, embe-reinek a tulajdonába jutott. Köztük volt dr. Sény János, a neves orvos, Buttinger patikus, valamint Ladányi Gergely szenátor és ifjabb Ladányi Gergely is. BKMÖL XV. 8. 2. kötet, 10–21.

A futóhomok felvásárlásának célszerűségét mi sem érzékelteti jobban, mint az a tény, hogy betelepítése után egy évtized múlva után ezt a 12 forintért megvásárolt területen lévő szőlőt már több mint százszorosaért lehetett értékesíteni. Ladányi Gergely négyholdas homokparcelláján telepített szőlőjét

Birtokai megszerzésének idejét pontosan nem tudjuk ugyan követni, de a végrendeletében foglaltak alapján képet alkothatunk eredményéről. Krisztina leányának a Széktónál levő szőlőhegyen egy négy és fél pászta részt hagyott, amely több mint négyszáz útból állott, és értékét 1200 forintra becsülte. Eszter leányának ugyancsak a Széktónál levő szőlőjéből további két pászta jutott, amelyet 600 forintra értékelt, tehát kb. 200 útból állhatott. Sándor fiának a Hegedűs közön lévő, úgynevezett Vadas-szőlőt hagyta örökül, amelynek méretére és értékére vonatkozóan nem tett említést. Kisebbik fia, Gergely két szőlőt örökölt: a Kiskőrösi közön, az úgynevezett Balla-szőlőt és a közelebből nem határozott Gábor-szőlőt.

Miként utaltunk már rá, az előző évtizedekben is olyan jelentős mennyiségű bort termelt a család, hogy abból számottevő mennyiséget tudott értékesíteni. A város kocsmáiba 1789-ben Ladányi Boldizsártól két hordóban 18 akó bort vásároltak meg, amelynek értéke 70 Ft, 12 xr volt. Ugyanebben a nyilvántartásban Ladányi Gergely, a város főjegyzője 24 hordó bort szállított, amely 213 és fél akó volt (kb. 120 hl), és 726 forintot kapott érte.²⁴⁹ A következő években már lényegesen kisebb tételeket rögzítettek neve után. 1791-ben 70 akót, 92-ben 101 akót, és később is a századfordulói 53-104 akó közötti mennyiséget szállított. Nem lehetetlen, hogy a korábbi évben üres edényeit másoktól vásárolt musttal töltötte fel, és ezeket is értékesítette.

A polgári forradalmat megelőző állapotokat, a szőlőműveléssel kapcsolatos munkálatokat és kiadásokat elsődlegesen III. Gergely gazdálkodásán és feljegyzései segítségével lehet elfogadhatóan rekonstruálni. Miként utaltunk már rá, apjától két szőlőt örökölt. Akkor még nem történt említés a Kápolnai tanyán telepített szőlőről, tehát ennek ültetése minden bizonnyal III. Gergely nevéhez köthető. Az 1840-ben és 1843-ban készített hivatalos vagyonbecslésben viszont már a jegyzőkönyvbe vett értékek között találjuk ezt is. Első helyen a Széktői hegyen lévő jelölték meg, amely kb. 500 útból állott és 2000 forintra becsülték. Az Új-szőlőkben, Úrihegyben lévő szőlője 800 útból állott és 4000 forintra taksálták. A Mária-kápolnánál levőnek külön sem nagyságát sem értékét nem határozták meg, hanem csak azt, hogy jobbára szántóföld „és melyen szép szőlő és erdőcske is vagyons”.²⁵⁰ A feljegyzések alapján arra következtethetünk, hogy 1848 táján már négy különálló szőlővel rendelkezett Ladányi Gergely, mivel húga szőlőjével kapcsolatos gondokat is ő vállalta. Már ezekben az évtizedekben a jobb módú gazdák sorra kapáslakásokat építettek a telepítéssel egy időben, annak érdekében, hogy a felmerülő munkákat könnyebben tudják szervezni. A ránk maradt feljegyzések szerint utolsó éveiben a Sárogházi szőlőbe kapásnak Györki Jánost, a Balla-szőlőbe Domokos Jánost, a Kápolnai tanyán

1843-ban 4000 forintra becsülték! Valójában ennél jóval nagyobb értéket képviselt. BKMÖL IV. 1504/c 172. 1843.

²⁴⁹ Ez az összeg éves hivatali fizetésének, bérének kb. másfélszerese volt.

Ötszáz forinton felüli összeget ebben az évben nyolc szállító kapott. Ladányi Gergelynél nagyobb mennyiséget viszont csupán kettő, akik kereskedők voltak. BKMÖL IV. 1510/a 1788/89 és 1800/1801 közötti évek. Borok vásárlása.

²⁵⁰ BKMÖL IV. 1504/c 172. 1840, ill. 175. 1843. Méreteire enged következtetni az a tény, hogy itt is külön házat épített egy kapás számára.

Érthetően az egyes szőlők értéke jelentősen eltért egymástól. A hivatalos vagyonbecslésekben fellelhető néhány adat ezt jól érzékelteti: Szekeres Pál 680 út szőlője 4500 forintot ért (a=6,62 váltóforint). Végh József 100 útból álló szőlője 1200, Soós Sándor 190 út szőlője a=6,3 vft. Újházi Kovács Pál 260 út szőlője 3000 vft. (a=11,5).

lévő szőlőbe Bozsik Pált és a Fekete-szőlőbe az előző évben is kapásként dolgozó Cziriák Andrást fogadta meg.²⁵¹ Mivel az egyes szőlőtelepeknek ekkor még nem volt hivatalosan megállapított nevük, rögzített telekszámuk, legtöbbször a korábbi tulajdonos nevével határozták meg a családi feljegyzésekben.

Az egyes gazdák tulajdonában lévő szőlők nagysága erősen eltérő volt régtől fogva. A többség 100 és 300 út között változott. A század elején történt parcellázások során a jobb módú gazdák számottevően megnövelték szőlőterületüket, és egy-egy birtokos több szőlőt is megszerzett. Szenátor Demeter János öt helyen lévő szőlőbirtokot hagyott özvegyére. Ezek között a legnagyobb 900 útból állt, de a többi lényegesen kisebb volt: 114, 75, 80, ill. 77 útból álltak a részben örökölt, részben vásárolt pászta. Az egyik legnagyobb egy tagból álló szőlőültetvénye Bozsó Jánosnak volt Ballószögben, ahol 1 800 út szőlőt telepített, mellette 6 hold új erdőt és 2 hold új gyümölcsöst. Ezek ismeretében kétségtelen, hogy Ladányi Gergely mindenképpen a város legjelentősebb szőlősgazdájának egyike volt, akinek ugyan négy részre tagolódtott a szőlőbirtoka, de mint láttuk, mindegyik külön-külön is jelentős nagyságú terület volt.

A szőlők célszerű megművelését, ezzel együtt értékét is számottevően növelte azok felszereltsége. Még szerényebb birtokokhoz is már évtizedek óta legalább szüretelőhely tartozott, valamint kút és kunyhó, ahol a szerszámokat és a legszükségesebb eszközöket tárolták. A jobb módú gazdák kapáslakásokat létesítettek birtokaikon. Szeder Farkas József Széktői birtokán a 160 út szőlőben is megtalálható a kapáslakhely és a szüretelő hely. Demeter János „Új-hegyben” lévő 900 útból álló szőlőjében szoba, konyha, kamra állt a gazda és családja rendelkezésére, és mellette egy külön kapáslakhely. Csányi János 500 útból álló szőlőjében is sajtóház és kapáslakhely épült.²⁵² Amint erre már utaltunk, a Ladányi-szőlőbirtokok mindegyikén volt kapásház, hogy a megfelelő szakembert és az ottani értékek őrizetét időről időre biztosítani tudják.

Kecskeméten a bort szinte kivétel nélkül a városban lévő házakban tárolták a gazdák. A szegényebbek sok esetben kamrában, ahol a megfelelő hőmérsékletet sem a tél folyamán, sem pedig a nyári forróságban nem tudták boruk számára biztosítani. Ezért vagy arra kényszerültek, hogy a hideg beállta előtt értékesítsék, vagy komoly károsodást szenvedett az, és így az értékesítés során igen nagy hátrányba kerültek. A Ladányi-házban régóta egy jól kiépített, nagy pincében tárolták a termést. A negyvenes években viszont már esetenként olyan jelentős mennyiségű bor termett, illetve halmozódott fel, hogy ez sem volt elegendő. Ezért a református egyháztól kibérelték a piac melletti épületük pincéjét hosszabb időre. Itt 1853-ban a vagyonleltár felvételekor 398,75 akó ó- és új fehér bort találtak vasas hordókbán, amelynek értékét 1223 forintra taksálták. A 79,5 akó befogadású üres hordókat pedig 53 forintra. Az új termés nagyobb része a leltározás idejéig még nem forrt ki, és még nem került a pincébe.

Az igényesebb bor előállításához a Ladányiak régtől fogva gondoskodtak a megfelelő tároló edényekről. A leltározók csekély kivételtől eltekintve vasas hordókat vettek nyilvántartásba. Faabroncsos hordókat ekkor már vélhetően tartósabb tárolásra náluk nem használtak, legfeljebb a borok kezelése, átfajtása alkalmával vet-

²⁵¹ BKMÖL XIV. 65. 2. tétel 4. sz. I/Jegyzetköny 49–127.

²⁵² BKMÖL IV. 1504/c 171. 1838., 171. 1839., 172. 1840., 172. 1841.

ték ezeket igénybe. A borászattal kapcsolatos eszközeik szerszámaik is a korabeli paraszti gazdaságokéval egyeztet meg. Mindenképpen feltűnő, hogy igényesebb felszereléseket nem találtak a leltározók. Azt sem tudjuk, hány szőlőprés volt a gazdaságban, még kevésbé azt, milyen jellegűek, illetve minőségűek volt azok. Pedig a városban lévő kisebb ház padlásán még „egy rossz szőlő-malom” sem került el figyelmüket.²⁵³

Ezen nagyon hézagos adatok alapján sajnos nem lehet tárgyilagosan megbecsülni, valójában milyen mennyiséget termelt az egyes években az igazán jelentős méretű szőlőbirtok. Nem szólva arról, hogy a becslők az esetek nagyobb részében igen szigorúan, a tényleges értékektől eltérően ítélték. Néhány más gazdánál készült becslés feltétlenül segíthet abban, hogy a hasonló nagyságú szőlők hozadékáról pontosabb képet kapjunk. Könyves Sándor Borbás közlő 21 út szőlőjéről azt állították 1840-ben a szemtanúk, hogy esztendőnként öt akó bort terem. Sándor Ferenc háromkapás, 155 útból álló szőlője, öt egymás után következő évek átlagát véve alapul, esztendőnként 35 akót termelt. Szeder Farkas József Széktóban lévő 160 útból álló szőlője a becslők szerint „közép termést felvéve ... a legrosszabb esztendőben is 60 akó törköjös bort ad, ennek viszont felét (mivel városunkban a szőlőket feliből mívelni szokták) a reá teendő költségek le húzván, marad csupa haszon 30 akó bor... bé hoz 75 váltóforintokat.” Ugyanennek a gazdának a valamivel távolabb levő 350 útból álló másik szőlőjéről azt állapították meg, hogy „közép termést feltéve ad 200 akó törköjös bort, mellynek felét a munkáltatásra le húzván, tiszta haszna marad 100 akó... béhoz 250 váltóforintokat.”²⁵⁴

A szőlő- és gyümölcsültetvények mindig fokozott gondoskodást, sok munkát kívántak. Éppen ezért Ladányi Gergely mind a négy szőlőjében tartott egy-egy kapást. Az 1848. évben a Sárogházi szőlőbe Györki Jánost fogadta meg, aki egy évre 60 forintot, egy pár csizmát és egy kocsit fűtőt, szalmát kapott. A Balla-szőlőbe kapásnak Domokos János jelentkezett, aki 40 forintot, két pár fehér ruhát, vagy 16 rőf vásznat, egy pár csizmát, 5 véka rozst és 5 véka árpát alkudott ki. A Kápolnai tanyaán lévő szőlőbe Bozsik Pál került, aki 60 Ft-ért és egy pár csizmáért szegődött arra az esztendőre. A Fekete-szőlőben Cziriák András vállalt munkát, akinek konvenciója 40 Ft, és ugyanazok a naturáliák lettek, mint Domokosé.

Ezek a kapások viszonylag gyakran váltogatták egymást és kialakított bérük is erősen változott. „Sárogházi kapásnak 1852-ik évre megfogadtam Buzás Mártony Bénit, kinek bére 35 Ft. készpénz, 35 véka élet, vagyis 20 véka rozst, 15 véka árpa, 35 font szalonna, 35 font hús, 35 font só, 35 icce kása, 35 icce tarhonya, egy pár csizma; mely bérért tartozik a szőlőt megkapálni és betakarni, szinte bekötözni, bujtani; adok segítségre valamint a hernyózáshoz is; a télen trágyát elhordani tartozik...”. Hasonló feltételek mellett vállalta a munkát 1850-ben a Kápolnai szőlőben Blaskovics Ferenc is, aki a fentiekén kívül kapott még „egy pár jó fejelés csizmát”, egy tavaszi malacot. A „két véka vetés” fejében vállalnia kellett a méhek gondozását. „Ezen bérért tartozik mindenféle munkáját a szőlőnek elvégezni, kivéven a tavaszi kapálást és metszést... A veteményezés, széksó-seprés és kácsatartás feliből

²⁵³ A leltározók a Kápolnai szőlőben azt rögzítették, hogy „Túri István kapás számadás alatt” van, és az „500 út szőlő függő termése 76 Ft, 12 xr-ra volt tehető”. Ballószögben a „480 út szőlő függő termése 93 Ft, 20 xr.” A Széktó-hegyen lévő szőlőben „470 út idei függő termése 141 Ft, 30 xr.” XIV. 65. 2. tétel 4. sz. I. 14–17.

²⁵⁴ BKMÖL IV. 1504/c 172. 1840. V. 15., 1840. II. 17. és 1840. VII. 3.

lészen...”. Ugyancsak a Kápolnai tanyára az „1851. évre kapásnak egyszersmind kertésznek ... [felfogadták az ott lévő szőlőbe] Komjáthi Jánost ... készpénz 65 v. Ft, 40 font szalonna, 25 véka roz, 15 véka árpa, 2 vágó-birka bőr nélkül, egy malac, két eke vetés, egy embernek egy heti munkája az én kenyerelemen... Az árkokon és azok közt [lévő]... füvet feliből lekasználhatja. Aprójószágból csak kácsát tarthat feliből. Egyéb eránt ezen bérért tartozik a szőlőmet a tavaszi munkáján és szedésin kívül mindenféle munkáival ellátni, tisztán tartani... A veteményt feliből, amelyre egy icce petrezselyem és egy icce sárgarépa magot adunk, és szinte széksó seprését is feliből teheti. Méheimre gondot viselni fog.” Szinte egyedülállóan egy kiegészítéssel is ellátták: „Aki ezen egyezséget megmásolandja, tartozik bármelyik fél 5 pengőforintot fizetni.”

Csak 1848-tól találkozunk a Ladányi-birtokok között a Fekete-szőlővel. Előzvegüült hűgától ekkor vehette át ennek a birtoknak az irányítását. Ez is kb. 450-500 útból állhatott, mivel csaknem ugyanolyan feltételek mellett fogadták meg ide is a kapást. „Fekete- új szöllei kapásnak Fekete Györgyöt [megfogadtam] készpénz 40 Ft, 40 font só, 40 font szalonna, 40 icce kása, 2 véka kétszeres tarhonyának való, 25 véka roz, 15 véka árpa, egy pár csizma, egy porció kukoricaföld dézsmájából, és egy porció krumpliföld szinte dézsmájából... egy kocsi szalma, jövő nyáron kiadandó... tíz véka örlés vízi-malomban... Mely bérért tartozik mindenféle munkáját a szőlőnek, kivéven a tavaszi munkáját és a szüretelést, becsületesen elvégezni és tisztán tartani köteles... egy pár vágó-birkát bőr nélkül adok...”²⁵⁵ Talán nem felesleges megjegyezni, hogy a kapáslakokban gyakori személycserére vélhetően azért került sor, mivel a gazda nem járt el különösebben bőkezűen a feltételek megszabása-
kor.

E néhány hosszabb idézet, illetve felsorolás remélhetőleg nem felesleges, mivel feltétlenül segít abban, hogy mind a kapások feladatait tisztábban lássuk, mind pedig abban, hogy ezeknek a szinte társadalmi réteggént jelentkező embereknek az életkörülményeit felmérhessük. A kapások számára érthetően nem csak az akkori viszonyok között elfogadható lakást biztosította a gazda, hanem mindegyik családtagjaival együtt fennmaradó idejével, munkarejével szabadon gazdálkodhatott. Művelhették a részes kukorica- és krumpliföldjeiket, vállalhattak különféle feles bérletet, illetve ugyanannál a gazdánál vagy akár másnál arató részesek lehettek, napszámos munkát végezhettek.

A ránk maradt adatok alapján a Ladányi-szőlők méreteit ismerjük, és rendelkezésünkre állnak a megmunkálásukkal kapcsolatos adatok is, ezekből kiindulva a korebeli szőlészet gazdaságosságára is elég pontosan tudunk következtetni.

A Balla-szőlőben, amely a Széktői szőlővel azonos nagyságú, 470 út volt, a tavaszi kikapálást 1850-ben 39 fő végezte, kiket név szerint felsoroltak, és napi egy forintért végezték a munkát. A metszést 14 fő végezte el ugyancsak egyetlen napon. Ők is hasonló bért kaptak. A következő évben 32 fő végezte el a kikapálást egyetlen napon, de nekik jóval nagyobb napszámért fizettek. A metszést ekkor 15 fő végezte el. Az ő bérük is 1 forint és 28 krajcár volt.

²⁵⁵ BKMÖL XIV. 65. 2. tétel 4. sz. I/Szolgák bérének jegyzéke 1849–1853. és I/Jegyzetkönyv 1832–1853. A többi szerződött kapás is – kisebb eltérésekkel – hasonló feltételek mellett vállalta munkáját.

A Kápolnai tanyán, ahol 500 út szőlő volt, 1850-ben a „kapáltatást átaljában kiadtam 25 v. Ft.” A „metszők voltak 17-en”. Valószínűleg természetbeni juttatás is járult a kialakított készpénzhez.

A Ballószögben 480 út szőlő várt művelésre. A „Sárgaháznál kapásoknak ...[1850-ben] két nap 20-an per 22 garas napszámanként, 40 nap, fejenként 2 Ft, 9 xr.” Összesen 43 Ft. A metszők két nap, 10 napszámban 11 Ft és 30 xr-t kaptak. A két munkafajtára összesen 54 Ft. és 30 xr kellett.

A Fekete-szőlő a Széktói birtokkal volt csaknem azonos nagyságú. Itt a „kapáltatás 43 napszám... metszés 23 napszám per 27 garas, összesen 89 Ft. és 6 xr.”²⁵⁶

Érthetően más formában is vállalták a tavaszi szőlőbeli munkákat. A Sárgaháznál 1853-ban „a szőlő kikapálást kiadtam Mártony Béni és Balázs Györgynek, kiknek fizetek 30 vft-t, 12 kenyeret, 12 icce kását, 12 icce tarhonyát, 5 font szalonát, 5 font húst, 2 icce pálinkát, 40 icce bort.”

A koratavaszi munka egyik kisebb része volt a kiveszett tőkék pótlása, amit az esetek többségében bujtással végeztek. Miként láttuk, néhány esetben a kapást kötelezték ennek elvégzésére. Úgy tűnik, hogy 1852-ig jelentősebb kipusztulás károsította az ültetvényeket a Ladányi-szőlőkben, mivel mind a négy birtokon jelentős pótlást kellett elvégezni. A bujtóknak napszámberbe 50 xr-t fizettek. A Sárgaházi tanyán 3 ember 17 napszámot töltött el vele. A Balla-szőlőben 10, a Kápolnai tanyán 6, a Fekete-szőlőben pedig 24 napot kellett erre a munkára szánni, ahol 18 napszámért 1 Ft és 15 xr-ral fizettek, a többit ott is 50 xr-ral. Tehát összesen 65 Ft-ot és 50 xr-t fordítottak a pótlásra.

Abból adódóan, hogy a nyári munkák elvégzését a kapások vállalták, ezek napokban kifejezhető munkai igényéről kevesebbet tudunk. Csupán a Sárgaházi-szőlőről maradt egy feljegyzés: itt a kötözők 30 xr-os napszámberért dolgoztak, és 18 napszámot kellett ezért a munkáért fizetni.²⁵⁷

Valamivel bővebben maradtak fenn adatok a legfontosabb őszi munkáról, a szüretelésről. Itt a különféle intenzitású munkák végzését érhetően erősen eltérő módon díjazták. A felhasznált munkaidő a betakarítás során évenként jóval nagyobb eltérést mutathatott, mint bármelyik más folyamatnál, mivel a termés mennyisége ezt döntően meghatározta. A Sárgaháznál 1850-ben „...napszám csöbörhordóknak 45 xr, gázoló 50 xr, szödő 30 xr.” A gázolást 1 fő végezte három napon át. A szedés két napon át tartott, 7 nő végezte. A harmadik napon 4 szedőnek fizettek. A hordómosó egy napra 37,5 krx-t kapott. A csöbörhordók száma 5 volt, ugyancsak két napig. Ez a munka összesen 13 Ft. és 27 xr-t vett igénybe.

A következő évben csöbörhordásért 8 napszámot, gázolásért 5 napszámot kellett fizetni, a szedést 7 fő végezte, nekik 25 napszámot adtak.

A Balla-szőlőben (Széktó) 1850-ben a csöbörhordásért 1 forint és 18 xr., a szedőknek 20-25 xr. közötti összeget fizettek. Az összesítés szerint 41 forint és 13 xr. kifizetése vált szükségessé.

A Kápolnai tanyán lévő szőlőről csak 1851-ből vannak adataink a szüretelési munkákkal kapcsolatosan. Itt október 14-én kezdték ebben az évben a szüretet: „...napszám az embereknek 1 Ft, szedőlányoknak 45 xr.” A csöbörhordást négy fő

²⁵⁶ Nem árt utalni arra, hogy a szőlőkben nem kizárólag az utak száma határozza meg a munka nagyságát. A tőkék száma, a karbantartás milyensége is számottevően módosíthatja a tényleges időráfordítást.

²⁵⁷ BKMÖL XIV. 65. 2. tétel 4. sz. I/Szolgák bérének jegyzéke 1849–1853.

végezte, kiknek 19 napszámot fizettek ki. Az öt napon át dolgozó egy fő gázoló 1 Ft 6 xr napszámot kapott. A szedés 5 napon át tartott, és 24 fő végezte (1-5 napon át), akik összesen 57 napszámért kaptak fizetséget. Két szűrő 11 napszámért kapott bért. A törkölyt gázoló 3 főnek 10 napszám után fizettek. A három „hordóleeresztő be-tyárnak” összesen 2 Ft 20 xr-t adtak.

Ezek az adatok azt jelzik, hogy a nagyon munkaigényes szőlőtermesztésnek nem a legköltségesebb munkafolyamata volt a szüretelés. Ezt igazolja az is, hogy 1852-ben „Szüretelés mind a négy szőlőben került 132 Ft 55 xr.”

Sajnos nem rendelkezünk több évről egyformán pontosan rögzített adatokkal, így igen nehéz megállapítani, hogy egy-egy esztendőben milyen kiadással járt a négy szőlő munkáltatása. Az itt található elég esetleges adatok alapján 700-750 forint közötti összegre tehetjük ezt. A Ladányi-birtokokon a szőlővel való gazdálkodás rentabilitását sajnos csupán egyetlen adat segítségével tudjuk illusztrálni, amely adat viszont nem is teljes. Az „1853. október 12. szőlőtermés és udvarbeli trágya elárverezési jegyzőkönyv” szerint a Ballószegben 138,5 akó törkölyös bor termett, melynek akóját 40 pengőkrájcárjával 92 pft és 20 xr-ért adták el. A Kápolnai tanyán 95,25 akó törkölyös bor akónként 48 krajcárért talált gazdára, és 76 pft, 12 kr. járt érte. A Széktónál lévő szőlőben 141,5 akó bor termett, és ennek akóját egy pengőforintért tudták értékesíteni. Így a három szőlőben az össztermés 310 pft és 2 krajcárt eredményezett. Fel kell viszont hívni a figyelmet arra, hogy itt az ún. Fekete-szőlő termése nincs feltüntetve. A megmunkáltatásával kapcsolatos kiadások itt voltak a legnagyobbak, így valószínűleg a termés is itt volt a legjelentősebb. Tehát nem túlzunk, ha itt legalább 150 akó bor termését tételezünk fel. Ennek figyelembe vételével a szőlőtermés értéke 460 pengőforint lehetett. Ez 1150 váltóforintnak felelt meg. Figyelembe kell egyben venni azt is, hogy a még ki nem forrt bor a legrosszabb időben és árverésen, a korabeliek által nem véletlenül kótya-vetyének nevezett módon talált gazdára, tehát a tényleges értéken jóval alul. Mindenképpen szükséges néhány más adatot is felidézni, hogy realisabb képet tudjunk alkotni a Ladányi-birtokok szőlőtermelésének rentábilisabb formájáról.

1851-ből Ladányi Gergely borának értékesítéséről feljegyezte: „Bort eladtam a pincéről 117 akó fehér bort per 9 Ft. Sz. Miklósi Burián úrnak 24-ik Junii. Foglalat adott 90 pft = 225 Ft. Jár érte 1053 Ft. Madari János megvett 12 akó bort 8 forintjával, április 8-án, 96 Ft. Madi Sándor Zölderdei csárdába kocsmáros megvett 12 akó bort 9 Ft-jáva 108 Ft.”

Ez a néhány adat komoly támpont lehet számunkra, még akkor is, ha tudomásul kell vennünk, hogy a bor árát valamelyest befolyásolta az egyes évek termésének bősége vagy szűkössége is. Az egyik fontos tényező, amelyre figyelniünk kell, hogy egy jó gazda csak a következő évben április és június táján adta el borát. Ősszel nem értékesítette azt, hanem esetleg még vásárolt is saját terméséhez, hogy üres hordait feltöltse. Az időbeli eltolódás és az értékesítés körülményei közötti különbség eredményezte alapvetően azt, hogy ősszel csak 0,67-1,0 pengőforint értékben talált gazdára a kótyavetye során a félkész állapotban levő bor, míg a minőségi termékért akár nagyobb távolságból is eljöttek, és 3,2-3,6 pengőforintot adtak érte. Tehát normális körülmények között a gazda még a későbbi költségek beszámítása mellett is 3-4-szeres áron tudta értékesíteni áruját. Ezt erősíti meg az is, hogy a református egyháztól bérelt pincében kb. 200 hl, azaz 398,75 akó ó- és új fehér bort adtak el hordókkal együtt akónként 3 pft és 4 xr értékben. Az ekkor kótyavetyén értékesített bor

értéke tehát kb. 2500-3000 váltóforintnak felelt meg. Minden bizonnyal a tárolt mennyiségben korábbi évi termés is lehetett. Ennek figyelembe vételével sem túlzás az a megállapítás, hogy a szőlőkből származó bevétel mindenképpen meghaladta a különféle munkabérek kétszeresét. Tehát a Ladányi-szőlők a gyümölcsösök nélkül is évenként kb. 800-1000 forint közötti tiszta hasznot biztosítottak gazdájuknak.

*

Kecskeméten a szőlőtermesztés ikertestvére volt régtől fogva a gyümölcsstermesztés. A XVI. századi török defterek is utalnak az itteni gyümölcsösökre.²⁵⁸ A XVII. századból pedig már adásvételről is hírt kapunk: Szíjjártó Istvánné, aki Garai Bertalan árváinak tutora volt, az „...ő árváinak gyümölcsös kertét eladta...” 1659-ben.²⁵⁹ A kecskeméti gyümölcsösök nemcsak kiterjedtek voltak, hanem már ekkor is igen komoly hírnévnek örvendtek. Ennek egyértelmű bizonyítéka az, hogy a XVIII. század elején, amikor a belga királyi udvar nagy gyümölcsöst létesített, Grassalkovich Antal herceg közvetítésével kecskeméti gyümölcsfákkal látták el a kertet. A herceg a kecskeméti gyümölcsfák értékét maga is olyan kiválónak látta, hogy néhány évvel később, 1719-ben gödöllői gyümölcsösébe innen kért csemetéket.²⁶⁰ Ez a hírnév tartósan bizonyult, és újabb megrendelések jöttek az arisztokrácia köreiből: 1726-ban Orczy István kért Bende Mihály kecskeméti tanácsnoktól két-három éves alma- és körteoltványokat „tíz s tizenkét vagy többet is pénzemért”.²⁶¹ 1739-ben pedig a megyei alispán kért oltványokat.²⁶² És ki tudja hányan voltak, akiknek kéréséről, vásárlásáról nem maradt fenn írásos emlék.

Nem lehet véletlen, hogy Csányi János 1840-ben a város és az itt élők egyik legfőbb érdemének említi: „Ki a várost mintegy ezer ölnyi szélességű zöld szalaggal majd egészen körülkoszorúzó szőlőskerteket távolabbról nézi, azt hihetné, hogy valóságos erdőséget lát: oly sűrűen díszlik azokban a buján-növekedett gyümölcsfák minden neme: a homok, mellyett régebben a természet átkának gondoltunk, e részben is megmutatta, hogy ügyes szorgalom által többféle szükségleteink kielégítésére alkalmasabb, mint az agyagföld.”²⁶³

A Ladányi-birtokok gyümölcsöseivel kapcsolatos feljegyzések talán még hézagosabbak, mint a gazdaság frekvenciáltabb területein. Valójában csak a Sárgaházi tanyán lévő gyümölcsösről van érdemi adatunk. Persze az sem lehetetlen, hogy a többi szőlőben nem volt meghatározó, talán még jelentős sem a gyümölcsfák száma. Mivel mind a fák gondozása, mind a gyümölcs begyűjtése, szállítása és értékesítése rendkívül munkaigényes volt és nagy szakértelmet kívánt, ezt csak napszámosmunkával tudták elvégeztetni. Minden bizonnyal a jelentős költségek, a kevésbé kiszámítható árak és a telített helyi piac miatt eltekintettek attól, hogy minden szőlőben telepítsenek nagyobb számban gyümölcsfákat.

²⁵⁸ MÉSZÁROS László, 1979. 80–81.

²⁵⁹ BKMÖL IV. 1504/a 2.

²⁶⁰ BENDE László, 1929. 73.

²⁶¹ BKMÖL IV. 1504/y 36.

²⁶² BKMÖL IV. 1504/h 76., 88.

²⁶³ CSÁNYI János, 1840. 79.

Még a Sárospataki tanyánál lévő gyümölcsösről is igen hézagosság, valójában esetlegesek adataink. A gyümölcsösök gondozására csupán két alkalommal történt utalás. Az első 1851-ben: „Sárospataki szőlőben hernyóztattam; napszámber 30 xr.” Hét fő 32 napszámot töltött ezzel a munkával, és 16 forint volt a bérük. A másik, amely 1852-ben készült, sem bővebb: „Sárospataknál a hernyózás került 20 napszám 25 xr, 28 napszám 30 xr.”²⁶⁴ Ezek az adatok kétségtelenné teszik, hogy itt jelentős számú gyümölcsfát kellett gondozni. Sajnos ezek fajtajáról, termésük eredményeiről, illetve az értékesítésükről alig maradt ránk utalás. Csupán egyetlen adat és további két-három nagyon rövid feljegyzés utal ennek a tevékenységnek valójában nem is az eredményére, hanem a melléktermékeire. Az ingó javak leltározása során rögzítettek: „Az özvegy által kezelt almák ára a 15-24-ik tételek szerint 147 pft.” „Az özvegy által eladott cefre előpénze a 10-ik tétel szerint 5 pft.” 1857-ben pedig az egyik árverés alkalmával 77,5 akó cefrére és ennek értékesítésére történt még utalás.²⁶⁵

f/ Erdőgazdálkodás

A növénytermesztésről szólva említést kell tenni a gazdaság erdőiről is. Kecskeméten a fákat és az erdőket évszázadok óta nagy becsben tartották. Ennek egyik oka, hogy a hódoltság alatt a város körül lévő erdők szinte teljesen kipusztultak. Ily módon mind a tüzelő-, mind pedig az épület- és szerszámfa előteremtése komoly gondot okozott. Ennek is köszönhető, hogy a központi hatalom azon igyekezete, hogy az Alföldön az erdőket visszahonosítsák, itt kellő támogatásra talált. Az 1786-os összeírás során Kecskemét határában már 1 207 hold erdőt találtak. A következő évtizedekben a szőlőtelepítéssel párhuzamosan történt erdők és erdősávok telepítése.²⁶⁶ A Ladányi familia ebből is kivette részét. III. Gergely Monostoron lévő tanyájának földjét erdősávval kívánván védeni, 1840-ben „...a tanyaföldjén felül fekvő futóhomoknak vagy részére történő átengedését, vagy a közönség általi beültetését kérte...” a tanácsától. Ennek hatására rendelte el a magisztrátus e területnek a beültetését.²⁶⁷ A hagyományoktól eltérő fatelepítésre is törekedett III. Gergely: 1850-ben a Katalin-vásárkor történt feljegyzés szerint: „...100 db. gyökeres fenyőfákat ültetni vettem 12 Ft, 30 xr.” Ez a mennyiség már jóval túlmutat az egzotikum iránti érdeklődésen, vagy az itt szokatlan díszítésre történő ültetésén. Hogy pontosan mi vezérelte ezen döntését, nem tudjuk. Végrendeletében két erdőjéről emlékezik meg: Sarkásiban 10 hold külön nem jelölt erdőt említ, illetve a számviteli könyvben többször is történt utalás a Kerekegyháza határában lévő 10 hold akácosáról. Nem saját tulajdona volt a várostól tartósan bérelt szentkirályi tanya, ahol ugyancsak volt egy számottevő erdősáv. Ennek gondozása ugyancsak az ő feladata volt, és hasznát is ő élvezte. Minden bizonnyal ezek az erdők fedezték részben a család tűzifaszükségletét, részben pedig a gazdaság épület- és szerszámfa igényeit egyaránt.²⁶⁸

²⁶⁴ BKMÖL XIV. 65. 2. tétel 4. sz. I/Szolgálók bérének jegyzéke 28. és 54.

²⁶⁵ Uo. 2. tétel 4. sz. I. 19.

²⁶⁶ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1994. 69–73.

²⁶⁷ BKMÖL IV. 1504/b 1840. 793. tsz.

²⁶⁸ BKMÖL XIV. 65. 2. tétel 4. sz. I/Szolgálók bérének jegyzéke 26., I/N. és 2. tétel 1. sz.

3. Feldolgozóipar

Kecskeméten a legrégebbi írott emlékek is arról tanúskodnak, hogy maga a város rendelkezett a különféle beneficiumokkal. Mivel a szárazmalmok működtetése a városi önkormányzat számára számottevő kiadást, főként pedig folyamatos és sokoldalú szervezőmunkát követelt volna, ezért ezt az ipari tevékenységet régen átengedte a helybeli gazdáknak.²⁶⁹ Éppen ezért, miként a „három város” mindegyikében, tehát Nagykőrösön és Cegléden is, a civisek érdemi akadály nélkül tarthattak malmokat, illetve később szélmalomokat is. Hasonlóképpen járt el az olajütők és a pálinkafőzők működtetésével is.

A városban a számottevő jövedelmet eredményező malmok száma már 1690-ben 38 volt, amit 34 gazda működtetett. A lakosság számának növekedésével ezek is folyamatosan gyarapodtak. Az 1788-ban készített összeírás szerint már 96 malom után vetett ki adót a magisztrátus.²⁷⁰ Ezeknek a szárazmalmoknak működtetése elég költséges volt, ezért csak a számottevő tőkével rendelkező, a jobb módú gazdák vállalkozhattak ilyenek üzemeltetésére.²⁷¹

A Ladányiak régen felismerték ennek a hasznosságát, és próbálkoztak üzemeltetésével. Kétségtelen, miként erre korábban már utaltunk, 1728-ban egy kisebb szárazmalom után már vetettek ki a családra adót. Utána évtizedeken át nem található hasonló adat. A családi gazdaságon belül II. Gergely vállalkozott arra, hogy sokirányú gazdálkodói tevékenységét jelentős kapacitású szárazmalom üzemeltetésével is bővítse. Végrendeletében Sándor fiának többek között az 5. tizedben lévő búza és kása őrlésére alkalmas malmát hagyta, amely mellé évekkel korábban két szobából, két konyhából és két kamrából álló épületet készíttetett. Minden bizonnyal a malomban dolgozó két mesterember számára kellett ez az épület. Kisebbik fia sem szenvedett hátrányt: számára egy „búza és olaj készítésére alkalmas felsősindeles” malmot hagyott. Sajnos nincs rá utalás, mikor szerezte, mettől kezdve működtette ezeket, de joggal tételezhetjük fel, hogy jóval 1816 előtt, a végrendelet megfogalmazását megelőzően vásárolta első malmát.²⁷²

III. Gergely, miként apjától örökölt szinte minden vagyonát bővítette, a kapott malommal is jól sáfárkodott. Ennek jövedelmezőségét érzékeltetheti, hogy az 1843-ban készített vagyonbecslése szerint az I. tizedben lévő, minden bizonnyal az örökölt létesítményről a becslők azt állapították meg, hogy új cserepes tetejű, a hagyományos faoszlopokra épülő eljárással szemben téglaszlopokra építtette át. Ráadásul technikailag fejlesztette is azt, mivel köles hámozására és búza őrlésére egyaránt alkalmassá tette. Ennek értékét a becslők 5000 forintra taksálták. Mellé „molnár lakásra” egy 84 négyszögöles telken szoba-, konyha- és kamarából álló nádtetős épületet készíttetett, amelyet 300 forintra becsültek. Vagyonának összegzése során a II. tizedben lévő zsindeyes tetejű szárazmalmát is nyilvántartásba vették, amely egyedül búza őrlésére volt alkalmas. Ezt 3000 forint értékűnek látták.

²⁶⁹ Nem arról van szó, hogy a város átengedte volna valamiféle bérlet keretében a malmok működtetésének jogát magánszemélyeknek, hisz olykor maga is tartott fenn malmot. A malmok után természetesen évről évre meghatározott összegű adót kellett fizetni a tulajdonosoknak. BKMÖL IV. 1504/c 189.

²⁷⁰ HORNYIK János, 1866.; (IV.) 187.; IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1989/b. 166.

²⁷¹ Egy-egy ilyen malom üzemeltetéséhez 3-4 jó karban tartott lóra és egy-két megfelelő szakemberre volt szükség.

²⁷² IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2004. 329. 207. sz. végrendelet.

Mint jó gazda folyamatosan gondját viselte ezen ingatlanjainak.²⁷³ Az 1853-ban, tehát tíz évvel később készült végrendeletében is fellelhető mindkettő. Az I. tizedben, a Kádár utcában a cserepes fedéllel ellátott malom melletti épületet is bővítette: a korábbi kisméretű és nádtetős épület helyett egy 3 szobából, két konyhából és 2 kamrából álló „szolgálati” lakást készíttetett, amelyet már ugyancsak cseréppel fedtek. A II. tizedben lévő malom pedig a jelzett tíz év alatt egy „mellette lévő zselérház”-zal bővül.²⁷⁴ Sajnos a család fennmaradt irataiban semmiféle adat nem utal sem a malmok teljesítőképességére, sem az egyes évek forgalmára, sem pedig jövedelemtermelő képességükre.

A családi gazdaságon belül a mezőgazdasági termékek ipari feldolgozása nem korlátozódott a gabonafélékre. A különféle olajos magvak hasznosítása, olaj készítésére és takarmányozás számára ugyancsak évszázados hagyományokra tekintett vissza a polgári kor hajnalán. A XVIII. század második felében már helyi statútumokat kellett hozni annak érdekében, hogy megbízóikat az olajütők ne károsítsák.²⁷⁵ Ezek száma érthetően nem vetekedett a szárazmalmokéval. Még 1780 táján is csak hét olajütő után vetettek ki hivatalosan adót. A várost többször is katasztrófával sújtó tűzvész miatt pedig a következő évtizedekben körültekintőbben jártak el az olajütők és malmok engedélyezésével. Újabbak építésére csak a városon kívül adtak engedélyt. Ladányi II. Gergely 1815-ben kért és kapott fundust arra, hogy olajütőt készíthessen.²⁷⁶ Gergely fia élete végéig működtette örökölt ipari létesítményét. 1850-ben feljegyzései szerint a malma melletti házat egy bérlőnek adta ki. 1852-ben pedig azt jegyezte fel, hogy az olajmalom számára „bálvány és korongvas csinálására... kovácsmunkákért” fizetett számottevő összeget.²⁷⁷

A gyümölcs- és a szőlőtermesztés melléktermékeinek (hulladék gyümölcs, törköly, cefre, borseprő) ipari hasznosítására Kecskemét önkormányzatának lajstromaiban már a XVII. század derekától találunk bőségesen feljegyzéseket. Részben az önkormányzat, részben a gazdák komoly mennyiségű pálinkát főztek évről évre, amelynek nagyobb hányadát helyben, a többit a közelebbi és távolabbi helységeken értékesítették. A XVIII. század derekán már 166 gazda szerzett ennek révén számottevő hasznot, és fizetett pálinkafőző működtetéséért adót.²⁷⁸ A pálinkafőzők

²⁷³ Ezekben az évtizedekben komoly tökehiány jelentkezett nemcsak országosan, hanem nemzetközi piacon is. A hivatalos kamat 6 percent volt. A tőke szűkössége miatt pénzt bárki könnyen el tudta helyezni, így vélhető, hogy ezek a létesítmények legalább ekkora tiszta hasznot biztosítottak gazdáiknak.

²⁷⁴ A becsléseket igen szigorúan végezték. 1840-ben a két malmot még 11 000 forintra értékelték. BKMÖL IV. 1504/c 175. 1843. BKMÖL XIV. 65 2. Ladányi Gergely ingatlanjainak leltára. Az 1836–43 közötti években készített vagyonbecslésekben a szárazmalmokat 1500 és 6000 váltóforint közötti értékre becsülték.

Kecskeméten az utcák többsége csak az önkényuralom idején kapott önálló nevet. Az adózókat lakásuk helyrajzi száma alapján tartották nyilván.

²⁷⁵ BKMÖL IV. 1504/b 76. 336. ill. 245–252. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991. 89–90.

²⁷⁶ Ezeknek az üzemeltetése feltétlenül számottevő haszonnal járhatott. 1820-ban Schweiger Márton türelmezett izraelita kapott 20 évre engedélyt olajmalom működtetésére. 1829-ben csaknem egyidőben Csillag Márton türelmezett zsidónak és Ferenczy Györgynek, Gergelynek és Lászlónak nyílt lehetősége olajütő működtetéséhez engedélyt szerezni. 1844-ben Hakker Lőrinc izraelita vállalkozó szerzett lehetőséget olajütő működtetéséhez. BKMÖL IV. 1504/b 76. 245–252.

²⁷⁷ BKMÖL XIV. 65. 2. tétel 4. sz. I/Szolgák bérének jegyzéke 67.

²⁷⁸ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1989/b. 243. Állami jövedéki adó ekkor még nem terhelte ezeket az árukat.

teljesítménye és technikai szintje között érthetően igen nagyok lehettek a különbségek. A tehetősebb gazdák igyekeztek a legjobb minőséget biztosító „kazánokat”, pálinkafőzőket megvásárolni. Ezek a (mai fogalmaink szerint) nagyon is kisüzemi méretekben termelő alkalmatosságok érthetően nem is annyira a mennyiséget, sokkal inkább a minőséget illetően elég szerények lehettek, de a biztos piac miatt a jobb módú gazdák sem mondtak le ezek működtetéséről. A Ladányi családon belül legkorábban Boldizsár szentelt figyelmet erre a bevételi forrásra. Termékét nemcsak a családon, a gazdaságon belüli szükségletek fedezésére állította elő, hanem alkalmi értékesítésre is. Jelentősebb mennyiséget a város kocsmája számára 1772/73-ban szállított, amikor egy akó és két pint mennyiségért 12 forint 45 xr-t kapott. A következő évben viszont már három akót adott át. Ez a mennyiség a következő évtized elején 4 akóra nőtt, ami több mint két hektólitert pálinkát jelentett. Úgy tűnik, hogy felszerelése évenként kb. 5-6 akó előállítását tette lehetővé. Az 1778. évi feljegyzés szerint Ladányi Boldizsár egy másodosztályú kazán után fizetett adót. Az 1773/74. évtől Gergely fia is szerepel rendszeresen a városi nyilvántartásokban a pálinkát szállítók között.²⁷⁹ Nem tudjuk, milyen költségekkel járt egy ilyen üst beszerzése, még kevésbé azt, mennyibe került annak működtetése. A termelt mennyiség azt valószínűsíti, hogy ez a család nagyjából csak a saját melléktermékei feldolgozásával foglalkozott, így minden bizonnyal csak az évnek egy részében működtették azt. Lehet, hogy csak valamelyik cseléd kapta feladatul néhány hétre, esetleg egy-két hónapra ezt a munkát, és nem alkalmaztak külön e célra senkit sem. Az viszont kétségtelen, hogy nemcsak a kisebb birtokosok, hanem a város leggazdagabb emberei közül is többen fellelhetők a pálinkát főzők között. A ránk maradt feljegyzések azt jelzik, hogy a városnak leadott mennyiség egyik esetben sem haladta meg a két és fél hektóliter mennyiséget, az érték kapott összeg pedig a 68 Rénes forintot. Ha feltételezzük, hogy ötven százalékos tiszta hasznot hozott ez a tevékenység, a nyereség még így is elég szerénynek mondható, de úgy látszik volt olyan jelentős, hogy még a város főjegyzői és főbírói is rendre kihasználták ezt a pénzszerzési lehetőséget.²⁸⁰ A reformkorban viszont már felépült a városban egy-két szeszipari létesítmény, amellyel a város gazdái sem minőségben, sem pedig az árakat tekintve nem tudtak igazán versenyezni. Minden bizonnyal ez okozta, hogy a Ladányiak sem folytatták ekkor már a korábbi méretekben a pálinkafőzést.

A gazdasági élet egyéb területei

Hatalmasra nőtt és szerteágazó gazdaságát III. Gergely a reformkorban tovább bővítette. A városban lévő kocsmák, fogadók, kávéházak fenntartása bérlőiknek jelentős hasznot hozott, ha kellő körültekintéssel működtették azokat. A magisztrátus már évtizedek óta átengedte ezeket bérlőinek. Mindenképpen komoly vállalkozói szellemre vall, hogy egy vendégfogadó bérlésére, működtetésére ő is vállalkozott. Mivel Kecskeméten több fontos útvonal ment át, rendszeresen járt a posta, a lakos-

²⁷⁹ BKMÖL IV. 1510/a A jelzett évek számadáskönyveiben a város által felvásárolt pálinka mennyiségéről.

²⁸⁰ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1994. 188–189. A hivatalos feljegyzések alapján arra következtethetünk, hogy a felvásárlás során bizonyos kvótákat szem előtt tartottak. A legmagasabb tisztségeket betöltők szinte azonos mennyiségű párlatot szállítottak, és csaknem azonos összeget kaptak a város kasszájából.

ság létszáma meghaladta a negyvenezret, nemcsak a városban volt jelentős számú vendéglátó létesítmény, hanem hatalmas pusztáin is, ahol mind több tanya épült, és már a XVIII. században több fogadó, kocsmá létesült.²⁸¹

Ladányi Gergely számadáskönyvének saját kezűleg vezetett bejegyzéseiből tudhatjuk, hogy 1831. május 11-én az ugyancsak dúsgazdag kecskeméti gazdával, Bozsó Jánossal közösen bérelte ki a Mesterházi vendégfogadót 6 egymást követő évre. Az igen jelentős, 1306 forint bérleti díjat évenként két részletben kellett lefizetni. A velük kötött egyezségben az önkormányzat vállalta, hogy a vendégfogadót kibővíti két szobával, és az istálló épületét oly mértékben növeli, hogy abban 70 ló elhelyezhető legyen. Ezek a követelmények azt jelzik, hogy az új bérlők a postaforgalom jelentős növekedésében reménykedtek, és ettől várták a bérleti díj megtérülését és a tisztas hasznot is. Mivel pedig a fenntartó vállalt kötelezettségeit nem teljesítette, a bérlet összege is maradt az előző években követelt 985 forint. A fogadó vezetését a két bérlő Baktai Gáborra bízta. Mivel ő 1833-ban meghalt, özvegye vette át az üzemeltetést. Valószínűsíthetjük, hogy korábban férje is ugyanolyan feltételek mellett végezte munkáját, mint amit vele kötöttek. A feljegyzés szerint a konyha tartásáért Baktainé évenként 300 forintot volt köteles fizetni két részletben. Kapott viszont használatra 4 zsák alá való szántóföldet. Igen fontos kikötés volt viszont az, hogy csak a két bérlő által szállított bort és pálinkát mérhette, és bármilyen eltérés esetén felmondhattak neki.

Úgy tűnik, hogy az özvegy számára túlságosan nagy feladat lett a vendégfogadó működtetése. Az kétségtelen, hogy 1834-ben már nem vállalta a munkát, és egy Góth József nevű személy vette át a vendéglő irányítását. Sajnos Ladányinak a vendégfogadóval kapcsolatos feljegyzései sem elég következetesek, és úgy tűnik távolról sem teljeseek. Néhány esetben két-három hónapról is van folyamatos nyilvántartás, sok esetben viszont nagy időközökről nincs érdemi bejegyzés. Ezekből is elég egyértelműen kiolvasható, hogy a téli hónapokban jóval kisebb volt a forgalom, mint nyáron. Ebből arra következtethetünk, hogy a környező tanyákon dolgozó napszamosok és gazdák képezték a bor és a pálinka fogyasztóinak többségét, nem pedig az utazók.²⁸² Nem tudni, hogy az elmaradt bővítés, vagy a bérlők tapasztalatának és szaktudásának hiányosságai húzták-e keresztbe számításait, de Ladányinak ez a vállalkozása minden bizonnyal sikertelen lett. Ez irányú feljegyzései csak 1834-ig találhatók számadásai között. A városi számadáskönyvek nyilvántartásai viszont azt jelzik, hogy még 1837-ben is kifizette a 985 forint bérleti díjat, tehát a hat évre szóló szerződést nem mondta fel, de nem is újította azt meg.²⁸³

A XIX. század első felében a tőkehiány csaknem folyamatosan gátolta az ország gazdasági fejlődését. Hitelt felvenni a pénzüzetek teljes hiányában rendkívül nehéz volt. Fáy András csak az 1830-as évek végén tudta megszervezni az első taka-

²⁸¹ Az 1800. évi számadáskönyv bejegyzései szerint Alsó és Felső Péteri pusztában volt a városnak vendégfogadója, ezeken túl Vacson, Szentlőrincen, Szentkirályon és Pusztaszeren üzemelt vendégfogadó. Rajtuk kívül működött még a Mesterházi fogadó és a Zöldeerdei kocsmá is. BKMÖL IV. 1510/a.

²⁸² Baktai 1831 novemberében 211 forint árú bort kapott és vélhetően mért is el. 1832. márciusában 224, júliusában pedig 588 forint árú bort forgalmazott. Szeptemberben már ismét csökkent a fogyasztás: 342 forintot rögzített naplójába Ladányi. 1834 februárjában 22 akó bort, egy akó és 20 icce pálinkát vett át vendéglős. Arra nincs utalás, hogy hány hónap alatt mérte ki ezt e mennyiséget. BKMÖL XIV. 65. 2. tétel 4. sz. I/Jegyzetkönyv 4., 6., 8. és 10.

²⁸³ BKMÖL IV. 1510/a 1836/37. 14.

rékpénztárt, de a rendkívüli igényeket ez sem tudta kielégíteni. A mind több helyen szerveződő temetkezési egyletek is csak csekély tőkét voltak képesek összegyűjteni. Éppen ezért a magánjellegű kölcsönzés a helyi hitelezés egyik legfőbb forrása volt. A piaci viszonyok miatt a kamat viszonylag magas maradt: 6%. Ezt a hivatalos kamatot esetenként túl is lépték. A helyi végrendeletek sora igazolja, hogy kisebb összegek kölcsönzésére többen vállalkoztak. Demeter János 1820-ban kelt végrendeletében pedig több mint 80 kölcsönzési esetet rögzített, melyek együttes értéke 43 636 forint hitelnújtásról tanúskodott.²⁸⁴ A polgári forradalmat követően pedig már Kecskeméten is több ember egyértelműen pénzkölcsönzésből élt.

A Ladányi család pénzügyi viszonyaiba csak egyetlen okmány segítségével tudunk betekinteni. III. Gergely halálát követően 1853. július 27-én készült el vagyonáról egy hivatalos leltár. E szerint a gazda halálakor 500 forint készpénz volt a háznál, melyet az özvegy a leltározás idejéig a temetésre, a család és a gazdaság egyéb szükségleteire elköltött. Ezen túlmenően nyilvántartásba került „80 darab császári királyi arany természetben” amelyet az özvegy móríngja részének tudott be. Magánkötelezvényekben 2510 forintot számoltak össze, és takarékpénztári részvényekben volt 350 forint. A 34 tételből álló kölcsönök közül többet még II. Gergely helyezett ki, és ezek közül 632 forintról azt állapították meg, hogy azok elévültek. A III. Gergely által történt kihelyezések közül is elévült néhány tétel, 164 forint értékben. A nyilvántartásban fellelhető legkisebb összeg 6 forint kamattartozás volt, a legnagyobb tételt, 400 forintot 1852-ben adta gróf Beleznay Ferencnek, akivel távoli rokon kapcsolatban is voltak.

A család adósságáról semmiféle feljegyzés nem szól.

E rövid felsorolás is érzékelteti, hogy a különféle pénzügyi műveletek periférikusak voltak a család gazdasági tevékenységében. A paraszti társadalmon belül egyébként is arra törekedtek, hogy az esetleges megtakarított pénzt ingatlanokba fektessék, mindenekelőtt pedig szántó- vagy szőlőterületüket növeljék. Nagyobb összegek kölcsönzését szántók, legelők zálogba vétele formájában juttattak. A végrendeletekben ezekre is sok példát találunk. A Ladányi család is ily módon növelte gazdaságát néhány esetben.

V. ÖSSZEGZÉS

Ez az áttekintés mindenekelőtt kísérlet kíván lenni annak bizonyítására, hogy a nagyon töredékes források birtokában is lehetséges egyes paraszti familiák történetének elfogadható szinten való felvázolása. Itt talán még nem célszerű emlegetni a módszertani alapozást, mert erről legfeljebb több hasonló munka elkészítése után lesz érdemes szólni.

Ebből az egyetlen esetből is jól láttuk, hogy az adatok jelentős része különféle nyilvántartásokból származik, és az elbeszélő források többsége egymástól elszigetelten jött létre, közöttük kevés a kapcsolat, így a segítségükkel megalkotott feldolgozás is olykor szükségszerűen töredékes. Mégis e sok-sok mozaikból összerakott kép a maga egyediségében is remélhetőleg elfogadhatóan érzékelteti, hogy nem reménytelen egy ilyen vállalkozás, bár kétségtelenül jóval több munkát igényel, mint a szervesen összefüggő, folyamatosan gyűlő családi anyagok, irattárak feldolgozása.

²⁸⁴ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2004. 366–369. 224. sz. végrendelet

A felvázolt gazdasági folyamatok, az egyes személyek gazdálkodása, illetve vagyongyarapodása egyben kellően dokumentálja is azt, hogy a kecskeméti gazdák a polgári forradalmat megelőző évszázadokban merőben más lehetőségekhez jutottak, mint a telkes jobbágyok, hogy a szabad paraszti lét sok tekintetben jóval kedvezőbb volt itt sok száz, sőt több ezer gazda számára mind a vagyoni gyarapodást, mind pedig a társadalmi emelkedés lehetőségeit illetően, mint falusi sorstársaiké. Nem árt ismételtelen kiemelni, hogy a kecskeméti Ladányi családhoz hasonló társadalmi és gazdasági emelkedést a városban több tucat familia élt meg a jelzett időszakon belül. Kétségtelenül szerényebb, de mindenképpen figyelemre méltó gyarapodást szorgalmas munkájuk eredményeként pedig több száz háztartás mutatott fel a rendi társadalom utolsó másfél évszázadában. Ezek alapján joggal fogalmazhatjuk meg, hogy a szabad parasztság körében a felhalmozás a polgári forradalmat megelőző másfél évszázadban kétségtelenül lényegesen nagyobb volt, mint amelyet a falvak és a kisebb mezővárosok lakói el tudtak érni.

Érthetően csak több hasonló feldolgozás alapján lehet érzékeltetni, illetve megrajzolni ezeknek a „parasztnáboboknak” életvitelét és mentalitását. Közülük sokan, miként a Ladányiak is, szükségesnek érezték az armalis megszerzését, a városon belül a korlátozott nemesi kiváltságok biztosítását. Még többen voltak viszont azok, akik vagyonuk alapján ugyancsak képesek lettek volna e lépés megtételére, és mégsem költöttek rá, talán nem is gondoltak erre. Ezt minden bizonnyal az is eredményezhette, hogy nemcsak a leggazdagabb parasztok, hanem a középbirtokosok közül is sokan teremtettek rokoni kapcsolatokat a helyi nemesekkel, sok száz kecskeméti parasztgazda mind vagyonát, mind életkörülményeit, mind pedig műveltségét tekintve joggal különbnek érezte magát az itt élő nemesek nagy többségénél.

A városban uralkodó állapotokról sokat elárul az a tény, hogy a XIX. században a városi közigazgatásba tucatjával kerültek be kisiparosok és parasztok jogi végzettséget szerzett gyerekei. Ha akadt is néhány gógös, nemesi rangjával visszaélni akaró személy, a városon belül a rendi különbségek ritkán voltak igazán kirívóak. Nem a gazdag és művelt nemesek, hanem a szegény és műveletlen társaik kerültek igazán szembe a városi közigazgatással, annál is inkább, mivel az utóbbiak számára volt reménytelen próbálkozás a magisztrátusba jutni, vagy a közigazgatás alkalmazottjává válni.

Talán nem árt újból utalni arra, hogy az itt élő gazdag nemesi családok is mindvégig a legszorosabb kapcsolatban voltak a termelőmunkával és a szellemi tevékenységgel. A leggazdagabbak is saját maguk szervezték sokszor szerteágazó gazdaságukat. Maguk válogatták ki cselédeiket, maguk alkudoztak velük, maguk ellenőrizték azok munkáját, és maguk értékesítették terményeiket. Távolról sem egyedi a nemes Ladányi Hermina esete, aki félig gyerekefjével apja gazdaságán belül kisebb részleget irányított, és akit később joggal „gazdatisztnőnek” neveztek. Nemcsak az volt itt általános még a hozzá hasonló leányok között is, hogy a házimunkából kivették részüket, hanem az is, hogy a szerteágazó gazdaságon belül is hasznosították magukat. Bánó János egykori főbíró özvegye, nemes Ferenczy Erzsébet 1810-ben megfogalmazott végrendeletében külön is kiemelte, hogy özvegye idején kisebbik leánya, Judit „közel hét esztendőig neme és sorsához képest a közigazgatás körül szorgalmasan foglalatzkodott, minthogy írástudó volt, cselédek bérét híven feljlesztette, jövedelmeckénket felírogatta, nem különben a költséget... a szőlőben termett gyümölcsöt faluról falura elvitte, már búzáért, már lenért és kende-

rért felcserélte, már készpénzen adogatta”.²⁸⁵ Tehát a polgári gondolkodás, a polgári életvitel az ország legnagyobb mezővárosában már a reformkor előtt egyre általánosabbá vált még a nemesek soraiban is.

Remélhetőleg néhány hasonló feldolgozás lehetővé fogja majd tenni, hogy az eddig igencsak figyelmen kívül hagyott szabadparasztság gazdasági és társadalmi fejlődését, mind a Homokhátságon belül, mind pedig még szélesebb körben is, jobban megismerjük, sajátosságait, gazdasági és társadalmi hatását pontosabban lássuk.

²⁸⁵ BKMÖL IV. 1504/v 1810. 8. sz. illetve IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 2004. 278–281. Talán nem felesleges utalni arra, hogy ugyanebből a Ferenczy családból származott a Kecskeméten született Ferenczy Ida, aki évtizedeken át Erzsébet királynő társalkodónője volt, illetve Josef von Ferenczy is, aki a XX. század második felében német médiacézárként vált híressé.

Irodalom

- BALASSA Iván
1960 A magyar kukorica. Budapest.
1968 A magyarországi faekék főbb típusai a XVIII–XIX. században. In: Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei. 1967–1968. Szerk.: Matolcsi János
- BALOGH István
1962 Az alföldi tanyásgazdálkodás az 1830–1840-es években. In: Agrártörténeti Szemle, VI. évf. 3–4. sz.
- BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet
1995 A Jászkun Kerület igazgatása 1745–1876. Szolnok.
- BÁNKÚTI Imre
1998 Kecskemét a Rákóczi-szabadságharcban. In: Bács-Kiskun megye múltjából XIV. Szerk.: Tóth Ágnes. Kecskemét.
- BENDE László
1929 A kecskeméti szőlő- és gyümölcstermelés fejlődéstörténete. Kecskemét.
- BOGDÁN István
1980 Gabonafélék térfogatsúlya a XVIII/XIX. század fordulóján. In: Agrártörténeti Szemle. XXII. évf. 1–2. sz.
- BOROSY András
1989 Pest-Pilis-Solt vármegyei közgyűlés jegyzőkönyveinek regesztái. Új sorozat I. 1712, 1715–1718. (Pest Megyei levéltári füzetek 17.) Budapest.
- CSÁNYI János
1840 Kecskemét, a mint van. In: Társalkodó, 17–22. sz. Pest.
- FÖRDŐS László
1934 Kecskemét települési és gazdaságföldrajzi képe a XVIII. század végén. Kecskemét.
- GAÁL László
1966 A magyar állattenyésztés múltja. Budapest.
1978 A magyar növénytermesztés múltja. Budapest.

- HANKÓ Béla
1954 A magyar háziállatok története az ősidőktől máig. Budapest.
- HOLCZER József
1989 Adatok a kecskeméti Piarista Gimnázium színjátszásához. In: Levéltári Füzetek IV. Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét.
- HORNYIK János
1860–1866 Kecskemét város története oklevéltárral. I–IV. Kecskemét.
- HORNYIK József
1889 Egy lap irodalmunk történetéből. In: A kecskeméti magyar királyi állami főreáliskola értesítője 1888/89. Szerk.: Hanusz István. Kecskemét.
- IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor
- 1982 Baranyai-somogyi szökött jobbágyok Kecskeméten 1677-ben. In: Baranyai helytörténetírás. 1981. Szerk.: Szita László. Pécs.
- 1985/a A pénzürtékek és pénzforgalom alakulása Kecskeméten 1662–1711 között. In: Bács-Kiskun megye múltjából VII. Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét.
- 1985/b Az árak alakulása Kecskeméten 1662–1790. Uo.
- 1985/c Adatok a Kecskeméten használt „fertály” szavunk jelentéséhez. In: Agrártörténeti Szemle, XXVII. Évf. 1–2. szám. 240–246.
- 1985/d Délkelet-Dunántúl szerepe Kecskemét XVII. századi migrációjában. In: Baranyai helytörténetírás. 1983–1984. Szerk.: Szita László. Pécs.
- 1989/a A bérek alakulása Kecskeméten 1686–1790. In: Bács-Kiskun megye múltjából X. Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét.
- 1989/b Egy mezőváros társadalmi és gazdasági tagolódása a XVIII. századi adóösszeírások alapján. Uo.
- 1989/c A kecskeméti Gazdasági Egyesület létrehozása (1844–1852). In: Levéltári Füzetek IV. Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét.
- 1991 Kecskeméti szabályrendeletek I. (1659–1849) Kecskemét.
- 1994 Kecskemét gazdasági fejlődése 1700–1850. Kecskemét.
- 1998 A kecskeméti magisztrátus jegyzőkönyveinek töredékei II. (1712–1811) Kecskemét.

- 2001/a Adatok a Homokhátság XVIII. századi állatjárványaihoz. In: Bács-Kiskun megye múltjából XVII. Szerk.: Tóth Ágnes. Kecskemét.
- 2001/b Állatjárványok a Duna–Tisza közén a XVIII. században. In: Agrártörténeti Szemle, XLIII. évf. 1–2. sz.
- 2002/a Kecskeméti testamentumok I. 1655–1767. (Forrásközlemények 4.) Kecskemét.
- 2002/b Kecskemét város története 1686–1849. In: Kecskemét város története 1849-ig. Szerk.: Bárth János. (Kecskemét monográfiája I.) Kecskemét.
- 2002/c Kecskemét társadalma a késői feudalizmus korában (1686–1850). Agrártörténeti Szemle, XLIV. évf. 1–2. sz.
- 2003 Kecskeméti testamentumok II. 1768–1781. (Forrásközlemények 5.) Kecskemét.
- 2004 Kecskeméti testamentumok III. 1782–1820. (Forrásközlemények 7.) Kecskemét.
- JOÓS Ferenc
1957 A vándorszínészetől az állami színházig. (Kiskunság kiskönyvtára 3. sz.) Kecskemét.
- KÁLDY-NAGY Gyula
1977 A budai szandzsák 1559. évi összeírása. (Pest megye múltjából 3.) Budapest.
- KEMPELEN Béla
1913 Magyar nemes családok. 1–12. köt. 1911–1932 Budapest.
- KŐSZEGHI Sándor
1899 Nemes családok Pestvármegyében. Budapest.
- KUBINYI Ferenc–VAHOT Imre
1853 Kecskemét és a kecskeméti puszták. Magyarország és Erdély képekben I. Pest. (Hasonmás, 1980. Kecskemét.)
- MÉREI Gyula
1948 Mezőgazdaság és agrártársadalom Magyarországon 1790–1848. Budapest.
1980 Magyarország gazdasága 1790–1848. In: Magyarország története tíz kötetben. 5/1. Szerk.: Vörös Károly. Budapest.

- MÉSZÁROS László
1979 Kecskemét gazdasági élete és népe a XVI. század közepén. In: Bács-Kiskun megye múltjából II. Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét.
- NAGY Iván
1860 Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal 1–12. köt. 1857–1865. Pest.
- OROSZ István
1974 Hajdú városok gazdálkodásának és társadalmi szerkezetének 18–19. századi történetéhez. In: Paraszti társadalom és műveltség a 18–20. században. Szerk.: Hofér Tamás–Kisbán Eszter–Kaposvári Gyula. Szolnok.
- OROSZ László
1974 Katona József. Budapest.
1990 Kecskemét irodalmi öröksége. (Kecskeméti füzetek 2.) Kecskemét.
- PÉTERNÉ FEHÉR Mária–SZABÓ Tamás–
SZÉKELYNÉ KÖRÖSI Iлона
1992 Kecskeméti életrajzi lexikon. (Kecskeméti füzetek 4.) Kecskemét.
- RUSVAY Kálmán
1975 Kecskemét város ménese. In: Bács-Kiskun megye múltjából I. Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét.
- SZABAD György
1957 A tatari és gesztesi Eszterházy-uradalom áttérése a robotrendszerről a tőkés gazdálkodásra. Budapest.
- SZABÓ Kálmán
1986 Válogatott írásai. Szerk.: Sztrinkó István. (A kecskeméti Katona József Múzeum közleményei 2.) Kecskemét.
- SZEPES (SCHÜTZ) Béla
1942 A magyarországi állatjárványok és ellenük tett hatósági intézkedések vázlatos története. (Állatorvosi kézikönyvtár 27.) Budapest.
- SZILÁGYI Kálmán
1983 Hódmezővásárhely állattenyésztése és állategészségügye a XVIII. században. In: Agártörténeti Szemle XXV. évf. 1–2. sz.

- SZILÁGYI Tibor Szélsőségek Kecskemét időjárásában. (Levéltári füzetek 10.) Kecskemét.
- SZINNYEI József
1980–1981 Magyar írók élete és munkái. VII. Budapest.
- VARGA János
1969 Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban 1566–1767. Budapest.
- WELLMANN Imre
1933 A gödöllői Grassalkovich-uradalom gazdálkodása, különös tekintettel az 1770–1815. esztendőkre. Budapest.
1961 Földművelési rendszerek Magyarországon a XVIII. században. In: Agrártörténeti Szemle, III. évf. 3–4. sz.
1980 Gabonatermés-eredmények a XVIII. században. In: Ünnepi tanulmányok Sinkovics István 70. születésnapjára. Szerk.: Bertényi Iván. Budapest.

SOLT VIDÉKÉNEK ÚRBÉRI VISZONYAI A 18–19. SZÁZADBAN¹

A Tasstól Ordasig, keletre pedig Vadkertig nyúló Solt vidékének úrbéri viszonyai sajátos színfoltot képviseltek a 18–19. században. A Duna, a kiskun települések és a kalocsai érsek birtoka között fekvő terület egyaránt magán viselte a tipikus úrbéri állapotokat ugyanúgy, mint a szabad paraszti mintájú jogviszonyokat. A lakosok nemcsak a Mária Terézia-féle Urbárium bevezetéséig, hanem még zömmel az úrbériség megszűntéig a földesurakkal kötött szerződések szerint census fejében bírták földjüket, úrdolgát szinte egyáltalán nem teljesítettek, urasági majorság hiányában használták egész határukat és valamennyien szabad költözéssel rendelkeztek, azaz „Kinek hova Tettzik” elmehettek.

A nyílt síkon fekvő és enyhén nyugatra hajló terület nagyobb része a Duna-völgyi térséghez tartozik. A délkeleten hozzácsatlakozó Kiskőrös és Vadkert már a Duna–Tisza közti hátság része.² A 19. századi nagy folyószabályozások előtt a hajdani Duna-völgyek által szabdaltnak nagy része állandóan vagy ideiglenesen vízjárta, „örjeges, mocsaras, turjános” természetű volt, rendszeresen elöntötte többkevesebb részét a Duna, mérhetetlen károkat okozva a föld termésében és a jószágállományban egyaránt. A települések határainak számottevő részét nádasok, turjánok, örjegek, vizes erek, csatornák, tavak alkották. A vizes helyek arányát alapvetően a dunai áradások határozták meg, de az átlagosnál nagyobb csapadék azt eredményezte, hogy „hóolvadáskor ... a föld árja Kaszáló rétjeinket és szántóföldjeinket el szokta önteni”³. Ilyenkor a határban lehetetlen volt a földművelés és a víz komolyan hátráltatta a közlekedést is.⁴ Az állandó elöntés következtében a Duna mentén zömében szikes, homokos foltokkal tarkított öntéstalajok alakultak ki. A homokhátáson fekvő Kiskőrösön és Vadkerten viszont, de más települések magasabb részein is, többnyire futóhomok borította a tájat, ahonnan „száraz üdővel a vetést a szél ki horgya”⁵. Jellemző a gyenge talajviszonyokra, hogy a kiskőrösi – több mint hatezer holdas – legelőterület fele homokos vagy vízállásos volt.⁶ A föld termőképessége még a kedvező időjárású években is igen gyenge volt.

A vidék legnagyobb vize az Örjeg nevű tó, melynek méretei – a vízszabályozás előtt – Galgóczy Károly leírása szerint hatalmasak voltak: „Régenten legnagyobb tó volt a megye területén, melynek hossza Hajós és Akasztó közt mintegy 4 mérföld⁷, közép szélessége ½ mérföld volt”⁸. A folyóvizek közül pedig a Turjából Szenttamás pusztánál kilépő és az északról délre az Örjegbe folyó Kígyós ér számított a

¹ A felhasznált levéltári forrás: Pest Megyei Levéltár Nagykörsi Osztálya IV. 165/b Pest-Pilis Vármegyei cs. kir. Úrbéri Törvényszék és Pest-Solt Vármegyei cs. kir. Törvényszék egyesített iratai, Pest-Solt megyei úrbéri perek (A továbbiakban: úrb. per).

² GALGÓCZY Károly, 1877. II. k. 271.

³ Úrb. per, Akasztó, 1812.

⁴ Uo., 1848.

⁵ NOVÁK László, 1979. 508–563.

⁶ Úrb. per, Kiskőrös, 1863.

⁷ 1 mérföld kb. 10 km.

⁸ GALGÓCZY Károly, 1877. II. k. 83–88.

legnagyobbinak. A Nagyér Dunavecse mellett jött ki a Dunából és végül „Akasztó közelében szintén az Őrjegben vész el”. Jellemzőek voltak a mocsártavak, mint Kiskörös határában a Kis mocsár, Nagy mocsár, Kis Csukás tó, Nagy Csukás tó.⁹

A lapályos, posványos, mocsaras, vizes helyek között kiemelkedő háta, dombok, szigetek szolgálhattak csupán szántóként, esetleg kaszálóként. Az alacsonyabb részeket kaszálóként, legelőként hasznosították annak arányában, hogy a víz mennyit hagyott szárazon belőle. Szemléletesen fejezik ki a szántóföldek domborzati elhelyezkedését az akasztói határban az 1825. évi felméréskor felvett egyes szántók, kaszálók nevei. Szántók: András sziget, Csatai sziget, Daru sziget, Rózsa Pál szigete, Pölle szigete, Nádlás sziget, Körtvélyfa sziget, Hosszú hát, Kigyós hát, Meleg halom, Disznóállás hegy, Sáfrán hegy, Tatárhányás. Kaszálók: Pozsár sziget, Buggy sziget.

A vidék a török korban részben lakatlanná vált, de Apostag, Dunavecse, Ordas, Pataj, Solt, Szalkszen tmárton, Tass átvészelte a zord időköt.¹⁰ A sok elpusztult falu helyén viszont csak Akasztó, Dunaegyháza, Harta, Kiskörös, Vadkert éle dt újjá az 1710-es évek végétől a 18. század derekáig húzó dó telepítésekkel. A régi és az új települések lakossága az Urbáriumig rohamosan növekedett.

Település	1715 család	1728 család	1760 család
Akasztó	–	56	181
Apostag	19	37	148
Dunavecse	260	131	431
Dunaegyháza	–	26	118
Kisharta	–	49	164
Kiskörös	–	52	273
Ordas	14	46	78
Pataj	79	197	486
Solt	69	173	400
Szalkszen tmárton	41	82	178
Tass	35	66	158
Vadkert	–	–	106

A telepítésekkel alakultak ki a terület hosszú időre meghatározó vallási-etnikai viszonyai.¹¹ Református magyar lakossága lett Dunavecse nek, Ordasnak, Patajnak, Soltnak, Szalkszen tmártonnak és Tassnak. Katolikus magyarrá vált Akasztó. A négy evangélikus többségű település közül Dunaegyházán és Kiskörösön szlovák, Kishartán és Vadkerten német szó volt a leggyakoribb. Apostag lakossága igazi kevert volt: evangélikus németek és szlovákok mellett református és katolikus magyarok lakták. (Itt kezdődött leghamarabb, már a 18. század végén a sváb és a szlovák lakosság elmagyarosodása.) Mint már előljáróban szó esett róla, a 18. században az újranépesedő régi és új falvak, mezővárosok a földesurakkal kötött szerződések értelmében teljesítették úrbéri szolgáltatásaikat. Némi robotra csupán Apostag, Harta

⁹ PESTY Frigyes, 1984. 204–205.

¹⁰ PETRÓCZI Sándor, 1965. 142–144.

¹¹ HORVÁTH M. Ferenc–SZABÓ Attila, 2000. 27–340.

és Dunaegyháza lakói kényszerültek.¹² (A Ráday család apostagi jobbágysai például évente két mázsa vizát vittek Pécelre.) Mindössze az időről időre megújított kontraktusokban rögzítették az egyre gyarapodó népesség cenzusának mértékét, emelkedését. Így Akasztón 1768-ig 100 forintról 700-ra, Kiskőrösön 150 forintról 3400-ra, Vadkerten 600 forintról 2200-ra növekedett a bérleti összeg.

Az Urbárium bevezetése előtt összeírták a jobbágyok által használt határt és az úrbéri népességet. Az úrbéri szolgáltatások egységesítése érdekében a határt osztályozták földminőség szerint, ugyanis ettől függött a telkek nagysága: első osztályú telkeket (24 hold szántóval) Dunavecse, Solton, Szalkszentmártonban és Tasson, második osztályúak (26 hold szántóval) Apostagon, harmadik osztályúak (28 hold szántóval) pedig Akasztón, Kiskőrösön, Ordason és Vadkerten alakították ki. Mivel a kaszálókat (egy egész telekhez egy enbervágó vagy hold tartozott, kivéve Apostagot, ahol csak 10 holdra terjedt ki a rét) a gyengébb területeken éltek, sarjúkaszálást sehol nem tehettek. A zsellérekkel benépesített Dunaegyháza és Kishartán nem alakítottak ki jobbágytelkeket sem a földesurak. Az Urbárium szerint egész telkenként 52 ígás, vagy 104 kézi robottal, az egy külső telek nyolcadánál kisebb területtel, vagy földdel egyáltalán nem bíró házas zsellérek évi 18 kézi, a házatlanok pedig évi 12 nap kézi robottal szolgáltak „nap-kelettől nap-nyugodtig”, beleszámítva ebbe a munkába menet és visszatérés, továbbá az állatok etetésének és itatásának idejét, ígásmunka esetén „négy marhával, maga boronájával, ekéjével”. A robotot továbbá duplán lehetett igénybe venni kaszáláskor, aratáskor és szüretkor. 1770-ben elvileg a hét falu és az öt mezőváros lakói összesen 56 602 gyalog robottal tartoztak földesuraiknak. Az egy forint cenzust a jobbágyok és házas zsellérek egyformán fizették. A termés kilencede szintén a járadék részét képezte. A telkek után adott a falu fonott kendert, főzött vajat, kappant, csirkét és tojást.

Az úrbéres viszonyok 1770-ben és 1828-ban¹³

Helység (osztály)	Év	Jobbágy	Házás zsellér	Házatlan zsellér	Telkek száma	Átlag telek	Jobbágy-zsellér arány
Dunavecse (I.)	1770	333	143	33	41,6	0,12	65 – 35
Dunavecse (I.)	1828	298	514	68	37,2	0,12	34 – 66
Solt (I.)	1770	263	82	26	119	0,45	71 – 29
Solt(I.)	1828	299	491	67	117,7	0,39	35 – 65
Szalkszentmárton (I.)	1770	108	122	6	23,9	0,22	46 – 54
Szalkszentmárton (I.)	1828	268	165	55	99,7	0,37	55 – 45
Tass (I.)	1770	126	17	1	64,4	0,51	87 – 13
Tass (I.)	1828	154	80	31	63,2	0,41	58 – 42
Apostag (II.)	1770	76	50	–	25,7	0,34	60 – 40
Apostag (II.)	1828	100	244	83	40,7	0,41	23 – 77

¹² NOVÁK László, 1979. 508–563.

¹³ SPIRA György, 1973. Táblázat.

Akasztó (III.)	1770	93	62	50	25,6	0,28	45 – 55
Akasztó(III.)	1828	146	165	30	25,6	0,18	43 – 57
Kiskőrös (III.)	1770	168	262	43	33,7	0,20	36 – 64
Kiskőrös (III.)	1828	137	751	20	69	0,50	15 – 85
Vadkert (III.)	1770	59	74	–	9,7	0,16	44 – 56
Vadkert (III.)	1828	120	348	58	15	0,12	23 – 77
Együtt	1770	1 026	812	159	343,9	0,33	51 – 49
Együtt	1828	1 522	2 609	412	468,1	0,31	34 – 66

A 18. századi összeírásokból is egyértelműen megállapítható, hogy már az úrbérendezés idején is egy jelentősen pauperizált úrbéri népesség élt a vidéken, rendkívül kicsi volt a jobbágycsaládok kezén lévő telki állomány. Az átlagos teleknagyság (0,33) feletti értékek csupán Tasson (0,51), Solton (0,45) és Apostagon (0,34) voltak. Már 1770-ben az úrbéres népességnek csak alig fele (átlagban 52 százalék) tartozott a jobbágyok közé, a másik felét a földnélküli zsellérek tették ki. (Négy településen a zsellérek voltak többségben.) A teleknagyságot, illetőleg a jobbágyzsellér arányt tekintve Tass, Solt és Apostag volt jobb pozícióban. A telekaprózódás, a jobbágyságnak a zsellérsorba való süllyedése folyamatos volt 1848-ig. Bár folyamatosan nőtt a jobbágycsaládok száma (ezáltal zsugorodott az átlagtelek nagysága), lényegesen nagyobb mértékben emelkedett a zsellérek tömege, illetőleg aránya: az 1828-as összeíráskor már az úrbéres társadalom kétharmadát alkották. (A zsellérekben belül a teljesen nincstelen házatlan zsellérek aránya gyakorlatilag nem változott: 1770-ben 16, 1828-ban 14 százalék.)

Ugyanakkor találunk több példát is a telkek számának és az úrbéri földnek a kibővülésére is. Szalkszentmártonban még 1784-ben „a nép szaporodása folytán” Csabány pusztát hozzákapcsolták a településhez és így a jobbágytelkek száma 23 és félről 100-ra emelkedett.¹⁴ 1785-ben a szücsi határból 746 holdat Kiskőröshöz csatoltak, majd 1815-ben a földesúr megengedte, hogy a telkek számát 34-ről 70-re emeljék.¹⁵ Apostagon és Vadkerten is emelkedett a telkek száma 50-60 százalékkal. Bár Mária Terézia úrbéri rendeletének megfelelően, 1770-ben rögzült az úrbéres földek nagysága és a művelési ágak aránya, a növekvő lakosság egyes helyeken folyamatosan vont be újabb és újabb területeket a mezőgazdasági művelésbe. Azaz ott az úrbéri földek nagysága nem változott, de a jobbágyság telken kívüli állománya nagy ütemben növekedett. Például a jobbágyfelszabadítás idejére Akasztón 1262 hold „törvényesen” megillető úrbéres föld helyett már 3693(!) holdat használt a falu népe, de Apostagon is az 1531 hold terület mellett bevontak a művelésbe még 415 holdat.¹⁶

Az 1770-ben bevezetett egységes Urbárium kezdetben nem sok változást hozott, de a földesurak részére a jogalapot biztosíthatta majorságuk kiépítéséhez, illetve a szolgáltatások kibővítéséhez. Mivel a vidék földesurainak általában nem volt helyben majorságuk, az úrbéri, de különösen a robotszolgáltatásokat nem tudták kellően hasznosítani. (Csupán Szalkszentmártonban volt a földesuraságnak komoly majorsága, melyet 1790-ben vásárolt a Festetics család gróf Amádé Tádeustól.¹⁷ Az

¹⁴ GALGÓCZI Károly, 1877. II. k. 329.; NOVÁK László, 1979. 473.

¹⁵ Úrb. per, Kiskőrös, 1815.

¹⁶ SZABÓ Attila, 2004. 187.; GALGÓCZI Károly, 1877. II. k. 323.

¹⁷ A majorsági üzem történetéhez: MATICS Pál, 1970. 26–81.

1821-ben megejtett részletes felméréskor a három majorból álló saját kezelésű birtok 11 152 holdra rúgott, melynek 27%-a szántó, 21%-a rét, 46%-a legelő, 6%-a erdő volt.) A majorsággal nem rendelkező birtokosok előtt két megoldás kínálkozott: vagy kiépítik allódiumaikat, vagy pedig kontraktusra lépnek továbbra is a lakosokkal. Kezdetben mindenhol a szerződéses gyakorlatot folytatták.

Harta zsellérnépe az 1771-ben kötött kontraktus szerint a kilenced mellett egy ház után 1 forintot adott és egy kila appertinencia után 18 gyalognapot szolgált.¹⁸ A robotokat 10 krajcárral megválthatták, azaz évente 3 forintot fizetett egy zsellér. A házatlan zsellérek és az egy kila appertinencia alattiak 12 nap munkával (vagy 2 forint összeggel) tartoztak. Az 1793-as szerződés annyival volt kedvezőtlenebb a lakosok részére, hogy kilenced helyett hetedet adtak. 1819-ben „pénzszüke” miatt felhagytak a robot árendálásával, de ennek súlyos hátrányait hamarosan megtapasztalták. Ugyanis a Rádayaknak helyben igen kicsi (1434 holdas) „magános birtoka” volt, ezért távoli helyekre (Lőbre, Pécelre, Vasadra, Baracsra, Radára, Ványra, Csévre, Nyáregyházára, Dabra) „hajtogatták” a lakosokat. Ráadásul a földesúr tisztjei nem számították be rendszeren az utazási időt a munkába.

Akasztón 1795. március 7-én kötötte meg gróf Batthyány József földesúr és Akasztó község a robotszolgáltatást, a „victualékat”, vagyis a konyhára valókat, valamint a házak utáni cenzust illetően az úrbéri szerződést.¹⁹ Ezzel egy időben megkötötték a „Beneficilais szerződés”-t is, ami a földesúri kilencedre és a regálékra terjedt ki. Mindkét szerződés lényege az volt, hogy készpénzben fizette a község a szolgáltatásokat. A szerződések szerint a jobbágyok a házak szerinti census, a jobbágytelkek és a házas zsellérek utáni robot, a konyháralalók, valamint a kilenced és a regálék után évi 2400 forint készpénzt fizettek. A beneficilais szerződésben kötötte ki az uraság, hogy a „Kész pénzbéli árendán fölöl tartozzon a község minden Esztendőben, ugy mint Ekoráig, Száz par Tekenős Békát in natura administralni, azon fölöl pedig az határok rendes felosztásához szükséges kotsikat, és kézi munkásokat ki állítani, melyek mindazonáltal minden napi kézi munkát 10 X /krajcárt/ számlálván minden hat holnapokban kész pénz helyet ezen Árendában bé fognak vétetödni”. Az urbáriális szerződésben a „Fő méltóságú uraságnak részéről mindazonáltal különös kegyelemből” megengedte, hogy Akasztó „Helységnek Községe” a fenti summákat ezer forintokkal megválthassa. A később megkötött szerződésekben ugyan folyamatosan emelkedett a bérleti összeg (1801-ben 3000, 1810-ben 7000 forintra), de a község számára még a jelentősen megemelt összeg is kifizetődő lehetett, mert „az egész Község alázatos köszönettel” vette a kontraktus feltételeit.

Ordas az 1800-as évek elején az úrbéri járandóságok fejében évi 1000, Malomér pusztá használata után 500 forintot, azaz összesen évi 1500 forintot fizetett.²⁰ Az 1822-ben megkötött szerződés szerint a pénz mellett a lakosok még kötelesek voltak lencsét, borsót, babot, széksót, kendermagot, száraz szilvát, diót, mogyorót és bort „Kecskemétre bizonyos jó helyre” szállítani. Kiskőrös népe 1818-ig nem teljesített természetbeni szolgáltatásokat.²¹

¹⁸ Úrb. per. Harta, Szerződések: 1771., 1774., 1793.

¹⁹ Úrb. per. Akasztó, 1812.

²⁰ Úrb. per. Ordas, 1808., 1818., 1822.

²¹ HORVÁTH M. Ferenc–SZABÓ Attila, 2000. 198.

A vidék úrbéres lakosai az 1800-as évek elején szembesültek földesuraik részéről azokkal a törekvésekkel, hogy ők a továbbiakban nem hajlandók a beneficiumokat készpénz fejében kiadni a „Pénzeknek mostani bizonytalan Környülállása miatt”.²² Vadkertet 1804-ben az Orczy család zálogba adta a Lukáts családnak, akik 1807-ben saját kezelésük alá vették a falut és a pusztákat, ami óriási felháborodást váltott ki a lakosság körében.²³ 1815-ben már egyenesen gyűjtogatással járó lázadás tört ki.²⁴

Akasztón az uraság által 1812-ben „Szabályozási és Elkülönítési” pert kezdeményezett a helység ellen a „jobbágyság által makacsul megtagadott úrbéri tartozásoknak” és kilencednek természetbeni bevételére, valamint a helység határának, a jobbági illetőségeknek a rendezése, a legelő elkülönítése miatt.²⁵ Ezért a továbbiakban nem volt hajlandó a korábbi szerződéseket meghosszabbítani, vagyis a szolgáltatásokat készpénzben elfogadni. Nyilvánvalóan a földesúr szándéka majorság kiépítése volt úgy, hogy az Urbáriumban meghatározott úrbéri földek kivételével a határ többi részére rátegye a kezét, tehát a „beneficialis telkek alkottassanak a maradványföldekből”.²⁶ Ehhez feltétlenül szükséges volt a regálék saját kezelése mellett az urbáriális és a maradványföldek elkülönítése, illetve az „Urbarialis Regulatio” véghezvitele. Az uraság véleménye szerint a közös legelő rovására „úgy nevezett foglalások történtek” és a maradványföldek” neve alatt „paradéroznak” a jobbágyok.²⁷ Az kétségtelen tény volt, hogy a lakosság egyre több telken kívüli földet vont be a művelésbe. (1848-ra már a „járandóság” háromszorosát használták.)

Ordas földesura, a Rudnyánszky család 1826-ban látta elérkezettnek az időt, hogy bevezesse az úrbéri szolgáltatásokat.²⁸ A per tárgya az volt, hogy a jobbágyok törvénytelen foglalásokat tettek, a Szigeten vágják az uraság fáját, valamint az uraság Malomér pusztát a maga használatába akarta helyezni. Dunavecse földesurai, a Földváryak 1827-ben kezdtek legelő-elkülönözési pert a mezőváros ellen, ugyanis a familia fel akarta osztani birtokát és előbb a lakossággal akartak megegyezni. Az itteni földesuraság szerint a vecseiek is több földet használtak, mint ahogyan az Urbárium szerint járt volna. A másik sarkalatos kérdés az volt, hogy a lakosok által használt puszták nem úrbéres jellegűek, hanem majorságiak.

Néhány településnél viszont már az 1840-es évek elején megindult az a folyamat, hogy az úrbéres lakosság egy része vagy egésze örökváltsági szerződésekkel lerázza magáról a feudális kötöttségeket. Élve az 1840-es törvényi lehetőséggel Ordason 1840-ben és 1841-ben „örökbeváltási szerződés” szerint a falu megvette Rudnyánszky Zsigmond örökrészét, azaz a földek 6/11 részét.²⁹ Így Ordas úrbéres földjeinek az 55 százaléka a jobbágyok kezére került. Kiskőrösön 1842-ben 24 egész telek és 356 zsellér – Szentés és Szarvas mintájára – 50 ezer forint értékben megváltakozott, ezáltal az úrbéres földek 34 százaléka került a mezővárosi lakosok ke-

²² Úrb. per, Akasztó, 1812.

²³ NAGY-PÁL István, 1975. 44.

²⁴ Uo., 64.

²⁵ Úrb. per, Akasztó, 1856.

²⁶ Uo., 1836.

²⁷ Uo., 1812.

²⁸ Úrb. Per, Ordas, 1826.

²⁹ Uo., 1840.

zére.³⁰ Apostagon 1847. január 5-én Szeles Lajos, a telkek 23 százalékának, azaz 11 és fél teleknek a birtokosa kötött örökváltsági szerződést az „örökös joggal szerzett jobbágyaival”, fenntartva magának a jogot a királyi kisebb haszonvételek, a bolt és a közös legelő használatára.³¹ A szerződés szerint egy telek után 460 pengőforint, összesen 5175 forint járt, melyet négy egyenlő részletben négy év alatt kellett kifizetni.

A majorsági földek eladásai egyes helyeken már a jobbágyfelszabadítás előtt megindultak. Patajon 1838-tól kezdték a lakosok apránként megvásárolni a földeket. 1860-ban már a föld 109/144 rész (76%) volt a város tulajdonában.³² 1877-ben a barátságos egység szerint 9 ezer forintot fizettek a lakosok, melynek fejében a volt földesurak lemondtak minden haszonvételetől (regáléjog, szőlődézsma-váltság, cenzuális és maradékföldek használata).³³ Dunaegyháza közönsége 1846-ban meg egyezett Montbach Károly császári és királyi kamarai előadóval, aki eladta birtokait 12 400 ezüstforintért. Kishartán 1846-ban ugyancsak vásárlással jutottak hozzá a földekhez a lakosok. Kiskörös népe az 1842-es megváltáson kívül a szomszédos pusztákból is vásárolt földeket: 1846-ban Bojár és Milla pusztákból 3700 holdat, majd Szülle, Ölle és Vejte puszták egy részét vették meg.³⁴

A jobbágyfelszabadítás után a volt úrbéri népesség és a volt földesurak egyaránt szorgalmazták az úrbéri perek lezárását: Vadkert lakossága az 1852-ben hajdani földesurával megkötött szerződés értelmében 32 ezer forint bérleti díj fejében megkapta a majorsági földeket, a vendéglőt, a közlegelő jogot, a bordézsmat, a malmot és a boltot.³⁵ A végső úrbéri egységet 1870-ben kötötték meg. Ekkor a Vadkert-Csábor és Böszér Vevő Társaság 960 ezer forintért megvette az összes, azaz 19 ezer 1200 négyszögöles) hold majorsági földet Vadkerten és a két pusztán.

Akasztón az 1856. szeptember 28-án megszületett „barátságos” egyezség értelmében a község határából az uradalom részére kihatítottak az eddig is birtokolt 100 hold mellé 4500 holdat, és a többi földet a község, illetve a volt úrbérek tartották meg.³⁶ Így egyik fél sem tartozott a másiknak készpénzzel. Az uradalom a 4500 hold területet a tabdi, a kiskörösi és az Ács-Ökördi puszták „mentén”, vagyis a helység határának nyugati és déli (Döbrögec ingoványa) környékén kapta meg. A volt jobbágyok és zsellérek az urbáriumban meghatározott 884 hold szántó és 378 hold rét mellett megtarthatták az eddig is használt 1600 hold szántót és 831 holdnyi kaszálót. A közlegelőből jobbágyi és zselléri (nyolcad), valamint az alapítványi telkenként 20 holddal számolva összesen 1370 hold legelőt mértek ki egyben. A legelőből kivett 365 hold szőlőt megtartották a lakosok minden dézsma-kötelezettség nélkül. A községi tisztviselők (plébános, jegyző, tanítók, orvos) utáni telkekre 240 hold szántót, kaszálót és legelőt, a községi konvencionáriusok az eddigi készta-kormány helyett 63 hold kaszálót, a községi tenyészállatok számára pedig 100 hold rétet mértek. Továbbá a legelőből a temető, külső rakodóhelyek, faiskola, gazdasági kert, új házhelyek, homok- és agyaghordó gödrök, libalegelő részére a közlegelőből hasítottak ki 177 holdat. Az úrbéri egyezséggel a határ jobb, művelhetőbb része jo-

³⁰ HORVÁTH M. Ferenc–SZABÓ Attila, 2000. 198.

³¹ Urb. per, Apostag, 1847.

³² HORVÁTH M. Ferenc–SZABÓ Attila, 2000. 127–128.

³³ PINTÉR Ilona, 2004. 173.

³⁴ GALGÓCZI Károly, 1877. II. k. 318–319.

³⁵ Uo., 83.

³⁶ Urb. per, Akasztó, 1864.

gilag is a volt jobbágyok és zsellérek tulajdonába ment át. Az uradalom 4500 holdas területének kétharmadát a vizenyős, vízállásos helyek tették ki és csupán harmadát tudták rét-legelőként hasznosítani.

Ordason az 1857-ben megkötött barátságos egyesség alapján „örökadással” (8 év alatt kifizetendő 16 000 pengőforintért) a falu birtokába jutott az összes földterület úgy, hogy a föld 5/11 részét megvették, valamint a falu kezére kerültek a kisebb királyi haszonvételek is.³⁷ (1841-ben már megváltották a föld 6/11 részét.)

Apostagon az 1859-ben megkötött úrbéri egyesség szerint „meghagyatott a nép kezén” az általuk használt 1946 hold föld, ami 415 holddal volt több, mint a 41 3/8 jobbágytelek és 177 házas, 127 házatlan zsellér (átszámítva 22 1/8 telek) utáni járandóság.³⁸ Ezért a falu összesen 8032 Ft 92 ½ krajcár fizetését vállalta.

Dunavecscén az 1860-ban egyességgel lezárult per után az addig a lakosok által használt puszták a volt földesúri családok kezébe mentek át, ami azzal járt, hogy a vecseiek elestek a legelőktől.³⁹ Az egyesség szerint a településen 38 telek után 3856 hold került a volt úrbéresek tulajdonába.⁴⁰ A zsellérek összesen 1150 hold földhöz jutottak. A majorsági földből a lelkésznek, az öt tanítónak és a jegyzőnek összesen 144 hold szántót és 64 hold legelőt szakítottak ki. A Sziget a református egyházé lett.

Kiskőrösön 1862-ben a legelőelkülönözéssel jutottak a lakosok 3376 hold (egy telek, illetve nyolc zsellér után 16 holdat számítva, valamint a városnak és az egyháznak juttatott) legelőhöz.⁴¹ A földesurak kezén maradt 2500 hold területet 1863-ban vásárolta meg a lakosság 50 ezer forintért. 1866-ban a szőlőket, kerteket, kenderföldeket váltotta meg a lakosság, a királyi kisebb haszonvételekkel és a vásárjoggal együtt 79 560 forintot fizetve érte.

Dunaegyházán, ahol nem voltak jobbágytelkek, az 1864-es egyesség szerint a volt zsellérek 302 ½ zsellértelek után kaptak 302 ½ hold legelőt.⁴² A kisapostagi határban lévő 2248 hold cenzuális földek, valamint a kisebb királyi haszonvételekért, a szőlődézsma fejében 28 342 osztrák értékű forintot fizetett a község. (Az eredeti összeg 68 750 forint volt, de ebből 40 408 forint „hátrálék eltöröltetett”.)

A „Közbirtokosság földes uraság a magyar nyelv terjesztése tekintetéből a községben már fenn álló magyar iskola alapok” céljára 338 holdat lelkészi, tanítói, jegyzői, iskolai és községi célra átadott. A falu határának 30 százaléka (510 hold) lett majorsági.

A földek művelési rendszere alapvetően nem változott az úrbéri egyességek megkötéséig, illetőleg a legelőfelosztásokig. A gyarapodó népesség a termelésbe vont újabb területeken is megőrizte az addigi művelési ágak arányát.

³⁷ Úrb. per, Ordas, 1857.

³⁸ Úrb. per, Apostag, 1859.

³⁹ HORVÁTH M. Ferenc-SZABÓ Attila, 2000. 138.

⁴⁰ NASZÁLY Sándor, 1983. 164-165.; GALGÓCZI Károly, 1877. II. k. 327.

⁴¹ HORVÁTH M. Ferenc-SZABÓ Attila, 2000. 198.

⁴² GALGÓCZI Károly, 1877. II. k. 322.

A művelési ágak aránya néhány településen 1789 és 1865 között⁴³ (%)

		Akasztó ^{***}	Apostag [*]	Dunaegyháza ^{***}	Dunavecse [*]	Ordas ^{**}	Solt [*]	Vadkert ^{****}
Szántó	1789	23	39	4	17	20	32	8
Szántó	1851–65	22	41	8	15	25 (réttel)	24	14
Rét	1789	24	33	12	12	24	28	6
Rét	1851–65	14	20	21	7	...	34	9
Legelő	1789	48	11	52	52	37	23	83
Legelő	1851–65	44	11	63	60	47	33	58
Szőlő	1789	4	2	6	13	2	3	1
Szőlő	1851–65	1	7	8	18	2	9	9
Kert	1789	1	10	12	3	7	13	1
Kert	1851–65	–	–	–	–	18	–	3
Erdő	1789	–	6	9	3	11	1	1
Erdő	1851–65	–	11	–	–	8	–	4
Vízállás	1851–65	19	10	–	–	–	–	3

*1851, ** 1860, ***1864, ****1865

Az akkori termelési eszközök technikai színvonala nem tette lehetővé a szántóföldi termelés minőségi javítását. Az úrbéri egység idején a művelés továbbra is nyomásos rendszerben történt. A legtöbb helyen három nyomás dívott, de például Akasztón, Kiskörösön, Patajon még 1860-ban is kétnyomásos rendszert használtak. Minthogy csak a magasabb részeket tudták művelni, a szántóföldek „a víz árja miatt egymástól elszakasztva széjjel” feküdtek. Sok esetben a földeken nem voltak dűlőutak, így „aki később szánt a mások bevetett földjein keresztül kéntelen jární”.⁴⁴ Az őszi vetés alá háromszor, a tavaszi alá kétszer szántottak. Trágyázás legfeljebb csak annyiból állt, hogy „a helybeli Pásztor tsekély szívességért a keze alatt lévő Gulyát valamely földön egy vagy többször meg hálátja”.⁴⁵ A Festetics család szalkszentmártoni majorságában a „gulya járás minden évben más helyre tétetik”, hogy megtrágyázzák a földeket. Dunavecse után a felszabadult úrbéri földeket „nagyon kezdik trágyázni”, de a tanyaföldeket a távolság miatt nem lehetett trágyával ellátni.⁴⁶

⁴³ MAGYARORSZÁG, 1996. 112–138.; FÉNYES Elek, 1851. 33–34., 37., 287.; Úrb. per, Akasztó, 1864.; Úrb. per, Dunaegyháza, 1864.; Úrb. per, Ordas, 1860.; Úrb. per, Vadkert, 1865.

⁴⁴ Úrb. per, Akasztó, 1825.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ GALGÓCZI Károly, 1855. 266.

Az őszi vetőben kenyérnek való rozsot és búzát, a tavasziban árpát, zabot, kevés kölest és lencsét (esetleg kukoricát, mint Szalkszentmártonban a majorsági földön) találunk⁴⁷. Ugarnövényként a 19. század közepén már számottevő kukorica és burgonya jelent meg a földeken. (Az 1870-es években a Solti felső járásban a vetésterület 40%-án búzát, 9%-án rozsot, 25%-án árpát, 13%-án zabot, 12%-án kukoricát termeltek.⁴⁸)

A vízjárástól függően a lapályos részeket attól függően használták kaszálónak vagy legelőnek, hogy a nyomásos művelési rendszerben az adott évben a vetés, vagy az ugarolás történt. Ha bevetették a szántót, akkor a mellette lévő „gyöpöt” kaszálták, ha ugarolás volt soron, akkor legeltettek, ugyanis „a körülötte lévő szántó földek miatt ugaroláskor tsaknem lehetetlen volna a szántó ökröktől megtilalmazni [ti. a legeltetést]”.⁴⁹ Ezt a művelési módot egyébként a környék más települései is ismerték. 1825. július 6-án tanúsította Deák Pál, Izsák mezőváros bírása, hogy városukban az urbáriális szántóföldeik között található „kisebb és nagyobb Kaszáló Rétek akkor amidőn szántó földjeink ugarnak hagyatnak, általunk az Ugarokkal együtt Legelőnek használtatnak, és tsak minden második esztendőben használtatnak kaszáló Rétek gyanánt”.⁵⁰ A kaszáló (de bizonyos mértékig a szántó) területe mindig az adott évi bel(-ár)vízhelyzettől függött. Vagyis a rét, a legelő és a vizes helyek területei állandó mozgásban és változásban voltak. Jellemzően több mocsaras rész „rét” nevet viselt, mintegy utalva arra a gazdálkodási módra, hogy egyszer (szárazabb időben) kaszálták, máskor (nedvesebb időben) legfeljebb nádat arathattak rajta. A kaszálás után ráhajtották a marhákat a rétre. A szalkszentmártoni majorságban „Kaszálás után az egész rét először miglen az őszieknek vetése tart, a jármos ökrök legelője, azután pedig annak külső része a gulya számára adatik, utóbb pedig ha az ökrök istállójában száraz takarmányra kerülnek, az egészret a gulya járja”.⁵¹

A vidéki művelési rendszereinek megváltozására akkor került sor, amikor az úrbéri perek után megtörténtek a tagosítások és a legelőfelosztások. A korszerű gazdálkodás megkövetelte a határbeli tagosítást, amelyre a legtöbb településen az úrbéri egyességek megtörténte után néhány évvel később sor került. Például Akasztón vagy Vadkerten egy, Apostagon hét évvel tagosítottak az egyesség után, de Kiskörösön, Ordason és Patajon még az 1870-es években is tagosítatlan volt a határ. A gazdaságos termelés (és nem utolsósorban a földhiány) fessegette továbbá a paraszti gazdaságoknál a legelő tagosításának végrehajtását is. Kishartán már 1838-ban, de tömegében az úrbéri egyességek és a tagosítások nyomában megtörténtek a legelőfelosztások is: Tasson 1862-ben, Akasztón és Patajon 1863-ban, Dunaegyházán 1867-ben, Ordason 1870-ben, Dunavecscén 1880-ban. 1857 július 19-én az akasztói községházánál összegyűlt földes gazdák azt nyilatkozták, hogy ők a legelőt a zsellérektől elkülönítve, de maguk között közösen, a birtokuk szerint „igazságos arány”-ban kívánják használni. A zsellérek ekkor csak abban tudtak megállapodni, hogy legelőiletményüket a gazdákétól el kell különíteni. A zsellérek az 1857-es elkülönítés után a legelőt három részre osztották: részint szántó, részint kaszáló és részint legelő céljára. A felosztás melletti döntést csak hat évvel később, 1863. július 5-én hozta meg

⁴⁷ HORVÁTH M. Ferenc–SZABÓ Attila, 2000. 27.

⁴⁸ GALGÓCZI Károly, 1877. II. k. 135., 137.

⁴⁹ Úrb. per, Akasztó, 1825.

⁵⁰ Uo., 1825.

⁵¹ MATICS Pál, 1970. 26–81.

a község 268 volt házas zsellére. Tasson szintén külön döntöttek a volt jobbágyok és a volt zsellérek a legelőfelosztásról, mely szerint a zsellérek felosztották, a gazdák pedig közös használatban hagyták a legelőt.

Ezek a lépések döntően azt jelentették, hogy a szántó területe és aránya minden helyen drasztikusan megnövekedett, elsősorban a legelőterületek rovására. Dunavecscén 1860 után (amikor a pusztákat az úrbéri egység értelmében a mezőváros elvesztette) még a szőlőket is kivágták, hogy több legyen a szántóföldjük.⁵² Patajon az 1870-es évekre a legelő egy részét szántónak feltörték.⁵³ Szalkszentmártonban is az 1857-es egység után kiosztott 700 hold legelőt szántónak fordították.⁵⁴ Apostagon az úrbéri egység után a szántókat „kicsiny volta miatt” a volt úrbéresek egy csoportja (a káptalan volt jobbágyai) kaszálónak használták.⁵⁵ Az 1895-ös mezőgazdasági statisztika már egyértelműen jelzi a területen a szántó–legelő arányának a megfordulását: az 1789-es 38 – 62 arány 1895-re 75 – 25-re változott.⁵⁶

Település	Szántó–legelő arány	
	1789	1895
Akasztó	30 – 70	43 – 57
Apostag	77 – 23	91 – 9
Dunaegyháza	58 – 42	97 – 3
Dunavecse	7 – 93	80 – 20
Kisharta	73 – 27	73 – 27
Kiskőrös	2 – 98	81 – 19
Ordas	24 – 76	78 – 22
Pataj	57 – 43	73 – 27
Solt	58 – 42	80 – 20
Szalkszentmárton	68 – 32	86 – 14
Tass	75 – 25	78 – 22
Vadkert	17 – 83	77 – 23
Átlag	38 – 62	75 – 25

Az 1850-es évektől a bérelt puszták zömének elvesztésével, a kaszálók és a legelők szűk volt miatt alig volt lehetőség az állatállomány növelésére, sőt a legelők egy részének feltörése az állattartás pangását, esetleg az állomány fogyását is eredményezte.⁵⁷ A 18. század közepétől a 19. század közepéig a vidék többszörösére nőtt lakosságának marhaállománya mindössze 13 százalékkal emelkedett. A lóállomány ennél nagyobb arányban nőtt, de figyelembe kell venni azt a tényt, hogy az igásállatok közt az ökör–ló váltás folyamata a 19. században zajlott. Az 1850-es években például Hartán ökröket „csak a nagyobb gazdák” tartottak, Solton pedig

⁵² HORVÁTH M. Ferenc–SZABÓ Attila, 2000. 138.

⁵³ GALGÓCZI Károly, 1877. II. k. 315–316.

⁵⁴ HORVÁTH M. Ferenc–SZABÓ Attila, 2000. 276.

⁵⁵ Uo., 46–47.

⁵⁶ MAGYARORSZÁG, 1996.; MAGYAR KORONA, 1897.

⁵⁷ HORVÁTH M. Ferenc–SZABÓ Attila, 2000. 30.

„még a félhelyes gazda ökröket ritkán tart, hanem lova 5-6 megvan igába”.⁵⁸ Néhány településen (Akasztón, Dunavecse, Kishartán, Kiskőrösön, Patajon, Solt) viszont a juhtartás jelentősége nőtt meg szembejelenően.) Dunaegyházán a gazdák és a zsellérek között 1867-ben létrejött szerződés szerint a 302 ½ úrbéres házhoz 302 ½ hold legelő tartozott. Ezenkívül minden úrbéres gazda házához 800 négyszögöl, minden zsellérhez 1000 négyszögöl legelő került. A maradék lett a közlegelőre, ahová a lovakat és barmokat „kellő közösülés és szabad levegő élvezés végett” kihajthatták.⁵⁹ Kiskőrösön a legelő-elkülönözés után a volt telkes gazdák a legelőt (telkenként 8 holdat számítva) közösen használták.⁶⁰ Egy telek után 12 marhát (sertést pedig megszorítás nélkül) lehetett tartani. Ordason – mivel igen szűkös volt a legelőterület – az állatok egy részét „tölgyfákkal, ... a többi részén fűzfákkal” beültetett részen legeltették.⁶¹ Apostagon bikákat közösen tartottak, „szabadon a csorda közt”.⁶² Harta esetében a falu legelőjén a marhákat és a sertéseket tartották és a szerencsésen kezükön maradt bérelt pusztákon nevelték a juhnyájukat. Miután 1856-tól kezdve elesetek a pusztabérletektől, az állatállomány a töredékére csökkent. Szalkszentmártonban is az úrbéri egység (1857) után a paraszti birkatartás „elenyészett”, de a majorsági virágzott.⁶³ Minden kedvezőtlen körülmény dacára a hatalmas Pest-Pilis-Solt vármegye és a Kiskunság összes állatállományából még 1870-ben is a Solti járásban tartották a szarvasmarhák, a lovak és a juhek 28-29 százalékát.⁶⁴

Szarvasmarha- és lóállomány 1760-ban és 1860-ban⁶⁵ (db)

Település	Szarvasmarha	Szarvasmarha	Ló	Ló
	1760	1860	1760	1860
Akasztó	809	806	187	436
Apostag	474	625	177	402
Dunaegyháza	318	781	127	515
Dunavecse	2 278	1 600	447	900
Kisharta	523	416	213	903
Kiskőrös	1 830	1 699	327	1 248
Ordas	253	673	58	347
Pataj	1 745	2 170	493	936
Solt	2 104	2 249	484	–
Szalkszentmárton	956	1 257	225	486
Tass	706	600	176	–
Vadkert	502	1 200	130	–

⁵⁸ GALGÓCZI Károly, 1855. 173.

⁵⁹ GALGÓCZI Károly 1877. II. k.

⁶⁰ Uo., 276.

⁶¹ Urb. per, Ordas.

⁶² GALGÓCZI Károly, 1877. II. k. 324.

⁶³ HORVÁTH M. Ferenc–SZABÓ Attila, 2000. 276.

⁶⁴ GALGÓCZI Károly, 1877. II. k. 161–162.

⁶⁵ HORVÁTH M. Ferenc–SZABÓ Attila, 2000. 30., 47., 120., 133., 138., 189., 203., 239., 267., 276., 307., 338.; NOVÁK László, 1979. 580–583.

Solt vidékének úrbéri viszonyai a 18–19. században

Összesen	12 498	14 076	3 044	–
----------	--------	--------	-------	---

Juhállomány néhány településen 1760-ban és 1860-ban⁶⁶ (db)

Település	1760	1860
Akasztó	682	7 682
Dunavecse	2 373	7 000
Kisharta	–	5 000
Kiskőrös	1 230	5 251
Pataj	–	3 172
Solt	1 798	10 264
Összesen	6 083	38 369

A szőlőterület térhódítása az úrbériség megszűnte utáni években a homokosabb részeken fekvő Kiskőrösön, Vadkerten volt jelentős. Kiskőrösön nemcsak helyben, hanem a bérelt pusztákon (1860-ban Szücsin 746, Tabdiban 605, Cebén 193 holdat) is telepítettek szőlőket. Az 1870-es években a buckás legelő egy részét felosztották és szőlővel (benne sok gyümölcsfával) beültették. Ordas esetében a falu fő profiljának számított a több mint háromszáz holdas veteményes és „annak oldalain s végén lévő” gyümölcsöskertekben folyó termelés.⁶⁷ A kereskedelem és a közlekedés fejlődésével a 19. század közepén már rendszeresen jártak a helyiek zöldség- és gyümölcsportékáikkal a Duna menti váci, párkányi, bajai, paksi, valamint a veszprémi, fehérvári, kecskeméti, nagykőrösi, ceglédi, simontornyai piacokra, vásárookra. Patajon szintén mintegy háromszáz holdra terjedt ki a gyümölcsös.⁶⁸ Más helyeken gyümölcsfaültetés a határban „siker, eredmény nélküli, miután a föld vizenyős és szikes, és a számtalanszor ültetett fák azonnal kivesznek”.⁶⁹

A népes falvak a teljes megnyomorodást csak úgy tudták elkerülni, hogy a környező pusztákat megszerezték bérletként. A bérleti gyakorlat már a megtelepedés kezdetén kialakult: az 1728-as összeírásakor Apostag és Dunaegyháza kivételével minden település népe bérelt pusztát. Bár a nagy területű pusztákat elsősorban kaszálónak és legelőnek használták, rendkívül jelentős volt a szántóföldi, illetve a „kerti” művelés is. Akasztó Ács és Ökördi, valamint Polgárdi pusztát bérelte. Az 1822-es évből fennmaradt különböző puszták árendálására vonatkozó iratok⁷⁰ szerint Akasztó helység marhállománya a „csengődi pusztán nyaralt s utána való esztendőben is kínálták fűbérre marháikat”. Dunavecseieknek már a 18. század elején is annyira kevés volt a szántóterületük, hogy a harmadik vetőt Máriaháza pusztán bérelték, de Szentimre pusztá is a kezükön volt.⁷¹ A hartaiak a 18. században Szülle, Ölle, Bojár és Mille, valamint Tetétlen pusztákat bérelték.⁷²

⁶⁶ HORVÁTH M. Ferenc–SZABÓ Attila, 2000. 29.; NOVÁK László, 1979. 580–583.

⁶⁷ FÉNYES Elek, 1851. 166.; GALGÓCZI Károly, 1877. II. k. 313.

⁶⁸ FÉNYES Elek, 1851. 202–203.

⁶⁹ HORVÁTH M. Ferenc–SZABÓ Attila, 2000. 29.

⁷⁰ Úrb. per, Akasztó, 1822.

⁷¹ NASZÁLY Sándor, 1983. 127–132.

⁷² FÉL Edit, 1935. 6.

Kiskőrös lakói használták Tabdi, Csengőd, Kaskantyú, Kis-Bócsa, Szúcsi, Tázlár puszták földjeit, Ordas pedig a saját és más földesuraktól bérelte Imsóst, Malomért, Szentkirályt, Bődöt⁷³, Solt mezőváros lakosai Kall, Máriaháza, Révbér pusztákat,⁷⁴ a vadkertiek pedig Bószér és Csábor pusztákat bérelték, de időlegesen Zöldhalom és Bugac után is fizettek bért.⁷⁵

⁷³ HORVÁTH M. Ferenc–SZABÓ Attila, 2000. 235.

⁷⁴ NAGY Béla, 1990. 215–216.

⁷⁵ Úrb. per, Vadkert, 1807.; NAGY-PÁL István, 1975. 44.

Irodalom

- FÉL Edit
1935 Harta néprajza. Budapest.
- FÉNYES Elek
1851 Magyarország geographiai szótára. Pest.
- GALGÓCZI Károly
1855 Magyarország a Szerbvajdaság s Temesi Bánság mező-
gazdasági statisticája. Pest.
1877 Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye monographiája. Budapest.
- HORVÁTH M. Ferenc–SZABÓ Attila
2000 Pest – Solt megye 1860. évi település-statisztikai le-
írása. Budapest.
- MAGYAR KORONA
1897 Magyar Korona Országainak mezőgazdasági statisztika-
ja. Budapest.
- MAGYARORSZÁG
1996 Magyarország történeti statisztikai helységnévtára. 8.
Bács-Kiskun megye. A kötet szerzője: Iványosi-Szabó
Tibor. Budapest.
- MATICS Pál
1970 Adatok Szalkszentmárton történetéhez. Szalkszentmár-
ton.
- NAGY Béla
1990 Solt nagyközség monográfiája. Solt.
- NAGY-PÁL István
1975 Soltvadkert 1376–1976. Soltvadkert.
- NASZÁLY Sándor
1983 Dunavecse története. Dunavecse.
- NOVÁK László
1979 Pest-Pilis-Solt vármegye alföldi vidékeinek település-
rendszerei a XVIII. században. In: Bács-Kiskun megye
múltjából II. Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét.

- PESTY Frigyes
1984 Pesty Frigyes kéziratos helynévtárából [1.] Pest-Pilis-Solt vármegye és kiegészítések. (Pest megyei téka 6.) Szentendre.
- PETRÓCZI Sándor
1965 Pest megye újjátelepülése In: Pest megye múltjából. Szerk.: Keleti Ferenc–Lakatos Ernő–Makkai László. Budapest.
- PINTÉR Ilona
2004 Pataj úrbéri pere (1795–1877). In: Bács-Kiskun megye múltjából XIX. Szerk.: Szabó Attila. Kecskemét.
- SPIRA György
1965 Parasztors Pest megyében a jobbágyfelszabadító forradalom küszöbén In: Pest megye múltjából. Szerk.: Keleti Ferenc–Lakatos Ernő–Makkai László. Budapest.
- SPIRA György
1973 Negyvennyolcas nemzedék nyomában. (Elvek és utak) Budapest.
- SZABÓ Attila
2004 Akasztó úrbéri viszonyai a XVIII–XIX. században. In: Bács-Kiskun megye múltjából XIX. Szerk.: Szabó Attila. Kecskemét.

KECSKEMÉT VÁROS SZERVEZETI ÉS MŰKÖDÉSI SZABÁLYZATA

BEVEZETŐ

Közismert, hogy a városok az emberiség történelme során csaknem minden korszakon belül igen nagymértékben hatottak nemcsak egy-egy nagyobb közösség társadalmának a fejlődésére, hanem annak szinte minden területére. Érthetően ez a tendencia Magyarországon belül is közel ezer év óta érvényesül. Ezért a politikai hatalom mindenkori gyakorlóí, főként pedig a központi hatalom, megkülönböztetett figyelemmel fordult az östermeléstől, az agrártársadalom szervezeti kereteitől különváló társadalmi csoportok és érdekvédelmi törekvéseik felé. Az utóbbi másfél évszázadon belül a szakirodalom is fokozott érdeklődést mutat e fontos téma iránt. Bár ennek révén a magyarországi városfejlődés főbb tendenciái egyre pontosabban rajzolódnak ki előttünk, a fejlődés fő irányától eltérő vonásainak, még inkább az egyes települések történelmének feltárása terén még számottevő adósságokról szólhatunk. Különösen helytálló ez a megállapítás a Dunától keletre eső országrészre, ahol a lemaradás e téren igencsak feltűnő.

Jól tudjuk, hogy nemcsak a magyar, hanem Közép- és Kelet-Európa városainak fejlődése is más útra kényszerült, mint ami a kontinens nyugati részén vált járhatóvá. Nálunk a XIV–XV. században örvendően felgyorsuló és a nyugat-európai szinthez közelítő gyarapodás a török támadások miatt előbb egyre több akadályba ütközött, majd Mohács és az ország három részre szakadása után városainknak hosszú időre az ismételt pusztulás és egy kényszerpálya lett a sorsa. Ráadásul a központi hatalom törekvéseivel szemben a rendek anyagi érdekeiket követve mind határozottabban akadályozták meg a szerencsésebb mezővárosok további gyarapodását és önállósodási törekvéseiket. A török elleni harcok miatt szorult helyzetbe került központi hatalom kénytelen volt engedni a magyar országgyűlés követeléseinek, és 1608-ban a rendek törvénybe iktatták, hogy ezentúl az uralkodó oppidumot a magyar tanács hozzájárulása nélkül a földesurak hatalma alól „ki ne vegyen és szabaddá ne tegyen”. A török kiűzése során az 1687–1688. évi országgyűlésen a rendek újabb törvénnyel tették nyomatékosabbá követeléseiket, és akadályozták meg, hogy az uralkodó saját hatáskörében gyarapíthassa a szabad királyi városok számát. Bár 1715-ben a török alól felszabadított városok közül többen (Buda, Pest, Esztergom, Székesfehérvár, Szeged, Szatmárnémeti stb.) ismét királyi városok lettek, a XVIII. században lehetővé vált igen jelentős anyagi és társadalmi fejlődés ellenére a század közepén csak néhány település (Győr, Komárom, Zombor, Újvidék), majd a század végén ismét csak néhány (Szabadka, Temesvár, Versec, Károlyváros) kapta meg az óhajtott címet és kiváltságot.

A számottevően bővülő társadalmi munkamegosztás, a céhes ipar, a kereskedelem, a közigazgatás és a kulturális élet igen komoly bővülése, gazdagodása révén az országban lévő 5–600 oppidum közül sok tucat jutott el arra a szintre, hogy a földesúri fennhatóság, a növekvő és többirányú szolgáltatások már komoly formában

gátolták további fejlődésüket. Ezek a fallal kerített városokkal szemben „mezőben lévő”, tehát kerítetlen települések voltak. A mezőváros terminus ebből a kifejezésből származik.¹

A XVII–XVIII. században Kecskemét is újból és újból kénytelen volt megtagadni a földesurai részéről jelentkező jogtalan követeléseket, esetenként pedig az önkényes fellépéseket is. Érthető, hogy már a XVIII. század első harmadában lépéseket tett annak érdekében, hogy fokozatosan megszabaduljon földesúri terheitől. A XIX. század elejére a Koháryak kivételével sorra meg is tudta váltani kisebb földesuraitól a nekik járó census fizetésének kötelezettségét.² Így szabadalmas mezőváros lett, és mint az ország harmadik-negyedik legnépesebb települése, folyamatosan korszerűsítette közigazgatását.

Bár az utóbbi évtizedekben két feldolgozás is készült Kecskemét közigazgatásának történetéből, egy igazán alapos és átfogó összegzés még várat magára.³ Ezt kívánta segíteni az a kötet, amely a városnak a polgári forradalmat megelőző korszakában keletkezett szabályrendeleteit adja közre⁴, illetve ezt kívánja kiegészíteni ez a forrásközlés is, amely egy hosszú folyamat záró szakaszát is dokumentálja.

Kecskeméten, miként a legtöbb magyar városban a zavartalan társadalmi és gazdasági fejlődés ívének korai megtörése miatt olyan tendenciák erősödtek meg, amelyek a városokon belül is az erős társadalmi ellentétek, az antidemokratikus berendezkedés kialakulását és hosszú időszakra történő megerősödését eredményezte. Ezért a városon belül az évszázadokon át kitapintható komoly gazdasági és társadalmi feszültségek a XVIII–XIX. században tovább erősödtek. Egy szűkebb társadalmi csoport érdekeinek mind nyíltabb képviselője a szabályrendeletek meghozása során, a hivatali hatalommal való visszaélések, a családi összefonódások és az ennek nyomán kiterjedt korrupció oly mértékűt öltöttek, hogy velük szemben a városban ismételt komoly szervezkedés indult meg. A Helytartótanácsához benyújtott sérelmek hatására a vármegyét nemcsak kivizsgálásra szólították fel, hanem néhány – sajnos távolról sem elégséges – intézkedés megtételére is sor került. A központi hatalom oly formában is törekedett mérsékelni a társadalmi feszültségeket, hogy egy racionálisabb és a lakosság szélesebb részének ellenőrzése alá helyezett közigazgatási rendszert igyekezett meghonosítani. Ez valójában már alig különbözik a szabad királyi városok működését meghatározó rendelettől. Az itt közreadott szervezeti és működés szabályzat, ha nem is biztosította a városon belüli demokratikus keretek kiépülését, kétségtelenül bővítette az önkormányzatiság lehetőségeit, és részben elősegítette a polgári közigazgatás útjainak egyengetését.

¹ CSIZMADIA Andor, 1976. 47–56.

² HORNYIK János, 1862. 3–69.

³ BÁLINTNÉ MIKES Katalin, 1979.; KISFALUDY Katalin, 1992.

⁴ IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, 1991.

FORRÁSKÖZLÉS

A/ TANÁCS TAGJAINAK, TISZTVISELŐINEK SZÁMOKRA, VÁLASZTÁSUK MÓDJÁRA, ÉS FIZETÉSEK MENNYISÉGÉRE ⁵

1. A Tanácsbelieknek a Fő és második Biron kívül Eő Felségének 1794-ik esztend. Szent György hava 5-én költ Kegyelmes Rendelete által 12-ben megállapított száma továbbra is meghagyatik. Ennek fele R. Cath. fele Hevetiai vallásuakból áll. Választásuk modja alább következik. Hivataljuk, ha attól valamely ok miatt el nem mozdíttatnak éltek fogyáig tart, de azzal – az első és második Biroságot kivévén – együtt semmi más hivatalt viselniök nem szabad.
2. A város minden 3-dik esztendőben újonnan választandó Tisztviselői:
 - a/ a Fő Biró
 - b/ 2-dik Biró
 - c/ két fő és egy aljegyző
 - d/ egy fő és egy alügyész
 - e/ két árvák atyai, egyik a R. Cathol. másik a Helvétiai vallású felekezetből
 - f/ egy számvevő
 - g/ három pénztárnok, kik közül az első a T. Vármegye hadi és házi adaját, második a városi pénztárakat, kezelvén a gondviselések alá bizott pénztárakat ellenzár alatt kötelesek tartani, a harmadik pedig egyedül kivett adó beszédésére rendeltetvén az első mellé segédül, csak az általa beszédett pénzről tartozik felelni, de a számadásokba semmi befolyása nem leend.
 - h/ külön levéltárnoka a közjóvedelemmel való gazdálkodás tekintetéből Eő Felsege által nem rendeltetvén, a városi levéltár rendbeszedését, és igazíttatását valamint eddig úgy ezután is egy Tanácsbeli fogja folytatni.
3. Fő és második Birónak csak Tanácsbeliek, Pénztárnoknak pedig csak olyanok candidalhatnak, kik mind erkölceikről, mind ügyességeikről esméretesek, azon felül a gondviselések alá adandó pénztár bátorságára vagy ön magok elegendő értékkel birnak, vagy annak tekintetéből elfogadható kezes tudnak állítani.
4. A candidatióból kirekesztetnek, kik akár a Tanács, akár a választott közönség valamely tagjával első és másod ízig vérségi atyafiságos vagy sogorsági összeköttetésben állnak.
5. A Tanácsbeliek és Tisztviselők candidáltatásukra való Jus a Tanácsot és V. Közönséget együtt véve – collective – a választási Jus pedig egyedül magát az utóbbi, mint az összes lakosság képviselőit illetvén, annál fogva a Cath. és Reform. Ecclesiák közt fennálló példás szokáshoz képest, midőn egyéb vallású felekezetből kell tanácsbelit vagy Tisztviselőt választani, akor a másik vallású Tanácsbeliek, ha annyi számú, ugyanazon vallású választott polgárok rendeltetnek, s ezek köz tanácskozással a másik vallású Tanácsbeliek vagy választott

⁵ A tanács működésének rendjét 1830. május 11-én a 12.772. sz. királyi rendelet alapján állította össze egy erre a célra kijelölt bizottság. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (A továbbiakban: BKMÖL) XV. 8. Balla János Kecskemétre vonatkozó jegyzetei. 1. köt. 127–163. Balla az 1890 táján kimásolt szöveg lelhelyére és a szabályzat hatályba lépésére nem tett utalást. Feljegyzését betűhíven közöljük.

tottak közül minden megüresült hivatalra hármat candidálván, azok közül a választott község jelenlevő, és a candidálásban befolyással nem volt tagjai a Tanács kirekesztésével fogják az illető Tanácsbelit vagy tisztviselőt szavazás többségével elválasztani.

6. Az építő szék mindenkor valamelyik megyebeli Alispán, vagy más a végre a T. Vármegye által megbízandó Tisztviselő előlülése alatt fog tartatni.
 7. Mind a Tanácsbeliek, mind a Tisztviselők és fogadott szolgák fizetéseiket a szerint fogják rendessen a Város e végre rendszeresített pénztárából húzni, a mint az Eő Felségének 1833. eszt. Pünkösöd hava 11-ről 13.172. sz. alatt költ Kegyelmes rendelete által ideiglen - provisoie - megállapított.
- Egyábiránt minden nemű közterhet a többi lakosokkal egyformán viselni tartoznak, és annak semmi nemeitől egyedül a Tanácsbeliek és Tisztviselők lakóházaikat vévén ki, a katonai szállás adástól nem mentethetnek fel, végre midőn a város dolgában akar a T. Vármegye kebelében, akar azon kívül az Uradalomtól, és illetőleg a T. Vármegyétől nyerendő engedelem mellett mindenkor Jegyzőkönyvbeiktatandó végzés által kiküldettek napi dijuk 2 pengő forintok lesznek, s azon kívül más költséget nem liquidálhatnak.

B/ A TANÁCS IGAZAI, MELYEK ÖTET A VÁLASZTOTT KÖZSÉG KIREKESZTÉSÉVEL EGYEDÜL MAGÁT ILLETIK.

1. A Tanács az idegen származásúakat lakossi Jussal - Jure incolatus - felruházhatja.
2. A vendégfogadást – hospitalitast – mérsékelve, számadás terhe alatt gyakorolhatja.
3. A város kisebb tekintetű regulációit eszközölheti.
4. A tanács engedelmének hozzájárulása nélkül az Ingatlan Javak adása bevése meg nem történhet, azon megjegyzéssel, hogy azt csak az olyanoktól tagadhatja meg, akiknek magok viselete vagy erkölcsiségek ellen helyes és bizonyos alapokra épült kifogást téssen.
5. A lakosokat minden a város határában, mind a szabad pusztákon és haszonbérlii egység mellett földeikből kibecsülhetvén, és azokat töllok elveheti, a következő óvás mellett:
 - a/ A lakosoknak a Jobbágyi birtokból és a Város által az illető Földesurak esetében tartozik magát az e részben kibecsültetések esetében fennálló zsinormértékül szolgáló kegyelmes Urbariális Rendelésekhez alkalmaztatni, azon megjegyzéssel, hogy az azok iránt folytatott kibecsültetési perek a városi Tanácstól az Uri Székre lesznek appellálandók.
 - b/ Azon esetben ha a szabad puszták birtokosi közül valaki az azektól járó teherviseléstől magát vonogatná, a felsőbb Rendelések ellenére a tanyákon és szöllőkben laknék, és a megintés után sem költöznék be a városba, vagy a ki háromszori megbüntetés után is Kurta koresma, vagy Kurtaszék tartásában tapasztaltatnék, a ki magát a közjónak és közerkölcsnek erőszakosan ellen szegezné, s törvényesen lett megintése után sem jobbítaná meg magát, azt a Tanács a Város Birája nevére készítendő intő levéllel elmulasztott kötelességének teljesítésére törvényesen megintetvén, ha annak sem lenne várt fognatja, azután a városi Ügyész felperessége alatt

birtokának elvesztése végett idéztesse perbe, s abba a vád bebizonyítása után elmarasztaltatván, netalán hátralévő tartozásának az investitionalis és javításbéli summákból leendő levonatala után fennmaradandó summának letétele után azt tőle váltsa vissza, hasonló módot követvén azokra nézve is

- c/ kik árendás földeket birván ellenek előbbeni pontokban előadottak közül csak egy ok is bebizonyíthatnák, vagy ha az árendát Szent György és Szent Mihály napjain a nélkül, hogy valamely rendkívüli szerencsétlenséget bizonyíthatnának be, pontossan fizetni elmulasztanak, vagy pedig a földek miveltetésére magoknak erejük nem lévén, vagy azokat dolgozni magok nem akarván, mással miveltetnék, és másnak bocsájtanák haszonbérbe, megjegyezvén az ilyen perekre nézve azt, hogy azok a városi Tanácstól birtokon belül egyenesen a Tekintetes Ns. Pest vármegye Törvényszékire legyenek appellálандók, és hogy az ekképpen a Tanács rendelkezése alá vissza esendő földeket a lakosok közt közhirül tétetni s azonnal ismét felosztani, s ezen esetben az atyafiakra, szomszédokra, szűkölködőkre, jó erkölcsű de egyéb aránt miveltetésére elegendő tehetséggel bíró lakosokra különös tekintettel lenni a tanácsnak multhatatlan kötelességében álland.
6. A Tanácsot kirekesztőleg illető igazak közé tartoznak még minden peres állapotoknak, és egyes személyeket nem pedig egész városi közösséget tárgyaknak elintézésék a felsőbbi rendelkezéseknek, és mind a Tanács mind az V. Községgel együtt hozott határozásoknak fogatosítások a közönség szolgálainak és cselédjeinek kinevezések, felvételek, elbocsajítások, az árvák személyinek és javaiknak gondviselések, azoknak gyámsági gondviselések alá adatások, a gyámtyáknak és gondviselőiknek elmarasztalások, egy szóval mindazok, melyek egyedül a végrehajtáshoz tartoznak.

C/ A TANÁCS IGAZAI MELYEK A V. KÖZSÉGGEL KÖZÖSSEK

1. A Tanácsbeliek és Tisztviselők candidálását a V. Polgársággal együtt eszközölheti.
2. Téglá és cserép égetésre az illető bér letétele mellett a V. Községgel egyetértőleg adhat engedelmet.
3. A homokos tájak beültetése és költsönös tanácskozás tárgya leend, a végezetek végrehajtása azonban egyedül magát a Városi Tanácsot illeti.
4. Azon tárgyaknak, melyektől a lakosok dominális censust és a város domesticában fizetnek, összeírását és időről időre leendő megigazítását a Tanács kebeliből kiküldendő Bizottság s a V. Polgárság ahhoz csatolandó néhány tagjai fogják végrehajtani, s a kivetésben zsinor mértékül szolgáló s az idő környül állásaihoz alkalmazkodó kulcs megállapítása is a Tanácsot a V. Községgel egyformán illeti.
5. Mind a régi adósságok befizetése, mind a netalán magát előladandó szükséghez képest újaknak tétele iránt fenforgó kérdések a V. Polgársággal költsönös egyetértésben intéztethetnek el.
6. A juhok számának összeírásában mint végrehajtáshoz tartozó tárgyban a V. Község csak úgy vehet részt, ha a végett a Tanács által meghívattatik.

7. Bármely hasznos és rendkívüli szolgálatokért jutalmat vagy valakinél szerencsétlenség esetében segedelmet a nélkül, hogy annak módja, mineműsége és mennyisége felett előbb a V. Községgel tanácskoznék, nem adhat.
8. Az érdemtelen vagy kötelességét telyesíteni nem akaró lakosoktól e részben kiszabott törvény útján elveendő földeknek más lakosok közt leendő felosztása a V. Község befolyása nélkül nem történhet, valamint a régi adósságok és terhek lerovása után netalán szervezendő puszták felosztása és classzificaltatása is közös egyetértésben lészen eszközzendő, s az ebbéli végzések foganatosítása noha magát a városi Tanácsot illetné, a városi lakosság megnyugtatása tekintetéből mindazáltal a végrehajtó Tanácsbeliekhez a V. Polgárság közül is némely tagok csatolandók lesznek.
9. Valamint a közterhek, úgy a közszolgálatok egy arányosításban zsinormértékül szolgáló kulcs is a V. Község befolyásával állapíthatik meg.
10. Mind a város házi szükségére és katonaság ellátására megkívántató gabona mennyiség meghatározása, mind annak az egymással egyetértőleg összevevő irandó élék számához képest az egyes lakosokra leendő kivetésben zsinormértékül szolgáló kulcsnak kidolgozása a V. Tanács és a V. Község közös igazaihoz tartozik.
11. A Tanács rendkívüli és közös akarattal megállapított munkákra az illető mesteremberekkel alkut a V. Község befolyása nélkül nem tehet, midőn azonban rendszeresített munkák forognak kérdésben, azok iránt maga léphet alkuba.
12. A bevételek és kiadások előleges jegyzékét miután a Számvevő azt kidolgozta, a V. Községgel egyetértőleg állapíthatja meg.
13. A lakosok adódó javainak összeírása egy Tanácsbeli s a Szószóllón kívül 10 Választott polgár jelenlétében hajthatatik végre, s a számvevő által kidolgozandó személyes kivetés – individualis repartitio – feletti tanácskozás is annak befolyásával, valamint az adókönyvecskéknek az adószedő tabelláival évenkénti összehasonlítások – confrontatio – a 10. V. Polgárok jelenlétében, végre a pénztárak megvizsgálása a Pénztárnokok számadásainak minekelőtte az Uradalom eleibe terjeszgetnének, megvizsgáltatások az e végett kiküldendő némely V. Polgárok és a Számvevő által lészen eszközzendő.
14. A Tanács semminemű szerződéseket a nélkül, hogy azoknak feltételeit előbb a V. Községgel közölné, s felettek azzal tanácskoznék, nem tehet, végre.
15. Mindazon tárgyak, melyek a város gazdasági állapotját, jövedelmének gyarapítását s megtartását, az árendák Relaxáját, új épületek tételét közterhek viseléséből való felmentést, a lakosoknak beszédhetetlenné vált tartozásaiknak ki által leendő viselések, s a városi pénztárból, mely esetben lehető kifizetések feletti tanácskozást illeti, a Tanácsnak és a V. Polgárságnak költsönös igazaihoz számláltatnak.

D/ A TANÁCS KÖTELESSÉGEI

Annak előre bocsájtása után, hogy a városi Tanács a városi közönség nevére és annak pénzén szerzett, vagy szerzendő Javaknak nem tulajdonossa, hanem csak a jövedelemnek és haszonvételeknek számadással tartozó sáfárja és gondviselője lévén, a város tulajdonából sem maga tartozó kötelessége szerint tett, vagy teendő fáradsága jutalma fejében más lakosok felett nem részesülhet, sem másoknak bármely

szín alatt különös kedvezéseket nem osztogathat, és minden történendő kárért felelni, s azt akár hűtlenségének, akár elmulasztott hivatalbeli szorgalmának tulajdoníttassék, helyre pótolni tartozik.

1. Fő kötelessége a város igazait, kiváltságait, szabadságait megőrizni, fentartani, a város javát, hasznát, és lakosok boldogságát minden igyekezettel nevelni, és károsodásokat eltávoztatni.
2. Kötelességében áll mindazon tárgyakban, melyek csak a V. Közönség befolysásával határozthatnak, és intéztethetnek el, azt annak részére kidolgozott utasításban foglalt módja szerint részeltetni.
3. Tartozik a város haszonvételeit, úgy mint: a korcsmákat, mézárszékeket, vásári, piaci és vámjövdelmeket a közönséges Újságokban jóelőre közhírré tendő, a város szántóföldjeit, kaszállóit és nádtermő rétjeit pedig a város kebelében kihirdető árverés útján a többet ígérőnek a városi pénztár biztosítása tekintetéből elegendő bátorság előmutatásának megkívánása, a vásár és vámbérlők contractusába pedig azon óvásnak beiktatása mellett, hogy ha a Tekintetes Vármegye által megállapított Tariffát által hágván, zsarolásokra vetemednének, az okozandó kár megtérítésén kívül a tett nagyságához képest megfenyíttetni fognak, haszonbérbe adni abban azonban sem a Tanács tagjainak, sem a városi Tisztviselőknak sem szolgálainak részesülni nem szabad.
4. A Tanács a közönség nevére adósságot, ha annak tételét mind maga, mind a V. Közönség szükségesnek találta, és így csak akkor vehet fel, miután arra a Földes Uraságtól engedelmet nyert, fenn maradván íranta még azon felül a Tekintetes Vármegye felvigyázása is.
5. A város pénztárából annak rendeltetése ellenére senkinek pénzt nem költsönözhet.
6. Semmiféle esetben és szín alatt a dézsmák felemelése hatalmában nem lészen, és azoknak beszédésében azon mértékkel tartozik élni, mely a Tekintetes Vármegye által annak módja szerint meghitelesítve van.
7. Minden katonai esztendő elején tartozik a városi Számvevővel mind a bevételek mind a kiadások előleges Jegyzékét kidolgoztatni, s annak a V. Közönséggel egyetértőleg tett megvizsgálása, megállapítása után az Úri-szék eleibe terjeszteni, önként értetődvén, hogy csak nagyobb és rendkívüli költségeknek nem légyen ezen előleges kivetésen kívül helye, az azonban a kisebb és előre nem látott kiadásoknak ellen nem állhasson.
8. Tartozik a lakosoknak adókönyvecskéket a V. Közönséggel egyetértőleg megvizsgált és helyben hagyott személyes adó kivetés szerint járó adóbeli illetőségen és régi tartozáson kívül a Szaámvevő által mindazon tárgyak, melyektől kiki adózni tartozik beiktatandók, az adószedő által pedig az annak lerovása fejében tett fizetések mindazokkal megegyezőleg folytatandó Naplókönyveibe beírandók, s a szerint mint fentebb érintett évenként az adószedő tabelláival múlhatatlanul összehasonlítandók leszek, azon kívül még különös házi könyvecskéket is adni, melyekbe minden városi jövdelmeket illető tartozások s azoknak miképpen lett lerovások feljegyzendő lészen, úgy szintén
9. Köteles minden a lakosok által teendő kézi és szekeres munkákról rendes lajstromokat és jegyzőkönyveket tartani, és folytatni.

10. A szabad adás és vétel által könnyen származható zavar eltávolítása tekintetéből köteleztetik a város fizetett Földmérőjével mind a város határjainak, mind a szerzett pusztáknak kiterjedését felmérni, s általa annak utána oly funduális könyveket készíttetni, melyekben a lakosok valóságos birtokainak kiterjedése és határjai, hanem a közbejött változások is följegyeztethessenek.
11. Kötelességében áll arra felvigyáztatni, hogy a feladott és összeírt juh vagy marha számnál a város legelőjére több ne hajtassék, s attól akire a szájbér beszédése bíztatik a beszedett pénzről, valamint a város gazdájától is az ekék után kivetett gaona dézsma beszédéséről számot kérni, számadásokat a V. Közönséggel néhány tagjainak közben jövedelekkkel nem csak megvizsgáltatni s azután az Úri-szék eleibe terjeszteni, hanem amidőn hozzá tarozók jegzéke különösen bemutatnak, azokon tartozásaikat executioval is megvétetni, azon esetben, ha e részben megkívántató lépéseknek korán lett elmulasztása miatt, a tartozóknál valamely tartozás beszédhetlenné válnék, annak helyre pótlása magát a Tanácsot, vagy e részben tett intézeteinek végrehajtása végett kiküldetett tagját illetvén.
12. Főfő kötelességéhez tartozik a város pénztáaira való felvigyázás, és annak elmulasztása elestében a felelet teher is egyedül ötöt illeti, mely akképpen léssen általa eszközzendő, hogy a Bíró az iránt a Tanácsban véletlenül jelentést tévén annak következtében Jegyzőkönyvbe iktatandó végzésénél fogva néhány tagok a Pénztárnak kulcsainak által vétele végett ki fognak küldetni, kik is azokat a Tanácsnak bemutatván, a Bíró néhány Tanácsbelieknek, a Szószólónak, vagy más a végre kiküldendő választott tagoknak jelenlétében azokat megvizsgálni s iránta a Tanácsnak jelentést tenni tartozik, melyet azután a V. Közönséggel szinte közölni kell.
13. Tartozik a Tanács felelet terhe alatt vigyázással lenni, hogy a város számadó tisztjei számadásaikat időről időre beadják, és miután azokat badták, a Választott Polgárság részére kidolgozott utasítás (mely alább egész terjedelmében közölni fog) 7-ik pontjában foglalt Rendelés szerint mind naga megvizsgálni, mind bővebb vizsgálat végett az Úriszék eleibe terjeszteni.

E/ A TISZVISELŐK KÖTELESSÉGEI

A 2-dik Bíróé

A 2-ik Bíró kötelessége a Sz[abad] k[irályi] városokban levő polgármesterek példájuk szerint a város politikai és gazdasági tárgyakra való felvigyázásában állván, annak előlülése alatt két Tanácsbelieknek a Szószólónak és néhány választottnak és egy városi jegyzőnek jelenlétében tartandó gazdasági bizottságban fognak a város gazdasága viteléről intézeteket tenni.

A Számvevő

A Számvevő kötelességéhez tartozik:

- a/ Minden katonai esztendő elejével a bevételek, szükséges költségek előleges Jegyzékét kidolgozni, s azt a Tanácsnak a V. Közönséggel együtt leendő megvizsgálás alá terjeszteni.

- b/ A midőn a Tekintes Nemes Vármegye adókulcsa megállapítva leend, az adó személyes kivetését – individualis ejectio – a szerint kidolgozni, s a Tanácsnak a V. Közönséggel együtt leendő bővebb tanácskozás végett bemutatni, s minekutánna az a Tanács által helyben hagyatván, néki visszatartatik, a kivetést mind az Exactornak lajstromba, mind a lakosoknak azzal egyezőleg készítendő adókönyvecskéjébe beiktatni.
- c/ A számadások iránt lehető észrevételeit előterjeszteni.
- d/ Minden városi jövedelemnek kivetését kidolgozni, s miután az a Tanács által a Szószólón kívül a V. Közönségnek némely tagjainak jelenlétekben megvizsgálatott és helyben hagyatott, a Perceptornak számadásában leendő használás végett tulajdon aláírása alatt általadni.

Az árvák attyának kötelességei

1. Árvák attyának csak oly személy választathatik, kinek mind a dologhoz értése, mind erkölcsi magaviselete, mind értékei állapotjánál fogva az árvák személye s vagyona biztosítva van, melynél fogva mielőtt hivatalához kezdene, tartozik mindennemű vagyonát hitelesen összeírtni, s annak erejéig a Pénztár bátorságára cautinálást adni, feleségével aláírtni, és intabuláltatni.
2. A város pénztárából fizetése meglévén határozva, az árvák jövedelmiből hatodrészt kívánni, úgy szinte
3. Az árvák pénzéből részére valamely summát kölcsön felvenni nem szabad.
4. Az árva vagyonát mindaddig, míg a Tanács határozata véle nem közöltetik, s az által adásra kiküldött Tanácsbeliek contraquietentiaik mellett kezéhez nem adatik, s a Diariumba azoknak kezével bé nem iratik, számadása alá nem veheti, ez megtörténvén,
5. Tartozik a számadása alá vett summát a Tanácsnak teendő jelentés s engedelmének megnyerése után bizonyos helyre kikölcsönözni, s ha a summa 50 v. cz. forintot felül halad, a kölcsönvevő költségén annak felesége által is in solidum aláírandó, a kötelező levelet azonnal intabuláltatni még a summa felvétele előtt.
6. A kamatokból az árvák élelmére és nevelésére a Tanács engedelme mellett annyit fordítani, amennyi arra gazdálkodva elegendő, s minden ilyen kiadásokról számadásában hiteles személy által is aláírt nyugtatványt az illető árvának előlmutatni s a fent maradandó summát az 5-ik pont alatt érdeklött mód szerint haszon hajtásra kiadatni, még pedig úgy, hogy az árva pénze nála egy holnapon túl ne maradjon, ha pedig a számadása alatt lévő summa az árva élelmezésére sem lenne elegendő, ily esetben kötelességében áll az árva tartozásáról, annak vagy szolgálatba való adása által vagy másképpen gondoskodni arról, a Tanácsnak tudósítást adni, ha pedig
7. A férfi árva a tőkélletes kort azaz 24. esztendőt elérte, a leány pedig férjhez ment, tartozik a Tanácsnak azonnal jelentést tenni, hogy illetőségének kiadása iránt a szükséges rendelkezések megtétethessenek. Melyre nézve megjegyztetik, hogy az ilyes esetben addig míg az árváknak kint levő behajtatik, várakozni szükséges nem leend, hanem magát a kötelező levelet miután annak valóságát maga Tanács elejibe állított adós elesmerte kellessék által adni, a további felelet terhe az árvák attyát csak akkor illetvén, ha az adósnál a kötelező levélnek az árvák kezéhez lett által adásakor fundi defectus volt.

8. Tartozik az általa manupulált summákról Diariumot tartani, s annak egyik rubricájába a bevételt, a másikba a kiadást oly végre beírni, hogy a midőn a gondviselése alatt lévő pénztár akár a Tanács, és választott polgárság, akár a felsőbbség által megvizsgáltatik, annak állapotja megtudathassék.
9. Tartozik minden esztendőről készített Számadását a Tanácsnak bemutatni, s abban valamint az általa minden fertály esztendőben az árvák vagyona állapotjáról példány szerint a Tanácsnak és a választott közönségnek bemutatandó tabelláris tudósításban az árva hollétét is feljegyezni, azonon esetben pedig, ha azt nem tudná, jelentést tenni, oly végre, hogy annak útján kinyomoztathassék. (1835)

A VÁROSI PÉNZTÁRNOKOK RÉSZÉRE KIADOTT UTASÍTÁS

1. A városnak két pénztárnoka lévén, egyik a Tekintetes Nemes Vármegye hadi és házi adajának, másik a város állandó jövedemeinek Domesticatiojának, az úri haszonbérnek, szájbérnek, egy szóval a várost illető minden egyéb jövedelemnek kezellésére, ennél fogva pénztáraik egymástól egészen külön lesznek, s számadásaikat is szinte külön készítik, s adják be megvizsgálás végett a Tanácsnak és a választott Közönségnek, s annak utánna az illető felsőbbségnek.
2. Mind kettejükben a számadás értésén s magok jó viseletén kívül a gondviselések alatt lévő Pénztárak biztosítása tekintetéből megkívántatik: hogy nevezetesebb mennyiségű fekvő vagyonuk legyen, melyet hivatalba léptek alkalmával öszveíratni, megbecsülni, s annak erejéig magukról cautionalist adni, azt feleségeikkel is aláíratni, és intabuláltatni tartoznak.
3. Sem egyiknek, sem másiknak egy más pénztárába a Tanács írásban foglalt meghagyása nélkül pénzt által tenni, másoknak kölcsönözni, magok hasznára fordítani, de még csak szállásaikra magokkal haza vinni sem szabad, különben az ezen redelést által hágói a törvény értelmében mint criminalisták fenyítettek.
4. Mind kettő különös Napló könyvet tart, s abban valamint a bevételt minden nap, úgy a kiadást is be írja, annak oldalszámait minden oldalon öszve adja, s a másik oldalakra rendessen által viszi, oly végre, hogy a pénztára bármely órában vizsgáltatik meg, a bevétel és kiadás summái öszve hasonlíttathassanak, egyébiránt mind a bevételről, mind a kiadásokról fertály esztendőnként táblás kivonatot készít, s azt a városi Tanácsnak és választott Polgárságnak egy részről a Pénztár állapotjának, nyilvánosságban tartása, más részről a fizetni késedelmező lakosoknak tartozásaik lerovására mindannyiszor leendő felszólíttatások végett mulhatatlanul bemutatni tartozik.
5. A Tekintes Ns. Vármegye hadi és házi adaját beszédő Pénztárnok kötelességében áll különösen
 - a/ Minden katonai eszendő elején a Tanács és választott Közönség befolyásával készült adó személy szerinti kivetéséről szolló, nekie használat végett kiadott öszveírásban szinte úgy mint a lakos kis könyvekben mind készpénzbeli, mind az általa tett közszolgálatokért adajába tudott summákat megegyezőleg beírni, melyek közül sem egyikben sem másikban vakarásnak vagy igazításnak lenni nem szabad, azon szokás, mely szerint eddig a Pénztárnak azon lakosoknak, kik illetőségeken felül szolgáltak, a

felességet maga fizette ki, ezennel eltöröltetvén, s helyébe azon utasítás adtván, hogy a Pénztárnak tartozik az ilyes felességeket minden fertály esztendőben a Tanácsnak oly végre bejelenteni, hogy a fizetendő s a lakosok más tartozásaik fejében tudandó summákat egyik pénztárból a másikban assignálhassa, vagy ha éppen egyik Pénztárban sem tartoznék, azon esetben a lakos részére leendő kifizetését elrendelhesse.

- b/ Mindenkor ugyan, de leginkább azon időben, midőn az adózó eladott természetvényeiért pénzt kap, az adó behajtását eszközölni.
 - c/ A fizetni késedelmezőket, vagy nem akarókat név szerint a Tanácsnál mint már a 4-dik ponban érdekeltetett, kényszerítő módokkal is leendő köteleztetés végett bejelenteni.
 - d/ Mihelyt a pénztárban 200 pftot meghaladó summa találtatik, erről a Tanácsot tudósítani, s a Tekintetes Vármegye partikuláris pénztárába befizetni, s a befizetés Perceptor úr Diáriumában ellennyugtatóként képpen tulajdon kezével beírni, s ugyanott ugyanazon dátumról vele a Város adókönyvébe beírni; külön nyugtatót elfogadni a Tekintetes Ns. Vármegye rendelése szerént különben is tiltva lévén.
 - e/ A Tekintetes Vármegye hadi és házi adójának más végekre fordítása a felsőbb K. kir. Rendeletök által a legkeményebb fenyték terhe alatt tiltva lévén, meg nem engedtetik, hogy ezen Pénztárnok még a Tanács parancsolatjára is bármely kevés időre a város egyéb szükségei pótlására legcsekélyebb summát is kiadjon vagy kölcsönözzön, s ha ezt tenni merészelné, mint criminalista fenytetik.
 - f/ Minden katonai esztendő végével számadását bezárni, s annak végén a hátra levő tartozásokat egy summában kitenni, az azt bizonyító oklevélben azonban a tartozásokat tartozásaik feljegyzésével együtt elül adni, s jövő esztendőben mindjárt az ugyanazon esztendei után beiktatni, számadása bemutatása December utolsó napjánál semmi esetre nem haladhatván.
A város domesticáját s egyéb jövedelmit kezelő Pénztárnok kötelességében áll
6. A város jövedelmeinek haszonbérleítől a néki használat végett hiteles másolatban kiadott contractusokban kitűzött határidők szerint az illető summákat beszédni.
 7. A segítségre rendelt incassalatóktól a város domesticaja, úri haszonbér, és puszták érendájából bejövendő summákat időről időre által venni, az által vételt az incassátor Diáriumában nyugtatóként képpen beírni, s ellennyugtatóként képpen ugyanazt az incassátor által tulajdon Diáriumában beírni, a nyugtatót különösen leendő kiadása hivatalától leendő megfosztás, s ezen felül még más fenyték terhe alatt is egyátalyában tiltatván.
 8. A város állandó jövedelmei, és az incassátor által nekik által adandó summákon kívül a Tanács írásban kiadott s számadás mellett oklevélként képpen használható végzése nélkül semmiféle pénzeket a pénztárba bevinni, vagy abból a rendszeresített fizetésekön kívül más kiadásokat tenni nem szabad.
 9. A város szükségére dolgozó mester emberek árjegyzékeiket – contójukat – csak úgy fizetheti ki, ha a számvevő által felszámítva s a Tanács által assignálva mutattnak nekik kifizetés végett eleibe.

10. Valamint a bevételről nyugtatványt köteles adni, ugy kiadásairól is ellennyugtatványt veend.
11. Számadása minden pontjait documentálni tartozván, azt az esztendő végével lezárni, s attól kezdve legfeljebb két hónap alatt a Tanács és választott Közönség által leendő megvizsgálás végett okvetlenül bemuatni, melyek beviteli lesznek:
 - a/ A múlt esztendei maradvány.
 - b/ A lakosoknál a múlt esztendőben kint maradt tartozások öszves summája, melynek bebizonyítására a tartozó lakosoknak, s tartozásaik mennyiségének név szerinti kimutatásáról készített jegyzék oklevél képpen elől adandó.
 - c/ A város domesticájából, és a lakosokra kivetett őri haszonbérből bejött summák.
 - d/ A királyi és egyéb közös haszonvételek jövedelme.
 - e/ A puszták árendája.
 - f/ A szájpénz.
 - g/ Elegyes jövedelmek czimje alatt mindazok, melyek a most leirt czimnek alá nem tartoznak.
 - h/ A kiadások czimjei közé tartoznak a rendszeresített fizetések, azok amelyek ezeken kívül a Tanács határozata következtében tételnek azon megjegyzéssel, hogy valamint a bevételek közt a múlt esztendei hátralévő tartozások kiteendők, úgy a számadás végén a folyó esztendei tartozások summája is mind öszvesen, mind egy jegyzékbe foglalva névszerint is elől adandók.

A városi pénztárnak mellé segítségül rendelt beszédő vagy Incassator kötelességei:

1. Minden katonai esztendő elejével a város domesticájának s úri haszonbérnek személy szerinti kivetéséről készített könyvben, s a lakosok kis könyvecskeikben tartozásaik lerovása fejében fizetett summákat megegyezőleg beírni, s az ezen cím alatt valamint az árendás pusztáktól járó summákat is beszédni, s a városi pénztárnoknak mihelyt nálla 200 pf. találtatik azonnal nem nyugtatvány mellett, hanem oly módon beadni, hogy a befizetett summát a pénztárnok Diáriumában ő, az ő Diáriumába pedig amaz írja be, s valahányszor ily által adás történik, szükséges nyilvánosságban tartás végett a Tanácsnak bejelenteni.
2. Kiadásba elegyedni néki semmi esetre és senki kérésére avagy parancsolatjára szabad nem lészen.
3. Kötelességében áll a tartozókat minden fertály esztendőben egy jegyzékben foglalva a Tanácsnak bemutatni, s ugyanazt az esztendő végével elkészíteni, azon kötelezés mellett, hogy ha annak csak egy pontja is a confrontatio alkalmával a lakosok kis könyveikkel meg nem egyezne, arról felelettel tartozik. (1835.)

KECSKEMÉT VÁROS VÁLASZTOTT POLGÁRAINAK

*szoros megtartás és hozzá alkalmaztatás végett zsinor mértékül szolgáló
s Ő Felségének 1830-dik esztendei Pünkösöd Hava 11-ről 12.772. szám alatt költ
Kegyelmes Rendelése következtében*

az ennek végrehajtásában munkálkodó Küldöttség által kidolgozott

UTASÍTÁS

1. A választott Község egy oly állandó test, mely időről időre az újításnak alája vetve nincsen, hanem melynek a halál által, vagy más okok miatt kimult, vagy eltávozott tagjai helyett önnön maga ezen választott Község által, azonban a Tanácsal való költsönös egyetértésben fognak újabb tagok az alább megállapított módon választatni.
2. Ezen Választott Község jövőjére való nézve állandóul 100 tagokból fog állani, kiknek fele R. Catholicus, s a mennyiben a városban görögök is volnának, Görög vallás tételt követő, fele pedig Helvetziai és Ágostai vallás tételt követő tagokból, a nép közül oly formán fog választatni, hogy minekutánna Kecskemét várossa 10 tizedekre vagyon felosztva, minden tizedből 10 tagok fognak a Választott Községben lenni, kik közül a helybeli Nemesek, a Kereskedők és Mesteremberek, ha a népnek különben hozzájuk bizodalomuk vagyon, be nem rekesztethetnek, tartozik pedig minden Választott Polgár azon tizedbe, melyből választatik lakozni, és a tizedekből csak olyan választathatik, ki annak kebelében lakozik, ha pedig időközben lakását más tizedbe által tenné, hivataljától önként meg fog válni, és ez a jövő tisztválasztásig üresen maradván, ismét csak azon tizedben lakozó, s 6-ik sz. alatt érdeklött mód szerint candidálandó tagnak választásával fog betöltetni.
3. A Választott Községnek rendszerint való Elölülője a Szószólló, kinek igazai és kötelességei annak különös utasításban foglaltatnak, hátráltatása esetére pedig az Al-Szószólló, vagy a Senior fogják az Elölülést viselni, s ezen Tisztnek egyéb hivatalos kötelességeit teljesíteni.
4. Választott vagy Szószólló olyan lehet csak, ki jó híreről s nevéről ismeretes, házzal s földdel bír, és sem a Választott Községnek többi tagjaival, sem a Tanácsnak akárminamú tagjával a 4-ik Gradusig való vérségbeli atyafiságos vagy sógorságbeli összeköttetésben nem áll; ellenben a ki ellen valami vétkes s becstelenítő cselekedet vagyon feladva, ki atyai vagy gyámatyai hatalom alatt vagyon, ki viselt Perceptoralis hivataláról még számot nem adott, a tartozásokat be nem szedte, magát ezeknek beszédekben késedelmesnek mutatta, vagy akár micsoda okból akár mi némű városi cassába adós maradt, a választottsággal való megtiszteltetéseitől ki leszen rekesztve.
5. Hogyha a választottak közül valaki valamely vétkes és helytelen tettben fog tapasztaltatni, az a Járásbeli Főszolgabíró úr által azonnal hivatalától felfüggesztetvén, abba csak azon esetben fog visszahelyeztetni, hogyha e részben végrehajtható vizsgálódás után ártatlannak találtatni fog.; ellenben hogy ha csak vádolhatna illetén cselekedettel, de abban utol nem érette, az olyan ellen szoros vizsgálódás hajtaván végre, a Nemesek a T. Ns. Vármegye, a Nemtelenek pedig az Úriszék által fognak hivatalaiktól felfüggesztetni, melynek az leszen következtése, hogy az illetén hivatalától felfüggesztett tag Publica actio alá vonattatván, hivatalában csak azon esetben fog visszahelyeztetni, ha arra a

- bírói vizsgálódás és ítélet által is érdemesnek fog találtatni, holott ellenkező esetben a választottaknak sorából leendő kitöröltetése léssen elrendelendő.
6. Azon esetre, ha a halál által vagy másképpen a választottak között üresség találna nyíltni, ezen nyílásra, azon tizedből melyből meghalálozott, vagy eltávozott tag vala, a mennyire lehet az előbbivel hasonló vallásbeli, azok közül, kik az ezen tizedből való előkelőbb lakosok által minden ürességre hárman proponáltatni, s a városi Tanács s a választott kormányozó V. Ispán Úr által helyben hagyattatni fognak, fogja a Választott Község a választást eszközölni. Mely meglévén az eddig gyakorlott szokás szerint az újonnan választott tag az e végre megállapított hitforma szerint fel fog esküdtetni. (Az esküformát lásd a városi statútumok összeírásának 296. lapján.)⁶
 7. Minekutánna a Választott Község felállításának lefőbb célja az vala, hogy a lakosok a közönséges haszonnak és jövedelmeknek miképpen leendő gyarapítások iránt való tanácskozásban, ezen képviselői által részt vehessenek, önként következnek: hogy minden némű, a közönséget illető rendkívül való tárgyoknak elhatározása, a milyen: új épületeknek s új szerződéseknél tétéle, az e végre kívántató tőke pénzeknek felvétele, a lakosok által fizettetni szokott terheknek nagyobbítása, a megszerzendő földeknek miképpen leendő kiosztások és adminisztráltatások, új árendák, a város beneficiumainak hasznobébe adatások s ennek feltételei, a közönség értékéből s cassájából teendő akárminemű rendkívül való fizetések, szerzett földeknek vissza bocsájtatások, a számadásoknak és Cassáknak megvizsgálatások, a bevételek és kiadások praelimináris kivetésének és kulcsának megrostálása a Választott Községnek befolyása nélkül nem történhetik; ellenben a közönséges és sythernisalt tárgyoknak elintézéseknél, kivévén innen a fentebb érdekelteket, a Tanácsnak munkáldoklásában a Választott Község magának nem fog követelhetni, s annál fogva, minekutánna a Választott Község rendeltetésének céljához képest csak egy tanácskozó test, a végrehajtásban, a fentetebb érdeklött tárgyokban is csak azon esetre fog befolyással lehetni, hogy ha akár a contralliria képpen, akár a Tanáccsal való közös munkáldoklásra általa e végre megkerestetni fog, fent maradván nem csak azon igazok: hogy ha a Tanácsnak és Tisztviselőinek akárminemű tetteiben vissza éléseket vagy hibákat tapasztalván, azokat a Választott Községnek felfedhessék; ha pedig ez iránt a Szószólló által a Tanácsnak jelentés tétetvén, a panasz annak idejében és rendje szerint nem orvosoltatna, azt akár az illető panaszokodó, akár maga Választott Község az Úriszék vagy Járásbeli Szolgabíró eleibe terjeszthesse.
 8. Mind a Választott Község, mind a Nép-Szószóllója a Tanács mint helybeli közvetlen való Előljároság iránt tartozó tizstelettel és engedelmességgel viselgetni, s azokat, melyek általa a közjónak előmozdítása tekintetéből néki meghagyatni fognak, pontosan végrehajtani, s telyesítani köteles léssen, mivel pedig az e végre tartandó tanácskozásoknak idejét, a fenn forgó körülállások határoznák el, szabadságában fog állni a Választott Községnek, hogy a midőn a tanácskozásnak szükségét fennforogni tapasztalandja, a Nép-Szószóllója által a Tanácsnak e részben előre leendő jelentés után tanácskozás végett a városházánál öszve jöhessen.

⁶ E mondat nyilvánvaló betoldás, de ezt Balla nem tette zárójelbe.

9. Hogy a Választott Község hathatósan tanácskozhasson, szükséges legyen hogy a Gyülekezet a Nép-Szószóllóján kívül legalább 30 választottakból álljon; hogy pedig az illetén 30 tagból álló tanácskozásban a vélemények öszve nem egyeztethetnének, a Szószólló köteles legyen a Gyülekezetet azonnal szélyel bocsájtani, és az illetén tárgyat egy új és legalább 70 személyekből állani kellő Gyülekezetben felvetni, melyben a dolgot a Votumoknak többsége fogja eldönteni; oly esetekben pedig, a hol a Tanács és a Választott Község között kérdésben jött tárgyról a Szószólló által folytatott értekezés a kívánt célra nem vezérelhetne, és a Tanács s Választott Községnek különböző vélekedése miatt ennek amazzal való költsönös tanácskozása lenne szükséges, a Község nem öszvesen, hanem képviselő tagjai által fog a tanácsban megjelenni, és ha az illetén tanácskozásban nem egyezhetne a Választott Községnek véleménye a Tanácséval öszve, az illetén tárgynak elhatározása az Úriszék eleibe legyen terjesztendő.
10. Nehogy valamely tárgyaknak elintézések az öszvegyülekezőknek sokaságok által akadályoztasson, oly esetekben, melyekre való nézve különös határozásokat tenni nem szükséges, hanem csak az előbbeni határozásoknak következtében készített munkáknak, helyes vagy helytelen voltokról kell értekezni, u.m. a számadásoknak revisioja, és a Könyvecskének confrontációjok, s más effélék, az illetén tárgyak nem a teljes Gyűlésekben, hanem csak a Szószóllónak s a választott Község részéről e végre kiküldendő legfeljebb 4 tagoknak jelenléteiben legyen vizsgálat alá veendő.
11. Minekutánna a Választottság és Szószóllóság oly díszes Tisztek, melyek a Tanácsbeli hivatalokra lehető egyenes lépés, s a többi lakosok közt való közönséges tisztelet és megkülönböztetés miatt a Választottaknak a közjónak előmozdításában és lakostársuknak boldogságoknak eszközésében való fáradozásaiért elegendő jutalmul szolgál, annál fogva a Szószóllónak és Választottanak azon kívül hogy egyéb lakos társaival egyformán minden közterhet viselni tartozik, s ezeknek semmi nemétől fel nem mentethetnek, semmi rendes fizetések nem legyen, hanem csak a midőn akár T. Ns. Vármegyének kebelében, akár ezen kívül hivatalosan munkálódnak, fog nekik a közönséges Cassából bérek fejében 1 f.p.p. fizettetni.
12. A Választott Község tanácskozásainak jegyzőkönyve egy, a kebeléből választandó tag által, ki a Szószóllóval különböző valláson legyen, fog öszve szerkesztetni, akinek abbéli kötelességének, hogy ezeket rendessen folytassa, jó rendben tartsa, s minden írásokkal híven és tökéletesen elvégezzen, és jóváhagyás végett ismét a Község eleibe terjesszen, hív telyesítésért a midőn a Gyülekezet, melynek pennáját viszi, foganatossan tanácskozhatott, u.m. a midőn legalább 30 tagok valának jelen, szinte 1 f.p.p. fog napi bérül fizettetni. Minden némű visszaéléseknek az által, hogy a jelenlévők ezen Actuárius által, minden Gyülekezetben öszveíratni fognak, elegendő határ lévén szabva.

Ezek lévén azok, melyek a Választott Községnek belső elrendeltetésére tartoznak, a mi illeti annak igazait és kötelességeit, azok következőkben állapíttatnak meg, nevezetesen annak igazai közé számlálatnak e következők:

1. Mind a város Birája, mind a Nép-Szószóllója, mind a Tanácsbeliek és a Tanácsnak minden egyéb tagjai s Tisztviselői, mind a Választott Községnek egyes tagjai is ezen 100 személyekből álló Község által fognak választatni oly formán, hogy midőn a Catholicus és Református Ekklesiának szakadatlanul gyakorlott példás szokásokhoz képest egyik vallásbeli felekezetből kellekik valamely Tisztviselőnek kiválasztatni, akkoron a másik vallásbeli Tanácsbeliekhez annyi számú azon vallásbeli Választottak, a Választott Község részéről kirendeltetvén, ezek együtt közös tanácskozással, a más vallású tanácsbeliek vagy Választottak közül, a megüresült hivatalokra mindenkor három tagokat fognak candidálni, kik közül egyedül a Választott Községnek jelen lévő tagjai által a Tanácsnak kirekesztésével a többségnek votumával fog az illető Tisztviselő kiválasztatni, önként értetődvén, hogy mivel aki candidál, annak egyszersmind a választásban is befolyása nem fog lehetni, azon a Választottak, kik a Candidatióban befolytak, a választásban nem fognak részt venni.
A Candidatióknak ezen most érdekelt módja a vallásoknak különbözőségei iránt a Tizedek által proponálandó Választottakra való nézve is oly formán léssen megtartandó, hogy a midőn a meghalálozott tag helyett s Tizedek valakit proponálnak, a proponálók a proponálandókkal különböző valláson legyenek. A mi pedig a Szószóllónak, a ki minden 3-dik esztendőben a vallásban való különbséggel változni fog, candidálásának és választásának módját illeti: ez jövendőre való nézve oly formán fog eszközöltetni, hogy a Választott Községnek azon fele része, mely a választandó Szószóllóval, kit a vallás szerint a sor illet, különböző valláson vagyon, az egész Választottságnak számából tized szám szerint 10 tagokat választván, ezek a városi Tanácsnak közben jövetelével és a Restauráns Vice-Ispány úrnak jóváhagyásával azon Felekezetből, melyből a szószólló választandó léssen, hármat fognak candidálni, kik közül a Választott Község a candidáló tagoknak kirekesztésével önnön bizodalma szerint szabadon fogja a Szószóllót választani, szinte ezen alkalmatossággal léssen a Választott Község által minden Candidatió nélkül az Actuárius és a Szószóllónak megbetegedése vagy más törvényes okok miatt leendő hátráltatása esetére, két öregebb különböző vallású, azonban ezen célra alkalmas és minden szükséges tulajdonságokkal felruházott tag választandó, kik közül az első Al-Szószólló, a másik pedig Senior Tisztet és Nevet viselvén, s az előbbeni az utóbbinál elsőbbséggel bírván, ezek lesznek kötelesek a fő Szószóllónak hátráltatása esetében az Elölülést viselni, és a Szószóllónak rendszert való kötelességét teljesíteni.
2. A közönséges Aquisitiók, a Gazdaságbeli és egyéb olyan tárgyak, melyek a városi jövedelemnek gyarapításokat és megtartásokat illetik, egyedül csak a Választott Községgel való kölcsönös egyetértésben intézethetnek el, s ezért a mint a 7-dik pont alatt érdekelte, a számadásoknak megvizsgálata, s az árendáknak relaxáltatások, a közterheknek felosztások és ezektől való felmentés, valamint nem különben a restantiáknak beszedeek iránt való tanácskozáások, egyedül csak a Választott Községnek befolyásával fognak eszközöltetni.

3. A téglaegetsére való engedelem mindég a Választott Község jóváhagyásának hozzájárulásától fog függni.
4. A homokos tájékoknak fákkal való beültetése ugyan a kölcsönös tanácskozásnak léssen tárgya, ennek eszközöltetése azonban egyedül csak a Tanácsot illeti, valamint nem különben az egyes személyek birtokjaiknak összeírása is a Választott községből a szükséges Controlléria végett kiküldendő egynéhány tagoknak jelenlétekben fog egyedül eszközöltethetni.
5. A földeknek felosztása és classificáltatása ugyan költsönös egyetértésben léssen megállapítandó, ennek eszközlésben való vétele azonban csak a Tanácsot fogja illetni.

*Ami pedig a Választott Községnek kötelességeit illeti,
azok e következőkben állapítatnak meg:*

1. A Választott Község a mint a 8-ik szám alatt már érdekeltezt, a Tanács mint első Előjárója iránt tisztelettel és az illetőkben való illő engedelmességgel viseltetni köteles léssen.
2. Kötelessége léssen a Város javát eszközzeni, kárát eltávoztatni, Gazdasága folytatására és külső s belső állapotjának rendes megtartására szorgalmatosan vigyázni, s annak díszesebb s jobb karban való előmozdításán minden kitelhető módon iparkodni.
3. Különös házaknál avagy alattomban gyülekezeteket tartani tilalmas léssen, a Nép és Tanács között eredhető kétségeskedésnek eltávoztatások tekintetéből, hanem ha a Választott Község valami hasznost a város javára találand, vagy pedig valami hibákat észre veend, valahányszor a fenforgó környüállások kívánni fogják, a Városházánál összegyülvén, jelentését Szószóllója által minden illendőséggel a Tanácsnak írásban beadni fogja, a ki etzet Jegyzőkönyvébe beiktatni köteles léssen, sőt ha szükség úgy kívánná, ezen jelentést az Úriszék eleibe is terjeszteni aVálasztott Községnek szabadságában s illetőleg kötelességében fog állani. A tanácskozásnak tárgyai pedig a város gazdáságának mi karban való léte s mi képpen leendő folytatása, a Számadó tisztek hibáinak felfedezések, és más effélék fognak lenni. Melyek mint a 12-ik pont alatt érdekeltezt, a Választott Községnek Actuáriussa által protocolláltatván, ezeknek Jegyzőkönyve a következő napon tartandó Gyülekezetben fel fog olvasatni, s ennek érteleméhez képpeszt a végben viendőknek végbe vitelekre és szolgálatot tevő város Cselédjének utasítás adattatván, ezen rendeléseknek mi képpen lett telyesítettésekről a jövő ülésben tudósításait beadni kötelesek lesznek.
4. A második Birónak előlülése alatt két Tanácsbelieknek, a szószóllónak és néhány Választottaknak, úgy egy-egy Notáriusnak jelenlétében a szükséghez képpeszt tartandó Gazdaságbeli Bizottságban a Város Gazdálkodásának viteléről intézetek tétetvén, azok a Tanácsnak referáltatni fognak, és a Választott Község véleményének megtudása végett ezzel közöltetvén, eránta a Tanács által határozás fog tétetni, ennek azomban csak azon esetre fog foganat szereztetni, ha a Választottságnak jóváhagyása is hozzá járuland.

5. Ha a hibák, melyek az Ülésben a fő Szószólló vagy Senior által jelentetni fognak, akár minémű tekintetből nem orvosoltattak volna, szabadságában fog állani a Választott Községnek maga nehézségeit elhatározás végetta helybeli Úriszék eleibe terjeszteni, valamint azon esetre is, ha a belső és külső Tanács közt a várost illető dolgok felett különböző értelem támadna. Fenn maradván a meg nem elégedett félnek azon igaza, hogy az illetén határozást bővebb megvizsgálás végett a Tekintetes Vármegye eleibe terjeszthesse.
6. A Választott Község üléseinek Actuáriussa köteles lészen a minden Gyűlésekben jelen lévőknek neveiket a Jegyzőkönyvben beírni, hogy tudni lehessen, kiknek volt befolyásuk az akkori végzésekben.
7. Nemcsak a Városi Tanács, hanem a Választott Község is vigyázással lészen, hogy a Városnak Számadó Tisztjei, számadásaikat időről időre beadják, ezkek pedig mindenekelőtt a Szószólló és négy Választottak által megvizsgáltatván ennek utánna általadandók lesznek, leginkább pedig a Calculusnak megvizsgálása végett, mely meglévén, a Számadás az illető Számadónak felelet adás végett visszaadódik, a ki is a Választott Községnek s Számvevőnek nehézségeit megfejteti igyekeztvén, köteles lészen Számadását a Tanácsnak által adni, mindenekelőtte azomban az általa íranta hozandó végzés eszközésben vétetne., a Számadást az Uradalom részéről tartandó Számvevő Úriszék eleibe megvizsgálás végett terjeszteni szükséges lészen.
8. A Választott Polgárság megkívánhatja, hogy minden két Hónapban a Bevételeknek és a Kiadásoknak summás kivonatai a Számadókkal elkészítetvén a Tanács által véle közöltessenek, ennek teljesítése pedig a Tanácsnak köteleességében fog állani.
9. A Választott Polgárságnak foglalatosságai közé fog tartozni az is, hogy valahányszor szükséges lészen, az általa kirendelendő egynéhány tagok által a Tanácsnak egyetértésével a városnak Leveles tára vizsgálta meg, valamint arra is fő gondja lészen, hogy a végrehajtott állapotokról kivonatok híven jegyeztesenek fel. Továbbá valahányszor közakarattal szükségesnek illeteni fog, a Választott Községnek szabadságában fog állani a Tanáccsal és a Notáriussal a községnek épületjeit a gazdasághoz tartozó instructióit s a naturálékat megtekinteni, és vizsgálni, sőt ha szükségesnek találtatna, azokat reinventáltani, hogy általa megítélthessen, valyon a város javairól és Natulálékról az illető Számadók által beadott Számadásbeli kivonatok a válósággal megegyezők legyenek-e?
10. Az igavonó és másnemű marháknak megszerzése a Tanácsnak és a Választott Községnek csak költsönös megegyezésével fog történhetni.
11. A tekintete Nemes Vármegye és a földesúri Census és más adózások úgy az árendák s akármely közterhek kivétele és azoknak az illető helyre való beadások a Választott Községnek a végre kinevezendő tagjainak jelenlétében fog csak eszközöltethetni, valamint nem különben a bevételeknek és a kiadásoknak praelimináris kivételek is csak a Választott Községnek befolyásásával fog megállapíthatatni.
12. Köteleességében fog állani a Választott Községnek, hogy a Község károsításának eltávoztatása tekintetéből, amidőn a Bíró vagy Szószólló által e részben felszóllítatni fog, egy vagy több tagjai által a Város Cassájának megvizsgálatatásában részt vegyen, melyről a közös ülésben a tanácsnak vagy ha a

szükség úgy hozná megával, az Úriszéknek is tudósítást tenni tartoznak, s ha e részben amint fentebb érdekelte, vagy más akárminemű foglalatosságban való részvétel végett a Tanács által megkerestetni s jelenlétek kikéretetni fog, felelet terhe alatt megjelenni tartoznak, valamint nem különben mind azokat, melyek a városnak javát s hasznát érdeklik, a Tanácsnak egyetértésével eszközölni első kötelessége leszen.

13. Fő gondja leszen a Választott Polgárságnak, hogy a tűz iránt fennálló felsőbb rendelkezések, úgy szinte a tanács által e részben kiadott Rendszabások pontosan megtartassanak.
14. Hogy ha a forspontozásban vagy a közterheknek felosztásokban valami visszaélés tapasztaltna, azt a szükséges orvoslásnak a Tanácsnál leendő szorgalmaztatása tekintetéből a Választottak vagy ezeknek az illetén visszaélést tapasztaló akármelyik tagja a Szószóllónak bejelentvén, általa ez iránt a Tanácsnak jelentés fog tétettni.
15. Csavargó és jöttment ismeretlen embereknek privátus lakosok házaiknál való tartózkodásuk tilalmazva lévén, az iránt a városban gyakori vizsgálás rendeltessen, és mivel az illetén esmeretlenek által nem ritkán tolvajságok és tűz támadások szoktak okoztatni, ha a választottak közül valaki valamelyik lakosnál illetén gyanús személyt lappangani tapasztaland, azt a városnak belső bátorságára ügyelő Biztosságának bejelenteni tartozik, és ha ez e részben kötelességének eleget nem tenne, ezen eset a Szószólló által a Tanács eleibe fog terjeztetni, hogy általa az illetén csavargót befogadó Gazda iránt határozás tétessen.

SZÓSZÓLLÓ RÉSZÉRE KIDOLGOZOTT UTASÍTÁS

I. A Szószólló a Választott Közönségnek rendszerint való előlölője, akinek kebeléből és egyedül általa a Választott Közönségnek számára megállapított Utasításban foglalt mód szerint candidáltatni és választatni fog, hátráltatása esetében pedig hivatalos kötelességeit egy vele egyforma valláson levő Al-Szószólló, és különböző vallású Senior fogják teljesíteni.

II. A Szószólló törvényessen lett elválasztatása, és a részére megállapított hitforma szerint lett megeskettetése után, magát a legszorosabb felelet terhe alatt, mind a Választott Közönségnek számára fenálló, mind a részére megállapított e jelen való Utasításnak minden rendelkezéséhez és szabásaihoz alkalmaztatni és tartani köteles leszen; úgymint

1. Minthogy a Szószólló hivatalja szerint a Választott Közönségre való nézve mint Elölölő, a belső Tanácsra nézve pedig mint közbenjáró tekintetik, és az említett két különböző testek iránt fennforgó költsönös előadásokat feleleteket s eredményeket különös tudósításaiban, valamint az egyiknek, úgy a másiknak is bejelenteni tartozik; annál fogva arra leszen köteles figyelmeztetni, hogy propositióit a legnagyobb vigyázattal, világosan és körülállásossan úgy adja elő, hogy azokat minden hallgatója megérthesse, hogy pedig ezek iránt minél előbb alapos vélemény adattathasson, s egy vagy más részre határozás tétethessen, az azok mellett vagy ellen lehető okait is azonnal propositioihoz kapcsolni tartozik.

2. Akár a Választott Község gyűléseiben vitatott propositiókról, kérdésekről és észrevételekről a Tanácsot, akár viszont a Tanácsnak hasonló tanácskozásairól s végzéseiről a Választott Közönséget fogja a Szószólló tudósítani, minden ilyen esetben a nagyobb hiteladás és hivatalos tudósításnak teljességekre nézve legalábbis a Választott Község által kebeléből a Voksok többségével ki-nevezendő két tagokat léssen köteles maga mellé venni oly végre, hogy valahányszor a Tanács a Választott Községnek vagy az viszont a Tanácsnak valami propositiót tenni kívánna, az első esetben a Szószólló a Tanácsnak színe eleibe hivattasson, a másodikban pedig a város Birájának teendő, s ez által a Tanácsnak közlendő jelentés után Deputátus társaival a Tanácsban szabadon megjelenhessen, a Tanács előadásának meghallgatása vagy a Választott Község propositiójának előadása végett, melyek ha kisebb tekintetűek lennének szóval, ha pedig nagyobb fontosságú tárgyak lesznek írásban fognak a Tanács és Választott Község eleibe terjesztetni.
3. A nagyobb figyelmet érdemlő és fontosabb politikai és az egész várost illető Gazdaságbeli vagy a polgároknak egész Gyülekezetét illető dolgokban az egész Választott Község a Szószólló által öszve hivattatván, köteles leszen arra, hogy az Ülésben a fenn forgó tárgyak csendessen, mérsékléssel, az indító okoknak fontolóra vételekkel, nem pedig (fenn hagyatván mindenkinek a szólláshoz és előadáshoz tulajdon szabadsága) üres és hasztalan szószaporítással vétessenek pertractatióba, ügyelni, és ha az egész Községnek megegyezése nem következhetne, és a dolog oly állapotban helyheztetődne, hogy a Voksoknak szedése nélkül meg nem lehetne tudni, hogy mely részre hajlik a többségnek véleménye, az ily esetekben köteleztetik a Szószólló azon módon mint a városi hivataloknak választásokban történni szokott, Voksokat szedni, azoknak számokat nyilván és közönségesen a Választott Község előtt kijelenteni, feljegyezni, és az ilyen dolgot a 2-dik pontban érdeklött mód szerint a Tanácsnak bejelenteni, s ennek véleményéről vagy akaratjáról a Választott Közönséget tudósítani.
4. A várost keresőleg vagy szenvedőleg illető perek iránt nem csak a Biztosoknak vagy a meghatalmazottaknak az illető Biróság előtt leendő vallásokra, hanem a pereknek folyamatjokra is felvigyázni szoros kötelességekben áll a Szószóllónak, hogy ezek iránt a Választott Községet tudósíthassa; a várost illető Activus pereknek folyamatban leendő vételeknek elhatározásokban, Transactionokban vagy a város illető Jussok és jövedelmek iránt teendő árendális, vagy akár mely más egyezésekben ellenben a Választott Községnek világos, és nyilvánvaló megegyezése nélkül a Szószólló nem avatkozhat.
5. Szoros kötelességében áll a Szószóllónak a város jussait, privilégiumjait és szabadságait megtartani, ezeket megőrizni, és a városnak hasznát, s közjavát őrizve nevelni, azt pedig a mi a városnak ne talán káros volna, vagy nagy hátra maradására szolgálna, elmellőzni úgy, hogy ha azt legkevesébe is tapasztalná vagy mástól hallaná, iránta azonnal a szükséges lépéseket illető helyen megtenni el ne mulassza.
6. A Tiszti építő-szék és a városi Tisztviselők választására kirendelt határnapnak elérékezésével tartozik a Szószólló illendő serkentő beszéddel, a Választott Községnek tagjait meginteni, hogy a választás alkalmával a megüresült helyeknek kipótolásokban minden barátságának, ellenségeskedésnek és haszonke-

- resésnek félre tételével, egyedül a közjónak előmozdítását viselven szemek előtt, Voksaikat a Választandóknak tehetségeik és tulajdonságaikhoz képest egyedül csak a közszolgáltatnak híven és serényen leendő teljesítése tekintetéből, az ezekre lelkiismertek és belső meggyőződések szerint legalkalmasabbnak adják.
7. Szoros figyelemül felvigyázni köteles a Szószólló, hogy zenebonák, egyenetlenségek, részre való szakadások és e végett való titkos összejövetelek, s más közbotránkoztatást maga után vonzó rossz tettek a városban ne történjenek, ha pedig midnazonáltal is hasonlóké történének, azokat illető helyen bejelenteni, lecsillapítani és elhárítani köteles léssen minden igyekezettel és telyes erejével azon lévén, hogy a jó rend, a Felsőbbség iránt való engedelmesség és békesség a városban virágozzon, s a Városi Tanács s a Választott Polgárság között való költsönös egyetértés és bizalom folyvást állandóul fenntartasson.
 8. A magvaszakadtság útján a város illető és ennek javára s hasznára szolgáló örökségekre különös felvigyázással tartozik a Szószólló lenni, s annak, ha ezeket vagy maga tapasztalandja, vagy néki hitelesen tudtára esnének, iránta minden késedelem nélkül a Tanácsnál a szükséges lépéseket megtenni köteles léssen.
 9. A város Pénztárainak fogyatkozásaiából történhető károknak elhárításokra is ügyelni köteles a Szószólló, s annál fogva minthogy a Cszágknak visitációja a Tanácsnak kötelességéhez tartozik, s ezekre való nézve a felelet terhe ötet illeti, a midőn e részben a Visitációban való részvétel végett a Bíró által felszóllítatni fog, e végre néhány Választott társaival megjelenni köteles léssen; a Pénztáraknak megvizsgálatások pedig akképpen fog eszközöltetni, hogy a Bíró a Tanácsnak ez iránt véletlenül a Jegyzőkönyvben beiktatandó jelentést tévén, a Tanács részéről kinevezendő tagokat oly végre fog kiküldeni, hogy ezek az illető perceptoroktól a kulcsokat átvévén, azokat a Tanácsnak azonnal bemutatassa, mely meglévén a Bíró néhány Tanácsbelieknek s a Szószóllónak, vagy más e végre kiküldendő Választott Polgárnak jelenlétében a Pénztárakat megvizsgálni, s iránta a Tanácsank tudósítást tenni tartozik, mely ez által a Választott Községgel közöltetni fog.
 10. A midőn a város közönséges épületei, Quartélyházai, határja, erdei s ezeknek vágatások, hídjai s útjai, ezeknek igazíttatások, vagy a tűzoltásra kívántató eszközök iránt valamely vizsgálatok, vagy oculáták tétetnének, azokon, s más a várost illető hasonló esetekben a Szószólló a Választott Közönségből kinevezendő valamelyik taggal jelen lenni, s mind ezekről, mind más hasonló foglatosságokról a legközelebbi alkalmatosságokkal tartandó Ülésben a Választott Közönségnek tudósítást tenni tartozik.
 11. Mindazokat, melyeket polgári s Szószóllói hivataljával öszveköttött hite magában foglal, s melyek az erkölcsiségre s isteni tiszteletre tartoznak, alatta való polgártársainak jó példájokra szentül s pontosan betölteni s végrehajtani köteleztetik a Szószólló.

12. Valahányszor a fennforgó körülállások tekintetéből a választott Közönségnek gyülekezete szükséges lézen, a Szószólló az iránt mindég a Bírónak előre jelentés tenni, és minden válogatás nélkül a Községnek minden tagjait egy város szolgálja vagy cselédje által hivataljának leendő felfüggesztésének terhe alatt összehívatni tartozik, s egyszersmind mindennemű írásoknak a Község nevében leendő előre való készítésektől feleletnek terhe alatt eltiltatván, csak a mi a Község által (írásba fog) annak rendje szerint elhatározatni fog, lézen köteles az actuárius által írásba foglaltatni. Végtére
13. A midőn a fentebbi pontokban kitett vagy más hasonló esetekben a fő Szóshóllónak jelenléte szükséges, ő mindazonáltal betegsége vagy más helyes s törvényes ok miatt ott meg nem jelenhetvén, kötelességében el nem járhatna, az illetén esetekben az Al-Szószólló, vgy ha ez is hátráltatna a Senior lesznek kötelesek a Választott Községnek Gyülekeztekben az Elölülést viselni, s minden ezen Utasításban foglalt kötelességeket a fő Szószóllónak ismét leendő megjelenéséig pontosan teljesíteni.

Irodalom

- BÁLINTNÉ MIKES Katalin
1979 Kecskemét város Tanácsa a XV–XIX. században. In: Bács-Kiskun megye múltjából II. Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét.
- CSIZMADIA Andor
1976 A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig. Budapest.
- HORNYIK János
1862 Kecskemét város története, oklevél-tárral III. Kecskemét.
- IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor
1991 Kecskeméti szabályrendeletek I. (1659–1849). Kecskemét.
- KISFALUDY Katalin
1992 Kecskemét önkormányzata. Közigazgatás és bíraskodás. 1686–1848. (Levéltári füzetek 8.) Kecskemét.

A KECSKEMÉTI KISKERT SZÖVETSÉG MEGALAKULÁSA ÉS MŰKÖDÉSE (1917–1931)

Jelen tanulmány célja, hogy bemutassa a két világháború közötti időszak egy jellegzetes gazdasági szervezetének, a Kiskert Egyesületnek megalakulását, működését és ennek körülményeit. A Kecskeméti Kiskert Szövetség (1926-tól Egyesület)¹ azzal a céllal alakult meg 1917-ben, hogy a földbirtokkal nem rendelkező lakosság, közöttük elsősorban a közalkalmazottak és nyugdíjasok számára 100 négyszögöles parcellák bérbeadásával – s ezzel a saját szükségletekre történő élelmiszer-termelés lehetőségének biztosításával –, a megélhetést könnyebbé tegye.

A kiskertmozgalom a 20. század elején a nyugat-európai országokban már több évtizedes történetre tekintett vissza. Magyarországi kiskertbérelőket tömörítő egyesületekről mind ez ideig nem jelent meg publikáció, tudomásom szerint Kecskeméten kívül Szegeden és Debrecenben működött még – a kecskemétiivel egyidőben – ilyen szervezet.²

A dolgozat megírásához elsősorban a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltárában fellelt irategyűttest használtam fel. Mivel a levéltári anyag majdnem minden fontos dokumentumot tartalmaz, így a közgyűlési jegyzőkönyveket, pénzügyi jelentéseket, levelezést, tagdíjnyilvántartásokat, a földhaszonbér főkönyvet, pénztárkönyvet, a vetőmagjuttatást és a csőszbért dokumentáló naplót, az alapszabályt, valamint a szervezet történetét összefoglaló kéziratot, lehetséges volt az egyesület életének rekonstruálása.

Az egyesület megírt történetéről előljáróban még meg kell jegyezni a következőt. Az 1930. június 22-ei közgyűlési jegyzőkönyv szerint a választmány 1929 végén úgy határozott, hogy az egyesület 1927-ben kivonatossan megírt 10 éves történetét az 1929. november 30-án véletlenül feltalált és 1917-től vezetett alakulási jegyzőkönyvek felhasználásával Jobbágy István alelnök írja meg. Az írás elkészült, a nyomdától árajánlatot is kértek, de kiadását a közgyűlés végül inkább mellőzte. A szóban forgó írás sokban hozzájárult e tanulmány megírásához, hiszen az egyesület életét, munkáját jól ismerő alelnök tollából származik. Ugyanakkor adatai nem mindig feleltek meg a közgyűlési jegyzőkönyvekben szereplőkkel, s így például a területek nyilvántartásánál – úgy vélem – helyesebb az aktuális jegyzőkönyveket alapul venni. Más esetben, például a bérelő családok számának változása vagy foglalkozás szerinti megoszlásuk vizsgálatához viszont ez a dokumentum szolgált alapul.

Az egyesület alapszabálya a megalakulás után jó néhány évvel, 1926-ban készült el. Szöveghű közlése a tanulmány után található.

¹ A szervezet megnevezésében a névváltozáshoz igazodva, 1926-tól az egyesület szót használom.

² Erre utal a városi alkalmazottaknak a városi tanácshoz írt levele, melyben a két nevezett városban működő kiskertbérletekre hivatkozva ők is ilyen jellegű támogatást kérnek. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (A továbbiakban: BKMÖL) IV. 1910/c Kecskemét Város Polgármesteri Hivatalának iratai. Közigazgatási iratok (A továbbiakban: IV. 1910/c). 9504/1923.

Az I. világháború végén és az azt követő nehéz gazdasági években megélhetési gondokkal küszködött a lakosság. A földterülettel nem rendelkező városlakók, ha volt, az élelmiszereket a piacon szerezték be, a szegény réteg azonban magas árat nem tudott fizetni a friss élelmiszerekért. Ezért is támogatta a városi tanács azt a kérelmet, hogy alacsony bérleti díjért kiadott parcellákkal a nehéz sorsú, földbirtokkal nem rendelkező lakosság, s ezek között elsősorban a közalkalmazottak és nyugdíjasok családjainak megélhetését segítse.

A kezdeményező Németh László, aki a kecskeméti Siketnémák és Vakok Intézetének nyugalmazott igazgatója, valamint a Kecskeméti Szőlősgazdák Egyesületének elnöke volt. A szövetkezet ideiglenes alakuló gyűlésén 1917. február 18-án elmondta, hogy a szövetkezet fő célja, hogy a vagyontalanok megélhetését megkönnyítse, mégpedig úgy, hogy a lakosság részére a város közeli földjeiből parcellákat bocsát élelmiszer-termelésre árendába. Reményei szerint a kertművelésnek az élelmi cikkeknek a háztartás szükségleteit kielégítő termelésén kívül az is nagy haszna lenne, hogy az illetők jobb levegőn mozognak, valamint, hogy a gyerekek szabad levegőn, felügyelet alatt lesznek és részoknak a hasznos munkára. Ő maga úgy tervezte, hogy játszóhelyet is rendeznek majd be a kiskertek mellett a gyerekeknek.³

Arra ugyan sehol sem találunk utalást a dokumentumokban, hogy külföldi példát követve alakult volna meg a szövetkezet, mégis – különösen az imént említettek alapján –, megállapítható, hogy a gondolatnak nyugat-európai előzményei, mintái voltak.

A kiskert (*Schrebergarten*, *Kleingarten*) Nyugat-Európában is ismert, Németországban és Ausztriában pedig ma is működő intézmény, melynek története a 19. századba nyúlik vissza. A Brockhaus Enzyklopädie szerint a *Kleingarten*, *Schrebergarten* kis területű, gazdasági hasznosítású terület, mely főként zöldség és gyümölcs nem kereskedelmi céllal, hanem saját ellátásra való előállítását és a pihenést szolgálja. A kiskert nem nagyobb 400 m²-nél.⁴ Máshol azt olvashatjuk, hogy a kiskert (lugasos kert) a városlakóknak a lakásuktól külön fekvő, saját, de jellemzően inkább a várostól alacsony bérleti díjért bérelt területe.⁵

Ezeknek a kiskerteknek az eredete két irányba vezethető vissza, melyek egymástól függetlenül keletkeztek és fejlődtek.

Az egyik keletkezési folyamat a kiskertek névadójához, Daniel Gottlob Moritz Schreber (1808–1861) lipcsei ortopédorvos, iskolaigazgatóhoz kötődik. Schreber egész életében széles körben propagálta az „ép testben ép lélek” gondolatot, s tankönyvszerzői tevékenysége mellett gyakorlati kezdeményezéseket is tett a gyerekek testi nevelésének javítására. Halála után, 1864-ben veje volt az, aki megalakította az első gyerekeknek megfelelő játszó- és tornateret Lipcsében, melyet a gondolat atyja után *Schreberplatz*nak neveztek el. A kiskertek társítása egy tanár ötlete volt, aki itt szándékozta a gyerekeket kertészkedésre nevelni. Állítólag azonban a gyerekeknek hamar elment a kedvük a kerti munkától és szüleiknek kellett átvenni a terület gon-

³ BKMÖL X. 113 A Kecskeméti Kiskert Szövetség (Egyesület) iratai (A továbbiakban: X. 113). Közgyűlési jegyzőkönyv (Kgy. jk.) az 1917. február 18-ai ideiglenes megalakuló gyűlésről.

⁴ BROCKHAUS Enzyklopädie, 1990. 69.

⁵ LEXIKON 2000, 1972. 4336.

dozását. Így a tankertekből szülők által művelt kertek lettek, melyeket a munkamegosztás egyszerűsítése végett felparcelláztak és bekerítettek, s később **Schrebergarten**nek kezdtek el hívni.

A másik fejlődési vonalat az ún. **szegénykertek** (*Armengarten*), a Német Vöröskereszt **munkáskertjei** és a berlini **lugastelepülés** (*Laubenkolonie*) képviselik. Itt kezdettől fogva a kiskertek élelmiszer-termelő szerepe volt központban. Története a 19. század elejére megy vissza, amikor Carl von Hessen schleswig-holsteini gróf földterületek kiosztásában látta a szegények támogatásának legmegfelelőbb módját. Úgy vélte, a kert munkája nemcsak hogy a szegények erkölcsi javulását segíti, hanem a városnak is pénzt takarít meg, hiszen a földek rendelkezésre bocsátása jóval olcsóbb, mint a szegényekről gondoskodni.

A Német Vöröskereszt munkáskertjei a 20. század elején Berlinben és Charlottenburgban alakultak, melyeket elsősorban a nőegyesületeknek a munkásréteg egészségéért való aggodalma hozott létre. Ezt követően Németország-szerte alakultak gyárakhoz kapcsolódva is kiskertek, melyek a munkások üzemhez „kötése” érdekében jöttek létre. Mindezekkel szemben a berlini lugastelepülés viszont alulról épült ki: a munkások maguk alakították ki őket élelmiszer-, elsősorban burgonya-termesztésre.

Kiskertek Kecskemét területén

A kecskeméti kiskertek elsősorban azért alakultak, hogy szociális-gazdasági problémákon segítsenek, egészségmegőrző funkciójukat a korszakban nyilván sem a bérbeadói, sem a bérlői oldalról nem vették igazából figyelembe. A kezdeményező Németh László fentebb említett terve, miszerint a parcellák között játszóhelyet is rendeznek majd be a gyerekek számára, a későbbiekben már megemlézésre se került.

A kiskertterületeket a szövetség a várostól bérelte és adta tovább a jelentkezőknek albérletbe. A teljes területnagyság a szövetség fennállása alatt folyamatosan nőtt, helyszínei változtak a jelentkezők számától függően és a város egyéb bérleményeihez alkalmazkodva. Egy-egy földterületet általában 6 évi időtartamra bérelhetett a szövetség, előre kikötött bérleti díjért, amit két részletben, tavasszal és ősszel kellett megfizetni. A bérleti díjak megállapításakor a szövetség elnöke, aki a város képviselőtestületének tagja volt, a „legkönnyebben elviselhető összegekért” kérte a földet. A bérleti díjakra a források szerint nem volt panasz, ugyanakkor meg kell említeni, hogy nem a legjobb területeken, hanem inkább a gyengébb minőségű, vizes, részben töretlen föld- és gyepterületekből juttatott erre a célra a város.

A szövetség megalakulásakor a Halasi út mentén, ún. a sertéshizlalók mellett 10 hold 1225 négyszögölt, holdanként évi 102 koronáért, a Szolnoki úti nyomás töretlen földjéből pedig, ahol „korlátlan mennyiségben” lehetett kimérni, 15 hold 1235 négyszögölt mértek ki, holdankénti évi 600 koronáért.⁶ Ezen felül a Széktó-dűlőben, a kunszentmiklósi út mellett (ún. Szarka-féle bérlet) sikerült még szerezniük 4 kh-

⁶ BKMÖL X. 113 Levelezés. A Kecskeméti Kiskert Egyesület (a továbbiakban: KKE) 1927-ben megírt története. 1.

at.⁷ A májusi közgyűlésen már arról adnak számot, hogy a hizlalótelepi, Szolnoki úti és a széktói kiskertföldeket „az igazsághoz mérten” kiosztották, összesen 427 parcellát mértek ki.⁸

A következő közgyűlésen további földterületek bérlésének lehetőségéről jelentett az elnök: a következő évben a földművesiskola mellett 30 kh föld, a kunszentmiklósi út mellett 108 kh szabadul majd fel, amit a Kiskert Szövetség igénybe vehet.⁹

Ténylegesen két nagyobb földrészlet haszonbérletét kötötte meg a szövetség: a Méheslapon vett bérbé 17 kh 693 négyszögölt és 30 kh 108 négyszögölt, 120, illetve 615 korona holdankénti évi haszonbérért. Ennek az összesen 5 földrészletnek a szerződése 1922. szeptember 30-án járt le.¹⁰

A következő 6 éves periódusban, 1922–1928 között a Szolnoki úti nyomásból kihasított terület kedvezményes bérletét (600 K/év) meghosszabbította a város, a Halasi út menti 10 kh 1225 négyszögölt viszont nem, mert ott házhelyeket akart kiosztani. Végül azonban mégis sikerült meghosszabbítani ezt a haszonbérletet is, árverésen kívül 1600 K/év haszonbér+adóért kapta meg a szövetség.¹¹

A méheslaponi és a földművesiskola felől eső területet, melyen 303 kiskert volt, az 1923-as gazdasági év végén vissza kellett adni a városnak, helyettük a beadott kérvény alapján másik, összesen 20 kh 300 négyszögölt földet bocsátott a város a szövetség rendelkezésére 1600 K/évi haszonbér+adóért. A város kikötötte, hogy ezekből a földekből elsősorban a kiskerttel nem rendelkező városi alkalmazottakat kell részesíteni. Mivel azonban a kapott területből kétholdnyi vizes, nádas, kákás volt és kiskertként nem használhatták, újabb területekért ismét kérvényt terjesztett be a választmány.¹²

1923-ban lejárt a kunszentmiklósi út mentén elterülő 37 hold 21 négyszögölt terület haszonbérlete. A választmány kérte a városi tanácsot, hogy hosszabbítsa meg további 6 évre, évi 6000 K/kh áron, „tekintettel azon körülményre, hogy az a 270 kiskertes család, a kiknek ez a terület konyha kertészet céljára ki van osztva –, a legszegényebb sorsú, és a kik földbirtokkal nem rendelkeznek, ’s másutt bérletük sincs.”¹³ A válasz kedvező volt: „A városi tanács, miután a kertművelés intézménye a nincstelen lakosság megélhetési viszonyainak tekintetében beválnak mondható, a földnélküli lakosság életviszonyainak könnyítése érdekében alakult és működő Szövetség kérelmét azzal terjeszti a th. bizottsági közgyűlés elé, hogy azt teljesítendőnek tartja.”¹⁴

Ugyanebben az évben a város gazdasági osztálya úgy döntött, hogy a szövetség kunszentmiklósi úti területének szomszédságában található kb. 2,5 kh elegyengetett területet is megkaphatja a szövetség haszonbérbe, a többiekhez hasonló feltételek mellett, vagyis árverésen kívül, 6 évi időtartamra, 1600 K/évi haszonbérért.¹⁵ Követ-

⁷ BKMÖL X. 113 Kgy. jk. 1917. ápr. 11.

⁸ Uo., 1917. máj. 15.

⁹ Uo., 1917. jún. 11.

¹⁰ Uo., Levelezés. KKE 1927-ben megírt története. 1.

¹¹ Uo., Kivonat az 1922. okt. 30-i városi kgy. jk.-ből.

¹² Uo., Kgy. jk. 1923. április 30.

¹³ Uo., Levelezés, 1923. március 14.

¹⁴ Uo., Kgy. jk. 1923. április 30.

¹⁵ Uo., Levelezés, 1923. szeptember 28.

kező tavasszal végül itt 3 kh 138 négyszögölt mérték ki, haszonbérét pedig az infláció miatt már terményben határozták meg, 50 kg rozs/év/kh.¹⁶

1923. október 1-jétől egy kiskert haszonbére évi 50 kg rozs (aminek akkori ára kb. 130 000 korona) és a földadó volt.¹⁷

Természetesen a kezdetektől fontos kérdés volt, hogy ki hol kapjon földet. A legkedvezőbb terület a sertéshizlalók melletti föld volt, ahol 155 kiskertet mérték ki. Az elnök javaslatára azok kaptak itt parcellát, akiknek időhöz kötött elfoglaltságuk volt és akik a városnak ezen a részén laktak. Ezek a kiskertbérlők legnagyobb részét városi, állami tisztviselők és díjnokok voltak. A földek kiosztásakor ügyeltek arra, hogy a hasonló foglalkozásúak egymás mellett kapjanak földet.¹⁸ A városi tisztviselők egyébként már az első gazdasági év végén kérelmeztek, hogy kiskertjüket feles művelésbe adhassák, – ezt a szövetség elutasította.¹⁹

Jelentkező annyi volt, hogy az előjegyzett parcellaterületet nem kaphatta meg mindenki, a feleslegesen beszedett pénzeket visszafizették. Az 1917-es év végén a szövetség további földekhez jutott a Széktó-dűlőben (51 kh, 99 korona 2 fillér éves bérleti díjért), ahol már ezeket és az újabb igényeket is ki tudták elégíteni.²⁰

A földek kiosztása a cukorjegy elve szerint történt. A két családtaggal rendelkező új tag 100 négyszögölt (ez az alapegység is a német elődre utal), a 3-4 családtaggal rendelkező 300 négyszögölt, a 8 családtaggal bíró 400 négyszögölt kapott.²¹

A kiskertek száma a következőképpen alakult 1917–1930 között²²:

1917. évben	320 család	427 kiskert
1918	752	858
1919	780	865
1920	920	988
1921	1 050	1 188
1922	1 052	1 278
1923	1 060	1 259
1924	1 065	1 329
1925	1 074	1 430
1926	1 075	1 430
1927	982	1 442
1928	907	1 389
1929	839	1 408
1930	763	1 286

¹⁶ BKMÖL X. 113 Levelezés. Kivonat a választmányi ülésről, 1924. június 2.

¹⁷ Uo., Pénzügyi jelentések. 1924. március 27.

¹⁸ Uo., Kgy. jk. 1917. február 22.

¹⁹ Uo., 1917. október 31.

²⁰ Uo.

²¹ Uo.

²² Uo., Levelezés. KKE 1930-as keltezésű történetéből.

A kiskertek száma nem egyenlő a művelő családok számával, hiszen a nagyobb családok több, 2-4 parcellát is kaptak. A számok mindenesetre jól mutatják, hogy a kiskertbérlők száma az 1918-as évre megduplázódott, majd 1926-ig lassan emelkedett. Ez az év volt a választóvonal az egyesület életében, ezt követően érezhetően lazult a fegyelem a bérlők körében (díjfizetési hátralékokat halmoztak fel, a művelést elhanyagolták). Mindez azzal magyarázható, hogy a kiskertekre nem volt új jelentkező, nem volt tehát, akivel szemben meg kellett volna tartani a parcellákat. A táblázatból látható, hogy széles réteget érintett és nagy területen folyt a kiskertbeli élelmiszer-termelés.

Mint azt az egyesület történetében is írják, az „alakulás célja: a földbirtokkal nem rendelkező lakosság és ezek között a közalkalmazottak és nyugdíjasok családjai részére a megélhetés könnyebbé tétele” volt. A kiskertet igénylők között tehát, különösen a kezdeti években elsősorban őket találhatjuk, később ezt már nem tartották be szigorúan, bár az 1926-ban lefektetett alapszabályban még szerepel foglalkozásra vonatkozó kitétel. A közalkalmazottak segítése fontos érv volt a várossal szemben a bérletek igénylése és meghosszabbítása esetén, és maga a város is élt ilyen jellegű kikötésekkel, vagyis, hogy bizonyos területekből elsősorban és legelőször a városi alkalmazottaknak kellett parcellát juttatni.

A családok foglalkozás szerinti megoszlása 1927-ben a következő volt²³:

Földmives, napszámos:	276	Újságkihordó:	1
Alkalmazott (állami és magán):	244	Kötélgyártó:	2
Városi alkalmazott:	111	Festő és szobafestő:	5
Állami nyugdíjas:	37	Fodrász:	1
Városi nyugdíjas:	16	Kőműves és ács:	21
Özvegy és háztartásbeli:	113	Kőfaragó:	3
Rokkant:	11	Bérmester-tulajdonos:	1
Kereskedő és piaczi árus:	21	Lapszerkesztő:	1
Cipész:	26	Fényképész:	1
Kádár, pintér:	2	Fuvaros:	3
Magánzó:	6	Molnár:	3
Kovácsmester:	4	Bádogos:	1
Mészáros:	5	Szűjgyártó:	1
Hentes:	8	Gépkovács:	1
Asztalos:	13	Lakatos:	2
Gyári munkás:	7	Szülésznő:	1
Gépész:	1	Ablakos:	1
Férfi- és női szabó:	11	Orvos:	1
Kéményseprő:	2	Juhvágó:	2
Késes:	1	Szűcs:	2
Pékmunkás:	2	Vendéglős:	2
Gazdálkodó:	1	Bognár:	2
Drótos:	1	Gépész:	1
Borbély:	2	Koldus:	1
Táncitanító:	1		

²³ BKMÖL X. 113 Levelezés. KKE 1927. november 8-ai keltezésű történetéből.

1929-ben, amikor a Kiskert Egyesület összefoglaló története készült, s mely a következő, az 1930-as évre vonatkozó adatokat is tartalmaz, szintén szerepel kimutatás (igaz, nem ennyire részletes) a családok foglalkozás szerinti megoszlásáról. A családok számát mutató táblázatban láthatjuk, hogy 1929/30-as gazdasági évre kétszáznál is kevesebb család igényelt kiskertet. A két év foglalkozási megoszlást mutató adatait összehasonlítva, a következőképpen foglalható össze a változás:

Az (állami és magán-) alkalmazott (családok) száma 244-ről 128-ra, a városi alkalmazottaké 111-ről 58-ra csökkent, kisebb arányú csökkenés mutatkozik az özvegyeknél és háztartásbelieknél, ahol 111-ről 101-re és a nyugdíjasok esetében, ahol 53-ról 37-re csökkent a családok száma.

Az állami, városi és magánalkalmazottak száma csökkent a legszámottevőbben a két év alatt. Számukra az anyagi haszon, vagyis amit a saját munkának köszönhetően megspórolhattak, már kevésbé volt fontos, hiszen a piacon mindent megvehettek fillérékért. Éppen ezért az egyesület vezetősége a haszonbérletek újabb meghosszabbításának tárgyában a polgármesterhez írt kérelmében rájuk nézve a következőkkel indokolja a kiskertek hasznát: „...eltekintve az anyagi közvetlen haszontól, még az által is fel nem becsülhető haszon remélhető kora tavasztól késő ősziig, hogy az illetők és családtagjaik tiszta jobb levegőn mozognak kiskertjük megművelése alkalmával, miáltal egészségüknek használnak főleg azok, akik foglalkozásuknál fogva zárt és így az egészségre káros hatású levegőjű helyen kénytelenek napi munkájukat végezni.”²⁴

A földműves és napszámos családok számára fő vagy fontos megélhetési forrás volt a kedvező bérleti díjú kiskert, ahol megtermelhették az egész évi zöldségszükségletüket. Velük egy csoportba tartoznak az özvegyek és háztartásbeliek, illetve a nyugdíjasok, akik számára szintén a kiskert biztosította a megélhetési háttért.

Gazdálkodás a kiskertekben

A gazdasági év november 1-jétől október 31-ig tartott. A bérlőknek még a fagyok beállta előtt kézi erővel meg kellett forgatniuk a földet, s évenként legalább egyharmad részben meg kellett trágyázniuk a parcellájukat.

Az egyesület ügyelt arra, hogy a tagok a földterületet egész évben tisztán tartásák, különösen a mezsgyék, barázdák tisztán tartását tartották *elsőrendű kötelességnek*. Ha valaki nem foglalkozott megfelelően a kertjével, az természetesen okot adhatott a kizárására. A kiskertek művelését ellenőrizték.

A kertek közé csak kiskertbérlő, illetve azon a részen kertrészlettel bíró mehetett be. A kertekben csak napfelkeltétől napnyugtáig lehetett tartózkodni. A csósz és a választmányi tagok igazoltathatták a kertekben tartózkodókat, akiknek tagsági igazolványukat vagy személyazonosságukat igazoló iratukat fel kellett mutatniuk.

²⁴ BKMÖL X. 113 Levelezés. 1930. október 10. A KKE levele a polgármesterhez.

A kiskertekben termesztett növényféléket, főleg zöldségféléket a következő, 1927-es termelési statisztika²⁵ mutatja:

Sorszám	A termény neve	Bevetett terület kat. hold nöl	Termett összesen mázsa		
			Szem-mag	Szalma, szár, takarmány	Gumó, levél, toboz, rost, stb.
1.	Szemestengeri	15	150		
2.	Burgonya	40			800
3.	Tök főzeléknek	5			25
4.	Seprőcirok	1		15	
5.	Borsó	5	40		
6.	Bab	5	10		
7.	Lencse	1	2		
8.	Mák	5			5
9.	Napraforgó	2	3		
10.	Paprika fűszernek	2			2
11.	Paprika zölden	2			10
12.	Vöröshagyma	5	150		
13.	Fejeskáposzta	5			100
14.	Kelkáposzta	5			100
15.	Paradicsom	5			100
16.	Sárgarépa	2			20
17.	Petrezselyem	1			10
18.	Kalarábé	1			10
19.	Uborka	2			25
20.	Saláta	1			3

Összesen a termőterület: 110 kh

A terméketlen terület: 4 kh

Összes terület: 114 kh

A kezdetekkor a szövetség igyekezett a tagokat vetőmagokkal is segíteni. Bajnóczy Károly városi főkertész, a földművesiskola főkertésze választmányi tag volt, így az egyik lehetőség az volt, hogy a szövetség tőle, illetve a földműves-iskolától szerezzen be palántákat.²⁶ Ezen kívül az Országos Közélelmezési Hivatal többféle vetőmagot ígért, burgonyát, babot, borsót, kukoricát, illetve palántákat is. A vetőburgonyát, mivel nem érkezett meg idejében, a Gazdasági Egyesület 30 korona/mázsá, illetve 30 fillér/kg áron adott a tagoknak, amiből kiskertenként 30 kg burgonyát tudtak kiosztani. A többi beérkezett vetőmagot a tisztviselők között osztották ki, akiknek csupán a szállítás és szétosztás költségeit kellett kifizetniük.²⁷

²⁵ BKMÖL X. 113 Termelési statisztika az 1927. évről.

²⁶ Uo., Kgy. jk. 1917. febr. 22.

²⁷ Uo., 1917. ápr. 11. és máj. 15.

A következő, 1918-as évben a földművelési miniszter vetőmagokat utalt ki a kertészkedő tisztviselők részére, burgonyát, babot, borsót, kukoricát és egyéb veteménymagokat. Ebben az esetben is csak a szállítási költségeket kellett a címzetteknek megfizetniük.²⁸

A kiskertcélokra nem alkalmas vízállásos, nádas területeket mint kaszálókat értékesítette a vezetőség. 1929 végén összesen 4 kh 572 négyszögöl parcellázott és 1 kh 1390 négyszögöl parcellázatlan ilyen területe volt az egyesületnek.²⁹

A kaszálók bérlete tavasztól őszi tartott. A kiskertek területét novembertől februárig legeltetésre adták bérbe, így a terület trágyázása is megoldódott.³⁰

A kiskertek őrzésére kezdetektől fogva csőszet fogadtak, akinek bére pénzből és illetményföldből állt.³¹ Közgyűlési határozat értelmében csőszel nem volt szabad a kiskertet munkáltatni.³²

Az első évben 2 csőszet alkalmaztak, akik parcellánként 2 korona őrzési díjat kaptak, amit a tagoktól szedtek be. Második évben már 4 csőszet vettek fel, akik közül télire csak egy maradt alkalmazásban, téli hónapokra havi 200, nyáron havi 280 korona fizetésért és kertrészletért. A nyári hónapokra 1-1 segédcsőszet is alkalmaztak melléjük „a sok értéket képviselő terményeknek megőrzése végett”.³³

1920-ra a csőszök bére kiskertenként 25 koronára, 1921-re 26 koronára emelkedett. Az 1923-as pénzügyi jelentésben egy csőszbér 15 000 korona, de 1924 tavaszán – a korona romlása miatt, – pótköltségvetésben már 300 000 korona szerepel, ami egy évre, vagyis 8 hónapra 14 400 000 korona volt.³⁴

1925–27 között a csőszbér 300 000 korona volt, ugyanekkor egy kiskertért 25-30 000 koronát szedtek be.³⁵ 1930-ban a közgyűlésen 30 pengő havi fizetést állapítanak meg a csőszöknek, akiket 11 hónapra fizettek. Ebben az évben 6 csőszet alkalmaztak.³⁶

A szervezet ügyvitele

Kezdetben az ügyintézői teendőket és a kézbesítést is a választmányi tagok igyekeztek elvégezni, ám ez már a második évben soknak bizonyult. Ekkorra úgy megszaporodtak az ügyintézői teendők, hogy külön munkaerőt kellett alkalmazni. 1919-ben a szolgálai és kézbesítői teendők végzésére is fel kellett valakit fogadni, akinek bére a csőszökhöz hasonlóan pénz (300 korona) és földterület (200 négyszögöl) volt.³⁷

1919-től a kiskertügyeket a választmány vitte, mert a közgyűlések gyakran nem voltak szavazatképesek. Ekkor jelentkeztek az első személyi cserék is, az elnök lemondott még az év elején, kérve, hogy a választmány egy nálánál fiatalabb, agilisabb és jobban ráérő embert bízson meg az elnöki teendők elvégzésével. Végül a

²⁸ BKMÖL X. 113 Kgy. jk. 1918. ápr. 8.

²⁹ Uo., Levelezés. A KKE 1929-es keltezésű története.

³⁰ Uo., Választmányi ülések jegyzőkönyve. 1927. jún. 9.

³¹ Uo., Kgy. jk. 1918. nov. 11.

³² Uo., 1917. júl. 19.

³³ Uo., 1919. júl. 27.

³⁴ Uo., Pénzügyi jelentések, 1924. márc. 27.

³⁵ Uo., 1925. okt. 1.

³⁶ Uo., Kgy. jk. 1930. jún. 22.

³⁷ Uo., 1919. ápr. 12. A parcellák kiosztásának idejére alkalmazott pénztáros és a kisegítő munkaerő 20-20 korona napidíjat kaptak.

választmány kérésére Németh László visszavonta lemondását, s másodelnök kinevezését kérte, aki Jobbágy István adóhivatali pénztáros lett. A választmány maga is tisztújításra szorult kilépések, halálesetek, illetve azok miatt, akik nem törődtek tag-ságukkal. Számvizsgáló bizottságot választottak.³⁸

A szövetség székhelye ekkor megváltozott. Németh László elnök munkahelyéről, a Siketnémák Intézetéből a Katholikus Legényegylet Katona J. u. 4. szám alatti helyiségébe költözött a szövetség.³⁹

A Kiskert Egyesület nehéz évei

Az 1926-os évben lejárt földbérletet a város közgyűlése 2 évre meghosszabbította, haszonbérleti díját 150 kg rozs helyett holdanként 30 pengőben állapították meg.⁴⁰

Az 1928-ban lejárt haszonbérleteket a város 3 évre hosszabbította meg, a következő éves bérleti díj mellett:

- szolnoki úti földek: 15 kh 1235 négyszögöl – 80 kg rozs/kh
- halasi úti földek: 10 kh 1225 négyszögöl – 150 kg rozs/kh
- méheslaposi földek: 25 kh 1181 négyszögöl – 150 kg rozs/kh

A haszonbért 30 pengő/q rozs megváltási árral lehetett megfizetni.

Mint azt az indoklásban írják: „... a kiskertek az azokat művelőknek már megközelítőleg sem nyújtják azt az előnyt, amit a létesítésük idején biztosítottak, sőt az az illetőkre megélhetési szükségét nem képez, de még csak tekintetbe vehető könnyebbséget sem jelent már, ezért létesítésük jelentőségét már nagyobb részben elvesztették. [...] a termények beszerzése most már nehézségekbe nem, de még nagy költségekbe sem kerül, aminek elhárítása volt a tulajdonképpeni fő cél és így az intézmény fenntartása már elfogadható indokkal sem támogatható [...]”⁴¹

1929-ben újra haszonbérlet-meghosszabbítási kérelmek mentek városhoz, melyekben az egyesület kérte a szeptemberben lejáró haszonbérletek meghosszabbítását, hogy azok a többiekkel egy időben járjanak le. A kunszentmiklósi út melletti földekről (37 kh 21 négyszögöl és 3 kh 138 négyszögöl) úgy döntött a város, hogy 2 évre, 1931. szeptember 30-ig meghosszabbítja a földbérletet évi 30 pengő haszonbérért, kivéve a széktói agyagbánya kibővítéséhez szükséges 2-3 holdnyi területet. A széktói agyaggödörök közötti területek haszonbérletét szintén 2 évre, ugyanazon az áron meghosszabbította a városi közgyűlés. (A területcsökkenés következtében 36 kiskertet kellett felmondania az egyesületnek.) A méheslaposi területen is lejárt ugyanekkor a 20 kh 300 négyszögöl nagyságú földrészlet bérlete. A város ezeket is az előbbi áron és időre adta újra bérbé az egyesületnek, de kikötötte, hogy a területen bizonyos, házhelyeknek kijelölt földrészleteket az egyesületnek a város rendelkezésére kell bocsátania.⁴²

³⁸ BKMÖL X.113 Kgy. jk. 1919. jan. 20.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Uo., Levelezés. Kivonat a városi tanács kgy. jk-ből. 1926. szept. 29.

⁴¹ Uo., Hivatalos kiadvány Kecskemét város th. biz. 1928. május 28. napján tartott rendes havi közgyűlése jegyzőkönyvéből.

⁴² Uo., Levelezés. Kivonat Kecskemét város th. biz. 1929. jún. 28. napján tartott rendes havi közgyűlése jegyzőkönyvéből.

1930-ra a várostól bérelt terület nagysága az időközi visszabocsátások folytán 105 kh 141 négyszögöltre apadt. Mivel az egyesület fennállása alatt egy kiskert sem maradt műveletlenül, az elnök döntést sürgetett arról, hogy megújítsák-e a haszonbérleteket további 6 évre, vagy szűnjön meg az egyesület. Erre az időre már az is tudható volt, hogy a város nem hajlandó a továbbiakban árverésen kívül, kedvezményes feltételek mellett biztosítani a területeket, hanem az egyesület a többi bérlővel egyenlő elbánás alá esik.⁴³ A decemberi választmányi ülésen az elnök előadta, hogy a város az egyesület által megajánlott 30 pengő bérelti díjat kevesli, a Halasi úti és méheslaposi földek után 60 pengőt, a kunszentmiklósi út mentén fekvőkért 40 pengőt, a Szolnoki úti nyomásbeliekért 30 pengőt kérne, s akkor meghosszabbítaná a bérletet további 6 évre. Ezt az egyesület nem tudta vállalni, sok volt a tagok részéről a tartozás és a késedelmes fizetés. Dönteniük kellett volna, hogy részt vesznek-e az árverésen, valamint hogy egy kiskertért lehetne-e 5 pengő bérelti díjat szedni a következő évre, tekintve, hogy Szegeden 6 pengőt szednek 100 négyszögöl területért.⁴⁴ Döntésről már nem készült jegyzőkönyv.

A város határozottságát mutatja az is, hogy amikor a rozs ára csökkent, akkor sem engedte le a haszonbéreket (ekkor 45 pengőt fizetnek holdanként), mivel úgy látta, hogy már megszűntek azok a viszonyok, melyek a Kiskert Egyesület részére átengedett földek haszonbérének méltányos megállapítását indokolták.⁴⁵

1931. június 11-én a városi főintéző értesítette az elnököt, hogy a város a Kiskert Egyesület földjeit is árverezi pár hét múlva, a régi, 1917-es állapotnak megfelelő 3-5 stb. holdas parcellákban. Ha az egyesület tagjai licitálni akarnak, akkor álljanak össze csoportokba, és úgy bérbé vehetnek kisebb területeket. Az egyesület ugyanis nem tudott már az árverésen testületként fellépni. Az erre meghirdetett közgyűlést nem tudták megtartani, mert kevesen jelentek meg.⁴⁶ A következő alkalommal, július 7-én rendkívüli közgyűlésen tárgyalták a kiskertügyeket.

A város kiskertbérletekre vonatkozó elutasító határozata miatt, valamint mert a nagy szárazság miatt már 1930-ban is több kiskert parlagon hevert, a közgyűlés úgy döntött, hogy az egyesület 1931. szeptember 30-ával beszünteti működését.⁴⁷ A szárazság okozta károokra tekintettel a nemfizetőkkel szemben nem indítottak eljárást, bérelti összegüket törölték.

A tartozások kifizetése után megmaradt összeget 8 jótékonyági és közművelődési egyesület és intézmény pénztárába fizették be.

A Kiskert Egyesület a Revíziós Ligába minden tagja után befizette az egy pengős belépési díjat. Ekkor a névmutató szerint 672 kiskertes család volt tag, akik így „részesei lehettek az új honfoglalásnak”. Ezen kívül adományoztak még többek között a MIVÉ-nek (Magyar Ifjakat Védő Egyesület), a KIÉ-nek (Keresztyén Ifjak Egyesülete), valamint a Hadirokkantak Egyesületének, a városi Szegénygondozó Intézetnek, az Anya- és Csecsemővédő Intézetnek.

⁴³ BKMÖL X. 113 Kgy. jk. 1930. június 22.

⁴⁴ Uo., 1930. dec. 14.

⁴⁵ Uo., 1930. június 22.

⁴⁶ Uo., 1931. jún. 29.

⁴⁷ Uo., 1931. július 7., rendkívüli kgy.

Az utolsó, október 25-ei rendkívüli közgyűlésen már csak az egyesület eszköz-állományáról esik szó: a csőszök által használt – már rozsdás, használhatatlan – forgópisztolyokat eladták, ugyanígy eladták a 3 kutat és a csőszkunyhókat. Végül tiszteletdíjakat osztottak ki.⁴⁸

A KECSKEMÉTI KISKERT EGYESÜLETNEK ALAPSZABÁLYAI⁴⁹

I. FEJEZET

Az egyesület címe, székhelye, pecsétje, működési területe, hivatalos nyelve és jelvénye.

1. Címe: „Kecskeméti Kiskert Egyesület.”
2. Székhelye: Kecskemét. Működési területe Kecskemét th. város területére és vidékére terjed ki. Az egyesület hivatalos nyelve a magyar.
3. Pecsétje: A név köriratban közepén Kecskemét, alatta 1917. A pecsét az egyesületi okiratoknál és levelezéseknél használják. A pecsétet az elnök, avagy a pénztáros őrzi. Az egyesület jelvénye ásó, kapa, gereblye szalaggal átkötve.

Az egyesület célja, annak elérésére szolgáló eszközök és feladatai:

4. Célja: kertgazdálkodáshoz alkalmas földek tömeges bérlete és tagjai részére szakszerű művelésre kis részletekben való kiosztása.
 - a) Evégből az egyesület tagjai részére vetőmag, gumók, palánták, kertészeti eszközök stb. beszerzése, önköltséges szétosztása, esetleg a termelvények értékesítését eszközli.
 - b) A földek bérlete és kiosztása nyereszkesedés kizárásával történik.
 - c) A kiosztásnál elsősorban a köz- és magánalkalmazottak és iparosok veendőik figyelembe.
 - d) Az egyesület időközönként előadásokat tart, anyagi erejéhez mérten helyiséget tart fent, szakszerű lapokat járát, valamint könyvtárt létesít.
5. Az egyesület pártpolitikai kérdésekkel nem foglalkozhatik.
6. Az év végén esetleg fennmaradó jövedelmet csakis kulturális célokra, avagy a mezőgazdaság fejlesztésére fordíthatja.

II. FEJEZET

Az egyesület tagjai, ezek jogai és kötelezettségei:

7. Az egyesület tagjai olyan önálló háztartással bíró, csakis nagykorú egyének lehetnek, kik fedhetetlen előéletűek és szorgalmas munkássággal egy kiosztott földrészletet megállapított gazdálkodási ügyrend szerint művelni óhajtanak. A tagok felvétele felett jogérvényesen a választmány határoz.

⁴⁸ BKMÖL X. 113 Kgy. jk. 1931. július 7. és október 25., rendkívüli kgy.

⁴⁹ BKMÖL IV. 1939 Kecskeméti egyesületek alapszabályainak gyűjteménye. 105. sz.

8. A tagok lehetnek: tiszteletbeliek és rendesek. Úgy a tiszteletbeli, mint a rendes tag tagfelvételi ív aláírása után kötelezi magát az alapszabályok, a közgyűlés és a választmány által hozott határozatok és alapszabályok elfogadására és pontos betartására.
9. A tiszteletbeli tagokat az egyesület érdekében kifejtett tevékenységük elismerésül a választmány ajánlatára élethossziglan választja a közgyűlés.
10. Rendes tag, aki magát három éven keresztül évenként 1 aranykorona tagsági díj befizetésére kötelezi. Ha a rendes tag a harmadik év végét megelőző három hó alatt kilépési szándékát be nem jelenti, akkor újabb három évre az egyesület tagjául tekintik. A tagok a közgyűlésen egyenlő jogokban részesülnek. Egyenlő szavazati joggal és egy szavazattal bírnak. A szavazás csak személyesen gyakorolható.
11. Minden tag úgy a közgyűlés, mint a választmány elé írásbeli javaslattal járulhat, de a közgyűlés elé terjesztendő javaslatát közgyűlés előtt az elnökségnek legalább 8 nappal előtte benyújtani tartozik, hogy a tárgysorozatba felvehető legyen.
12. Az évi tagsági díj legkésőbb az év végéig az egyesület pénztárába nyugta ellenében befizetendő. Tagsági díjat nem fizető, vagy késedelmes tagok az alapszabályokban biztosított jogokat nem élvezhetik.

A tagság megszűnése:

13. A tagság megszűnik elhalálozás, kizárás, elköltözés és lemondás által. Elhalálozás esetén az igazgató-választmány beleegyezésével az elhaltak helyébe nagykorú utódja léphet.
14. Az igazgató-választmány javaslatára bármely tagot kizárhat a közgyűlés:
 - a) ha fizetési kötelezettségének az alapszabályokban meghatározott határidő alatt eleget nem tesz,
 - b) ha a bérelt föld megmunkálása nagyfokú hanyagságot, ha tagtársaival szemben összeférhetetlenséget, az egyesület érdekeivel ellentétes eljárást tanúsít,
 - c) ha a közgyűlés által megállapított gazdálkodási ügyrendet be nem tartja, vagyis aki az egyesület által juttatott kiskertrészletét albérletbe, vagy feles művelésbe adja és nem önmaga vagy hozzátartozói művelik,
 - d) ki lopás, vagy más bűntény miatt jogerősen elítéltetett,
 - e) kitől a bérleti összeget csak végrehajtás útján lehetett beszedni,
 - f) aki haza- vagy nemzetellenes eljárást tanúsít, vagy ily irányú mozgalmakban részt vesz. Ezen alapon kizárt tag elveszíti tagsági jogosultságát azonnal, kiskertrészletét pedig a gazdasági év végével.
15. A tag kilépése megtörténhetik, ha Kecskemétről önhibáján kívül távozni kénytelen. Ezt a körülményt az elnöknel bejelenteni köteles. Általában a kilépés alkalmával senki földrészletét másnak át nem adhatja, jogát át nem ruházhatja és a bérelt kiskertjét a gazdasági év végével az elnökségnek újabb kiosztás végett átadni tartozik.
16. Lemondás folytán megszűnik a tagság, ha ebbeli szándékát írásban vagy szóbelileg a lemondani akaró tag az elnökkel tudatja. Bármely oknál fogva történjék is a tagság megszűnése, az ily tagnak az egyesülettel szembeni kötelezettsége – bár joga azonnal megszűnik –, a gazdasági év végéig a tagokkal egyetemben továbbra is fennáll. Ha a tagság megszűnik az elhalálozott, kizárt,

elköltözött vagy lemondott tag csak az utolsó év végéig esedékes tagsági díj megfizetésére kötelezhető, illetőleg a tagsági díj fizetési kötelezettsége a tagság megszűnése évében megszűnik.

17. Az egyesület működése:

Az egyesület, a szervezés költségeire, irodai, eljárási költségek s egyéb, előre nem látható rendkívüli és kulturális kiadások és célok fedezésére tartalékalapot létesít.

A tartalékalapot képezik: tagsági díjak, adományok, ajándékok eladásából keletkezett haszon, megtakarítások stb. mely mint külön alap kezelendő és gyümölcsözőtőleg használandó.

Kiadások fedezésére, mint kútfúrásra, kerítéskészítésre, építkezésekre stb. első sorban a tartalékalap veendő figyelembe.

Nagyobb mérvű beruházásoknál a tagokra kivetett járulékok befizetése több évi részlettörlesztéssel is történhetik, melyre nézve a közgyűlés illetékes határozni.

Az egyesület által bérelt hely 100 négyszögöles részekre osztatik. Egy tag a családjához képest egy, kettő, három, esetleg négy részletet kaphat. Az arányt a kibérelt föld nagyságához képest a választmány állapítja meg. Az egyes tagok bérleti részének helyét, a tag kérelmét is lehetőleg figyelembe véve a választmány jelöli ki. A művelés módját, a megmunkálás idejét, stb. a közgyűlés által jóváhagyott és szakférfiak által elkészített, választmány által elfogadott gazdálkodási ügyszabályzat állapítja meg.

III. FEJEZET

Az egyesület szervezete.

Az egyesület ügyeit intézik a közgyűlés, a választmány, az elnökség és a számvizsgáló-bizottság.

Közgyűlés.

18. A rendes közgyűlés évenként csak egyszer, és pedig a gazdasági év utolsó negyedében tartandó, rendkívüli közgyűlés azonban, ahányszor arra szükség mutatkozik, az elnök által összehívandó.
19. A közgyűlésről jegyzőkönyv vezetendő, melyet az elnökön és a jegyzőkönyvvezetőn kívül a közgyűlés által kiküldött két tag ír alá.
20. A rendes közgyűlés összehívását az elnök akként fogantatosítja, hogy a közgyűlés napját és helyét 15 nappal előbb valamelyik helybeli hírlapban és a rendkívüli közgyűlést pedig 8 nappal előbb a tárgysorozat felsorolásával közhírré teszi.
21. A közgyűlésen az egyesület elnöke, ennek akadályoztatása esetén az egyesület alelnöke, vagy legidősebb választmányi tagja elnököl. Elnök a közgyűlést a tárgysorozat alapján vezeti.
22. A közgyűlésen minden tag, ki tagsági kötelezettségének az előző évben eleget tett, felszólalhat és egy szavazata van.
23. Rendkívüli közgyűlést 20 tagnak írásbeli kérelmére az elnök, az alapszabályokban körülírt módon összehívni tartozik.

24. A közgyűlés határozatképes, ha azon az összes tagok egyharmad része jelen van.
Alapszabálmódosítás vagy más egyesületbe való olvadás (fúzió), valamint az egyesület feloszlása esetén a vagyon hovafordítása tárgyában egybehívott közgyűlés határozatképességéhez a tagok 2/3-ának jelenléte és a tárgyakban hozott határozatok érvényességéhez pedig a jelen levők 2/3-ának hozzájárulása szükséges.
Határozatképtelenség esetén 8-30 napon belül ugyanazon tárgysorozat mellett újabb közgyűlés hívandó egybe, mely a tagok számára való tekintet nélkül határozatképes. Ez utóbbi közgyűlés azonban csak a tárgysorozatba felvett ügyek felett határozhat.
25. Tíz tag írásbeli kívánságára az elnök titkos szavazást elrendelni köteles és evégből 3 tagú szavazatszedő bizottságot küld ki.
26. A közgyűlés tárgyai:
- az előző év működéséről írásbeli jelentés előterjesztése és az afölötti határozás,
 - a lefolyt évi pénztárszámadások, az évi zárszámadásról szóló jelentés és a felmentvény megadása iránti határozat,
 - a következő évi költségvetés megállapítása,
 - az elnök, 1 alelnök, 1 ügyész és 16 választmányi tag megválasztása az egymás után következő 3 évre,
 - az időközben elhalt vagy a választmányi üléseken meg nem jelenő választmányi tagok helyett újakat választ, de csak azon időtartamra, melyre elődjének megválasztása szólt,
 - az alapszabályok esetleges megválasztása,
 - a tiszteletbeli tagok megválasztása,
 - a gazdálkodási ügyrend megállapítása, haszonbéri szerződések meghosszabbítása, új bérletek kötése, elfogadása vagy régiéek megváltoztatása,
 - három tagú számvizsgálóbizottság megválasztása első ízben két évre, azután pedig három évre,
 - az egyesület feloszlásának kimondása, s ez esetben a vagyon hovafordítása tárgyában határozathozatal,
 - az egyesület tagjai azon indítványainak és javaslatainak tárgyalása, melyek legalább 8 nappal a közgyűlés előtt az elnökhöz beadattak,
 - a választmány megfellebbezett határozatainak felülbírlása,
 - más egyesületekkel való egyesülés (fúzió) elhatározása,
 - a vagyoni ügyek végső fokon való elintézése, fontosabb szerződések, különösen az egyesület vagyónátlagát érintő egyéb jogügyletek jóváhagyása, illetve elhatározása.
27. A választmány
A választmány áll: az elnök, 1 alelnök, ügyész, választott választmányi, az egyesület tiszteletbeli tagjaiból, úgyszintén pénztáros, titkár, esetleg társegyesületek megbízottjaiból. A titkár, a pénztáros, a számvizsgáló bizottság tagjai és a társegyesületek megbízottjai csupán indítványozási és tanácskozási joggal bírnak.

- a) a választmányt az elnökség hívja össze,
- b) a választmányi üléseken az elnök vagy az alelnök, vagy ezek akadályoztatása esetén a legidősebb választmányi tag elnököl,
- c) a pénztárost, a titkárt, valamint az ügyvitel szempontjából szükséges más tisztviselőket a választmány választja meg,
- d) a választmányi ülések szükség esetén bármikor tarthatók és azokon igazolatlanul három ízben vagy általában tartósan meg nem jelenő tagok választmányi tagsági jogosultságukat elveszítik,
- e) a választmány egyharmadának írásbeli kívánására köteles az elnökség a választmányi ülést három napon belül összehívni,
- f) érvényes határozathozatalhoz a hivatalbeli és a választott tagok legalább egyharmadának jelenléte szükséges,
- g) a választmány mindennemű beadvány felett intézkedik, azokat előkészíti és a közgyűlés elé terjeszti,
- h) a titkár évi jelentését felülvizsgálja,
- i) a számvizsgálóbizottság jelentését átveszi,
- j) a tiszteletbeli és rendes tagokat felveszi, hivatali és tiszteletbeli tagokat felvételre ajánl a közgyűlésnek,
- k) a tagok kizárása felett határoz, határozatát minden vitatkozás mellőzésével titkos szavazás útján hozza,
- l) intézkedik az egyesület bevételei és kiadásairól, a közgyűlés által elfogadott költségelőirányzat alapján, melytől a rendkívüli esetben eltérhet, de az eltérést indokolva, a közgyűlésnek bejelenteni köteles. A választmány utalványozási jogának legfelsőbb határa 1500,- korona.
- m) a közgyűlés helyét, idejét kitézi és tárgysorozatát megállapítja,
- n) kezeli az egyesület vagyonát, ellenőrzi a tisztviselők működését. Közgyűlés elé terjeszti a tervezetet, költségvetést, évi jelentést és a jövő évi munkaprogramot és a felmentvények iránti javaslatot,
- o) megerősíti az elnök által felfogadott segéd és szolgazemélyzetet és azok javadalmazását a költségvetés keretén belül megállapítja,
- p) a választmány mindennemű intézkedése miatt a közgyűlésnek felelős és határozatai 15 napon belül a közgyűléshez fellebbezhetőek,
- q) a pénztári utalványokat az elnök, alelnök vagy a titkár írja alá, a választmányi ülés jegyzőkönyveit az elnök és a titkár írják alá és a következő ülésen hitelesítik,
- r) azon választmányi tag, ki valamely ügyben személyesen van érdekelve, azon ügy tárgyalásán részt nem vehet,
- s) a választott választmányi tagok száma a 16-ot meg nem haladhatja és legkevesebb 12 lehet. A választott választmányi tagok egyharmad része minden év végén kilép. A kilépés sorrendjét az első két évben sorshúzás állapítja meg. Kilépettek újra választhatók.

Az elnökség.

28. Az elnökség áll egy elnökből és egy alelnökből. Az elnök a közgyűléseket és a választmányi üléseket összehívja. Képviseli az egyesületet más egyesületek vagy hatóságok előtt. Közgyűléseken vagy választmányi üléseken a tanácskozást vezeti és a határozatot kimondja. Felügyel az egyesület vagyonának kezelésére, ügy- és könyvvitelének vezetésére.

Az egyesület nevében szükséges meghatalmazásokat és okmányokat aláírja. Az egyesület tisztviselőivel alapszabályok értelmében hivatalosan rendelkezik és szükséghez képest segéd- és szolgáló személyzetet felfogad. Az elnök a közgyűlés határozatainak szigorú keresztülvitelére felügyel. Az elnök utalványozási jogköre 500 aranykoronáig terjed és megilleti őt a pénztárba való rovincsolási jog, sőt időnként ez kötelessége is.

Az elnök állása tiszteletbeli, melyért díjazás nem jár és három évre választatik.

Az alelnökök

29. A közgyűlés egy alelnököt választ, ki az elnököt akadályoztatása esetén az elnök részére megállapított jogok mellett minden tekintetben helyettesíti. Az alelnök állása tiszteletbeli és három évre választatik.

Tisztviselők

30. Az egyesület tisztviselői a titkár és a pénztáros.
31. A titkárt a választmány választja egyévi próbaszolgálat kikötése mellett. A titkár az egyesület irodájának a vezetője, ő végez minden írásbeli munkát, készíti az évi jelentést, nyilvántartást vezet a tagokról, azok földrészeleiről, eljár az egyesület minden gazdasági ügyében, vetőmag, palánták, gumók stb. beszerzésénél, gazdasági eszközök vételénél, kiosztásánál és nyilvántartásánál közbenjár, ellenőrzi a gazdálkodási ügyrend betartását a helyszínen, vezeti a közgyűlés és a választmányi ülés jegyzőkönyveit, könyvtárt és iratokat rendben tartja, az egyesület minden ügyében eljár, az elnök utasításait és a választmány határozatait végrehajtja és azok foganatosítása felett őrködik, valamint az egyesület hivatalos közlönyét szerkeszti.

Titkár egyúttal az ellenőri állást is betölti, ki a pénzkezelésért a pénztárossal együtt anyagilag egyetemlegesen felelős. A titkár rendes évi fizetésben részesül, melyet a választmány esetről esetre állapít meg.

A pénztáros

A pénztárost a választmány választja. Kezeli az egyesület pénzt, nyilvántartja a bevételeket és kiadásokat. Előkészíti a titkárrel együtt a zárszámadást és a mérleget. A negyedévenként tartandó rendes választmányi ülésekre pénztári kimutatást készít. Az elnök vagy ennek akadályoztatása esetén az alelnök, avagy a titkár utalványára kifizetéseket eszközöl. Köteles 500,- aranykoronán felüli készpénzt gyümölcsötetőleg elhelyezni. A pénztáros vagyoniilag az egyesület vagyonaért felelős. Díjazása időről időre lesz megállapítva.

Az ügyész

32. Az ügyészt a közgyűlés három évre választja, aki peren kívüli ügyekben az egyesületnek jogi tanácsadója, peres ügyekben pedig bíróságok előtt képviselője és a választmány által hozzatett hátraléki kimutatás alapján hátralékos tagsági kiskert bérleti díjakat behajtja. Az ügyésznek rendes díjazás nem jár és tiszteletdíját a választmány esetről esetre állapítja meg.

Számvizsgáló bizottság

33. A számvizsgáló bizottság kötelessége az egyesület pénztárkezelését ellenőrizni, a számadásokat átvizsgálni és az eredményről, úgyszintén az egyesület vagyoni állapotáról a közgyűlés elé írásban jelentést tenni. A számvizsgáló bizottság a közgyűlés által első évben két évre, azután három évre választatik. Tagjainak száma három, kik megbízásuk tartama alatt sem a választmánynak tagjai nem lehetnek, sem pedig az egyesületnél más tisztséget be nem tölthetnek. A közgyűlés által megválasztott számvizsgáló bizottság tagjai maguk közül elnököt választanak.

IV. FEJEZET

34. Az egyesület tartama: az egyesület határozatlan időtartamra alakult.
35. Az egyesület vagyona: az egyesület vagyonát képezi minden ingó és ingatlan vagyon, valamint készpénz, melyet fennállása alatt szerez. Az egyesület vagyonához senkinek joga nincs és az azok között semmiféle ürgy alatt fel nem osztható. Ha az egyesület bármi okból megszűnnék, úgy a vagyon hovafoordításáról az e célból összehívott rendkívüli felosztást kimondó közgyűlés intézkedik.
36. Az alapszabályok megváltoztatása. Az alapszabályok módosítása vagy megváltoztatása iránt beadott írásbeli indítványt előzőleg a választmány tárgyalja és a választmány javaslata alapján kerül határozat végett az e célra összehívott közgyűlés elé.

Az egyesület felosztása

37. Ha az egyesület működése akár részvétlenség vagy bármely más oknál fogva kérdésessé válik, joga van a választmánynak a felosztást kimondó rendkívüli közgyűlést egybehívni. Felosztás esetén az egyesület vagyona csak közzgazdasági célra foordítható. Felosztást kimondó közgyűlés 5 tagú végrehajtó bizottságot küld ki a közgyűlés határozatainak végrehajtására.
38. Az alapszabályok módosítása, valamint az egyesületnek már egyesületbe való beolvadása (füzió) nemkülönben az egyesületnek esetleges felosztása és ez esetben vagyonának hovafoordítása tárgyában hozott közgyűlési határozatok foganatosításuk előtt jóváhagyás végett a M. Kir. Belügyminisztériumhoz felterjesztendők. Jóváhagyás után az alapszabályok kötelező ereje minden egyesületi tagra kiterjed.

Hivatalos záradék

Azokban az esetekben, ha az egyesület az alapszabályokban előirt célját és eljárását be nem tartja, hatáskörét túllépi, államellenes működést fejt ki, a közbiztonság és a közrend ellen súlyos vétséget követ el, vagy a tagok vagyoni érdekeit veszélyezteti, a M. Kir. Belügyminiszter ellene vizsgálatot rendelhet el, működését felfüggesztheti és végleg fel is oszlathatja.

Ezen módosított alapszabályokat a Kecskeméti Kiskert Egyesület 1926. évi július hó 8-án tartott rendkívüli közgyűlésén az egyesület alapszabályaiul elfogadta.

Irodalom

BROCKHAUS Enzyklopädie

1990

2. Band. Mannheim.

LEXIKON 2000

1972

10. Band. Die grosse Farb- Enzyklopädie. Hrsg. Seibert,
Gerd. Stuttgart.

A POLITIKUM TÉRHÓDÍTÁSA A KECSKEMÉTI UTCANEVEKBEN

Bevezetés

Közismert, hogy a magyarországi első hivatalos utcanevek 1850-ben, a Bach-rendszer kezdeti intézkedései között születtek. A hivatalnokok nagyrészt rögzítették a nép ajkán élő elnevezéseket, amelyekre az egyszerűség és természetesség volt jellemző, s amelyek létrejöttét kizárólagosan a tájékoztató, informáló funkció motíválta. De az emlékállítás, tiszteletadás vágya, amely kezdettől fogva egyfajta politikai üzenetet is hordozott, mindössze néhány évet várattott magára, kezdett beszívárogni a névadásba, mígnem szinte teljesen kiszorította a természetes indítékokat.

Már az 1860-as években országszerte érezhető az a szándék, hogy a reformkor és szabadságharc hőseinek emlékét állítsanak – legalább az utcanevekben. Az országos nagy nevek: Kossuthé, Széchenyié, Deáké, Petőfié, Vörösmartyé igen korán felkerültek az utcanévtáblákra. A millennium felerősítette az emlékállítás tendenciáját, majd a XX. század második évtizedének nagy traumája, Trianon az 1920-as, '30-as években szinte egyeduralkodóvá tette azt. A nagy történelmi fordulatok és jelentős évfordulók – 1945, 1968, 1989 –, majd a rendszerváltozást követő évtizedek sorra otthagyták lenyomatukat az utcanévrendszeren. A politikum visszavonhatatlanul rányomta bélyegét a hivatalos névadásra.

Nem volt ez másként Kecskeméten sem. Ha ezekben a jellegzetes időszakmentumokban megvizsgáljuk az utcanévállomány változásait, igen határozottan elénk rajzolódik a korabeli városvezetés ideológiai törekvése. Érdemes időnként a sajtótermékekbe is betekintenünk, hiszen a mindenkori sajtóvisszhang, a politikai és közéleti lapokban megjelenő polémiák jól érzékeltetik mind az utcanévadás háttérében meghúzódó szándékokat, mind a kiváltott reakciókat. Már a XIX. század végi sajtót is izgatták ezek a kérdések. Egy-egy nagyobb átnevezési kampány alaposan felkavarta az indulatokat, de az utcanévháborúig fajuló pártcsatározásokból az 1989-et követő időszak hírlapi vitái adnak valódi ízelítőt.

Vizsgálódásunkban az első névelem játssza a főszerepet, de egy-egy névtípus esetében a köznévi utótagon is dokumentálható a szerepváltás. Kezdjük ennek bemutatásával, hiszen már néhány beszédes példával is illusztrálható, hogy milyen változáson ment keresztül az eredetileg informatív, stiláris szempontból közömbös névelem – az **út** utótag –, hogyan válhatott szinte „robbanótöltetté”, miután hangulatilag telítődött indulatokkal, és hogyan küzdött egymással a valódi és jelképes szójelentés.

1. Az út utótag mint politikai változáshordozó

1.1. Utak és tévutak: Arad felé – fél úton

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy az első kecskeméti hivatalos utcanevek születési körülményeit levéltári források alapján tanulmányozhatjuk. Megmaradtak ugyanis azok a vázlatok, tervezetek, amelyeket a tanácsnokok vetettek papírra akkor, amikor feladatuk kapták, hogy a tizedükben használatos utcaneveket gyűjtsék össze, a névtelen utcákat pedig nevezzék el.¹ Sok esetben tehát in statu nascendi vizsgálhatjuk a névadás indítékait és a variánsokat. A tíz szenátor természetesen nem egyforma alapossággal végezte munkáját, voltak, akik részletesebben, mások nagyvonalúbban teljesítették a feladatot. Sok értékes megjegyzés olvasható az első, a harmadik és ötödik tized összeíróitól, másoktól jóformán csak felsorolást kapunk. A már nevet viselő utcák nevének lejegyzésekor „régit megtarthatja”, az újak esetében: „lehetne”, „neveződhet”, „lehet nevezni” formula ismétlődik. A meghatározásban általában az utcát nyitó és záró háztulajdonos vagy valamely jeles, a város közönsége előtt jól ismert, tisztelt lakó nevét tüntetik fel. Egy-egy nevezetesebb építmény, létesítmény is segíti olykor-olykor a lokalizálást.

Ekkor a zömében közösségi eredetű, ösztönös és motivált természetes nevek rögzítése mellett olyan mesterséges elnevezések is létrejönnek, amelyeket már nem a spontaneitás, hanem a tudatos névalkotás szándéka hívott életre. Még motiváltak, hiszen kapcsolatban vannak a tájjal, az ott élő emberekkel, jellegzetes építményekkel, de már nem a közösség adja, hanem annak egyetértésével, de mégis csupán egy-egy tanácsnok javaslatára, mintegy „hivatalból” születnek.²

A spontán névadással keletkezettek között szinte a legtermészetesebb nevet a városból a szomszédos vagy távolabbi településekre kivezető utak viselték, amelyek általában tekintélyesebbek voltak városban maradó társaiknál. Kecskemét tudós történetírója, Hornyik János az 1591–1602-ik évekből fennmaradt jegyzőkönyvre hivatkozva öt utcanevet és egy városrésznévet sorol fel munkájában, ezek közül három – *Pálkai utca*, *Kőrös utca*, *Szentlőrinczi utca* – irányjelölő típusú volt, és az azonos nevű városkapukhoz vitt. Figyelmet érdemel Hornyik János azon megjegyzése is, hogy a *Pálkai* és *Szentlőrinczi utcák* eleinte a szomszédos településektől kapták a nevüket, és csak azok pusztulása után lett névadójuk a távolabbi Halas és Csongrád.³ Egy 1869-es újságcikk szerint „a halasi utca neve először félegyházi-utca, a szolnoki utca neve gyümölcs-utca volt.”⁴

Az 1850-es javaslatok között szereplő *Aradi utca* is irányjelölőnek tűnhet, bár a város szívében, mindkét irányban lezárt (egyik oldalon a „Csongrádiba szakadó”, a másik oldalon a főtéri utcákba befutó) útszakasz esetében az elnevezés teljesen indokolatlannak látszik, hiszen csak fél út ez, a városból kivezető szakasza hiányzik. A lapalji kiegészítés: „azon észrevétel mellett, hogy az *Aradi uttját Bánátusnak* is

¹ Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (A továbbiakban: BKMÖL) IV. 1908/b Kecskemét Város Tanácsának iratai. Közigazgatási iratok. (A továbbiakban: IV. 1908/b) 2232/1880.

² A terminushasználatra l. MEZŐ András, 1970. 315–320.

³ HORNYIK János, 1927. 20.

⁴ KECSKEMÉTI LAPOK, 1869. március 13. 1.

lehetne nevezni” viszont megerősíti a fenti fölvetést (ti. hogy irányjelölő lenne).⁵ A korabeli lakosság sem érezhette ezt a funkciót elég hangsúlyosnak, hiszen az egy-két évtizeddel későbbi, 1878-as változtatási javaslatok között az *Aradi utca* helyett már „*Nagy Zsinagóga utca*” olvasható – mivel a zsinagóga előtt haladt el. Párja az *Orvos utcát* felváltó *Kis zsinagóga utca* lett volna, majd két évvel később az *Aradi utca* nevét így módosítanák: *Magyar király utca* (az *Orvos utca* helyett pedig *Zsinagóga utca* szerepel a javaslatban).⁶ Azonban 1905-ig változatlan maradt az Aradi utca neve.

Az 1905-ben született előadói tervezet, amely a város belterületének új közigazgatási beosztását, a területek elnevezését és az utcák át- illetve elkeresztelésének javaslatát tartalmazta, nagy felháborodást váltott ki a kecskemétiak egy részéből. A sajtó különösen az Aradi utca nevének az akkor frissen nyugalomba vonult főispánról, Beniczky Ferencről való átnevezését nehezményezte. A változtatás indoklásából idézünk:

„Az Aradi-utca ezen elnevezésének is megszűnt a jelentősége egyrészt azért, mert Araddal közúti összeköttetése Kecskemétnek már nincs, másrészt ez az utca már most nem a város széléig vezet, hanem egy nagy utcába, a Csongrádi-nagy-utcába torkollik. Ezen utca elnevezésében lenne megörökítendő épen most nyugalomba vonult főispánunk, Beniczky Ferenc neve, aki 15 évi működése alatt pártatlanságával, a város ügyei iránt állandóan tanúsított nagy érdeklődésével és a város haladására irányuló működésben való nagyértékű közreműködésével a város lakosságának osztatlan tiszteletét és szeretetét érdemelte ki.”⁷

Hogy mennyire nem volt osztatlan ez a tisztelet – legalábbis az utcanév tekintetében –, jól mutatja a Függetlenség című politikai lap 1905. május 7-i számában megjelent reagálás. Az Újdonságok rovatban egyenesen kegyeletsértésnek nevezik a javaslatot.

Beniczky-utca – Aradi-utca – Kegyeletsértés –

A múlt közgyűlésen egy határozatot hoztak, mely szerint Beniczky Ferenc főispán érdemeinek elismerésül az Aradi-utcát Beniczky-utcának keresztelnék el.

Csodálatos, hogy ehhez az indítványhoz a közgyűlés hozzájárult. Pedig indoklása igen gyenge. Először, mert a főispán a jogakadémián nagyobb alapítványt tett, már pedig az Aradi utca a jogakadémiához igen közel fekszik. Másodszer, mert az utca torkolatában nyílt meg a Rákóczy sugárút s így a Beniczky-utca az ún. előkelőbb utcák sorában foglal helyet.

De már vegyük az érem másik oldalát. Miért kellett épen az Aradi-utcát nevezni Beniczky-utcának? Miért sértünk meg mi egy várost, mely okot nem szolgáltatott rá, miért kellemetlen nekünk az „Aradi” név, a magyar Golgota szenthelyére emlékeztető elnevezés? Hiszen olyan nevetséges utcanevek vannak, hogy a hatóság

⁵ BKMÖL IV. 1908/b 2232/1880.

⁶ Uo., 2232/1880. számú közigazgatási irat csatolmánya: 3449/78.

⁷ KECSKEMÉT, 1905. április 23. 1.

már foglalkozik a tervvel a nevek megváltoztatására vonatkozólag, miért nem nevezte el ezek valamelyikét Beniczkyról s hogyan juthatott arra a gondolatra, hogy éppen az Aradi-utcát fosszák meg történelmi jelentőségű nevétől?

Res judicatával állunk szemközt. De lehet a dolgon még segíteni. Hisszük, hogy akad olyan férfiú a legközelebbi közgyűlésen, ki e dolgot szóvá fogja tenni. Mert ebben az utca-elnevezésben egyenesen kegyeletsértést látunk, nem is említve azt, hogy egy várost ezáltal minden ok nélkül megsértettünk.

Kecskemét város közgyűlésének hazafisága ősidőktől nevezetes s jóvá kell tennie ezt a határozatát, melyet nyilvánvalólag az elnézés, nem pedig a tények felismerés sugallt. A magyar Golgota, a vértanúhalált halt dicső elődök emléke a kegyeletet megköveteli, Arad város pedig – mint alföldi testvérváros – nem érdemli meg azt, hogy minden ok nélkül régidőktől nevét viselő utcánkat – akár Beniczky Ferenc, akár – Tisza István nevééről nevezzék el. (f.)⁸

A Kecskeméti Lapok nem sokáig késlekedett a válasszal.

Beniczky Ferenc-utca

„Haragszik a FÜGGETLENSÉG, mert ezután már *Beniczky Ferenc* utcának fogják hívni az *Aradi-utcát*. Így rendelte ezt ugyanis az áprilisi közgyűlés. A »Függetlenség« kegyeletsértésnek tartja ezt a határozatot az *aradi tizenhárommal* szemben, s egyúttal udvariatlanságnak egy virágzó alföldi város iránt.

Minden félreértés kikerülése végett kiemeljük, hogy az Aradi-utcának semmi köze sincs a mi dicső vértanúink emlékéhez. »*Aradi*« volt ez az utca már akkor is, amikor még senki ember fia meg nem álmodhatta, hogy valamikor még szent tisztelettel fogja ajakára venni a magyar nép Ezernyolcszáznegyvennyolcat. Valamikor még az *Aradi kapuban* volt a város belterületének déli határa, arra kellett tehát az *aradi vásárra* igyekvő embereknek hajtani. Ez a körülmény adott nevet az Aradi-utcának. Bezzeg mostanában senki sem érez magában hajlandóságot arra, hogy elkoskíazzon az aradi vásárokra, az utcanév tehát meglehetősen tárgytalanná vált. Arról még lehetne ugyan beszélni, hogy nem sértettük-e meg Aradot az említett közgyűlési határozattal. De hát nem tételezünk fel Aradról olyan naivságot, hogy ilyesmit Kecskemétről elhinne.

Hogy pedig a Függetlenség cikke olyan ide nem vágó dolgokat ad a tanácsi előadó szájába, melyekkel ez állítólag *megindokolta*, hogy *miért épp* az Aradi utcát kell Beniczky Ferencről elnevezni: ez csak azt bizonyítja, hogy a cikk írója nem figyelt, mikor e határozatot hozták. Azok az indokok igenis fölmerültek, csak hogy nem *indokok* alakjában, – hanem az utca-ügytől teljesen függetlenül a volt főispán érdemeiről beszélve. Ezek az érdemek pedig oly számosak, kiválók, letagadhatatlanok, melyek örökre megkímélik *Beniczky Ferencet* attól, hogy holmi *Bika* vagy *Tyúkláb* utcákat nevezzenek el az ő emlékére. Tehát legalább is olyan utcát kellett választani, mint az Arad, ilyenekben pedig fájdalom, nem igen dúslakodunk. (Kecskemét, május 8.)”⁹

⁸ FÜGGETLENSÉG, XVIII. évf. 34. sz. 3. o.

⁹ KECSKEMÉTI LAPOK, 1905. május 9. 2. Napi hírek.

1932-ben ismét előkerül ez a sokat vitatott elnevezés, de már egy másik utca nevéként. Az akkor kiépülőben lévő Rendőrfalu 4 utcáját nevezte el a közgyűlés „az elszakított területeken lévő városokra való emlékezésül”¹⁰ *Zsolnai, Eperjesi, Lévai és Aradi utcának*. Ám ennek az *Aradi utcának* a neve nem ment át a köztudatba, de még a hivatalos használatba sem. Még az 1948-as térképen is római számmal szerepel ez a négy utca. Az 1959-es névjegyzéken már a ’19-es mártírról *Németh Imre utcának* elnevezett formában szerepel, azzal a megjegyzéssel, hogy Rendőrfalu VI. utcája volt.¹¹ 1992-ben nem az *Aradi utca* elnevezést kapja vissza, hanem *Bánáti utcára* keresztelik át¹² (talán azért, hogy elkerüljék a részbeni névazonosságot. Tudniillik akkor már élt az *Aradi vértanúk tere* elnevezés egy másik városrészben, a Széchenyivárosban. Igaz, egy évvel később ez a szempont mégsem számított, ui. *Bánáti tér* nevet kapott egy olyan közterület, amely még csak a homogén névbokrosítás okán sem jöhet szóba, hiszen a városnak egészen más részén fekszik, Erzsébetvárosban¹³)

Az 1850-es *Aradi utca* névvariánsaként szereplő javaslat: „*Bánátusinak* is nevezhető” – némi alakváltozattal ugyan – 1992-ben megismétlődik. Az *Aradi/Bánáti* alternatíva miatt valódi irányjelölő funkciót sejtünk az elnevezések okaként, de ez csak az első esetben tűnik valószínűnek. A másodikként elnevezettről már biztosan tudjuk, hogy emlékkállítás céljából született. (A régi dilemma tehát újra előkerülhet, csak éppen fordított előjellel: ti. az eredetileg irányjelölő *Aradi utcáról* azt gondolták, hogy emlékkállító, a mostaniról meg azt, hogy irányjelölő. Pedig azon az úton igencsak nagy kerülővel lehetne Aradra vagy a Bánátba jutni.)

1.2. „A Lakiteleki út sehová se vezet” – avagy „meneteljenek tovább a lenini úton”

Csaknem egy évszázaddal később ugyancsak országos visszhangot keltett az 1989-es rendszerváltozást követő nagyszabású átkezesztelési javaslat. A polémiával a Magyar Nemzet is foglalkozott.

„A kecskeméti önkormányzat ülésén került sor annak az előterjesztésnek a megvitatására, amely az utcák és terek kommunista névadásának, valamint a túlhaladott régi elnevezések megváltoztatásáról készült. A több mint száz elnevezés megváltoztatásáról szóló javaslatot a testület 17 igen, 16 nem (három tartózkodás mellett) végül is elutasította.

Az önkormányzat kormánypárti képviselői közös nyilatkozatot adtak ki, amelyben megfogalmazták, hogy az ellenzék elutasító magatartása következtében a városban megmaradnak a »kommunista történelemhamisítás és hősgyártás« nyomán kialakult elnevezések. Az ellenzéki képviselők sem arra kaptak megbízást választóiktól, hogy »csak meneteljenek tovább a lenini úton«. A Fidesz képviselője azt kifo-

¹⁰ BKMÖL IV. 1903/a Kecskemét Város Törvényhatósági Bizottságának iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek (a továbbiakban: IV. 1903/a). 1932. 220. határozat. 345–349.

¹¹ BKMÖL XXIII. 558/e Kecskemét Város Tanácsa VB Műszaki, Építési és Közlekedési Osztályának iratai. (A továbbiakban: XXIII. 558/e) ad. 910/1959. sz.

¹² BKMÖL XXXII. 10 Bács-Kiskun Megye települései önkormányzatainak testületi iratai. Kecskemét Megyei Jogú Város. Közgyűlési jegyzőkönyvek. (A továbbiakban: XXXII. 10) Kecskemét, 304/1992. KH. sz.

¹³ Uo., 447/1993. KH. sz. és 81.711/1993. sz. előterjesztés.

gásolta, hogy a tervezett változtatások több millió forintba kerülnének, ami már veszélyezteti a város közintézmény-vezetőinek működését. A változtatások költségeiről egyébként megoszlanak a vélemények. Annyi azonban bizonyos, hogy az előterjesztésben erre az esztendőre csak a névtáblák lecserélésére 3 millió forintot szándékoztak fordítani a javaslat megfogalmazói.¹⁴

A Mai Nap újságírója *Ne nevezd korán!* címmel villant rá a rendszerváltást követő utcaátnevezési kampány ellentmondásaira.¹⁵ A kecskeméti eseményeket az alábbi címszóval vezeti be: „Összecsaptak a pártok.” Az interjúban megszólaltatott jegyző kerekén kimondta: „Elég volt a pártcsatározásokból.”

Ennek a csatározásnak eklatáns példája a *Lakiteleki út* elnevezésen kiobbant szópárbaj. Az 1992. február 10-i közgyűlésen az egyik hozzászóló a következő indoklással utasítja el az új nevet:

„Nem értek egyet a Néphadsereg útjának Lakiteleki útra való megváltoztatásával, két szempontból sem: földrajzi szempontból nem állja meg a helyét, ugyanis ez az út nem a községbe visz, hanem elmegy mellette; ha viszont politikai szimbólumnak szánták a javaslattevők, nem biztos, hogy a lakosság többségének egyetértésével találkozunk, ugyanis ez a »Lakiteleki út egyre járhatatlanabb«.”¹⁶

Ez a hozzászólás világosan jelzi, hogy az ősi funkciók megőrzésének igénye hogyan politizálódik át. A döntést követő vitában a helyi sajtó helyt adott a polémia-nak. A Petőfi Népe *Vélemények szabadon* című rovatában két párt is deklarálta véleményét, ezekből idézünk¹⁷ (a teljes cikkek a Mellékletben olvashatók).

Az SZDSZ Kecskeméti Szervezete Ügyvivő Testülete így foglalt állást a kérdésben:

„»Ucca neki!« – *avagy a koalíció zsákutcái*

Az MDF, a KDNP és az FKgP kecskeméti önkormányzati képviselői közös nyilatkozatot tettek közzé a kecskeméti utcanévvitáról. Hogy igyekezetüket nem koronázta teljes siker, abban valószínűleg egyre sötétebb pártsemüvegük gátolta meg őket, amely időnként már nemcsak az éleslátásban, hanem a pusztá látásban is akadályozza a koalíciós képviselőket.

Mi a valós helyzet?

– Az ellenzéki pártok képviselői az előterjesztésben rejtlő elmélyült munkáról elismeréssel szóltak.

– A tényleg »városidegen« nevek fölcserélését az SZDSZ támogatta volna.

De

[...]

– Arra a kérdésre, hogy miért Lakiteleki út, amelyik be sem megy Lakitelekre, nem kaptak választ a képviselők.

– Senki nem tudja, mi baj lehet a Fecske utca nevével, milyen ideológiai megfontolásból kellene »átjavítani«, hiszen egy fecske nem csinál kommunizmust.

¹⁴ MAGYAR NEMZET, 1992. február 22. 5.

¹⁵ MAI NAP, 1992. május 11. 12–13.

¹⁶ BKMÖL XXXII. 10. Kecskemét, 1992. február 10.

¹⁷ PETŐFI NÉPE, 47. évf. 46. sz. 1992. febr. 24. 3. Vélemények szabadon.

– Képviselőink valóban nem arra kaptak megbízást választóiktól, hogy »csak meneteljenek tovább a lenini úton...«. Megbízásuk arra szól, hogy ne meneteljenek, hanem gondolkodjanak, majd bölcsen, a város és lakói érdekében döntsenek.»

A Fidesz kecskeméti csoportja szintén reagált rá:

„Tisztelt Koalíciós Városatyák! Önök ugyanazon a nyomon járnak, mint kommunista elődeik, akik – amikor nevet adtak városunk utcáinak – ideológiájuk »szellemi, tudati« szempontjait akarták megörökíteni az utókor számára. Ezért volt igaza Rác Andrásnak, amikor azt mondta – felfedezve az önök által javasolt Lakiteleki út és a lenini út közötti analógiát –, hogy a »lakiteleki út egyre járhatatlanabb«.”

A „kiegyezést” végül is az tette lehetővé, hogy a városból kivezető, a repülőtér mellett elhaladó út nevéül a legtermészetesebb elnevezést találták meg a városatyák 1992-ben, amikor *Reptéri útra* keresztelték át.

2. Tisztelet – emlékállítás – politikai ambíciók

2. 1. „Szalonképtelen” állatok – tiszteletreméltó személyek

Úgy látszik, már az 1860-as évek magisztrátusa nem volt elégedett az első utcanevekkel, mert folyamatosan kísérletet tett megváltoztatásukra. Az 1869. szeptember 13-i 374. számú közgyűlési határozat kimondja, hogy az utcaneveket át kell vizsgálni és a „helytelenül elnevezettek” helyett újakat kell javasolni.¹⁸ A diszkriminált neveket itt még nem sorolják fel, de a későbbi bírálatok alapján nyilvánvalóvá válik, hogy leginkább az ilyesfajta hétköznapi állatneveket, mint: liba, tyúk, kakas, kácsa, szarka, tehén, bika, ürge, varjú, veréb, béka, sáska érezték rangon alulnak a polgárisodni szándékozó nagy parasztváros lakói. A cégszimbólumok, mint pl. a sas, páva, illetve a különlegesebb állatok, pl. a borz, gyík, kígyó, őz, szarvas, csóka, fecske, fűrj, galamb, pacsirta, rigó névadó volta ellen itt még nem merül fel kifogás, – később már ezek ellen is ágal a polgáröntudat.

A spontán, közösségi névadással keletkezett, de idővel „szalonképtelenné vált” állatnevek helyére a tiszteleti nevek kategóriája lép, pontosabban: az emlékállító típusúaké. (Ti. a tiszteleti nevek közé sorolhatjuk a népi névadással keletkezettek azon típusát is, amely az utcában lakó jeles, mindenki által nagyra becsült ember foglalkozásáról, majd személynevéről kapta a nevét, pl. *Orvos utca* – később *Szlemenics utca*, vagy *Költő utca* – később *Mátyási utca*.) Ezek a természetes névadás csoportjába tartoznak. Ám ha a hatóság tudatosan olyan emberről nevez el utcát, akinek semmi kapcsolata nincs a tájjal, azt már a mesterséges névadás kategóriájába kell sorolnunk. Ennek első jeleként értékelhető egy 1850-ből származó javaslat, amely a 6. tizedet a 7-iktől elválasztó utca neveként az alábbi alternatívát veti fel: Választó utca, „vagy egy hajdani Nagy Magyarnek becses nevével Hunyady útta”¹⁹. Mellette a megjegyzés: „Van már” arra enged következtetni, hogy igen korán felvetődött az „emlékállító” névadás szándéka. Erre azonban semmilyen írásos

¹⁸ BKMÖL IV. 1607/a Kecskemét Város Városhatósági Közgyűlésének iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek. 1869. 374. hat.

¹⁹ L. az 1. jegyzetpontot.

dokumentumot nem találtunk. Figyelmet érdemel az 5. tizedbeli javaslatos zárása is: „Nagy László V. P. (vagyis választott polgár) azon megjegyzésével, hogy a történeti nevek használata iránti észrevételét annak helyén előadja.” Sajnos nem tudjuk, hol volt „annak helye”, de az biztos, hogy több évtizedet kellett a nagy törökverő hősnek várnia, amíg Kecskeméten is utca őrizhette az emlékét. (Igaz, városrészt korábban elneveztek róla.)

A város nevét viselő hetilap 1879. július 27-i számában olvasható szatirikus hangvételű cikk írója is tollhegyre tűzi a vidékies hangzású utcaneveket, s a budapesti példára hivatkozva sürgeti a változtatást²⁰:

„Ha valaki meglát a póstán egy ilyen levelet: »N. N. úrnak, Kecskeméten, a 'Csirke utcában', a 'Tehén', 'Tyúk', 'Bika' utcában«, kétségkívül Ázsiában keresné Kecskemétet, ha nem tudná, hogy a magyarok Európába költöztek, s valami kis községnek gondolná, ha olyan »hírös város« nem volna.

E nevek megjárták eddig, mert a nem igen válogatós népköltészet teremtette, avagy a régebbi korból való maradványok, de hogy ezeket h a t ó s á g sanctionálja, s hogy erről még vörös alapon fekete betűkkel egy frt. 20 kros bizonyítványokat öntessen és függesztessen ki, a vaskalap kétségtelen bizonyítéka.

Volt alkalmunk látni Budapest szabályozási tervének térképét s mondhatjuk: hogy bizonyosan nem lett volna nehéz munka 10 – 20 kiküszöbölendő utca névre nézve azon szellemes munkában példát keresni, ha már a magunk emberségéből ki nem tellett.

Ugyanazon tervezetben láttuk, hogy a még nem létező városrészek utcáinak is van már neve, míg nálunk a nemsokára kinyitandó új utcáknak sem adatott név.”

A közelgő millennium jó alkalmat szolgáltat a változtatási igények felerősítéséhez. A Katona József-kör is megszólalt ez ügyben: 1895. május 17-én megtartott választmányi ülésén hozott határozata erőteljesen sürgeti a változtatást:

„A Katona József-kör f. é. február hó 24-én megtartott rendes közgyűlése Tormágy Sándor rendes tag indítványára elhatározta, hogy indítványozó azon javaslata értelmében, mely szerint városunk egyes, épen semmi jelentőséggel nem bíró, sőt komikus hangzású nevekkel jelölt utcái, – pl., verébutcza vagy tyuklábutcza, tehénutcza stb., hazai történelmünk egyes nagy alakjai után pl. Hunyady-utcának, Rákóczy-utcának, Bocskay-utcának stb. neveztesse el: megkeresést intéz a tek. törvényhatósági bizottsághoz a város utcái elnevezése revideálása és megfelelő intézkedés tétele tárgyában.”²¹

A fentebb említett javaslattevő, Tormágy Sándor a Pestmegyei Hírlap hasábjain 1893-ban vezércikkben fejti ki véleményét²². Már a cím – *A milleniumra* – is elárulja, hogy ezeréves magyarságunk készleti írásra.

²⁰ KECSKEMÉT, 1879. július 27. (A teljes cikk a Sajtómellékletben található betűhív közlésben.)

²¹ BKMÖL IV. 1908/b 3142/895., 9516. sz./1895.

²² PESTMEGYEI HÍRLAP, 1893. november 9. 1.

A milleniumra

„Az egyes városok, sőt kisközségek is tervezgetnek, gondolkoznak, hogy a közelgő ezredéves ünnepet hogyan, miképpen ünnepeljék meg saját otthonukban, mi módon örökítsék meg e ritka s kivételes ünnepet legméltóbban.

A helyi sajtóban nálunk is több életrevaló eszme pendített már meg, a melyek természetesen még megbeszélés tárgyát képezendik. Egyet azonban, tudtommal, legalább mostanában senki sem említett, a melyre tehát ezennel bátorkodom felhívni az illetékes körök becses figyelmét.

Nem valami nagy szabású, sőt kicsinyesnek látszó dolog, de épen ezért könnyen is kivihető, egy kis áldozattal könnyen megvalósítható. Értem a »tizedeinket« és az utcáink elnevezését.

Még az iskolás gyermekek előtt is abszurdumnak tűnik fel, hogy Kecskemét város *tizenegy* részre van felosztva és mégis egy-egy részt *tizednek* nevezünk. Mi már tanítók jó részt *kerületeknek* tanítjuk, illetőleg neveztetjük a város egyes részeit; de véleményem szerint csak akkor fog ez a képtelen s merőben helytelen elnevezés megszűnni, ha a városi tanács hivatalosan fogja a »tizedet« a földszínéről, illetve a házak faláról eltörölni, új táblácskákkal helyettesítván a régieket: »I. kerület, II. kerület« stb. felírással.

Ez az egyik.

A másik pedig, a mi ezzel egyidejűleg eszközlendő, az utcáink elnevezése. Nem lehet tagadni, hogy az illetők, akik az utcák neveit ezelőtt 14-15 évvel megállapították, nagy jártassággal bírtak a természetrajzban, s különös előszeretettel viseltettek a szárnyasok, a madarak iránt. Így van aztán: Gólya, Galamb, Pacsirta, Varju, Kakas, Páva, Tyuk-láb stb. utcánk. De nem feledkeztek meg a szarvasról, őzről, borzról stb., sőt még a gyíkról sem, mint aféle jeles állatról. Sőt nyilván, hogy a tisztaságra is figyelmeztessenek, még »Szappan«-utcát is kereszteltek. No hát tisztelet becsület mindezeknek a »csodabogaraknak«, de bizony igaz, hogy ezek s más mosolygásra késztető nevek helyett *akkor is lehetett volna* jobb hangzású, kedvesebb neveket találni.

Ott vannak jeleseink, történelmi nevezetességű férfijaink. Milyen jól hangzanék pl. ez: »Hunyadi Mátyás«-utca, Hunyadi János-utca, vagy ezek: Nagy Lajos-utca, Kinizsi-utca, Szent István-utca, Rákóczy, Bocskay, Damjanich, Tompa M., Arany J., Kazinczy stb., stb. utca. Ezek által, hitem szerint – még a köznépből is – kedves hazánk történelme iránti érdeklődést s jeleseink iránti kegyeletet is ápolnánk, megkérdezhvén egyik polgár a másiktól, vagy a fiú az apjától, hogy kicsoda volt, miért volt ez meg ez nevezetes ember?

Ha nem tudná? Okvetlen utána nézne, hogy e miatt ne kelljen neki pirulnia.

Avagy ezek, az ilyen nevek nem lennének-e jó hangzásúak? Alkotmány-utca, Szabadság-utca, Király-utca, Honvéd, Vitéz, Egyetértés, Rabszolga, Törvény, Becsület-utca stb. stb.

Igaz, egy kicsit némelyek szokatlan hangzásúak lennének, de majd megszoknánk őket. Ezek úgyszólván örökös buzdító, intő táblácskák lennének, mindig figyelmeztetnének bennünket valamire.

A kőrösi, budai, izsáki, szolnoki és a többi ezekhez hasonló neveket meghagynók, de semmi esetre sem úgy, mint most vannak, hogy: Budai nagy, Budai kis, vagy Vásári nagy, Vásári kis stb. utca, mert ez hamis, helytelen elnevezés. Nem a

»budai« lévén, pl. jelző, hanem »nagy« vagy a »kis«: Budai-utca az mind a kettő, csakhogy az egyik: Nagy-Budai-utca, a másik pedig Kis-Budai-utca. Most pedig ezen a régi bajon úgy lehetne nézetem szerint segíteni, hogy a »nagy« utcák »út« nevet kapnának, a »kis« utcák pedig megmaradnának utcának. Pl. lenne: *Nagy-Budai-út*, és lenne *Budai utca*. És így tovább. Szépen és helyesen meg lennének különböztetve s vége lenne az ezen elnevezések felett még mindig kísértő polémiának is.

Ezeket a dolgokat s neveket én csak tájékozásul s futólagosan jegyeztem fel. Majd egy erre a célra kiküldött »utcaelnevező bizottságnak« lenne feladata a megfelelő helyes neveket összegyűjteni, a régiekből is a jókat meghagyni, s az egészet végleg megállapítani.

Erre még különben rá érünk, az egész nem nagy munka. Csak az az egy óhajtásom, hogy ez az ügy is a milleniumra rendezve legyen.

Mert az se fér a fejembe, hogy miért híják pl. a mi utcánkat »Fehérnek«, holott az sokkal inkább sárga, vagy fekete.

Semmi esetre sem *fehérebb* a többinél, noha elég tiszták a lakói.”

Ha az ezredéves múltunk megünneplésére nem is, de az új évszázad első népszámlálására megtörtént az átalakítás. 1907-ben a kifogásolt állatnevek helyét az emlékéllítés és tisztelet okán adott tulajdonnevek foglalták el.

(Az már a sors fintora, hogy 1993-ban a „póriás”-nak titulált nevek közül ismét polgárjogot nyer néhány: *Kacska köz*, *Kakas köz*, *Liba köz* – ez később *Gyöngyös közre* avanszált –, a közeli Baromfi-feldolgozó Vállalat ihletésére.)

A rendszerváltozás után vehemensen csapnak össze az indulatok az állatokról elnevezett utcanevek esetében is. *A mi utcánk ne legyen Kígyó utca* címmel közölt újságcikkből idézünk²³:

„Nagy felháborodással olvastuk a Kecskeméti Lapok 1991. augusztus 23-i számában az utcanév-változtatási javaslattal kapcsolatban az új utcanevek feltüntetését. A Bakonyi Antal utcában lakunk, ez a Rendőrfaluban van. Itt sok gerinces, becsületes munkásember, nehéz fizikai munkában megöregedett nyugdíjas van. Nekünk az utca neve nagyon megfelel, annál is inkább, mivel egy csúszó-mászó állatról akarják utcánkat elnevezni.

Ha szükséges, aláírások gyűjtésével, táblaleszedés megakadályozásával is el fogjuk érni, hogy a mi utcánk ne legyen Kígyó utca. TILTAKOZUNK!!!”

A lakosság részéről megnyilvánuló ellenállásnak ennél keményebb formáiról is tudunk. Kadafalvának a Kecskeméten épp akkor visszaállított, hagyományokkal rendelkező *Fecske utca* miatt kellett azonos utcanevét megváltoztatnia. A *Beretvás Pál utcát* javasolták helyette, de már akkor jelezte az egyik hozzászóló, hogy a szóban forgó utcától nem messze van a *Beretvás köz*, ezért nem szerencsés az új név. Helyette a *Werbőczy utcát* szavazta meg a közgyűlés. Az elnevezés háttérében egy másik döntés állt. A *Reiszmán Sándor utca*, amelynek nevében két utca – a *Werbőczy* és a *Fecske utca* kapcsolódott egybe, most csak az egyik nevében – a *Fecske utcáén* – folytatta tovább pályafutását. Igaz, nem teljesen szabályosan, hiszen átlépte a kerülethatárt, és ez eddig nem volt szokás, de a lakosok kérésére a közgyűlés meg-

²³ KECSKEMÉTI LAPOK, 1991. szeptember 13. 2.

szavazta. Miután a *Werbőczy utca*név felszabadult, megkapták a kadafalviak. Nem fogadták kitörő lelkesedéssel, sőt. Az utca lakói az alábbi tiltakozó levelet juttatták el a kecskeméti önkormányzathoz.²⁴

„Tisztelt Polgármesteri Hivatal!

Felháborodással értesültük arról, hogy az általunk elfogadott és megszokott »Fecske« utca elnevezést »Werbőczy« utcára változtatták.

A változtatás okát megértjük és tudomásul vesszük, de az új utcanevet nem tudjuk elfogadni. Környékünkön az a hagyomány teremtődött, hogy az utcák nem személyneveket viselnek, és ez a tradíció a mi tetszésünkkel is találkozott. Szeretnénk folytatni ezt a hagyományt, így nem illik a sorba a »Werbőczy« név. Mi a »Szöcske« utcanevet választjuk. Úgy gondoljuk, a demokráciában benne foglaltatik, hogy jogunk van megválasztani utcánk nevét, bár erre Önök eddig nem adtak lehetőséget.

Kérjük tehát, követelésünket figyelembe véve változtassák meg döntésüket.

Köszönettel: a volt Fecske utca lakói” (20 aláírás és cím zárja a levelet.)

Lehet, hogy ha az amerikai tapasztalatokkal rendelkező egykori Kossuth-titkár, László Károly városi főmérnök 1878. április 4-én tett javaslatát elfogadják a városatyák – ti. azt, hogy „amerikai szokás szerént” a kisebb utcáknak csak számot adjanak, és csak a terek és a főutca kapjanak nevet²⁵ –, jó 110 év múlva nem alakul ki ilyen parázs hangulat.

2.2. Emlékezzünk régiekről – az emlékállító nevek csoportja

A kecskeméti utcanevek ezen legnépesebb csoportja másfél évszázados múlttal rendelkezik. A legkorábbi utcanevek esetében – amint a 2.1-es fejezetben láttuk – néhány köztisztelőben álló ember: elsősorban az utca egykori vagy akkori lakójának neve kerülhetett az utcatáblákra. Később (már az 1860-as évektől) igény mutatkozott arra, hogy a helytörténeti szempontból kiemelkedő személyiségek mellett az országosan elismert jeles embereknek, íróknak, költőknek, hadvezéreknek, uralkodóknak is emléket állítsanak ily módon. Eleinte csak a személyek halála után került sor erre a gesztusra, később már élőket is érhetett ilyesfajta megtiszteltetés. A XX. század közepétől a régmúlt nagyjait egyre erőteljesebben szorították ki a közelmúlt hősei. Ez a funkció fokozatosan eltolódott a politika irányába, bizonyos társadalmi érdekek, párteszmék kiszolgálójává vált.

A XX. század első két-három évtizedében a személynevek mellett megjelentek a történelmi helynevek, majd az 1960-as évek végén a város történelmi múltjával összefüggő egyéb fogalomkörből is beemelték néhány jellemző elemet (pl. szélmalom, sörház, cimbalmos, fazekas, barackos). A hagyományörző, emlékállító kategó-

²⁴ BKMÖL XXXII. 10 Kecskemét, 1992. november 23-i ülés jegyzőkönyvének 3. sz. melléklete.

²⁵ BKMÖL IV. 1908/b 2232/1880., 3449/78.

riában tehát a tulajdonnévi előtagúak mellett a köznéviak is helyt kaptak, különösen a szélsőséges politikai időszakokban. Ezek általában időtállóknak bizonyulnak, míg a politikai indítékú csoport mindenkor érzékenyen reagált a társadalmi változásokra.

Mivel az emlékállítás és tisztelet helyett egyre inkább a politikai ambíciók, csoportérdekek motiválják a névadókat, a demokratizmus kiszélesedésével arányosan egyre élesebb viták kísérik a nagyobb névváltoztatási vagy elnevezési procedúrákat.

Az alábbiakban a bevezetőben említett nagyobb csomópontok köré gyűjtve megpróbáljuk végigkísérni ennek a csoportnak a változásait. Időnként egy-egy korszak teljes névadási rendszerébe is betekintünk, mert így plasztikusabban kidomborodnak az arányok és tendenciák. A védett nevek és a rendeletek áttekintését is azzal a szándékkal tettük, hogy érzékelhetővé válják azok aktuális politikai üzenete.

2.2.1. A XIX. – XX. század fordulójának nagy változásai

A kecskeméti utcanevek esetében a legjelentősebb változtatásra – az 1900-as évek elején került sor. A főjegyzői hivatal 1905. június 14-i dátummal elkészített egy javaslatot, amelyet az 1905. június 19-i tanácsülésen be is mutatott.²⁶ Ebben Sándor István főjegyző először a város új beosztásának, illetve a városrészek elkeresztelésének szükségességét veti fel. Elmondja, hogy azok, akik a régi tizedrendszerhez ragaszkodnak, a történelmi hagyományokra hivatkoznak. Ugyanakkor visszásnak és a tizedes számrendszer elveivel ellentétesnek nevezi azt a helyzetet, hogy a városban jelenleg 11 tized van. Ez indokolja a kerületekre való áttérést, még-hozzá úgy, hogy mindegyik városrész nevet is kapjon, mert a számokat az emberek nem tudják elég jól megjegyezni. Továbbá javasolja, hogy az egyes kerületek történelmi jellegű nevet kapjanak. „A város történetéből vett nevek, valamint az egyes történelmi és ezért fenntartandó utcanevek eredetére vonatkozó adatokat dr. Szilády Károly főlevéltárnok úr volt szíves a levéltárban felkutatni és rendelkezésemre bocsájtani.” A háttéranyagok között megtalálható az a kézzel írott feljegyzés is, amely mutatja, hogy milyen komoly előkészítő munka előzte meg ezt a nagyarányú változást.

Szilády Károly feljegyzései között vannak értékes helyesírás-történelmi, hely-történelmi, kultúrtörténelmi kitekintések is.²⁷ Névjavaslatai minden esetben motiváltak. A *Személynevek* között olyanokat találunk, akiknek kapcsolata volt a várossal, ez indokolhatja az utcaelnevezést még országos nagy nevek esetében is: „Felhasználható nevek még, mert Kecskeméttel bizonyos vonatkozásban vannak: Arany János, Csokonai Mihály, Dugonics András, többször járt Kecskeméten, írt is róla. Tompa Mihály, több egyházi munkáját itt nyomtatták.” A *Főbb földesurak* fejezet azért izgalmas olvasmány, mert ott érezzük a késő utód háláját azok iránt a földesurak iránt, akik a városnak jó gazdái voltak, vagy hozzásegítették a megváltáshoz. Itt találjuk a *Kenderessy, Koháry, Balay, Vizkeleti, Pászthóy, Fráter* utcák névadóit. De még a nagy Mátyás király is ebben a vonatkozásban érdemel ki utcát: 1458-ban a Lábathlani családnak átírja a várost visszaváltásig.

²⁶ BKMÖL IV. 1908/b 3142/895., 5237/98.

²⁷ Erről bővebben l. ERDÉLYI Erzsébet, 2004. 65–67.

Az a tény, hogy az utcanévrendszer átalakításához szakember segítségét kérték a város vezetői, önmagában is jelzi, hogy fontosnak tartották a hagyományok továbbmentését, ápolását. Az 1905. június 19-i tanácsülésre felterjesztett főjegyzői jelentés – felhasználva Szilády Károly javaslatait is – megfogalmazza, hogy az utca-név-változtatásokat az alábbiak tették szükségessé:

„...úgy a szabályozási bizottság, mint a város lakossága körében rég óta élő kívánság az is, hogy utcáinak egy része új névvel láttassék el, mert sok utca név nagyon indokolatlan és dísztelen. Erre nézve a tekintetes tanácsban lefolytatott előzetes tanácskozás alkalmával azon óhajtás nyilvánult, hogy a nevek jelentékeny része történeti név legyen és az illető városrész nevével összhangzásba hozassék. Így az I. kerület a tervezetben „Honvéd-város”-nak nevezetvén, az ezen kerületbe eső azon utcák, melyeknek névváltoztatása kívánatosnak mutatkozik, nagyobb részben a szabadságharcban katonai erényekkel kitűnt, kiváló férfiakról neveztettek el. A IV. kerület a város egyik legnagyobb földes-uráról és párfogójáról „Koháry-város”-nak nevezetvén el, ezen városrész utcái leginkább a város volt földesurainak neveit örökítenék meg. A tervezetben „Kurucz-város” nevet nyert V. kerület utcái leginkább II. Rákóczy Ferencz korában, vagy azt megelőzőleg hazafiúi érdemekkel kitűnt egyénekről vennék neveiket. Így készült a tervezet lehetőleg a többi városrészekre vonatkozólag is.”²⁸

A továbbiakból az is kiderül, hogy a város hivatalos lapjában közzétették a tervezetet, és az „hírlapi megvitatás alá is került”. Érdeemes belenézni a hírlapi vitákba, hiszen a hozzászólások sok tanulságot rejtenek magukban. A Kecskemét című hetilap három egymást követő száma közölte a névváltoztatási javaslatokat.²⁹

Az 1907. január 21-én megtartott tanácsülésen a tíz nappal korábban összeállított és beterjesztett harmadik tervezetet a tanács megvitatta, és a legfőbb kérdésekről döntés is született.³⁰ Az előzetesen jóváhagyott kerületi beosztást változatlanul hagyták, azzal az indoklással, hogy „a város új területét bár nem egyenlő, de egymástól természetes és nagyobb jelentőségű útvonalakkal elhatárolt tíz kerületre osztja.” Abban viszont most hoztak döntést, hogy a tized helyett „kerület”-et fognak használni, s ezeket római számmal és névvel kell jelölni. A „Koháry-város” neve helyett az „Árpád-város” elnevezést ajánlja a tanács, azzal az indoklással, hogy a honalapító nevét is meg kívánja örökíteni. Az új nevek szükségességét indokoló passzust is érdemes idézni:

„Ami az utcák új elnevezését illeti, általános és régi panasz, hogy utcáink sok helyen nagyon dísztelen nevekké váltak, a mit még kirívóbbá tesz az ilyen kevésbé ízléses neveknek (állatnevek, dülők nevei stb.) egyes környékeken történt tömeges alkalmazása. Már maga ez a körülmény is indokoltá teszi, hogy most, a midőn a város fejlődésének évtizedekre irányt adni hivatott új városszabályozási tervet megalkotjuk, egyúttal e tekintetben is gondoskodjunk némi javításról, mert az ízléstelen utcanevek különösen az idegenre, ki azt meg nem szokta, nagyon kedvezőtlen hatást tesznek.

²⁸ BKMÖL IV. 1504/b Kecskemét Város Tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek (a továbbiakban: IV. 1504/b) 13372/1905.

²⁹ KECSKEMÉT, 1905. április 16., 23., 30.

³⁰ BKMÖL IV. 1903/a 4892/1907.

De szükségessé tette az utcanevek átvizsgálását az a körülmény is, hogy a már végrehajtott szabályzási munkálatok során új utcák létesültek, melyeknek nevük egyáltalán nincs, vagy azon útca nevét viselik, melyből nyílnak s így vannak példák arra, hogy három különböző, önálló útca ugyanazon nevet viseli, valamint névtelen utcák is keletkeztek.

Ami az új utcaneveket illeti, legegyszerűbb módnak látszana, ha a meg nem felelő utcanevek történelmünknek nagy nevekben annyira gazdag lapjairól vett családnevekkel cseréltetnének fel. Azonban a gyakorlatban ez az eljárás nem vihető keresztül, mert a kicserélendő neveket legnagyobb részben olyan utcák viselik, amelyekre ama fényes történelmi nevek alkalmazását az azok hajdani viselői iránt érzett hazafias kegyelet nem engedi meg.

Helyesnek gondolta továbbá a városi tanács olyan nevek felhasználását, megörökítését, a lakosság emlékezetében való felelevenítését, vagy megtartását is, melyeknek viselői városunk történetében, kulturális életében a múltban jelentékeny szerepet töltöttek be, vagy hasonló szereplésükkel hazánk közéletében szereztek becsülést szülővárosuknak, Kecskemétnek.

Mindezek figyelembe tartásával az utcanevek megváltoztatásában a városi tanács igyekezett a legszorosabban megvont határok között mozogni s az új utcaneveket pedig – úgy a rosszhangzású régi utcanevek helyett, mint a névtelen utcákra nézve, – lehetőleg a magyar történelemből, városunk történetéből vette, a hol pedig ilyen nevek alkalmazása célszerűnek látszott, népszerű és ismert, vagy történeti jelentőségű szavakat alkalmazott.”³¹

A két hónappal később (1907. március 22-én) tartott rendes havi közgyűlésen a napirendről levették a tervezetet, mert az indoklás szerint bővebb előkészítést kíván az ügy, és az összes törvényhatósági bizottsági tag meghívásával kell majd újratárgyalni.

Az 1907. ápr. 30-i döntés utáni véglegesnek tekinthető tervezetet a város polgármestere a közgyűlésben a 9507/1907-es számon mutatta be³², de csak évekkel később, 1910-ben jelent meg nyomtatásban is, így jutott el a nagyközönséghez. A tiszteleti nevek népszerűségét jelzi, hogy az előző korszakhoz képest jelentősen megnőtt a személynévi előtagok száma. Ezek az alábbi csoportokban gyűjthetők egybe:

Országos hírű személyiségek:

Uralkodók, uralkodóház tagjai: *Attila, Kálmán király, Lajos király, Mátyás király.*

A régi magyar kor nagy egyéniségei: *Béla, Botond, Csaba, Lehel.*

Politikusok, vallásalapítók, függetlenségi harcok irányítói, szereplői, közéleti emberek: *Baross, Báthory, Batthyány, Bem, Bercsényi, Bethlen, Bezerédy, Bocskay, Damjanich, Dobó István, Kálvin, Kinizsi, Frangepán, Martinovics, Nádasdy, Perczel Mór, Rákóczi, Széchy Mária, Szondy, Teleki László, Thököly, Vak Bottyán, Zápolya János, Zrinyi Ilona.*

³¹ BKMÖL IV. 1903/a 1907. márc. 22. I/Közigazgatási ügyosztály 1032/1907. előszámú, 4892/1907. iktatószámú előterjesztése.

³² Uo. 162. hat. 350–378.

Művészek (költők, írók, festők, zenészek), irodalmi hősök: *Arany János, Csonkai, Jókai, Kazinczy, Kisfaludy, Kölcsey, Mikes, Tompa Mihály; Munkácsy; Dankó, Egressy, Erkel; Toldi, Bánk bán.*

Tudós, törvényhozó: *Irinyi, Werbőczy.*

Helyiek vagy helyi kötődésűek:

Egykori földesúri családok: *Balay, Bánffy, Csáky, Csáktornyai, Fráter, Kalocsai, Károlyi, Kenderessy, Platthy, Pászthó, Vizkelethy, Wesselényi.*

A közélet kiemelkedő szereplői (tisztségviselők, papok, tanárok, katonák): *Csányi, Hoffmann János, Beniczky Ferenc, Böszörményi, Búzás Mihály, Erdősi Imre, Hajagos, Hornyik János, Horváth Cyrill, Horváth Döme, Ladányi, Lechner Ödön, Lestár, Ferenczy, Gáspár András.*

Mérnökök, nyomdász: *Gyenes, László Károly, Szilády Károly* (Kecskemét első nyomdásza)

Zenészek: *Zimay László* (a zeneiskola igazgatója), *Mihó* (Mihó László karnagy).

Bár a közterületi neveknek csaknem felét kitevő személynévi eredetű névállomány nagy része még motivált (jelentős számú jeles kecskeméti, vagy a várossal valamilyen kapcsolatban lévő országos híresség szerepel közöttük), mégis jól érzékelhető, hogy Kecskeméten is megindult az a tendencia, amely országszerte jellemezte az utcanévadást, és amely lassan-lassan a legtöbb várost „névuniformisba” öltöztette. Az emlékállítás a régmúlt irányából egyre inkább a közelmúlt, majd a jelen felé tolódik el, szaporodik a politikusok előtti tisztelgésnek az a módja, hogy még életükben utcát, teret nevezzenek el róluk (l. Beniczky Ferenc, Apponyi Albert, Horthy Miklós, Mussolini).³³

2.2.2. Trianon hatása az utcanévadásra. A névadás alapja: elcsatolt városok (1925), folyóvizek (1928), vármegyék (1932)

A XX. század nagy társadalmi és történelmi fordulatáról is sokat elárulnak az utcanevek. Trianon traumája és az elszakított részek utáni sóvárgás országszerte arra készítette a közterületek elnevezőit, hogy ne hagyják a tudatból kiveszni Nagymagyarország eszméjét, és ha már a településeket nem is lehet, legalább a nevéket megtarthassa a nemzet és átörökítse az utókorra.

1925-ben egy új városrészen – a későbbi *Rendőrfaluban* – a *Halasi* és *Matkói utak* között új háztelkeket osztottak. Néhány párhuzamos utca az augusztus 31-i közgyűlés alkalmával az alábbi nevet kapta: *Kolozsvári u., Pozsonyi u., Kassai u., Szabadkai u., Brassói u., Lőcsei u.*³⁴ Ezzel mintegy elébe ment a város annak a két évvel későbbi (34 993/1927. szám alatt érkezett) átiratnak, amely az „Utcáknak és tereknek a megszállott területek városairól stb. elnevezése” tárgyában íródott. A válasz tehát nem meglepő: „Pest vármegye közönségének ezen átiratát a th. Bizottság – miután a város közönsége az átiratban foglalt javaslatot a gyakorlatban már régeb-

³³ Ezekről és a személynévek felhasználásának formai kérdéseiről bővebben: ERDÉLYI Erzsébet, 2004.

³⁴ BKMÖL IV. 1903/a 1925. aug. 31. 245. hat. 229–230.

ben megvalósította, tudomásul veszi és irattárba helyezi.”³⁵ (1992-ben a névbokor tovább lombosodott a *Zágoni u.*, *Ungvári u.*, *Bánáti u.*, *Beregszászi u.*, *Nagyvárad* *u.*, *Újvidék tér* elnevezésekkel.³⁶)

1928-ban, a *Vásártér* kiépülése során keletkezett új utcák elnevezésekor a folyók játsszák a főszerepet: Az eddig még névvel el nem látott utcákat az elszakított országrészek folyóvizeinek nevére *Lajta*, *Poprád*, *Garam*, *Olt*, *Ipoly*, *Szamos*, *Száva*, *Küküllő utcáknak* nevezik el.³⁷ Ugyanakkor született a *Hargita utca*, *Tátra utca*, *Bihar utca* neve, valamint a *Horthy Miklós úté*. 1932-ben szintén emlékHzzési céllal 21 kecskeméti utca kapja nevét az elszakított vármegyékről (Erről bővebben alább).

Az egykori *Izsáki út* (ma *Dózsa György út*) egy szakasza 1928-tól *Nagy-magyarország út* néven emlékeztet „régi dicsőségünkre”.³⁸ A *Mária körút* folytatását képező, s a *Nagy-magyarország úttól* a *Batthyányi utcáig* terjedő útszakaszt *Árpád körútnak*, a *Honvéd tér* megszükülése folytán keletkezett utcát *Honvéd utcá*nak hívják ugyanettől az időtől.

Az 1932-es év „termése”

Nagyon jelentős változtatásokról határozott Kecskemét város törvényhatósági bizottságának közgyűlése a 32013/1932. szám alatt, a 220. határozatában.³⁹ Az új elnevezéseket az indokolta, hogy a *Voelker-telep* és a *Rendőrfa* egy részét a belterülethez csatolták.

„Az újonnan becsatolt s a IV. tizedhez tartozó, addig *Voelker-telep* néven nevezett település 21 utcáját, az elszakított vármegyék nevére és emlékére a következő nevekkel látja.

I.	<i>Bars utca</i>	XII.	<i>Csík utca</i>
II.	<i>Hont utca</i>	XIII.	<i>Torda utca</i>
III.	<i>Ugocsa utca</i>	XIV.	<i>Zemplén utca</i>
IV.	<i>Háromszék utca</i>	XV.	<i>Zólyom utca</i>
V.	<i>Nyitra utca</i>	XVI.	<i>Szatmár utca</i>
VI.	<i>Szerém utca</i>	XVII.	<i>Torontál utca</i>
VII.	<i>Trencsén utca</i>	XVIII.	<i>Udvarhely utca</i>
VIII.	<i>Liptó utca</i>	XIX.	<i>Máramaros utca</i>
IX.	<i>Árva utca</i>	XX.	<i>Szeben utca</i>
X.	<i>Szepes utca</i>	XXI.	<i>Turócz utca</i>
XI.	<i>Fogaras utca</i>		

Az V. tizedben lévő, a *Fehér* és *Kerekes utcák* közötti eddig névvel el nem látott utcát a világháború alatt elért, az orosz bevonulást megakadályozó győzelmes csaták emlékére »*Uzsoki*« *utcának* nevezi el a közgyűlés.

³⁵ BKMÖL IV. 1903/a 1927. 252.

³⁶ BKMÖL XXXII. 10 Kecskemét, 304/1992. KH. sz.

³⁷ BKMÖL IV. 1903/a 1928. 142. hat. 135–136.

³⁸ Uo.

³⁹ Uo., 1932. 345–346.

A VII. tizedben lévő, a villanytelep körül keletkezett utcák nevét a következők szerint állapítja meg a közgyűlés:

A villanytelep és a vasgyár közötti utcát a törökök felett aratott győzelmes csata emlékére »Nándorfejérvár« utcának, a villanytelep s az állami kislakások között lévő, a Nándorfejérvár utcát és a *Szultán* utcát összekötő utcát a török hódoltság ideje alatt nagy szerepet játszó Murányi vár emlékére »Murányi« utcának.

A VIII. tizedben a *Garai utca* és a *Szegedi út* között lévő, jelenleg csak részben kinyitott utcát a Bukovinában élő, elszármazott magyarokra való emlékezésül »Csángó« utcának, az ún. »Muszáj«-ban kiosztott »Faksz« házhelyek között keletkezett utcákat pedig, részben a világháború alatt történt orosz betörés alkalmával elpusztult és Kecskemét város közönsége áldozatkészségéből újra felépített község emlékére „Felső Komarnok« utcának, részben az elszakított területeken lévő hegyszorosok emlékére »Bodzai« utcának, »Tölgyesi« utcának, »Gyimesi« utcának és »Ojtozi« utcának nevezi el a közgyűlés.

A VIII. tized mellett elterülő, ún. »Rendőrfalu« névvel még el nem látott utcáit az elszakított területeken lévő városokra való emlékezésül »Zsolnai« utcának, »Eperjesi« utcának, »Lévay« [sic!] utcának és »Aradi« utcának, míg a IX. tizedhez tartozó, a műkert melletti ún. »Lázár-telep«-en keletkezett utcákat, – ugyanazon elgondolás alapján – »Bártfai« utcának, »Rozsnyói« utcának, »Zentai« utcának nevezi el a közgyűlés.

[...]

Az elszakított Dévény város és a Kárpátokra való emlékezésül »Dévényi« utcának illetve »Kárpát« utcának.

A külterületen lévő, ún. »Méheslapos«-on kiosztott »Faksz« telkek között keletkezett utcák neveit a honfoglaláskori események és fontos helyek emlékére a következők szerint állapítja meg a közgyűlés:

»Pusztaszeri« utca, »Alpári« utca, »Turán« utca és »Vereczkei« utca.

Kimondja a közgyűlés még azt is, hogy a *Hosszú utca* és *Hoffmann János utca* keresztveződésénél, a II. ker. elemi iskola előtt keletkezett teret Apponyi Albert gróf, a világhírű magyar politikus és a magyarság ügyeinek lánglelkű apostola nevére »Apponyi-tér«nek nevezi el.

Miről a város polgármestere a hátírt iratok kiadásával értesítendő. ”

Tanulságok

Az újonnan keletkezett több mint félszáz név csaknem kizárólag tulajdonnévi eredetű. Mindössze két köznévi eredetű előtag akad közöttük: a *Nádor* és a *Csángó*.

A legnépesebb csoportot a korabeli névadási indítékok legjellemzőbbike ihlette, az emlékállítási céljából adott nevek alkotják. A korszak politikai irányvonalát követve az alábbi hely- és személynév-fajták szolgálták az új utcanevek alapjául: elsősorban az elszakított területek vármegyéi, hegyszorosai, települései; a honfoglalás kori, törökellenes harcok, I. világháborús küzdelmek kiválóságai, szenvedő alanyai; a protestáns és katolikus vallás nagy alakjai; politikusok; országos hírű költők, írók, helyi kiválóságok neve.

Alaki szempontból rendkívül egyhangú ez a névsor, hiszen zömében -i/y képzősek. A következetlenség funkciózavarhoz vezet: az emlékőrzők egyik része alapalakban, a másik viszont -i képzős formájában szerepel. *Nándorfejérvár utca*, *Felső*

Komarnok utca, ugyanakkor *Zsolnai utca*, *Eperjesi utca*, *Lévay utca*. Ez utóbbi – bár itt még csak elírás – máris jelzi, hogy az -i képzős változatok, amelyek egybeeshetnek gyakori magyar családnevekkel, egy idő után zűrzavarhoz vezetnek. Jól példázza ezt a honfoglalás kori névbokorba szánt *Alpár utca* *Alpári Gyula utcává* válása. Hasonló metamorfózis történt Nagykovácsán az *Alpári utca* esetében, amely eredetileg a Tiszaalpárra vezető ősi irányjelző út nevéből a térképraajzoló szeszélye?/politikai beállítódása?/szórakozottsága? folytán *Alpári Gyula utca* lett. Úgy tűnik, a kecskeméti *Lévai utca* már születése pillanatában megindult ezen a „karrier” pályán.

Az esetleges névbokor megbomlása után még nagyobb az esély a névfajták keveredésére. A helyesírásra nemigen figyeltek az utcaelnevezők, hiszen a megmosolyogtató hibák mellett (Madách „hallhatatlan” drámaíróvá válása) bosszantó a személynevek sorozatos elírása, illetve a nemtörődomség ezek hagyományos írásmódjával: helytelen a Teleky, Kerkápolyi, Lorántfy, Tomory, Csilléri, Szegedi György névforma. Ez utóbbi név már a jegyzőkönyvben is kétféleképpen íródott: Szegedy és Szegedi. A Széchenyi – Széchenyi névváltozat is felváltva fordul elő (a „Széchenyi” forma is Istvánt, és nem Ferencet jelenti).

Nagy a következtetlenség egy-egy névtípus használatakor is: a szorosokból alakult formációk valamennyien -i képzőt kaptak, így nehéz visszakövetkeztetni a Boda-szoros, Tölgyes-szoros, de Ojtozi-szoros és Gyimesi-szoros alapformára.

Funkcionális zavar jelentkezik akkor is, amikor az emlékéllító pozitív példák közé negatív ékelődik: pl. a *Nándorfejérvár utca* és a *Murányi utca* közé a *Szultán utca*. Ez ma különösen visszásnak tetszik, hiszen a *Murányi* és a *Nándorfehértvári utca* beépülő félben van, megmarad a *Szultán u.*

A mai névalakokban megfigyelhető a személynévi elemek helyes formában való rögzítése, de az emlékéllító -i képzősök esetében elég vegyes a kép. Például: *Alpár utca*, de a *Pusztaszer utca* kétféle írásmóddal jelenik meg a térképen: az utca felirataként így, az utcanévsorban viszont *Pusztaszeri* formát ölt. A viszonylag koncepciózusan eltervezett utcanévegyütteseket a történelem vihára megtépázta, így ennek a területnek – a Voelker-telepnek – meglehetősen sokszínű névhalmaza alakult ki. A 21 „elszakított vármegye emlékére” tervezett névbokorból mára csak 4 maradt, kettő változatlan formában: *Nyitra utca*, *Fogaras utca*, kettő pedig -i képzővel gyarapodva: *Tordai utca* és *Udvarhelyi utca*. (Az első kettő az 1989. április 15-én lezárt térképen még *Karikás Frigyes utca* és *Komjáth Aladár utca* néven szerepel.)

Az *Apponyi tér* elnevezésekor Apponyi Albert még élt. 1933. április 16-án jelentik be halálhírét „Nagyapponyi gróf Apponyi Albert belső titkos tanácsos, ny. m. kir. Közoktatásügyi miniszter, országgyűlési képviselő... a város mindig szeretve tisztelt díszpolgára 1933. február 7-én Genfben elhunyt.” Kijelölik a tennivalókat: részvétávirat az özvegynek, gyászlap, küldöttség a temetésen.⁴⁰ 1933. június 28-án indítványozzák, hogy a *Kádár utcát* gróf Apponyi Albertről nevezzék el, de az indítványt visszavonták⁴¹, valószínűleg azért, mert egy évvel korábban már teret neveztek el róla, amely ma is viseli nevét. Ilyen megtiszteltetés Jókai Mórnak is kijárt korábban: 50. írói jubileuma adott alkalmat arra, hogy a város utcaelnevezéssel örö-

⁴⁰ BKMÖL IV. 1903/a 1933. április 16. 51.

⁴¹ Uo., 12946/1933. 127.

kítse meg az egykori jogakadémista emlékét.⁴² Az 1907-es elnevezések között a kecskeméti városháza megálmodója, Lecher Ödön érdemelte ki, hogy nevére még életében átkereszteljék az egykori *Városháza utcát*.

De kisebb emberek is részesülhettek abban a megbecsülésben, hogy még életükben közterület hirdesse nevüket. Szintén 1933-ban a közgyűlés Kiss József indítványát tárgyalja meg.

„164. Kiss József indítványa a szőlőhegyek közeinek elnevezése iránt 22754/1933

Kiss József nyug. tanító azt az indítványt terjesztette elő, hogy az *Urihegyben* lévő és ezelőtt mintegy 6 esztendővel róla elnevezett »*Kis József köz*« neve változtassék meg, és az néhai Lestár Péter volt nagyérdemű polgármester emlékére »*Lestár köz*«-nek neveztessek el, a többi urihegyi névtelen kis köz pedig a beadványban foglaltak szerint névvel láttassék el.

A th. bizottsági közgyűlés az indítványt tárgyalás alá véve, azt a határozatot hozza, hogy mivel indítványozó Kiss József ny. tanítónak annak idején a városi tanács által is elismert érdemeit, melynek folyamánya a »*Kiss József köz*« elnevezés volt, a maga részéről is teljes egészében elismeri és azt kellőképen méltányolja is, az indítvány első részével nem kíván érdemben foglalkozni, a névtelen közök elnevezését pedig nem tartván jelenleg időszerűnek, az indítványt teljes egészében a napirendről levenni rendeli.»⁴³

2.3. Az 1945–89-ig tartó időszak politikai befolyása – leplezetlen politikai törekvések

2.3.1. Az 1945-ös politikai rendszerváltás kihatása az utcanévadásra

Az 1945 utáni rendszerváltást gyorsan követi az utcanévéké is, az utcanévadást tíz éven keresztül kizárólag a politikai érdekek irányították. A Nemzeti Bizottság 175/1945. sz. megkeresése alapján Kecskemét Város Törvényhatósági Bizottsága 1945. augusztus 31-i közgyűlésén az alábbi változásokról határozott:⁴⁴

1. Mezei utca → Bajcsy Zsilinszky út
2. Nagymagyarország út → Dózsa György út
3. Horthy Miklós út → Ady Endre út
4. Tátra utca → József Attila út
5. Széchenyi fasor → Budai Dezső fasor
6. Kápolna utca → Lugosi István utca
7. Zápolya utca → Takács István utca
8. Burga utca → Simon István utca
9. Festő utca → Berényi Pál utca
10. Béla utca → Halmos Lajos utca
11. Csaba utca → Hajma József utca

⁴² BÚZÁS Margit, 1990. 12.

⁴³ BKMÖL IV. 1903/a 1933. dec. 22. 288.

⁴⁴ BKMÖL XXI. 602/a Kecskemét Város Törvényhatósági Bizottságának iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek. (A továbbiakban: XXI. 602/a) 85/kgy. 7517/1945. hat.

12. Werbőczy és Fecske utca → Reiszmann Sándor utca
13. Forrás utca → Szegedi Lajos utca
14. Révész István utca → Farkas Sándor utca
15. „a Bethlen körút egy részének Mussolini körútra való és ezideig végre nem hajtott átnevezését a törvényhatósági bizottság hatályon kívül helyezi, és ez a rész továbbra is Bethlen körút marad.”

A „Megokolás”-ban a következő érvek állnak:

„A 3., 7., 12., 14., és 15. számok alatt átnevezett utcák elnevezésüket demokráta ellenes személyekről kapták, a régi nevek megváltoztatását a Nemzeti Bizottság is javasolja, ezeket az elnevezéseket tehát meg kellett szüntetni. A 2. pont alatt felüntetett régi utcanév szintén nem felel meg az új demokratikus Magyarország politikai irányelveinek, mivel sérelmes lehet a velünk szomszédos nemzetekre. A többi régi utcanév nem személyekről voltak elnevezve, hanem olyan színtelen és jellegtelen elnevezések voltak, amelyeknek megváltoztatása semmiféle érdeket nem sért. Az új utcanévek a demokratikus Magyarország mártírjairól nyertek túlnyomórészt elnevezést, és az 1–4. pont alatt felsorolt új elnevezések olyan országos jelentőségű személyekről vették elnevezésüket, akik bár Kecskeméttel közelebbi viszonyban nem voltak, mégis illő, hogy nevük és emlékük itt is megörökíttessék. Célszerű volt az 1919-ben elhurcolt és halálra kínzott vértanúk neveiről olyan utcákat elnevezni, ahol a régi elnevezéseknek sem történelmi gyökerük nincs, sem nem fejeznek ki valami különleges és megőrzésre méltó kapcsolatot, mivel a szóban forgó vértanúkat ezekből az utcákból vagy közvetlen közelükből hurcolták el utolsó útjukra.

A Széchenyi fasort azért nevezte el a közgyűlés Budai Dezső fasornak, mert Budai utca már van, tehát még egy hasonló nevű utca elnevezés zavart okozott volna. Viszont a városban van Széchenyi város, Széchenyi tér, Széchenyi körút, Belső-Széchenyi utca, tehát Széchenyi István nagy emléke akkor is kellő módon meg lesz örökítve, ha a Széchenyi fasor Budai Dezső fasornak neveztetik el.

A 12. pont alatt megjelölt Werbőczy és Fecske utcák azért vonattak össze egy új elnevezés alá, mert ez a két utca egymás folytatását képezi, és így gyakorlatilag és jelentőség szempontjából is szerencsésebb, ha egy elnevezéssel látja őket a város.”⁴⁵

Az idézetből kirajzolódik előttünk az a tendencia, amely az új idők szellemében zajló utcanévadáást meghatározza:

- a politikai szempont mindenek fölött áll;
- a demokratikus átalakulás társadalmi szellemével teljesen ellentétes a szófajoké, hiszen csak a tulajdonnévi, azon belül is a személynévi eredetű utcanév jöhet számításba, a köznévi eredetűeket nem tartják érdemesnek erre a feladatra;
- a funkcionalitás is veszít erejéből, hiszen már kevésbé fontos, hogy kapcsolat legyen az utca és névadója között, az viszont továbbra is szempont, hogy az utcanév egyértelműen tájékoztasson, ne keltsen zavart.

A változtatás következtében 5 köznévi előtag tűnt el: a *Mezei, Kápolna, Burga, Festő, Forrás*, amelyek ráadásul az első, legrégibb elnevezések közül valók. A

⁴⁵ BKMÖL XXI. 602/a 85/kgy. 7517/1945. hat.

„színtelenek és jellegtelenek” minősítés jelzi, hogy a történelmiség nem számít értéknek.

Jelentősen megnőtt a személynévi eredetű előtagok megterheltsége, hiszen valamennyi új utcánév ide tartozik. (Az 1919-es Tanácsköztársaság helyi vezetői közül 10-en kaptak most utcát: Berényi Pál, Buday Dezső, Farkas Sándor, Hajma József, Halmos Lajos, Lugosi István, Reiszmann Sándor, Simon István, Szegedi Lajos, Takács György – akit Istvánra átkeresztelnek, és csak három évvel később helyesbítik.⁴⁶)

Négy esetben megváltoztatták a közterület jellegét – *utcából útra*, az indoklás hiányzik. Talán hozzá akarták „emelni” az utótagot az országos nagy nevű előtagokhoz? Közülük ma csak a *Dózsa György út* viseli ezt az utótagot.

Egy évvel később, 1946. június 28-án a közgyűlés a *Révész István utca* nevét *Hock János utcára* keresztelte át. Ő is pap volt, de az új rend szemében „szalonképe-sebb”. Nem azért, mert a Nemzeti Szalon elnökeként is tevékenykedett, hanem mert – ahogyan az indoklásban olvashatjuk: „Hock János plébános a városnak hosszú időn át volt demokratikus országgyűlési képviselője és a városban általános közszere-tetnek örvendett. A II. köztársaság megalakulása idején ő lett a Nemzeti Tanács elnöke, és ott kifejtett működésével beírta nevét hazánk történetébe. Az ő nevének megörökítésére a volt *Révész István utca* látszott legalkalmasabbnak, minthogy ez a Nagytemplom és a plébánia között fekszik. Ezen változtatásra való tekintettel Far-kas Sándor nevét egy más alkalmas utca nevének megváltoztatásával kell megörö-kíteni.

A *Horthy Miklós tér* nevét ugyanekkor *Kodály Zoltáné* váltotta fel. „Kecske-mét nagy fia, Kodály Zoltán mindenképpen megérdemli, hogy a város ilyen módon is megemlékezzék róla.”⁴⁷

Az 1948. január 28-án kelt belügyminiszteri körlevél felhívta a város polgár-mesterét, hogy a korszerűtlen és elavult utcaneveket változtassa meg. Erre igen jó alkalmat nyújt a szabadságharc 100. évfordulója. A Törvényhatósági Bizottság 1948. február 27-én tartott közgyűlési jegyzőkönyve így foglalja össze a körlevél lé-nyegét: „Megjegyzi a belügyminiszter úr, hogy nem néhány utcánév elnevezésének ötletszerű megváltoztatására gondol, mindazonáltal részletesen utasítást adni nem kíván, de felhívja a figyelmet arra, hogy a helytörténeti szempontból jelentős utca-nevek megváltoztatását nem tartja kívánatosnak, valamint azt sem, hogy ma élő személyekről utcák neveztessenek el.”⁴⁸

Ugyanez a jelentés arról is beszámol, hogy a város törvényhatósága már a fent idézett belügyminiszteri rendelet előtt eleget tett annak a követelménynek, hogy a magyar közfelfogás gyökeres, demokratikus változását a városban lévő közterek és utcák elnevezésében is kifejezésre juttassa. Az idő rövidségére hivatkozva a *Szalag utcának Farkas Sándor utcára* történő átnevezésén kívül nem tesz más javaslatot, de „utasítja a város polgármesterét, hogy az összes városi közterek és utcák elnevezését vizsgálta felül, és az építés és szabályozási bizottság javaslata alapján egy általá-nos rendezésre tegyen javaslatot, a belügyminiszteri rendeletben foglaltak figyelem-bevétele mellett.”

⁴⁶ BKMÖL XXIII. 551/a Kecske-mét Város Tanácsának iratai. Tanácsulési jegyzőkönyvek. (A továbbiakban: XXIII. 551/a) 3/1959. Tan. hat.

⁴⁷ BKMÖL XXI. 602/a 164/Kgy. 8219/1946. hat.

⁴⁸ Uo., 51/Kgy. 2295/1948. IV. sz.

A felülvizsgálat eredményeképpen mindössze 5 utcanév megváltoztatására került sor 1948. április 28-án. A város egykori földesurainak „utcanévtábla-fosztása” következett be: hiszen a *Koháry utca* nevét *Móricz Zsigmond*, a *Vizkelethy utcáét* *Táncsics Mihály*, a *Sárkány utcáét* *Lugosi István* örökölte, akitől viszont a *Kápolna utca* visszakapta nevét. Tovább folytatódott a történelmi köznévi eredetű utcanév személynévire cserélése: a *Korona u.* helyett *Lőrinc pap utca* került a névtáblára. A változások tehát:

Koháry u.	→	Móricz Zsigmond u.
Vizkelethy u.	→	Táncsics Mihály u.
Korona u.	→	Lőrinc pap u.
Lugosi István u.	→	Kápolna u.
Sárkány u.	→	Lugosi István u.

A körlevél nem véletlenül figyelmeztetett a helytörténeti értékekre; valószínűleg országosan jellemző volt az átgondolatlan, ötletszerű átnevezés. A *Kápolna utca* visszanevezésének indoklásából kiderül, hogy Kecskeméten volt foganatja a belügyminiszter javaslatának: a „Kápolna utca nevének visszaváltoztatását a törvényhatósági bizottság azért mondotta ki, mivel az az utca a város történetében fontos szerepet játszó rész irányában vezet, és ennek megőrkítése kívánatos.”⁴⁹ Később a helytörténeti értékek felismeréséhez szakember segítségét is igénybe veszik: „Utastítja a városi tanács dr. Garzó József Főlevéltárnokot, hogy a kerületek, települések és az utcák elnevezésénél a történelmi adottságokra hívja fel az ügyosztály figyelmét és legyen segítségére az elnevezések javaslatának meghozásában.”⁵⁰ A személyi kultusz fokozatos erősödése idején a belügyminiszteri rendelkezés azon kitétele is hasznosnak bizonyult, amely nem tartotta kívánatosnak, hogy élő személyekről utcát nevezzenek el. A fordulat évének áprilisában az utcaelnevezések summázata ez: „Több utca nevének megváltoztatását a törvényhatósági bizottság nem látta szükségesnek, mivel a város utcáinak és tereinek nevei a demokratikus közérzés szempontjából is megfelelnek.”⁵¹

Az 50-es években aztán kezdenek megsűrűsödni azok az „alulról jövő kezdeményezések”, amelyek ilyen „önként” és „dalolva” megfogalmazott kéréseket tartalmaznak: „A Kecskeméti Nemzeti Bank ifjúsága azzal a kéréssel fordul a Városi Tanács Végrehajtó Bizottságához, hogy a kecskeméti *Nagykőrösi utcát* a görög szabadságharc nagy harcosáról Beloanis Elvtársról nevezzék el, hogy ezzel is hitet tegyenek a nemzetközi munkásmozgalom nagy harcosa emlékének. Kecskemét, 1952. április hó 9. napján.”⁵²

A válasz elutasító (szöveghűen idézzük): „A Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága ezen kérésnek nem tud eleget tenni, mivel a városrendezési terv során a *Nagykőrösi utcából* *Sztálin út* lett, egyébként [sic!] a Végrehajtóbizottság döntése alapján a *Tatay tér* lett *Beloánisz térre* változtatva. Kecskemét, 1952 évi ápr. hó 10.”⁵³

Nem tudni miért, de két hónappal később ismét a *Nagykőrösi utca* nevének megváltoztatására mutatkozott igény: most egyenesen a V. B. elnöke javasolja, hogy

⁴⁹ BKMÖL XXIII. 558/e 7672–16/1950.

⁵⁰ Uo., 7672 – 16/3/1950.–VI. sz.

⁵¹ L. az 49. jegyzetpontot.

⁵² BKMÖL XXIII. 558/e. 112-1/1952.

⁵³ BKMÖL XXIII. 552 74/1952. VB hat.

a Nagykőrösi utca Jacques Duclosról, a Kaszap utca Makarenkóról való elnevezéséhez, a Fráter utcának Úttörő utcára való elnevezéséhez járuljon hozzá a Végrehajtó Bizottság, amely ehhez „egyhanguan” hozzájárult.⁵⁴ Úgy látszik, ekkor már nem volt akadály a tervbe vett *Sztálin út* sem. Az „istenadta nép” persze rövid időn belül *Zsákdugóra* értelmesítette a számára kimondhatatlan francia nevet. 1956 decemberében aztán visszakapja ősi nevét ez a hangulatos utca, azzal az indokkal, hogy „élő emberekről nem célszerű utcát elnevezni.”⁵⁵

A későbbiekben is találunk példákat arra, hogy egy-egy újabb elnevezés nehezen ment át a köztudatba, vagy nem tudott meggyökeresedni. A lakosság ellenállása miatt időnként vissza kellett állítani a régi, megszokott neveket. Olykor a hivatali útvesztőkben évekre eltűnt egy-egy átnevezés. Így járt például a Farkas Sándorról átnevezett utcanév is.

Farkas Sándor a Tanácsköztársaság idején Kecskemét városparancsnoka volt, akit a bukás után egy szikrai tanyán csaknem 40 társával halálra kínoztak. Közülük tízről már 1945-ben utcát neveztek el, ő Révész Istvánt váltotta volna fel a névtáblán. Ám egy év múlva ezt a határozatot megsemmisítették, majd 1948-ban új határozattal a *Szalag utca* nevét volna el. 1956-ban Farkas Sándor testvérének felháborodott leveléből derült ki, hogy a határozat végrehajtása nem történt meg.⁵⁶ Gyors intézkedést követően június 23-án került sor az utca-elnevezési ünnepségre, amelyre meghívták Wolf Ödönt is, Farkas Sándor testvérét. A meghívó levélben megnyugtatóan közlik: „Zenekar és a lakosság részvétele biztosítva lesz.”⁵⁷ Ugyanennek az ünnepségnek a keretében avatták a Szalvai Mihály nevére átkeresztelt Mária körúton Szalvai Mihály emléktábláját is.⁵⁸

Továbbra is az a szándék, hogy a Tanácsköztársaság helyi mártírjainak utcanevekben állítsanak emléket. 1955-ben 4 utcát neveznek át ezzel a céllal.⁵⁹

- a Dellő utca – Szűcs Lajosné utca
- a Téglagyár utca – Czigány János utca
- a Levente utca – Váczi János utca
- a Beniczky Ferenc utca – Villám István utca lesz.

Az 1945-ös rendszerváltás az utcanevekben az 1950-es évek végére teljesedett ki, ezt az alábbi felsorolás szemlélteti:

Apponyi tér	→	Hámán Kató tér
Barátok tere	→	Molotov tér
Beniczky Ferenc utca	→	Villám István utca
Béla utca	→	Halmos Lajos utca
Burga utca	→	Simon István utca
Boldogasszony tér	→	Béke tér

⁵⁴ BKMÖL XXIII. 552 Kecskemét Város Tanácsa Végrehajtó Bizottságának iratai. Ülésjegyzőkönyvek. (A továbbiakban: XXIII. 552) 109/1952. hat.

⁵⁵ Uo., 201/1956. VB hat.

⁵⁶ Uo., 556/b Kecskemét Város Tanácsa VB. Igazgatási Osztályának iratai. Igazgatási csoport iratai. 112–2/1956.

⁵⁷ Uo., 112–2/3/1956. III. sz.

⁵⁸ Uo., 112–1/12/1956. III. sz.

⁵⁹ BKMÖL XXIII. 552 87/1955. VB hat.

Búzaszentelő utca	→	Lówy Sándor utca
Csaba utca	→	Hajma József utca
Delló utca	→	Szűcs Lajosné utca
Fecske utca	→	Reiszmán Sándor utca
Fecske utca	→	Werbőczy utca
Festő utca	→	Berényi Pál utca
Forrás utca	→	Szegedi Lajos utca
Fráter utca	→	Úttörő utca
Gyenes tér	→	Marx tér
Horthy Miklós út	→	Ady Endre utca
Horthy Miklós tér	→	Kodály Zoltán tér
Kápolna utca	→	Lugossy István utca
Levente utca	→	Vácz János utca
Mária körút	→	Szalvay Mihály körút
Mátyás király tér	→	Dimitrov tér
Mezei utca	→	Bajcsy-Zsilinszky utca
Nagymagyarország út	→	Dózsa György út
Nagykőrösi utca	→	Jacques Duclos utca
Pázmány Péter utca	→	Sallai Imre utca
Piaristák tere	→	Komszomol tér
Révész István utca	→	Hock János utca
Szalag utca	→	Farkas Sándor utca
Szent Gellért utca	→	Szamuely Tibor utca
Szent Imre herceg útja	→	Zója utca
Szent Miklós utca	→	Puskin utca
Széchenyi fasor	→	Budai Dezső fasor
Tatai tér	→	Beloianisz tér
Tátra utca	→	József Attila utca
Teleky László utca	→	Sztahanov utca
Téglagyár utca	→	Czigány János utca
Zápolya utca	→	Takács István utca

A Tanácsköztársaság 40. évfordulójának közeledtével az utcanevadás ismét egyetlen forrásból táplálkozik: az 1919-es mártírok köréből. A *Rendőrfalu* régi, római számmal jelzett és új utcáinak elnevezése kapcsán az Igazgatási Osztály javaslatai között szereplő: Műkert u., Bugaci u., Várostelek u., Libamező u., Rendőr u. közül a vb többet elutasított.⁶⁰ Az 1958. augusztus 12-i tanácsülésre módosítva, az alábbi formákban kerültek: *Műkert, Tanács, Munkás, Gyár, Fehértó, Libamező utca*, de a tanácsstagok ellenszavazat nélkül elutasították, indítványozva, hogy ezek az utcák is az 1919-es mártírokról legyenek elnevezve. Az egyes hozzászólásokból idézünk: „A Rendőrfaluban lévő IV. számmal jelölt utcát ne *Fehértó utcának*, hanem *Gubányi Mihály utcának* nevezze el a Tanács, tekintettel arra, hogy nevezett 1919-es mártír, aki ebben az utcában lakott.” Egy másik hozzászóló sem helyesli „az egyes rendőrfalusi utcáknak *Tanács, Munkás, Gyár* és *Libamező utcára* való elnevezését. Vannak 1919-es mártírok, akik életüket áldozták, ezeknek a nevével kell

⁶⁰ BKMÖL XXIII. 556/b 1681/1958.

megörökíteni ezeket az utcákat.” Végül az 1919-es Mártírok Emlékbizottságának elnöke hozzászólásából idézünk: „A Csongrádi út és utca volt az az út, amelyen 1919-ben 97 munkást kihurcoltak a tanyavilágba, ahol legyilkolták őket. Ennek az utcának leghelyesebb elnevezése a Mártírok útja volna.”⁶¹

A közelgő kerek évforduló okán különösen felerősödik ez a tendencia. Az 1959. március 6-án tartott tanácsülésen *Rendőrfalu* 11 új utcanevből 7 kapja nevét az 1919-es mártírokról (*Benke József, Bakonyi Antal, Seres Imre, Szentgyörgyi Ferenc, Joó Mária, Gubányi Mihály, Németh Imre*), és a *Csongrádi utat* is átnevezik *Mártírok útjának*.⁶²

Érdekes módon változatlanul hagyták az 1925-től érvényben lévő 3 közbeékelődő utca nevét (*Csókás József utca* – a névadó kecskeméti szőlőnemesítő volt, *Vasvári Ferenc utca* – a Noszlopy-féle összeesküvésben részt vállaló szabómesterről kapta nevét, és egy köznévi eredetű foglalkozásnév: *Tűzoltó utca*), pedig, ahogy a 17/1958. sz. tanácsi határozatban megfogalmazták: „Kecskeméten rendkívül sok olyan 1919-es mártír van, akiknek emléke utcaelnevezések formájában is megörökíthető volna.”⁶³ Igaz, más helyeken is kaptak már utcákat. Ugyanekkor módosítják a tíz évvel korábban Takács Istvánról elnevezett utca nevét is *Takács György utcára*. Végre – többévi várakozás után – Móricz Zsigmond neve is felkerülhetett a táblákra; 1948-ban megszavazták (a Koháry utca nevét váltotta) ugyan, de eddig nem hajtották végre, most ismét határozatot hoztak róla. Különben ebből a határozatból az is kiderül, hogy ekkor már volt *Sztahanov utca* (a volt *Teleki László u.*). Egy 1959-es felszólalásból viszont azt tudjuk meg, hogy Kecskeméten 1919-ben már volt Lenin utca is: „Én már régóta figyelem az utcák elnevezését. Miért nincs Leninnel elnevezett utcánk? A Nagykőrösi utca Leninnel lett elnevezve 1919-ben, én úgy gondoltam, hogy lesznek olyan elvtársak, akik vissza fogják hozni a Lenin utcát.” Megnyugtatják az aggódót, hogy „a városnak szándékában áll egy komoly teret elnevezni, ahol a Lenin szobor is fog állni.”⁶⁴

Az évtized végén az 1960-as népszámlálásra készülődve ismét nagyobb arányú utcaelnevezésre került sor.⁶⁵

Ennek jellemzői:

– Jóval kisebb hangsúly esik a politikai, társadalmi szerepnek nevekben történő megnyilvánulására. Igaz, a *Felszabadulás útja* mellett a névadók között van a közelmúltból két munkásmozgalmi vezető: *Mező Imre és Polonyi Gyula*, egy történelmi személyiség: *Perczel Mór*. Elvont fogalom jelenik meg az *Alkotás u.* nevében.

– A hagyományokat folytatják: a tiszteleti nevek típusában a csak vezetéknévvel tartalmazó előtagokat – a *Kerkápolyi u.* kivételével – kiegészítik a keresztnévvel: *Kapisztrán János u., Lórántffy Zsuzsanna u., Tomori Pál u.*

– A zömében személynévi eredetű utcanevek névadói között tudósok, művészek, feltalálók a meghatározók: *Mikszáth Kálmán krt., Kacsóh Pongrác u., Kelemen László u., Semmelweis u., Ybl Miklós u., Kandó Kálmán út*; Méhesfalui új utcáinak névcsoportját a közeli művésztelep is „csokrosíthatta”: *Iványi Grünwald u., Fényes Adolf u., Révész Imre u., Móra Ferenc u.*

⁶¹ BKMÖL XXIII. 551/a 16/1958 Tan. hat.

⁶² L. a 49 jegyzetponton.

⁶³ BKMÖL XXIII. 551/a 17/1958. Tan. hat.

⁶⁴ Uo., 1959. dec. 1. Tan. jkv.

⁶⁵ BKMÖL XXIII. 552 255/1959. VB hat.

– Három esetben fordul elő földrajzi névi előtagot viselő név: *Tisza u.*, *Mátra u.*, *Ceglédi út*; az utóbbi a *Nagykőrösi utca* folytatásaként, a városból kivezetve, az ősi funkciót viszi tovább.

2.3.2. A „lazulás” évei: az 1960-as évek

Az 1956-os események lezárása után az ideológiai változások lassan-lassan érzékelhetővé válnak országszerte. Bár a pártirányítás továbbra is centralizált eszközökkel próbálja megszilárdítani a hatalmát, a demokratizálódás szélesebb körű terjedése megállíthatatlan. A körlevelek kora is lejárófélben van. Bár a közterületek elnevezése továbbra is a végrehajtó bizottság hatáskörébe tartozik, a Hazafias Népfront újjászervezésével Kecskeméten is kialakul az a tanácsadó testület, amely pártérdekeken túli motivációkat is beemel a névadásba, és szakemberek bevonásával a politikai szempontok mellé vagy fölé helyezi a helytörténetieket és a lakossági igényeket.

Jól mutatja ezt az a névsor, amely 1962-ben nagyarányú házhelyosztás következményeként szükségessé vált új közterületi elnevezéseket tartalmazza.⁶⁶

A Hunyadi városi új lakótelepen kialakult utcák neve:

1. Béke fasor
2. Ifjúság útja
3. Mátyás király krt.
4. Liszt Ferenc u.
5. Gyulai Pál u.
6. Csengery u.
7. Bacsó Béla u.
8. Visegrádi u.
9. Gábor Áron u.
10. Balassi Bálint u.
11. Madách Imre u.
12. Fadrusz János u.
13. Bólyai u.
14. Somogyi Béla u.
15. Ságvári Endre u.
16. Kilián György u.
17. Bartók Béla u.
18. Gárdonyi Géza u.
19. Tinódi u.
20. Szilágyi Erzsébet u.
21. Április 4. tér

A VI. kerületben kialakult új utcák neve:

1. Vásárhelyi Pál u.
2. Puskás Tivadar u.

⁶⁶ BKMÖL XXIII. 552 123/1962. VB hat.

A III. kerületben kialakult új utcák neve:

1. Bakony u.
2. Tihany u.
3. Balaton u.
4. Sió u.
5. Berkes Ferenc u.
6. Ady Endre u. (Ady Endre és a Nyíri u. közötti szakasz is Ady Endre u.)

A Méhes telepen és a Műkert mellett kialakult új utcák neve:

1. Székely Bertalan u.
2. Benczur Gyula u.
3. Szinyei Merse Pál u.

Alsószéktóban, Kiskecskeméten kialakult új utcák neve:

1. Rába u.
2. Hernád u.
3. Duna u.

Rendőrfaluban kialakult új utca neve:

1. Cserhát u.

Szeleifalusi új osztásnál kialakult új utcák neve:

1. Délibáb u.
2. Esze Tamás u.
3. Kőrösi Csoma Sándor u.
4. Frankel Leó u.
5. Pósa Lajos u.
6. Róna u.

Kossuthvárosban kialakult utca neve:

1. Tiborc u.

Bethlenvárosban kialakult új közterület neve:

1. Köztársaság tér (A Nagyállomás előtt)

Széktó mellett kialakult új utca neve:

1. Sport u. (Széktói fürdőhöz vezető út)

Az új nevek meglehetősen vegyes fogalomkörből származnak. Világosan jelzik, hogy a névadási indítékok sokfélék és nem eléggé átgondoltak. Több városrészben jól érzékelhető a névbokrosítási szándék (a legtöbb új elnevezést elkönyvelő Hunyadvárosra viszont csak a *Mátyás király körút* és a *Szilágyi Erzsébet utca* utal.) Ötletszerűnek tűnik a Szeleifaluban lezajlott keresztelő is.

A 45 elnevezés 44 új nevet jelentett (az Ady Endre u. neve már megvolt), ugyanakkor egy tér (*Molotov tér*) pedig, s vele együtt a neve is, megszűnt, miután visszaszámolták Katona József térre.

Két év múlva, 1964-ben hasonló változásoknak lehetünk tanúi: 44 el- és átnevezett közterületi nevet fogadtak el a tanácsstagok.⁶⁷

Hunyadvárosban 18 új utcanev született: *Korányi Frigyes u.*, *Vajdahunyad u.*, *Blaha Lujza u.*, *Babits Mihály u.*, *Nádor u.*, *Rózsa Ferenc u.*, *Eszperantó u.*, *Jászai Mari u.*, *Szivárvány u.*, *Tóth Árpád u.*, *Végyvár u.*, *Újvilág u.*, *Balogh Ádám u.*, *Vadász u.*, *Bácska u.*, *Dugovics Titusz u.*, *Berzsenyi Dániel u.*, *Batsányi János u.*

A többi városrészen az alábbi névtelen utcák kaptak nevet: *Drégely u.* (I.), *Petúr bán u.* (III.), *Zengő u.* (III.), a IV. kerületben: *Csalogány u.*, *Csongor u.*, *Cserhalom u.*, *Szép Ilonka u.*, *Hunor u.*, *Barackos u.*, a IX. kerületben: *Szemere Bertalan u.*, *Kemény Zsigmond u.*, *Jelky András u.*, *Türr István u.*

Átkeresztelések: a *Külső-Ilona u.* helyett két új név keletkezett: *Déryné u.* és *Táltos u.*, a volt *Madár utcából Vaspálya u.* lett.

A *Lenin tér* nevét *Béke térre* változtatták, a *Rávagy tér* beépített része kapta *Leninről*, a beépítetlen pedig *Schönherz Zoltánról* a nevét. A *Lenin körút* *Árpád körút* lett, a *Külső körút*nak a *Halasi út* és *Korhánkői út* közötti része (a mai napig nem épült meg) *Pannónia út*, a *Szegedi út* és a *Matkói út* közötti pedig *Róbert Károly körút* nevet kapta.

Azzal, hogy a *Zenta utcát Czuczor Gergely utcára*, a *Szabadka utcát* pedig *Isaszeg utcára* keresztelték át, megbontottak egy heterogén névbokrot.

Időnként azonban a hatalom gyakorló részéről egy-egy direkt beavatkozásra mégis sor kerül. Egy 1965. május 4-én kelt feljegyzésben a vb-titkár kéri az Oktatási Osztály vezetőjét, hogy egyéb elnevezések kapcsán két új utcanevre is készítsen javaslatot. Az egyik a *Tóth László utca* lenne, amely a *Kisfaludy utcának* a *Damjanich u.* és *Simon István u.* közötti szakaszát foglalná magába, azzal az indokkal, hogy a város nyugalmazott polgármestere emlékéért egykori lakóhelyéről elnevezett utcával kívánja megörökíteni. A másik névadó a volt közlekedés- és postaügyi miniszter, *Kossa István*, mert „a városi utak rendezése és burkolása terén rendkívül nagy segítséget kapott a város Kossa elvtársától és a munkának nagy támogatója volt”, ezért kapjon ő is egy utcát.⁶⁸ A hátrirati feljegyzés szerint: „Az utca és házsámok kifüggesztése megtörtént. Telekkönyvileg rendezve lett. További intézkedésre szükség nincs.” A dátum: 1966. IX. 1. (Később mindkettő sétányt kaptak: a *Kossa István sétány* a mai *Műkerti sétány*, a *Tóth László u.* 1979. május 10-től *Bagi László utcára* változott, de egy *sétány* máig őrzi *Tóth László* nevét.)

2.3.3. Védett utcanevek 1967-ben és 2005-ben

1967-ben a város 600 éves évfordulójára készülődve a városvezetés részéről felmerült az az igény, hogy ki kellene jelölni a védett utcaneveket. Erre az 1967. október 25-i tanácsülésen került sor. Az Általános Igazgatási Állandó Bizottság elnöke így indokolta az utcanevek védetté nyilvánításának szükségességét:

„Tisztelt Városi Tanács!

Utcaink, tereink elnevezése a tájékozódás, eligazodás elősegítése mellett társadalmunkban egyre inkább nagyjaink megbecsülésének jelképei is.

⁶⁷ BKMÖL XXIII. 551/a 12/1964. Tan. hat.

⁶⁸ BKMÖL XXIII. 556/b 1417/1/1965.

Társadalmunk tiszteli azokat a személyeket, akik életükkel, munkásságukkal kivívták az utókor megbecsülését.

Amikor áttanulmányoztuk a jelenlegi utcaelnevezéseket, elsősorban azokról a személyekről elnevezett utcák és terek elnevezését kívánjuk védetté tenni, akik részben életükkel, alkotásaikkal városunk fejlődését gyorsították, műveikkel jó híret terjesztették, vagy születésüknél, illetve ténykedésüknél fogva szoros kapcsolatban álltak Kecskemét várossal.

Célszerűnek tartanánk védett utcanevként kijelölni, továbbá azokat a várostörténeti érdekességű vagy sajátos hangulatú utcák neveit, melyek a város történetéhez szorosan hozzátartoznak.”⁶⁹

Ebben a számú tanácsi határozatban két csoportban 47 utcanevet nyilvánítottak védetté: a *Kecskemét város nagyjairól elnevezettek*ből 36-ot, a *Kecskemét város történelmi múltjával összefüggő* nevek közül 11-et. A tanácsülésen az is elhangzott, hogy további utcák védetté nyilvánítása érdekében szükség van a város valamennyi – mintegy 400 – utcanevének megvizsgálására, ennek határidejét az 1969. év végében állapították meg.

Az elfogadást vita előzte meg. Volt, aki a *Móricz Zsigmond utcát* hiányolta a védett nevek listájáról. Más kevesellte az 1919-es mártírokról elnevezett utcák számát (3), fölöslegesnek tartotta viszont az *Erdősi Imre, Végh Mihály* és *Csáktornyai utca* nevének felvételét. Ezeket le is vették a jegyzékről. Az előterjesztésben az elnevezések rövid indoklását is megadták, most ezek közül idézünk néhányat. Az országos nagy nevek esetében is fontosnak tartják a városhoz való kötődést, tehát pl. Táncsics Mihály u. esetében ez olvasható:

Táncsics Mihály u.

(1799–1884)

A XIX. század szabadságmozgalmának egyik legkövetkezetesebb vezetője. A jobbágság felszabadításáért harcolt. 1823–1825 években mint szolgadiák Kecskeméten járt iskolába.

Kaszap Táltos u.

A neve a honfoglalás idejére vezethető vissza. Nevét és tettét monda őrzi. Emlékét a róla elnevezett kút is sokáig fenntartotta. A fennmaradt mondák szerint kardjával kutat fűrt. A kút az utca végén volt.

Böszörményi Mihály u.

Régi kecskeméti pedagógus. Kossuth futára.

(A személyekről elnevezett utcanevek listáján – az előterjesztésben – ezeken kívül az alábbiak szerepelnek: *Katona József tér, Lestár tér, Bánk bán u., Berényi Pál u., Berkes Ferenc u., Buday Dezső fasor, Csányi János u., Csókás József u., Erdősi Imre u., Fényes Adolf u., Gáspár András u., Hornyik János u., Horváth Döme u., Iványi Grünwald u., Jókai Mór u., Kacsóh Pongrác u., Kada Elek u., Katona József u., Kelemen László u., Klapka u., László Károly*

⁶⁹ BKMÖL XXIII. 551/a. 25/1967. Tan. hat.

u., Lechner Ödön u., Mathiász János u., Mátyási József u., Petur bán u., Révész Imre u., Szalvay Mihály krt., Tóth László u., Kodály Zoltán tér, Végh Mihály u., Petőfi Sándor u., Móra Ferenc u., Vak-Bottyán u., Kossuth Lajos u., Hajagos Illyés u.

A másik csoportban helytörténeti érdekességeket találunk:

Cédulaház u.

A régi vásártérre nyílt az utca, a járlatleveleket itt készítették, innen ered népi nyelven a Cédulaház utca elnevezése. Az utca régi vásárookra emlékeztet.

Cimbalmos u.

Ennek az utcának a végén volt a »Cimbalmos korcsma«. A régi városkocsmák egyikének nevét örökíti meg. A gyűlölt császári katonasággal nagyon gyakran itt ütközött meg a helyi lakosság.

Déllő köz

Déllő közön hajtották itatásra állataikat a kecskeméti a Dellő tóra. A Dellő tó a mai Marx tér területén volt, ennek a tónak a betemetése 1834-ben történt. A Dellő köz korábban Delelő közt jelentett.

Fazekas köz

Ez az utca nem névről lett elnevezve, hanem a fazekas foglalkozásról. Az itt dolgozó egykori kecskeméti fazekasokra emlékeztet. Itt sorakoztak a fazekasok égető kemencéi, az elnevezés a régi céhes iparos foglalkozásra utal.

Talfája köz

A Kecskemét melletti tölgyerdőre utal, mely már az Árpádok korában is megvolt. A Kecskemét nevét először említő 0368. évi oklevélben is megtalálható a Talfája közre való utalás.

Vacsi köz

A utcanév a török időkben elpusztult Vacs községre utal. A későbbi pusztát évszázadokon át bérelték a kecskeméti, mely megélhetésük forrása volt.

Ó-temető u.

Ezen a területen helyezkedett el valaha Kecskemét város egyik legrégebbi temetője, amely területre történt építkezések során bronzkori leleteket találtak. A temető feltárása a múlt század utolsó évtizedében volt.

Sörház u.

A XVIII. század végén nagy híré sörfőzde volt ezen a környéken, amelyre emlékeztet az utca neve. Jelenleg a területen szeszfőzde működik.

Szélmalom u.

Az utcanév Kecskemét egyetlen volt szélalmára emlékeztet, amely a mai Katona József Gimnázium helyén helyezkedett el, az akkor vásártér szélén. A jelenlegi Szélmalom utca a szélmalomhoz vezetett, innen ered az utca neve.

Barackos u.

Kecskemét világhírű baracktermesztésére utal.

Árok u.

Városunkat egykor védelmi célból vízzel teli árok vette körül. Ennek a védőároknak emlékét őrzi az utca neve.”

Ha a fenti névsort összevetjük az 1996. október 21-től hatályos, ma is érvényben lévő védett utcanevek listájával (lásd a Mellékletben), mind számbeli, mind koncepcióbeli vonatkozásban jelentős különbségeket találunk. Az akkori mintegy 400 közterületi névből mindössze 47-et találtak védettségre érdemesnek, míg ma az azóta csaknem megduplázódott névállományból 181-et. Ennél sokkal lényegesebb azonban a listára kerülés alapjául szolgáló szempontbeli különbség. Ma már nem az utca névadójául szolgáló személynév számít elsődleges értéknek, hanem az utcanév történetisége. Az eredeti névsornak több mint fele nem bizonyult időtálló értéknek, az aktuálpolitikai színezetűek kihullottak az idő rostáján.

2.3.4. Új korszak a kecskeméti utcanévadásban: a 600 éves város utcanévkatasztere 1969-ben

A Végrehajtóbizottság Kecskemét Város Tanácsának 1969. április 23-i ülésére készített 1477/1/1969. Titk. sz. „Bejelentés”-éből idézünk:⁷⁰

„Városunk örvendetes fejlődésével – a városközpont rendezésével, szanálások, építkezések, az új városrészek kialakításával – párhuzamosan a város szerkezete gyors átalakuláson megy át. Vannak utcák, amelyek megszűnnek és számos új utca és tér alakul ki. Szükséges, hogy a város új utcái a lakosság legszélesebb rétegeinek egyetértésével kialakított utcanevekkel legyenek ellátva.

A Végrehajtó Bizottság ebből a megfontolásból kiindulva felkérte a Hazafias Népfront Városi Bizottságát, hogy dolgozzon ki egy névkatasztert és tegyen javaslatot olyan utcaelnevezésekre, amelyeket Építési és közlekedési Osztályunk – a tisztelt Tanács jóváhagyása és felhatalmazása után – az új utcák elnevezésénél felhasználhat.

A Hazafias Népfront Városi Bizottsága a Végrehajtó Bizottság felkérésére elkészítette javaslatát, amelyet az alábbiakban terjesztünk a tisztelt Tanács testülete elé:

A Hazafias Népfront az utcatervezésbe a következő nevek felvételét javasolja: [A kataszter – amelyet ma inkább adatbanknak neveznénk – új utcák elnevezésekor felhasználható névgyűjtemény. A 69 nevet egy részletesebb lista alapján a későbbiekben közöljük.]

⁷⁰ BKMÖL XXIII. XXIII. 551/a 10/1969 Tan. hat. melléklete.

Javasolja továbbá, hogy

- a nemzetközi munkásosztály nagy seregszemléjének, a 80. nemzetközi Május 1-je emlékére a Nagytemplom mögötti teret a *Május 1. tér*nek nevezzék el;
- a méheslaposi új lakótelepet *Műkert-város*nak nevezzék, és a benne lévő utcákat római számmal jelöljék meg;
- a házszámtáblákat 1-től folytatódóan az utcanév megjelölése nélkül készítsék el. Az utcaelnevezéseket tartalmazó táblákat csak az utca elején és végén helyezték el;
- az 1970-es népszámlálást követően az utcaneveket vizsgálják felül, és a komoly városi hagyománnyal bíró utcák, terek eredeti elnevezését állítsák vissza. Pl. *Gyenes tér, Mátyás tér, Teleki László utca* stb. Utcat kell találni a szanálás miatt hamarosan megszűnő *Petőfi Sándor utca* nevének átmentéséhez is.

Tisztelt Városi Tanács!

Kérjük a Hazafias Népfrent fenti javaslatait – amely az Általános Igazgatási és Jogi Állandó Bizottság ez irányú javaslatának figyelembevételével készült – elfogadni, és egyúttal szíveskedjen utasítani a Végrehajtó Bizottságot, hogy gondoskodjon az utcakataszter folyamatos vezetetéséről. Az utcakataszterbe a Végrehajtó Bizottság a később beérkező javaslatokat is vetesse fel, hogy az utcák elnevezésére minden időben megfelelő név-keret álljon rendelkezésre.” A 10/1969-es tanácsi határozat szentesíti a fenti javaslatokat, hangsúlyozva: „A Városi Tanács felhatalmazza a Végrehajtó Bizottságot, hogy az 1970. évi népszámlálást követően vizsgálta felül az utcaelnevezéseket, és a komoly városi hagyománnyal bíró utcák, terek elnevezését eredeti formájában állíttassa vissza.”⁷¹

Mindkét dokumentumnak van a mi szempontunkból egy-egy kulcsfontosságú mondata. Az elsőben ez: „Szükséges, hogy a város új utcái a lakosság legszélesebb rétegeinek egyetértésével kialakított utcanevekkel legyenek ellátva.”, a másodikban pedig: „a komoly városi hagyománnyal bíró utcák, terek elnevezését eredeti formájában állíttassa vissza” (ti. a Végrehajtó Bizottság). Vagyis érzékelhető, hogy az utcanévadás közüggé válik, valamint az is, hogy egyfajta revideálásra kínálnak fel lehetőséget. Vagyis: mind a régi, mind az új utcanevekhez megújult szemlélettel lehet közeledni. (Azért a vb-határozat nyelvi megformálása jelzi, hogy ezt a demokratizálódási folyamatot nem lesz könnyű érvényre juttatni. Ilyen például az 1973. jún. 15-i vb-ülés jegyzőkönyvében a „kell elnevezni” kifejezés, illetve az alábbi megfogalmazás is: „A Végrehajtó Bizottság elrendeli, hogy a 10/1969. (IV. 3.) számú tanácsi határozatban elfogadott elnevezések alkalmazására csak a Végrehajtó Bizottság előzetes engedélye illetve hozzájárulás alapján kerüljön sor.”⁷²

Valójában ez a megújulási szándék már az előző évben megnyilvánult. 1968. július 2-án a Kecskeméti Városi Tanács Általános Igazgatási Állandó Bizottságának és Igazgatási Osztályának utcanevekkel foglalkozó javaslatában fölvetődik a *Dimit-*

⁷¹ BKMÖL XXIII. XXIII. 556/b 5011-2/1969. Benne: Kivonat a Kecskemét Város Tanácsa 1969. április 23. napján tartott rendes ülése jegyzőkönyvéből (10/1969 Tan. hat., 1477/2/1969 Titkársági szám.)

⁷² BKMÖL XXIII. 552 113/1973. VB hat.

rov tér és Marx tér korábbi nevének visszaállítása. Az első változtatás indokaként azt olvashatjuk, hogy a „Dimitrov tér elnevezése nem ment át a köztudatba, a teret most is Máttyás térnek nevezik.”, a második mögött pedig a Gyenes tér nevének védetté nyilvánítási szándéka áll magyarázatként.⁷³ A lecserélendő nevek újabb építésű városrészek közterületi neveként élnének tovább.

Az előterjesztésben szerepel egy új utcák elnevezésére összeállított javaslat is, amely viszont még a régi elnevezési beidegződésről árulkodik. A Tanácsköztársaság közelgő 50. évfordulója is nehezíti a szemléletváltást. Az 57 tétel több mint fele személynévi eredetű előtagból áll. Elsősorban a magyar munkásmozgalom nagy harcosai és két külföldi teoretikusa (*Marx, Dimitrov*), kommunista politikusok, néhány kiemelkedő történelmi alak a távolabbi és közelebbi *múltból* (*István király, Budai Nagy Antal, Herman Ottó, Muraközy János*), újságírók, költők, írók, festők, építészek, szőlőnemesítők, egy-egy jeles kertépítő, jogász, színész. A 30 név jelentős része szorosan kötődik Kecskemét múltjához, kisebb része laza szálakkal, és csak néhányan kerültek a névsorba az országos tisztelet okán. Teret kapnának az *Aradi vértanúk*, utat a *Néphadsereg*, de lenne *Művész* és *Kiskunság utca* is. Megjelennek olyan egyszerű, az egykori mezővárosi jelleget őrző-felidéző köznévi eredetű előtagok, mint *Búzakalász, Kertész, Sarló, Kadarka, Rizling, Szőlő, Szüret*, és a modern kor egyik ipari jellegzetessége, a *Vízmű*.

Az 1969-es kataszter elődje egy közel 80 ajánlatból álló névgyűjtemény, amelyet a Hazafias Népfront Városi Bizottsága mellett működő Várospolitikai Bizottság is megvitatott. Jól érzékelhető változásokat figyelhetünk meg a későbbi változathoz képest: lényegesen kevesebb a személynévi, még a tulajdonnévi eredetű előtag is, a köznevekből pedig változatos, színes, ötletes, hangulatos névsort állítottak össze.

Az alábbi csoportok figyelhetők meg (a vastag betűvel jelöltek a jóváhagyott változatból kimaradtak):

Köznévi előtagúak:

1. Alkotmány	27. Kertész
2. Aradi vértanúk	28. Kisdobos
3. Avar	29. Korona
4. Bácskai	30. Kürt
5. Bérkocsis	31. Muskotály
6. Besenyő	32. Művész
7. Bimbó	33. Népfront
8. Bokor	34. Néphadsereg
9. Bokréta	35. Nomád
10. Búzakalász	36. Olimpia
11. Búzavirág	37. Orgona
12. Csap	38. Postasíp
13. Csárda	39. Rét
14. Delta	40. Rózsabarack

⁷³ BKMÖL XXIII. 556/b 5011/1969, 15.011–3/1968. III. sz. előterjesztési javaslat.

15. Dolmány	41. Számadó
16. Egyetértés	42. Szárazmalom
17. Forrás	43. Szép
18. Garas	44. Szőlő
19. Harang	45. Szövetség
20. Harmat	46. Tímár
21. Homok	47. Törökvész
22. Huszár	48. Úrhajós
23. Janicsár	49. Vízmű
24. Játék	50. Vörösőr
25. Kecske	51. Zászló
26. Kékfestő	

– A véglegesített névsorból kimaradtak az alábbi előtagok: *Bérkocsis, Búzavirág, Delta, Dolmány, Garas, Janicsár, Muskotály, Postasíp, Törökvész.*

– Új előtagként szerepel viszont: a *Háromváros, Május 1.*

Tulajdonnévi előtagúak:

1. Alpár	15. Kada Elek
2. Áprily Lajos	16. Kiskunság
3. Asztalos János	17. Kun Béla
4. Bakule Márton	18. Melinda
5. Beszélő köntös	19. Molnár Erik
6. Bíró Lajos	20. Nagy Lajos király
7. Bornemissza	21. Noszlopi Gáspár
8. Burga	22. Pusztaszer
9. Csiky Gergely	23. Rákóczi
10. Gáspár András	24. Szabó Lőrinc
11. Hankovszky Zsigmond	25. Szimferopol
12. Herman Ottó	26. Tanácsköztársaság
13. István király	27. Zagyva
14. János vitéz	28. Zalán

A véglegesített névsorban az alábbi változásokat találjuk: az elfogadott nevek közül hiányzik a *Beszélő köntös, Bakule Márton* és a *Zagyva u.* javaslat, a *Molinari utca* neve viszont később került a listára.

Értékelés:

– A tulajdonnévi (28) és köznévi (51) előtagok aránya jelentősen javult, a köznévek változatosak, színesek, egyszerűek.

A tulajdonnévi előtagok közül a *Zagyva u.* kihagyása talán azzal magyarázható, hogy nem kapcsolódik a városhoz, és a közszoói jelentés kellemetlen asszociációkat kelt. Esetleg az idegen hangzású Bakule Márton-névről is ezért mondtak le,

hiszen az ő kecskeméti kötődéséhez nem fér kétség. (A műkert létesítésével az ok-szerű kertészet meghonosítója a városban. Éppen ekkorra fejeződött be a Méhesfalu kiépülése, és kapta a Műkertváros elnevezést. Később természetesen bekerült az utcanevek közé.) A romantikus „kecskeméti” történetet feldolgozó híres Mikszáth-re-gény, A beszélő köntös címszereplője viszont máig hiába vár erre a megtisztelte-tésre. *Mollinary Antal*, aki kecskeméti „ezredtulajdonos” volt, ekkor részesült abban a megtiszteltetésben, hogy utcát neveztek el róla (igaz, kissé magyarosított írásválto-zattal).

– Érzékelhető, hogy körültekintően jártak el az utcanév javasloi. Figyeltek az utcakörnyezetre: pl. a Magyar–Szovjet Barátság Tsz tanyaközpontjába ilyen neveket képzeltek el: *Búzakalász u.*, *Kertész u.*, *Sarló u.* Méhesfalu kertvárosban kaptak hely-et a szőlő- és gyümölcsnemesítők, a *Mátyás tér* művészeiről elnevezett utcák sorát pedig az *Áprilyról*, *Szabó Lőrincről* elnevezett utcanevekkel gazdagították volna.

– A már meglévő nevekkal is kapcsolatot kerestek (pl. *Melinda* – a *Katona Jó-zsef utca, tér*, a *Bánk bán utca*, *Erkel utca* kiegészítéseként). Több helyen megfi-gyelhető, hogy névcsoportok kialakítása volt a cél: *Bimbó*, *Bokor*, *Bokréta*; *Posta-síp*, *Kürt*; *Alpár*, *Pusztaszer*; *Huszár*, *Kertész*, *Timár*, *Számadó* előtagok jelzik.

– Egy-egy régi név felelevenítésének szándéka is tetten érhető: pl. *Burga u.*, *Forrás u.*, *Kékfestő u.*, *Korona u.*, de ezt bizonyítja a *Gyenes tér*, *Mátyás tér* vissza-állításának igénye is.

– Az utótagok között is találunk néhány újszerűt: pl. a *Rákóczi*ről elnevezett utcát *sugárútnak* titulálták. Volt javaslat az *útja*, *tere*, *körút* utótagra is: *Nagy Lajos király útja*, *Néphadsereg útja*, *István király körút*, *Aradi vértanúk tere*.

1969. március 20-i dátummal készült egy utcanévgyűjtemény⁷⁴, amelyre ráír-ták: „Nem jóváhagyott! Csak tájékoztató!” 194 sorszám alatt 191 közterületi név szerepel ebben az összeírásban (három ugyanis ismétlődik.) Nem az ábécé alapján veszik sorra a neveket, hanem városrészenként. Az első 27 név kivonata az 1968. július 2-i javaslatnak, amelyben kerületenként keresztelik el az utcákat, a tulajdon-névi eredetűeket rövid indoklással, a névadó életútjának tömör bemutatásával is el-látva.

Az első 8 nevet abból a 15-ből választották ki, amelyet Kiskecskemét új utcái-nak szántak. Jó érzékkel meghagyták az összes nem személynévi előtagú javaslatot (6 db: *Kiskunság*, *Kadarka*, *Rizling*, *Szőlő*, *Szüret*, *Vízmű*), a sok személynév közül viszont csak *Asztalos Jánosé* és *Herman Ottóé* került volna fel az utcanévtáblákra. A Széchenyivárosba szánt 16 utcanév közül – valamennyi személynévi, elsősorban a munkásmozgalom, a kommunista mozgalom harcosai, marxista szemléletű politi-kusok – hármat vettek át (*Marx*, *Kun Béla*, *Molnár Erik*), a *Mátyás tér* mellett két költő kapott utcát a tervezet szerint: *Áprily Lajos* és *Szabó Lőrinc* a Talfája közben pedig a drámaíró *Csiky Gergely* és a felvilágosult nyelvtudós író, forradalmár költő: *Verseyhy Ferenc*. Felhasználták az *Aradi vértanúk tere* javaslatot is – a Rendőrfalu mellé szánták. A Magyar–Szovjet Barátság Tsz Tanyaközpontjába tervezett *Búza-kalász utca*, *Kertész utca* és *Sarló utca* elnevezéseket szintén felvették a listára. Méhesfalu kertváros zömében szintén személynévi eredetű 15 utcaneve közül 6-ot vettek át (*Bíró Lajos*, *Hankovszky Zsigmond*, *István király*, *Kocsis Pál*, *Szabó Kál-mán*, *Tamási Áron* u.) és két köznévi előtagút: *Művész u.*, *Néphadsereg útja*).

⁷⁴ BKMÖL XXIII. 556/b 5011/1969. Új utcanevekre összegyűjtött javaslatok, szám nélkül.

A többi név (164 db) a kataszter anyagát képezte. Feltűnően sok a köznévi eredetű előtag, és jelentős a névbokrok száma is. A mindössze 10 tulajdonnévi előtag egy kivételével – *Beszélő köntös u.* – a személynévi eredetűek alcsoportjából való: *Nagy Lajos király útja, Nagy Lajos lakótelep, Karla u., Alpár u., V. László u., Czillei u., Evlia Cselebi u., Noszlopy Gáspár u., Bakule Márton u., Zalán u.*

A változatos témakörökhöz kapcsolódó névsorban több névbokor is található.

– Az egykori és modern postaszolgálathoz, hírközléshez: *Posta, Postakocsi, Gyors szekér, Postasíp, Lóváltó, Levél, Levélhordó, Kürt, Táviró, Postaállomás, Kézbesítő Postaföld, Kábel, Sodrony, Bélyeg, Sürgöny, Galambposta, Futókövet, Bélyeggyűjtő, Expressz, Fiókbérlő, Minta, Csomag Gyorsposta;*

– Egykori pénzekhez: *Forintos, Takarékos, Krajcáros, Garas;*

– Újságok, folyóiratok nevéhez: *Népsport, Népszabadság, Szabad Föld, Petőfi Népe, Delta, Füles, Népjog, Hirmondó, Üstökös, Egyetértés, Hírlap;*

– Régi ruhaviselethez, közlekedési eszközhöz: *Mente, Dolmány, Bérkocsi;*

– Az utca jellemzőihez: *Szép, Rendes, Tisztaház, Lapály;*

– Anyagokhoz: *Homok, Zsindely, Homokkő, Vályog, Korom, Vas;*

– Időjárási jelenségekhez: *Zápor, Zivatar, Jégeső Verőfény, Eső, Harmat, Dér, Zúzmará, Köd, Felhő;*

– Tisztségekhez, mesterségekhez, munkahelyekhez, eszközökhöz: *Főbíró, Jobbágy, Céh, Csizmadia, Takács, Kovács, Szűcs, Képfestő, Borbély, Kőműves, Timár, Kerékgyártó, Számadó, Szántó, Eke, Présház, Puttony, Huszár, Kőműves, Kapitány, Vitéz, Kertész, Kisdobos, Fűrész, Kád, Balta, Bárd, Karikás, Szárazmalom, Kármentő, Csárda, Csap;*

– A honfoglaló magyarság életéhez: *Zalán, Nomád, Alpár, Szer;*

– Növényekhez, gyümölcsökhöz, terményekhez: *Bimbó, Bogycó, Bokor, Bokréta, Árvácska, Alma, Körte, Kökörccsin, Meggyfa, Dinnye, Csemete, Orgona, Muskotály, Palánta, Rózsafa, Pipacs, Rét, Libalegelő, Barázda, Retek;*

– Állatokhoz: *Kecske, Nyúl, Fűrj, Sörény, Patkó;*

– Egykori mértékegységekhez: *Arasz, Rőf, Akó, Pint, Veka;*

– A török korhoz, harcászathoz: *Khász, Beszélő köntös, Evlia Cselebi, Huszár, Janicsár, Kard, Vitéz, Lőportorony, Sánc, Kisdobos, Ágyú;*

– Régi, új település(rész)ek nevéhez: *Pálkai, Vásártér, Bácskai, Badacsonyi;*

– Népnevekhez: *Besenyő, Avar, Szarmata, Jazig, Rác, Kazár;*

– Tárgyakhoz, munkaeszközökhöz: *Lant, Szánkó, Harang, Csengő.*

Utótagok szempontjából nagyon egysíki a névsor: egy *útja* (*Nagy Lajos király útja*), két *lakótelep* (*Nagy Lajos lakótelep, 600 éves lakótelep*) bontja meg csupán az *utca* egyhangúságát. Nem bizonyult jó ötletnek egyik sem, hiszen ki tudná megmondani, hogy Nagy Lajos király járt-e valaha ezen az úton. Az viszont biztos, hogy a modern lakóegységet, a lakótelepet összehozni a XIV. századi uralkodó nevével, illetve 600 évesnek titulálni, nem szerencsés dolog.

Jól sikerült viszont 1973-ban a Széchenyiváros új utcáinak elnevezése, hiszen a *Gőzhajó u., Akadémia körút, Hitel u., Világ u., Stádium u., Széchenyi sétány* a „legnagyobb magyar” reformtörekvéseit reprezentálja.⁷⁵ Az erről határozó rendelet felsorol 27 utcát abból a 69 tételt tartalmazó listából, amelyet a 10/1969. (IV. 3). tanácsi határozat fogadott el. Két változtatást találunk: a *Deák tér* új névként került be,

⁷⁵ BKMÖL XXIII. 552 113/1973. VB hat.

és a közben szanált *Petőfi u.* a *Molnár Erik u.* helyét foglalta el a névsorban. (A Felterjesztés indoklásában az is szerepel, hogy Molnár Erik emlékéét a Vasúti sétakertben szobor és a Széchenyi városi iskola elnevezése is őrzi.) Később mégis kapott utcát (1986 és 1992 között viselte nevét, utána Lunkányi János utcára keresztelték át). A *Rákóczi sugárút Rákóczi útra* egyszerűsödött.

A továbbra is érvényes utcakataszter tehát a következő neveket tartalmazta: *Alkotmány tér, Aradi vértanúk tere, Deák tér, Asztalos János u., Bíró Lajos u., Bornemissza u., Burga u., Csiky Gergely u., Forrás u., Gáspár András u., Három város u., Hermann Ottó u., János vitéz u., Kisdobos u., Kiskun u., Korona u., Melinda u., Molinári u., Petőfi Sándor u., Népfront u., Noszlopi Gáspár u., Olimpia u., Rákóczi út, Száraz malom u., Szimferopol u., Úrhajós u., Vörösőr u.*

Ezek nagy része később megvalósult, sőt, még ma is használatban van, esetleg más utótaggal: pl. *Szimferopol tér, Herman Ottó tér.* A *Népfront utca* neve 1977 és 1992 között élt, ezt követően *Bakule Márton utca* lett belőle. A *Vörösőr utca* ugyancsak ekkor lett *Vízaknai u.*, a *Molnár Erik u.* pedig *Lunkányi János u.*

Nem került be a közterületi nevek közé az alábbi 7: *Asztalos János u., Bornemissza u., Csiky Gergely u., Három város u., Molinári u., Száraz malom u., Úrhajós u.*

2.3.5. Lassú demokratizálódás az 1970-es évek végén

A közterületek elnevezését illetően igen jelentős volt az 1977-es év, amikor a nagyarányú városfejlődés tömeges át- illetve elkeresztelésre adott lehetőséget. Új rendelet is szabályozta az utcanév megállapítását: a Minisztertanács Tanácsi Hivatala Elnökének 1/1976. (III. 15.) MT TH számú rendelkezése volt ez, amely (az 1024/1971. (VI. 22.) Korm. számú határozattal módosított 1026/1970. (VII. 21.) Korm. számú határozat 3/f pontja alapján) az utcanév megállapítását városokban a Városi Tanács Végrehajtó Bizottságának hatáskörébe utalta.

A Végrehajtó Bizottság 1977. március 17-i ülésére részletes előterjesztést készített az Igazgatási Osztály.⁷⁶ Ebből kiderül, hogy miért vált szükségessé az intézkedés: zömében a város dinamikus fejlődése folytán keletkezett új városrészek (Széchenyiváros), lakótelepeken kialakult új közterületeknek kell nevet adni, de az eddig csak római számokkal jelölt utcák is névre várnak. Egy utca átnevezését a benne lakók kérték: a *Bika utca* ettől kezdve a *Kőfaragó utca* nevet viseli. A szanálások folytán megszűnt *Petőfi Sándor utca* most lépne a *Kada Elek utca* örökébe. Fontos változás az is, hogy néhány régi településrésznév neve (Kertváros/Műkertváros, Felsőszéktó, Székelytelep, Alsószéktó, Miklovics falu, Dárdai telep, Kadafalva, Katonatelepe, Parkerdő, Woelker telepe, Méntelek) megszűnik, és miután a bennük római számmal jelölt utcák nevet kapnak, az egyértelmű azonosításnak nincs akadálya. (Szerencsére ezek a régi településrésznevek nem szűntek meg, sőt, továbbiakkal egészültek ki. Legfeljebb írásmódjuk változott, jelezve, hogy városrészekké váltak. (Ma már védettek.) Arról is határoznak, hogy „A jelenleg kialakítás alatt álló Árpádvárosban egy utcát *Krím utcának*, egy teret pedig *Szimferopol térnek* kell elnevezni.”

⁷⁶ BKMÖL XXIII. 552 54/1977. VB határozathoz készült 75.394/1977. sz. előterjesztés.

Az egyes városrészekben az alábbi utcaneveket javasolják (9 kivétellel el is fogadja a VB):

Széchenyiváros:

Forradalom u., Március 15. u., Pákozdi csata u., Alkotmány u., Aradi vértanúk tere.

Műkertváros:

I. Népfront u., II. Borostyán u., III. Liget u., IV. Majális u., V. Diófa u., VI. Tölgyfa u., VII. Fagyöngy u., VIII. Vadrózsa u., IX. Galagonya u., X. Gyopáros u., XI. Pázsit u., XII. Ibolya u., XIII. Gyöngyvirág u., XIV. Levendula u., XV. Műkert u., XVI. Bodza u.

Felsőszéktó:

I. Muskotály u., II. Körte u., III. Csabagyöngye u., IV. Meggy u., V. Szüret u., VI. Gallóhegy, VII. Lótoshegy, VIII. Ferenczi hegy, IX. Kullai köz.

Székelytelep:

I. Badacsony u., II. Forrás u., III. Korsó u., IV. Határ u.

Alsószéktó:

I. Bajnok u., II. Siklós u., III. Cserje u., IV. Postasíp u., V. Kőszeg u., VI. Fészek u., VII. Egervár u., VIII. Hanság u., IX. Présház u.

Miklovics falu:

I. Dom u., II. Gólya u., III. Fodros u., IV. Kaptár u., V. Sarló u.

Dárdai telep

I. Szigliget u., II. Jázmin u., III. Ösvény u., IV. Sárospatak u., V. Vitorla u.

Kadafalva:

I. Boróka u., II. Halom u., III. Pécsvárad u., IV. Fecske u., V. Harang u., VI. Bucka u.

Méntelek:

I. Őszibarack u., II. Körtefa u., III. Meggyfa u., IV. Almavirág u., V. Kecskeméti út, VI. Rozmaring u., VII. Cseresznyefa u., VIII. Leányka u., IX. Kadarka u., X. Rizling u., XI. Hársfa u.

Katonatelep:

I. Katona Zsigmond u., II. Zsigmond Ferenc u., III. Kocsis Pál u., IV. Bernát János u., V. Szőlőskert u., VI. Lugas sor.

Parkerdő:

I. Evezős u., II. Csónak u., III. Tavirózsa u., IV. Kistó u.

Woelker telep:

I. Hévíz u., II. Gödöllő u., III. Sárvár u., IV. Kalász u., V. Karikás Frigyes u., VI. Fenyves u., VII. Várpalota u., VIII. Kékestető u., IX. Zöldkút u., X. Márvány u., XI. Komját Aladár u., XII. Berettyó u., XIII. Harsona u., XIV. Erdész u., XV. Körte u., XVI. Kanizsa u., XVII. Szerűskert u., XIX. Kővágó u.

A névadás értékelése

Több szempontból is dicséretes ez a névadói tevékenység. Egyszerű, természetes, a terület jellegéhez, földrajzi adottságaihoz, növényvilágához jól illeszkedő elnevezések születtek, mindössze négyen érezhető politikai színezet: a *Krim u.*, *Szimferopol tér*, *Komját Aladár u.*, *Karikás Frigyes u.* Több helyütt átgondolt, heterogén névbokrokat fedezhetünk fel, ilyenek pl. a Műkertváros virágnevei, Méntelek fa- és szőlőfajtanevei, Parkerdő „vízi” nevei. Még az egyetlen személynévi eredetű tömb is logikusan illeszkedik a településrészhez: a szőlő fogalomköréből vett két köznévi előtag összhangban van a településrész nevét is megmagyarázó szőlőtelepítő és -nemesítő emberek nevével. A megszokott belterületi névszerkezettől eltérnek a „hegyek”: *Gallóhegy*, *Lótoshegy*, *Ferenci hegy*. A Végrehajtó Bizottság elé került tervezet nem véletlenül váltja ki az alábbi kérdést: nem kellene-e az *utca* utótaggal megtoldani a névalakot. Az Igazgatási Osztály vezetője ezt a magyarázatot adja: „Nem kell az utca, mert ugyanolyan értékű a köz, hegy, fásor is.” A *hegy* nem jellemző utcanévi utótag, ma sem fogadnánk el önmagában. A vb-ülési jegyzőkönyvből az is kiderül, hogy egy évig tartó előkészítő folyamat végeredménye a névgyűjtemény. A Hazafias Népfront Városi Bizottsága által kidolgozott javaslatot helytörténészek, várostörténészek, nyelvészek bevonásával pontosították, és „többségében megőrzendő, helyileg kötődő nevek” kerültek fel a listára. Az egyik hozzászóló egy-egy utcanévet mégis mesterkéltnek talált. Talán ezért utasították el a *Fagyöngy* és *Műkert utca* elnevezéseket is.⁷⁷

A gondos és körültekintő előkészítő munka ellenére a *Körte utca* név kétszer szerepel a javaslatok között. A városrésznevek megszűnésével zavart okozna a névazonosság, érthető, hogy a vb nem fogadja el. Az az észrevétel is jogos, hogy „kettős név” használatát kerülni kellene, ilyen a *Pákozdi csata utca* neve. (A „kettős név” kifejezésen két szóból álló előtagot érthettek.) A tanácselnök magyarázata érdekes nyelvhasználati szokásra utal: „a népnyelvben úgyis az első nevet fogják használni.” Érthetetlen viszont a *Postásip utca* elutasításának indoka: „Ez ma már ismeretlen fogalom... mai tárgyról kellene utcát elnevezni.” A *Dom utca* nevével kapcsolatban is megkérdézi az egyik vb-tag: „Ez milyen utca?” Végül is az alábbi 9 javasolt név lekerül a listáról, és egy hónappal későbbi határozattal új nevet kap: a két *Körte u.* (*Mohács u.*, *Ciklámen u.*), *Fagyöngy u.* (*Jácint u.*), *Műkert u.* (*Csokor u.*), *Gallóhegy* (*Páfrány u.*), *Lótoshegy* (*Bíbor u.*), *Ferenczi hegy* (*Énekes u.*), *Postásip u.* (*Mozsár u.*), *Dom u.* (*Aranyeső u.*).⁷⁸

1978. január 5-én Felsőszéktő újabb 10 új utcanévvel gazdagodik: *Búzavirág u.*, *Ősz u.*, *Pillangó u.*, *Szeder u.*, *Kócsag u.*, *Erdő u.*, *Napraforgó u.*, *Pipacs u.*, *Szirom u.*, *Zápor u.*

⁷⁷ BKMÖL XXIII. 552 54/1977. VB hat. 1977. márc. 17-i vb-ülés jegyzőkönyve

⁷⁸ Uo., 67/1977. VB hat.

Széchenyivárosban egy újonnan kialakított tér neve *Alkotmány tér* lesz (az 1977. március 17-i vb-ülésen elfogadott *Alkotmány u.* helyett)⁷⁹, és 1978. március 2-án születik meg a *Koppány u.* neve.⁸⁰

Az 1970-es évtized utolsó évében az Árpádváros új lakónegyedében kialakított utcákat az alábbi nevekkel látták el: a *Reile Géza u.*, a *Damjanich u.*, a *Dobó István körút*, *Muraközy János u.*, *Tóth László sétány*, *Bagi László u.*, *Simon István u.*⁸¹ (Ezek egy része módosítás, pl. a *Dobó István utca körúttá* épült tovább, a *Tóth László utcából Bagi László u.* lett, *Tóth László* pedig *sétányt* kapott. Más esetekben egy régebbi határozat megerősítésére került most sor. A *Simon István u.* (a volt és jelenlegi *Burga u.*) már 1965-ben szerepel az utcanévsorban. A *Damjanich utca* beépült, nevét egy új utca kapta meg. Teljesen új elnevezésnek a *Muraközy János u.* és a *Reile Géza u.* tekinthető. A *Szegedy György u.* beépültével mérséklődött a három „Szegedi” (*Szegedi Lajos* és *Szegedi út*) előtag megterheltsége. (Érdekes, hogy a *Szegedy György utca*, amely 1932-ben kapta nevét, az 1962/5-ös utcanévsorban⁸² nem szerepel, de a kiadvány térképén igen.) A *Kádár u.* ugyancsak eltűnt a városrendezés során.

1979. december 6-án még néhány – akkor külterületinek számító – utca nevé-ről döntött a Végrehajtó Bizottság⁸³

– a Magyar–Szovjet Barátság Mgtsz majorjába vezető műút borbási lakótelep-éhez tartozó utcák az *Árnyas u.* és *Páva u.*,

– az 52-es úttól jobbra lévő Zöldségtermesztési Kutatóintézet szarkási lakótelep-éhez tartozó utcák: a *Gyümölcs u.*, *Málna u.*, *Mandula u.*,

– az E5-ös út és a Sóhordó út által határolt Törekvés Mgtsz-hez (Talfája) tar-tozó utcák a *Magvető u.*, *Arató u.*,

– az E5-ös és Sóhordó út által határolt Kossuth Mgtsz-hez (Belsőnyír) tartozó utcák a *Nyírfa u.*, *Vándor u.*,

– az Áfor iparvágányától a méheslaposi bekötőútig terjedő útszakasz a *Békés-csbai út* nevet kapta.

Ekkor választják ki négy lehetőség közül a *Mérleg u.* nevét is.

2.3.6. Rendeletek

Az első tanácsrendelet – 1/1979. (VI. 8.) Tr. sz.⁸⁴

Az 1980-as népszámlálás miatt egyre sürgetőbbé vált az utca- és városrészek elnevezésének pontos törvényi szabályozása. Az erre vonatkozó első (és egyben utolsó) tanácsrendeletet 1979. június 8-án tárgyalta, majd módosítás után el is fo-gadta Kecskemét Városi Tanácsa. Többszöri átdolgozás után a 4., végső változatot a Jogi- és Igazgatási Bizottság elnökének előterjesztésében megvitatta a városvezetés is. A kérdést általánosan szabályozó 1/1976. /III. 15./ MT TH sz. minisztertanácsi

⁷⁹ BKMÖL XXIII. 552 54/1977. VB hat.

⁸⁰ Uo., 6/1978. VB hat.

⁸¹ Uo., 64/1979. VB hat.

⁸² Kecskemét város utcanévsora. 1962. Javított, új kiadás: 1965.

⁸³ BKMÖL XXIII. 552 64/1979. VB hat.

⁸⁴ BKMÖL XXIII. 551/a. 1979. június 8. Tan. jkv.

rendekezés 7. §. 5. bekezdése lehetőséget adott arra, hogy a városokban a helyi tanácsok saját rendelettel határozzák meg az utca- és településrészneveket, valamint a házak számozásának részletes szabályait. Három szerv részére szabják meg a teendők: a Végrehajtó Bizottság hatáskörébe tartozik az utcák elnevezése; az Igazgatási Osztály feladata az utcaelnevezések döntésre való előkészítése, az utcanévjegyzék folyamatos vezetése, valamint a tájékoztatás a változásokról; a Műszaki Osztály pedig a névtáblák beszerzéséért, folyamatos pótlásáért felelős.

A egységes szerkezetbe foglalt minisztertanácsi és a helyi tanácsrendelet sok pozitívumot tartalmazott, de hibáktól sem mentes.

– Definiálják az utcanév fogalmát, szerkezetét, de mind az előtagok, mind az utótagok esetében leszűkítik a lehetőségeket. (Az azonos előtagok kizárásával tulajdonképpen a homogén névbokrok szűnnek meg, az utótagok választhatósága pedig 11 utótagformára redukálódik. A felhasználható utótagok az alábbiak: *út/útja, utca, köz, tér/tere, körtér, körút, sugárút, park, sétány, fasor, sor*. A városrészek elnevezésében a bel- és külterületi utótagfajták keverednek: *hegy, város, falu/falva, telep, dűlő*.)

– A névadók körét látszólag kiszélesítik, demokratikusabb alapokra helyezik: „Az utcanévre vonatkozó javaslatot az állampolgárok, elsősorban Kecskemét város lakosai és a városban működő állami, társadalmi és egyéb szervek tehetnek”, ugyanakkor az utcák elnevezése a Végrehajtó Bizottság hatáskörébe tartozik, tehát gyakorlatilag a politikai akarat hordozója változatlanul. Ez abban is megnyilvánul, hogy a tanácsrendelet 6. §: „Utca nevezhető el” kezdetű 1. bekezdése így indul: a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom kiemelkedő személyiségeiről” – majd ezt követik szabadságharcosok, a tudomány és művészetek kiemelkedő alakjai, végül a Kecskemét város életében, történetében kiemelkedő közszereplők zárják a sort.

– A tanácsrendelet szövegében lévő kiskapukat nem nehéz felfedezni. Ilyen volt például a 6. §. (2): „Személyről utcát elnevezni általában csak a személy halálát követő 5 év elteltével lehet.” Az egyik hozzászóló máris szavá teszi: „...kaptunk utólag egy tervet, melyben új utcák vannak elnevezve. Kérdezem, hogy Reile elvtársról hogyan történt az utca elnevezése?” A válasz: „A rendeletben megtalálható az >általában< szó. Tehát Reile elvtárs. Tehát a Reile elvtársról történő új utca elnevezéssel azért nem vártunk 5 évig, mivel a Végrehajtó Bizottság azt kérte, Reile elvtárs neve ne kerüljön ki a város szélére, hogy a városközpontban lévő új utcát nevezzünk el róla. Neve ismert, szerették őt, 12 évig volt Kecskemét város tanácsának elnöke. Az utcákat előre kell elnevezni egy területről, nem pedig a beépítés után.” Majd az akkori tanácselnök így folytatja: „Egy megjegyzést szeretnék tenni. Kérdezzenek bátran, hiszen én és valamennyien félnénk attól, ha nem mernek kérdezni a tanácsstagok, hiszen itt azonnal gyors választ is kapnak.” De több kérdés nem volt.

– A pontosítás szándéka vezetheti a rendeletalkotókat, amikor kimondják, hogy „Személyről utcát elnevezni a személy által használt eredeti családi és utónév formában kell. Személynévből csak a családi nevet alkalmazni akkor szabad, ha a névadó személy így is általánosan ismert.”

– A magyar nyelv védelmében: „Az idegen eredetű, nehezen kiejthető elnevezéseket lehetőleg mellőzni kell.”

– A félreérthetőség miatt javasolják a dátummal jelzett utcanevek kerülését.

– Az egyértelműsége törekvés jeleként értékelhetjük, hogy azonos nevű utcák egy településen nem lehetnek. Megtiltják az azonos előtag használatát is, ám ezzel

éppen a tájékozódást segítő egyik névbokorfaját (a homogént) szüntetik meg, s ezáltal az utcanévrendszer szegényedik. Igaz, a heterogén névbokrosítást viszont erősíteni igyekeznek: „A város egyes településrészeiben, a lakónegyedekben célszerű az utcaneveket egy-egy fogalomcsoportból választani (utcanév-bokrosítás).”

– A várostörténeti értékekre figyelés a védett utcanevek mellékletbe foglalásának szorgalmazásában ugyanúgy megnyilvánul, mint a következő megállapításban: „Az utcanevek megállapításakor figyelemmel kell lenni a történelmi hagyományokra, a földrajzi környezetre és a nyelvhelyességi követelményekre.” Pozitívum annak rendeletbe foglalása is, hogy a helyes névalak megállapításához ki kell kérni az érintett szerv és szakemberek véleményét.

– Míg az utcák elnevezése kötelező: „Minden utcát el kell nevezni. Utcanevet csak különösen indokolt esetben szabad megváltoztatni.”, a városrészeké csupán lehetőség: „A nagyobb, összefüggő belterületi városrész, lakónegyed, községrész stb. (településrész) – az utca-elnevezési szabályok értelemszerű alkalmazásával – elnevezhető.”

– Még a megvitatás előtt néhány módosító javaslat megtételére is sor került, ezek rávilágítanak a tanácsrendelet néhány gyenge pontjára. Az egyik tanácsstag például észreveszi, hogy aránytalanul nagy hangsúly esik a személyekről elnevezendő utcanevek kérdéskörére, alig-alig érzékelhető, hogy más területről is adható közterületi név, ezért a kiegészítést ilyen határozottan fogalmazták meg: „nemcsak személyekről, hanem fogalomról is el lehet nevezni utcákat.” Bár ez is leszűkítő jellegű, de az eredetinel azért jobb. A javaslatok között szerepel az is, hogy ha a városrendezés folytán megszűnik valamely védetté nyilvánított utcanév, a pótlásáról gondoskodni kell.

A védett nevek felsorolását a rendelet melléklete tartalmazza. A listán a 25/1967-es tanácsi határozatban védetté nyilvánított nevek szerepelnek, ezt három utcanévvel egészítik most ki: *Kada Elek u., Petőfi Sándor u. és Tóth László sétány.*

Az első önkormányzati rendelet – 25/1991. (VIII. 29.) KR. sz.⁸⁵

A tanácsrendszert felváltó önkormányzati forma új rendelet megalkotására készítette a megújult városvezetést (háttérben az 1990. évi LXV. tv. 16. § (1) felhatalmazása áll). Kecskemét Megyei Jogú Város Közgyűlése 1991. augusztus 29-én megtartott ülésén megalkotta a közterület- és városrésznevek megállapításáról, valamint azok jelöléséről szóló önkormányzati rendeletét.

Az új rendeletben az alábbi tendenciák rajzolódnak ki: a nyitottság, a nyilvánosság minél szélesebb körű biztosítása; a pontosításra törekvés; a közvetlen politikai befolyás csökkentése.

– Az utcanév definíciójában az utótagok felsorolását nem zárják le, hanem három ponttal jelzik, hogy a sor folytatható.

– „Az utcanév megállapítását bárki kezdeményezheti.” 7. § /1/ (a bárki – a lehető legszélesebb kör). A felterjesztés a Jogi és Ügyrendi Bizottság feladata.

– A Közgyűlés hatáskörébe tartozik az utcanév megállapítása, megváltoztatása, védetté nyilvánítása és a városrésznév megállapítása. Az előkészítő munkákba be-

⁸⁵ BKMÖL XXXII. 10. Kecskemét, 1991. aug. 29-ei Kgy.

vonják a Kulturális és Sport Bizottságot is, sőt kikérik az érintett lakosság és mindazok véleményét, akiknek cégbejegyzésére az elnevezés kihatással van.

– A személyről történő utcaelnevezések esetében duplájára emelik a várakozási időt: a neves személyről halála után 10 évvel lehet csak utcát elnevezni.

– További pontosításra törekszenek: a hasonló hangzású utcaneveket is kerülni kell. Ekkor még volt a városban *Bácska és Bácskai, Bodza és Bodzai u., Jókai tér* és *Jókai utca, Vacsai u., Vacsai köz, Külső és Belső Vacsihegyi út*. (Ma is van Kecskeméten *Bánáti tér* és *Bánáti utca*.) Az utcanévjegyzék tartalmát is pontosítják.

– Fontos változás az is, hogy az elnevezés motívumai között hangsúlyosabbá válnak a nem személynévi eredetűek. Ez kifejezésre jut a 2. § /2/-ben ily módon: „Az utcanév a közterület megjelölésére, földrajzi azonosítására, a tájékozódás biztosítására szolgál, egyúttal emléket állít és hagyományt őriz.”; a 6. § /2/ pontjában: „Az utcaelnevezéskor előnyben kell részesíteni az irányjelölő és a helyhez kötődő neveket az emlékállító utcanevekkel szemben.”

– A magyar utcanév-hagyományok védelmében született az alábbi tiltás is: „Az új elnevezéseknél betűk vagy számjegyek nem helyettesíthetik az utcaneveket.” (5.§. /1/)

A képviselőtestület megtárgyalta az előterjesztést, és néhány észrevétel után elfogadta az önkormányzati rendeletet. Az hozzászólók közül volt, aki azt kérte: ne korlátozzák az időt a személyekről elnevezendő utcák névadását illetően, de leszavazták. Ugyanígy járt az a javaslattevő, aki az emlékállító utcanevek esetében ezt a kiegészítést fontosnak tartotta volna: „Elsősorban kecskeméti jeles emberekről nevezzenek el utcákat.” Viszont elfogadta a testület azt a javaslatot, amely a városrésznevek védettségét vétőzta meg, illetve, amely a Kulturális Bizottság bevonását kérte az előkészítő munkába.

A második önkormányzati rendelet – 19/1996. (IV. 9.) KR. sz.⁸⁶

Az első és a második önkormányzati rendelet megalkotása között öt év telik el. A hivatali szempontból minden bizonnyal korszerűbb, máig (2004.) érvényben lévő rendelet több pontját névtani szempontból visszalépésként értékelhetjük. Ilyen például az Értelmező és záró rendelkezéseket megfogalmazó 26. § 1. pontja, amely az előzőnél is tovább szűkíti mértéktartó felsorolást: „A közterület jellege szerint lehet: *út, utca, tér, sor, körút, faszor, park, liget, dűlőút, köz*.” Az értelmezett utótagok között aztán ott van a *sétány* is, ahogyan a város utcanevei között is. Egy *pl.* rövidítéssel vagy a végén három ponttal jelezni kellett volna, hogy ezeken kívül más utótagok is adhatók, hiszen a Földrajzinév-bizottság a *leggyakoribb* utcanévi utótagok jegyzékében 40 elemet sorol fel.⁸⁷ Miért ne színesíthetné a kecskeméti utcaneveket egy-egy *kert, ösvény, sétaút, udvar, forduló, átjáró* vagy egyéb, a terület jellegét jól tükröző utótag? A *Domb lakópark* példája mutatja, hogy máris született olyan elnevezés, amely nem a felsorolt készletből választott utótagot visel. Nem szerencsés a „névhalmozódás” terminus sem, mert nem azt fejezi ki, amit a magyarázat tartalmaz: „több, más-más jellegű közterület ugyanazon előtaggal történő elnevezése (pl. Szé-

⁸⁶ BKMÖL XXXII. 10. Kecskemét 202/1996. KH. sz. hat.

⁸⁷ FÁBIÁN Pál–FÖLDI Ervin–HÓNYI Ede, 1998. 97.

chenyi tér, Széchenyi sétány, Széchenyi krt. stb.). A teljes vagy részbeni (előtagokra vonatkozó) névisméltés tiltása pontosabb lett volna.

A rendelet középpontjába ismét a személynévi elnevezések kerülnek, mert ezek részletezettségével szemben erőtlenül hat az egyetlen bekezdésnyi, meglehetősen általánosan megfogalmazott, egyéb névadási módokat is magába foglaló szövegrész.

Ismét 5 évre szűkül a személyekről haláluk után történő utcanévas időpontja, nagyobb lehetőséget adva a politikum beszivárgására.

Korlátozza a közterület nevére javaslatot tevők illetékességét is, hiszen a „bárki” helyére az alábbi meghatározás lép: „a város területén lakóhellyel rendelkező magánszemély, a városban működő szervezet.” A változtatás kezdeményezéséhez pedig mellékelni kell az adott közterületen lakók többségének a kezdeményezést támogató, aláírásukkal hitelesített nyilatkozatát.

A városrésznevekkel több gondunk is van. Egyrészt a 10. §. (1) bekezdése kimondja, hogy a „A városrésznev a Belváros kivételével római számmal jelölt sorszámából és – város utótagú elnevezésből áll.” A mellékletben szereplő városrészneveknek több mint a fele (XI. – XXI.) egyéb utótagot visel: -falu, -falva, -puszta, -telep, -telek. Vannak olyanok is, amelyek más szerkezetűek: Alsószéktő, Felsőszéktő, Talfája, Matkó, Szarkás, Repülőtér. A 2. sz. melléklet 21 városrésznevét egyöntetűen védetté nyilvánítják, megváltoztatásukat tiltják, a mellékletből hiányzó régi, ma már történelminek mondható városrésznevek – mint pl. a *Muszáj, Rávágy, Rendőrfalu* – viszont sehol sem szerepelnek, védelmet sem kapnak. Fontos viszont a védetté nyilvánítás feltételeinek megállapítása.

A védett utcanevet az 1. sz. melléklet tartalmazza. Zárójelben az alábbi eligazítás olvasható: „A XIX. század vége óta változatlan nevű utcák.” Ez azonban több szempontból is pontatlan. Vannak közöttük az 1900-as évek elejéről származók: pl. a *Hétvezér u., Jász u., Toldi u.*; néhánynak az utótagja változott: pl. *Dömötör u.*, eredetileg *köz*, *Újerdő u.*, eredetileg *sor*; a *Mindszenti krt.* elődje, a *Mindszenti út* sokkal későbbi elnevezés.

A rendelet 1996. október 21-i módosítása után az azóta felújított régi utcanevék közül jó néhány felkerült a védett nevek listájára, pl. *Bika köz, Burga u., Festő u., Fráter u., Gyenes tér, Kalap u., Kápolna u., Rávágy tér, Téglagyár u.* stb. A kiegészítésben már ott a helye az *Erdősi Imre, Csáktornyai utcának* is. Érthetetlen viszont, hogy a *Böszörményi u., Hajagos u.* nevéből miért hagyták el a keresztnévet (*Mihály, Illés*), és a *Horváth Cyrill*ről elnevezett helyesírásában miért nem a hagyomány elvét követték.

Egy elkövetkezendő újabb módosítás során minden bizonnyal védeltséget kap még néhány régi utcanév, így pl. a *Búzaszentelő u., Kapás u.* is.

2.3.7. Alternativitás és visszarendeződési kísérlet

A 1980-as évek utcanévváltozásai hűen tükrözik azt a mozgalmas és ellentmondásos társadalmi folyamatot, amely az évtized végén rendszerváltozáshoz vezet.

1980-ban mindössze három új névvel gyarapodik a város: a *Lándzsa*, *Lant* és *Sólyom* utcákkal.⁸⁸ A következő évben viszont mind a belterületen, mind a külterületi részeken több új elnevezés született: *Lóverseny u.*, *Napsugár u.* *Kazal u.*, *Áfonya*, *Alkony*, *Szellő*, *Eper u.*, Katonatelepen: *Ág*, *Mályva*, *Rezeda*, *Zsálya*, *Ezüstfenyő*, *Jegenyefa*, *Platán*, *Lombos u.*⁸⁹ A Zöldségtermesztési Kutató Intézet kezdeményezésére az addig Kisfái 207. számmal jelölt terület, amelyen az intézmény is fekszik, az egykori alapító, *Mészöly Gyula* nevét veszi fel. A *Bakony u.* nevének megváltoztatása is kérésre történik: a munkásörség városi parancsnoksága kéri, hogy *Munkásör utca* névre változtassák, azzal az indokkal, hogy ott a munkásörségnek két épülete is van. Mivel a városban *Bakonyi Antal utca* is található, a vb ésszerűnek találta a változtatást. Meg is szavazta.⁹⁰

1982-ben 4 új utcanév született a belterületi részeken: (Alsószechtóban) *Alma*, *Csengő*, *Csákány u.*, (Hunyadivárosban) *Kard u.*⁹¹ Hetényegyháza 24 utcáját ugyanekkor keresztelték át. Erre azért volt szükség, mert 1981-ben az addig önálló települést közigazgatásilag Kecskeméthez kapcsolták⁹², és meg kellett szüntetni az azonos utcanéveket. 1985-ben új utcákat is el kellett nevezni Hetényegyházán, ekkor ezeket a neveket szavazta meg a vb : *Völgy u.*, *Méhész u.*, *Kőrös u.*, *Kavics u.*, *Hullám u.*, *Pálma u.*, *Verőfény u.*, *Százszorszép u.*, *Tátra u.*, *Bors u.*⁹³ (Később a *Bors utca* nevét lakossági kérésre visszavonták, és a 25/1988. sz. vb-határozatban *Aranyhomok utca* néven nevezték át. Ma mindkét utcanév megtalálható a térképen, a *Bors utca* az *Aranyhomok u.* folytatása.)

Kodályváros

1982-ben csaknem több száz új lakással lett népesebb a Vacsi-köz nevű városrész. Pontos adatot nem tudunk, mert az 1982. nov. 4-i vb-jegyzőkönyv 690, az 1984. jan. 12-i vb-ülésre készült előterjesztés pedig 590 lakásról beszél. Az 1982-es dokumentumban az Igazgatási Osztály azt javasolta, hogy mivel ekkor volt Kodály születésének századik évfordulója, legyen a városrész neve *Centenárium város*. A javaslatok között szerepelt még *Vacsi-kertváros* és *Kodályváros* elnevezés is. Az utóbbi megszavazása után⁹⁴, 1982. nov. 22-én került sor a *Kodályváros* alapkövetelére. (A mai *Hegeud köz*, *Vacsi köz*, *Gázló u.*, *Nagy Lajos király krt.* közötti rész most mégsem viseli a város nagy szülöttének nevét, bár 1992-ben a Magyar Demokrata Fórum javaslata... című kiadvány 3. sz. térképén még találkozunk vele, a *Dárdaitelep*, *Miklovicsfalú* és *Voelkertelep* összefoglaló neveként.⁹⁵)

Az 1984. január 12-vb-ülésre egy átgondolt, koncepciózus terv készült szakember (a Kodály Zoltán Zenepedagógiai Intézet vezetőjének) bevonásával. A városrész elnevezésének szellemében az alábbi, főként Kodály-műcímetek tartalmazó, illetve a zeneművészettel kapcsolatos utcanéveket szavazták meg: *Toborzó u.*, *Marosszéki u.*, *Háry János u.*, *Székegyfonó u.*, *Galántai u.*, *Nemesszeghy Márta u.*,

⁸⁸ BKMÖL XXIII. 552 91/1980. VB hat.

⁸⁹ Uo., 199/1981. VB hat.

⁹⁰ Uo., 142/1981. VB hat.

⁹¹ Uo., 170/1985. VB hat.

⁹² Révai Új Lexikona, 2003. 442.

⁹³ BKMÖL XXIII. 552 1985. dec. 12-i 170/1985. VB hat.

⁹⁴ Uo., 115/1982. VB hat.

⁹⁵ IVÁNYOSI SZABÓ András, 1990.

Bodon Pál u., Nagyszombat u., Népdal u., Karádi u. Ezekből ma már csak a Székelyfonó u., Nemesszeghy Márta u. név maradt meg, igaz, más közterület későbbi elnevezéseként, a többi átkeresztelték. Az átnevezésekre az 1986. január 30-i vb-ülésen került sor. Az új javaslatok: *Bartók Béla u., Dohnányi Ernő u., Smetana u., Beethoven körút, Sosztakovics u., Sztravinszkij u., Mozart u., Toscanini u., Pablo Casals u.* Ezek az 1984-ben elnevezetteket váltják fel, de más változtatásokra is sor kerül: a *Néphadsereg útjából* (a régi nevet új közterület kapja) *Molnár Erik utca*, a *Molnár Erik utcából* pedig *Deák Ferenc utca* lenne.⁹⁶

Az 1986. jan. 30-i vb-ülésen az Igazgatási Osztályvezető kiegészíti a javaslatot azzal, hogy *Beethoven körút* helyett *Bartók Béláról* kapja nevét az Északi körút egy része. A javaslat nagy vitát váltott ki a vb-tagok között, különösen az átnevezések gerjesztettek indulatokat. A Végrehajtó Bizottság tagjainak kérésére az Igazgatási Osztály vezetője összefoglalta a változásokat:

<u>régi</u>	<u>új</u>
<i>Galántai u.</i>	<i>Beethoven u.</i>
<i>Székelyfonó u.</i>	<i>Dohnányi Ernő u.</i>
<i>Marosszéki u.</i>	<i>Smetana u.</i>
<i>Toborzó u.</i>	<i>Bartók körút</i>
<i>Háry János u.</i>	<i>Sosztakovics u.</i>
<i>Nemesszeghy Márta u.</i>	<i>Sztravinszkij u.</i>
<i>Bodon Pál u.</i>	<i>Mozart u.</i>
<i>Nagyszombat u.</i>	<i>Enescu u.</i>
<i>Népdal u.</i>	<i>Toscanini u.</i>
<i>Karádi u.</i>	<i>Pablo Casals u.</i>

A változtatások okaként elmondta, hogy „Sok kritika érte az osztályt a korábbi elnevezések miatt, mert azok nem tartalmazták a kodályi művek teljes címét. (Pl. „Galántai táncok” utca helyett csak „Galántai” utca maradt.) Sokan nem tartották szerencsésnek a ’Háry János’ elnevezést sem, mert Háry személyével asszociáltak.”

A jegyzőkönyv néhány fontos részlete arról tájékoztat bennünket, hogy a nagy politikai és társadalmi változások érlelődése az utcaelnevezések vonatkozásában is tetten érhető.

„Lehet, hogy az illetékes tanácsstag egyetért azzal – mondja az egyik hozzájáruló –, hogy a jelenlegi *Bartók Béla utca* (a Hunyadivárosban kb. 20 éve ezt a nevet viseli) más nevet kapjon, de nem biztos, hogy az utca lakói is egyetértenek ezzel. A folytonos névváltoztatásokkal csak felfordulást csinálunk a városban. Véleménye szerint ebben az ügyben a végrehajtó bizottságnak állást foglalni és dönteni nagy felelőtlenség. A város lakóit mindenképpen meg kell erről kérdezni, ehhez a döntéshez ez a testület szűk körű. Továbbá azzal sem ért egyet, hogy minden ülésen kampányszerűen utcaneveket változtassunk meg. (...) Nincs szükség arra, hogy a lakosság bejelentéseket tegyen, vagy a televízióhoz írjon, mert 20 éves utcaneveket változtat meg a testület. Nem érti, miért kell megváltoztatni a már lakott utcák nevét.”

– Egy másik vb-tag arra emlékeztet, hogy hasonló vitát váltott ki a *Kada Elek utcának Petőfi Sándor utcára* történő átkeresztelése is. Ő is hangsúlyozza, hogy a lakosságnak kell döntenie ebben a kérdésben.

⁹⁶ BKMÖL XXIII. 552 5/1986. VB hat. 40.424/1986. sz. előterjesztés.

– Egy harmadik hozzászóló „Véleménye szerint, ha ilyen tempóban nevezzük el, illetve változtatjuk meg az utcák nevét, 5 év múlva nem lehet Kecskemétre ráismerni. (...) Úgy látja, a gyakorlat is megváltozott, mert eddig az iskolák kapták a nevüket arról az utcáról, ahol épültek. Most mindez fordítva történik.” Ez utóbbi megjegyzést a javaslat azon tétele váltotta ki, amely a *Néphadsereg útját Molnár Erik utcára* változtatná, azzal az indoklással, hogy „A város első kommunista polgármestere emlékének méltóképpen megőrzéséhez hozzátartozik a róla elnevezett közterület helyének megfelelő megválasztása. E területen működik a Molnár Erik Általános Iskola, amely eddig is jelentős részt vállalt a névadóval kapcsolatos hagyományok őrzésében és ápolásában.”

– Az első pontban idézett hozzászóló sem ért egyet a Molnár Erik utca névváltoztatásával. „Mennyivel képviseli jobban Molnár Erik nevét egy olyan utca, ahol egy iskola, egy hadkiegészítő parancsnokság és egy lakóház van, mint egy olyan utca, ahol 42 lakóház van? Felhívja a figyelmet arra, hogy a végrehajtó bizottság nem hatalmi fórum. Ő a testületi tagságát szolgálatnak érzi, és a testület akkor jár el helyesen, ha az állampolgárok érdekét képviseli, az állampolgárok fejével próbál gondolkodni. Az ilyen intézkedések miatt rossz vélemény alakul ki a testületről. Nem akkor jár el a testület helyesen, ha minden áron a nagyságát akarja bizonyítani. Lehet, hogy néhány év múlva egy másik testület fogja semmibe venni a most hozott határozatokat, mint ahogyan most változtatjuk az 1984-ben működő testület határozatát.” A helyzetet bonyolítja az is, hogy a más helyen már létező Molnár Erik utcát is át kell keresztelni, annak a *Deák Ferenc utca* nevet szánják, a *Néphadsereg útja* nevet pedig másik közterület kapja.

– Más hozzászóló megkérdezi, hogy „Enescu helyett egy könnyebben kiejthető nevet találna-e a testület, és miért kell román nevet választani?”

– Nagyon érdekes az alábbi vélemény is: „A város lakosságával is jó lenne vitatkozni erről, de nem biztos, hogy eredményt érnenk el. Példaként említi Alsószéktót, amely Petőfivárosként került a köztudatba, pedig ez így sehol sincs dokumentálva.” (Két évvel később erre mégis sor került. 1988. december 7-én a vb hivatalosan is elismerte a *Petőfiváros* elnevezést⁹⁷, miután az 1. sz. választókerület tanácstagja – 18 utcabizalmival egyetértésben – kérte, hogy a t. Végrehajtó Bizottság 1989. január 1. napjától hivatalosan nyilvánítsa Petőfivárossá a lakókerületet.”⁹⁸)

A vitát követő 5/1986-os vb. sz. határozat a következő utcaneveket fogadta el:

Molnár Erik u., Deák Ferenc u., Néphadsereg u., Mezőfi István u., Palló Imre u. (az Enescu u. neve helyett), *Dohnányi Ernő u., Smetana u., Bartók Béla körút* (a *Bartók Béla utcát* pedig *Fehérvári utcára* keresztelték át), *Sosztakovics u., Sztravinszkij u., Mozart u., Beethoven u., Toscanini u., Pablo Casals u.*

Felvetődik az az igény is, hogy az 1967-ben védetté nyilvánított utcanévsort vizsgálják felül.

1988. május 10-én még további 8 kortárs zeneszerzőről, illetve előadóművészről neveztek el ebben a városrészben utcákat: *Járdányi Pál u., Ádám Jenő u., Nemesszeghy Márta u., Nádasdy Kálmán u., Bárdos Lajos u., Ferencsik János u., Andor Ilona u., Lajtha László u.*⁹⁹

⁹⁷ BKMÖL XXIII. 552 245/1988. VB hat.

⁹⁸ BKMÖL XXIII. 552 245/1988. VB hat. 24.451/1988. sz. előterjesztés.

⁹⁹ BKMÖL XXIII. 552 40/1988. VB hat.

Már a '80-as évek elejétől megfigyelhető az alternativitás az utcanévadási gyakorlatban. Így például az 1984. február 9-i vb-ülésem a Széchenyiváros 6 új utcájának elnevezésére az alábbi változatokból lehetett választani: *Fáklya u.*, *Győzelem u.*, *Pajzs u.*, *Kristály u.*, *Opál u.*, *Sirály u.*, illetve: *Persely u.*, *Takarék u.*, *Forint u.*, *Tallér u.*, *Fillér u.*, *Krajcár u.* Az első változat győzött, azzal a változtatással, hogy a *Kristály*, *Opál*, *Sirály* előtagok nem az *utca*, hanem a *tér* utótagokkal egészültek ki.¹⁰⁰

A '80-as évek első felének névadásában két jellegzetes tendencia érzékelhető: egyre kevesebb személynévvvel, azon belül is munkásmozgalmi névvel találkozunk, de ha ilyeneket adnak is, valamilyen egységesítő koncepció áll a névadási indítékok háttérében. Gyakrabban születnek a tájhoz, a településrészhez hangulatilag is illeszkedő elnevezések – a kertvárosi részekben különösen. 1984. július 12-én Vacsihegy térsége például a *Dráva és Patak u.*, Kadafalva a *Lepke és Tövis u.*, Felsőszéktó a *Csipke u.*, Műkertváros a *Gesztenyefa és Szilfa utca* nevével gazdagodik.¹⁰¹ 1985. augusztus 1-jétől Felsőszéktó új utcanevei: *Tavaszmező u.*, *Illatos u.*, *Sáfrány u.*, *Fagyöngy u.*, *Dohány u.*, *Tiszavirág u.*, *Babér u.*, a Hegedüs köz: *Kagyló u.*, *Gázló u.*, *Öntöző u.*, *Futár u.*, *Horgász u.*¹⁰² Még ugyanebben az évben a városközpontban újonnan kialakított kiskörút egy részét *Hornyik János körútnak* nevezik el, a *Hornyik János utcából* pedig *Görögtemplom utca* lesz.¹⁰³ Az 1985-ös év zárásaként kapja nevét a *Serföző utca* (a *Külső Szabadság utca* elnevezést váltja fel). Az elnevezők a történelmi hagyományok ápolására hivatkoznak: a közelben lévő egykori „serföző ház” (most a Magyar Népi Iparművészeti Múzeum) szolgálja a név alapjául.¹⁰⁴ Ám egy másik, a *Sörház utca* már az 1800-as évek közepétől őrzi ezt a hagyományt. Logikus viszont hogy *Hunyadi János* a Hunyadvárosban kapjon *teret* (ha már a róla elnevezett utca a város ellenkező pontján van). Az *Április 4. tér* neve ezzel megszűnik, mert a szabadidőpark nevéként nem fogadja el a vb. Az egyik vb-tag megfogalmazása szerint vidámabb, kifejezőbb nevet kíván ez az objektum.¹⁰⁵ Kodály Zoltán viszont „hazatalált”, a vasútállomás előtti tér (amely addig a *Köztársaság tér* nevet viselte) vette fel a nevét, az előző *Kodály Zoltán tér* pedig *Szövetség tér* lett. A *Köztársaság tér* azóta is várja, hogy valahol közterületre találjon.)

Visszarendeződési kísérlet az 1980-as évek végén

A rég- és közelmúlt politikai eseményei, személyei 1987 után ismét kezdenek feltűnni a javaslatok között, változó sikerrel. A helytörténeti hagyományokkal rendelkező *Perc utca* például a *Kállai Éva utca*-javaslatot kiszorította, ugyanakkor az *Opál tér* *Kun Béla* nevét vette fel.¹⁰⁶

Az előző évben törölték az utcanevek közül a *Komszomol teret*, helyette *Jókai* kapott *teret*, homogén névbokrot alkotva a róla elnevezett utcával.¹⁰⁷

¹⁰⁰ BKMÖL XXIII. 552 39/1984. VB hat.

¹⁰¹ Uo., 80/1984. VB hat.

¹⁰² Uo., 88/1985 és 89/1985. VB hat.

¹⁰³ Uo., 104/1985. VB hat. És 843/1995. VB hat.

¹⁰⁴ Uo., 159/1985. VB hat.

¹⁰⁵ Uo., 1985. november 14-i vb-ülés.

¹⁰⁶ Uo., 21/1987. VB hat.

¹⁰⁷ Uo., 156/1986. VB hat.

1987. november 12-én *Kállai Éva* neve ismét előkerül, az *Iffjómunkás* és *Martos Flóra* társaságában a „holland falu” KISZ-lakótelepén kap utcát.¹⁰⁸ Ugyancsak második nekifutásra sikerült utcát szereznie *Tóth Mihálynak* és *Imre Gábornak*. Először az 1987. szeptember 10-i vb-ülésre terjesztette be az Igazgatási Osztály, de a *Homok utca* térségében javasolt új, „természetes” nevek között (*Daru u.*, *Hattyú u.*, *Pelikán u.*, *Sajó u.*, *Bagoly u.*, *Madár u.*, *Csend u.*) idegenül hangozott ez a két személynév, ezért a vb nem fogadta el.¹⁰⁹ 1988. február 11-én ismét szerepel az előterjesztésben a KISZ-lakótelep újonnan kialakított 5 utcanevének társaságában: *Sinkó Ervin*, *Landler Jenő*, *Kulich Gyula*, *Vincze Lajos*, *Géror Sándor u.* Így már elfogadta a vb is.¹¹⁰ 1988 júniusában „az egységesítés érdekében” a *Kun Béla* térhez aztán hozzákereszteltek 6 új utcát is, a Tanácsköztársaság kommunista vezetőinek és az MKP alapító tagjainak sorából: *Rudas László*, *Lukács György*, *Hamburger Jenő*, *Vántus Károly*, *Kelen József*, *Szántó Béla* kapott ekkor utcát.¹¹¹

Az 1988. február 11-i testületi ülésre 40 új közterületi névről kellett gondoskodnia az Igazgatási Osztálynak. A beterjesztett javaslat meglehetősen heterogén névegyüttest tartalmaz: a már említett KISZ-lakótelepi nevek mellett ott szerepel egy-egy költő-író *utcablokk*: *Kaffka Margit*, *Kosztolányi Dezső*, *Babits Mihály*, *Karinthy Frigyes*, *Krúdy Gyula*, *Kassák Lajos*, *Böloni György* – ezek az akkori *Mátyás király körút* térségében –, illetve egy a Széchenyivárosban: *Fazekas Mihály*, *Berzsenyi Dániel*, *Bajza József*, *Vajda János*, *Reviczky Gyula*, egy természeti motivációjú névcsoport Szeleifaluban, a *Mérleg utca* térségében: *Bojtorján*, *Hóvirág*, *Repkény*, *Cédrus*, *Kökény*, *Bükköny*, *Folyondár*, *Mécsvirág*, *Estike u.*, egy-egy magányos, de a környezetébe szervesen illeszkedő név is előfordul: *Corvin János u.*, *Tűzér u.* Ugyanakkor a Hazafias Népfront javaslatára felújítják a *Burga*, *Szalag* és *Búzaszentelő utca* nevét. Ezek közül a *Szalag* és *Búzaszentelő utca* kerül a vb elé, és meg is szavazzák. (Hogy az utóbbinak mennyire elfelejtődött már az eredeti jelentése, mutatja egy elírás is: a *Búzaszentelő* „Búzakeresztelő” formát öltött.)

1989. szeptember 14-én Petőfiváros 12 új „természetes” utcanevével zárul a „régis rendszer”: *Széktó*, *Hid*, *Gát*, *Apály*, *Öböl*, *Tópart*, *Vadvíz*, *Halász*, *Vízöntő*, *Nádas*, *Zsilip*, *Hajó u.*

3. 1989 után

Természetesen ez a társadalmi fordulat sem hagyta érintetlenül a város utcanévrendszerét. Iványosi Szabó András a Magyar Demokrata Fórum Kecskeméti Városi Szervezetének Elnöksége nevében már 1990 februárjában összefoglalta és megjelentette az utcanév-módosításokra vonatkozó javaslatokat, teendőket (L. a 93. sz. jegyzetponton). Ez a mindössze 38 oldalas kiadvány dióhéjban ugyan, de áttekintően a város közterületi neveinek változásait 1933-tól 1989-ig, megfogalmazza az utcanévrendszer hiányosságait, anomáliáit, következetlenségeit, megoldási javaslatokat ad, ezeket térképekkel is szemlélteti, összeállítja a védelemre érdemes nevek listáját. Bár politikai elfogultságtól nem mentes ez a munka, érdemei elvitathatatlanul

¹⁰⁸ BKMÖL XXIII. 552 1987. november 12-i vb-ülés 174/1987. VB hat.

¹⁰⁹ Uo., 131/1987. VB hat. 53.158/1987. sz. előterjesztés.

¹¹⁰ Uo., 16/1988. VB hat.

¹¹¹ Uo., 107/1988. VB hat.

nok. Az ésszerű változtatások irányát megszabja, széles ívű koncepciójával a hosszabb távú előrettekintést is lehetővé teszi. Nagy értéke az is, hogy egyrészt a feledésbe sülyedt városrésznevek megmentését szorgalmazza – méghozzá a funkcionalitás elve alapján –, másrészt ráirányítja a figyelmet a még el nem nevezett külső városrészekre. Fontosnak tartja régi, jellegzetes hangzású utcanevek felelevenítését is, így a visszaállítandók között sorolja fel a *Mezei u.*, *Boldogasszony tér*, *Festő u.*, *Téglagyár u.*, *Csaba u.*, *Görögtemplom u.*, *Nyitra u.*, *Fogaras u.*, *Rávagy tér*, *Gyenes tér*, *Kápolna u.*, *Szent Miklós u.*, *Ladányi Gergely u.*, *Pázmány Péter u.*, *Külső-Szabadság út*, *Burga u.*, *Mária körút*, *Szt. Gellért u.*, *Tatay András u.*, *Török u.*, *Fráter u.* nevét.

Az utcanevek módosítására vonatkozó javaslatok következnek ezután. A sokszínű, változatos eljárásor megvalósulásával az utcanévrendszer teljesen átalakulna.

A kecskeméti kapcsolatok nélküli munkásmozgalmi személyiségekről elnevezett utcákat kívánják megváltoztatni mindenekelőtt, ezt követik a kecskeméti (származású) politikai közszereplőkről elnevezett utcák. A javasolt neveket tartalmazó táblázatokban változatos névalakító elképzelések körvonalazódnak.

– A legegyszerűbb módszer: a köznévi eredetű családnevek mellől a keresztnévek elhagyásával új közterületi név születhet, pl. a *Bakonyi Antal utcából Bakonyi utcát* (további javaslatok: *Molnár Erik* → *Molnár*, *Somogyi Béla* → *Somogyi*, *Takács György* → *Takács*, *Berkes Ferenc* → *Berkes*, *Farkas Sándor* → *Farkas*, *Halmas Lajos* → *Halom u.*, *Rózsa Ferenc* → *Rózsa u.*)

– A keresztnév megváltoztatásával is létre lehet hozni új utcanevet (*Németh Imre* → *Németh László*).

– Az idegen eredetű név magyar köznévi fordítására is akad példa: *Lówy Sándor* → *Oroszlán*.

– Az eseményekről, szervezetekről elnevezett utcák csoportjában egy szóelem elhagyása eredményez új nevet (*Tanácsköztársaság* → *Köztársaság*). A dátumnevek egymást váltják: *Május 1. tér* helyett *Október 23. tér* nevet javasolnak a város egyik főterének.

– A névisméltódések, névhalmozódások elkerülésére tanácsolják néhány névpár esetében egyikük megváltoztatását: *Bácska – Bácskai u.*, *Bodza – Bodzai u.*, *Szép u. – Szép Ilonka u.* A „névhalmozódás” kifejezést használták azokra a névszerkezetekre, amelyek előtagja azonos, csak az utótag vagy egy helyzetjelölő kiegészítő jelző különbözteti meg a névalakokat *Jókai tér – utca*, *Czollner köz – tér*, *Belső – Külső Vacsihelyi út*, *Vacsi köz*.

A körutak egységes elnevezését előkészítő módosítások után a településmorfológiai okok miatti módosításokat veszik számba.

A 6. számú táblázat összefoglalja a javasolt névmódosítások és névadások jellemző csoportjait. Városrészenként az alábbi csoportok szerint halad végig a javaslatokon, megadva a magyarázatot is az egyes nevek besorolására:

- A városrész névadójához korban, munkásságban;
- A helyhez, városrészhez, utcához térbelileg;
- Nem helyhez kötődő;
- Csoportos;
- A korábbihoz hasonló hangzású névadások.

A *Nem helyhez kötődő* (ezek emlékéllító jellegűek) *névadások* kivételével valamennyi átnevezési javaslat motivált tehát. Az indokokat is ott találjuk lábjegyzetekben: pl. a *Káposztás* köznél ez áll: A Kőrösi-hegyi káposztatermelésre utalva. (A motivációt később tovább erősíti a közeli *Kecske köz*.)

Az értékes áttekintést néhány elírás zavarja, ilyen pl. a „Névtelen *külterületek*” címszó is, amely *közterületek* helyett áll. (Az elnevezésükre vonatkozó javaslatok nagy része 1993. szeptemberében meg is valósult.) „A körutak nevének *egyesítése*” helyett az *egységesítése* a megfelelő szó. Az „Ajánlott személynevek új közterületeink elnevezésére” című fejezet zárja a kiadványt.

Azt ezt követő másfél évig alig történt valami változás. 1991-ben mindössze 4 belterületi elnevezésre került sor: ekkor kapott nevet a *Berlioz u.*, *Rózsavölgyi tér*, *Weiner Leó utca* (folytatva a kodályvárosi hagyományokat, bár a városrész neve közben elfelejtődött), illetve a *Csongrádi utca* utótagja *útra* változott. Katonatelep viszont erőteljesen fejlődött, ezt jelzi az a 10 új utca is, amely ekkor kapott nevet: *Barka*, *Dália*, *Gomba*, *Gyökér*, *Levél*, *Napfény*, *Oltvány*, *Rügy*, *Sugár*, *Viola u.*, ezek egyedítő eleme természeti vonatkozású.

3.1. Rendszerváltozás a kecskeméti utcanevekben

„A rendszerváltás Kecskeméten két évet késik” – így summázza az egyik képviselő az 1992. február 10-én megtartott közgyűlésen tapasztalatát.¹¹² Hozzá kell tennünk: legalábbis ami a közterületi nevek felülvizsgálatát illeti. (Ezen az ülésen kellett volna döntenie annak a kb. 150 névnek a sorsáról, amelyet két bizottság, valamint a Kecskeméti Lokálpatrioták Egyesülete – szakértőket is bevonva – hosszas és igen alapos előkészítő munkája után Dr. Iványosi Szabó András terjesztett elő.¹¹³) A 36 képviselő többórás kemény vita után sem tudott dülőre jutni. A név szerinti szavazás (17 igen, 16 nem és 3 tartózkodás) előrelépést nem hozott, a határozattervezetről döntés nem született. Pedig, amint láttuk, koncepciózus, alaposan átgondolt, részletesen kidolgozott elképzelésekre épült a javaslat. A publicitást is biztosították hozzá, ugyanis – ez is a fent említett közgyűlésen hangzott el – „a választási kampány során a koalíciós pártok 10 000 példányban kiadták azt a kis füzetet, amely tartalmazza az utcaelnevezéseket, amik jelenleg a testület elé kerültek.” A Kecskeméti Lapokban hónapokig közzétett javaslatokat az olvasók véleményezheték.

A sikertelenségnek több oka is volt. Azoknak, akik mennyiségi kifogásokkal éltek, a felülvizsgálat irányítója így válaszolt: „A nagymértékű változtatásért nem a bizottság tehető felelőssé, hanem a város régi adósságát kívánja törleszteni.” Mások politikai motivációt láttak valamennyi változtatás mögött. A pártállási és felekezeti különbségekből származó ítéletek legtöbbször egyaránt hordozott igazságokat és torzításokat, így gyakorlatilag kioltották egymást, patthelyzet teremtődött.

Egy csökkentett igényű előterjesztés 1992. június 22-én került a közgyűlés elé, amely azt 304/1992. KH. sz. határozatával elfogadta.

¹¹² BKMÖL XXXII. 10. Kecskemét, 1992. febr. 10.

¹¹³ Uo., 10 2178–5/1992. sz. előterjesztés, az 1992. nov. 9-ei Közgyűlésre. 552/1992. KH. sz. hat.

A nagy ívű elképzelések megvalósítása több ütemben történt, ennek rövid történeti összegzését olvashatjuk a két bizottság 1993-as előterjesztésében.¹¹⁴ „Sajnos, az eredeti előterjesztés tartalmi redukciója épp az előterjesztők eredeti törekvését semlegesítette; azt, hogy a politikai indíttatású módosításokkal egyidejűleg a szükséges, városszerkezeti indítékú változtatásokra is sor kerüljön.”

A változtatásokat tehát két ütemben hajtották végre.

Az I. ütemben megvalósult változások (1992) – politikai motivációk

1992-ben csaknem 70 belterületi nevet cseréltek le. 1992. június 22-i közgyűlésre készült javaslatokból világosan kitetszik, hogy elsősorban politikai szempontok álltak a változtatás háttérében.¹¹⁵

A javasolt változtatások

Régi elnevezések:

I. Árpádváros

Berényi Pál u.

Fürst Sándor u.

Lenin tér

Schönherz Zoltán tér

Simon István u.

Zalka Máté u.

II. Máriaváros

Szalvay Mihály krt.

Czigány János u.

Farkas Sándor u.

Hajma József u.

Halmos Lajos u.

Hámán Kató tér

Szamuely Tibor u.

Puskin u.

III. Széchenyiváros

Berkes Ferenc u.

Buday Dezső fasor

Géró Sándor u.

Hamburger Jenő u.

Imre Gábor u.

Ifjú munkás u.

Kállai Éva u.

Kelen József u.

Komszomol tér

Kulich Gyula u.

A javasolt új elnevezések:

Festő u.

Mátis Kálmán u.

Rávagy tér

Rávagy tér

Burga u.

Szabó Kálmán u.

Mária krt.

Téglagyár u.

Szalag u.

Csaba u.

Vikár Béla u.

Apponyi Albert tér

Szent Gellért u.

Szent Miklós u.

Bibó István u.

Faragó Béla fasor

Szent-Györgyi Albert u.

Domby Lajos u.

Márton Áron u.

Margaréta u.

Kós Károly u.

Radnóti Miklós u.

Mészáros Lázár tér

Hanusz István u.

¹¹⁴ BKMÖL XXXII. 10. Kecskemét, 447/1993. KH. sz. hat. és a 81.711/1993. sz. előterjesztés.

¹¹⁵ Uo., 304/1992. KH. sz. hat. 5486–3/1992. sz. előterjesztés.

Búzaszentelő u.	Hanusz István u.
Kun Béla tér	Klauzál Gábor tér
Lander Jenő u.	Görgey Artúr u.
Lugosi István u.	Kápolna u.
Martos Flóra u.	Dsida Jenő u.
Marx tér	Gyenes Mihály tér
Molnár Erik u.	Lunkányi János u.
Munkásőr u.	Bihar u.
Rudas László u.	Kodolányi János u.
Szántó Béla u.	Tömörkény István u.
Szűcs Lajosné u.	Sántha György u.
Tóth Mihály u.	Nyíró József u.
Úttörő u.	Fráter György u.
Vántus Károly u.	Ferenczy Ida u.
Vincze Lajos u.	Benedek Elek u.
IV. Bethlenváros	
Alpári Gyula u.	Alpár u.
Felszabadulás park	Noszlopy Gáspár park
Karikás Frigyes u.	Nyitra u.
Komját Aladár u.	Fogaras u.
Polónyi Gyula u.	Dárda u.
Forrás u.	Székelytelepi u.
V. Rákóczi város	
Tatay István u.	Tatay András u.
Kossa István sétány	Műkerti sétány
Lówy Sándor u.	Búzaszentelő u.
Reiszmann Sándor u.	Werböczy u.
Reiszmann Sándor u.	Fecske u.
VI. Erzsébetváros	
Török Imre u.	Török u.
VII. Kossuthváros	
Szegedi Lajos u.	Forrás u.
Takács György u.	Zápolya János u.
VIII. Szent László-város	
Bakonyi Antal u.	Nagyvárad u.
Benke József u.	Beregszászi u.
Gubányi Mihály u.	Ungvári u.
Joó Mária u.	Zágoni u.
Németh Imre u.	Bánáti u.
Vörösőr u.	Vízaknai u.
IX. Szent István város	
Felszabadulás útja	Klebersberg Kunó u.
Népfőrdő u.	Bakule Márton u.

X. Hunyadváros

Bacsó Béla u.	Dugovics Titusz u.
Kilián György u.	Vitéz János u.
Rózsa Ferenc u.	Márkus Géza u.
Ságvári Endre u.	Janus Pannonius u.
Sallai Imre u.	Pázmány Péter u.
Somogyi Béla u.	Corvina u.
Tanácsköztársaság tér	Gróf Teleki Pál tér

Repülőtér

Néphadsereg útja	Reptéri út
------------------	------------

Hetényegyháza

Kun Béla u.	Miklós Gyula u.
Lenin u.	Szarkási út
Micsurin u.	Darányi Ignác u.

Kadafalva

Fecske u.	Beretvás Pál u.
-----------	-----------------

Az 1992. június 22-én tartott közgyűlés némi módosítás után elfogadta a javaslatot.¹¹⁶

A megváltoztatott utcanevek névsora 1992-ben

1. Alpári Gyula u.	37. Lenin u.
2. Bacsó Béla u.	38. Löwy Sándor u.
3. Bakonyi Antal u.	39. Lugosi István u.
4. Benke József u.	40. Martos Flóra u.
5. Berényi Pál u.	41. Marx tér
6. Berkes Ferenc u.	42. Micsurin u.
7. Buday Dezső fasor	43. Molnár Erik u.
8. Búzaszentelő u.	44. Munkásór u.
9. Czigány János u.	45. Németh Imre u.
10. Farkas Sándor u.	46. Népfront u.
11. Fecske u.	47. Néphadsereg útja
12. Felszabadulás park	48. Polónyi Gyula u.
13. Felszabadulás útja	49. Puskin u.
14. Forrás u.	50. Reiszmann Sándor u.
15. Fürst Sándor u.	51. Rózsa Ferenc u.
16. Géro Sándor u.	52. Rudas László u.
17. Gubányi Mihály u.	53. Ságvári Endre u.
18. Hajma József u.	54. Sallai Imre u.
19. Halmos Lajos u.	55. Schönherz Zoltán tér

¹¹⁶ BKMÖL XXXII. 10. Kecskemét, 304/1992. KH. sz. hat.

20.	Hámán Kató tér	56.	Simon István u.
21.	Hamburger Jenő u.	57.	Somogyi Béla u.
22.	Ifjú munkás u.	58.	Szalvay Mihály krt.
23.	Imre Gábor u.	59.	Szamuely Tibor u.
24.	Joó Mária u.	60.	Szántó Béla u.
25.	Kállai Éva u.	61.	Szegedi Lajos u.
26.	Karikás Frigyes u.	62.	Szűcs Lajosné u.
27.	Kelen József u.	63.	Takács György u.
28.	Kilián György u.	64.	Tanácsköztársaság tér
29.	Komját Aladár u.	65.	Tatay István u.
30.	Komszomol tér	66.	Tóth Mihály u.
31.	Kossa István sétány	67.	Török Imre u.
32.	Kulich Gyula u.	68.	Úttörő u.
33.	Kun Béla tér	69.	Vántus Károly u.
34.	Kun Béla u.	70.	Vincze Lajos u.
35.	Lander Jenő u.	71.	Vörösőr u.
36.	Lenin tér	72.	Zalka Máté u.

Az új elnevezések névsora 1992-ben

1.	Alpár u.	36.	Margaréta u.
2.	Apponyi Albert tér	37.	Mária krt.
3.	Bakule Márton u.	38.	Márkus Géza u.
4.	Bánáti u.	39.	Márton Áron u.
5.	Benedek Elek u.	40.	Mátis Kálmán u.
6.	Beregszászi u.	41.	Mészáros Lázár tér
7.	Bibó István u.	42.	Miklós Gyula u.
8.	Bihar u.	43.	Műkerti sétány
9.	Burga u.	44.	Nagyvárad u.
10.	Búzaszentelő u.	45.	Noszlopy Gáspár park
11.	Corvina u.	46.	Nyárfa u.
12.	Csaba u.	47.	Nyíró József u.
13.	Dárda u.	48.	Nyitra u.
14.	Darányi u.	49.	Pázmány Péter u.
15.	Domby Lajos u.	50.	Radnóti Miklós u.
16.	Dsida Jenő u.	51.	Rávagy tér
17.	Dugovics Titusz u.	52.	Reptéri út
18.	Faragó Béla fasor	53.	Sántha György u.
19.	Fecske u.	54.	Szabó Kálmán u.
20.	Ferenczy Ida u.	55.	Szalag u.
21.	Festő u.	56.	Székelytelepi u.

22.	Fogaras u.	57.	Szent Gellért u.
23.	Forrás u.	58.	Szent Miklós u.
24.	Fráter György u.	59.	Szent-Györgyi Albert u.
25.	Görgey Artúr u.	60.	Tatay András u.
26.	Teleki Pál tér	61.	Téglagyár u.
27.	Gyenes Mihály tér	62.	Tömörkény István u.
28.	Hanusz István u.	63.	Török u.
29.	Janus Pannonius u.	64.	Ungvári u.
30.	Kápolna u.	65.	Vikár Béla u.
31.	Klauzál Gábor tér	66.	Vitéz János u.
32.	Klébersberg Kúnó u.	67.	Vízaknai u.
33.	Kodolányi János u.	68.	Werbőczy u.
34.	Kós Károly u.	69.	Zágoni u.
35.	Lunkányi János u.	70.	Zápolya János u.

A legnagyobb változás Széchenyivárost érintette, ahol 25 olyan munkásmozgalmi nevet kívántak megváltoztatni, amelyek zöme 1987-ben idegen testként ékelődött be a reformkor nagy politikusáról elnevezett városrészbe. Épp így idegen volt a munkásmozgalmiak között két klasszikus utcanév (*Búzaszentelő u. és Szalag u.* neve) ezek most visszakerülhettek egykori helyükre.

Az új nevek jelentős részében visszaállították az előző vagy egy még korábbi névállapotot (pl. *Csaba u., Téglagyár u., Kápolna, Burga, Festő, Forrás u., Gyenes Mihály tér, Rávagy tér, Búzaszentelő u, Forrás u., Szalag utca*).

A kecskeméti (kötődésű) személyiségek ajánlott névsorából emelték át *Beretvás Pál, Darányi Ignác, Hanusz István, Lunkányi János, Mátis Kálmán, Miklós Gyula, Szabó Kálmán* nevét.

A *Török Imre utca Török utcára, az Alpári Gyula utca pedig Alpár utcára* egyszerűsödött. Mint már említettük, mindkét névalak a közhasználat vagy helytelen térképfelirat alapján „egészült ki” (1965 és 1990 között), hivatalosan csak a most „visszaállított” formák léteztek. Szerintünk a *Tatay István utca* neve is térképi elírásból származhat (az 1965-ös utcanévsorban *Tatai utca*, a kiadvány térképén *Tatay utca* formában szerepel), most „visszakeresztelték” *Tatay András utcára*. A *Tanácsköztársaság tér* helyett javasolt *Gróf Teleki Pál tér* nevéből elmaradt a „gróf”, hiszen egy 1945-ös törvény tiltja a nemesi előnevek használatát.

Elvértve olyan nevek is felkerültek a listára, amelyek nem szerepeltek az MDF-javaslatban, pl. *Margaréta u., Dárdai u.* Idetartozik a *Ferenczy Ida utca* is, amely a *Vántus Károly utca* új neveként került a javasoltak közé. Igaz, nem első javaslatként, hiszen az MDF *Illyés Gyulának* szerette volna ezt az utcanévet fenntartani. 1907 óta volt már egy *Ferenczy utca* Kecskeméten. A Ferenczyek között sok híres kecskeméti kötődésű ember volt, ezért nem kötötték egyetlen személyhez az utcanévet. Már az 1905-ös Előadói tervezet is hangsúlyozta: „városunk történetében szép szerepet játszott családról, – melynek egyik tagja az újabb korunkban is városunk közjótékonsági intézményeit gazdag hagyománnyal gyarapította – Ferenczy-utcának lenne elnevezendő.” (Kecskemét, 1905. április 30.) Ferenczy Idának, Erzsébet

királyné felolvasónőjének olyan nagy volt a népszerűsége, hogy mégis külön utcát érdemelt szülővárosától, amelyhez mindig ragaszkodott; jelentős adományokkal támogatott, és amelyet végső nyugvóhelyéül is választott.¹¹⁷

A Kecskemét településrészévé vált Hetényegyháza szintén Illyés Gyuláról, a kortárs költészet kiemelkedő alakjáról szerette volna átnevezni a *Micsurin utcát*, de az 1992. június 22-én megtartott képviselőtestületi ülésen elutasították ezt a kérelmet, mondván: a törvények nem teszik lehetővé, mert Illyés halála óta még nem telt el 10 év. A hetényegyháziak *Illyés Gyula* helyett *Darányi Ignácot* kapták. A *Lenin utca* neve helyett kért *Miklós Gyula* utcanévet viszont megszavazta a testület, akárcsak a *Kun Béla utca* helyett kért *Nyárfa utca* nevet is. Kadafalvának a Kecskeméten épp akkor visszaállított, hagyományokkal rendelkező *Fecske utca* miatt kellett azonos utcanévet megváltoztatnia. A *Beretvás Pál utcát* javasolták helyette, de már akkor jelezte az egyik hozzászóló, hogy a szóban forgó utcától nem messze van a *Beretvás köz*, ezért nem szerencsés az új név. Helyette a *Werbőczy utcát* szavazta meg a közgyűlés. Az elnevezés háttérében egy másik döntés állt. A *Reiszmán Sándor utca*, amelynek nevében két utca – a *Werbőczy* és a *Fecske utca* kapcsolódott egybe, most csak az egyik nevében – a *Fecske utcán* – folytatta tovább pályafutását. Igaz, nem teljesen szabályosan, hiszen átlépte a kerülethatárt, és ez eddig nem volt szokás, de a lakosok kérésére a közgyűlés megszavazta. Miután a *Werbőczy utcanév* felszabadult, megkapták a kadafalviak. (A 2.1. fejezetben már közöltük felhaborodott levelüket.)

Más utcák lakóinak kedélyét is felborzolta a 304/1992. KH. sz. határozat, ahogyan ezt a Közigazgatási Iroda egyik feljegyzésében olvashatjuk.¹¹⁸ A csoportvezető 1992. október 20-i dátummal számol be a változtatások keltette közhangulatról.

„Feljegyzés

A megváltozott közterület elnevezésének átvezetéséről

A Kecskemét Megyei Jogú Város Közgyűlése 1992. június 22-én megtartott ülésén – 304/1992. KH. sz. határozatával – közterület-elnevezések megváltoztatásáról döntött.

A változtatást a személyi igazolványokban is át kell vezetni.

Az átnevezéseket kihelyezett ügyfélszolgálat keretében is segítette csoportunk.

Az ügyfélszolgálat munkatársai intézményekben (iskolákban, óvodákban) végezték a munkát, melynek megszervezése, lebonyolítása augusztus 24-től október 8-ig tartott.

A lakosságot hirdetmény, Városi Televízió (képújság) és sajtó útján értesítettük.

A hirdetményeket 120 helyre függesztettük ki, orvosi rendelők, gyógyszerárak bejárati ajtaján, telefonfülkékben, buszvárókban helyeztük el.

Az Oktatási és Kulturális Iroda által készített külön összeállítás alapján felvilágosítást tudtunk nyújtani az új közterületről, illetve azokról a személyekről, akiről azokat elnevezték.

¹¹⁷ PÉTERNÉ FEHÉR Mária–SZABÓ Tamás–SZÉKELYNÉ KŐRÖSI Ilona, 1992. 189–190.

¹¹⁸ BKMÖL XXXII. 10. Kecskemét, 1992. november 23-i ülés jegyzőkönyvének 1. sz. melléklete.

A fent említett két időpont között 17 helyen végeztük el a személyi igazolványok átvezetését. Minden alkalommal 14.00 – 18.00 órák között. A népességnyilvántartó csoport hat napon nyújtott segítséget, egyébként csoportunk 2-2 dolgozója végezte a munkát.

Röviden tapasztalatainkról:

Az átvezetésre elsősorban az idősebb korosztály jelent meg, azokkal az arcokkal találkoztunk, akikkel a választásokon.

Többségük fegyelmezetten tudomásul vette az átírás szükségességét, azonban többkevesebb megjegyzésre is sor került. A csendes megjegyzésektől a káromkodásig minden előfordult. Munkatársaink megfelelően felkészülve – higgadtan, türelmesen igyekeztek az időnként fellobbanó indulatokat levezetni.

Kirívó esetként megemlítenénk a kertvárosiak véleményét, mely szerint Bakule Mártonról elnevezett Népfront utca és Klébelsberg Kúnóról elnevezett Felszabadulás útja elnevezést nem tudják elfogadni.

A rendőrfalusiak sem fogadták osztatlan lelkesedéssel az utcanévváltozásokat.

Az említett helyeken egyesek sértő, nyomdafestéket nem tűrő hangnemben nyilatkoztak a változásokról.

Kadafálván a Fecske utca névhez ragaszkodnak mintegy hagyományként. Ezt hangoztatva bojkottálták az átvezetést, sőt petíciót nyújtottak be, melyet mellékelünk.

Problémaként merült fel, hogy a volt Munkásőr utcát – amely már pár évvel ezelőtt megváltozott Bakony utcára – miért kellett Bihar utcára változtatni.

A Farkas Sándor utca Szalag utca lett, de a Széchenyivárosban is van már egy Szalag utca.

Összesítésünk szerint 2150 felnőtt igazolványát és 404 gyermek személyi lapját írtuk át. A Kereskedelmi Szakközépiskola Kollégiumában 128 diáknak jegyeztük be a változást.

Így összesen 2691 db igazolványba kerültek be az új közterületnevek.

Emellett a városházán – az ügyfélszolgálati irodában – naponta 30–40 db igazolványt írnak át a kolléganők.

Tapasztalatunkról, az állampolgárok véleményéről kívánságra, szóban bővebb tájékoztatást is adunk.”

A 2. számú csatolt mellékletben szintén arról olvashatunk, hogy a *Szűcs Lajosné utca* lakói nem fogadják el a testület döntését (*Sántha György u.*), és kérik, hogy utcájuk eredeti történelmi nevét – *Dellő utca* – állítsák vissza. Az utcabeliek összefogására jellemző, hogy – a szabadságolások ellenére – 50 lakásból 70 aláírás gyűlt össze. Felháborodásuknak így adnak hangot: „Elvártuk volna, hogy névváltoztatás előtt az érintetteket is megkérdezzék, mit is akarunk.”¹¹⁹ (A *Dellő utca* „folytatásos regényére” később még visszatérünk.)

Az 1992. november 23-án döntésre összeült közgyűlésen is megoszlottak a vélemények arról, hogy engedjenek a lakossági kéréseknek, vagy maradjanak meg elveik mellett. Volt olyan képviselő, aki attól félt, hogy ha most engednek, ezzel újabb lavinát indítanak el, hiszen máris újabb kérelmek érkeztek a lakosság részéről.

¹¹⁹ BKMÖL XXXII. 10. Kecskemét, 1992. november 23-i ülés jegyzőkönyvének 2. sz. melléklete.

Többen arra hivatkoztak, hogy komoly előkészítő munka után döntöttek ezekről a nevekről, nyugodt lelkiismeret mellett vállalhatják tehát. Kiderült azonban, hogy a kadafalvi Fecske utca Werbőczyre változtatása ötletszerű, rögtönzött volt. Az egyik képviselő attól félti a testületet, hogy a változtatással nevétségessé teszi magát, a másik viszont úgy érzi, hogy a módosító indítványok elutasításával a testület saját tévedhetetlenségét nyilvánítaná ki. Végül elutasították a *Bakule Márton* helyett ajánlott *Népfront utca* és a *Szűcs Lajosné utca* örökébe lépő *Sántha György* helyett kért *Dellő utca* kérelmet, elfogadták viszont a kadafalviakét, tehát a volt *Fecske utca Werbőczy* helyett a *Szöcske* elnevezést kapta. Werbőczynek nem sikerült Kecskeméten utcához jutni később sem. Bár a 93/1993. KH. sz. határozat¹²⁰ elfogadta azt az egy évvel korábbi képviselői indítványt, hogy a *Mikszáth Kálmán körút Hegedűs köz* és *Vacsi köz* közötti körútszakaszát *Werbőczyről* nevezzék el, ezt a képviselő-testület március 8-án levette a napirendről, mert az indítványozó nem egyeztetett a térség választópolgáiraival.¹²¹

Ugyanez lett a sorsa a lakosság által kért *Park utcának* is, amely viszont azért került le a napirendről, mert „az előkészítő bizottság csak a lakosság véleményét vette figyelembe”. Ezen az ülésen tudatosult a testület tagjaiban, hogy a közterületi elnevezésekről szóló 25/1991. (VIII. 29.) KR. számú rendelet 7. paragrafusának 3. bekezdését – tudniillik azt, hogy a közterületek elnevezésekor az érintett lakosság véleményét ki kell kérni – nem lehet figyelmen kívül hagyni. Ezt a lakossági kérést mégis elutasították, azzal az indokkal, hogy „a park és utca egymásnak ellentmondó kifejezések”.¹²² Az utca leendő lakói – öt építési telek tulajdonosai – viszont ragaszkodtak az általuk javasolt névhez, nem kívántak újabb javaslatot tenni. Bár a Jogi és Ügyrendi Bizottság a motivációt (az utca páros oldalán kialakított parkra hivatkozást) elfogadja, a kérést támogatja, a közgyűlés ugyanennek a rendeletnek egy másik vonatkozására hivatkozva a *Sövény utca* elnevezés mellett dönt.

Ugyanezen az ülésen ismét előkerül a *Sántha György utca* lakóinak kérélmé, és most ők győznek. A *Sántha György utca* nevét *Dellő utcára* változtatja.¹²³ Egy hónappal később az 56.680 – 13/1993. sz. előterjesztés cserében azt kéri, hogy a *Dellő köznek* *Sántha György közre* átnevezésével maradjanak hűek a jeles kecskeméti poéta emlékéhez. Az ő szülőháza ugyanis a *Dellő utcában* állt. „Az elnevezés *Sántha György* Kecskeméten élő lányának egyetértésével is találkozunk” – olvashatjuk a Jogi és Ügyrendi Bizottság elnökének a közterület nevének megváltoztatásáról szóló javaslatában. Bár ez 1993. 04. 19-én a 234/1993. KH. sz. határozattal meg is történik, az ügy mégsem zárul le. A „harmadik felvonásra” 2000 novemberében kerül sor, amikor képviselő indítványra a *Dellő utca* és *Sántha György utca* között kellett döntenie a testületnek. Bár elismerték a költő érdemeit, a Közgyűlés meghagyta a történelmi és védett *Dellő utca* elnevezést, a benne lakók jelentős többségének kívánságára támaszkodva.¹²⁴

¹²⁰ BKMÖL XXXII. 10. Kecskemét, 1993. február 22.

¹²¹ Uo., 1993. március 8.

¹²² Uo., 56.680–16/1993. sz. előterjesztés az 1993. ápr. 26-i ülésre.

¹²³ BKMÖL XXXII. 10. Kecskemét, 149/1993. KH. sz. hat.

¹²⁴ Katona József Megyei Könyvtár. Bács-Kiskun Megye települései önkormányzatainak testületi iratai. Kecskemét Megyei Jogú Város. Közgyűlési jegyzőkönyvek. (A továbbiakban: KJMK Kecskemét, Kgy. jk.) 2000. november 29.

1993-ban a *Hegedűs köz*i házhelyosztás következtében kialakított hat utca is elnevezésre vár. Ehhez ad hoc bizottság alakul, amelynek tagjai (a Jogi és Ügyrendi, valamint a Kulturális és Sportbizottság) kikérik a lakosság és mindazok véleményét, akiknek cégbejegyzésére az elnevezés kihatással van. Előkerül a közgyűlés által jóváhagyott, de eddig még nem alkalmazott utcanévjegyzék is, ebből választják a következő neveket: *Csíksomlyó u.*, *Gyergyói u.*, *Korondi u.*, *Tordai u.*, *Torockói u.*, *Udvarhelyi u.* A terület képviselője a hét vezér nevének megörökítését ajánlotta (*Álmos, Előd, Ond, Kond, Tass, Huba*), de mivel csak hat utca elnevezésére van szükség, a hetedik vezér tartalékba kerülne.¹²⁵ A közgyűlés az erdélyi településneveket hagyta jóvá.¹²⁶

Ugyancsak lakossági kérelemre kapta nevét az újonnan kialakított *Görbe utca*. (A lakók az alábbi variációkat adták meg: *Karolina, Kamilla, Krisztina, Anna, Slég, Görbe*, ebből választotta ki a Közgyűlés Jogi és Ügyrendi Bizottsága az utóbbit.)¹²⁷

3.2. Utcanévháborúk

A II. ütemben – 1993-ban – városszerkezeti szempontok alapján döntöttek a városatyák a közterületi nevek megváltoztatásáról.¹²⁸ A városrészek elnevezésének felülvizsgálata során a történelmi városrészek visszakapták nevüket. Az egyes utcák átnevezésekor is a hagyományörzésre törekedtek. A névtelen közterületek elnevezésekor – ha nem is a régi helyükön és esetleg más utótaggal – sikerült a történelmi nevek közül feleleveníteni néhányat: *Magtár u.*, *Nyereg u.* *Sutus sor*, *Kacsa köz*, *Kakas közt*, *Liba köz*. A helyhez kötődő személyiségek (pl. *Latabár Kálmán, Hankovszky Zsigmond, Bóbis Gyula*), állatok, növények (pl. *Kacsa, Kakas, Liba, Kecské, Káposzta*), foglalkozások, tevékenységekhez kötődő eszközök nevéből (*Csikós, Nyereg, Sutus, Magtár*) választott előtagok jól belesimulnak névkörnyezetükbe.

Az átnevezéseket legtöbbször az ésszerűsítés szándéka irányítja, például a közterület jellegének megfelelő utótagcsere (utcából tér és fordítva) esetében. A változtatosságra is figyeltek: *liget, sor, út* színesíti az *utcák* megszokott sorát. A megtörő útszakaszokat átnevezik, viszont a folytatások különböző nevét megszüntetik: így lesz az *Alpár u.* egy részéből *Gázló u.*, az *Áfonya utcából Szüret u.* Az egyértelmű azonosíthatóság gyakorlati elve alapján iktatják ki a hasonló előtagok egyikét: a *Vásári utcát* (van *Vásár u.* is), *Bodza utcát* (van *Bodza u.* is). Itt is igyekeznek felújítani régi elnevezéseket: *Hegy, Kanyar, Lapos, Nyereg, Folyóka, Mezei u., Piaristák tere, Boldogasszony tér*. Figyelnek a névkörnyezetre: a Baromfifeldolgozó Vállalat-közel *Kacsa, Kakas, Liba* közők is ezt igazolják.

A nagyarányú módosítások alapján várható volt a lakosság felháborodása, hiszen ezeket érintett kellemetlenül a változtatások költségvonzata, illetve a hivatali ügyintézés okozta kényelmetlenség. A volt Áfonya utcai lakók a polgári engedetlenséget is vállalták volna, amikor kijelentették: nem lesznek hajlandók az új címre

¹²⁵ BKMÖL XXXII. 10. Kecskemét, 56.680–12/1993. sz. előterjesztés.

¹²⁶ Uo., 149/1993. KH. sz.. L. a 121. jegyzetponton.

¹²⁷ Uo., 2178–59/1992. sz. előterjesztés, 1992. nov. 23-ai közgyűlésre, az 569/1992. KH. sz. hat.-hoz.

¹²⁸ Uo., 81.711/1993. sz. előterjesztés, 1993. júl. 19-i Közgyűlésre.

(Szüret u.) átjelentkezni.¹²⁹ A hangulat forrósodását a közelgő országgyűlési és helyi önkormányzati választások is elősegítették. Ismét akadtak olyan képviselők, akik a politikai manipuláció eszközt látták az utcanév-változtatásokban. A katolikus egyház részéről is érkezett kérés: A *Hock János utca* nevét szerették volna *Székesegyház utcára* változtatni. A Béke Téri Általános Iskola nevelői az intézmény nevére hivatkozva kérték a jelenlegi közterületi név (Boldogasszony tér) megváltoztatását, „mivel az iskola ezen a néven ért el eredményeket, zászlójuk, jelvényük, valamennyi jelképük, hagyományaik is ehhez a névhez kapcsolódnak, s ez utóbbit szeretnék óvni a Béke Téri Általános Iskola elnevezés megtartásával. Az egykori *Alpár utca*(szakasz) lakói sem értették a (*Gázló utcára*) változtatás okát, hiszen „a korábban alkalmazott elnevezés sem hordozott olyan ideológiai tartalmat, amely indokolná az elnevezés megváltoztatását. A régi elnevezést megszokták és megkedvelték, ugyanakkor mentesülni szeretnének az utcanév-változtatás következtében rájuk háruló kiadásoktól és »utánajárástól.«”¹³⁰

A közgyűlés a 14/1994. (I. 17.) sz. határozatban így foglalt állást: a *Boldogasszony tér* és *Gázló utca* neve változatlan marad, viszont az *Afonya utcai*ak kérését méltányolják, és az utca visszakapja előző nevét. A Hoch János utca elnevezést megszüntetik a Római Katolikus Plébánia Hivatalának épületét a Széchenyi térre számozásával.¹³¹

3.3. Az ezredforduló változásai: Törekvés a politikamentes utcanévasra. Az utolsó tíz év „termése”¹³²

Az 1995 és 2004 közötti elnevezések zöme új közterület neveként született, átnevezés ritkán fordul elő. 1995-ben továbbépült a körútrendszer: a csonka körút egy szakasza a jeles orvostól, *Csabay Gézáról* kapta nevét, aki sokat tett Kecskemét közegészségügyéért. A történelmi városrész egyik fontos útszakasza szintén a város szülőltének, *Gáspár Andrásnak*, az 1848-as honvédtábornoknak állít emléket. A *Görögtemplom u.* visszakapta eredeti nevét. Eddig *Hornyik Jánosét* viselte (amit egy belvárosi körútszakasz őriz továbbra is.). *Teleki László* is visszakapta utcáját *Jékely Zoltántól*, aki még *Sztahanovtól* „örökölte”. A *Végh Mihály utcából* a *Kecskeméti Végh Mihály tér* teljesedett ki.

Úgy tűnik, a *Liba köz* elnevezés nem vált be (talán épp olyan póriásnak találták lakói, mint egykor a *Tyükláb utca* nevét az ottaniak), helyére a kellemesebb hangzású *Gyöngyös köz* lépett. A *Vízmű utca* környezetére emlékeztet az egy bokorban születő *Hínár u.*, *Moha u.*, *Sás u.* A közeli *Széktó u.* is csak átmenetileg volt *Lapos u.*, most újra egykori nevét viselheti. Bethlennváros a régi-új *Nefelejcs utcával* gyarapodott, Kadafalván az alábbi hangulatos elnevezések születtek: *Beretvás köz*, *Darázs u.*, *Mogyoró u.*, *Mókus u.*, *Nárcisz u.*, *Sirály u.*

¹²⁹ Uo., 1994. jan. 17.

¹³⁰ BKMÖL XXXII. 10. Kecskemét, 56.860–43/1993. sz. előterjesztés, 1993. április 26-ai Közgyűlésre.

¹³¹ Uo. 14/1994. (I. 17.) KH. sz.

¹³² Forrásként a Kecskeméti Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatal Okmányirodájának Népegyenlívántartó Csoportja által gondozott „Közterületnevek nyilvántartása” adatbázis szolgált. A munkatársak szíves segítségét ezúttal köszönöm meg.

1996-ban mindössze egy új nevet adtak: *Őszirózsa u.* Ugyanebben az évben viszont védetté nyilvánították 80 utca és 21 városrész nevét.

Szent László-városban, Kőrösihegy térségében a már meglévő *Végyvár* és *Őrtony utca* 1997 tavaszán szép névbokorra terebélyesedett: a *Brigadéros u.*, *Obsitos u.*, *Strázsa u.*, *Vértés utca* nevekkkel (2000-ben a *Zsoldos utca* tovább építi a névcsoportot). A *III. Béla körúttá* átnevezett *Vízmű utcát* 1997 decemberében lakossági tiltakozásra visszaneveztek előző nevére. A borbápusztai *Kiserdő utca* is ebben az évben született.

1998 mindössze egyetlen, az (*Alsószéktó I.-et* felváltó) *Dunaföldvári út* elnevezéssel dicsekedhet.

1999 négy közterületi elnevezése azért figyelemreméltó, mert a *Csukáséri utca* neve egy régi víznevet örökít át, a *Székelyfonó utca* a Kodályvárost ért sérelmet orvosolja, a *Tusnád u.* névbokrot épít tovább, a *Domb lakópark* elnevezés pedig egy új utótagot honosít meg Kecskeméten.

2000-ben Szent István-városi új utcáknak kellett nevet adni. Természetesnek tartjuk, hogy államalapító királyunk tevékenységével kapcsolatosak elnevezések születtek: *Jogar u.*, *Palást u.*, *Kolostor u.*, *Péter u.*, *Püspök u.*, *Sarolta u.*, *Vármegye u.*, pedig a 2000. október 18-i közgyűlés elé két javaslatban került minden utcanév: egy pogány és egy keresztény eredetű közül kellett választaniuk. Talán éppen emiatt került mintegy „kakuktktojásként” a javaslatok közé a II. Endre nevéhez kapcsolódó *Aranybulla u.* neve is, a *Vajk* párjaként – emlékszik vissza az egyik képviselő.¹³³ Az *Aranybulla u.*, *Legenda u.*, *Ispán u.*, *Törvénykönyv u.* beiktatására a következő évben kerül sor.

A 2000. évben a Szent László-város is gazdagabb lesz egy *Palota* és *Tóth Árpád utcával*, Bethlenváros a *Széna*, Katonatelep a *Rozmaring utcát* könyvelheti el magának.

A Homokbánya kiépülését jelzik a 2001-es új közterületi nevekből az alábbiak: *Agyag u.*, *Homokkő u.*, *Homokszem u.*, *Kvarc u.*, *Téglás u.*, *Vályogvető*, *Rosta u.* Szent István-város a *Paletta utcával* lett színesebb, a Szent László-város pedig a *Holdfény utcával* hangulatosabb.

A természetközelség ihlethette a máriavárosi új utcák nevét: *Bambusz u.*, *Berek u.*, *Rezgő u.* *Irisz u.* A terület jellegére utal az *Ipar u.*, a *Likörgyári út* pedig az irányjelölők számát növeli. Az *Irányi István* és a *Pásthy Károly utcanévv*vel emléket kívántak állítani két jeles művésztanárnak. Hetényegyháza új utcái az *Almafa*, *Gyöngy*, *Rózsabokor* nevet kapták. A katonatelepiek most a *Hortenziáról* nevezték el új utcájukat, egy évvel később a *Vadszőlőről*. A *Berkenye* Kadafalván bizonyult népszerűnek, a Szent László-városiak a *Tiszafára* szavaztak.

2003-ban a széchenyivárosi irodalmi utcabokor terebélyesedett négy új ággal: *Pilinszky János u.*, *Illyés Gyula u.*, *Nagy László u.*, *Örkény István u.*

Az egyéb belterületeken a megszokott „természetközeli” elnevezések sora folytatódott:

Bogár u. (Kadafalva), *Orchidea u.* (Katonatelep), *Frézia u.* (Kisfái), *Szamóca u.*, (Méntelek). A Szent László-városi *Pipacsmező u.* is ebbe a motivált csoportba tartozik.

¹³³ KJMK Kecskemét, Kgy. jk. 2000. október 18.

A legfiatalabb közterületi nevek megszületését a Kecskeméti Lapok adta hírül 2004. január 29-i számában: Széchenyivárosban *Aranyforint* és *Ezüsdénár utca*, a Budai hegy új jövevényei: a *Borszéki u.* és a *Kishegedűs köz*, Kadafalvái: a *Vadkörte u.* Az Ipari Park területén a *Raktár*, *Fuvar* és *Kereskedő utca* névtáblái kerülnek fel a közeljövőben.

A legfiatalabbak 2004. március 3-án születtek, egy kivétellel Katonatelepen: *Borbolya*, *Fagyal*, *Som*, *Szőlőszem u.*; a kivétel pedig a műkerti *Mester u.*

Mellékletek

1. sz. melléklet

Utcáink és tereink

Utcáink és tereink részben új elnevezést kaptak, s azoknak, melyek eddig névvel nem bírtak, lesz nevük. Tudjuk, hogy a jó név már magában véve is ajánló, s a mi járdátlan, csatornátlan, sáros-poros, girbe-gurba utcáinknak erre bizony szüksége van.

Lesz tehát minden utcának és térnek neve, még pedig „jó”. A főiac „Deák tér” s a városháza előtti térség „Kossuth tér” nevet kap. A búzapiac „Eötvös tér” s az ezredeslak melletti terület „Tatay tér” lesz.

„Szécsenyi” terünk már régebb idő óta van; a Kistemplom-tér egy jótékony templom-alapítóról „Collner-tér”-nek s a nagy-kőrösi és szolnoki utcák külső vége közt levő tér „Katona-sor”-nak fog nevezettni.

A „Nagy-kávéház utca” az új keresztelőn „Petőfi utca” nevet kapott, mert a költő ezen utcában lakott; a Beretvás szállodától a piaristák templomáig vezető „Iskola-utca” a kegyelettel emlegetett egykori földes úr nevére „Kohári utca”, s a főiskola tértől a Grosinger és Piroska házak felé vezető „Hemző utca” „Vörösmarty utca” névvel fog feldiszittetni.

Mi több, a városi közgyűlés megemlékezett a néhai uri ember sokszori bosszankodásáról, (amiért a „Régi temető utcát” „Kalap utcának” nevezték,) a „Kalap utca” nevet eltörölte, s lett helyette „Ó-temető utca. A „Bárány utcából” „Katona József utca” lett, mint amelyben a költő született.

Ezeken kívül számos tér, sor és utca lesz szépen hangzó nevekkal, de egyébiránt azon elv követtetett, hogy a régi nevek amennyire lehet, megmaradjanak, kétségkívül azért, hogy nagy zavar ne álljon elő.

És mindez szépen hangzó nevek ki lesznek öntve horgony táblákra, vörös alapon fekete betűvel, s az utcák két végén és a tereken levő házakra kiszegeztetnek.

Ezeken kívül minden ház új számozást nyer, még pedig tizedenkint újra kezdődő számmal. E táblák szintén horganyból készülnek és vörös alapon fekete betűvel és számmal lesznek ellátva, így;

**II. tized,
Korona utca,
112. sz.**

Ezen táblák vállalkozás útján fognak kiállítatni s 50 – 60 krba kerülnek darabonként, mely a háztulajdonosok által megtérítendő lesz.

Az utcák és terek neveiről szóló táblákat a város saját költségén készített 1 frt. – 1 frt. 20 krjával.

A szépen hangzó nevek aztán felíratnak a város térképére is és sokszorosíttatnak iskolai használatra. Ez volt, ami ezt az ügyet leginkább sürgette.

Jövőre pedig már most egészen biztonsággal címezhetjük leveleinket, az idegen is tájékozhatja magát; a csín és rend is így kívánta ezt.

És ez mind igen szépen van így.

Hanem hát, minek tagadnánk, hogy Ázsiából jöttünk, hogy egy kis ázsiai állapot nélkül itt sem lehetünk el. Mint a vadak, a homlokunkat kifestjük, hanem a lábunk mez nélkül van. Szépítünk ott, hol annélkül is megjárja, hanem a rútat elta-karni – nincs érzékünk.

Midőn azon elv kimondatott, hogy amennyire lehet, a régi utca-nevek megmaradjanak, mint fentebb is említettük, azért, hogy nagy zavar ne álljon elő, gondolhatta-e valaki, hogy oly mereven vitetik keresztül, mely szerint még oly utcanevek is megmaradjanak, melyek az ízlést mélyen sértik.

Ha valaki meglát a póstán egy ilyen levelet: „N. N. úrnak, Kecskeméten, a „Csirke utcában”, a „Tehén”, „Tyúk”, „Bika utcában”, kétségkívül Ázsiában keresné Kecskemétet, ha nem tudná, hogy a magyarok Európába költöztek, s valami kis községnek gondolná, ha olyan „hírös város” nem volna.

E nevek megjárták eddig, mert a nem igen válogatós népköltészet teremtette, avagy a régibb korból való maradványok, de hogy ezeket h a t ó s á g sanctionálja, s hogy erről még vörös alapon fekete betűkkel egy frt. 20 kros bizonyítványokat öntessen és függesztessen ki, a vaskalap kétségtelen bizonyítéka.

Volt alkalmunk látni Budapest szabályozási tervének térképét s mondhatjuk: hogy bizonyosan nem lett volna nehéz munka 10 – 20 kiküszöbölendő utca névre nézve azon szellemes munkában példát keresni, ha már a magunk emberségéből ki nem tellett. Ugyanazon tervezetben láttuk, hogy a még nem létező városrészek utcáinak is van már neve, míg nálunk a nemsokára kinyitandó új utcáknak sem adatott név. Így tehát ezen intézkedés is marad fél és félszeg, mint minden egyéb, amit csak felmutathatunk.

Olyan nehéz az a vaskalap, hogy nem bírjuk leemelni a fejünkről, s nincs egy lépésünk a modern felé, hogy a lábunkhoz tapadó sarat oda is el ne vigyük.

(Kecskemét 1879. július 27.)

A milleniumra

Az egyes városok, sőt kisközségek is tervezgetnek, gondolkoznak, hogy a közelgő ezredéves ünnepet hogyan, miképen ünnepeljék meg saját otthonukban, mi módon örökötsék meg e ritka s kivételes ünnepet legméltóbban.

A helyi sajtóban nálunk is több életrevaló eszme pendített már meg a melyek természetesen még megbeszélés tárgyát képezendik. Egyet azonban, tudtommal, legalább mostanában senki sem említett, a melyre tehát ezennel bátorkodom felhívni az illetékes körök becses figyelmét.

Nem valami nagy szabású, sőt kicsinyesnek látszó dolog, de éppen ezért könnyen is kivihető, egy kis áldozattal könnyen megvalósítható. Értem a „tizedeinket” és az utcáink elnevezését.

Még az iskolás gyermekek előtt is abszurdumnak tűnik fel, hogy Kecskemét város *tizenegy* részre van felosztva és mégis egy-egy részt *tizednek* nevezünk. Mi már tanítók jó részt *kerületeknek* tanítjuk, illetőleg neveztetjük a város egyes részeit; de véleményem szerint csak akkor fog ez a képtelen s merőben helytelen elnevezés

megszűnni, ha a városi tanács hivatalosan fogja a „tizedet” a földszínéről, illetve a házak faláról eltörölni, új táblácskával helyettesítvén a régieket: „I. kerület, II. kerület” stb. felírással.

Ez az egyik.

A másik pedig, a mi ezzel egyidejűleg eszközlendő, az utcáink elnevezése. Nem lehet tagadni, hogy az illetők, akik az utcák neveit ezelőtt 14-15 évvel megalapították, nagy jártassággal bírtak a természetrajzban, s különös előszeretettel viseltettek a szárnyasok, a madarak iránt. Így van aztán: Gólya, Galamb, Pacsirta, Varju, Kakas, Páva, Tyuk-láb stb. utcánk. De nem feledkeztek meg a szarvasról, őzről, borzról stb., sőt még a gyíkról sem, mint aféle jeles állatról. Sőt nyilván, hogy a tisztaságra is figyelmeztessenek, még „Szappan”-utcát is kereszteltek. No hát tisztelet becsület mindezeknek a „csodabogaraknak”, de bizony igaz, hogy ezek s más mosolygásra készítő nevek helyett *akkor is lehetett volna* jobb hangzású, kedvesebb neveket találni.

Ott vannak jeleseink, történelmi nevezetességű férfijaink. Milyen jól hangzanék pl. ez : „Hunyadi Mátyás”-utca, Hunyadi János-utca, vagy ezek: Nagy Lajos-utca, Kinizsi-utca, Szent István-utca, Rákóczy, Bocskay, Damjanich, Tompa M., Arany J., Kazinczy stb., stb. utca. Ezek által, hitem szerint – még a köznépből is – kedves hazánk történelme iránti érdeklődést s jeleseink iránti kegyeletet is ápolnánk, megkérdezzvén egyik polgár a másiktól, vagy a fiú az apjától, hogy kicsoda volt, miért volt ez meg ez nevezetes ember?

Ha nem tudná? okvetlen utána nézne, hogy e miatt ne kelljen neki pirulnia.

Avagy ezek, az ilyen nevek nem lennének-e jó hangzásúak? Alkotmány- utca, Szabadság-utca, Király-utca, Honvéd, Vitéz, Egyetértés, Rabszolga, Törvény, Becsület-utca stb. stb.

Igaz, egy kicsit némelyek szokatlan hangzásúak lennének, de majd megszoknánk őket. Ezek úgyszólván örökös buzdító, intő táblácskák lennének, mindig figyelmeztetnének bennünket valamire.

A kőrösi, budai, izsáki, szolnoki és a többi ezekhez hasonló neveket meghagynók, de semmi esetre sem úgy, mint most vannak, hogy: Budai nagy, Budai kis, vagy Vásári nagy, Vásári kis stb. utca, mert ez hamis, helytelen elnevezés. Nem a „budai” lévén, pl. jelző, hanem „nagy” vagy a „kis”: Budai-utca az mind a kettő, csakhogy az egyik: Nagy-Budai-utca, a másik pedig Kis-Budai-utca. Most pedig ezen a régi bajon úgy lehetne nézetem szerint segíteni, hogy a „nagy” utcák „út” nevet kapnának, a „kis” utcák pedig megmaradnának utcának. Pl. lenne: *Nagy-Budai-út*, és lenne *Budai utca*. És így tovább. Szépen és helyesen meg lennének különböztetve s vége lenne az ezen elnevezések felett még mindig kísértő polémiának is.

Ezeket a dolgokat s neveket én csak tájékozásul s futólagosan jegyeztem fel. Majd egy erre a célra kiküldött „utcaelnevező bizottságnak” lenne feladata, a megfelelő helyes neveket összegyűjteni, a régiekből is a jókat meghagyni s az egészet végleg megállapítani.

Erre még különben rá érünk, az egész nem nagy munka. Csak az az egy óhajtam, hogy ez az ügy is a milleniumra rendezve legyen.

Mert az se fér a fejembe, hogy miért híják pl. a mi utcánkat „Fehérnek”, holott az sokkal inkább sárga, vagy fekete.

Semmi esetre sem *fehérebb* a többinél, noha elég tiszták a lakói.

Tormássy Sándor

(Pestmegyei Hírlap 1893. VI. évf. 100. sz. november 9.)

Széchenyi-város

A hivatalos lapban közölt előadói tervezet szerint a Széchenyi-városnak van legnagyobb kiterjedése. Magába foglalná a II. tizednek Széchenyi- és Nyíl utcák közé eső részét, a III. tizedet pedig úgyszólván teljesen, a Budai és Jókai utcák közé eső házsorok kivételével, amelyek már a Kohári-városhoz csatoltatnának. Ezek szerint a Széchenyi-város határa: A Vásári nagy utca (Nagy utca), a Kossuth-, Deák és a Piactér, a Kohári, Jókai-utca, Budai-út, Mária sor, Nyíl utca, valamint a város belterületi (kitölt) határvonalának a Vágó-köz és a Budai-út közé eső része.

Most, hogy az előadói tervezet nyomán tanulmányozzuk a behozandó új utcaneveket, vesszük csak észre, hogy az a terület, amely az új beosztás szerint a 3. kerületet van hivatva alkotni: tulajdonképp legszerencsésebb volt az utcanevek dolgában. Alig lehet egy-két kivetni valót találni a régiek közül s épp ezért sok új név is mondható fölöslegesnek. Hasonlítsuk össze pl. a következő régi és új elnevezéseket: Szél-utca=*Obernyik utca*, Rózsa-utca=*Király utca*, Korona utca=*Hoffmann János-utca*, Lejtő-utca=*Polgár Mihály-utca*. Ugyebár, hogy a régiek még akármelyik nagyvárosban is megállnák a helyüket, az újak pedig semmivel se jobbak. De meg a hol csakugyan meg is kellene változtatni az eddigi neveket, ott sem helyes mindennütt a tervbe vett elnevezés. – Így rossz volt a Dellő-köz, Hegy-, Tyukláb-, Páva-, Sétatér-, Könyök-, Nyúl-utca féle elnevezés. De hát jobb e a tervezett névcsere? Sényi, Homoki Pál, Bulcsu Károly, Székudvari János-, Lázi Péter utca-név? Valaminthogy a nem éppen helytelen Templom és Mária utcák helyett tán megfelelőbb, ha azokat *Csányi-* és *Dugonics-*utcáknak kereszteljük el? Ugyan ki tud már Kecskeméten Bulcsu Káros, Homoki Pál, Székudvari János, Lázi Péter tanárokról, meg Sényi János úrról, avagy mikor fogja megtanulni a nép az Obernyik nevet, aki a drámája révén (Brankovics György) jutott az előai tervezetbe? A Tyukláb utcát különben sem tanácsos Homoki Pál utcának elnevezni, mert örökös zavar támadna a Homoki és Homoki Pál-utcák nevei közt (vidéki ember a leveleire ugyanis csak Homoki-utcát írta), a mellett pedig a Tyukláb-utca épp beletorkollik a Homoki-utca s így a rokonhangzásokon indulva, sokan egynek hinnék a kettőt. (Kecskeméten ilyenmit is föl lehet tételeznünk, a meglevő példákra hivatkozva.) Ellenben igen helyes dolog a Könyök utcát *Tompa-* (de fölösleges Tompa Mihályt mondani) illetve a Budai-nagy utcának a Pócsy-féle háztól a piactérig vivő részét *Arany János* utcának elnevezni, úgyszintén okos ötlet az Árvaház két oldalán elhúzódó új utcákat Irinyi- és László Károly-utcáknak keresztelni (utóbbit a város néhai főmérnökéről), nemkülönben az is jó lenne, ha a Mária-sor helyett Széchenyi körutat mondanánk. Végül pedig ugyancsak helyén való, hogy a *Séta sor* féle teljesen indokolatlan elnevezést megszüntessék. Nevetséges volt eddig is, hogy a Gyenes-tért határoló házsornak

egészen más neve adtak. – A Széchenyi-városnak két tágas tere lesz: a Gyenes tér és a budai kapuban alakítandó Mátyás tér; a Széchenyi térből, (melynek eddig is csak a neve volt tér), Széchenyi-utca lesz.

(Kecskeméti Lapok 1905. április 29.)

Tisztelt Koalíciós Várostatyák!

Önök ugyanazon a nyomon járnak, mint kommunista elődeik, akik – amikor nevet adtak városunk utcáinak – ideológiájuk „szellemi, tudati” szempontjait akarták megörökíteni az utókor számára. Ezért igaza volt Rác Andrásnak, amikor azt mondta – felfedezve az önök által javasolt Lakiteleki út és a lenini út közötti analógiát –, hogy a „lakiteleki út egyre járhatatlanabb”. Nem arról van szó ugyanis, hogy mi azt akarnánk, hogy a régi eszme bajnokairól elnevezett utcanevek maradjanak változatlanok! Mi azt állítjuk, hogy most százszor fontosabb a városnak a 92-es költségvetés megvitatása és elfogadása, mint az utcanevek megváltoztatgatása. Ezt minden józanul gondolkodó ember belátja. Talán csak Önök nem. Mi örülünk annak, hogy végre valamit alaposan körültekintve, szakemberek bevonásával, azok véleményét meghallgatva javasolnak.

Így is kell, ha nem lőnének ismét túl a célon. Önök száznál is több utcanev megváltoztatását javasolják. Ami nem azért probléma, mert nekünk nehezünkre esne elfogadni (akár többet is), de gondoljanak bele Uraim, ez akár több tízmillióba is kerülhet! Önök persze hallgatnak arról, hogy ezt nekünk, kecskemétieknek kellene megfizetnünk. Ezt is nekünk! Mi fizetünk, Önöké a dicsőség. Így gondolják?

Persze megértjük a türelmetlenségüket, hisz már évek óta készülnek megváltoztatni az utcák nevét. De miért éppen most kívánnak ebben a kérdésben dönteni, amikor a város számára létfontosságú költségvetést kellene megalkotni?

Vegyék figyelembe, hogy e nélkül a város intézményeinek működése kerülhet veszélybe! Attól még nem szenved csorbát a rendszerváltás, hogy még pár napig Lenin téren keresztül vezet az út a Batthyány utcáig. Viszont ha a szociális intézmények vagy az oktatási intézmények válnak működésképtelenné, akkor bizony egyre többen mondják azt, amit sajnos már így is elegendően mondanak: „Kádár alatt jobban éltünk.” Ez vezethet a demokrácia térvészéséhez!

Tisztelt MDF-es, KDNP-s és FKgP-s Urak és Hölgyek, így tartanak Önök baktot a kommunistáknak?

Mi előbbrevalónak tartjuk, hogy néhány iskolás gyermeknek vagy gondoskodásra szoruló idős embernek segítsünk, semmint, hogy pártunk alapításának helyéről utcát nevezzünk el.

Álláspontunkat alátámasztandó ajánljuk figyelmükbe Madách Imre néhány sorát:

*„Még hát te is előre! jelszavad,
Már uti terved kész, csak egy baja,
Beszédedben már forr a gőzkazán,
Egyet nem tudsz még: merre és hova!”*

Fidesz kecskeméti csoportja

„Ucca neki!” – avagy a koalíció zsákutcái

Az MDF, a KDNP és az FKgP kecskeméti önkormányzati képviselői közös nyilatkozatot tettek közzé kecskeméti utcanévvitáról. Hogy igyekezetüket nem koronázta teljes siker, abban valószínűleg egyre sötétebb pártszemüvegük gátolta meg őket, amely időnként már nemcsak az éleslátásban, hanem a pusztá látásban is akadályozza a koalíciós képviselőket.

Mi a valós helyzet?

– Az ellenzéki pártok képviselői előterjesztésben rejlő elmélyült munkáról elismeréssel szóltak.

– A tényleg „városidegen” nevek fölcserélését az SZDSZ támogatta volna.

De

– Nem egyszerre, nem 140 utcanév esetében.

– Nem kampányszerűen, nem herdálva a keserves milliókat a városlakók pénzéből, nem a költségvetés elfogadása előtt!

– Gondolkodóba ejtette képviselőinket, hogy a lecserélendő kommunista névtáblák közé miként gabalyították pl. Koppányt, aki – úgy tanultuk a „diktatúra iskoláiban” – nem volt tipikus kommunista.

– Furcsa volt a Puskin nevére tett cserejavaslat is. (Ugye ő sem proletár költő?!)

– Arra a kérdésre, hogy miért Lakiteleki út, amelyik be sem megy Lakitelekre, nem kaptak választ a képviselők.

– Senki nem tudja, mi baj lehet a Fecske utca nevével, milyen ideológiai megfontolásból kellene „átjavítani”, hiszen egy fecske nem csinál kommunizmust.

Változatlanul és határozottan úgy érezzük, hogy elhamarkodott, túlhajszolt, nem létfontosságú javaslat volt ez, amely tudományos alaposságú előmunkálatokban érlelődött, de most oda került, ahol a helye van: az igazán égető mindannyiunkat, tehát a város egészét érintő, napi gondjaink után.

– Természetesnek tartjuk, hogy a polgármester is az ésszerűség követelményei szerint – mint egyéni képviselő – a változtatáshullám kampányhadjárata ellen szavazott.

– Örömmel fejezzük ki azért, mert Kecskemét m. j. város önkormányzati testületének józanabbik része (SZDSZ-, Fidesz-, MSZP-képviselők) megakadályozták e roppant költséges és nem oly múlhatatlanul szükséges futószalagszerű tarolást, amely csak 1992-ben 3 millió forintba kerülne a városnak, újabb 3 millióba pedig azoknak a városlakóknak, akik kénytelenek lennének időt és pénzt áldozni a tábla-csere oltárán.

– Képviselőink valóban nem arra kaptak megbízást választóiktól, hogy „csak meneteljenek tovább a lenini úton...”. Megbízásuk arra szól, hogy ne meneteljenek, hanem gondolkodjanak, majd bölcsen, a város és lakói érdekében döntsenek.

Nekik ezúttal is sikerült.

**SZDSZ Kecskeméti Szervezetének
Ügyvivő Testülete**

(Petőfi Népe 1992. febr. 24. Vélemények szabadon.)

2. sz. melléklet

Kecskemét védett utcanevei 1967-ben

1.	Árok u.	25.	Katona József u.
2.	Bánk bán u.	26.	Kelemen László u.
3.	Barackos u.	27.	Klapka u.
4.	Berényi Pál u.	28.	Kodály Zoltán tér
5.	Berkes Ferenc u.	29.	Kossuth Lajos tér
6.	Böszörményi Mihály u.	30.	László Károly u.
7.	Buday Dezső u.	31.	Lechner Ödön u.
8.	Cédulaház u.	32.	Lestár tér
9.	Cimbalmos u.	33.	Mathiasz János u.
10.	Csányi János u.	34.	Mátyási József u.
11.	Csókás József u.	35.	Móra Ferenc u.
12.	Déllő köz	36.	Ótemető u.
13.	Fazekas köz	37.	Petőfi Sándor u.
14.	Fényes Adolf u.	38.	Petur bán u.
15.	Gáspár András u.	39.	Révész Imre u.
16.	Hajagos Illyés u.	40.	Sörház u.
17.	Hornyik János u.	41.	Szalvay Mihály crt.
18.	Horváth Döme u.	42.	Szélmalom u.
19.	Iványi Grünwald u.	43.	Talfája köz
20.	Jókai Mór u.	44.	Táncsics Mihály u.
21.	Kacsóh Pongrác u.	45.	Tóth László utca
22.	Kada Elek u.	46.	Vacsi köz
23.	Kaszap Táltos u.	47.	Vak Bottyán u.
24.	Katona József tér		

Kecskemét védett utcanevei 2004-ben

1.	Akácfa u.	11.	Bem u.
2.	Arany János u.	12.	Bercsényi u.
3.	Árok u.	13.	Bezerédy u.
4.	Attila u.	14.	Bika köz
5.	Bagi László u.	15.	Bocskai u.
6.	Balay u.	16.	Boldog u.
7.	Bálvány u.	17.	Boldogasszony tér
8.	Bánk bán u.	18.	Bónis u.
9.	Báthory u.	19.	Borz u.
10.	Batthyány u.	20.	Botond u.

21.	Böszörményi u.	61.	Hajnal u.
22.	Budai u.	62.	Halasi út
23.	Burga u.	63.	Hegedús köz
24.	Buzás Mihály u.	64.	Hétvezér u.
25.	Cédulaház u.	65.	Hoffmann János u.
26.	Cimbalmos u.	66.	Hold u.
27.	Czollner tér	67.	Holló u.
28.	Csaba u.	68.	Horog u.
29.	Csáktornyai u.	69.	Horváth Cirill tér
30.	Csáky u.	70.	Hosszú u.
31.	Cserép u.	71.	Ilona u.
32.	Csóka u.	72.	Izsáki u.
33.	Csokonai u.	73.	Jász u.
34.	Csongrádi út	74.	Jókai u.
35.	Damjanich u.	75.	Jósika u.
36.	Dankó u.	76.	Juhász u.
37.	Daróczi köz	77.	Kalap u.
38.	Dellő u.	78.	Kalocsa János u.
39.	Dobó István krt.	79.	Kálvin tér
40.	Dömötör u.	80.	Kápolna u.
41.	Egressy u.	81.	Károlyi u.
42.	Eötvös u.	82.	Kasza u.
43.	Epreskert u.	83.	Kaszap u.
44.	Erdősi Imre u.	84.	Katona József tér
45.	Erkel u.	85.	Katona József u.
46.	Erzsébet u.	86.	Kazinczy u.
47.	Fazekas köz	87.	Kenderessy u.
48.	Fehér u.	88.	Kerekes u.
49.	Ferenczy u.	89.	Kereszt u.
50.	Festő u.	90.	Kis u.
51.	Fogaras u.	91.	Kisfaludy u.
52.	Fráter u.	92.	Kiskert u.
53.	Fürdő u.	93.	Kiskőrösi út
54.	Füzes u.	94.	Kistemplom u.
55.	Fűzfa u.	95.	Klapka u.
56.	Galamb u.	96.	Korhánközi út
57.	Görögtemplom u.	97.	Kórház u.
58.	Gyenes Mihály tér	98.	Kőhíd u.
59.	Hajagos u.	99.	Kölcsey u.
60.	Hajdú u.	100.	Közép u.

101.	Kupa u.	141.	Sárkány u.
102.	Kuruc tér	142.	Sétatér u.
103.	Kurucz krt.	143.	Simonyi u.
104.	László Károly u.	144.	Sörház u.
105.	Lechner Ödön u.	145.	Sulyok u.
106.	Lehel u.	146.	Szabad u.
107.	Lestár tér	147.	Szabadság tér
108.	Liliom u.	148.	Szárny u.
109.	Losonczy u.	149.	Szarvas u.
110.	Magyar u.	150.	Széchenyi tér
111.	Malom köz	151.	Széchy Mária u.
112.	Margit u.	152.	Szegedi út
113.	Mária u.	153.	Szélmalom u.
114.	Martinovics u.	154.	Szent Gellért u.
115.	Matkói út	155.	Szent Miklós u.
116.	Mátyási u.	156.	Sziget u.
117.	Mezei u.	157.	Szilády Károly u.
118.	Mihó u.	158.	Szívós u.
119.	Mikes u.	159.	Szolnoki út
120.	Mindszenti krt.	160.	Tabán u.
121.	Monostori út	161.	Talfája köz
122.	Munkácsi u.	162.	Tatár sor
123.	Nagykőrösi u.	163.	Tatay András u.
124.	Nap u.	164.	Tavaszu.
125.	Nefelejcs u.	165.	Téglagyár u.
126.	Nyár u.	166.	Tél u.
127.	Nyíl u.	167.	Tizedes u.
128.	Nyíri u.	168.	Toldi u.
129.	Nyitra u.	169.	Tolnai u.
130.	Ótemető u.	170.	Tompa Mihály u.
131.	Őz u.	171.	Török u.
132.	Pacsirta u.	172.	Trombita u.
133.	Pászthóy u.	173.	Újerdő u.
134.	Pásztor u.	174.	Vacsi u.
135.	Pázmány Péter u.	175.	Vágó u.
136.	Platthy u.	176.	Vak Bottyán u.
137.	Rákóczi út	177.	Vörösmarty u.
138.	Rávagy tér	178.	Wesselényi u.
139.	Rigó u.	179.	Zimay László u.
140.	Sarkantyú u.	180.	Zöldfa u.

Megjegyzés: a vastaggal szedettek 1967 óta védettek, a vastag dőlttel szedettek az 1967-es javaslatok között is szerepeltek, de a végleges változathoz kimaradtak.

A XIX. század óta változatlan nevű utcák

1.	Akácfa u.	37.	Korhánközi út
2.	Árok u.	38.	Kőhíd u.
3.	Borz u.	39.	Közép u.
4.	Budai u.	40.	Kuruc tér
5.	Cédulaház u.	41.	Liliom u.
6.	Cimbalmos u.	42.	Losonczy u.
7.	Cserép u.	43.	Magyar u.
8.	Csóka u.	44.	Malom köz
9.	Csongrádi út	45.	Mária u.
10.	Czollner tér	46.	Matkói út
11.	Dellő u.	47.	Mátyási u.
12.	Dömötör u.	48.	Mindszenti krt.
13.	Fehér u.	49.	Monostori út
14.	Fürdő u.	50.	Nagykőrösi u.
15.	Füzes u.	51.	Nyár u.
16.	Fűzfa u.	52.	Nyíl u.
17.	Galamb u.	53.	Ótemető u.
18.	Hajnal u.	54.	Őz u.
19.	Halasi út	55.	Pacsirta u.
20.	Hegedűs köz	56.	Pásztor u.
21.	Hétvezér u.	57.	Rákóczi út
22.	Holló u.	58.	Rigó u.
23.	Horog u.	59.	Sarkantyú u.
24.	Hosszú u.	60.	Sárkány u.
25.	Izsáki u.	61.	Sétatér u.
26.	Jász u.	62.	Sörház u.
27.	Jókai u.	63.	Sulyok u.
28.	Kasza u.	64.	Szárny u.
29.	Kaszap u.	65.	Szarvas u.
30.	Katona József u.	66.	Szegedi út
31.	Kerekes u.	67.	Széchenyi tér
32.	Kereszt u.	68.	Szélmalom u.
33.	Kiskert u.	69.	Sziget u.
34.	Kiskőrösi út	70.	Szolnoki út
35.	Kistemplom u.	71.	Tabán u.
36.	Klapka u.	72.	Tatár sor

73.	Tavaszi u.	77.	Újerdő u.
74.	Tél u.	78.	Vágó u.
75.	Toldi u.	79.	Vörösmarty u.
76.	Trombita u.	80.	Zöldfa u.

1920 óta változatlan nevű utcák

1.	Arany János u.	35.	Nyíri u.
2.	Attila u.	36.	Pászthóy u.
3.	Bagi László u.	37.	Platthy u.
4.	Balai u.	38.	Simonyi u.
5.	Batthyány u.	39.	Szabad u.
6.	Bálvány u.	40.	Szabadság tér
7.	Bánk bán u.	41.	Széchy Mária u.
8.	Báthory u.	42.	Fazekas köz
9.	Bem u.	43.	Ferenczy u.
10.	Bercsényi u.	44.	Hajagos u.
11.	Bezerédy u.	45.	Hajdú u.
12.	Bika köz	46.	Hoffmann János u.
13.	Bocskai u.	47.	Hold u.
14.	Boldog u.	48.	Horváth Cirill tér
15.	Botond u.	49.	Ilona u.
16.	Bónis u.	50.	Jósika u.
17.	Böszörményi u.	51.	Juhász u.
18.	Buzás Mihály u.	52.	Kalap u.
19.	Csáktornyai u.	53.	Kalocsa János u.
20.	Csáky u.	54.	Katona József tér
21.	Csokonai u.	55.	Kazinczy u.
22.	Damjanich u.	56.	Kálvin tér
23.	Dankó u.	57.	Károlyi u.
24.	Daróczi köz	58.	Kenderessy u.
25.	Dobó István krt.	59.	Kis u.
26.	Egressy u.	60.	Kisfaludy u.
27.	Eötvös u.	61.	Kórház u.
28.	Epreskert u.	62.	Kölcsey u.
29.	Erdősi Imre u.	63.	Kupa u.
30.	Erkel u.	64.	Kurucz krt.
31.	Erzsébet u.	65.	László Károly u.
32.	Munkácsi u.	66.	Lechner Ödön u.
33.	Nap u.	67.	Lehel u.
34.	Nefelejcs u.	68.	Lestár tér

69.	Margit u.	77.	Tolnai u.
70.	Martinovics u.	78.	Tompa Mihály u.
71.	Mihó u.	79.	Vacsi u.
72.	Mikes u.	80.	Vak Bottyán u.
73.	Szilády Károly u.	81.	Wesselényi u.
74.	Szívós u.	82.	Zimay László u.
75.	Talfája köz	83.	Zrinyi Ilona u.
76.	Tizedes u.		

A város múltjának emléket állító utcanevek

1.	Boldogasszony tér	10.	Mezei u.
2.	Burga u.	11.	Nyitra u.
3.	Csaba u.	12.	Pázmány Péter u.
4.	Festő u.	13.	Rávagy tér
5.	Fogaras u.	14.	Szent Gellért u.
6.	Fráter u.	15.	Szent Miklós u.
7.	Görögtemplom u.	16.	Tatay András u.
8.	Gyenes tér	17.	Téglagyár u.
9.	Kápolna u.	18.	Török u.

Kecskemét megyei jogú város városrészei

	Belváros	XI.	Alsószéktó
I.	Árpádváros	XII.	Felsőszéktó
II.	Máriaváros	XIII.	Talfája
III.	Széchenyiváros	XIV.	Katonatelep
IV.	Bethlenváros	XV.	Repülőtér
V.	Rákócziváros	XVI.	Matkó
VI.	Erzsébetváros	XVII.	Kadafalva
VII.	Kossuthváros	XVIII.	Szarkás
VIII.	Hunyadváros	XIX.	Hetényegyháza
IX.	Szent István–város	XX.	Méntelek
X.	Szent László–város	XXI.	Borbápuszta

Újságok, folyóiratok

Függetlenség	XVIII. évf. 34. sz.
Kecskemét	1879. július 27., 1905. április 16., 23., 30.
Kecskeméti Lapok	1869. márc. 13., 1905. ápr. 29., 1905. máj. 9., 1991. szept. 13.
Magyar Nemzet	55. évf. 45. sz. (1992. febr. 22.)
Mai Nap	123. sz. (1992. máj. 11.)
Pestmegyei Hírlap	VI. évf. 100. sz. (1893. nov. 9.)
Petőfi Népe	47. évf. 46. sz. (1992. febr. 24.)

ELŐADÁSOK

A MAGYARORSZÁGI ÍTÉLŐTÁBLAI RENDSZER TÖRTÉNETE

A magyar bírósági szervezet kialakulása az államalapítással kezdődött és hosszú fejlődés eredményeként érte el a mai formáját. A fejlődést alapvetően a gazdaság fejlődése és az ez alapján kialakult társadalmi rétegződés, illetve ezen rétegek politikai küzdelmeinek, valamint – bár ez meglepőnek hathat – az érkezett és a folyamatban lévő ügyek száma alakította és befolyásolta.

Az ítélező tevékenység az emberi civilizációval együtt jelent meg. Ennek ékes bizonyítéka Homérosz hőseposzából, az Iliászból maradt fenn, amely mintegy négy és félezer évre visszatekintve beszámol egy perről, amely emberölés miatt, nyilvánosan – a nép részvételével – a piactéren zajlott. Bírák ítéleztek és ezért pénzt kaptak. Az is kiderül, hogy a vérbosszút már felváltotta a váltságdíj.

A honfoglalást megelőzően, majd azt követően az államalapításig az ítélező tevékenységet a fejedelem mellett a gyula és a horka végezte. Minderről Bíborban-született Konstantinnál található írásbeli emlék.

Az államalapítás időszakában uralkodó felfogás szerint az uralkodót tekintették a törvényhozó és jogszolgáltató hatalom legfőbb forrásának és gyakorlójának. Minden bírói hatalmat tőle származtattak akár személyesen, akár megbízásából más gyakorolta azt. Jogszolgáltató hatalma kiterjedt az egész országra és annak minden lakosára.

Szent István teremtette meg az ítélezési rendszer szervezési alapjait mind központi, mind vidéki viszonylatban. Az ítélező tevékenység a királyi udvarban a kúriában folyt, ez hosszú ideig Visegrádon, majd Budán állandósult.

Szent István rendkívül fontosnak tartotta ítélező tevékenységét, Imre fiához írt intelmeiben is megszabta azokat az erényeket, melyekkel az ítélező tevékenységet folytatónak rendelkeznie kell:

„Ha olyasvalami kerül eléd, melyben ítéletet hozni méltóságoddal összefér, türelemmel, irgalommal, esküdözés nélkül ítélezz, így lesz majd koronád dicséretes.”

A király döntéseit a királyi tanács meghallgatása után hozta meg.

A Királyi Kúriában folyó bíraskodás körében már az Árpád-házi királyok alatt önálló szerephez jutnak az ország nagy bírái, a nádorispán, udvarbíró és az udvarispán, akik a király akadályoztatása esetén járhattak el.

Szent István megteremtette a vidéki bíraskodás intézményeit is: a királybírák (billogosok) és megyésispánok, valamint a községi előljárók személyében.

A XIII. századi társadalmi változások döntő hatást gyakoroltak a bírósági szervezetre is. Átalakult mind a központi, mind a vidéki bírósági rendszer és elősegítették a különbírósági rendszer kialakulását. Így a bírósági rendszer társadalmilag tagolt és területileg megosztott lett.

Az I. Aranybulla (1222) 8. pontja a nádor, míg a 9. pont az országbíró jogkörét terjesztette ki jóval szélesebb személyi körre, mint azt megelőzően volt.

A nemesi vármegye jogszolgáltatási autonómiájának első dokumentuma a zalai szerviensek 1232-es oklevele, melyben lehetőséget kaptak a királytól, hogy „igazságot szolgáltatassanak”.

IV. Béla engedélyezte, hogy a megyék szabad lakosai bírákat válasszanak. Elnevezésük: a királyi szolgák bírái.

Az 1298: 26. tc. már országosan biztosította a vármegyék számára a bíraskodási jogot.

A földesurak a birtokukon tartózkodó szabad parasztok ügyében ítélezhettek polgári ügyekben. Azok a főurak, akik pallosjoggal rendelkeztek, köztörvényes ügyekben is eljárhattak, és a kiszabott büntetést is végrehajthatták.

A vármegyék mellett kialakult előbb a szabad királyi, majd a mezővárosok bírói önállóságai is.

Különbírósként a zsinati bíróság – amely egyházi és világi előkelők ügyeiben – és a lovagi becsületbíróság – udvari vitézek ügyeiben ítélezett – működött.

A kunoknak, jászoknak, székelyeknek, szászoknak külön jogszolgáltatásuk volt, amely évszázadokon át is fennmaradt.

A jogalkotói és a sokirányú jogszolgáltató tevékenység jogi ismereteket is igényelt az abban eljárók részéről. Általános volt, hogy jogtudó embereink jogi műveltségüket Páduában, Bolognában, Párizsban, Bécsben, Prágában, Leidenben és más európai egyetemeken szerezték és magukkal hozták Európa jogi, politikai értékrendjét. Az itt tanulók százai elsajátították a modern római jogot, a kánonjogot, a közjogot. Magukévá tették az akkor uralkodó jogfilozófiai gondolatokat, és nem utolsó sorban számos intézményrendszer alapját teremtették meg. Az Aranybulla, a Tripartitum (1514) a jogalkotásnak olyan remekei, melyek európai szintűek voltak és egy európai értékrendet testesítettek meg.

A magyar jogi oktatás elsőként Veszprémben alakult ki már a XII–XIII. században. IV. László 1276. november 18-án kelt oklevelében a következőket írja: „...tudja meg mindenki, hogy Veszprém városában az ország jogainak megőrzését szolgáló jogtudomány művelése első rangra emelkedett”.

A magyar egyetemeken a XIV. századtól (Pécs 1367, Buda 1395, Pozsony 1467, Kolozsvár 1581) a nemzeti jogi ismeretek mellett római és kánonjogot tanítottak.

A Királyi Kúrián belül működő bíróságok:

- a királyi jelenlét bírósága: nádor, városispán, országbíró
 - a királyi különös jelenlét bírósága: 1280-tól működik, élén a főkancellár állt
 - királyi személyes jelenlét bírósága: másodfokú szerepköre volt, a nádor és az országbíró által hozott ügyekben járt el. A király személyes képviselőjét a főkancellár látta el, akit később királyi személynöknek neveztek.
- A király saját személyében történő bíraskodása. Elsősorban hűtlenségi perekben járt, valamint az örökös grófok csak a király bírósága előtt feleltek tetteiként. Az ítélet meghozatalában a királyi nagytanács működött közre.

A fenti bíróságok nem voltak állandó jelleggel működő szervezetek, hanem időszakonként ítélkeztek, illetve a tanácsok tagjai sem voltak állandóak. A bíróságok élén a XV. században az „ország rendes bírái” álltak: a nádor, az országbíró, a kancellár és a személynök.

A Kúriába vitt perek számának megszorodásával már Zsigmond uralkodása alatt szükségessé vált az ad hoc jellegű ítélkezés helyett állandó jelleggel működő bíróság létrehozása. Ez maga után vonta állandó tagok választását is. Végül I. Mátyás 1458-ban rendelte el a Kúriában az állandó bíraskodást. Az így kialakított bíróságot *tabula regia judicáriának*, vagyis királyi ítélőtáblának nevezték. A Királyi Tábla gyakorlatilag egyesítette az eddigi kúriai bíróságokat, amelyeket a nádor, az országbíró és a személynök vezetett.

A Királyi Tábla szervezetéről Mátyás 1486. LXVIII. törvénycikke és a Jagelló-kori törvénycikkek rendelkeztek. A Királyi Tábla I. és II. fokú bíróságként működött. I. fokon hatáskörébe tartoztak mindazon ügyek, amelyek nem tartoztak a megyei törvényszékek hatáskörébe, valamint az alsófokú bíróságok fellebbezett ügyei.

A tábla személyzetéhez tartozott még három egyházi főméltóság, három báró és 14 jogban járatos nemes. Ezek választás útján kerültek a táblára. Az ülnököket az országgyűlés választotta három évre, akik ezért fizetést kaptak.

A Habsburg-korszakban – mivel a király nem Magyarországon székelt – I. Ferdinánd 1535-ben létrehozta a hét személyből álló bíróságot, melynek élén a távollévő királyt helyettesítő nádor, illetve a királyi helytartó, vagy helyettük az országbíró állt. Ezt a bírói testületet az 1715. évi XV. törvénycikkben Hétszemélyes Táblának nevezik el. Az évek során a Hétszemélyes Tábla emelkedett az első helyre, és a királyi személynök elnöklete alatt ítélkező királyi tábla vele szemben hatásköri alárendeltségbe került. A Hétszemélyes Tábla csak fellebbezési fórum a Királyi Tábláról felkerült ügyekben, míg a tábla mind I., mind II. fokú hatáskörű bíróság volt.

Így a Kúriában két bíróság működött, a Királyi Tábla állandóan, míg a Hétszemélyes Tábla csak esetenként. A XVI. század második felétől kezdve azonban a központi bíraskodás rendszertelenül működött, voltak időszakok amikor nem ítélkeztek. Az 1708-as ún. Labanc Országgyűlés kénytelen volt felpanaszolni, hogy 1650-től a Királyi Tábla 50 éven át nem intézett el pereket. Ez a megyei bíróságok hatáskörének növekedésére, másfelől az ítélőmesteri vándorbíraskodás kialakulására vezetett. Elsősorban ezen utóbbiak hibái, valamint a központi bíróságok működésképtelensége tették szükségessé a XVIII. század elején a központi bíróságok állandóvá tételét.

A bírósági szervezet korszerűsítésének és a központi felsőbb bíróságok átalakításának igénye már I. József uralkodása idején felmerült. Már ekkor igazságszolgáltatási reformról beszéltek. A fentiekre figyelemmel erre nagy szükség volt. Az 1708-as országgyűlés elé az uralkodó javaslatot terjesztett, amely többek között az ítélezés gyorsítását sürgette. Az eredménytelen kísérlet után az országgyűlés jogi bizottsága 1715-ben összeállított javaslata alapján az 1723-as országgyűlésen fogadták el a bírósági rendszer rendi korszakbeli legradikálisabb reformját. A jogi bizottság javaslata állandósítani, gyorsítani és hatékonyra akarta tenni a bírósági szervezetet. Ez a nemesség tetszését nem nyerte el, mert erősen korlátozta a megyei törvényszékek hatáskörét. Ennek ellenére az előterjesztést az országgyűlés elfogadta.

Az 1723. évi XXIV–XXVI. és a XXX–XXXI. törvénycikk szabályozták a felső bírósági rendszert. A Kúriában továbbra is két bíróság: a Hétszemélyes Tábla és a Királyi Tábla maradt. Jelentős változás, hogy most már mindkettő állandóan működő bírósággá vált. Mindkettő társasbíróság volt állandó tagokkal.

A Hétszemélyes Táblabíróság másodfokú, illetve harmadfokú bíróság lett. Ez a testület lett a Legfelsőbb Bíróság, melyet II. József a magyar jogszolgáltatás központi szervévé, felügyeleti hatóságává tett meg. A táblabíróságok állandó székhelye Pesten volt. A Hétszemélyes Tábla 21 tagból állt, a világi és egyházi főurakon kívül a birtokos nemesek is tagjai voltak. Tanácsban ítéleztek, a határozat meghozatalához 11 tag jelenlétéhez volt szükség.

A Királyi Tábla 26 tagból állt: vegyesen főpapi, főúri, illetve köznemesi ülnökökből, akikhez az alnádor, az alországbíró és 4 ítélmester járult. Az ítélezéshez 9 tag jelenlétéhez volt szükség.

A törvény legnagyobb jelentősége mégis az, hogy megszüntette a rossz hírű vándorbíráskodást és helyette létrehozta – a magánjogi ügyekben illetékes – kerületi táblákat. Ezzel 4 új királyi bíróság alakult, székhelyei: Nagyszombat, Kőszeg, Eperjes, Nagyvárad, majd 1725-től Debrecen.

A kerületi táblák elnökből és 5-6 rendes, valamint több rendkívüli ülnökből álltak. A Kollégiumokban ítéleztek és az elnökön kívül legalább 3 tag jelenlétére volt szükség. A határozat meghozatalához mindkét bíróságon egyszerű szótöbbség kellett.

Azáltal, hogy mindkét Táblabíróságnak állandó tagjai lettek ezzel kialakult a hivatásos bírói kar.

Az 1848-as áprilisi törvények a központi bírósági szervezetet alapvetően nem érintették. Annyi változás volt mindössze, hogy a megszüntetett kancellária helyett a Kúria feletti felügyeletet az Igazságügyi Minisztérium látta el. (1848. VII. törvénycikk)

A szabadságharc leverését követően az 1849. november 10-én kihirdetett Bírósági Szervezeti Pátens megszüntette a magyar felsőbíróságokat, a hatáskörükbe tartozó ügyekben az Osztrák Császárság Legfelsőbb Bírósága a Bécsben székelő Obester Gerichtshof járt el. Ennek a volt Hétszemélyes Tábla több bírója is tagja lett.

A korszak az ország függetlenségének, állami és helyi szerveinek a felszámolásával járt. A bírósági szervezet – amelyet szintén felszámolt – osztrák minta alapján történő kialakítása előrelépést jelentett, mivel a polgári társadalom igényeinek jobban megfelelt. Államosította a jogszolgáltatást, felszámolta a személyi és területi tagoltságot, törekedett a közigazgatás és a bíraskodás elválasztására. Megteremtette a bírói szervezet hierarchiáját, a bírói szervezetből pedig kivált az ügyészség.

Az ügyek gyorsabb intézése érdekében Magyarországon 5 fő törvényszéket állítottak fel, zömmel az eddigi királyi táblák székhelyén, Kőszeg helyett azonban Sopron, Nagyszombat helyett Pozsony lett a székhely.

Az 1861. január 23-tól március 4-i üléselő Országbírói Értekezlet által alkotott Ideiglenes Törvénykezési Szabályok az „igazságügyi kiegyezést” jelentették. Viszszalépés volt az osztrák minta alapján kialakított rendszerhez képest, mivel visszaállította csaknem az összes feudális bíróságot.

A kiegyezést követően az 1868. évi LIV. törvénycikk jelentette az új, a közigazgatástól elválasztott bírósági rendszer kialakítását. Szervezetileg elválasztotta egymástól a Királyi és a Hétszemélyes Táblát, valamint a váltó törvényszéket. A Kúria nevet egyedül a Hétszemélyes Tábla viselte, amely a legfelsőbb bírói joghatóság maradt az egész országra kiterjedően. Kettős hatáskörrel rendelkezett: semmítőszék és fellebbviteli bíróság volt.

A megyei törvényszékek fellebbezett ügyeiben a pesti és a marosvásárhelyi királyi ítélőtábla döntött. Az ítélőtáblák ötös tanácsban bíraskodtak.

Az 1723-ban felállított kerületi ítélőtáblák működése megszűnt, helyükbe ideiglenesen a királyi vegyes bíróságok léptek, melyeket az 1871. évi XXXI. és XXXII. törvény szüntetett meg.

Igen jelentős volt az 1869. évi IV. törvénycikk, amely a bírói hatalom gyakorlásáról szólt. A törvény kimondta a bírói függetlenség elvét, az összeférhetetlenség tilalmát, a bírák alkalmazásának szakmai feltételeit, elmozdíthatatlanságának, áthelyezésének és kinevezésének formáját.

A táblabíróságokon folyamatosan növekvő ügyérkezés felvetette a decentralizáció szükségességét. A táblabíróságokon egyes bírák évente 600 ügyet fejeztek be, ami igen nagy számnak tűnik. 1890-ben Chorin Ferenc a törvényjavaslat igazságügyi bizottsági előadója a parlamentben kifejtette „... a királyi ítélőtábla bírái minden önfeláldozó szorgalmuk és ügybuzgóságuk dacára sem voltak képesek megfelelni az igazságszolgáltatás érdekeinek”.

A törvényhozásban nagy vita folyt a táblabíróságok székhelyeinek a kiválasztásáról. Az egyik felszólaló szerint „a királyi táblák székhelyei lehetőleg oly városban helyeztessenek el, amelyek az illető vidéknek, úgy forgalmi, értelmi, mind közgazdasági központját képezik, s amelyek a városiasságnak oly színvonalán állnak, hogy a királyi tábla székhelyül alkalmasak legyenek. Nagy bajnak tartanám, ha a táblai székhelyek olyan városban helyeztetnének el, amelyekből hiányzik a kellő szellemi kontaktus, mely nélkül a táblai bírák nem maradhatnak a tudomány kellő színvonalán”. Az 1890. évi XXV. törvénycikk decentralizálta a királyi ítélőtáblákat és számukat 11-ben állapította meg. Pest és Marosvásárhely mellett Pécs, Szeged, Debrecenben, Győrben, Kassán, Temesváron, Pozsonyban, Nagyváradon és Kolozsvárott működtek táblabíróságok.

A táblabíróságok megalakulásával egyszerűsödött és ennek következtében gyorsabb lett a fellebbezési eljárás. Az ítéletábrákön polgári és büntetőszakosztály működött. Az ítéletábrá hatásköre az illetékességi területén lévő alsófokú bíróságok fellebbezett ügyeire terjedt ki, bizonyos körben felülvizsgálatot is gyakorolt. Az ügyek súlyától függően 3, illetve 5 tagú tanácsban ítéleztek, később csak 3 tagú tanácsok maradtak. A táblabírák országos létszáma 245 fő volt, „számfeletti bírák” 14-en voltak.

Az első világháborút követően az ítéletábrák száma 5-re mérséklődött, Budapest mellett Debrecenben, Szegeden, Győrött és Pécsen működött tovább a táblabíróság.

A megváltozott politikai viszonyok következtében az 1950. évi 4. törvény felszámolta a felsőbbbíróságokat és főállamügyészségeket, ezzel több mint 50 évre megszüntette az ítéletábrák működését. (Az 1950. január 1-jén megalakult Bács-Kiskun megyének egy évig három törvényszéke volt: Kecskemét, Kalocsa, Baja.) Ezzel a politikának az volt a célja, hogy a bírósági rendszert is a közigazgatási rendszer mintájára alakítsa ki. A táblabíróságok megszüntetésével hatáskörüket a Legfelsőbb Bíróság vette át, amely kezdetben elsőfokú és másodfokú bíróságként tevékenykedett, jelenleg másodfokú, illetve jogegységet kialakító bírósági szervezet. A megyei bíróságokról az ítélezés súlypontja egyre inkább a helyi bíróságokra toldott.

Az alkotmány rendelkezése szerint „mindenki jogorvoslattal élhet az olyan bírói, államigazgatási, vagy más hatósági döntés ellen, amely jogát, vagy jogos érdekét sérti” (57. §. (5) bekezdés).

A Legfelsőbb Bíróságra olyan mennyiségű fellebbezett ügy érkezett a rendszerváltást követően, amely lehetetlenné tette azok ésszerű határidőn belüli elbírálását, illetve, hogy a Legfelsőbb Bíróság maradéktalanul eleget tegyen a jogállamiság által megkövetelt alkotmányos alapelvnek. Nevezetesen „a bírósági jogalkalmazás egységének a biztosítását”.

A bíróságok szervezetét és igazgatását érintő igazságügyi reform keretében került sor arra, hogy a parlament az 1997. évi LIX. törvénnyel módosította az alkotmányt és új bírósági szintként a Legfelsőbb Bíróság és a megyei bíróságok között létrehozta az ítéletábrákat. Az 1997. évi LXIX. törvény úgy rendelkezett, hogy 1999. január 1. napjától a fővárosban, Szegeden és Pécsen ítéletábrá kezd meg működését, 2003. január 1. napjáig pedig Győr és Debrecen székhellyel további ítéletábrák létesülnek. Ez a törvény 1998. december 31-ig volt hatályban.

Az 1997. évi LXIX. törvény hatályon kívül helyezését követően e törvény helyébe lépő 1999. évi CX. törvény rendelkezései szerint 2003. január 1-jétől az Országos Ítéletábrá kezdte volna meg működését, tehát az eddigi 3, illetve 5 helyett csupán egy táblabíróság létesült volna. A 1999. évi CX. törvényt az ítéletábrák és a fellebbezési ügyészi szervek székhelyének és illetékességi területének megállapításáról szóló 2002. évi XXII. törvény módosította – figyelemmel az Alkotmánybíróság 49/2001. (XI.22.) AB. határozatára is. A módosítás alapján 2003. január 1-jétől 3 táblabíróság felállítására került sor: Szegeden, Pécsen és Budapesten. E bíróságokon 2003. július 1-jétől kezdődött meg az ítélező munka.

2004. július 1-jétől létrehozandó további két ítélőtábla – a debreceni és a győri – működése 2005. január 1-jén kezdődik meg. Ennélfogva az igazságszolgáltatásra vonatkozó 4 szintű bírósági szervezetet érintő rendelkezések végrehajtására csak a hatálybalépést követő 6. illetve 8. évben kerülhet sor.

A Fővárosi Ítélőtáblán 75 bíró 3 kollégiumban – büntető, polgári, közigazgatási – Pécsen 14 bíró, míg Szegeden 21 bíró két-két kollégiumban büntető és polgári kollégiumban ítélkezik.

A Legfelsőbb Bíróságról a Fővárosi Ítélőtáblára átadásra került mintegy 4600, Pécsre 2000, Szegedre pedig 2600-at meghaladó ügymennyiség. Az ítélőtáblák a megyei bíróságokon első fokon tárgyaló ügyek fellebbezési fórumai, és működésükkel nyilvánvalóan hozzájárulnak az ítélkezés felgyorsulásához, az ügyek ésszerű határidőn belül történő befejezéséhez, a folyamatban lévő ügyek számának csökkenéséhez, általában az időszerű ügyintézés mutatóinak a javulásához.

E vonatkozásban kedvező hatással lesznek az alsóbb szintű bíróságok és a Legfelsőbb Bíróság ítélkezésének a helyzetére is. Az eljárási törvényekben bekövetkezett hatásköri változások következtében csökkenni fog a helyi bíróságokra érkező ügyek száma (bár ez nem jelentős), és jelentős mértékben csökken a megyei bíróságokon elintézendő másodfokú ügyek száma is.

Az ítélőtáblák felállításával megjelent az igazságszolgáltatás rendszerében a regionalitás, amely megfelel a magyar bírósági szervezet hagyományainak, és összhangban van az európai gyakorlattal is.

A Legfelsőbb Bíróságnak a másodfokú ítélkezés tekintetében történő tehermentesítése lehetővé teszi, hogy e bíróság maradéktalanul elláthassa az Alkotmány 47.§. (2) bekezdésében, illetve a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 1997. évi LXVI. törvény 27–33. §-aiban meghatározott feladatait.

A jogegységi döntések számának növekedése jelentős mértékben javítani fogja az alsóbb szintű bíróságok ítélkezésének a szakszerűségét.

A 4 szintű bírósági szervezet működésének az igazságszolgáltatásra gyakorolt hatásai csak évek múlva fognak érződni. A várható további változás a fellebbezési rendszerben – amely lehetővé teszi a kétfokú fellebbezést – további hatásköri változásokat tesz majd szükségessé, amely átrendezi az ítélkező bíróságok ügyérkezését.

MAGYARORSZÁG ÜGYÉSZSÉGÉNEK VÁZLATOS TÖRTÉNETE A KEZDETEKTŐL 1953-IG

Az ügyész, illetve az ügyészség a köz érdekét kifejező törvény képviselője a jogalkalmazás során. Hazánkban a polgári államszervezet kialakulása előtt nem volt államügyészség, de ennek funkcióit már gyakorolták meghatározott személyek. A rendi államberendezkedés idején ügyészi funkciókat királyi, törvényhatósági és magánszervek láttak el.

Királyi szervként működött – XIII–XIV. századi előzmények után – a XV. században létrejött tisztként a királyi ügyigazgató, akihez 1774-től már hivatali szervezet is társult. E tiszt elnevezése, a „director causarum regalium et fiscalis Sacrae Coronae”, a királyi ügyek igazgatója és a Szent Korona ügyésze jól kifejezte feladatai kettősségét. (Röviden csak fiscusnak nevezték.) Hatáskörébe tartozott a korona, a király képviselése, amely során örködött ezek jogai felett akár magánjogi, akár közjogi érdekről is volt szó: e feladatkörében felperes-vádlóként szerepelt.

A vádlói tiszt a Királyi Tábla előtt indított ún. főbenjáró ügyekben illette meg a királyi ügyigazgatót különböző törvények és a szokás alapján. E vádfunkciót a király személyét és az államrendet veszélyeztető bűncselekmények (felségsértés, hűtlenség esetei), a kincstári felségjogokon alapuló egyes anyagi érdekek elleni támadás (pl. pénzhamisítás) és uzsora ügyek esetén gyakorolta az ebbéli minőségében a szent korona ügyészeként/ügyvédeként eljáró ügyigazgató (A „fiscalis” kifejezés fordítására a nyelvújítás korában keletkezett ügyész, ügyvéd szó jelentése ekkor még nem vált el egymástól, a szóhasználat nem volt következetes). Ő foglalta el azok javait is, akiket a felsorolt bűncselekmények miatt elítéltek.

Az ügyigazgató járt el, mint a kincstár ügyvédje az olyan peres ügyekben, amelyekben az anyagilag érdekelve volt: pl. kincstári követelések érvényesítése, királyi monopóliumok védelme, magánszemélyek közötti perekben a királyi jogok érvényre juttatása, magvaszakadt hagyatékok megszerzése, a kincstári és koronauradalmak képviselése különböző fórumokon. E tiszttel kapcsolatban állapította meg a kortárs szerző, Fekete Ödön, hogy benne „hiába keresnők... a mai államügyészt, mert az eredetileg nem volt egyéb, mint a Királyi Felség és a kincstár anyagi érdekeinek képviselője”. Ha feladatai közé tartozott is meghatározott deliktumok üldözése „ebbeli működésének fő rugója... nem a közérdek, nem a megsértett jogrend helyreállítása, hanem – mert eme bűncselekmények rendszerint a bűnös vagyonának elkobzását vonták maguk után –, inkább a kincstár ezen érdeke vala”.¹

A különböző törvényhatóságok (vármegyék, kiváltságos kerületek, városok) által választott tiszti ügyészek (fiscus magistratualis) a XVII–XVIII. századtól működtek. Feladataikat a municipiumok statútumai, törvények és a szokás szabták meg.

¹ FEKETE Ödön, 1874.

Százados fejlődés eredményeként a tiszti ügyészi hatáskör a rendi kor végére az alábbiakra terjedt ki:

– általában „a törvények, törvényes szokások, a Karok és Rendek jogai öre”,
– a házasság, a vagyontömegek, az árvák, az adózó nép, a jobbágyok jogainak védője,

– „a közbátorság s erkölcsiség épségben tartásának” érdekében a bűncselekményt elkövetőkkel szembeni fellépés „eszközlője”.

A büntető jogalkalmazásban számos teendőjük volt: a perek előkészítése, a vád képvisellete, a kiszabott büntetések végrehajtása. A tiszti ügyésznek, mint a törvényhatóság jogtanácsosának vádlói feladatai azonban csak az egyes ügyekben jelentek meg, máskor védőként járt el, illetve magánszemélyek részére ügyvédi megbízásokat is teljesíthetett.

A tiszti ügyészek egymással és a királyi ügyigazgatóval szervezetszerű kapcsolatban nem voltak. A magán jogszolgáltatásban, az úriszékeken a földesúr ügyvédeként működő uradalmi ügyész járt el vádlóként, de a XIX. század elejétől az itt folyó perekben a tiszti ügyész is megjelent mint a törvények betartásának öre.

A királyi ügyigazgató, a tiszti és uradalmi ügyészek azon bíróság tagjai is voltak, amely mellett tevékenykedtek, de szavazati joguk nem volt.

A fentiekben vázolt megoldásokon a reformkori elgondolások sem akartak változtatni. A kor meghatározó politikai személyiségei az idegen uralkodóházzal szemben a magyar rendi alkotmányosság bástyáinak számító vármegyéktől nem kívánták elvonni a jogszolgáltatást, és nem akartak állami vádképviselést sem. Ezt a helyzetet rögzítették az 1843–44-es büntetőeljárás törvényjavaslatok is, amelyek a kialakult gyakorlatnak megfelelően – de az úriszéket már mellőzve – rendelkeztek a közvád gyakorlásáról.

A polgári államrendezkedést megteremtő 1848. áprilisi törvények alapján megkezdődött az új államszervezet kialakítása. A törvényhozói, végrehajtói, bírói hatalom klasszikus felosztásában az első kettő területén megtörténtek a változtatások, létrejött a népképviselati országgyűlés és a felelős kormány, de a bíróságok – az úriszék eltörlésével – egyelőre megőrizték hagyományos formáikat.

Az ország önállóságának megteremtésével, a centralista irányzatot kifejező kormány létrejötte miatt, majd a háború miatt intézkedések történtek a közvád intézményeinek alakítására.

Ennek során Deák Ferenc igazságügy-miniszter rendeleteivel elválasztotta a jogügyigazgató büntetőjogi és pénzügyi igazgatási, képviselati feladatait, országos közvádlókat nevezett ki, és ezek feladatainak elősegítését előírta a törvényhatóságok tiszti ügyészeinek is. A közvádló feladata volt „az álladalom érdekében a közkereset alá veendő bűntényeknek gyors megbosszulása”, vagyis az állami büntető igény érvényesítése.

A szabadságharc háborús eseményei miatt az Országos Honvédelmi Bizottmány 1849. februárjában létrehozta „a rögtönítélő hadi s polgári vegyes bíróságokat”, amelyek mellett a kormány által kinevezett és annak alárendelt közvádlók jártak el: ezek az eljárás során közreműködtek tényállás megállapításában, majd a bizonyítás befejeztével nyilatkoztak a vádról, az azt igazoló tényekről és körülményekről. A szabadságharc sikereinek csúcspontján, 1849. májusában az Igazságügyi Minisztériumon belül felállították az „álladalmi ügyészi osztályt” is az állam érdekeit sértő bűncselekmények miatti eljárásokra, de a rövidesen bekövetkező bukás miatt ez már nem tudta tevékenységét kibontani.

A történelem paradoxona, hogy a szabadságharc leverése után az a hatalom valósította meg sok vonatkozásban a modern polgári jogrendszert, amely közjogilag megszüntette az országot. A Habsburg Birodalomra nem maradt hatás nélkül az európai forradalmak, ezért megtörtént – bár felülről, oktrojált formában – a polgári államberendezkedés több elemének meghonosítása. Ezek közé tartozott az államügyészség is, amely a francia mintakép után a XIX. század közepére egész Európában elterjedt. Ez azzal függött össze, hogy kialakult az a felfogás, miszerint a bűncselekmények a társadalom egészét, így a közérdeket képviselő államot is sértik, ezért annak joga van fellépni az elkövetőkkel szemben a megsértett jogrend nevében, a törvények érvényesítéséért.

Montesquieu ezt klasszikus művében úgy fogalmazta meg, hogy a hatalmi ágak rendszerében „a fejedelem az az ügyfél, aki a vádlottakat üldözi, és elítélteti vagy felmenteti”, az ő „hivatása a törvények végrehajtása, ezért minden törvényszékhez egy tisztviselőt rendel, hogy az üldözzön az ő nevében minden bűncselekményt”.² A napóleoni jogalkotás az államügyészséget a „törvények őreként”, a kormányhatalom eszközeként formázta meg, sok jogosítvánnyal felruházva a büntető és polgári jogszolgáltatásban, a bíróságok és más szervek, személyek felügyeletében.

Az államügyészségnek ez a felfogása megfelelt a centralizált Habsburg Monarchiának is, ezért 1849-től a birodalomban létrehozták az igazságügy-miniszternek alárendelt ügyészi szervezetet.

A vonatkozó császári pátens szerint azért kellett létrehozni az államügyészséget, hogy biztosítsák a bíróságok adminisztrációs ügyeibe való befolyást, a bűncselekménnyel megsértett törvény méltó képviselőt, valamint számos polgári ügyben a törvény érvényesülését. Az államügyészek a különböző eljárási szabályok alapján így közreműködtek a büntető, polgári és fegyelmi eljárásokban, a bíróságok felügyeletében.

1852-ben egy császári rendelet szűkítette a hatáskört, mivel azt a büntetőjog területére korlátozta, ahol indítványozási és fellebbezési jogköre volt az ügyésznek. A hazánkban első ízben létrehozott állami igazságszolgáltatás tagjai, a bírák és államügyészek magyarok vagy magyar honosságúak voltak, majd 1854-től, az egységes birodalmi törvények bevezetésétől tünt fel néhány örökös tartományokból áthelyezett. E szervezet Magyarország jogfosztott helyzetében illegitim és rendkívül népszerűtlen volt, így a magyar alkotmányosság részleges helyreállítását hozó 1860. évi Októberi Diploma után megszüntetésre került hazánkban. Ezután néhány évig a hagyományos magyar megoldások – a királyi ügyigazgató és a tisztii ügyészek – működtek.

Tényként állapítható meg, hogy ez az államügyészség szolgált majd sok vonatkozásban – szervezetét, eljárási feladatait, ügyvitelét illetően – a kiegyezés után létrehozott magyar királyi ügyészség mintájául. Hazánkban az 1867-es kiegyezéssel teremtődött meg a polgári államszervezet kiépítésének lehetősége. Ezután lépett a polgári jogelveknek megfelelően a feudalizmus területenként, lakosságcsoportonként tagolt és elkülönült jogszolgáltatása, s elsősorban szokáson alapuló joggyakorlata helyébe a modern állam jogrendszere és igazságszolgáltatása. Az alaptörvény e szempontból a bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869: IV. tc. volt, mely a hatalommegosztás elvének megfelelően elválasztotta egymástól az igazságszolgáltatást és a közigazgatást.

² MONTESQUIEU, 2000.

Ezt követően az országgyűlés 1871 első felében egymásután alkotta azokat a törvényeket, amelyek évtizedeken keresztül a magyar igazságszolgáltatás felépítésének és működésének alapjait képezték: a VIII.-at a bírák és bírósági hivatalnokok felelősségéről, a IX.-et áthelyezésükről és nyugdíjazásukról, a XXXI.-et az első folyamodású bíróságok rendezéséről, a XXXII.-et ezek életbeléptetéséről, valamint a XXXIII.-at a királyi ügyészségről. A felsorolt törvények és az ezt követő évtizedek jogalkotásának jellemzője, hogy alapvetően közös szabályokat tartalmaztak az igazságügyi szervezet két nagy apparátusára, a bíróságra és az ügyészségre.

Az ügyészségi törvény (Ütv.) indokolása leszögezte, hogy „oly közegnek felállítása, mely a közzádat képviselje múlhatatlanul szükséges”. Elengedhetetlen, hogy „a bíró, közzádló és védő külön természetű teendői elválasztassanak és egymástól független közegekre bízassanak”. A törvény szerint az ügyészség fő teendője, hogy „a jogrendnek a büntető törvényekben meghatározott megsértése eseteiben a törvény alkalmazása iránti eljárást megindítsa”. (Az Ütv.-ben benne volt a polgári eljárásban való közreműködés lehetősége is: ezt később az 1894: XXXI. tc. és az 1911: I. tc. (Pp) valósította meg, melyek házassági és a gyermek törvényessége iránti perekben adtak jogköröket).

A korábbi tiszti ügyészi intézménnyel szakítva az Ütv. indokolása kimondta, hogy „a közzádló csak az állam közege lehet... mivel a büntető törvények áthágói magát a jogrendet és így az összes társadalmat is sértik”. A királyi ügyészség az igazságügy-miniszternek alárendelten került megszervezésre, így annak „utasításait teljesíteni köteles”, a miniszter pedig az ügyészi megbízatást bármikor vissza is vonhatta. Ennek indoka az volt, hogy az ügyész az állam közérdekeit védi, ezért „szükséges, hogy a kormány az általa kirendelt képviselőt... szabadon választhassa és utasításokkal elláthassa”.

A javaslat vitája során érvek és ellenérvek hangzottak el, melyek a kormány-alárendeltség kérdése körül zajlottak, de végül szoros szavazati aránnyal a kormányzat által javasolt megoldás emelkedett törvényerőre. A személyzeti és tárgyi feltételek biztosítása után az igazságügy-miniszter 1872. január 1-jén hatályba léptette a szervezeti törvényeket. E napon az új állami bíróságok és ügyészségek ünnepélyes keretek között megkezdték működésüket. Ennek fénypontja az eskü letétele volt.

Az eskü szövege lényegileg évtizedeken keresztül változatlan maradt, de a kezdő sorokban a politikai, alkotmányjogi helyzetnek megfelelően a királyra, a köztársaságra, kormányzóra, nemzetvezetőre vagy népköztársaságra kellett esküdni. Esküjében az ügyész kijelentette, hogy „a törvényeket és rendeleteket megtartom, a hivatali titkot senkinek fel nem fedezem. Előljáráim iránt engedelmisséggel viseltetem, a hivatalos meghagyásokat lelkiismeretesen teljesítem, tisztemben pontosan, híven és serényen eljáró, a reám bízott ügyekben félretekintés nélkül mindenemű mellétkintetet, gyűlöletet, félelmet vagy kedvezést, egyedül a törvényes igazságot tartandom szemeim előtt”.

A létrehozott királyi ügyészség kétszintű szervezet volt: eredetileg 2, 1890-től 5, 1900-tól pedig 11 – az ítélőtáblák mellett működő – főügyész vezette kerületének ügyészségeit. Ezt a szervezeti beosztást az első világháború utáni összeomlás változtatta meg, így a trianoni területen 5, majd a harmincas évek végétől a terület-visszacsatolások eredményeként 9 főügyészségi kerület létezett.

Az Ütv. szerint az összes ügyészségi alkalmazott a főügyésznek volt alárendelve, aki kötelező utasításokat bocsátott ki, mely jogát részint általános jellegű körrendeletekkel, másrészt egyedi ügyekben adott utasításokkal gyakorolta.

A főügyészek felett az igazságügyminiszter rendelkezett, és így a minisztérium végezte a szervezet külső irányítását, melyen belül néhány osztály között oszlottak meg az ügyészséget illető teendők. A szervezet alapegységeit a törvényszékek melletti ügyészségek alkották, amelyeknek száma pénzügyi okokból, vagy az ország területének változásai miatt váltakozott. Az ügyészek jogállását, szolgálati viszonyát az Ütv. határozta meg, amely kevés önálló előírás mellett kiterjesztette az ügyészekre is a bírókra vonatkozó rendelkezéseket. A két pálya között egyébként szokványos volt az átjárás.

A javadalmazást tekintve a különböző jogszabályok fizetést, pótlékokat, lakáspénzt vagy lakást biztosítottak az igazságügyi alkalmazottaknak. Az utóbbiak lehetővé tették a mobilitást: az életpálya során teljesen megszokott volt a különböző állomáshelyeken való szolgálat. A királyi ügyészségnek az Ütv. bűnvádi és fegyelmi ügyekben adott hatásköröket, továbbá felruházta a börtönök feletti felügyelet ellátásával.

Büntetőeljárás szabályok hiányában hosszú időszakon keresztül az Ütv. néhány rendelkezése, az igazságügyminiszter által kiadott rendeletek, utasítások, főügyési állásfoglalások és a bírósági gyakorlat alakította a hatáskört. A kor neves szerzőjének, Fayer Lászlónak véleménye szerint az ügyészség „eleinte úgy fejlődött, hogy a bíróságnak tisztán informatív közegévé lett. A bíróság nem érezte magát kötve az ügyészség indítványához semmi tekintetben, kezdeményezett bűnvádi eljárást az ügyész indítványa nélkül is”.

Ezen a felfogáson a Kúria 63. számú teljes ülési határozata hozott változást 1887-ben, amely kimondta, hogy „ügyési indítvány nélkül a bíróság nem indíthat eljárást, és az ügyész az eljárás bármely stádiumában elejtheti vádat, és a bíróság ily esetben kötve van az ügyész indítványához”.

A dualizmus időszakában folyamatosan bővült a királyi ügyészség jogköre, mivel az 1870–80-as években több hatáskört kapott: részese lett az ügyvédek (1874: XXXIV. tc.), közjegyzők (1874: XXXV. tv.), a községi és törvényhatósági tisztviselők (1886: XXII. és XXIII. tc.) elleni fegyelmi eljárásoknak, részt vett az erdei kihágásokra illetékes másodfokú hatóság eljárásában (1879: XXXI. tc.), felügyeleti jogot kapott a közjegyzői tevékenység zálogául szolgáló biztosíték felett (1874: XXXV. tc.), az 1874: XXII. tc. alapján a csödeljárásban megtekinthette az iratokat, az 1876: VI. tc. alapján pedig tagja lett a törvényhatóságok közigazgatási bizottságainak. E törvények közös jellemzője, hogy „a veszélyeztetett közérdek hathatós” védelmének érdekében delegálta a királyi ügyészt az eljárásokba.

A korszak nagy jogalkotási műve, az 1896: XXXIII. tc.-kel kihirdetett Bűnvádi perrendtartás (Bp.) alapvetően befolyásolta az ügyészség szervezetét és feladatait. A Bp. a vádrendszer elvén épült, így ez szükségessé tette a négy szintű bírósági szervezet valamennyi fokán az ügyési közreműködést.

Ennek eredményeként a járásbíróságok mellett feltűnt az ügyészségi megbízott, ő azonban nem tartozott a szervezethez. Anyagi okokból e szinten nem szerveztek állandó vádhatóságot, hanem díjazás ellenében általában ügyvédek jelölt ki az igazságügy-miniszter a vádlói feladatok ellátására.

A Bp. és mellékszabályai 1900. január 1-jei hatályba lépésével kezdetét vette a királyi ügyészség klasszikus korszaka: az ország egész területén egységes szabályok alapján, egy teljesen kiépített vádhatóság működött, amely az előző eljárási renchez képest lényegesen nagyobb tevékenységi körrel ruházott fel.

A Bp. szerint pl. az ügyész rendelte el és irányította a nyomozást, melynek keretében a rendőri hatóságokat utasította és a végrehajtást ellenőrizte, ő szüntette meg vagy fejezte be a nyomozást.

Vádat emelt, de annak képviselőjét meg is tagadhatta, a vádat megváltoztathatta, indokolt esetben elejthette. A jelenléte nélkül nem lehetett tárgyalást tartani, a bíróság döntései ellen pedig fellebbezéssel vagy más jogorvoslattal élhetett.

A Bp. hatályba lépése után elkezdte működését a Kúria mellett az addig csak elvileg létező koronaügyész is, aki sajátos helyzetben volt: ő a legmagasabb rangú ügyész, de mégsem tagja a szervezetnek. A bíróságtól független, felügyeleti hatósága a miniszter, viszont a koronaügyésznek felügyeleti, utasítási joga nincs az ügyészségekkel kapcsolatban, csak saját csekély létszámú hivatalánál. A koronaügyész legfontosabb hatásköre volt, hogy a jogegység érdekében bármely bíróság jogerős döntése ellen perorvoslattal élhetett a Kúriánál. Ez a jogkör az 1912: LIV. tc. alapján polgári ügyekben is megillette. Az 1926: XXII. tc. emelte a koronaügyész jogállását, mivel az Országgyűlés Felsőházának tagjává tette.

Az állami rend védelméről szóló 1938: XVI. tc. alapján a semmisségi panasz tárgyalása során további bizonyítást vehetett fel a Kúria: így a koronaügyész indítványaival már közreműködött a bizonyítékok előállításában is. Ez a törvény arra is feljogosította, hogy indítványára a Kúria súlyosbítsa az, erre irányuló perorvoslat hiányában is. Jogköre kiterjesztésének csúcspontját a 4810/1942. M.E. rendelet jelentette, mely szerint ha fontos államérdek indokolta a büntetőeljárás gyors lefolytatását, akkor a koronaügyész indítványára azonnal a Kúria bírálta el az ügyet. Ebben az esetben a nyomozást a koronaügyész irányította, melynek keretében a nyomozás elvégzésére, nyomozati cselekményekre bármely ügyészséget utasíthatta.

A politikai, történelmi változások kihatottak az ügyészségre is.

A kivételes hatalomról szóló 1912: LXIII. tc. 11. §-a háború vagy ennek veszélye esetén a sajtótermékek előzetes vizsgálatára és a terjesztés megtiltására (cenzúra) az ügyészt jogosította fel. A vizsgálat szempontjait a kormány határozta meg. Az első világháború kitérésekor a kormány meghatározott bűncselekményekre gyorsított bünvádi perrendtartást léptetett életbe, mely lényegesen növelte az ügyész eljárási szerepét. A legfontosabb előírás szerint a gyorsított eljárásban vizsgálat nem volt, azt a nyomozás pótolta, melyet az ügyészség is teljesíthetett. Ennek során az ügyészt ugyanazok a jogok illették, mint a vizsgálóbíró.

A fenti jogszabályok megnövelték ugyan a királyi ügyészség hatáskörét, de a bennük szereplő miniszteri jogosítványok révén kézi vezérlésűvé és a politika végrehajtójává is vált.

Az ekkor kialakult megoldások érvényesültek az 1918–1919-es forradalmak bukása utáni megtorlások során, majd a későbbi második világháború idején is. A magyar állam első világháború utáni összeomlásával a királyi ügyészség történetének viharos időszaka következett. Az egymást követő politikai rendszerek, az ország területének összezsugorodása rányomták bélyegüket az igazságügyi szervezetre is.

E gyorsan változó és ellentétes elvárásokat megfogalmazó időszakban a magyar ügyészi kar a helyén maradt, és tette feladatait mindenkor a jogszabályok alapján. Az őszirózsás forradalom után, 1918 őszén kikiáltott Népköztársaság tar-

talmi változásokat nem hozott, viszont megváltoztak a formák: a törvényszékek mellett államügyészségek, az ítéletábránál főállamügyészségek, a Kúriánál pedig Legfőbb Államügyészség működött.

1919 tavaszán a Tanácsköztársaság létrejöttével újabb hatalomváltás történt ugyan, de ez ténylegesen nem érintette az államügyészi szervezetet, melyek a szünetelő tárgyalások kivételével ellátták korábbi teendőiket. A büntetőeljárás terén azonban hatáskörüket meg kellett osztaniuk a forradalmi törvényszékek vádbiztosaisal. A büntetőintézetek fenntartása és vezetése továbbra is rájuk hárult. Kifejezett népbiztosi utasításra, illetve a helyi hatalmi szervek, a direktóriumok felkérésére több helyen az ügyészek is közreműködtek a forradalmi törvényszékek munkájában.

A forradalmak bukása után az államforma visszaállításával ismét királyi ügyészség néven működött a szervezet, de igazolási, büntető és fegyelmi eljárásokra került sor az igazságügyi apparátusokban, a korábbi időszakban tanúsított magatartások miatt. A zavaros időkben megnövekedett bűnözés és a gyorsabb eljárás követelményének eredményeként egyszerűsödtek az eljárási szabályok, és az addigi legalitási elvet megtörve megjelent a magyar jogrendben az opportunitás néhány eleme is.

Az 1921: XXIX. tc. alapján a főügyész hozzájárulásával az ügyész megszüntethette a nyomozást a csekély jelentőségű, a közérdeket számbavehetően nem sértő cselekmények miatt, ha a terhelt egyéniségéből, életviszonyaiból, a sérelem jóvátételére irányuló törekvéséből alaposan feltehető volt, hogy nem fog újabb bűncselekményt elkövetni. E törvény nyomozási tevékenységre is feljogosította az ügyészséget, melynek ellenőrzése a bíróság vádtanácsának feladata lett.

A törvénykezés egyszerűsítéséről szóló 1930: XXXIV. tc. szerint halmaztat esetén az ügyészség mellőzhette a vádemelést az olyan bűncselekményért, amely a megtorlás súlyát nem befolyásolta, sőt mellőzni is kellett azon cselekmény miatt, amelynek felderítése jelentősen késleltette volna az eljárást.

Az újabb nagy háború előszele megjelent a harmincas évek végének jogalkotásában. Az ekkor alkotott jogszabályok alapvetően befolyásolták az igazságügyi szervezetet is, így az 1939: IV. tc. alapján megtörtént a bíróságok, ügyészségek faji alapú megtisztítása. A honvédelemről szóló 1939: II. tc. felhatalmazta a kormányt rendeleti kormányzásra, az igazságszolgáltatás terén pedig rendkívüli szabályok életbe léptetésére: így ismét megjelent a gyorsított, statáriális eljárás, a cenzúra.

A háború egymás után szülte a korlátozó szabályokat, amelyek betartását a büntetőjog útján kívánta biztosítani a hatalom. Ezen időszak ügyészségi iratai között számtalanszor találkozunk árdrágítás, közellátás veszélyeztetése, honvédelmi kötelezettség elleni, tiltott sajtótermék tartása, rémhírterjesztés, fajgyalázás miatti eljárásokkal. Az 1944–45. év meghozta a királyi ügyészség végét: összeomlott az a hatalom, melynek szerveként működött. De az ügyészek gyakran a helyükön maradtak, vagy a menekülés, kitelepítés után visszatértek és az újonnan alakult demokratikus kormány hatóságaként, már mint államügyészség folytatták munkájukat.

Az 1945-öt követő koalíciós időszakban mind szervezeti, mind eljárási szempontból helyreállt a korábbi magyar igazságügyi szervezet, így a továbbra is az Igazságügyi Minisztérium irányítása alatt álló államügyészség. Azonban a népbíráskodásról szóló 81/1945 (II. 5) M.E. rendelet egy párhuzamos szervezetet is felállított, az ún. népbíráskodásokat, amelyek feladata a háborús és népellenes bűncselekmények miatti eljárás volt. E szervezet ugyancsak az igazságügy-miniszter felügyelete alatt működött, és itt gyakran az államügyészek látták el a népbíráskodási teendőket is,

egészen 1950-ig, a népbíraskodás megszüntetéséig. A még a háború előtt szolgálatba állt igazságügyi alkalmazottak az igazolási eljárások után általában átvételre kerültek.

A korszak jellemzője, hogy az állami erőszakapparátusok vezetése túlnyomórészt a Magyar Kommunista Párt, majd 1948-tól a kizárólagos hatalmat gyakorló MDP kezére került, így kezdetben a személyeken, majd a szervezetek átalakításán keresztül megtörtént az államszervezet szovjetizálása, a jogrendszernek a szovjet minta alapján való újraalkotása. A hatalom kisajátítása keretében lépések történtek az igazságügyi apparátus tagjainak kicserélésére is, melyet az ítéldbírák és államügyészségi tagok végelbánás alá vonásáról szóló 1948: XXII. tc. tett meg.

Ezt a törvényt akként méltatta később a büntetőbírói és államügyészi akadémia létesítéséről szóló 4181/1949 (VIII. 6) Korm. rendelet indokolása, hogy a „végrehajtása nyomán kiváltak az ítéldbírói és államügyészi karból a fasiszta reakciós és néppellenes elemek, valamint azok, akiknek működése nem szolgálta tevélegesen az ország népi demokratikus szellemű átalakítását”. (Az említett intézmény volt hivatva az új szellemű igazságszolgáltatási dolgozók kinevelésére). A fordulat évének tekintett 1948 után a szovjet mintára megalkotott, 1949. évi XX. törvénnyel kihirdetett alkotmánnyal történt meg formálisan az új államszervezet létrehozása.

Ez az ügyészséget illetően gyökeres változást írt elő azzal, hogy kimondta, miszerint a törvényesség megtartása felett az Országgyűlés által választott és annak felelős legfőbb ügyész örökös, aki vezeti és irányítja az ügyészség szervezetét. Ez azonban csak deklaratív jellegű szabály maradt néhány évig.

Több rendelkezés azonban gyökeresen átalakította az addigi igazságügyi apparátust. A 72000/1949 (IX. 24) IM. számú rendelettel megtörtént az államügyészségek elnökeinek alárendelt járásbírói közvádlók rendszeresítése az addigi ügyészségi megbízottak helyett. 1950-ben sor került az új – jelenleg is érvényes – megye-beosztás létrehozására, melynek következtében több korábbi törvényszéket és államügyészséget megszüntettek.

Az 1950. évi IV. tv. felszámolta az ítéltáblákat nem sokkal korábban felváltó felsőbbbíróságokat, és a mellettük működő főállamügyészségeket. E szabály gyakorlatilag kiépítette az új ügyészségi hierarchiát, amikor a járásbírói közvádló intézkedései ellen az államügyészséghez, míg annak döntései ellen a legfőbb államügyészséghez utalta a panaszok elbírálását, illetve meghatározott ügyeknél a megyei bíróság előtti vádemelésre kimondta a legfőbb államügyész utasítási jogát.

Módosultak a büntetőeljárás szabályok is, amelyek kihatottak az államügyészség hatáskörére: így az 1950. évi 12. sz. tvr. megszüntette a vizsgálóbíró intézményét, és feladatait az államügyészre ruházta. A számtalanszor módosított régi Bp-t pedig felváltotta az 1951. évi III. tv., amely azonban sok megoldásával hasonlított a korábbi kódexhez.

Az Igazságügyi Minisztérium Büntetőjogi és Államügyészségi Főosztálya ezekben az években sorozatban bocsátotta ki az utasításokat, iránymutatásokat, tájékoztatásokat az aktuális jogpolitikai feladatokról, a kívánatos eljárásokról, büntetésekről pl. a disszidálási, feketevágásos, magzatelhajtásos ügyekben, az államvédelmi szervek pedig gyakran előre meghatározták az ügyészek, bírák feladatait az egyes perekben.

A mindenben és mindenkiben ellenséget látó, „fokozódó osztályharcot” vívó politikai hatalom kriminalizálta a társadalmat jogalkotásával és ezt érvényesítő jogalkalmazásával: emberek tömegei kerültek büntetőeljárások hatálya alá, szenvedtek különböző szankciókat: pl. 1952. első 9 hónapjában negyedmillió személy ellen folyt nyomozás, kb. százezer főt pedig elítéltek.

Ebben az évben megtörtént a magyar igazságügyi szervek „átvilágítása” is, és ennek eredményeként a szovjet tanácsadók 1953. januárjában az MDP főtitkárához küldött jelentésükben javasolták az alkotmányban előírt ügyészi szervezet létrehozását. A jelentés szerint „az államügyészség szervei munkájának további megjavítása és a törvényesség megszilárdítása egyik alapvető akadálya, hogy nincs meg a szervező, vezető központ, a Magyar Népköztársaság ügyészsége, amely hivatott a hatalmi szervek és minisztériumok cselekményei törvényessége feletti felügyeletet ellátni. Az Igazságügyi Minisztérium Büntetőjogi Főosztálya alárendelt helyzetében, szervezetében, személyi állománya folytán természetesen nem képes megbirkózni ezekkel a feladatokkal. Ezért javasolnánk a Magyar Népköztársaság ügyészsége felállításának a kérdését döntésre bocsátani, amelynek élén a legfőbb ügyész állana” meghatározott feladatokkal.

E tanácsadói jelentés körvonalazta a szervezet kialakításának módozatait is, melynek elfogadása után megkezdődött a javaslatok végrehajtása.

Ennek keretében az Országgyűlés 1953. július 4-én megválasztotta a legfőbb ügyészt, aki az MDP Központi Vezetőség Adminisztratív Osztályával közösen néhány nap múlva részletes javaslatot tett a Politikai Bizottság ülésén az alkotmányban előírt Legfőbb Ügyészség felállítására.

Az elfogadott határozat megállapította, hogy „még nincs olyan törvényünk, amely konkrét módon meghatározná az ügyészség feladatait, jogait, köteleességét és az ügyészségek szervezetét. Mindez egyik alapvető oka annak, hogy az ügyészi szervek munkája alacsony színvonalú és nem felel meg az alkotmány követelményeinek. A minisztériumok, az alájuk rendelt szervek és az államhatalom helyi szervei feletti felügyelet a törvényesség betartására vonatkozóan nem vagy alig érvényesül... Számos esetben előfordul, hogy az állampolgárokat alaptalanul vonják büntetőjogi felelősségre és törvénytelenül veszik őrizetbe, a bűncselekményeket nem fedik fel kellő időben.”

A határozat döntött arról, hogy az ügyészség kötelessége felügyelni a büntetőeljárások és a büntetés végrehajtása törvényességét, továbbá azt, hogy „a bíróságok által hozott büntető és polgári ítéletek, határozatok és döntések megfeleljenek a Magyar Népköztársaság törvényeinek”. A határozat szerint az ügyészségnek feladata a minisztériumok, az alájuk rendelt hivatalok, a helyi államhatalmi szervek által kiadott rendelkezések, határozatok, utasítások törvényességének felügyelete, és az, hogy az állampolgárok tevékenységük során a törvényeket ne sértsék meg.

A határozat szerint az addig kizárólag a Honvédelmi Minisztérium szerveként működő katonai ügyészeket integrálni kell az egységes ügyészségbe. A döntés szerint a vonatkozó jogszabály kiadása után a Legfőbb Ügyészséget kell megszervezni, majd ezután átszervezni és felállítani a megyei és járási ügyészségeket.

A határozatot végrehajtó jogszabály 1953. évi 13. sz. tvr-ként jelent meg, amely meghatározta az ügyészség felépítését, továbbá feladatait az egyes hatóságok, társadalmi szervezetek, állampolgárok eljárásainak törvényessége feletti felügyelet körében.

Heteken belül sor került a Legfőbb Ügyészség tényleges felállítására, és így 1953 őszén megkezdte tevékenységét a Népköztársaság Ügyészsége, amelynek a Magyar Köztársaság 1989. október 23-i kikiáltása óta jogutódja a jelenlegi szervezet.

Az előadást a magyar büntető jogtudomány kimagasló alakjának, a korona-ügyészi posztot is betöltő Vargha Ferencnek még 1907-ben írt gondolataival indokolt befejezni, melyet a megjelenés évéhez képest igazolt az addig eltelt idő, másrészt az utána következő korszakokra a magyar történelem alakulása: „Ahol békés viszonyok uralkodnak, ahol a társadalmi fejlődés rendes mederben halad, ahol a politikai ellentétek egész végletekig menő szertelenségbe nem csapnak át, ott a miniszter (megjegyzés: általános értelemben a politikai hatalom) rendelkezési joga a gyakorlatban alig érezhető... Mihelyt azonban a társadalom szervezetének valamely részében a béke megbomlik, azonnal az ügyészségeket rántja elő a hatalom, s azzal akarja orvosolni a társadalom betegségét”.³

Vargha rámutatott arra, ha „a közvélemény tisztában van vele, hogy a közvádoló az igazságszolgáltatásnak objektív közege, aki távol áll a politikától, s politikai ügynökkösködésre nem használható fel: jobban megnyugszik bárminemű intézkedésben”, és az ügyészt valóban a jog érvényesítőjének tekinti.

³ VARGHA Ferenc, 1907.

Irodalom

- CompLex CD
2000 Corpus Juris Hungarici-A törvényekbe zárt történelem. Budapest.
- CompLex CD
2002 Közlönytár. Budapest.
- BUZÁSI János
1967 A királyi jogügyigazgatósági levéltár. (Levéltári leltárak 37.) Budapest.
- FEKETE Ödön
1874 Az államügyészség multja s jelene és a magyar királyi ügyészség jövő fejlődése. In: Magyar Igazságügy. II. kötet
- HORVÁTH Ibolya (szerk.)
1992 Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 1. kötet. Kúriai teljes ülések, ÁVH-s kihallgatások, „párt”-ítéletek, rehabilitációk, az 56'-os megtorlás iratai. Budapest.
- KAJTÁR István
1986 Az államügyészség kiépítése Magyarországon a neoabszolútizmus idején 1850–1854–1861. In: Jogtörténeti Tanulmányok VI. kötet. Szerk.: Benedek Ferenc és Szita János. Budapest.
- MONTESQUIEU, Charles
2000 A törvények szelleméről. (Sapientia humana.) Budapest.
- NÁNÁSI László
1992 A magyar királyi ügyészség megszervezése és működésének kezdetei 1871–1872. In: Ügyészségi Értesítő 1992/2–3.
1994 A magyar királyi ügyészség változásai az 1890-es években. In: Ügyészségi Értesítő 1994/3–4.
1997 Magyarország államügyészsége az 1918–1919-es forradalmak idején. In: Ügyészek Lapja 1997/2–3.
2000 A vád hatóságai 1848–1849-ben. In: Jogtudományi Közlöny 2000/6.
2003 Tiszti ügyészek vagy államügyészség? In: Ügyészek Lapja 2003/1.
- PALUGYAY Imre
1844 Megye-rendszer hajdan és most. 2. k. Megye-hivatalok. Pest.

PAP József
2003

Magyarország vármegyei tisztikara a reformkor végétől
a kiegyezésig. Szeged.

TURI István
1982

Az ügyészség működésének néhány kérdése a II.
világháború időszakában. In: Jogtudományi Közlöny
1982/4 .

VARGHA Ferenc
1907

Ügyészség és politika. In: Jogállam. Budapest

BETYÁROK KECSKEMÉT KÖRNYÉKÉN AZ 1848/49. ÉVI SZABADSÁGHARC UTÁN

Bevezetés

A betyárok megítélését már a 19. században is kettősség jellemezte. Egyesek szerint a betyár a körülmények áldozataként volt kénytelen bujdosolni, szembe szállni a hatóságokkal. Az okok között szerepelt gazdasági, társadalmi és személyes egyaránt (pl. eladósodás, elszegényedés, osztrákellenesség, szabadságvágy stb.). Ez az idealizált megközelítés mintegy feloldást adott a betyároknak az elkövetett tetteikre.

Más megítélés szerint ezek az okok csak mentségek voltak, hiszen az emberek nagy része nehéz körülmények között élt Magyarországon 1849 után, mégsem lett mindenki bűnös. A betyároknak közvetve az osztrák hatóságokkal, közvetlenül a megyékkel – mint a közbiztonság fenntartóival – és főleg a családját, jószágát védeni akaró gazdákkal gyűlt meg a bajuk. Az ő kifosztásuk, legyilkolásuk esetén a betyárok nem mások, mint közönséges bűnözők, akik előbb, vagy utóbb megértek az akasztófára.¹

Talán voltak olyan betyárok, akik valóban lovagiasak voltak a nőekkel, öregekkel, gyerekekkel, szegényekkel szemben, s feleslegesen nem erőszakoskodtak. (Ezeket a tulajdonságokat felnagyítva őrizte meg a népi emlékezet a betyárok tetteit, költött róluk nótákat, balladákat.)² A levéltárban őrzött iratok tanúsága szerint azonban a többség nem ilyen volt. Ha a szükség úgy hozta, kiraboltak, megkínóztak szegény sorsúakat is. A gazdagabb zsákmány reményében azonban elsősorban a nagyobb javakkal bíró gazdákat – főleg tanyaiakat –, hatósági vagy postai szállítmányokat fosztottak ki.

Betyárok már 1848/49-et megelőzően is léteztek és nem csak Magyarországon. Eric Hobsbawn brit történész a banditákat „primitív lázadóknak” nevezi, akik a társadalom elleni tiltakozásnak egy kezdetleges formáját „választották”. Azokat érti a banditák kifejezés alatt, akik nem voltak hajlandók vállukra venni a hagyományos terheket, a szegénységet, a megaláztatást. Sok társadalomban ezért tekintették a szegények bajnokuknak a banditákat, mítoszt kerekítettek köréjük.³

¹ HÉJJAS Pál, 1992.

² Íróink – Tömörkény István, Móra Ferenc, Móricz Zsigmond – pedig a néphagyományból merítve idilli képet rajzoltak a betyárokról, őket lovagiasnak, a szegényeket segítőknek, gazdagokat büntetőknek, az Alföldön szabadon élőknek tüntetve fel, nem kis mértékben megszeépítve a valóságot.

³ HOBSBAWN, Eric, 1974. 36.

Hobsbawn szerint a „robinhoodizmus” akkor válik járványszerűvé, ha a hagyományos egyensúly felbomol: rendkívüli időben s ezek utóregzéseiént (éhínség, háború). Hobsbawn kapitalizmus előtti társadalmi struktúrák részének tekinti a banditákat, politika előtti jelenségeknek írja le őket és véleménye szerint akkor tűnnek el, mihelyt fejlettebb mozgalmak lépnek a színre. A jövő a politikai szervezettségé – írja.

Magyarországon a 18. században általában olyan egyéneket értettek a betyárok megnevezés alatt, akik az elfogadott társadalmi normáktól eltérő, vagy azok ellen vétő életmódot folytattak.⁴ A bűnözéssel összekapcsoltan nálunk a 19. század elejétől használták a „betyár” megnevezést. A 19. század első felének híres betyáralakjai: Angyal Bandi, Zöld Marci, Sobri Jóska már fosztogattak, raboltak, olykor gyilkoltak is.

Küllös Imola néprajzkutató szerint az egykori betyárkarrier kialakulásához jelentős mértékben hozzájárult a Habsburg Birodalom seregfeltöltő technikája. A torborzások, sokszor erőszakos emberfogások legalább egy évtizednyi kényszer-szolgálatlal fenyegették az ifjakat. Aki szökött és elkapták, további 6 év, de ismétlődés esetén akár élethossziglani munkaviselőre is számíthatott. A szolgálatot megtagadók azután ott és úgy szereztek megélhetést, ahol és ahogy tudtak.⁵

Egyes történészek a magyar betyárvilág kialakulásának legfőbb okát a föld- és igaerő nélküli zsellérek számának jelentős mértékű és folytonos növekedésében látják. E társadalmi jelenség elindítója pedig – szerintük – az önálló földesúri gazdálkodás bevezetése, a paraszti használatú földek és legelők erőszakos kisajátítása volt.

Az 1848/49-es szabadságharc leverése után az addiginál is nagyobb méretű „betyárvilág” kezdődött Magyarországon. A bujdosni kényszerülő honvédeket, vagy az idegen hadseregtől tömegesen dezertáló magyar katonákat éppen úgy üldözte a főként osztrákokból, csehekéből álló zsandárság és katonaság, mint a közönséges bűnözőket. (A bujdosó honvédeket megvetően „Kossuth-betyároknak” nevezték.)

Az önkényuralom idején kibontakozó betyárvilág a legkülönbözőbb betyártípusokat hívta életre. Az Alföld sík területein a csikósok, gulyások közül kerültek ki a lovas betyárok. Mivel maguk a lovakhoz, marhákhoz értettek, főleg ezek elhajtása, rablása volt ténykedésükre jellemző. A dombságokon, erdőségekben, homokbuckás vidéken futó betyárok vagy járó betyárok garázdálkodtak, s többnyire juhász, kanász volt eredeti becsületes foglalkozásuk. Vásároló utazók fosztogatásából, nyájuk megtizedeléséből igyekeztek hasznot húzni. Voltak nádi betyárok, réti betyárok, akik a lápos mezőkön, nádasokban húzódtak meg, ide rejtették zsákmányukat. Az elkövetett tettek szerint is megkülönböztették a betyárokat. Címeres betyárnak azt nevezték, aki vakmerő cselekedeteivel, nagyszabású rablásaival kiemelkedett a közönséges betyárok soraiból. Kapcabetyárnak, kutyabetyárnak pedig azt tartották, aki társai elárulására is képes volt.⁶ Amíg azonban a népnyelvben megkülönböztették a betyárokat a haramiáktól, zsványoktól, a hivatali nyelvben egyáltalán nem. Üldözni pedig egyaránt üldözték bármiféle, -fajta is volt az illető betyár.

Minden vidéknek megvoltak a maga ismertebb betyáralakjai: Szeged környékén Rózsa Sándor, Zöldág Marci, Gacsi Jóska, Hudoba József, Harangozó József, Veszelka Imre tetteit ismerték. Országos hírre (a betyárkirályként is ismert) Rózsa Sándor tett szert közülük. A Kiskunságban Dönti Peti, Búza Sándor, Modok Gergely, Baski Gyuri és a Bogár fiúk: Imre, Jakab, Marci tettek szert „hírnévre”. Geszti

⁴ 1749-ből tudunk egy Tóth Matyó nevű kecskeméti betyárról, aki pl. 1749. január 14-én a kocsmában borozgatva káromkodott és ezért 4 arany büntetést fizetett. A félegyházi Czakó Miska betyár ugyan- ezért 10 forint büntetést kapott.

BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet, 1999. 6–7.

⁵ KÜLLÖS Imola, 1988.

Nem kis társadalmi feszültséget okozott ugyanakkor, hogy a törvény értelmében földdel és házzal bíró gazdát nem lehetett katonának elvinni, annál inkább a nincsteleneket.

⁶ NAGY CZIROK László, 1965. 59–66.

(vagy Geszten) Jóska híres nyíri betyár volt. Patkó Bandi Somogyban, Sisa Pista Nógrád megyében, Fábián Pista Szalontán vált ismertté. Voltak akik bandába verődve, mások két-három fős csapatban „a maguk kezére dolgoztak”.

Rablások az 1850-es években

A szabadságharc leverését követően Magyarország belpolitikai helyzete katasztrofális volt, a közbiztonság állapota kedvezett a bűnözésnek. A kivégzések, bebörtönzések, a volt honvédek besorozása százezrek felháborodását váltották ki. (A későbbi rendszeres besorozások azonban főleg a parasztságot sújtották, a vagyonosabbak ugyanis meg tudták váltani a 8 éves katonai szolgálatot.) Nem egy megyében a besorozás helyett sokan a szökést választották. Dunaföldváron pl. 100 besorozott honvéd közül 37 megszökött. Szentiványi Vince, pesti kerületi biztos 1850 februárjában Geringerhez intézett egyik jelentésében azt írta, hogy a sorozás elől menekülők az erdőbe vetették magukat. A bujdosó honvédekből, gerillákból, szegénylegényekből helyenként betyár csoportok alakultak, melyeket a kormányzat évtizedeken keresztül sem tudott felszámolni. A hatalom a bujdosókat egységesen „rabló” elnevezéssel illette. Előbb-utóbb nagy részük valóban betyáréletre adta magát.⁷

A lázadóknak azt a csoportját, akik nem voltak hajlandók elviselni az idegen országba katonának való elhurcolás megaláztatását, Magyarországon az 1850-es évek elején szimpátia övezte. A nép jó ideig azonosította az üldözött hazafiak sorsát az üldözött gonosztevők sorsával. Ez azonban az 1850-es évek végére megváltozott. Ferenc József 1852. december 8-án kelt rendeletével a Magyarországon levő katonaszökevényeknek ugyanis megkegyelmezett.⁸

Kecskemét város tanácsa már 1850 októberében tudomást szerzett betyárok garázdálkodásáról. Varga József csendbiztos jelentette, hogy a város monostori pusztája melletti szentlászlói pusztán öt erősen felfegyverzett betyár tartózkodik. A csendbiztos és hat kecskeméti pusztázó hadnagy a szentlászlói teletlőn Pálinkás Palkó híres betyárra, Budai Bandira és három társukra akadtak, megadásra szólították fel őket, akik puskalövessel feleltek rá az istállóból. A tűzharc eredménye az lett, hogy Pálinkás Palkó megsebesült, Budait megölték, a három másik lovaira kapott és az istálló másik kapuján át elmenekült. Pálinkást és Budai holttestét a pusztázó hadnagyok Kecskemétre hozták. Pálinkást kikérdezték. Vallomásából kiderült, hogy kisteleki születésű, 1850 januárjától lovas betyárként élte életét, előbb Bódi Antal csapatával volt, de pünkösdkor összevesztek, és Pálinkás elhagyta őket, majd egy darabig magányosan töltötte életét. Október elejétől kerültek össze Budaival és a három másik társával (Fazekas Dávid jákóhalmi, Dimó Lajos és Lantos János mindszenti lakosokkal). Elmondása szerint erőszakos rablást nem követtek el, lovakat loptak különböző ménesekből. Pálinkás a lövéstől nehéz sebet kapott, amibe másnapra belehalt. A tanács az esetből azt a következtetést vonta le, hogy „csak a jó sűgőkkel és kellő tájismerettel bíró csendbiztosok és pusztázók foghatják el a vidékre

⁷ LUKÁCS Lajos, 1955. 33.

⁸ Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (a továbbiakban: BKMÖL) IV. 1609/a Kecskemét Város Tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek (a továbbiakban: IV. 1609/a). 1852. december 30. – 1852. III./661.

nézve ártalmas betyárokat”. (Az esetnek a megyefőnökhöz való felterjesztésével akarták elérni, hogy a rendeletileg eltörölt megyei csendbiztosi állásokat újraservezzék.)⁹

Kecskemét közeli, s távolabbi pusztáin, de a városban is megromlott a személy- és vagyonbiztonság a kóborló fegyveres rablók miatt. A Budai Cs. Kir. Katonai Kerületi Parancsnokság 1851. december elején a gyakori rablások meggátálása céljából rendszabásokat bocsátott ki. Ezekben felszólították a lakosságot, hogy „a személy és vagyonbátorságot veszélyeztető gonosztevőket adják fel”, az örködést maguk se hanyagolják el, gondosan zárják épületeiket, jószágaikat őrizet nélkül ne hagyják, ne utazzanak magányosan. Éjjeli őrseget kellett szervezni. Minden 100 ház után 4 fős őrseget (2 éjfélig, 2 éjfélt után). Az örködés alól senkit nem lehetett felmenteni (5 pengőforinttal vagy 3 napi elzárással büntették az örködés elhanyagolását). Tilos volt olyan állatot a városba hajtani, amelynek tulajdonosát nem tudták igazolni. Idegenek befogadását, bejelentésük elmulasztását is büntették. A pusztai pásztorok, csikósok részére pásztorlevelet állítottak ki.¹⁰

Kecskemét lakossága nagyrészt a városhoz tartozó pusztákon lévő birtokán gazdálkodott és főleg állattartásból élt. A puszták kisebb-nagyobb távolságra estek a várostól:

Borbás puszta	1	mérföld távolságra
Szentkirály puszta	1,5-2,5	- '' -
Alpár puszta	2	- '' -
Szentlőrinc puszta	1	- '' -
Matkó puszta	1	mérföld
Bugac -''-	4	- '' -
Monostor -''-	3	- '' -
Pusztaszer -''-	6	- '' -
Péderi -''-	6	- '' - ¹¹

A pusztákon legeltetett állatállományt és a gazdák tanyáin felhalmozott javakat nehezebb volt megvédeni a garázdálkodóktól. A tanyákon ekkor még főleg a városban házzal bíró gazdák kertészei, zsellérek éltek.¹²

⁹ A csendbiztosi és a melléje rendelt pusztázó hadnagy állásokat ugyanis 1851. november 1-jétől megakarták szüntetni. Kecskeméten a pusztázó hadnagyok korlátozott számban – Szentkirályon 2, Monostoron 2, Bugacon 2, Szentlőrincen 2 – megmaradtak, adóbehajtás céljából. A csendbiztos és a pusztai hadnagyok teendőit ettől kezdve a cs. kir. csendőrség látta el.

A kecskeméti tanács megjutalmazta a csendbiztost (6 pengőforintot kapott) és a hadnagyokat (fejenként 3 pengőforintot kaptak). BKMÖL IV. 1609/a 1850. október 18. – 1850. IV./128–131.

1851-től a megyefőnök rendelete szerint a rablók és útonállók elfogásáért már 60 pengőforint jutalom járt.

¹⁰ BKMÖL IV. 1609/a 1851. december 9. – 1851. III./838–841.

¹¹ BKMÖL IV. 653 A Kecskeméti Cs. Kir. Szolgabíróság iratai (a továbbiakban: IV. 653). 1722/1851. sz. irat.

¹²

Borbáson	380 fő	Bugacon	305 fő
Szentkirályon	1 565 fő	Monostoron	681 fő
Alpáron	407 fő	Péderin	1 954 fő
Szentlőrincen	684 fő	Matkón	234 fő

Kecskemét város belterületén pedig 32 308 fő élt 1852-ben. BKMÖL IV. 653 353/1852. sz. irat.

A tanyákon gazdálkodó lakosok egyre-másra fegyvertartási engedélyért folyamodtak. A befolyásosabb polgárok meg is kapták, sőt cselédjeik részére is tudtak fegyvert szerezni.¹³

A kormányzat a bűnözés visszaszorítására több intézkedést is tett, létrehozta a csendőrséget, katonaság cirkált a pusztákon, a pusztai csárdák közül sokat megszüntettek, megsemmisítettek. A leghatékonyabbnak azonban a rögtönbíráskodás bevezetése bizonyult. A rablások elharapózása miatt az ország kormányzójának rendelete alapján 1851. december 20-án katonai rögtönítélő bíróságot állítottak fel, amely 1852. január 29-én kezdte meg működését.¹⁴

Nem volt indokolatlan felállításuk, mert a rablók a városba is bemerészkedtek. Gassich János városi tanácsnokot két rabló 1852. július 18-án saját házában támadta meg, száját kendővel bedugaszolták, kezeit hátra, lábait pedig a pamlaghoz kötötték,

¹³ Schweiger Márton zsidó kereskedő azonban többszöri kérelme ellenére sem tudott fegyvertartási engedélyt kapni, hiába volt erre alapos indoka: „... Én alázatos tisztelettel alulírott, miután helybeli birtokos lakos édesatyám mellett úgy jelentékeny gazdaszata vitelénél, valamint főleg nagy terjedelmű kereskedési forgalmánál, egyedüli eljáró és kiegészítő volnék; úgy hogy tetemes pénzüsszegekkel, nem csak az itteni környéken, hanem a túl a tiszai vidékeken is, hosszan tartó utazásokat tenni kénytelenítettem, s nem ritkán, vagyon és személybátorság tekintetében, rablók miatt veszélyeztetve vagyok; ugyanazért a legalázatosabb tisztelettel esedezni bátorodom Nagyságos Főnök úr kegyes színe előtt: hogy a fentebbi nem színleges, hanem valóságos okaimnál fogva, számomra egy kétszövű fegyver engedélyt kegyelmesen kiadatni méltóztassék.” BKMÖL IV. 653 IV.14/1855. sz. irat.

¹⁴ BKMÖL IV. 653 153/1852. sz. irat.

Az önkényuralom időszakában a bírósági szervezet területi alapon épült ki. A szabadságharc leverése után a Habsburg Birodalom új rendszerének kialakítása során Magyarországot addigi viszonylagos önállóságától is megfosztották, az összmonarchia koronaországainak egyikévé degradálták. Magyarországtól különválasztva további koronaországgént kezelték Erdélyt, Horvátországot, a Bácska és Bánság területéből alakított „Szerb Vajdaság és Temesi Bánság” tartományt. A magyar koronaországot 5 kerületre tagolták. Egy-egy kerület több korábbi megye területét foglalta magában. A kerületek élén kerületi főispán állt, a megyék elsőszámú embere pedig a megyefőnök volt. A korábbi Pest-Pilis-Solt megyét, amelybe Kecskemét is tartozott, kettéosztották Pest-Pilis és Pest-Solt megyékre. Ez utóbbi székhelye volt Kecskemét 1861-ig.

A bírósági szervezet kiépítésénél előbb a főtörvényszékeket alakították ki kerületenként, majd fokozatosan kiépült az alsóbbfokú, első folyamodású cs. kir. bíróságok (törvényszékek, járásbíró-ságok) s a velük kapcsolatos egyéb jogszolgáltatási szervek hálózata.

A polgári fejlődés igényeit kívánták kielégíteni – de a központosítás célját is szolgálta – a bírósági funkcióknak a közigazgatástól való csaknem teljesen végigvitt elválasztásával, a jogszolgáltatás teljes államosításával és a vádhatóságnak (az ügyészségnek) a bíróságok keretéből való kiemelésével, külön szervezetbe foglalásával. Ezzel megszűnt a törvényhatóságok, mint igazgatási szervek bíráskodási joga. Kecskemét város tanács nem látott el bírósági feladatokat, megszűnt a városi tisztügyiészti hivatal is.

A legmagasabb fokú bíróság: a Legfőbb Ítélszék mellett kerületenként főtörvényszékeket (5) szerveztek. A főtörvényszékek alatt a nagyjából megyénként szervezett törvényszékek álltak. A bírósági szervezet legalacsonyabb fokozatát a járásbíró-ságok alkották. (A járásbíró-ságok – a magyar jogszolgáltatási szervezetben addig ismeretlen intézmények voltak – a korábbi alispáni és szolgabírói székek és részben városi bíróságok örökét vették át.) A járásbíró-ságok szervezeténél mutatkozott a legnagyobb eltérés a bírósági szervezet ideiglenes (1854-ig) és végleges (1854-től) rendszere között.

Az oktrojált osztrák bírósági szervezet működése 1861. április 30-ig tartott, amikor is az 1860. október 20-án kelt, s Magyarország önállóságát belső ügyeiben visszaállító császári rendelkezés, az ún. „Októberi diploma” következményeképpen a hazánk területén működő idegen jogszolgáltatási szerveknek működésüket be kellett szüntetniük, s irataikat a megfelelő – visszaállított – alkotmányos magyar hatóságoknak kellett átadni. (Kecskeméten működött tehát 1861-ig a Pest-Solt megyei Törvényszék, amelynek tagjaiból alakították meg a rögtönítélő bíróság szervezetét.) BÓNIS György–DEGRÉ Alajos–VARGA Endre, 1996. 191–192.

tetemes pénzt vittek el tőle, az ajtót pedig kívülről rázárták. A fulladás határán volt, mire rátaláltak. A tanácsnok nem ismerte fel támadóit, a tetteseket nem találták meg.¹⁵

A főszolgabíró az ilyen, és ehhez hasonló esetek miatt szükségesnek tartotta a csendőrbiztoság felállítását Kecskeméten. „... A lopási, orgazdasági s e fajta bűnök tetemes nagy számmal fordulnak elő – írta a megyefőnöknek tett jelentésében –, s ennek oka főképp abban rejlik, mert most a megyei pandúrok s biztosok megszűntek, azok feletti rendőri felügyelet is végkép megszűnt, mert habár rendszeres jegyzéket a megyei biztosok nem vezettek is, de személy és helyi ismeretöktől fogva minden gyanús embert ismertek s a pandúrok által szemmel tartattak. Ezeknek felszámolása szintén nélkülözhetetlenné teszi a rendőrség felállítását... Hogy pedig ezen bűntények elhatalmasodtak a járásbíróság havi kimutatásaiból leginkább kitűnik, midőn az itt rendszeresen 120-140 közt levő rabok közt legalább kétharmada lopás és orgazdaságra van lefogva, mely egy nagy részben rendőri felügyelet hiányának tulajdonítható. Az előadott több vonásoknál fogva Kecskeméten egy cs. kir. csendőrbiztoság felállítását elmúlhatatlan szükségesnek tartom.”¹⁶

Valószínűleg a főszolgabíró erőfeszítésének köszönhetően 1853. november végén 11 főből álló „külbiztonsági őrcsapatot” helyeztek el Bugac pusztán Bernát Lajos haszonbérelő majorjában.¹⁷ A szentkirályi pusztán a csárdába 13 fős csendőrcsapat került. Őrcsapatok tanyáztak a szentlőrinci csárdában, a Nagykőröshöz tartozó kocseri, a Kiskunfélegyházához tartozó jakabszállási és az orgoványi csárdákban is. Feladatuk a rablók elfogása volt.

A félegyházi „külőrség” 1853-ban egy Kusza Bandi nevű fegyveres betyárt üldözött (aki állítólag szegedi gulyás volt). A betyár üldözés közben megsebesült és Sánta Sándor szentkirályi tanyájára menekült, ott magát szándékosan agyonlőtte, nem akart a pandúrok kezére kerülni.¹⁸

A városban főleg a korcsmákban gyűltek össze a gyanús elemek, ezért azok számát – mely 1854-ben 98 volt – a szolgabíró jónak látta 50-re csökkenteni.¹⁹ 1854. november elején, a 7-én eltemetett kecskeméti Hoffmann János prépost sírboltját rabolták ki, elvitték az egyházi ékszereket, gyűrűt, láncon függő arany keresztet.²⁰

Kecskemét környékén már ebben az időben több betyár garázdálkodásáról tudtak: Piktör, Szalinka és Pádár Imre nevűeket emlegettek. Napirenden voltak a ló- és marhalopások. 1855. november 29-én Bóta János benei pusztájáról rabolt el két betyár 2 lovat és egy szekeret. A szolgabíró elrendelte köröztetésüket.²¹

¹⁵ BKMÖL IV. 653 1439/1852. sz. irat.

¹⁶ Amíg a pusztázó hadnagyok (más néven pandúrok) a megyei kormányzat emberei voltak, a csendőrök a központi kormányzathoz tartoztak. A megyékben a pusztázók – és vezetőjük, a csendőrbiztos – feladata volt a közbiztonságra való felvigyázás, a bűnösök törvény elé állítása.

A levél 1853. aug. 19-én kelt. BKMÖL IV. 653 2126/1853. sz. irat.

¹⁷ BKMÖL IV. 653 3418/1853. sz. irat.

¹⁸ Uo., 1960/1853. sz. irat.

¹⁹ Uo., II. 59/1854. sz. irat.

²⁰ Uo., III. 193/1854. sz. irat.

²¹ BKMÖL IV. 1910/a Kecskemét Város Polgármesteri Hivatalának iratai. Elnöki iratok. 235/1855. sz. irat.

1855 decemberében Nagy István futóbetyár (az iratok is így említik) 2 marhát lopott a fülöpszállási határban Csompó Józseftől és egy harmadikkal együtt teleltésre kiadta Szórád János és Szappanos János szentkirályi kertészeknek.²²

1856. október 23-án éjjel Kása Gergely kistalfíji úti tanyáján jelent meg 4 gyalogos betyár. Kása Gergelyt, aki az akolajtóban feküdt, megtámadták és úgy agyba-főbe verték, hogy hajnalra belehalt sérüléseibe. Feleségének, aki a szobában aludt – és a kiabálásra, jajgatásra felébredt – sikerült elmenekülnie a szomszédos tanyára, ahonnan segítséggel tért vissza. Jöttükre a rablók elmenekültek.²³

1856. november 24-én a csalánosi új erdő mellett vásárból hazatérőket fosztott ki 3 lovas betyár. Péli Jánostól elvettek egy pár fehér ruhára való vásznat, 2 kendőt, 1 nyakravallót, 2 ingvállra való vásznat, 1 mellényre való szövetet és 50 váltóforint készpénzt. Berente Imrétől 18 váltóforint készpénzt. Virág Nagy Mihálytól csizmát (11 váltóforint értékűt), 1 kis mándlit (10 forintot érőt) és 7 váltóforint készpénzt. Czirkos Istvántól 5 váltóforint 30 krajcár készpénzt, ipától, Héjjas Istvántól 5 pengőforint készpénzt. A károsultak szerint a rablók közül 2 igen fiatal suhanc volt. Csak egynek volt lőfegyvere, a másik kettő botokkal volt felfegyverezve. Vargha József kecskeméti csendbiztos a leírásból Cserni István betyárra gyanakodott, aki után megkezdték a nyomozást, de a csendbiztos szerint csak nehezen, nagy utánajárással lehet kinyomozni, „minthogy neki, mint csavargó betyárnak semmi bizonyos tartózkodási helye nincsen”.²⁴

1856. december 8-án négy fegyveres – arcukat kendővel elfedő – betyár csongrádi vásárból hazafelé tartókat rabolt ki az alpári határban. Előbb Kasuba Tóth János kecskeméti ember tanyáját keresték fel. Mint később kiderült itatni mentek a tanyára és fegyverért, mert tudták, hogy Kasubának volt fegyvere, de a gazdát nem találták a tanyán. Ezt követően a fekete úti csárdához vezető úton egy Gyórfi nevű kecskeméti földművest vettek üldözőbe. A vele utazó fiának fejét beszaggatták. Az apa a csárdába menekült. A rablók Gyórfit az istállóban gondolták elrejtőzni, ezért felgyújtották az istállót, majd az újfalusi úton a csongrádi vásárból igyekvőket rabolták ki. Kasuba lánya a rablók közül az egyikben Bogár Imrére ismert. (Az idősebbik Bogár Imre lehetett, mert Vargha József kecskeméti csendbiztos a leírásból őrá ismert, akit 1843-ban ő, mint Rózsa Sándor rablótársát elfogott, s akit akkor 6 évi börtönre ítélték.)²⁵

Pátkai Lajos kecskeméti szabómester – szintén 1856 decemberében – a csongrádi vásárba igyekeztén, több utassal az újfalusi csárdába tért be éjjeli szállásra. Este 8-9 óra táján 4 lovas betyár nyargalt be a csárdába, az udvaron levőket fegyverrel terelték be a szobába, a vonakodókat ütlegelni kezdték. Pátkai a kocsin feküdt, őt egy lovas betyár fejbe vervén szintén a szobába hajtotta. Egy a betyárok közül lovon maradt, a többiek a szobában levőket megmotozták, és akinél pénzt találtak elvették. A

²² BKMÖL IV. 653 V. 574/1855. sz. irat. Nagy Istvánt későbbi rablásai miatt 1863-ban a Csongrád Megyei Fenyítő Törvényszék rögtönítélő bírósága kötéltre ítélte és kivégezték.

²³ A tanyán tartózkodó 2 cseléd (az egyik még gyerek volt) a rablóktól megijedve elmenekült. A rablók nem ismerték fel. A polgármester a cs. kir. csendőrséghez és a megyetörvényszékhez is jelentést tett az esetről. A tettesek nem kerültek akkor elő. BKMÖL IV. 653 V. 890/1856. sz. irat.

²⁴ BKMÖL IV. 653 II. 1004/1856. sz. irat.

²⁵ Nyúl János kecskeméti lakos, az egyik kárvallott elmondása szerint a csongrádi vásárból kocsin az újfalusi kocsmá felé tartottak, mikor 4 fegyveres rabló őket megállította. Háromnak bajusza „be volt kötve, egynék pedig az egész képe lárvával (?) volt bevonva”. Ez utóbbi azonnal a fosztogatáshoz fogott. Tőle 25 pengőforint 40 krajcár készpénzt, 2 lóról való passzust vettek el. BKMÖL IV. 653 II. 1004/1856. sz. irat.

rablók arca ruhával volt elfedve, őket nem ismerte fel. (Elmondása szerint testalkatuk közép-forma, ruházatuk: gatyá, ujjas és kalap volt.)²⁶

Amíg Pesten, Budán, Debrecenben, Borsod és Heves megyékben, valamint a Jászság és a Nagykunság területén a katonai rögtönbíráskodást 1853-ban megszüntették a rablási, gyilkossági és gyújtogatási esetekre nézve, addig Pest-Pilis, Pest-Solt, Szolnok, Csongrád, Békés, Csanád megyékben és a Kiskunsági kerületben a katonai rögtönbíráóság továbbra is fennmaradt. 1854. október 28-tól azonban, a „polgári egyénekre nézve polgári rögtönbíráóságokat állítottak fel.”²⁷

A rögtönítélés jogának gyakorlását országsszerte azon törvényhatóságoknak engedték meg, ahol a rablásokkal párosult útonállások, vagy sűrűbb szándékos gyújtogatások fordultak elő, ahol a közbiztonság nagyobb veszélynek volt kitéve. A rögtönbíráskodásnál az 1846. május 19-én kiadott „Rögtönítélési szabályok” (némiképp módosított formája) alapján jártak el. A rögtönbíráskodás jogáért (korábban a nádorhoz, vagy távollétében a helytartótanács elnökéhez) 1850 után a helytartóság elnökéhez kellett folyamodni. A jog megszerzése után a rögtönbíráskodás bevezetését hirdetmények útján – pusztákon élőszóval való kihirdetéssel is – tudatni kellett a lakossággal. Általában 1 évre szolt a jog gyakorlásának engedélyezése, ha azt 1 év után nem vonták vissza, ismét ki kellett hirdetni.

A rögtönbíráói eljárás alá estek:

„a/ a haramiak, azaz olyanok, akik nyereség okáért valakit életétől megfosztottak, b/ rablók, fosztogatók, útonállók, akik személyes megtámadással erőszakos fosztást követtek el, c/ és az előre határozott felgyújtást elkövetők”.

Ezek az esetek azonban csak akkor tartoztak rögtönítélő bíróság alá, ha a bűnöst a tett elkövetése után üzés, kergetés során fogták el, ha fegyveresen ellenállt, ha a bűntényt a tettes sikerrel végre is hajtotta. Ha a 3 feltétel közül egy is hiányzott a bűneset nem tartozott a rögtönítélő bíróság elé. A rablók feljelentéséért jutalmat tűztek ki.

Rögtönítélő bíróságok a törvényszékek helyén működtek, a törvényszék tagjaiból (1 elnök és 4 közbíró) alakultak. A szabályzat rendelkezett az eljárás menetéről, az eljárás jegyzőkönyvbe foglalásának módjáról. Az ítélet azonban nem lehetett más, mint felmentés vagy akasztófa, amely ítéletet 3 óra múlva végre is kellett hajtani. Fellebbezésnek helye nem volt.²⁸

Kecskemét az önkényuralom időszakában Pest-Solt megye székhelye volt és a közigazgatást irányító megyefőnökségen túl 1854-től itt székelt a Pest-Solt Megyei Törvényszék is. Rögtönítélő bírósági eljárással 1856. február 9-én kötél általi halálra ítélték két rablót egy páhii tanyán 1855. november 7-én elkövetett rablás miatt.²⁹ (A rögtönbíráói eljárást 1856-ban és 1857-ben is fenntartották.)

Az 1850-es évek közepére Kecskemét környékén rendkívül elharapódtak a marharablások. A szolgabíró 1856. október 14-én nyomatékosan felhívta a polgármester figyelmét, hogy a gyanús és általában „rovott” egyénekre különös figyelemmel legyen. Kimutatást kellett készíteni róluk. Hajagos Illés polgármester 129 fős jegyzéket továbbított a szolgabírónak, szerinte a rajtuk szereplők „a felügyelet alá

²⁶ BKMÖL IV. 653 II. 1004/1856. sz. irat.

²⁷ Uo., 347/1854. sz. irat.

²⁸ BKMÖL IV. 1627/b Kecskemét Város Törvényszékének iratai. A Fenyítő Törvényszék iratai. (a továbbiakban: IV. 1627/b). 548/1862. sz. irat.

²⁹ BKMÖL IV. 1615/b Kecskemét város polgármesterének iratai (a továbbiakban: IV. 1615/b). 48/1856. sz. irat.

vételt méltán megérdemlik”.³⁰ A hatóságok sem meggátolni nem tudták a rablókat, sem a nyomukra nem jutottak, hiába állítottak fel újabb csendőrállomást a monostori korcsmában. A pusztákra állított csendőr csapatok sem tudták megakadályozni Kecskemét terjedelmes pusztáin az igen gyakran előfordult rablásokat, tolvajlásokat.³¹ A csendőrök száma kevésnek bizonyult a puszták nagy terjedelméhez képest.

A baromlopások ellen a megyehatóság az állatok megbélyegzését javasolta. A kecskeméti gazdák jószágaitak ez előtt is ellátták saját bélyegekkel, mégis gyakorivá lett a lopás. A város tanácsa úgy határozott, hogy hatósági bélyegzésükre is szükség van, ugyanakkor a csendőrök számának növelését javasolták.³²

Hosszas kérvényezésre a helytartóság 1858 augusztusában újra engedélyezte városi fegyveres őrk alkalmazását. Kecskemét 8 lovas pusztázó fegyveres őrt állított ki egy csendbiztos vezetése alatt, a városi rendőrök vezetésére pedig, egy gyalogbiztost neveztek ki. Feladatuk volt a folytonos őrzés a pusztákon, a rablók nyomozása, üldözése. (Fegyverzetük egyenként 2 duplapisztoly és egy karabély. Szolgálatuk teljesítéséről kis könyvet kellett vezetni.)³³ A gyakori rablások meggátolására a helytartóság ügynökök, besúgó alkalmazását is jónak látta. Besúgókat korábban is alkalmazott a város, a legtöbb rablási esetet ezek közreműködésével derítették fel. Mivel egy helytartósági leirat megállapítása szerint a gonosztevők nagy száma a pásztorok közül került ki, a pásztorok felügyeletét is szigorú szabályozás alá vonták. A rablók gyakorta rajtaütöttek a közpénztárakon, a pénzes postai szállítmányokon. A pénzszállítmányok mellé őrköt állítottak, a kocsisokat sípallal látták el.

A megyefőnökség 1858 végén az egész megyére vonatkozóan megállapították a pusztai őrk számát a puszták nagyságához képest:

Kecskeméten:	1 vezető 14 lovas
Kalocsán:	1 vezető 8 ör
Nagykőrösön:	1 vezető 8 ör
Dunavecscén:	1 vezető 6 ör
Cegléden:	1 vezető 8 ör
Kiskőrösön:	1 vezető 6 ör ³⁴

A városon belül is gyakorta előfordultak – főleg éjjelenként – rablások. Ezért megszervezték az éjjeli őrködést, amely esti harangszótól hajnali harangszóig tartott. Az őrk váltását sípjellel tudatták. Vész esetén trombita használatát írták elő. A tolvajt elfogók jutalmat kaptak. A 9 éjjeli őrk szuronyos fegyverekkel látták el. (A 9 ör 2 örvezető alá tartozott.)³⁵

³⁰ BKMÖL IV. 1615/b 269/1856. sz. irat.

³¹ A csendőrök száma kevés volt a puszták nagyságához képest.

Kecskemét belterülete:	66 952 hold	Matkó pusztái	5 850 hold
Alpár pusztái	8 777 „	Köncsög pusztái	8 000 „
Borbás pusztái	3 907 „	Monostor pusztái	11 782 „
Szentkirály pusztái	18 482 „	Bugac pusztái	14 454 „
Szentlőrinc pusztái	11 523 „		
Ágasegyháza pusztái	8 103 „	Összesen:	157 830 hold

³² BKMÖL IV. 1609/a 1858. febr. 22. – 65/1858. jkv. sz.

A lovat, öszvért, marhát a combján, birkát, kecskét a pofáján, a disznót a fulén bélyegezték meg.

³³ Uo., 1858. aug. 2. – 223/1858. jkv. sz.

³⁴ Uo., 1858. nov. 15. – 372/1858. jkv. sz.

³⁵ Uo., 1859. dec. 19. – 741/1859. jkv. sz.

Az 50-es évek végére a gazdák egyre nagyobb számban igényeltek fegyvertartási engedélyt, amit általában meg is kaptak.

1860 tavaszán a kecskeméti megyei börtönből megszökött két betyár: Király Mihály és Bakai István. Üldözésükre városi lovasok mentek, de nem jártak sikerrel.³⁶ Nem csak Kecskemét nem tudott sikereket felmutatni a rablóbandák, útonállók elfogásában. Szinte az egész Alföldre kiterjedő rablóvilág ellen tehetetlen volt több megye, járás hatósága is.

Az 1860-as évek

1860-ra a közbiztonság annyira leromlott, hogy szinte az ország összes megyéje kérte a rögtönbíráskodási jogot. (1862–63-ban Baranya, Bács-Bodrog, Arad, Fejér, Veszprém, Zala, Csongrád, Vas, Sopron, Csanád, Szepes, Tolna, Torna, Szabolcs, Közép-Szolnok, Temes, Torontál vármegyék, Lőcse, Székesfehérvár, Arad, Késmárk, Kecskemét, Zilah, Szabadka, Szeged városok és a Jászkun kerület kért és kapott rögtönbíráskodási jogot.)³⁷

1861-ben Tóbi János városi tisztiügyész a közbiztonságnak „felettből veszélyes lábón állásáról” tett jelentést a megyei tisztiügyésznek és sürgette a megye intézkedését.³⁸ Kecskemét város törvényszéke 1862. december 1-jétől lett fenyítő hatósági joggal felruházva, azelőtt Kecskemét területén fölmerült nagyobb bűnügyekben Pest megyének Kecskeméten székelő (Kerületi) Törvényszéke ítélkezett. (1862. dec. 1-jétől 1863. február végéig 1 erőszakos rablási eset fordult elő, 1 gyilkossági ügyet áttettek a megyei törvényszékről, de ítélet még nem született.)³⁹ 1862. december 19-étől számított 1 évre kapta meg a kecskeméti törvényszék a rögtönbíráskodási jog gyakorlására a felhatalmazást. Ezt 1 év letelte után sem vonták vissza, sőt 1863. november 13-án (a 15.293. sz. rendelettel) a bűntársakra, bűnrészesekre és orgazdákra nézve is kiterjesztették.⁴⁰ Ekkor már egy új rögtönbírói szabályzat alapján kellett eljárni.

A városi tiszti ügyészt kötelezték, hogy negyedévenként tegyen jelentést a közbiztonsági állapotokról és az előfordult bűnesetekről. (Jelentése szerint 1863. július–augusztus–szeptemberben 4 emberölés, 1 rablógyilkosság történt.)⁴¹

Tolvajlások, házásások továbbra is szép számmal fordultak elő. Sokat közülük a helyi pandúroknak sikerült megfogni, mint Német Andrást és társait, akik 1863 januárjában Kovács Sándor kecskeméti lakos köncsögi tanyájáról, falkiásással disznóhúst, zsírt, szalonnát vittek el. (Német 1 és ¼ évet, társai 5 havi börtönbüntetést

³⁶ BKMÖL IV. 1609/a 1860. máj. 2. – 493/1860. jkv. sz.

³⁷ HÉJJAS Pál, 1992. 6.

³⁸ BKMÖL IV. 1621/b Kecskemét Város Közbátorsági Osztályának iratai. Tisztiügyészi iratok 1861. sz. n. irat.

³⁹ BKMÖL IV. 1627/b 561/1863. ikt. irat.

1862. december 1-jétől bűnügyben Pest megye területén a következő törvényszékek ítélkeztek:

– Pest Megyei Központi Törvényszék

– Pest Megyei Kecskeméti Kerületi Törvényszék

– Pest Megyei Kalocsai Kerületi Törvényszék

– Kecskemét Sz. Kir. Város Törvényszéke

(Jogilag Kecskemét nem volt szabad királyi város, ennek indoklása nem tartozik e dolgozat tárgyához.)

⁴⁰ BKMÖL IV. 1627/b 297/1868. sz. irat.

⁴¹ Uo., 621/1863. ikt. irat.

kaptak.) 1863 júniusában Nagy Imrét, Gyulai Józsefet és Szárnyas Vojtek Jánost fogták el, szintén disznóhúst loptak. (Nagy többrendbeli tolvajlás miatt 2 és ½ év súlyos, Gyulai és Vojtek ½ évi súlyos börtönt kapott.)⁴²

Ördög Beliczai Józsefre 1863 augusztusában csak 2 rendbeli tolvajlást tudtak rábizonyítani, 3 havi börtönt kapott. (Később súlyosabb esetekért kellett felelnie.)⁴³

Zöldág Ferit, Piroska Istvánt, Murancsik Mártont 3 havi súlyos börtönre ítélte a Kecskeméti Fenyítő Törvényszék, amit Ö. Kovács József istállójának kiásásával követtek el 7 db bika ellopásáért.⁴⁴ Sinkár Csontos József, Lutheránus Balog Mihály, Gudricza András 1864-ben még csak Börös István szamarát lopták el, amiért 3 havi súlyos vasban töltendő börtönbüntetést szabtak ki rájuk.⁴⁵ Később már egy nagyobb betyárbanda tagjaiként súlyosabb bűnöket követtek el.

Sok büntényre azonban nem derült fény rögtön. Pl. 1862. augusztus 25-én a szentkirályi pusztán kirabolták özv. Dömötör Istvánt. A tett elkövetésével Váci Bandi és Dékány Manó rablókat vádolták. (A kecskeméti ügyészi hivatal szerint a rablásban még Törkö Péter, Ágostony Antal, Ormándi Mihály és Bodor Antal helybeli lakosok is részt vettek.) Végül Hódmezővásárhelyen kerültek törvénykézre, a hódmezővásárhelyi rögtönítélő bíróság ítélkezett felettük.⁴⁶ Mindig az a területileg illetékes törvényszék ítélkezett a bűnösök felett, amelynek hatósága alatti területen elkövetett büntényért fogták le az elkövetőket. Kecskemét város pandúrjai kevesen voltak a város kiterjedt pusztáihoz képest, ezért Tóbi Boros János városi tisztügyész a közbiztonság „felettből veszélyes lábón állása” miatt a megyei tisztügyész segítségét kérte, hogy megyei pandúrokkal erősítse a rablók elleni hajszát.⁴⁷ Különösen egy-egy nagyobb betyárbanda kézrekerítésénél volt szükség segítségre. Ilyen eset volt 1863. augusztus 18-án éjfél tájt az izsáki postakocsi kirablása.

Az Izsákról éjjel 11 órakor indult postakocsit (vagy ahogy ezen a tájon neveztek: „szekér postát”) Mészáros József 19 éves postakocsis hajtotta. Kísérői Boczkó Pál tiszaoirsi lakos, – Ottó Antal izsáki postamester barátja és Jáborka Imre izsáki kisbíró voltak. A felettből kátyús országúton csak lépésben haladtak. Éjfél után 2 óra körül a kecskeméti postamester kerekegyházi tanyájához értek, ahol az út mindkét oldalán jázminbokrok nőttek jó magasra. Egyszer csak a jázminbokrok mögül 2 lövést adtak le és Jáborkát az egyik lövés eltalálta. A jázmin közt megbújít „puskás betyárok” nagy hirtelen előugrottak, kettő a lovak előtt termett. Az egyik a gyepelő szárát megkapta és a nála lévő bittal fejbevágtá a kocsist. A betyárok – akik kb. 8-an lehettek (a károsultak tanúsága szerint) nagy hirtelen körülkapták a kocsit, botokkal Boczkó Pált is ütlegelni kezdték azzal a megjegyzéssel, hogy „Mi vagy te? Zsandár vagy ugy-e?” (Előírás szerint ugyanis a pénzes szállítmányt csendőrökkel kellett volna fegyveresen biztosítani.) Boczkó hiába könyörgött, hogy ne bántsák, ő nem zsandár. Leugrott a kocsiról és előreszaladt, 3 betyár utána és botokkal leverték. A többi Jáborkát és a kocsist kizsebelte, a pénzes leveleket szállító ládából a leveleket elvették. Jáborkát és a kocsist a kocsiban fekvésre kényszerítették, és letakarták őket a kocsis subájával. Boczkót is felrakták a szekérre és Izsák felé visszafordították, a lovakat útnak indították. Fél óráig a kocsis nem mert felülni, utána rendbe tette

⁴² BKMÖL IV. 1627/b Fenyítő Törvényszék jkv. 1863. jan. 27. és 1863. jún. 30.

⁴³ Uo., 1863. aug. 25.

⁴⁴ Uo., 348/1864. f. ikt. irat.

⁴⁵ Uo., 435/1864. f. ikt. irat.

⁴⁶ Uo., 465/1862.

⁴⁷ Uo., 1861. sz. n. irat.

a kocsit. A két ember kérésére, hogy magukat a vérből kimossák megálltak Jáborka sógorának tanyáján. A sógor a maga kocsiján Jáborkát Izsákra vitte (ő később belehalt a kapott lövés okozta sebbe). Boczkót lefektették, másnap a kocsival Kecskemétre jöttek. Csak később derült ki, hogy a betyárok sok pénzt raboltak. A rablókat a kocsis így írta le: „Mindnyájan egyenes szélű kalapba, újjas posztó mándliba, gatyába és csizmába voltak, és elferdített hangon beszéltek.”⁴⁸

Az izsáki postakocsi kirablása nem egyedi eset volt. Az 1860-as években gyakorivá váltak a postakocsi-rablások: 1864 áprilisában a kalocsait, 1865. szeptember 19-én ismét a Kecskemét–Kalocsa között járó, 1868-ban ismét az izsákit, és az ágasegyházi pusztán közlekedő pénzes postajáratot rabolták ki és követtek el újabb gyilkosságokat.⁴⁹ Ezután a postakincstár az Alföld több vonalán megszüntette a pénzküldést, s ahol csak lehetett, bár kerülő úton, a vasutat használta. (A vasút is csak ideig-óráig jelentett biztonságot a rablóktól.)⁵⁰

1864-ben Kecskemét város hatósága ismét kérte a rögtönbíráskodási jog továbbbi fenntartását, többek között az olyan esetek miatt is, mint 1864-ben Német György juhász és bojtárja meggyilkolása és 1865-ben Bodri Péter kecskeméti juhász és 14 éves fia, ifj. Bodri Péter meggyilkolása végett. Bodriék több mint 300 birkát legeltettek. Ezek eltűntek a számmal és kutyákkal együtt. 1866-ban találták meg hulláikat a szarkási buckák között. (Az apának kötél volt a nyakán, fiának koponyacsontja be volt törve.) A tisztiügyészi hivatal rablógyilkosságot állapított meg és megindította a nyomozást. (Csak 1869-ben fogták le a tetteseket Ráday Gedeon kormánybiztos eljárása eredményeként.)⁵¹

1865-ben még mindig szükség volt a „veszélyezve levő” közbátorság miatt a rögtönbíráskodás fenntartására. A rögtönbíráskodás fenntartását újra közhírré kellett tenni írásban és szóban is. A városban a hirdetményeket tizedenként kiosztották a tizedeseknek, akik azt egy gyakran látogatott helyen kifüggesztették. A pusztákon pedig korcsmáknál, csárdáknál egy adott napon összehívták az ott lakókat, élőszóval is tudatták, de a korcsma falára ki is tűzték a rögtönbíráskodási szabályokat.⁵²

⁴⁸ BKMÖL IV. 1627/b 440/1863.

⁴⁹ Az 1868. okt. 28-án, az ágasegyházi pusztán kirabolt szekérposta vizsgálati iratait 1869. márc. 25-én kérte a kecskeméti fenyítő törvényszéktől Ráday Gedeon. BKMÖL IV. 1627/b 258/1869.

⁵⁰ 1865 szeptemberében a Szöreg és Oroszlános közötti vasúti síneket szedték fel.

⁵¹ BKMÖL IV. 1627/b 194/1866.

Az elrablott holmik között volt 1 szolgavas, 1 vasfazék, 1 suba, 2 iszák, 2 általvető, 6 nyeregtakaró, 1 balta. Ráday szerint a holmik eladásában Fazekas Gábor Apaj pusztai volt juhász segédkezett orgazdaként. Kérte a kecskeméti főügyészt, hogy Lipóczi Péter városi csendbizont küldje Apajra Fazekasért, tartóztassa le őt, és a rablással, rablógyilkossággal vádolt Luteránus Andrással, valamint Szekeeres Sándorral Szegedre szállíttassa. BKMÖL IV. 1621/b Tiszti ügyészi 204/1869.

⁵² Uo., 346/1866.

Nem minden erőszakos rablás esett rögtönbírársági eljárás alá. 1865. március 15-én pl. Póta Nagy Antal – Tassi László kecskeméti lakos – számadó juhásza falkáját támadták meg a köncsögi határban. Vele volt P. Nagy Mihály testvére, 60 éves öreg bojtár és Vincze István kisbojtár. Mind a hárman estére kelve lefeküdtek a falka körül. Elszenderedtek, mikor P. Nagy Antal arra ébredt, hogy valaki juhot fog ki a falkából. Meglőkte botjával testvérét és a tolvaj után szaladt. Utolérte és botjával rántott, mikor őt is leütötték. Az addigra odaért P. Nagy Mihály az őt támadót kezdte ütlegetni, mire a tolvajok elszaladtak. Reggel vették észre, hogy egy 3. társuk is lehetett, mert 2 birka eltűnt. A rögtönbírárság elnöke – Gáspár Lajos – azzal utasította az ügyet a Fenyítő Törvényszékre, hogy a rögtönbírársági szabályok az erőszakos bántalmazást csak akkor rendelik rögtönbírárságon tárgyalni, ha a bántalmazást az elrablott ingóság birtokbani megtarthatására, vagy birtokba vehetése céljából alkalmazták. Itt az erőszakosság a kézre került cimborá kiszabadítása végett történt. BKMÖL IV. 1627/b 78/1865.

A rablások elharapódtak, a nép már annyira meg volt félemlítve a rablók által, hogy nem is gondolt velük szemben ellenállásra. A városi hatóság 1866-ban újra kérte a rögtönbírói jog fenntartását, mert véleményük szerint a város „csak ezen joggyakorlat által képes a közbiztonságot lehető épségben fenntartani, ... e nélkül az itteni terület idegen hatóságbeli büntetéseket menhelyül fogna szolgálni.”

Szükség volt az elrettentés okából is fenntartani a szigorú eljárást, mert 1863-tól rossz idők jártak a városra és környékére, de az egész Duna–Tisza közére is. 1863-ban az aszály miatt csökkent a legelőterület, ennek következtében az állatállomány, silány volt a gabona- és bortermés, szűk volt a pénzforgalom. Éhínség uralkodott a vidéken. 1866-ban a fagy vitte el a gabonát és a veteményt, valamint a szőlőtermést. Ezen csapások miatt a pásztorok, napszámosok és iparosok munkalehetősége jelentősen csökkent. Sokan választották a bolyongó, csavargó életet. Néhányan ugyan nem folyamodtak közülük erőszakhoz, de az akkori viszonyok között elég volt, hogy valaki egy tanyán megjelenve magának ételt, italt követelt, s azzal fenyegetőzött, hogy társai várják odakint. „Az inséges állapotok miatt a közbiztonság kockázatosabbá vált” – írta jelentésében Tóbi Boros János kecskeméti tiszti főügyész.⁵³

1866. február 21-én ült össze Kecskeméten a rögtönítélő bíróság Gáspár Lajos elnöklete alatt. Hajnal Péter 20 éves kunszentmártoni születésű (írni-olvasni nem tud) és Nagy Sándor ügyében. Hajnal csikósbojtár volt Ladányi Gáspár számadó csikósnál, akit 1866. jan. 11-ről 12-re virradó hajnalon, tulajdon lakhelyén, az istállóban való alvás közben baltával 3-szor fejbevégt, zsebéből elvitt 115 forint készpénzt, elvitte Ladányi úti és pásztorlevelét, 1 pár csizmáját, egy kocsit és 2 lovat, lószerszámot. A kocsit és lovakat Nagy Sándornak adta el, utána Szolnokon húzta meg magát. Hajnalt február közepére már el is fogták és a 3 napos rögtönítélő eljárás után február 23-án kötél által kivégezték.⁵⁴

1867. augusztus 11-én kelt királyi rendelet szerint az addig alkalmazott (1862-es) rögtönbírói szabályok helyett az 1846. május 19-én kiadott szabályok léptek ismét hatályba azon egyedüli módosítással, hogy gyújtogatási esetre nem kellett külön felhatalmazás, mert az a kinyert felhatalmazásban benne foglaltatik.⁵⁵

1866-ban Pest megye rögtönítélő törvényszéke is Kecskeméten ülésezett. Kötél általi halálra ítélték Berente Gábort (kecskeméti születésű, 22 éves, római katolikus, nőtlen gulyásbojtárt), Lefagyi Takács Istvánt (izsáki születésű, 29 éves római katolikus, nőtlen napszámost) és ifj. Kiss Jánost (vadkerti születésű, 22 éves, római katolikus, nőtlen gulyásbojtárt). A társaság 4 gyerek legyilkolásával 57 forint 70 krajcár értékű sertéseket és több ingóságot rabolt el.⁵⁶

Kisebb lopásokért a következő ítéletek születtek:

Vigyori Fábrián János	3 havi
K. Tóth István	6 heti
Forgó Péter	3 havi
Hajcski Szabó Mihály	1 havi

⁵³ BKMÖL IV. 1627/b 194/1866. sz. irat.

⁵⁴ Uo., 297/1868. sz. irat.

⁵⁵ Uo., 78/1867. sz. irat.

⁵⁶ Uo., 232/1866.

Dukai Ferenc	6 havi
Tercsi Imre	3 havi fogságot kapott. (Tercsi kivételével a többiek belenyugodtak az ítéletbe.) ⁵⁷

1869-ben a Fenyítő Törvényszék ügykimutatása szerint 852 ügyet tárgyaltak, ebből 766 elintézészt nyert, 86 folyamatban volt. Ezek között emberölési ügy 2, súlyos testi sértés 23, tolvajlás 95, rablás 1, bűnelősegítés 19, veszélyes fenyegetés 4, a többi egyéb ügy.⁵⁸

A „betyárvilág” felszámolása

A kiegyezés idején nemcsak zilált közjogi, de teljesen feldúlt közbiztonsági állapotok uralkodtak Magyarországon. A kiegyezésig nem sikerült felszámolni az idegen kormányzatnak, de a magyar vármegyéknek sem a „betyárvilágot”. A legnagyobb probléma az Alföldön volt. A magyar kormány, a Belügyminisztérium – megelégedve az áldatlan állapotokat – 1869. január 4-én az ügy megoldására királyi biztost nevezett ki gr. Ráday Gedeon személyében. (Ráday a Belügyminisztérium rendőrségi osztályának volt a vezetője.) Feladata az Alföld több hatósága⁵⁹, köztük Kecskemét területén is, a „megzavart közbiztonság” helyreállítása, megszilárdítása lett.⁶⁰ Ráday 1869. január 18-án tudatta megbízatását Kecskemét előljáróságával és együttműködésre szólította fel a város vezetőit. Székhelye Szeged, a szegedi vár volt. Ide kérte Kecskemét tisztiügyészétől a következőket:

„1. A város területén az utóbbi időben történt merényletek tényvázlatainak rövid kivonatát, a tett intézkedéseket. 2. A város területén lakó ismert gyanús egyének nevét, személyleírását, lakhelyét. 3. A közbiztonsági közegek számát, névjegyzékét, a rájuk bízott területek megnevezését.”⁶¹

A megoldatlan bűnügyek felderítése volt legfőbb gondja Rádaynak, ebben munkatársain kívül nagyrészt a katonaságra támaszkodott. Magához rendelte a bűnügyek résztvevőit: tanúkat, károsultakat és vádlottakat. Ráday kecskeméti lakosokat is kihallgatva vallomásukból tudott arról, hogy a város határában 10-12 év óta több rablóbanda létezett és itt, valamint a közel fekvő helységekből borzasztó rablásokat és rablógyilkosságokat vittek véghez.

⁵⁷ BKMÖL IV. 1621/b 426/1871.

⁵⁸ Uo., 514/1869.

⁵⁹ Kecskemét város közgyűlése 1869. január 18-án tárgyalta a belügyminiszter leiratát, melyben br. Wenckheim Béla belügyminiszter tudatta, hogy az Alföldön annyira veszélyeztetett közbiztonság helyreállítására az intézkedések célszerűbb és gyorsabb kezelésére Pest, Csongrád, Csanád, Temes megyék, Jász-Kunság kerülete, Szeged és Kecskemét sz. kir. városok területére királyi biztost nevezett ki ifj. gr. Ráday Gedeon személyében.

BKMÖL IV. 1605/a Kecskemét Város Bizottmányi Közgyűlésének iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek. 1869. január 18.

gr. Ráday Gedeon (Pest, 1829. júl. 16. – Budapest, 1901. nov. 29.)

Ráday László földbirtokos és gr. Wartensleben Ida fia, református, jogot végzett. 1848 nyarától segédfogalmazó a magyar pénzügyminisztériumban. 1849. februártól parancsőrtszt Dembinski, majd Bem altábornagy mellett, főhadnagyi rangig vitte. 1867-től tanácsos a közös Külügyminisztériumban a honvédelmi, illetve a Belügyminisztériumban. Utóbbiban a rendőrségi osztály vezetője.

⁶⁰ Ráday munkatársnak magával vitte a Belügyminisztériumból Kormos Bélát, Pest vármegye korábbi tiszti alügyészét, akit megvesztegethetetlennek tartottak, és Laucsik Mátét, Fejér vármegye volt központi szolgabíróját, aki vizont fortélyos, ravasz ember hírében állott. Utóbbi fővizsgálóbíróként a nyomozó hatóság feje lett. NAGY CZIROK László, 1965. 24.

⁶¹ BKMÖL IV. 1621/b 52/1871. sz. irat.

Rádayék egy ideig minden bírói beavatkozás nélkül működtek, de már 1869 nyarától fölmerült annak szükségessége, hogy a kárvallottak vagy befogott betyárok vallomásait bíróság hitelesítse. Az Igazságügyi Minisztérium Pest megyét delegálta erre a célra. A Pest megyei törvényszék az elnökkel – Szilassy István alispánnal – együtt 5 tagból állt, akik mellett egy jegyző és egy tisztügyész (Edvi Illés Károly, Pest vármegye tiszti alügyésze) működött. Ennek a bírói testületnek – mely a szegedi vár egyik emeletes épületében munkálkodott – volt a feladata, hogy a Laucsik Máté vizsgálóbíró által elővezetettek vallomásait hitelesítse.⁶²

Ezek a vallomások képezték azután a későbbi elfogatásoknak, s a bíróság ítéleteinek alapját. A vizsgálóbíró azon volt, hogy beismerésre bírja a vádlottakat, s mihelyt ez megtörtént, vitte őket a törvényszék elé, nehogy később vallomásukat visszavonják. Ezen túl már nem volt erre alkalmuk, mert az ítélet hirdetéséig többé színt sem látták a bíróságnak.⁶³

1869 márciusában már eredményeket is fel tudott mutatni a kormánybiztosi „vizsgáló bíróság”, több (12) rablási és rablógyilkossági esetet sikerült kinyomozniuk.⁶⁴ Pl.: Az 1863. augusztus 18-án a keregegyházi pusztán Izsákról Kecskemétre

⁶² EDVI ILLÉS Károly, 1923. április 19. 3.

A szegedi vár felügyeletét egy század galíciai katona látta el, akik anyanyelvükön kívül mást nem értettek.

⁶³ Edvi Illés visszaemlékezésében elismerte, hogy ez az alap – ti. a kicsikart vallomás – nem olyan, aminőt ma a bűnösség kimondásához megkívánunk (nem a modern bűnvádi eljárás szabályai szerint vették ki), de akkor még ez volt az eljárás nem csak a szegedi várban, hanem az ország valamennyi törvényszéke előtt. Azt is hangsúlyozta azonban, hogy „a siker kulcsa nem a kínvallatás, nem az erőszakoskodás volt”. EDVI ILLÉS Károly, 1923. ápr. 19. 3., ápr. 22. 7.

Nagy Czirok László néprajzi gyűjtése során több visszaemlékező egybehangzó beszámolója alapján viszont azt írta, hogy ezeket az önvallomásokat – sokszor inkvizíciós – módszerrel csikarták ki a betyárokból, de olykor tanúkból. „A vizsgálati foglyok nagy része a vádbeli cselekményt nem ismerte be, hanem mindvégig tagadtak. Legfeljebb kisebb bűncselekményeket vállaltak el, a nagyobbakat vagy merően tagadták, vagy mellébeszéltek. Akik tagadtak és rájuk sem vallott senki, ügyükben ítéletet nem hoztak a várban, hanem továbbra is fogvatartották, s kegyetlen kínvallatások alá vetették. Akiket mások bűnrészesnek vagy tettestársnak mondtak, vagy akik ellen alapos gyanú okok merültek fel, azokat Ráday elfogatta, közöttük – nagyobb számmal ártatlanokat. Az ilyeneknek is át kellett esniük a vallatási tortúrának.

A vizsgálati foglyok hozzátartozóit a várba nem engedték be. Ami élelmet, ruhát kaptak volna, azt az ügynevezett »igazgynók« élték el. A kegyetlen tortúrák következtében számosan kiszenvédtek.

Akik tagadtak, és akik ellen elegendő bizonyíték nem volt, a vár kiürítésekor (1873) szabadon bocsátották. Kiseb bűneikért így is eléggé megkínlódtak. Elég volt egy besúgás valamely ádáz ellenfél részéről, vagy a már vallatóra fogott szenvedő által egy név említése, hogy bárki mint vádlott, esetleg mint tanú, vagy bizonyító, a szegedi várba kerüljön.

A »vékonybőrűek«, »igazgynók«, tehát akik vallottak, tetteiket beismerték, könnyebb elbánásban részesültek. A tanúkul beidézettek, a feljelentőket, magánvádlókat, kihallgatásuk után hazabocsátották, de a gyanúsítottak fogva maradtak, még ha kiderült is ártatlanságuk.

Az elbeszélők által emlegetett kínzó eszközök megléte igaz, legfeljebb azokat csak a nagyobb bűncselekmények vádjával terheltekkel szemben alkalmazták.

Bizonyos, hogy értelmi színvonaluk, vallásos hitük, vagy babonás mivoltuk szerint a vár kiürítése előtt az ott levőkkel megfogadtatták, vagy megfélemlítéssel arra készítették őket, hogy a várban történtekről soha senkinek semmit el ne áruljanak. Másképp mivel sem magyarázható az a sötét titkolózás, hogy itthon alig lehetett a volt lefogottak közül egy-két embert megszólaltatni.”

Nagy Czirok László szerint a vallatások kegyetlen módjának – amit így tömegével Magyarországon még sehol és sohasem alkalmaztak – köszönhetőek Rádayék a sikerüket. NAGY CZIROK László, 1965. 51–53.

⁶⁴ BKMÖL IV. 1627/b 187/1868. sz. irat.

tartott szekerposta ellen elkövetett rablás és az egyik kísérőn elkövetett gyilkosság tettesei derült fény. 3000 forint készpénzt és 1 dupla csövű fegyvert raboltak a banda tagjai:

Tükör Gubicza József (kecskeméti)
Borbély István (kecskeméti)
Habron György (kecskeméti)
Bognár Bicskai József (kecskeméti)
Füles Faragó József (kecskeméti)
Muzslai János (kecskeméti)⁶⁵
Dominik József (kecskeméti)
Kováts Gergely (kerekegyházi)
Medvety András (nagykőrösi)
Szulmo István (nagykőrösi).

1863 májusában a földéaki lelkész ellen követtek el rablást, a tettesek 200 forint készpénzt, zsírt, szalonnát és egyéb ingóságokat vittek el. A rablás elkövetői:

Tükör Gubicza József⁶⁶
Medvety András
Faragó József
Lantos Lajos
Viktor József
Muzslai János
Laczi István (földrégi lakos).

1864. augusztus 30-án, Félegyházán, Botoczky János tanyájáról tulajdonítottak el 11 birkát és több ruhaneműt egy banda tagjai:

Tükör Gubicza József
Bajdor János (kecskeméti)
Tükör Imre (kecskeméti)
Mikli Tóth Gergő (kecskeméti)
Borbély János (kecskeméti).

1869-ben derült fény az 1865. májusában, Kecskemét határában Bodri Péter juhászon és 14 éves fián elkövetett rablógyilkosságban való résztvevőkre, akik 315 db birkát, 1 szamarat, 1 subát és több ruhaneműt raboltak a gyilkosság révén:

⁶⁵ Muzslai egyéb dolgaira is fény derült. A kecskeméti tisztügyész tudott a szabadkai határban Muzslai által elkövetett rablásról is. Erről 1865-ben jelentést kért a szabadkai főbírói hivataltól. Koncz Ignác szabadkai lakos bikafalkáját rabolták meg 1865-ben Kámpli Acél Pál, Gyarmati Muzslai János és Gózon János. Az elrablott jószágokat Lipóczi Péter kecskeméti csendbiztos Kecskemét környékén találta fel. Fenti gonosztevőket elfogták és Szabadka Fenyítő Törvényszékének átadták. 1867-ben állították őket rögtönítélő bíróság elé. BKMÖL IV. 1621/b 1865. sz. n. irat.

⁶⁶ Tükör Gubicza József 1863. december 16–17-e éjjelén, Halán István nyíri lakos ököristállójának kiadásával 16 db birkát hajtott el társaival: Viktor Józseffel és Ördög Beliczai Józseffel. A birkákat egy Szili nevű kofának adták tovább. Tükör kecskeméti születésű, ekkor 37 éves, nős, gyermekes pásztor volt. Fenyítve addig nem volt.

Viktor (igazán Mészáros) József 41 éves, kecskeméti születésű, feleséges, 2 gyerek apja, ő is pásztor volt, de 1863-ban nem volt szolgálatban. 3-szor volt gynúból lefogva, de 1863-ig büntetve nem volt. Ördög Beliczai József volt a harmadik, kecskeméti születésű. Mind a hármójukat külön-külön 1 évi vasban, karikán töltendő szigorított súlyos börtönrre ítélte a Kecskeméti Fenyítő Törvényszék. (A rabtartási költséget és a kárt az elítéltekkel térítették meg végrehajtás útján.) Az orgazdát a próbák elégtelensége miatt felmentették. BKMÖL IV. 1627/b 13/1864. sz. irat.

Bajdor János
Muzslai János
Bognár Bicskai József⁶⁷.

1867 nyarán Surányi János kecskeméti lakost gyilkolták le 25 db birkáért. A tett elkövetői:

Krumlis János kecskeméti és
Hatani László kecskeméti lakos.

1868. január 17-én Gyenes Márton kecskeméti csizmadia mestertől raboltak el 1750 forint készpént:

Bajdor János
Borbély István
Vikor András⁶⁸

⁶⁷ Edvi Illés Károly visszaemlékezéséből kiderült, hogy Laucsik vizsgálóbíró milyen módszert alkalmazott Bajdor János szórabírásokor:

„Bodri Péter kecskeméti juhászt és hasonló nevű fiát kötéllel megfojtották, a homokbuckák közt elásták s az őrizetükre bízott juhnyáját, elhajtották. Laucsik már megközelítő biztossággal kitudta, hogy ezt a rablógyilkosságot Bajdor János és Muzslai Gyarmati János követték el. De vallani egyik sem akart, anélkül pedig már azért sem lehetett kisütni a dolgot, mert a hullák föltalálása lehetetlen volt. Laucsik tehát fortélyhoz folyamodott.

Miután Bajdor semmiképp sem sikerült megszólalásra bírnia, végre fölfedezte, hogy legnagyobb mértékben babonás. S ezzel megtalálta a rejtély kulcsát. Éjjeltájban előhívatta Bajdort, égő gyertyák közé feszületet helyezett, s fölmutatván egy kötél darabot, azt mondta, hogy ez Bodri Péter nyakáról való. Éjjélkor megjelent előtte Bodri Péter szelleme, elbeszélte, hogy miként végezték ki, s a kötelet azzal a kéréssel adta át, hogy azt Bajdor nyakára kössék s mindaddig rajta hagyják, míg bűnét be nem vallja. S amíg a kötés nyakán lesz, a meggyilkolt szelleme minden éjjélkor meg fogj jelenni börtönében.

Bajdor hűledezett ezek hallatára, de keményen tartotta magát. Laucsik azonban nyakára kötötte a kötelet s azzal a figyelmeztetéssel küldte vissza a börtönbe, hogy az éjjél közeleg. A haramia megrezent, amint a kötél nyakát érinté. Megkötött kezekkel roskadozva tért vissza sötét cellájába. A büntudata s a meggyilkolt lelkének rémes képzele remegővé tették erős tagjait. Alig zárult be mögötte a nehéz ajtó, a koromsötétben végtelen félelem lepte meg. Imádkozni akart, de a szó elakadt ajkán, s mikor az óra éjjelt ütött (mert Laucsik gondoskodott róla, hogy óraütést halljon), félelme tetőpontjára hágott. Már szinte látta Bodri Péter szellemét, könyörgött neki, hogy ne bántsa, s könyörgött, hogy bocsássák a vizsgálóbíró elé, mert vallani akar.

Néhány perc múlva már ott állott Laucsik előtt. A másli még mindig nyakán volt, de már megkönnyebbült szívvel beszélt, mert Bodri Péter meggyilkolását beszélte el. Ketten mentek Muzslaival egy este Bodrihoz, ki jó ismerősük volt. Előbb megvacsoráltak együtt, azután megkötötték az apa és fia kezeit, letérdeltették őket egymás mellé, elmondatták velük az utolsó imádságot, s midőn ez megtörtént hurkot vetettek nyakukra. Ezután a két áldozatot egy homokbucka alá egymás mellé temették, fejfel és lábbal ellenkező irányban.

Mikor a jegyzőkönyv elkészült, Laucsik levette a másli Bajdor nyakáról. De ezzel nem érte be. Néhány nap múlva már a bugaci pusztában voltak, hogy Bodri Péter és fia jeltelen sírját föltalálják. Csak olyan ember találhatta azt meg, aki azon a sivatagon nőtt föl, s annak minden kis hajlását ismerte. Bajdor János egyenesen oda vezette a vizsgálóbíró. Bodri Péter és fia éppen úgy feküdtek a sírban, amint azt Bajdor előadta. Ez volt annak csalhatatlan bizonyítéka, hogy igazat mondott.” Bajdort később mégsem halálbüntetésre, hanem életfogytiglan tartó börtönre ítélték. EDVI ILLÉS KÁROLY, 1923. április 19. 3.

⁶⁸ Viktor Andrászt 1863. július 2-án csendőrök fogták el Kecskemét határában Ördög Beliczai Józseffel együtt. Csikós Gergely 6 birkájának és subájának ellopásával vádolták őket. Viktor – helybeli születésű, ekkor 36 éves, feleséges, 1 gyerek apja – 1 ízben már volt 1 havi fogsággal büntetve. Ördög Beliczai József ekkor még csak 19 éves nőtlen juhászbojtár. A próbák és bizonyítékok elégtelensége miatt ekkor felmentették őket. BKMÖL IV. 1627/b 255/1863. sz. irat.

1863. december 16–17-én ismét birkát raboltak Tükör Gubicza Józseffel. Ekkor már 1 évi szigorított vasban eltöltendő rabságra ítélték őket.

Spanik István (kecskeméti)
Bognár Bicskai József
Gyoni Imre.

1868. április 6-án Mátyus Mihály szabadszállási lakostól vittek el 500 forint készpénzt, szalonnát, sonkát és ruhaneműeket:

Tükör Gubicza József
Füles Faragó József
Borbély István
Spanik István
Luteránus Balog András (kecskeméti)
Rojcsik Mihály.

1868. május 21-én Terbe József majsai lakost rabolták ki és vittek el 305 forint készpénzt, 1 db fegyvert és ruhaneműeket a betyárbanda tagjai:

Tükör Gubicza József
Borbély István
Bajdor János
Viktor András
Spanik István
Hatvani László és
Zsidó József majsai lakos.

1868 szeptemberében egy Izsákon történt rablás során 400 forint készpénzt és ingóságokat raboltak:

Habrán György
Bajdor János
Viktor András
Borbély István
Spánik István
Jász János (izsáki lakos)
Pálincás Palkó (izsáki lakos).

1868 októberében egy bugaci tanyáról vittek el 450 forint készpénzt:

Habrán György
Bajdor János
Borbély István
Borbély Sándor
Viktor András
Spanik István
Luteránus Balog András.

1868. október 28-án az Izsák és Kecskemét közötti országúton rabolták ki az izsáki szekérpostát, megölték a kocsist és a szekéren utazó csizmadia legényt. Elvittek 2800 forintot és egyéb ingóságokat:

Borbély István
Bajdor János
Viktor András
Tükör Gubicza József

1865 márciusában Ördög Beliczai József Póta Nagy Antal számadó juhásztól rabolt el testvérével, Beliczai Jánossal 2 birkát.

Spanik István
Habrán György
Dominik József.

1866 februárban a kocséri pusztáról kötöttek el a rablók 3 lovat:

Dominik József és
Borbély István.

Ítéletre azonban addig nem került sor, amíg a banda minden tagja kézre nem került.

A Szegedre delegált Pest Megyei Törvényszék először 1869 végén hozott ítéletet. (Két bácskai rablógyilkost halálra ítélte.) Az ítélezés után visszatértek Pestre, csak 1870 tavaszán mentek Szegedre az időközben felszaporodott önvallomásokat hitelesíteni. (Ekkorra már Rózsa Sándor is megadta magát, s vele együtt vallomást tett az egész szegedi banda.) 1870 tavaszán a Bajdor János-féle banda ügyében ült össze a törvényszék. Gondot okozott a nagyobb bünszövetségek tagjainak elítélése. Megoszlottak ugyanis a vélemények a tárgyalást illetően. Némelyek egyénenként akarták letárgyalni az ügyeket úgy, hogy aki minden bűnét bevallotta, az a többitől elkülönítve egyedül kapjon ítéletet. Eszerint minden ügyet annyiszor kellett volna tárgyalni, ahány vádlott abban előfordult. Másik elképzelés szerint minden egyes ügyet letárgyaltak és ítélettel elláttak volna, de a büntetést csak annál az esetben szabták volna ki, amely az illető vádlottra nézve utolsóként került tárgyalásra. Egy harmadik elgondolás egy nagy monstre per volt, amely több száz esetet egy írásbeli per keretébe foglalt volna össze, s e perben egy ítélettel több száz ember sorsa dőlt volna el. Végül az esetenkénti tárgyalás elve győzött azzal a megszorítással, hogy minden főbenjáró ügy egy nagy írásbeli per tárgyává lett. E két módszer alkalmazásával kezdte meg a delegált Pest Megyei Törvényszék a kecskeméti bűnbanda tárgyalását 1871 júliusában.

Előbb letárgyaltak mintegy 130 lopást és elítélték azokat, akiket főbenjáró büntetést nem terhelte, azután elrendelték a főbenjáró pert a rablók és rablógyilkosok ellen. Körülbelül 90 eset képezte addig a per tárgyát, s száznál több volt ekkor a vádlottak száma.

Ez volt a legnagyobb írásbeli per, amely a Pest Megyei Törvényszék előtt megindult, de befejezni nem a Pest megyei bírák fejezték be. 1872 elején az Aradi Királyi Törvényszék váltotta fel a delegált Pest Megyei Törvényszéket. A kecskeméti nagy bűnper még csak a védőbeszédnek egy részének beírásáig haladt.⁶⁹

A tárgyalások közepette Ráday folyamatosan kérte a bűnügyek iratait. Pl. 1863 tavaszán Krisztián Mihály kecskeméti lakos meggyilkolása és kivallása tetteseit kiderítették és ennek vizsgálati iratait kérte a kecskeméti tisztiügyésztől 1869. november 12-én.⁷⁰ 1870. október 28-án az 1853–1870 közötti időszakból 52 rablási eset

⁶⁹ EDVI ILLÉS Károly, 1923. április 19. 4.

⁷⁰ BKMÖL IV. 1621/b Tisztiügyészi 622/1869. sz. irat.

1869-ben kérte még Tapodi Szellő János meggyilkolásának (655 és 818/1867. tisztiügyészi iratok) Benke Pál meggyilkolásának (339/1868 és 21/1869. tisztiügyészi iratok) iratait és az 1862-ben meggyilkolt Józsa Mihály juhász vizsgálati iratait (313/1869. tisztiügyészi iratok). BKMÖL IV. 1621/b.

vizsgálati iratait kérte. Nem csak nagyobb méretű rablógyilkossági, rablási eseteket igyekezett felkutatni, hanem a kisebb (egy-két birka, lúd, sertés) lopások is szerepeltek a megoldandó ügyek listáján.⁷¹

1870 végére a vidék nagy részén sikerült helyreállítani a rendet, szórványosan fordultak elő csak lopások – miközben tudott volt, hogy Szegeden szigorú vallatások, kihallgatások folynak. Rádaynak a rend fenntartására is volt gondja, annak szigorú felügyeletére szólította fel Nagy Lajost, Kecskemét polgármesterét, 1870. november 4-én kelt levelében: „... Az oly nagy nehezen fenntartott közbiztonság csak úgy tartható fenn, ha a legkisebb illetén jelek feltüntével az újból mutatkozó bajok gyors és sikeres orvoslást nyernek.” Ténykedéseinek akkor lesz sikere, írta, ha a hatóságok a legnagyobb eréllyel lépnek fel. Minden egyes felmerülő esetről értesítést várt. Szerinte ugyanis „... kisebb tolvajlások, orgazdaságok elnézése, vagy ki nem derítése bátorítja fel a bűnösöket nagyobb és sűrűbb tolvajlásra és rablásra”. A városi csendbiztosoktól heti őrzési jelentést követelt meg.⁷²

A kecskeméti tisztiügyésztől több személy Szegedre küldését is kérte. „...Kecskemét város és határában évek hosszú során át elkövetett bűntények tárgyában indított vizsgálatok befejezéséhez – mint írta – még több egyének kihallgatása szükségeltetvén.”⁷³ 1871-ben elfogatni és Szegedre szállítani rendelte többek között Győre Ferencet, Juhász Imrét, Nyers Jánost, Gubacsi Józsefet, Gudrica Sándort, Regedei Jánost, Vigyori Fábián Jánost, Katuba Tóth Istvánt, Jólesz Mihályt⁷⁴, Hajnal Pált (aki 1862-ben Habran Péternél mint bojtár szolgált)⁷⁵, Vasvillás Pált, Menykö Istvánt, Repülő Györgyöt, Józsa Mihályt, Benga Istvánt, Kityó Halász Imrét, Pampula Molnár Ferencet, Ördög József kecskemétiect.⁷⁶ (A szegedi várban rövid 3 év alatt 2000-nél több ember volt letartóztatva.)

A vádlottaknak Szegeden vallomást kellett tenni elkövetett bűntettekről és arról is, hogy korábban hányszor voltak büntetve. Ennek igazolására Ráday Kecskemétről bekérte a rabkönyvi kivonatokat, „mert – mint írta – a fogság és büntetés kiállítására vonatkozó adatok, mint egyedül a vádlottak önvallomásaiból merítettek nem egészen megbízhatók.”⁷⁷

⁷¹ Többek között kérte:

- Tarisznyás Mihály 1865. nov. 28-i kirablásával (27 db birkát, 2 szamarat vittek el) kapcsolatos iratokat. (16/1871. tisztiügyészi iratok)
- 1866 telén Viktor András és Máté Antal által a borbási tanyák egyikéről 1 pejaripa ellopásával kapcsolatos iratokat. (70/1871. tisztiügyészi iratok)
- Szukár József kecskeméti juhásztól 16-17 évvel ezelőtt 6 db birka ellopásával kapcsolatos iratokat. (72/1871. tisztiügyészi iratok)
- 1852 tavaszán Pleskó Lőrinc kecskeméti lakos pusztaszeri tanyai birtokostól 10 db birka ellopásával kapcsolatos iratokat. (102/1871. tisztiügyészi iratok)
- 1865-ben Gelent István csödöri pusztai tanyájáról 2 db birka és 2 db bárány ellopásával kapcsolatos iratokat. (223/1871. tisztiügyészi iratok) BKMÖL IV. 1621/b.

⁷² BKMÖL IV. 1621/b 278/1870. sz. irat.

⁷³ Uo., 603/1870.

⁷⁴ Uo., 95/1871.

⁷⁵ Uo., 106/1871.

⁷⁶ Uo., 812/1871.

Mindezen ügyekre vonatkozik, hogy a tisztiügyész a vizsgálati iratokat elküldte Rádaynak, így ezek nem maradtak meg sem a tisztiügyész, sem a Kecskeméti Fenyítő Törvényszék iratanyagában a Bács-Kiskun Megyei Levéltárban.

⁷⁷ BKMÖL IV. 1621/b 428/1871. sz. irat.

Rádaynak nagy szüksége volt munkája során a katonaságra, ezért írta Kecskemétre a következőket: „... A katonaság beszállásolása és ellátása, valamint az azok számára a szolgálat érdekében szükségelt előfogatoknak lett megtagadása iránt több oldalról érkező panasz, azon körülménynél fogva, hogy a közbiztonság érdekében működő közegeknek és így természetesen a katonaság tekintélyének megóvása most kiválóan kötelességünk, mert ellenkező esetben ép a közbiztonság érdeke szenvedhetne alatta. Felhívom a város közönségét, hogy az alattas közegeket a katonák jogos igényeinek minden halogatás nélküli teljesítésére erélyesen utasítani, előforduló egyes esetekben a legszigorúbb vizsgálatokat megtételni és a tetteket példásan megfenyítettetni múlhatatlan kötelességének ismerje.”⁷⁸

Szegeden a bírósági eljárás közben tovább folyt. Az aradi delegált törvényszék új módszert alkalmazott, a szóbeliséget kívánta érvényre juttatni, s ezt az elvet a félbe maradt nagy kecskeméti perre is alkalmazta. Az írásbeli perbeszédet folytatását szóbeli perbeszédre váltották fel. A tárgyalás úgy történt, hogy a bíróság előbb fölolvastatta a perbe már beírt vád- és védőbeszédet, minden egyes esetben maga elé állította azokat, akik abban vádolva voltak. Amikor valamelyik vádlottnak utolsó esetére került sor a királyi ügyész előszóval összegezte a vádat, s megtette indítványát a büntetés iránt, melyre a védő szintén előszóval válaszolt. Így történt az átmenet az írásbeli perről a szóbeli tárgyalásra.⁷⁹

A Pest Megyei Törvényszék kivonulása után úgyszólván gazdátlanokká váltak a megkezdett nagy bűnperek. Az új – aradi – bíróság tagjai tájékozatlanul álltak az óriási anyaghalmoz előtt. Egy összekötő kapcsolatra volt szükség és ezt töltötte be Edvi Illés Károly, akit az igazságügyi miniszter vezető királyi ügyésszé nevezett ki a szegedi várba. (1873 tavaszáig, az egész eljárás végéig folytatta itt a Pest Megyei Törvényszékkel megkezdett munkáját.)

Állandóan 8 törvényszéki bíró, néhány jegyző és 5 ügyészségi tag foglalkozott a perek feldolgozásával. A tárgyalások napról napra szakadatlan folytonosságban követték egymást.

Kecskeméten 1872-ben, az ide kiszállt aradi törvényszék Bodroghy István királyi törvényszéki bíró tanácselnök büntetőtanácsa hozott ítéletet a monstre bűnügyben. A tanács 83, Kecskemét környékén elkövetett bűnügyet tárgyalt, melynek 30 vádlottja volt. (Ez a szám nem hű kifejezője a bűnügy méreteinek, mert mintegy 50 betyár „időközben elhalt” – főleg az üldözések során.) A tárgyalás 1872. augusztus 23-án kezdődött, s ítéletet szeptember 21-én hirdettek.⁸⁰

A nagy bűnbandák egymásután kerültek sorra. A kecskemétiüket követte a bácskai, a szabadkai, szegedi, csanádi és aradi betyárbandák tárgyalása. Elvértve egyes önálló büntetteket is tárgyaltak. A vádlottak többsége azonban egy-egy nagyobb bűnszövetséghez tartozott.

⁷⁸ BKMÖL IV. 1621/b 52/1871. sz. irat.

⁷⁹ Edvi Illés Károly szerint 1872-ben ez még merész újításnak számított, amire a szükség kényszerítette a bírakat, és erre egyelőre csak a szegedi várban működött delegált bíróság határozta el magát, később azonban a régi írásbeli pereket az ország többi bíróságánál is a szóbeli váltotta fel. EDVI ILLÉS KÁROLY, 1923. április 19. 4.

⁸⁰ Kecskeméti Közlöny, 1928. április 27. (96. sz.) 2.

1872 végére már mintegy 900 letartóztatott egyén sorsát kellett nyilvántartani.

Közben Ráday vizsgálatainak számai – Edvi Illés Károly szerint – olyan rétegekbe vezettek, amelyeket felsőbb körökben nem tartottak célszerűnek megbolygatni. A királyi biztosnak be kellett fejeznie működését, 1873 elején elhagyta Szegedet. A törvényszék részére pedig, 1873. április 30-át tűzték ki határidőként az ügyek lezárására. A tárgyalások április közepéig folytak, utána hozzáfogtak a vár kiürítéséhez. Az elítélt rabokat különböző fegyintézetekbe, a többieket, a rájuk vonatkozó vizsgálati iratokkal az illetékes bíróságokhoz szállították. Így ért véget a szegedi várban 4 és fél évig tartó „rablóírtó működés”.⁸¹

És így tűnt el az 1849 után kibontakozott és elterjedt betyárvilág az Alföldön és Kecskemét környékén.⁸²

⁸¹ EDVI ILLÉS Károly, 1928. ápr. 27. 5.

⁸² Edvi Illés Károly, aki visszaemlékezésében Rózsa Sándor tetteit is megörökítette így summázta a korszakot: „Ha a feltárult képek összbenyomását mérlegeljük: nem zárkozhatunk el annak az igazságnak megállapítása elől, hogy mindaz a gonoszság, mind az a sok rossz, mely évtizedeken át az egyes emberek cselekedeteiben megnyilatkozott, nem csupán az ő bűnük és gonoszságuk volt, hanem velük együtt nagymértékben terheli azt a kort és azt a társadalmat is, amelyben éltek.” EDVI ILLÉS Károly, 1923. május 8. 4.

Irodalom

- BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet
1999 Betyárok a Kiskunságban. Debrecen.
- BÓNIS György–DEGRÉ Alajos–
VARGA Endre
1996 A magyar bírósági szervezet és perjog története.
Zalaegerszeg.
- EDVI ILLÉS Károly
1891 Emlékeim a szegedi várból. Budapest. In: Világ, 1923.
április 19–május 8.
- HOBSBAWM, Eric
1974 Primitív lázadók. Vázlatok a társadalmi mozgalmak ar-
chaikus formáiról a XIX. és XX. Században. Budapest.
- HÉJJAS Pál
1992 Az a híres Bogár Imre... A Bogár betyárbanda történe-
te. (Pest megyei levéltári füzetek 19.) Cegléd.
- KÜLLŐS Imola
1988 Betyárok könyve. (Néprajzi kiskönyvtár) Budapest.
- LUKÁCS Lajos
1955 Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak
1849–1867. Budapest.
- NAGY CZIROK László
1965 Betyárélet a Kiskunságon. Budapest.

AZ ÁLLAMI IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS KEZDETEI KECSKEMÉTEN (1851–1861)

Másfél évszázaddal ezelőtt, 1854 őszén kezdte meg működését hazánkban az a véglegesség szándékával kialakított igazságügyi szervezet, amely a kor Európájának megfelelő színvonalon, a szakszerűség messzemenő érvényesítésével és kodifikált joganyagon nyugodva, teljesen új minőséget hozott az igazságszolgáltatásba. Azonban erre a feltétlenül szükséges modernizációra az ország jogfosztott helyzetében, a magyar közjog szempontjából illegitim módon került sor. A modernizációnak és illegitimációnak ezt az ütközését a magyar közélet nem fogadta el, ennek eredményeként a politikai viszonyok változásával meg is szűnt a szervezet, amelyet néhány év elteltével, a kiegyezés után immár alkotmányos viszonyok között, a korábbi minta felhasználásával alkottak meg újra.

A XIX. század első évtizedeinek elavult, társadalmi és rendi szempontok szerint s területileg is széttagolt magyar jogszolgáltatásáról lesújtó képet festett a kortárs, báró Eötvös József 1844-ben „Reform” címmel megjelent tanulmányában. Mint írta: „nem ismerek Európában országot, hol a bírói hatóság ennyire céliránytalanul lenne elrendezve, mint nálunk. Határtalan lassúság, s hallatlan elhamarkodás; a bírónak attól, ki által választott vagy kineveztetett, függése; függetlensége a törvények irányában; egyrészt a bírói szokás vak követése, úgy, hogy ellenében világos törvényekre is hasztalan hivatkozunk; másrészt minden bírói szokás hiánya, úgy, hogy ugyanazon egy tárgyban nemcsak különböző, hanem ugyanazon bíróság is egészen különbözőleg ítél. Az egyes bíróságok hatásköre iránti összeütközések, [...] szóval, alig létezik, alig képzelhető oly hiány, melyet törvénykezésünk körében elő ne mutathatnánk. [...] Törvénykezési rendszerünk egyik legfőbb hibája, hogy a bíraskodási s közigazgatási tárgyak egymástól elkülönözve nincsenek. Ez összevararásnak [...] egyik főoka megyei szervezetünkben fekszik. Miután alkotmányunk egyedüli garanciája megyéinkben kerestetik, természetes, hogy közéletünk minden ága a megyéhez vezetettik vissza, s ugyanazon testületek bíztatnak meg egyszerűsmind bíraskodással is, melyek követet választva s utasítást adva törvényhozásunkba oly nagy befolyást bírnak, melyektől az egész közigazgatás függ”.¹

A jogszolgáltatás időben nem volt folyamatos, területileg pedig teljesen széttagolt volt. Magánjogi ügyekben a falvak, különböző jogállású városok, úriszékek, a municipiumok (vármegyék, kiváltságos kerületek) bíróságai jártak el. Bűnügyekben a municipiumok, a városok törvényszékei, valamint a pallosjoggal rendelkező földesurak úriszékei működtek, az uralkodó és állam elleni főbenjáró bűncselekmények miatt pedig a legfőbb bírói szerv, a Curia egyik részlegét alkotó Királyi Tábla.

Nem voltak világos hatásköri és illetékességi szabályok, hiányzott a kodifikált joganyag. Az eljárásokban a Corpus Juris törvényhelyei, Werbőczy István Hármaskönyve, Kitionich János Directio Methodicája, a municipiumi statútumok, a „törvényes szokás”, s a helyi szokásjog érvényesült. A büntetőeljárásban nyílt jogegyenlőtlenség uralkodott, bonyolításában alapvető különbség volt társadalmi állás szerint.

¹ EÖTVÖS József, 1978.

Ilyen helyzetében a magyarországi jogszolgáltatás éles ellentétben állott az Európa-szerte kialakuló, a feudális kereteket Nyugaton már szétfeszítő polgári ideológiával, amely új rendet: központosított államapparátust, az államhatalmi ágak szétválasztására épült, világosan áttekinthető hivatalszervezetet, megbízható igazságszolgáltatást, s az állampolgári jogegyenlőségen alapuló, egységes, kodifikált jogrendszert kívánt.

A modernizáció lehetőségét jelentő 1848-as alkotmányos forradalom idején egy új államberendezkedés létrehozására került sor: megszületett a népképviselői országgyűlés s a felelős kormány. A hatalmi szerkezetben az igazságszolgáltatás viszont az 1848: III. tc. 27. §-a értelmében nem változott, mivel az – további szabályozásig – fenntartotta az addigi jogszolgáltató szerveket. Ez alól az 1848: IX. tc. 4. §-a tett kivételt, mivel a jobbágyság eltörlésével megszüntette a földesúri joghatóságot, az úriszéket.

Az ország modernizálását tervbe vevő új hatalom célkitűzéseit a jogéletet illetően Deák Ferenc igazságügy-miniszter határozta meg: szükséges elkészíteni „a büntető s polgári ítélő székeknek, a törvénykezési eljárásnak ..., a büntető, polgári s bányatörvénykönyvek javaslatát”. A kormánynak azonban a szabadságharc miatt e kérdések rendezésére nem volt lehetősége. A történelem úgy alakult, hogy a modernizációt, a korszerű jogrendszert és igazságszolgáltatási szervezetet a győztes Habsburg-hatalom valósította meg a leverett országban.

Magyarország Osztrák Birodalmon belüli közjogi állását az 1849. március 4-i császári pátenssal kiadott olmützi alkotmány határozta meg. Ez az ország alkotmányos különállását felszámolva, az előző évi áprilisi törvényeket félredobva, az állam akkor megteremtett egységét megszüntetve, az ún. koronaországok közé sorolta. A szabadságharc leverését követően a birodalmi kormányzat 1849 őszétől kezdte meg a magyar koronaország közigazgatási és igazságszolgáltatási viszonyainak rendezését. Ennek során a polgári államszervezési kívánalmaknak megfelelően megtörtént az igazságszolgáltatás és közigazgatás elválasztása, a jogszolgáltatás államosítása, a vádhatóságnak a bíróságok keretéből való kiemelése és külön szervezetbe foglalása. Az igazságszolgáltatási szervezet létrehozása során a népesség számára, a települési és nemzetiségi viszonyokra, s arra voltak figyelemmel, hogy a közigazgatási beosztással összhangban álló szervezeti felépítés kerüljön kialakításra.

A jogszolgáltatással kapcsolatos állami igazgatási teendőket az 1848 tavaszán létrehozott Igazságügyi Minisztérium (Justizministerium) végezte, amelynek – a kor Európájának megfelelően – meghatározó szerepe volt az igazságügy kérdéseiben. Az 1849. november 10-én „A Magyarországon ideiglenesen behozandó bírósági szerkezetet és per-rendtartást tárgyazó határozatok” címmel kiadott legfelsőbb elhatározás a rendi korszak bonyolult és kusza szervezetéhez képest egy világosan áttekinthető törvénykezést hozott létre. A birodalmi centralizációnak megfelelően a hierarchia csúcsán a bécsi Legfőbb Ítélő- és Semmítőszék (Oberster Gerichts- und Cassationhof) állt, amely alatt helyezkedtek el az öt magyarországi kerületben felállított főtörvényszékek (Districtual Obergericht). E bíróságok kizárólag perorvoslati hatáskörrel jártak el.

Az igazságszolgáltatás alapegységeit a 2. §. szerint a megyénként vagy több megyére kiterjedően szervezett törvényszékek (Landesgericht), és az alattuk álló járásbíróságok képezték. A törvényszékek első fokon, illetve a járásbíróságoktól fellebezett ügyekben jártak el. A járásbíróságok I. és II. osztályúakra tagolódtak. A járásonként szervezett II. osztályú mint egyesbíróság (Einzelsgericht) járt el a leg-

egyszerűbb ügyekben, míg a megyénként felállított, több járásra kiterjedő illetékes-séggel rendelkező, akár több I. osztályú mint társasbíróság (Bezirks-Collegial-Gericht) ítélkezett a hatáskörébe utalt ügyekben.

A személyzetet illetően a rendelet kimondta, hogy minden járásba egy járásbíró nevezetik, helyettesül s a szükséges segédekkel ellátva. Az I. osztályú járásbíróság jogkörét „társulatilag, egy előlülből, s legalább is két bíróból álló gyülekezetben” gyakorolja. A megyei törvényszékek több I. és II. osztályú járásbíróság területét foglalták magukba: elnökből, megfelelő számú bíróból s segédszemélyzetből állottak. A törvényszék határozatait tanácsban hozta. A rendelet 6. §-a a polgári jog-egyenlőség elvének megfelelően kimondta, hogy „minden lakosok kötelesek állási különbség nélkül, a jelen határozat által felállított bíróságok előtt keresni és elfogadni, mind polgári jogügyekben, mind a büntető tárgyakbani igazságszolgáltatást”. A 9–28. §-ok rendelkeztek a magánjogi ügyeket illetően az egyes bírósági szintek hatásköréről a háromfokú eljárás keretében.

Büntetőügyekben az ideiglenes bíróságok hatásköri szabályait az ország teljes hatalmú polgári biztosa, Karl Geringer 1850. január 14-én adta ki, „A fenyítőbíróságok illetősége és a bűnvádi eljárás tárgyában” címmel. A rendelet 1. §-ának 1–21. pontjai a törvényszékek hatáskörébe utalták a súlyos közbiztonság és személy elleni (pl. pénzhamisítás, gyűjtogatás, gyilkosság, rablás), a meghatározott súlyú vagyon elleni és a hivatali bűncselekményeket. (A hatáskört azonban az 1854. május 1-jéig fennálló ostromállapot idején működő hadbíróóságok korlátozták.) A 3–6. §-ok a járásbíróságok közül a II. osztályúhoz az egyszerű kihágásokat és a csekély kárt okozó vagyon elleni cselekményeket, míg a társasbíróáshoz sem az előzőhöz, sem a törvényszékhez nem tartozókat delegálta.

Mivel Magyarországon nem volt büntető törvénykönyv, így a bűncselekményeket az addigi gyakorlat figyelembe vételével lehetett megállapítani. Tételes jog hiányában az igazságügyi szervek gyakran az 1803. évi osztrák Btk-t használták. Egyes esetekre kifejezetten ez volt az alkalmazandó jog: így pl. az újonnan felállított csendőrség tagjai elleni sértések, mint hatalmaskodás esetében ennek a kódexnek alkalmazását rendelte el 1851 tavaszán a pesti főállamügyész. A büntetéseket illetően a 2. § kimondta, hogy „a fennálló törvények és a törvényes szokás útmutatása szerint kell eljárni”. A rendelet 25. §-a leszögezte, hogy „az eddigi törvények, és törvényes gyakorlat értelmében fennálló írott bűnperbeli eljárás fentartatik”. Kimondta azt is, hogy „az első osztályú járási bíróságoknál és a megyei törvényszékeknél, az eddigi tiszti ügyészek helyébe, az álladalmi ügyvédek fognak lépni”.

A szervező rendeletnek megfelelően az öt magyarországi kerületbe kinevezett volt magyar bírák, mint igazságügyi biztosok, és az ezek helyetteseként eljáró, már 1849–50 fordulójától kinevezett főállamügyészek munkája során megkezdődött az új igazságügyi szervezet kiépítése, melynek eredményeként 1850 tavaszától sorra állították fel a bíróságokat és államügyészségeket. Az államügyészségre vonatkozó részletes szabályozást csak később, 1850. június 30-án bocsátotta ki az igazságügy-miniszter. E rendelet 6. §-a meghatározta, hogy minden kerületi főtörvényszéknél „egy főügyvéd, helyettesével, mindegyik megyei törvényszéknél egy álladalmi ügyész, szükséges számú helyettesekkel, és mindegyik első osztályú járási bíróságnál egy álladalmi ügyészi helyettes, ... a szükséges segéd személyzettel együtt fogják az ügyeket vinni.”

A 13. § leszögezte a polgári alapelvet, hogy az „ügyészség tagjai függetlenek azon bíróságtól, mellynél alkalmazvák”. Ők a bűncselekmény által „megsértett álladalmat képviselik, és a nekik engedett jogosítvány körén belül arra kell ügyelniök, hogy a bűnvádi tárgyalásoknál a törvényes ügyfolyam megtartassék”. Az igazságügyi szervezet építése során 1851 májusáig országszerte megtörtént a bírói, és államügyészi tisztek betöltése. A törvényszéki székhelyen működő járási társasbíróság mellett ügyészséget nem szerveztek, az itteni feladatokat az államügyész és helyettese látta el. Az új igazságügyi szervezet az egész államot behálózta: a magyar koronaországban 39 törvényszéket, 67 járási társas-, valamint 189 egyesbíróságot hoztak létre. A személyzet betöltéséhez honi személyeket vett igénybe az Igazságügyi Minisztérium, ami következett abból, hogy egyenlőre az addigi jog hatályát tartotta fenn a birodalmi kormányzat. Az állásokba való kinevezéseknél megfelelően irányadóak voltak az 1849. október 24-én közzétett „Magyarország ideiglenes közigazgatási rendezetéről” szóló császári rendeletben megfogalmazottak, mely szerint figyelembe veendő a hivatalra való alkalmasság, a „törvényes kormány iránt tanúsított ragaszkodás”, a korábbi közszolgálat ideje és minősége. A „felkészben compromittált egyének” semmilyen közszolgálati hivatalt nem tölthettek be. Az állások betöltésénél a főállamügyészeknek meghatározó befolyásuk volt, mivel a szervező biztosoknak ki kellett kérniük véleményüket a szóba jöhető személyekről.

Jellemzően az addigi municipiumi tisztségviselők, tiszti és kincstári uradalmi ügyészek, királyi ügyigazgatósági ügyvédek nyerték el az új posztokat. A magyar nemzetiségűek aránya kimagasló volt az új állami igazságszolgáltatási szerveknél, jellemzően továbbra is a megyei birtokos nemesség töltötte be a tisztségeket.

Az igazságügy rendezése beágyazódott az ország új közigazgatási rendszerébe. Az 1849. október 24-én közzétett ideiglenes, majd az ennek nyomán 1850. szeptember 13-án kiadott végleges közigazgatási rendezésről szóló rendeletek egy ésszerű, világosan áttekinthető rendszert hoztak létre. E szabályozás ellentétes volt a hagyományos magyar közbizalmi gondolkodással, amely a megyéket autonóm önkormányzati szerveknek, és a központi kormányzattal szembeni alkotmányos biztosítéknak tekintette. Az új rendszer a megyét az államhatalom helyi végrehajtó szervévé tette.

A rendezés több helyen jelentős racionalizálást is jelentett, mivel a szeszélyesen futó határokat kiigazították, a törpe megyéket megszüntették, az óriás megyéket pedig (pl. Bihar, Nyitra) kettéosztották. Ennek eredményeként jött létre a korábbi Pest-Pilis-Solt vármegye déli részéből Kecskemét székhellyel Pest-Solt megye. (A korábbi vármegyébe részben beékelten fekvő, széttagolt Jász-kunság viszont megőrizte hagyományos különállását, Jászberény székhellyel továbbra is önálló egységet képezett.) A megyeszékhely rangot a város Nagykőrössel vetélkedve, az új hatóságok elhelyezésének biztosítására tett ígéreteivel nyerte el.

Az ideiglenes bírósági szervezetben kialakított megoldás szerint Pest-Solt nem kapott saját megyebíróságot, hanem Pest-Pilis megye Pesten székelő törvényszékéhez nyert beosztást. Pest-Solt területén 1851 tavaszán két járási társasbíróságot állítottak fel, Kecskeméten és Kalocsán, továbbá hat egyesbíróságot Nagykőrösön, Cegléden, Nagykátán, Kiskőrösön, Hajóson és Dunavecsén. Kecskeméten is az országos gyakorlatnak megfelelően addigi jogvédett személyek nyertek kinevezést a társasbírósághoz, melynek elnöke a város korábbi főügyésze, majd főbírája, Csányi

János lett. Bírakká a városi tisztikar négy tagját, köztük Kecskemét történetének későbbi megíróját, Hornyik Jánost nevezte ki az igazságügy-miniszter. Mellettük ötfős segédszemélyzet tevékenykedett.

A bíróság mellett megszervezett államügyészi hivatalba két korábbi megyei tisztügyész nyert kinevezést. A bírák és ügyészhelyettesek fizetése azonos, 800 Ft volt évente. Azonban a szervezés pénzügyi gondjaira utal, hogy az érintettek kezdetben hónapokig nem kaptak fizetést, ami gyakori panasz tárgya volt. A hirtelen megyeszékhellyé vált város gondoskodott az új hivatalok egy részének elhelyezéséről is: a megyehatóság és a bíróság részére átadott egy fogadó épületet. Az államügyészség a szomszédos piarista rendházban bérelt 3 helyiséget. Fogház céljára a városháza addigi tömlőce szolgált. A hivatalok felszerelése szerény volt: néhány bútorból, gyertyatartókból, író- és papíreszközökből, a hivatalos lapból és szakkönyvekből állt. Az 1851 áprilisában esküt tett állami igazságügyi személyzet hamarosan megkezdte működését.

Az új igazságügyi hatóságok korábban nem ismert szoros hivatali rend és fegyelem mellett tevékenykedtek. Miniszteri, főtörvényszéki elnöki és főállamügyészi rendelkezések meghatározták az ügykezelés minden mozzanatát. Ezek alapján a szabályszerű ügyfeldolgozás menetében iktatókönyvek, perlaajstromok, átadó-átvételi naplók, kiadó- és előadókönyvek, mutatók alkalmazásával követhetővé vált az iratok útja, az előadók tevékenysége.

Számos rendelkezés szólt az ügyviteli előírásokról, statisztikáról, szabályozták az iktatás, nyilvántartás, a levelezés, távíróhasználat kérdéseit, rendelkeztek az előadói iratokról, a felterjesztések alakításairól. Az államügyészség feladata volt a bünyügyi nyilvántartás, az adatokról a felvilágosítás megadása a közigazgatási, közbiztonsági, bírói szervek részére.

Sok utasítás szólt a közszolgálati rendelkezések mikénti alkalmazásáról: pl. költségvetés felterjesztéséről, a fizetésekről, napidíjakról, útszámlákról, a magánmunkálatok tilalmáról. A szervezet egységeit, az ott szolgálók neveit, az áthelyezéseket, előléptetéseket, kitüntetéseket is közölték a főhatóságok. Az állami hivatalnokokra vonatkozó egyenruhaviselési és küllem szabályok is érkeztek. Az előírások a viseletet pontosan megszabták: császári elhatározás nyomán 1852. május 6-án került kiadásra az „Egyenruházati Szabályzatok”, amely minden állami tisztviselő számára kötelezővé tette meghatározott ruha viselését. Ez Magyarországon honi jellegű volt, atillából, kunkalapból, csizmából és görbe kardból állt. Az igazságügyi szolgálatban állók violaszínű gallért és hajtókát hordtak a dolmányon. A ruhán túl még a „szakáll mikénti hordása iránt” is rendelkezett az igazságügy-miniszter! (Ezek a rendelkezések nehezen érvényesültek, mert még 1855-ben is felhívta a főállamügyész az ügyészségek figyelmet az egyenruha mielőbbi elkészítésére, illetve annak a polgári ruhával való nem összekeverésére.)

Az ügyintézés nyelve az új szervezet létrehozása után a magyar volt, még a nem magyar többségű megyékben is. Ez részint az olmützi alkotmány 5. §-ából következett, amely kimondta, hogy minden népnek joga van nemzetisége, nyelve fenntartására és művelésére, másrészt abból a gyakorlati korlátból, hogy nem volt elegendő németül tudó alkalmazott. Éveken át az iktatókönyveket, jegyzőkönyveket magyarul vezették, az iratok így készültek, és így leveleztek az igazságügyi és a helyi hatóságok egymással. Kétnyelvűek voltak az iktatókönyvek, bélyegzők, pecsétek feliratai.

Az igazságügy-miniszter a nyelvhasználatot először 1852-ben szabályozta, amikor előírta, hogy a bíróságok és államügyészségek a katonai, csendőri hatóságokkal németül érintkezzenek. Alapvetően 1854-től, a végleges szervezet felállásától változott a nyelv, amikor az Igazságügyi Minisztérium többször előírta a német hivatalos használatát. Ekkortól kezdve a iktatókönyvek és egyéb hivatalos nyomtatványok már csak német nyelvűek voltak, de kitöltésük még egy ideig magyarul történt. Az addigi kétnyelvű pecsétek is ekkor változtak kizárólag német felíratúra. A magyar lakosságú megyékben a törvényszékek és az államügyészségek ugyanakkor továbbra is magyarul érintkeztek, és ez volt az ügyintézés nyelve is.

Magánjogi területen adóssági, hagyatéki és árvaügyekkel találkozunk a kecskeméti társasbíróság ügyfogalmában, míg bűnügyekben pl. lósikkasztás, birkalopás, marhalevél- és bankóhamisítás, uzsora, rablások, testi sértések, vigyázatlan halál okozás miatti eljárások fordultak elő. A kiszabott büntetésekre való felügyelés az államügyészek feladata volt, annak érdekében, hogy „a hozott ítéletek pontosan és annak rendje szerint végrehajtsanak”. Ennek keretében jelentéseket tettek a főhatóságnak a rabokról, gondoskodtak az elítéltek más hatósághoz való átszállításáról, a rabokat terhelő költségek behajtásáról.

Az államügyészség nemcsak büntetőjogi, hanem sajtórendészeti feladatokat is kapott az 1852. május 27-én kiadott sajtórendtartásban. A nyomtatványokat a terjesztés megkezdése előtt be kellett részére mutatni. Meghatározott esetekben az ügyésznek adtak rendelkezési jogot a sajtó működésének engedélyezéséhez szükséges biztosíték felett: ha jogerős ítélet elmarasztalta a nyomtatvány szerkesztőjét, és az nem igazolta az ügyésznél, hogy kifizette a bírságot, akkor az államügyész a sajtóbiztosítékból való kifizetést rendelt el.

A korlátozott sajtószabadság miatt a rendőri főhatóság és az igazságügy-miniszter rendszeresen tudatta a birodalomban tiltott sajtótermékek jegyzékét a megfelelő intézkedés érdekében: így tiltás alá estek az 1848–49-es európai és birodalmi eseményekkel foglalkozó külföldi kiadványok és liberális újságok, továbbá a „rebelliót” szító művek, pl. a nagy francia forradalom történetéről vagy II. Rákóczi Ferencről szóló külföldön kiadott könyvek.

Az államügyészség meghatározott magánjogi ügyekkel is foglalkozott: az 1850. június 30-i miniszteri rendelet 3. §-a a tisztiügyészek örökségeként meghagyta az árvaügyek felügyeletét. Az államügyésznek kötelessége volt az árva és gondnoksági ügyek törvényes menetét szemmel tartani, hiányosságok észlelése esetén „azoknak helyrehozását eszközzésbe vétetni”. Ennek érdekében indítványt tehetett a bírósághoz, az pedig döntése előtt köteles volt az ügyészt meghallgatni. Az államügyész az árvák védelme érdekében fellépett az örökösödési ügyekben, részt vett a hagyatéki eljárásokban.

A protestánsok válópereiben az ügyész ellátta a házasság védőjének szerepét: köteles volt a házasság fölbontásának vagy érvénytelenné nyilvánításának okaiként előadott körülményeket kinyomozni, megvizsgálni, hogy a kérelem mennyiben gyökerezik a törvényben, mennyiben támogatják bizonyítékokkal, s ezen kérdésekben a bíróság előtt nyilatkozni.

A birodalmi politikában alapvető változást hozott az 1851. december 31-én kiadott ún. Szilveszterpátens, amely az olmtüzi alkotmányt félretéve, korlátlan császári hatalmat hirdetett meg. A pátens 17–33. pontjai kizárólag az igazságszolgáltatás kérdéseivel foglalkoztak, és rögzítették a szervezet, az eljárások és működés alapelveit. Ennek eredményeként megkezdődött a birodalmi jogszabályok hatályá-

nak Magyarországra való kiterjesztése: az 1852. május 27-i császári nyílt parancs a büntető törvénykönyvet 1852. szeptember 1-jétől, míg az 1852. november 29-i pápens a polgári törvénykönyvet 1853. május 1-jétől rendelte alkalmazni. Az igazságügy-miniszter 1852. szeptember 16-i rendeletével ideiglenes polgári perrendtartás kibocsátására is sor került.

A Btk hatályba lépésének eljárási jelentősége is volt, mivel a hatáskört meghatározott bűncselekményekhez és büntetési tételekhez kötötte: így a törvényszékhez tartoztak az állam, közbiztonság, élet elleni cselekmények, továbbá a legalább 5 évi szabadságvesztéssel büntethető más cselekmények, pl. gyújtogatás, rablás, tolvajság. Az I. osztályú járásbíróóság foglalkozott mindazokkal a büntettekkel, vétségekkel, amelyek nem tartoztak a törvényszékhez, míg a II. osztályú a kihágásokkal.

A Szilveszterpátens nyomán nagyarányú átszervezés történt a birodalom igazságügyében. Szervezeti szempontból a magyarországi bírói hatóságok hatásköre iránt 1853. január 10-én kiadott legfelsőbb elhatározás volt alapvető: ez konkretizálta a Szilveszterpátens 19. pontját, amely a járási egyesbíráskodásnak a közigazgatással való egyesítését rendelte el. A rendelkezés alapvető indoka az addig kialakított bírósági szerkezet költségessége volt. Az elhatározás 4. §-a kimondta, hogy „rendszerint minden megyében egy törvényszék állíttassék fel”. De a megye nagyságához képest megengedte több törvényszék létesítését, illetve több megyének egy bírósághoz való beosztását is. A főtörvényszék székhelyén lévő törvényszéknek kiemelt jelentősége volt, mivel néhány ügyben (pl. politikai bűncselekmények, sajtóügyek) az egész főtörvényszéki kerületre kiterjedő illetékességgel bírt.

A magyarországi igazgatási és bírói szervezetről szóló 1854. április 6-án kiadott belügy-igazságügy-pénzügyminiszteri rendelet hajtotta végre a legfelsőbb elhatározást. Ennek megfelelően továbbra is megmaradt a néhány évvel ezelőtt felállított, de németül megváltozott elnevezésű 5 főtörvényszék (Oberlandesgericht). Alájuk tartoztak a székhelyükön működő törvényszékek (Landesgericht), továbbá a megyei törvényszékek (Comitatsgericht). Ezek alatt helyezkedtek el a törvényszéki székhelyeken működő járásbíróóságok (Selbststaendiges Bezirksgericht). Más helyeken viszont az alsófokú bíráskodást összekapcsolták a járási közigazgatással. E egyes feladatkört a szolgabírói hivatalok (Gemischtes Stuhlrichteramt) látták el.

A pesti főtörvényszéki kerületben több változás történt: megszűnt az esztergomi, illetve felállításra került két új törvényszék: Kecskeméten Pest-Solt, míg Szolnokon Szolnok megye területére hozták létre az új bíróságot. Azonban Szolnokon megfelelő épület hiányában nem kezdődhetett meg a törvénykezés, ezért a kecskeméti törvényszék illetékességét ideiglenesen kiterjesztették Szolnok megye területére is. Ez az állapot 1856 ősziéig tartott, amikor ténylegesen megkezdte működését a szolnoki törvényszék.

A Kecskeméti Császári-Királyi Megyetörvényszék (K. K. Comitatsgericht zu Kecskemét) 89 □mértöldes területével a pesti kerület legnagyobb kiterjedésű, míg 201 ezer lakosával a második legnagyobb népességű bírósága volt. (Az ideiglenesen idetartozó Szolnok kiterjedése 49 □mértöld, illetve 101 ezer lakosú volt.) A kecskeméti törvényszék I. folyamodású bíróság volt, melynek hatásköre kiterjedt kereskedelmi ügyekre is, továbbá ellátta a vizsgálóbírói feladatokat a kecskeméti, nagykörösi, ceglédi és kiskörösi járások területén.

Kecskemétre kiterjedő illetékességgel működött a városi delegált járásbíróóság (K. K. staetisch-delegiertes Bezirksgericht für den Stadt- und Landbezirk Kecskemét). Ennek önálló személyzete nem volt, a teendőket a törvényszék egymást váltó

bírái látták el. Pest-Solt megyében 5 vidéki járást hoztak létre (Nagykőrös, Cegléd, Kiskőrös, Kalocsa, Dunavecse), amelyek hivatalai a közigazgatás és igazságszolgáltatás első fokú egyesítésének megfelelően vegyes feladatkört láttak el. A vegyes szolgabírói hivatalok mint járásbíróóságok is tevékenykedtek (K. K. gemischtes Stuhlrichter-Amt, als Bezirksgericht). Közülük a kalocsai vizsgálóbírói hatáskörrel rendelkező Kalocsa és Dunavecse járások területére. A néhány fős szolgabírói hivatalokban általában egy személy foglalkozott kizárólag igazságszolgáltatási kérdésekkel.

A Szilveszterpátens az államügyészség működését kizárólag bűnügyekre szorította. Az addigiaknak megfelelően megfogalmazódott, hogy a főállamügyész irányítása és felügyelete alá tartozik a főtörvényszéki kerület minden ügyészsége. Lezögezte az államügyészeknek a bírakkal való egyenrangúságát és ugyanolyan javadalmazását. (A fizetési fokozatokba sorolásról az 1853. január 19-én kiadott rendelet szólt, amely szerint a bírák és államügyészek törvényszéki tanácsosnak minősültek. A fizetések az addigi javadalmazáshoz, és akkori árviszonyokhoz képest tisztesen kerültek megállapításra: 1854-ben Kecskeméten a törvényszék elnöke 2500, míg a tanácsosok 1200 Ft fizetést kaptak évente.)

A szervezet részletes szabályait az igazságügy-miniszter 1854. augusztus 3-án kelt, az egész birodalomra érvényes – „az álladalmi ügyészségek belszerkezete és ügyrendtartása iránti” – rendelete határozta meg. Az 1. § megállapította, hogy az ügyészségekre általában ugyanazok a szabályok érvényesek, mint az 1853. május 3-i császári nyílt paranccsal kiadott, „A bíróságok belszerkezete és ügyrendtartása iránt” rendelkező szabályozás. Ennek 255. §-a részletesen szólt az állások betöltéséről, a szolgálat ellátásáról, a felügyelet gyakorlásáról, a fegyelmi felelősségről, rendezte a kiadmányozás, ügyvitel, statisztika kérdéseit. Ehhez képest a 36. §-os ügyészségi rendtartás az eltérő szabályokat tartalmazta. A bírósági rendtartás 2–4. §-ai szerint kizárólag az a jogvégezett, 24. életévét betöltött, igazoltan „feddhetetlen erkölcsi és politikai magaviseletű”, büntetlen előéletű személy pályázhatott igazságügyi állásra, aki nem állt csőd vagy gondnokság alatt.

A pályázatok alapján az igazságügy-miniszter tett javaslatot az uralkodóhoz a főállamügyészek és bírák kinevezésére, míg az ügyészeket maga nevezte ki. A kinevezettnak esküt kellett tennie állása elfoglalásához. A bírósági rendtartás 45. §-a kimondta, hogy az uralkodó elvárja a „föltétlen hűséggel” való viselkedést, és az „Ő felsége által kitűzött kormányzási elvekhez tántoríthatatlan szilárdsággal” való ragaszkodást. A 46–50. §-ok előírták az ügyek igazságos, törvényes, gyors elintézését, a feddhetetlen viselkedést, a titkok megtartását, az ajándékok elfogadásának tilalmát. Az ügyészségi rendtartás 17. §-a kötelezte a hivatalnokokat az előjáróiktól kapott utasítások teljesítésére, a nekik való jelentéstételre.

E kívánalmaknak megfelelően az igazságügy-miniszter által megállapított szöveg szerint az esküt tevő kijelentette, hogy az uralkodóhoz való hűség mellett „hivatalában legjobb meggyőződése szerint alaposan, szorgalommal s becsületeséggel járand el ..., minden körülmények között csak az igazságot s a jogot tartandja szem előtt”.

Az ügyészek a 12. § szerint kötelesek voltak a bírósággal a kölcsönös tiszteletnek megfelelően érintkezni, indítványaik „törvény- és czélszerű voltát” gondosan megfontolni, minden olyan magatartástól tartózkodni, amely a „bíróságok tekintélyét ok nélkül csorbíthatná”. Ugyanilyen követelményt írt elő a bíróságok számára az 1854. június 16-án kiadott büntetőbírói ügyrendről szóló igazságügy-miniszteri

rendelet 5. §-a azért, hogy „a szolgálat javának kölcsönös gyámolítására irányzott viszony mindig háborítatlanul fönmaradjon”. (A 13. § még azt is meghatározta, hogy tárgyaláson az ügyész a „bírószági asztal jobb oldala mellé állított külön asztalnál ülés illeti”.)

A bíróságok, államügyészségek átszervezése és az új jogszabályok alkalmazására való felkészítés már 1854 elejétől megkezdődött, amikor az Igazságügy-minisztérium, a főtörvényszéki elnökök, főállamügyészek intézkedéseket tettek e kérdésekben: sor került a székhelyek kijelölésére, a járásbíróságok, s a helyükbe lépő szolgabírói hivatalok egy ideig tartó párhuzamos működésének szabályozására, a régi ügyek mihamarabbi feldolgozására, a megszűnő hivatalok átadására, illetve az újak működésének megkezdésére vonatkozó utasítások kiadására.

Az újjászervezett bíróságok, államügyészségek egy részében megmaradtak az eredetileg kinevezettek, a megszüntetett szerveknél szolgálatot teljesítőket általában az új egységekhez osztották be, de az országban több helyen feltűntek az osztrák és cseh tartományokból áthelyezettek is. Néhány helyen az addigi bírák és ügyészek váltották egymást. A külföldiek alkalmazását magyarázza az, hogy immáron az egész birodalomban ugyanazon anyagi és eljárási jogszabályok hatályosultak, így egységes normák alapján működő igazságügyi szervezet jött létre, amelynek tagjai bárhol szolgálhattak. (1859-ben az 1500 fős magyarországi igazságügyi személyzet majd harmadát tették ki az idegen tartományokból kinevezettek.)

Kecskeméten az első elnök Dobossy Lajos lett, aki korábban a Csongrád Megyei Törvényszék elnöke volt. Itt magyar nemzetiségűek dolgoztak: a törvényszéken 1856-ban 7 bíró, 3 kereskedelmi ülnök, 6 segédbíró, 1-1 irodavezető és helyettes, 6 segédtsízt és 3 kisegítő szolgált. A törvényszék állományába tartozott még 1 börtönfelügyelő, 5 őr, 2-2 segéd- és fogolyfelügyelő.

Az államügyészséget az ügyész, s helyettese alkotta (Gál János, Illyés István), személyzetük a törvényszékről került ki. (A személyzet és az életút folytonosságára jellemző példa Gál János, aki 1841-ben Külső-Szolnok megye tisztii alügyészeként kezdte pályáját, majd 1849. szeptember 7-én a császári-királyi biztos is kinevezte ebbe az állásba, melyben 1850. július 2-án megerősítést nyert. 1851. május 2-án az igazságügy-miniszter államügyész-helyettesnek nevezte ki Kecskemétre, ahol 1854-ben lett államügyész. 1856-tól a törvényszék bírájaként működött.)

Az új, véglegesnek szánt igazságügyi szervezet az egész birodalomban néhány hónap eltéréssel kezdte meg működését. A pesti főtörvényszéki kerületre az igazságügy-miniszter 1854. szeptember 9-én kiadott rendelete volt irányadó, amely szerint itt október 28-án léptek hatályba az egységes jogalkalmazást biztosító jogszabályok: az 1853. július 19-i császári nyílt parancsal kihirdetett bűnvádi perrendtartás, az 1854. június 16-i igazságügy-miniszteri rendelettel kiadott büntetőbírói ügyrend, az 1853. február 16-i, a polgári bíróságok hatásköre és illetékessége iránti rendelet, az államügyészségről szóló 1854. augusztus 3-i igazságügy-miniszteri rendelet, továbbá az 1854. augusztus 9-i császári pátens a peren kívüli ügyekbeni eljárásról.

Az igazságügyi feladatokat az átszervezés után kisebb szervezet látta el, ezért az ügymenetben óhatatlanul csúszások, késedelmek léptek fel. Emiatt a pl. főállamügyészek számos esetben utasították beosztottaikat „a hivatalnak lehető legnagyobb erőfeszítéssel kezelése”, a „munka megkettőzése és a restantia feldolgozása”, a „régibb bűnügyek mielőbbi elintézése” végett. Ennek érdekében elrendeltetett a „törvényszékhez nem terjesztett tárgyak mi állapotban létéről minden 14 napban jelen-

tés” tétele. (Időnként érdekes tartalmú főhatósági leiratok is érkeztek: pl. a pesti főállamügyész 1855. szeptember 13-án arról érdeklődött, hogy a kecskeméti államügyészségnek van-e órája. A válasz szerint nincs, de „annak megszerzése a hivatalbeli pontosságnak szoros megtarthatása tekintetéből kétségekívül szükséges volna.) A főállamügyész ugyanakkor meglegedettségét is kifejezte a „tárgyalások sikereiről”.

Ezekből az évekből a kecskeméti törvényszék polgári iratai adásvételi, hagyatéki ügyekről, végrendeletekről, osztályos egyezségekről, becsüslevelekről, csőd- és végrehajtási ügyről tanúskodnak. Bűnügyekből a bírói és államügyészi iratok szerint lopások, csalások, gyilkosság, erőszakosság, testi sértés, olykor pénzhamisítás, természet elleni fajtalanlás, néha felségsértés fordult elő. Az államügyészség feladata volt a perrendtartás 30. §. h/pontja szerint az Igazságügyi Minisztériumot a büntető intézetek fölött a bíróságokkal együtt illető felügyelet gyakorlása.

A Bp. 171. §. szerint a törvényszéki elnök köteles volt havonta legalább egyszer a fogházat meglátogatni, a foglyokat a felügyelők távollétében a bánásmód, élelmezés iránt megkérdezni, a tapasztalt hiányokat megszüntetni, a rend, fegyelem, tisztaság iránt intézkedni: „átalában arról gondoskodni, hogy a vizsgálati fogházak szerkezete és foglyokkal bánás tekintetében főnálló különös szabályok pontosan megtartassanak”.

Az államügyész ezeken a szemléken részt vett, megkapta a napi jelentéseket a foglyok létszámáról, elhelyezéséről. Szükség esetén gondoskodott az orvosi ellátásról, az élelmezésre vonatkozó szabályok betartatásáról. A fogvatartás tapasztalait és a vonatkozó statisztikai kimutatásokat rendszeresen felterjesztette a főállamügyészhez.

Kivételes feladatként jelentkezett az olykor meghirdetett uralkodói kegyelem végrehajtása. Ennek során az államügyész indítványozta a vizsgálatok megszüntetését, a kegyelemre méltónak tartott jó magaviseletű elítéltek „kiszemelésekben” közreműködött, a megkegyelmezett rabok névjegyzékét felterjesztette a rendőri felügyelet alá helyezés érdekében. A pesti országos főtörvényszék a Bp. hatálybalépése után kifejezetten elrendelte az egyéni kegyelemért folyamodók esetén az államügyészi nyilatkozat beszerzését.

A magyar törvényhozás még 1848-ban intézkedett a földesúr-jobbágy közötti úrbéri viszony megszüntetéséről. Ennek gyakorlati végrehajtása, a jogkövetkezmények elrendezése viszont az abszolutizmus alatt, az 1853. március 2-i úrbéri pátenssel történt meg. Ez az ilyen ügyek miatti jogviták rendezésére egy – a belügy- és az igazságügyi minisztériumok közös felügyelete alatt álló – külön bírósági szervezet létrehozását rendelte el. A két miniszter által kiadott rendelet 1855. december 25-én jelent meg, és egy háromszintű szervezetet hozott létre: Bécsben székelt a Legfőbb Úrbéri Törvényszék (Oberstes Urbarial Gericht), másodfokon a főtörvényszéki kerületekben szervezett úrbéri főtörvényszékek (Urbarial Obergericht), míg első fokon a megyénként felállított úrbéri törvényszékek (Urbarial Gericht) jártak el. Ennek megfelelően Kecskeméten is megalakult 1856-ban az úrbéri törvényszék. Ténylegesen a megyetörvényszék bíráiból került ki a személyzete, mint ahogy elnöke is azonos volt a törvényszékével.

A véglegesség igényével kialakított igazságügyi szervezet működése csupán néhány évig tartott, mivel a birodalom katonai, diplomáciai kudarcai, és az ezek nyomán kibontakozott belpolitikai válság nyomán a Ferenc József által 1860. október 20-án kiadott uralkodói rendelkezés és az ahhoz kapcsolódó legfelsőbb kéziratok

(Októberi Diploma) újraszabályozták a birodalom közjogi viszonyait és intézményeit. A centralizmus részleges feladását jelentette a belügy- és igazságügyi minisztériumok magyarországi hatáskörének megszüntetése.

Az ország igazgatására az 1847-es állapot szerinti, az „ösi alkotmánynak” megfelelő hatóságokat kellett életre hívni: ennek megfelelően Bécsben felállításra került a magyar és az erdélyi udvari kancellária, Budán pedig a Helytartótanács. A megyei önkormányzatok visszaállítására ugyancsak sor került. Az uralkodó ígéretet tett a hagyományos magyar törvénykezési szervek helyreállítására is. A döntés kimondta, hogy amíg az új hatóságok megalakulnak, a fennálló igazságszolgáltatási szervezetnek kell működnie, a polgári és büntetőjogi rendelkezések pedig hatályban maradnak mindaddig, amíg az érvényes magyar jogot az országbíró vezetésével helyreállítandó Curia és „más alkalmas egyéniségek” javaslatára az országgyűlés meg nem állapítja.

A közigazgatási hatóságok és törvényszékek ügykezelésében, belső szolgálatában és érintkezésében újra bevezették a magyar hivatalos nyelvet. A hazai igazságügy legfelsőbb irányítása a kancellária feladata lett. Ennek megfelelően az Igazságügyi Minisztérium értesítette a magyarországi törvényszékeket és államügyészségeket, hogy a velük kapcsolatos hatásköre 1860. november 8-tól a magyar kancelláriára száll át. Így a Kancelláriára hárult az igazságügyi szervek felügyelete, a jogszabályok magyarzata, a feloszlatandó császári-királyi igazságügyi szervek ügyei, a polgári és büntető törvénykezési ügyek.

Magyarországon és Erdélyben az Októberi Diploma nyomán olyan átmeneti időszak következett, amikor párhuzamosan működött a megszűnő állami, illetve a helyreállt törvényhatóságok által gyakorolt jogszolgáltatás. A törvényhatóságok ugyanis túltették magukat a uralkodói rendelkezéseken: 1860–61 fordulóján tartott közgyűléseiken megválasztották tisztségviselőiket, kimondták az igazságszolgáltatás azonnali átvételét, s saját bíróságaik megalakítását. A törvényhatóságok több helyen ténylegesen is megpróbálták az igazságszolgáltatási szervek munkáját átvenni, de ennek megakadályozására határozott utasítást kaptak a császári-királyi bíróságok, akár fegyveres erő alkalmazásával is.

Az országszerte előforduló hasonló jelenségek miatt az 1861. január 16-án kelt császári rendelet hatályon kívül helyezett minden olyan törvényhatósági határozatot, amely a fennálló igazságszolgáltatási szervek munkáját kívánta megszüntetni vagy akadályozni. Egyúttal utasította a törvényszékeket „a még hatályban álló törvényeket és szabályokat” az országbírói javaslatok országgyűlési elfogadásáig „pontosan és lelkiismeretesen alkalmazzák”. Az itt szolgálók viszont a legnagyobb bizonytalanságban voltak, mivel az újjáalakult törvényhatóságok általában nem tartottak igényt az addigi állami alkalmazottakra.

Az átmeneti állapotot tükrözte az is, hogy az 1861. évre az addig rendszeresített formanyomtatványokat, iktatókönyveket meg sem kapták az igazságügyi szervek. Az addigi szervek felszámolásáról az uralkodó akkor hozta meg döntését, amikor 1861 tavaszára elkészült az Országbírói Értekezlet javaslata, amely megjelölte a helyreállítandó bíróságokat, továbbá az alkalmazandó anyagi és eljárási jogi szabályokat.

Az 1861. április 18-án megjelent legfelsőbb elhatározás szerint az alkotmányos bíróságok 1861. május 1-jétől kezdték meg működésüket, az addigi állami bíróságok és ügyészségek pedig megszűntek. Az ügyek átadása során a főtörvényszékek, főállamügyészségek, illetve alárendelt szerveik elnöki iratai a Kancelláriának, míg

ügyirataik az illetékes törvényhatóságok részére kerültek átadásra. Az addig szolgált bírák, államügyészek egy részét az uralkodó, illetve a Kancellária 1861 tavaszán a visszaállított alkotmányos állami bíróságokhoz (Curia, kerületi táblák, illetve az 1840: XV. tc. 1. §-ával létesített váltótörvényszékek) nevezte ki bíráknak, míg nagy többségük rendelkezési állományba került.

Pest-Pilis-Solt vármegye is újjáalakult 1860 decemberében, majd a közgyűlés 1861. január 23-án döntött az igazságszolgáltatás átvételéről. Megtörtént a tisztségviselők újraválasztása is, így a vármegye kecskeméti tiszti főügyésze Horváth Döme lett. Pest-Pilis-Soltban a hatalmas területre figyelemmel három törvényszék felállítására került sor: Pesten, Kecskeméten és Kalocsán. Ekkoriban Kecskeméten is párhuzamos tevékenység kezdődött, melyet mutat pl., hogy az államügyészségen az 1860. évre rendszeresített iktatókönyvben folytatódott az 1861. évi iktatás, majd ennek betelével az 1859. évi iktatókönyvet vették használatba. Az utolsó bűnügyi iktatás kelte 1861. március 19, míg a helyébe lépő vármegye kecskeméti tiszti ügyészének iktatókönyve már 1861. január 19-i iktatással indult. Kecskeméten a császári-királyi bíróság megszűntével az addigi bírói személyzet egy része a vármegye itteni törvényszékén folytatta pályáját: elnöke az államügyészségen, majd a megyetörvényszéken szolgált Illyés István lett.

Az abszolutizmus kori igazságszolgáltatási szervezetről és működéséről megállapítható, hogy a feudális kor magyar bíróságainak laza és bonyolult állapotához képest sokkal fejlettebb, az európai polgári ideológia igényeinek megfelelő, korszerű és világosan áttekinthető jogszolgáltatási apparátust és eljárást jelentett. De ez a szervezet egy fegyverrel levert országban, idegen jogszabályok alapján, sokszor idegenből jött személyekkel működött, és mivel részese volt a megtorlásnak, általános ellenszenvet ébresztett. Az új, ismeretlen, gyakran változó jogrendszerben, a bürokratikus ügyintézés menetében a régi feudális jogon iskolázott magyar közönség egyébként is nehezen igazodott el, és egy kívülről rákényszerített, elviselendő megoldásként élte meg az új állami igazságszolgáltatást.

Egy nemzedékkel később, alkotmányjogilag kiegyensúlyozott viszonyok között azonban már indulatoktól mentesen állapította meg a kortárs szerző, miszerint „ezen különben csak politikailag sötét korszak nevezetes arról is, hogy Magyarországon valamint a közigazgatás, úgy a jogszolgáltatás sosem állott gyorsabb és jobb lábon, mint éppen ez időszakban”. Így az ekkor kialakított megoldások joggal lehettek a kiegyezés után, a polgári magyar állam kiépítése során az új igazságügyi szervezet kialakításának mintái.

Irodalom

- BERZEVICZY Albert:
1922 Az abszolutizmus kora Magyarországon 1849–1865. 1–4. köt. 1922–1937. Budapest.
- BÓNIS György–DEGRÉ Alajos–VARGA Endre
1996 A magyar bírósági szervezet és perjog története. Zalaegerszeg.
- CompLex CD
2000 Corpus Juris Hungarici-A törvényekbe zárt történelem. Budapest.
- DEÁK Ágnes
2000 „Nemzeti egyenjogúsítás”. Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon 1849–1860. Budapest.
- EÖTVÖS József
1978 Reform és hazafiság. Publicisztikai írások I. kötet. Budapest.
- HOF- UND STAATSHANDBUCH
DES KAISERTHUMES ÖSTERREICH
FÜR DAS JAHR 1856
1856 1. Theil. Wien.
- KUN László
1895 A magyar ügyvédség története. Budapest.
1861 Megyei alkotmányos mozgalmak. Pest.
- MÜLLER GYULA
1853 Müller Gyula Nagy Naptára 1853dik közönséges évre. Szerk.: Friebeisz István. Pest.
- PAP József
2003 Magyarország vármegyei tisztkara a reformkor végétől a kiegyezésig. Szeged.
- SASHEGYI Oszkár
1981 A neoabszolutizmus rendszere 1849–1867. In: A magyarországi polgári államrendszerek. Szerk.: Pölöskei Ferenc és Ránki György. Budapest.
- VARGA Endre–VERES Miklós
1989 Bírósági levéltárak. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai. Levéltári leltárak 6.) Budapest.

Folyóiratok

Magyar Hírlap	1850, 1851
Magyarkoronaországot illető országos törvény- és kormánylap	1851–1856 (A lap neve többször változott, 1851-től a Magyarország név szerepelt, majd 1853-tól a Magyarországot illető országos kormánylap címet viselte.)
Sürgöny	1861

Levéltári anyag

PM Levéltár IV. 199.	Kalocsai Császári-Királyi Államügyészség iratai.
Uo. IV. 163.	Kecskeméti Császári-Királyi Államügyészség iratai.
BKMÖ Levéltára IV.661.	Kecskeméti Császári-Királyi Társas Járásbíróság iratai.
Uo. IV.651.	Pest-Solt Megyei Császári-Királyi Megyetörvényszék iratai.

NÉPBÍRÓSÁGOK MŰKÖDÉSE A MAI BÁCS-KISKUN MEGYE TERÜLETÉN 1945 ÉS 1948 KÖZÖTT

1945-ben, a második világháború lezárása után Európa számos államában népbíróságokat állítottak fel. A nemzetközi akarat megnyilvánulásaként e speciális bírósági szervek ítélték meg a világhétség kirobbanásáért felelős személyek, az emberiség- és népellenes bűncselekmények elkövetői felett. Magyarországon az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. február 5-én kibocsátott (81/1945. ME. sz.) rendelete határozott felállításukról.¹ A népbíróságok törvényszéki székhelyeken, a rendes bíróságok mellett működő külön tanácsokként jöttek létre, a felelősségre vonás munkáját a párhuzamosan felállított népjogsegységekkel együtt végezték.² Az 1945–1950 között működött 25 népbíróság³ közül a Budapesti Néptörvényszék tevékenysége, története a legismertebb: a Nyugatról hazaadott háborús főbűnösök perei a kortársak és az utókor történészeinek figyelmét egyaránt jobban vonzották, mint a vidéki népbíróságokon lezajlott események. E kevésbé kutatott bírósági szervekre vonatkozóan ismerünk bizonyos számadatokat – országos statisztikák részeként (hány főt fogtak perbe, ítéletek el stb.) – de működési körülményeikről, szereplőikről, hogy kiket, miért, milyen körülmények között ítélték el vagy mentettek fel, keveset tudunk. Megmaradt irataik pedig kiemelkedően magas forrásértékkel bírnak: Magyarország második világháború utáni történelmének fontos dokumentumai, ugyanakkor az 1940-es évek eseményei iránt érdeklődő helytörténészeknek is kiváló támpontokat nyújthatnak kutatásaikhoz.

A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára több népbíróság iratanyagait is őrzi: a csonka Bács-Bodrogban működött Bajai Népbíróságát, valamint a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében működött Kalocsai és Kecskeméti Népbíróságát.⁴ Ezek zömmel peres iratok, kutatásuk során a népbíróságok ítélezési gyakorlatáról, a politikai rendőrség működéséről, a koalíciós évek pártviszonyairól, a tárgyalat ügyeken keresztül pedig az 1940-es évek helyi eseményeiről (zsidóüldözésekről, világháborús történelekről stb.) kaphatunk képet. Az ún. Volksbund és nyilas perek jegyzőkönyveinek adatai elengedhetetlenek e rendkívül kevés forrással rendelkező szervezetek történetének feldolgozásához. A népbíróságok működési körülményei-

¹ A népbíróságokkal kapcsolatos fontosabb rendelkezések: 1440/1945. ME. sz. r., 1945. évi VII. tc., 1946. évi VII. tc., 1947. évi XXXIV. tc.

² A népbíróságok másodfokú joghatósági tevékenységével, azaz az igazolási ügyekben betöltött másodfokú hatósági szerepükkel e tanulmány keretein belül nem foglalkozunk.

³ A 25 felállított népbíróság közül a berettyóújfalui nem fejtett ki érdemi tevékenységet, ezért a szakirodalom sokszor csak 24 népbíróságról tesz említést.

⁴ Levéltárunkban megtalálhatók a bajai, a kalocsai és a kecskeméti népjogsegységek iratai is. Ezen iratképző szervek működésével és irataival szintén nem foglalkozom bővebben. A rendelkezésre álló iratmennyiség ugyanis csekély, forrásértéke kiegészítő jellegű, a népjogsegységi akták gyakorlatilag ugyanazokat az ügyeket, illetve dokumentumtípusokat tartalmazzák, mint a népbíróságiak.

vel kapcsolatos kíváncsiságunkkal viszont más irattípusokhoz (a területileg illetékes bíróságok, valamint a Kecskeméti Népbíróság elnöki anyagaihoz⁵, a nemzeti bizottságok irataihoz), illetve a korabeli sajtóhoz kell fordulnunk. A dolgozat során megvizsgáljuk a népbíróságok működését, bepillantunk a népbírósági büntetőeljárás folyamatába, végül néhány érdekesebb perről is szót ejtünk.

I. A népbíróságok működési körülményeiről

Kecskeméten, Kalocsán és Baján 1945 tavaszán kezdték meg működésüket a népbíróságok.⁶ A szervezési munkát a helyi nemzeti bizottságok, illetve a törvényszékek bonyolították, előbbieket a kinevezendő népbírósági tanácsstagok és a népjurista személyére tettek javaslatokat, a törvényszékek elnökei pedig a népbíróság elhelyezéséről, személyzetéről gondoskodtak, illetve felterjesztették az igazságügy-miniszterhez a tanácsvezetésre alkalmas, kellő szakmai gyakorlattal rendelkező, demokratikus felfogású bírók neveit.⁷ A Bajai Népbíróság megalakítását egy Budapestről repülővel érkezett bíró, dr. Benkő Gyula irányította, aki a helyi nemzeti bizottság előtt kijelentette: a népbíróságnak 2 nap múlva már meg kell kezdenie működését. A hirtelenjében kijelölt vezető bíró és helyettese tehát nyomban le is tették az esküt a bizottság előtt.⁸ A Kecskeméti Népbíróság 1945. március 26-án tárgyalt először. A korabeli Kecskeméti Lapok szerint már 1945. január 11-én felállítottak a városban egy ideiglenes népbíróságot⁹, ezt az információt azonban levéltári forrásokkal eddig nem sikerült alátámasztani.

A világháborús épületrongálódások¹⁰ következtében a népbíróságok ideiglenes helyszíneken rendezkedtek be, például a Kecskeméti Népbíróság 1945 elején a városháza második emeletén lévő teremben tartotta tárgyalásait. A nagy érdeklődés övezte perek alkalmával az ügyészség belépőjegyeket bocsátott ki, a városházi terem azonban gyakran még így is szűknek bizonyult, a hallgatóság egy része kiszorult a folyosóra. A népbíróság 1945. október közepén költözhetett vissza a többé-kevésbé helyreállított törvényszéki palotába, ahol viszont a fűtetlen helyiségek okoztak kellemetlenséget az ítélezőknek. Az egyik tanácsvezető bíró jelentése szerint a novemberben beállott hideg és a fűtés teljes hiánya miatt az I. emeleti helyiség főtárgyalások tartására teljesen alkalmatlanná, életveszélyessé vált, s a népbírák nem hajlandók ilyen körülmények között tárgyalni.¹¹ Baján a népbíróság egy önkéntesen felajánlott magánlakás három szobájába költözött be, mivel a járásbíró épületében, ahol ideiglenesen a törvényszék is működött, más hivataloknak már nem ma-

⁵ A három népbírósági fond közül csak a kecskeméti taláható kis mennyiségű elnöki irat. Az eddigi kutatások során a kecskeméti és a bajai népbíróságok működéséről sikerült több adatot gyűjteni, a Kalocsai Népbírósággal kapcsolatban egyelőre keveset tudunk.

⁶ A korabeli följajstromokban, illetve ügykönyvekben található első bejegyzések dátumai a következők: Bajai Népbíróság – 1945. április 26.; Kalocsai Népbíróság – 1945. május 19.; Kecskeméti Népbíróság – 1945. március 31.

⁷ Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (a továbbiakban: BKMÖL) XXV. 30/a. A Bács-Kiskun Megyei Bíróság (Kecskeméti Törvényszék 1950-ig) iratai. Elnöki iratok (a továbbiakban: XXV. 30/a). 1945. El. I. A. 3/2. 45.477/1945 IM. sz. körrendelet.

⁸ BKMÖL VII. 1/a. A Bajai Törvényszék iratai (a továbbiakban: VII. 1/a). 1945. El. III. B. 1.

⁹ „Tegnap tárgyaltak utoljára a kecskeméti népbíróságok” – In: Kecskeméti Lapok, 1948. október 13.

¹⁰ A kecskeméti törvényszék épülete az orosz előrenyomulás során komoly károkat szenvedett, egy ideig kórháznak is használták.

¹¹ BKMÖL XXV. 18 A Kecskeméti Népbíróság iratai (a továbbiakban XXV. 18). 4/1945.

radt hely.¹² Kihelyezett tárgyalásokra akkor került sor, ha a nehéz közlekedési viszonyok miatt nem tudtak a tárgyalás helyszínére utazni a fontos tanúk. Ilyenkor – különösen sok tanú esetén, vagy ha az ügyet az adott településen nagy figyelem kísérte – község- és városházák karhatalommal vigyázott dísztermeiben folytak a tárgyalások, a helyi pártok által delegált népbírák részvételével.

Költségvetési problémákról is olvashatunk egy 1946-os jelentésben, eszerint a bűnügyi ellátmánynak a kecskeméti népügyészség számára való rendelkezésre bocsátása körül állandó zavarok voltak, a tanúk útiköltségét és ellátmányát nem tudták kifizetni, problémák merültek fel a népbírók, népbírószábi tagok napidijaival kapcsolatban, sőt a népbíróóságok vezető bírái és személyzete sem mindig kapta meg illetményeit.¹³

Az ítélkezők

Az elhelyezési és ellátmányi gondokon kívül komoly személyzeti problémákkal kellett megbirkóznunk a népbíróóságoknak. Az igazságszolgáltatás felelősségteljes munkáját ugyanis a rendelet a demokratikus pártok¹⁴ által a népbírószábi tanácsokba delegált, jogi kérdésekben általában kevésbé járatos állampolgárookra bízta, akiket a tanács élére kinevezett vezető bírók segítettek jogi tanácsokkal és a tárgyalás levezetésével.¹⁵ A laikus ítélkezők feddhetetlenségét az őket küldő pártok garantálták oly módon, hogy a delegáltaktól a felesketés előtt írásos nyilatkozatot vettek ki, miszerint nem voltak büntetve és antifasiszta nézeteket vallanak. E nem túl hatékony szűrés eredményeként pl. a Kecskeméti Népbíróóság munkájában 1946 augusztusáig olyan büntetett előéletű népbírák is tevékenykedtek, összesen 8 fő, akiket lopás, testi sértés, csalás, sőt, rablás és gyilkosság miatt korábban jogerősen elítéltek, vagy ellenük aktív nyilaspárti tevékenység miatt épp eljárás folyt.¹⁶

A tanácsvezetői posztokra kinevezett, szakképzett bírók között szinte folyamatos cserélődés figyelhető meg a kezdeti időszakban. Többeket közülük szakmai, magatartásbeli hiányosságokra hivatkozva távolítottak el hivatalukból, vagy előéletük, múltbeli magatartásuk miatt vonták őket felelősségre. Baján 1945 októberében a Szövetséges Ellenőrző Bizottság bajai vezetője, bizonyos Petrovszki őrnagy kifo-

¹² BKMÖL VII. 1/a. 1945. El. I. A. 1/2.

¹³ BKMÖL XXV. 18/4/1946.

¹⁴ A delegáltak a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült politikai pártok: MKP, SZDP, NPP, FKgP, PDP. Az 1440/1945. ME. sz. r. életbelépésével a népbírószábi tanács hattagúvá bővült, az Országos Szakszervezeti Tanács küldöttjének részvételével. A népbírószábi tanácsok mellé póttagokat is választottak.

¹⁵ A népbírószábi tanácsban egyedüli jogi szakember lévén, sok múltott a vezető bíró személyiségén és szakmai tudásán. Levezette a tárgyalást, viszont a bűnösség megállapítására, az ítélet mértékére vonatkozó döntési folyamatban, a szavazásban nem vagy csak különleges esetekben vehetett részt, jelentősen befolyásolhatta azonban egy-egy ügy kimenetelét. Ha mégsem értett egyet az ítélettel, különvéleményt nyújthatott be a Népbíróóságok Országos Tanácsához (NOT), abban a reményben, hogy a másodfokú bíróság korrigálja majd az elsőfokú hibáit.

¹⁶ BKMÖL XXV. 30/a. 1946. El. II. A. 10/42. – Az MKP egyik delegáltjáról, Sztraka Józseféről, a felszabadulás után nagy karriert befutott asztalosmesterről (előbb rendőrszázados, majd a nemzeti bizottság tagja és népbíró lett) 1947-ben derült ki, hogy három rendbeli lopás miatt bíróság elé kell állnia. „Sztraka József volt rendőrszázados a bíróság előtt” – In: Kecskeméti Lapok, 1947. október 3. Tanúvallomások szerint a férfi több alkalommal is részt vett gyanúsítottak fenyítésében, és számos olyan ügyben tett terhelő vallomást, amelyekben az első fokon elítélt vádlottokról a NOT további vizsgálatai során kiderült, hogy ártatlanok vagy legalábbis felmentendők.

gást emelt az egyik tanácsvezető bíró, Loór Ferenc ellen, mivel a háború alatt állítólag egy nagykőrösi zsidó munkaszázadnál teljesítve katonai szolgálatát, különböző visszaéléseket követett el. Mondván, hogy „a népbíróságra nem jó fényt vet” további működése, a szovjet tiszt a bíró leváltását javasolta, ami két héten belül meg is történt.¹⁷ A továbbiakban dr. Loór ellen népbírósági eljárás folyt, amelynek részleteit, sajnos, nem ismerjük.¹⁸ A helyére kinevezett bíró alig pár hónapos működés után, leromlott egészségi állapotára hivatkozva kérte a súlyos „ideg- és erőkifejtést igénylő helyettes bírói feladatkör” alóli felmentését.¹⁹

A Kecskeméti Népbíróságnál ugyancsak jelentős fluktuáció figyelhető meg a tanácsvezetői státuszoknál. A népbíróság „véres” korszakát levezető Falcsik László 1945 októberében, betegsége kezeltetése okán kérelmezte Budapestre történő kinevezését. Utódát, Sághy Mihályt már 1946 márciusában leváltatta a törvényszék elnöke, mivel: „csökkent szorgalmú” és „az ítéletek írásba foglalásában igen késedelmes”.²⁰ Tabakovits Endre (az I. sz. tanács vezetője 1945. október 2. és 1946. február 6. között) ellen bűnpártolás miatt folyt vizsgálat, mivel kijelentette, hogy az előzetesen lévő háborús bűnösök 98%-át szabadon kellene engedni, a népbíróság elé állított vádlottaknak pedig negyedrésze sem bűnös, így nem jogos őket népbíróság elé állítani. A népbürokrácia vád szerint elnyújtotta a tárgyalásokat, csak a védelem érdekeit tartotta szem előtt, egyes népbírák kérdészi jogát akadályozta, a vádlott érdekében tett mentő vallomásokat kézfogással és szíves szavakkal köszönte meg. A bíró ügyét – miután az eljárás védejtéssel zárult – fegyelmi útra terelték, 1945 folyamán pedig B-listára került.²¹ Nagy port kavart 1946 nyarán a „fasiszta” múltú Tóth Sándor (a III. sz. tanács vezetője) letartóztatása. Bár az ellene folytatott népbírósági eljárást a bűncselekmény elévülésére hivatkozva befejezték, az ilyen esetek a bírósági szerv hitelességét a közvélemény szemében erősen rontották.²²

A népbírósági-népbürokráciai személyzet „frissítéséhez” a helyi nemzeti bizottságok is hozzájárultak feljelentésekkel, bizalmatlansági indítványokkal,²³ de a kényes pozícióktól önszántukból is próbáltak megválni egyesek, egészségügyi okokra vagy a túl sok adminisztrációs munkára hivatkozva. A kalocsai népbürokrácia az igazságügy-miniszterhez felterjesztett kérelmében nyíltan rámutat felmondásának egyik jelentős okára: helybeli létére kényelmetlennek érzi a rábízott feladatot. Vidéki viszonylatban „a politikai ügyekkel kapcsolatosan egyrészt sokkal célravezetőbb, másrészt sokkal megnyugtatóbb – fejtegeti álláspontját –, ha az ügyek elintézésében és különösen azok érdemi döntésében a helybeli viszonyoktól független és úgy a városi, mint a járási életben teljesen ismeretlen, egyszóval máshonnan jött, teljesen idegen népbürokrácia vesznek részt.”²⁴

¹⁷ BKMÖL VII. 1/a. 1945. El. III. B. 1/7.

¹⁸ Uo., 1945. El. III. B. 1/3.

¹⁹ Uo., 1946. El. VIII. A. 20/9.

²⁰ BKMÖL XXV. 30/a. 1945. El. I. A. 1/11.

²¹ Uo., 3/75. és 3/77.

²² A bíró 1938-ban Cegléden a Baross Szövetség elnöki és a MOVE alelnöki tisztségét viselte. – „A nép ellenségéből a nép bírója lett” – In: Kecskeméti Lapok, 1946. június 20.

²³ BKMÖL XVII. 46 A Kecskeméti Nemzeti Bizottság iratai 558/1945. Garbera Sándor népbürokrácia leváltását kéri a bizottság az igazságügy-minisztertől.

²⁴ BKMÖL XVII. 43 A Kalocsai Nemzeti Bizottság iratai (a továbbiakban: XVII. 43). 87/1945.

Befolyásolási kísérletek

Forrásaink a népbírósági munka befolyásolására és akadályozására utaló eseményekről is beszámolnak. Az ítélkezési folyamatra, a perek kimenetelére az Igazságügyi Minisztériumon és a Népbíróságok Országos Tanácsán, mint felettes szerveken kívül a demokratikus pártok is igyekeztek hatni. Delegáltjaik valószínűleg inkább a párt utasításához, mint saját emberi meggyőződésükhöz híven tevékenykedtek, illetve szavaztak. A periratokban szép számmal fellelhető tanácskozási jegyzőkönyveken²⁵ kívül ezt bizonyítják azok a jelentések is, amelyeket a Kecskeméti Népbíróság vezetői a sűrűn ismétlődő népbírói mulasztások miatt tettek a törvényszéki elnököknek. Egy 1946-os jelentés szerint az általában reggel 8-kor kezdődő főtárgyalásokon a kijelölt népbírák nem jelentek meg, így el kellett a tárgyalásokat napolni, vagy csak hosszas telefonátgatások és üzengetések eredményeként érkeztek meg, 2-3 órás késéssel.²⁶ Különösen sok probléma merült fel a kommunista párti népbírákkal kapcsolatban, akik egy-egy tárgyalás közepén kivonultak a teremből, így a megcsonkult tanács kénytelen volt felfüggeszteni a munkát. Előfordult olyan, hogy öt főtárgyalást kellett elhalasztani egy hiányzó MKP-s népbíró miatt.²⁷ Egy, a Polgári Demokrata Párttól érkezett levél azt tette szóvá, hogy a népbírák nem írják alá időben a kész ítéleteket, végzéseket, s ezzel hátráltatják az ítélet végrehajtását.²⁸

Baján névtelen levéllel próbálták megfélemlíteni és befolyásolni az egyik főtárgyalás előtt a Szociáldemokrata Párt által kiküldött népbírót. „*Tisztelt Népbíró úr! Tudomásunkra jutott, hogy rajtad múlik, hogy S. elvtársunkat börtönbe akarod juttatni, jól gondold meg! mert esetleg elvtársakkal szemben fogod találni magad [...] Vigyázz!*”²⁹ A sajtó is erős benyomást gyakorolt az ítélkezőkre. Hangulatkeltő újságcímek jellemzik az időszakot, melyekben előre megbélyegzik a vádlottat, bírálják a népbíróságot a túlságosan enyhe ítéletek miatt.

A közvéleménynek a népbíróságok működésével szembeni elégedetlensége többször öltött komoly, fenyegető formát. Kecskeméten 1945. október 12-én délelőtt 10-kor a városháza épületében lévő népbírósági tárgyalóteremben tüntetésre került sor.³⁰ Botokkal felfegyverzett ismeretlenek fenyegető szavakat intéztek a népbíróság tagjaihoz („*Le a népbírósággal, le a népbírákkal!*”) és lármáztak. Az irodában hivatalos ügyiratokat dobáltak szét, a tisztviselőket megfenyegették, egyiküket az ablakon való kidobással ijesztgették. A zavargás 4-5 óra hosszat tartott, majd a tömeg a polgármesterhez és a közellátási hivatalba vonult, ahol hasonló események zajlottak.³¹ A tüntetésről készült beszámoló utal korábbi rendzavarásokra is, és megemlíti, hogy a készülő eseményekről a népügyészség vezetőjét előzőleg értesítették. Óvintézkedések mégsem történtek, a tárgyalóteremben a kezdetektől fogva jelen lévő

²⁵ A tanácskozási jegyzőkönyvekből megállapítható, hogy a különböző pártállású népbírák hogyan vélekedtek a vádlottak bűnösségével kapcsolatban és milyen büntetéseket javasoltak. A kisgazda és a polgári párti szavazók általában enyhébb ítéleteket szorgalmaztak, míg a parasztpárti és a kommunista párti népbírók hajlottak a szélsőséges büntetések felé.

²⁶ BKMÖL XXV. 18 4/1946.

²⁷ BKMÖL XXV. 30/a 1945. El. I. A. 3/12., illetve XXV. 18. 4/1945.

²⁸ Uo., 1945. El. I. A. 3/32.

²⁹ BKMÖL VII. 1/a 1946. El. I. D. 3.

³⁰ BKMÖL XXV. 18 4/1945., illetve XXV. 30/a. 1945. El. I. A. 3/25.

³¹ BKMÖL XXV. 30/a 1945. El. I. A. 3/25.

detektívek, rendőrök és a politikai osztály vezetője pedig semmit sem tettek a zavargások megfékezésére.³²

A Kecskeméti Népbíróság működése ellen 1946 elején is tüntettek a város főterén, bíráló nyilatkozatok hangzottak el, sőt röpcédulán terjesztették, hogy „*A bíróság szelleme nem felel meg a demokráciának.*”³³

Baján 1945. július 25-én történtek hasonló események. A bajai népbíróság tanácsvezető bírója, a már említett Loór Ferenc, július 25-i jelentésében a vezetése alatt álló tanács előtt történt illetéktelen befolyásolási kísérletről számol be felettesének, Kárpáti Jenőnek (aki a népbíróság vezetője és egyben a törvényszék elnöke volt).³⁴ Mivel a népbíróságot alaptalan vádaskodás és támadás érte, a bíró felmentését kérte a népbíróságnál betöltött tisztsége alól. Két nappal később, a dr. Kárpáti előtt megjelent bajai MKP-titkár fenyegetést és megfélemlítést sugalló vádaskodásai miatt a népbíróság vezetője is benyújtotta lemondását az igazságügyi miniszterhez.³⁵ 1946 februárjában a Bajai Népbíróság vezetője a következőképpen fogalmazta meg az ott kialakult helyzetet: „*a múltban előfordult és jelentett befolyásolási kísérletek, megfélemlítések, fenyegetések és újságcikkek – amelyek mindkét tanácsvezetőt támadják – a jelenlegi tanácsvezető bírókat eljárásukban annyira gátolják, hogy a továbbiak során egyikük sem tudja biztosítani a bíróság zavartalan működését.*”³⁶

A kalocsai népbíróságon 1946 januárjában történhetett „valami”. Az ügy komolyságára vall, hogy a népbíróság teljesen felfüggesztette működését, így a Kalocsai Nemzeti Bizottság kénytelen volt az Igazságügyi Minisztériumhoz fordulni a helyzet megoldásáért.³⁷ A fenti problémák és incidensek a népbíróságok működésének kezdeti szakaszát jellemzik. 1946 végétől – úgy tűnik – elültek körülöttük a nagy viharok. Ez a tény valószínűleg a legjelentősebb felelősségre vonási hullám levonulásához, valamint a politikai erőviszonyok rendeződéséhez köthető. Az újdonsült bírósági szerveknel minden bizonnyal kiformalódott az a szakmailag és erkölcsileg egyaránt feddhetetlen apparátus, amely megbízható módon képviselte a hatalmon lévők elképzeléseit.

II. A népbírósági büntetőeljárás folyamata, avagy miből áll egy népbírósági akta?

A tárgyalat népbírósági fondok szinte kizárólag peres iratokat tartalmaznak. A perek aktáiban a nyomozóhatóságok, a népügyészségek, a népbíróságok és a Népbíróságok Országos Tanácsa iratai, valamint egyéb mellékletek találhatóak. Irataik be-

³² BKMÖL XXV. 30/a – Dr. Tabakovics tanácsvezető bíró a tüntetést kapcsolatba hozta a már említett Sztraka József MKP-s népbíró tevékenységével. Szerinte az illető népbírónak a bíróság határozatképességét akadályozó tettei készítették elő az eseményeket. BKMÖL XXV. 18. 4/1945.

³³ BKMÖL XXV. 30/a 1946. El. II. A. 10/5.

³⁴ BKMÖL VII. 1/a 1945. El. III. B. 1/3.

³⁵ A bajai kommunisták vezetője a következőkkel vádolta a népbíróságot: a vádlottaknak kedvez, felment olyan egyéneket, akik a rendőrségi nyomozati iratok szerint kétségkívül bűnösnek látszanak, nem a rendőrségi vallomást veszi figyelembe, a Werbőczy idején készült merev perrendtartási szabályok szerint vezeti a tárgyalást stb. BKMÖL XVII. 8 A Bajai Nemzeti Bizottság iratai 240/1945. – Az igazságügy-miniszter Loór Ferencet 1945 októberében, Kárpáti Jenőt 1946. augusztus 1-jén mentette fel a népbíróságnál betöltött tisztsége alól. BKMÖL VII. 1/a 1945. El. III. B. 1/9., illetve uo. 1946. El. III. B. 1/19.

³⁶ BKMÖL VII. 1/a 1946. El. III. B. 1/14.

³⁷ BKMÖL XVII. 43 79/1946.

pillantást engednek a felsorolt szervek napi munkájába; a NOT-ítéletek a másodfokú bíróság jelentős korrigáló munkáját tanúsítják. A mellékletek között számos, az 1940-es évekből származó kordokumentum: újságkivonatok, évkönyvek, pártigazolványok, belépési nyilatkozatok, katonai iratok, listák, fényképek, gettó-alaprajz stb. található.

A rendőrségi szakasz iratai

A politikai rendőrség iratai között olvashatunk feljelentéseket, nyomozói jelentéseket, a gyanúsított és a tanúk vallomásait. A feljelentések különböző pártoktól, igazoló bizottságoktól, egyéb néphatalmi szervektől (nemzeti bizottság, földigénylő bizottság stb.), illetve a lakosság köréből érkeztek, utóbbiak közül számosat – amint az egyes ítéletek indoklásából kiderül – haragos viszony vagy bosszúvágy szült. Egyes politikai pártok is jeleskedtek az adatszolgáltatásban. Például 1946-ban a Magyar Kommunista Párt mátételkei szervezete azzal vádolt meg egy helyi lakost, hogy Sztálin lemondatásáról és a Szovjetunió felbomlásáról terjeszt igaztalan híreket. A párt arra kérte a rendőrséget, hogy minél előbb intézkedjen az ügyben, nehogy az itt állomásozó orosz katonai alakulatnak tudomására jöjjön a dolog.³⁸

A népbírósági büntetőeljárás alá vont személyeket általában őrizetbe vették, internálótáborban vagy rendőrségi fogházban helyezték el, ahol az élelmezés és a fűtés hiányosságai, valamint a kemény fizikai munka nagymértékben veszélyeztették a foglyok egészségi állapotát. A börtönintézményekben uralkodó körülményekről aggodó hozzátartozók, védőügyvédek a népbíróság, illetve a NOT elnökének címzett levelei tudósítanak. Internálótábori törzslapokon a személyes adatok és a vád mellett a bekerült delikvenst sújtó fenyítések is szerepelnek. Például egy volt bundista SS-katona esetében: 5x24 órás sötétzárka böjttel, kemény fekhely, ked-vezményelvonás stb.³⁹ A kalocsai fogházi viszonyokról az egyik rab ügyvédje – az eljárást megsürgendőt – így számolt be a népbíróságnak: „A fogházban az élelmezés általában véve nagyon rossz. Krumpli és bab járja, azonban zsír és só nélkül. A fogházat nem fűtik, a foglyok dideregnek amúgy is sivar fekhelyeiken, csak saját ruházatukkal takarózkodhatnak, mert ágyneműje a fogháznak nincs (elvitték az oroszok) [...] és hogy nagyobb baj eddig elő nem fordult, csupán azért van, mert a hozzátartozók élelmiszerek és ruhák beszolgáltatásával gondoskodnak a foglyok-ról”.⁴⁰ Egy másik ügyben, az internálótáborban 8 hónapja sínylődő fogoly fenyegetőzésekkel igyekezett elérni célját: „Méltóztassék a sok kintől és gyötrelmetől, mit az internálótáborban el kell szenvednem, megszabadítani, előzetes letartóztatá-somat és az ügyészségi fogházba való szállítá-somat sürgősen elrendelni és foganato-síttatni, mert ma már ott tartok, hogy a sok méltatlan és értelmetlen meghurcoltatás miatt öngyilkosságot fogok elkövetni, amennyiben kérésem nem nyerne méltányos elintézését, avagy kénytelen leszek megszökni.”⁴¹

A rendőrségen felvett vallomások jelentős része verés vagy megfélemlítés eredményeként jött létre. „Az igazat megvallva nagyon nem mertünk poszázni, mert féltünk, hogy elvisznek bennünket.” – olvasható egy hamis tanúvallomást tett férfi

³⁸ BKMÖL XXV. 23 A Bajai Népujgyészség iratai 746/1946.

³⁹ BKMÖL XXV. 16 A Bajai Népbíróság iratai (a továbbiakban: XXV. 16) 227/1946.

⁴⁰ BKMÖL XXV. 17 A Kalocsai Népbíróság iratai (a továbbiakban: XXV. 17) 437/1945.

⁴¹ BKMÖL XXV. 16 409/1945.

későbbi mentegetőzése a Kecskeméti Népbíróság egy 1945-ös perének dokumentumai között.⁴² A Bánó Mihály által vezetett, hírhedt kecskeméti rendőrségen mindennapos volt a gyanúsítottak fenyegetése. Egy nyilas tevékenységgel vádolt, utóbb felmentett férfi kalocsai népbírósági vallomásaiban azt állította: olyan kegyetlenül bántak vele Kecskeméten, hogy öngyilkosságot kísérelt meg.⁴³ „*En azt nem tudtam, minek írok alá, észnél sem voltam, annyira megverték*” – indokolja egy másik ügyben a terhelt nyomozati vallomásának visszavonását.⁴⁴ Egy szintén Kecskeméten lezajlott per anyagából kiderül, hogy a kihallgatott személyt a nyomozók kábítószer alkalmazásával próbálták megtörni.⁴⁵ Nem egy tanút éjjel, egyeseket a kocsmából jövet, borgőzös fejjel vettek rá olyan vallomások aláírására, melyeket általában nem engedtek elolvasni. Tárgyi bizonyítékok hamisítására is akad példa, egy 5 év kényszermunkára ítélt kecskeméti magántisztviselő ügyében a másodfokú eljárás során derült ki, hogy a perdöntő bizonyítékul szolgáló postaszelvényre a nyomozás során írták rá, hogy: SS-tiszt.⁴⁶

A népbírósági tárgyalásokon egyes vádlottak részletesen beszámoltak a nyomozó közegek brutalitásáról. E történetek visszatérő szereplője egy 22 éves Rédei-Rosenfeld vezetéknevű rendőrségi nyomozónő („Ibolya kisasszony”), a koholt vallomások és a legmegalázóbb kínzások kiagyalója. A bántalmazásokat olykor egy-egy orvosi látlevél is tanúsítja, a vádlottaknak a különböző jegyzőkönyveket hitelesítő kézjegyei között szembetűnő vonalvezetésbeli eltéréseket fedezhetünk fel. Mindezek ellenére a politikai nyomozók hivatalos úton való feljelentésével kevesen – és ők is eredménytelenül – próbálkoztak.⁴⁷

Az ügyészségi és a bírósági szakasz iratai

A népbírósági akták a népügyészségi tanúvallomásokat és a vádiratot is tartalmazták. A népügyész feladata a nyomozás lefolytatása az ügyben, a vádirat benyújtása és a fellebbezés volt. A vád többnyire tanúvallomásokra alapozott, a legtöbb háborús bűncselekmény kapcsán ugyanis – egy-egy taglista, belépési nyilatkozat vagy SS-katonai irat, – tetoválás kivételével – nem maradtak tárgyi bizonyítékok, a kompromittáló iratokat az érintettek igyekeztek megsemmisíteni a háború végén. A népügyészi „beható” nyomozás legtöbbször a gyanúsított és a terhelő tanúk újbóli kihallgatására korlátozódott. A tanúkat olykor újsághirdetések útján próbálták

⁴² BKMÖL XXV. 18 47/1945.

⁴³ BKMÖL XXV. 17 196/1945.

⁴⁴ BKMÖL XXV. 18 63/1945.

⁴⁵ Uo., 183/1945.

⁴⁶ Uo., 427/1945.

⁴⁷ Egy háborús büntéssel vádolt hajósi férfi brutális megverése miatt orvosi vizsgálatot kért, és feljelentést tett a kecskeméti politikai rendőrség ellen. Az 1945 augusztusában lezajlott tárgyaláson felolvasott jelentés szerint azonban Rédei Ibolya kivándorolt Amerikába, kínzásokban részt vett munkatársai pedig Franciaországban, illetve Ausztria amerikai megszállási övezetében tartózkodnak. BKMÖL XXV. 17 887/1945. – 1948-ban, egy másik ügy kapcsán Rédei Ibolyáról már az a hír járta, hogy vilamosbaleset áldozata lett, munkatársa pedig autóbalesetben meghalt. BKMÖL XXV. 18 208/1948. A fentiek ismeretében meglehetősen groteszk hatás kelt a Kecskeméti Lapok 1945. május 27-i számának híre, miszerint dr. Bojtá Béla, a NOT ismert tanácsvezető bírója, egy fontos per miatt Szegeden járva megdöbbenéssel tapasztalta, hogy a szegedi rendőrségen a vádlottakat több esetben bántalmazták, s ezért az ügyet a Kecskeméti Népbírósághoz javasolta áttenni. „*A legfőbb bírói fórum a Szegedi Népbíróságtól a Kecskeméti Népbírósághoz utalta át egy halálraítélt ügyét*” – In: Kecskeméti Lapok, lmf.

előkeríteni. A terheltet a népbügyész rendszeresen a politikai rendőrségen hallgatta ki, kínzóí jelenlétében, így az nem merte megmásítani korábban tett beismerő nyilatkozatát. A népbíróósági tárgyalásokon azonban a nyomozati és a népbügyész előtt tett vallomások visszavonását kellő indoklás híján – vagyis ha a vádlott nem tudta bizonyítani, hogy megverték – nem fogadták el. Hogy a népbíróóság nagyon is tisztában lehetett a politikai rendőrség módszereivel, egy 19 éves, nyilas pártszolgálattal vádolt, majd 15 év kényszermunkára ítélt gyári munkás ítéletének indoklásából sejt-hetjük: „*a beismerést bántalmazása miatt tette meg, e bántalmazástól joggal tart-hatott a népbügyész előtti kihallgatásakor is, midőn vádlott még mindig a nyomozó osztály őrizetében volt*”.⁴⁸

A népbíróósági akták legmegbízhatóbb dokumentumai a tárgyalási, főtárgyalási jegyzőkönyvek, a csatolt írás- és orvosszakértői vélemények. A népbíróóság előtt tett vallomások során derültek ki a hatósági visszaélések, a vádlottak visszavonták ko-rábbi nyilatkozataikat, és aktivizálódhatott a védelem, melynek tanuit és egyéb in-dítványait gyakran mellőzték az ítélezők. Például abban a perben is, amelyben a védőügyvéd írásszakértőt kért, hogy segítségével bebizonyíthassa: a politikai nyo-mozati jegyzőkönyvön található aláírás egy súlyosan bántalmazott embertől (ügyfe-létől) származik.⁴⁹ Jó példa a védelem akadályozására az az eset, amely során a vád-lott tanúi kihallgatására vonatkozó kérését a tanácsvezető bíró a következőkkel uta-sította el: „*Örüljön, hogy így úszta meg az ügyet, bűnéért akasztás járt volna, ma-radjon csak nyugodtan*”.⁵⁰ A halálos ítélettel zárult kecskeméti Deák-per irataiból kiderül, hogy a védőügyvéd itt is hiába kérte 24 tanú kihallgatását, a népbíróóság ér-dektelennek tekintette vallomásaikat.⁵¹ Az említett aktában megtalálható az ítélet-végrehajtási jegyzőkönyv, amelyben az elítélt kivégzésének menetét és a halál be-álltának időpontját rögzítették. A dokumentum szerint a kivégzések helyszínéül Kecskeméten a városi tűzoltóudvar szolgált, ahol – a korabeli sajtó tudósítása alap-ján – több száz kiváncsi ember zsúfolódott össze akasztást nézni.

Ha egy terheltet felmentettek, a szabadlábra helyező végzés ellenére sem érez-hette magát biztonságban, hiszen internáltathatta a politikai rendőrség. Vádejtek után előfordult, hogy maga a népbügyész kérte a közigazgatási eljárás foganatosítását mondván, hogy az „ex-vádlott” politikailag megbízhatatlan.

III. Kik és miért kerültek a népbíróóságok elé?

A 81/1945. ME. sz. népbíróósági rendelet érvénye széles körre: a polgári sze-mélyekre és a fegyveres erők tagjaira, valamint fiatakorúakra és külföldi állampol-gárookra egyaránt kiterjedt. Érdekessége az 1. §-ban megfogalmazott visszaható erő, amellyel a körülírt bűncselekményeket büntetendőnek minősítette annak ellenére, hogy elkövetésük idején még nem voltak törvénybe ütközők. Az 1919-es politikai gyilkosságok esetében, melyek üldözhetőségét az előző rezsím akadályozta, az el-évülés 1944. december 21-én vette kezdetét. (Például a Kecskeméten megkezdett, később a Budapesti Népbíróóságra áttett Héjjas-per az orgoványi fehérterror áldozat-ainak kívánt elégtételt szolgáltatni.) A jogszabály különös része a háborús és a nép-

⁴⁸ BKMÖL XXV. 18 208/1948.

⁴⁹ Uo., 161/1945.

⁵⁰ Uo., 131/1945.

⁵¹ Uo., 2/1945.

ellenes bűncselekmény, illetve bűnös fogalmát határozta meg. Büntetni kívánta a háborúba sodródásért felelős személyeket, a háború folytatására izgatókat, a különböző erőszakos cselekmények résztvevőit, a fasiszta pártok vezetőit, az 1940-es évek diszkriminatív rendeleteit végrehajtó közhivatalnokokat stb. A népbírósi eljárások tehát a társadalom minden rétegét érintették, a helyi közelet szereplőitől kezdve, egyházi személyiségeken át a legegyszerűbb iparos, földműves emberekig, és szinte minden korosztályt, a tizenéves diáktól a 80 éves idős emberig. A perek tömegéből a leggyakrabban előfordult vádak alapján emeltünk ki és ismertetünk típusokat.

Volksbundisták és SS-katonák

A Bajai és a Kalocsai Népbírósi meglevő anyagainak több mint 60%-át a Duna–Tisza közén levő sváb települések lakói elleni eljárások teszik ki. A II. világháború során a német birodalmi politika támogatójaként kompromittálódott magyarországi Volksbund-szervezet tagjait a háború után hazaárulónak bélyegezve perbe fogták. Bűnvádi eljárásokat folytattak azok ellen a svábok ellen is, akik valamely SS-hadosztályban teljesítettek – önként vagy kényszerből – katonai szolgálatot.

A Volksbund vidéki egyesületeinek tevékenysége a kutatások mai állása szerint kevésbé ismert. Tárgyalási jegyzőkönyvekből az egyes csoportok alakulási és megszűnési körülményeire, alapító tagok, a vezetők és a tisztikar neveire, taglétszámokra, SS-toborzások dátumára vonatkozó adatokat találhatunk, tényleges működésükről és céljaikról azonban kevés az információ. E perek vádlottjai – általában a szegényebb, földműves rétegből valók – különböző gazdasági előnyöket (pl. mezőgazdasági eszközöket, munkaalkalmat), szórakozási lehetőséget vagy német iskola felállítását remélve; munkaadójuk vagy a helyi bundvezető által kényszerítve; esetleg valamilyen tagtoborzó trükk áldozataként léptek be a szervezetbe. Az egyszerű tagságért 6 hónap börtönbüntetést és 5 év politikai jogok gyakorlásától való eltiltást szabott ki a népbírósi. Aktív tagságért (tagdíjfizetés, a bundház gyakori látogatása) 1 év börtön, szervező tevékenységért, tisztségviselésért, vagy ha az illető „veszélyes németbarát”-nak minősült, 1-től 5 évig terjedő szabadságvesztés büntetés járt. Súlyosbító körülménynek számított, ha valaki hosszú ideig volt a szervezet tagja, elévülésre hivatkozva viszont felmentettek olyanokat, akik 1939–40-ben kiléptek a Volksbundból. A bundista férfiak feleségei ellen automatikusan megindult a népbírósi eljárás, sőt olyan fiatalok ellen is, akiket szüleik német (pl. a bajai volksbundista) iskolába járatnak.

1945 után a Volksbund-vezetők egy része távozott az országból, megelőzve a felelősségre vonást és a későbbi kitelepítést. Ellenük távollétükben folyt népbírósi per, amelynek során bűnösnek mondták ki őket, és elkobozták hátrahagyott vagyონukat.⁵² Az itthon maradottak példás büntetéseket kaptak. Pl. 5 év szabadságvesztésre ítélték azt a vaskúti bundistát, aki 1944-ben az SS-be való belépésre buzdította

⁵² Pl. Welker Keresztély, aki a Délvidék képviselőjeként a felsőház életfogytiglani tagjaként a zsidók ellen irányuló törvények meghozatalában részt vett. BKMÖL XXV. 16 274/1946.

a község fiatalságát.⁵³ Egy húszéves csatáljai Volksbund lányifjúsági vezetőre 3 év börtönt szabtak ki.⁵⁴ Egy hartai földműves kapta a legszélsőségesebb büntetést: 7 év börtönt vezető tevékenységért és a helybeli magyarérezelmű svábok inzultálásáért.⁵⁵

1944-ben – a Német Birodalom és Magyarország közötti egyezmény értelmében – az 1941-es népszámlálás alkalmával magukat német nemzetiségűeknek vallókat és a Volksbund tagjait kényszerosorozásnak vetették alá, többségüket be is hívták német katonai szolgálatra. Sokan még a negyvenes évek elején önként jelentkeztek az SS kötelékébe – önéretzből, kalandvágyból, anyagi megfontolásokból. Az önkéntes SS-katonákra több (2–5) év börtönbüntetés várt a háború után. A kényszerosorozottakat, amennyiben nem voltak a Volksbund tagjai, következetesen felmentették a népbíróóságok. Ha azonban a háborús bűncselekmény (SS-katonai szolgálat) vádjá a népellenes bűncselekmény (Volksbund tagság) vádpontjával társult, és mindkettőben bűnösnek találták, a vádlott akár súlyos fegyház- és kényszermunka-büntetést is kaphatott. Egy csávolyi sváb fiatalember 1941-től a helyi Volksbund ifjúsági szervezetének tagja lett, 1942 márciusában pedig önkéntesen bevonult az SS-be. Az orosz fronton harcolt, fél lábát elvesztve, nyomorékon tért haza. A népbíróóság 5 év fegyházra ítélte. Büntetését a hartai intézményben töltötte, miközben családját – a kollektív felelősség elve alapján – kitelepítették Németországba.⁵⁶ Talán még szigorúbban ítélték meg azokat az SS-be önkéntesen belépett férfiakat, akik származásukban nem kötődtek a németiséghez. Egy 23 éves nagykőrösi napszámosra 15 évi kényszermunkát szabott ki a népbíróóság első fokon. Szerencséjére az ítéletet a NOT 3 év börtönrre enyhítette, mondván, hogy az első ítélet túl szigorú volt.⁵⁷ Az egykori kecskeméti polgármester, Liszka Béla fiát, a 17 éves gimnazista Liszka Györgyöt szintén a SS-be való belépés miatt ítélték el.

A Kalocsai Népbíróóság a sváb vádlottak 80%-át, a Bajai Népbíróóság 86%-ukat találta bűnösnek.⁵⁸ A vagyoneklobzásokat sokszor a jogerős népbíróósági végzés megszületése előtt fogyanatosították. Előre megítélték, elítélték a vádlottakat – a sváb igazolóbizottság döntése, a községi eljárók emlékezete és a szomszédok bemondásai, vagy a rendőrség által „előkészített” beismerő vallomások és olyan listák alapján, amiknek bizonyító erejét már a kortársak közül is sokan kétségbe vonták.⁵⁹

Nyilasok és egyéb fasiszta pártok tagjai

A nyilas, illetve egyéb fasiszta pártok és egyesületek tagjai ellen lefolytatott perek a Kecskeméti Népbíróóság ügyeinek több mint negyedét, a másik két népbíróóság ügyeinek 10-10%-át teszik ki. A feltételezett egykori taglétszámokhoz képest meglehetősen kevés eljárást indokolhatja, hogy a népbíróósági rendeletek alkotói –

⁵³ BKMÖL XXV. 16 56/1945.

⁵⁴ Uo., 193/1945.

⁵⁵ BKMÖL XXV. 17 1000/1945.

⁵⁶ BKMÖL XXV. 16 72/1945.

⁵⁷ BKMÖL XXV. 18 91/1945.

⁵⁸ A fenti adatok a meglévő iratanyagban végzett saját számítások eredményei.

⁵⁹ A háború után az eredeti Volksbund-iratok többsége elveszett, megsemmisült. Egyes dokumentumokat a rendőrség és a szovjet hadsereg foglalt le, s valószínűleg a földigénylő bizottságok őrzetében is voltak taglista-másolatok. Ezekre és egyéb írásos bizonyítékokra (nyilvántartó könyvek, belépési kártyácskák) számos utalás történik a népbíróósági perekben. Hitelességük azonban már akkor kétséges volt, számos információt olvashatunk az aktákban a Volksbund listák születési körülményeivel, illetve a belépési nyilatkozatokat nyugtázó aláírások valódiságával kapcsolatban.

talán politikai megfontolásból – csak az aktív tagságot és a vezető tevékenységet találták büntetendőnek, így míg a volksbundisták egyszerű tagság miatt is félévi börtönt, öt év politikai jogoktól való eltiltást és vagyonekobjaszt szenvedtek el, az ún. kisnyilasok tömegeit nem érte bántódás sem személyükben, sem tulajdonukban, s korlátozás nélkül léphettek be 1945 után különböző demokratikus pártokba. Akár a Volksbundnak, az egykori szélsőjobboldali szervezeteknek szintén kevés iratanyaga maradt fent a háború után. A tárgyi bizonyítékul szolgáló – az aktákban mellékletként itt-ott ma is megtalálható – ellenőrizhetetlen hitelességű tagnévsorok, belépési nyilatkozatok, pártigazolványok, szolgálati jegyek; szélsőjobboldali szervezetek pecsétjeivel ellátott megbízólevelek mellett, illetve ezek hiányában, az ítélezők megint csak szóbeli közlésekre támaszkodhattak.

Felmentő ítéletek tucatjai születtek tehát a népbíróságokon, a szervezőtevékenységet folytatott, tisztséget viselt párttagokra kiszabott börtönbüntetés mértéke sem haladta meg általában a 2-3 évet. Az alpári vezető „testvért” például 2 év börtönnel, egy kiskunfélegyházi tisztviselőt 6 hónap börtönnel büntettek. A kecskeméti nyilas párt megszervezésében részt vett gyümölcskereskedőt azonban 4, egy ceglédi nyilas pártvezetőt pedig, aki 80 embert szervezett be a pártba, 5 évvel sújtott a bíróság.⁶⁰ Érdekes következtetés figyelhető meg a jánoshalmi Kaszás-kereszt Párt tagjainak ügyében. Az 1932–36 között működött csoportot 1944-ben állítólag újjá akarták szervezni. A vád megdőlt, a nyolc vádlott közül megjelent hat személyt a népbíróság fel is mentette. Az a két vádlott, aki az első tárgyaláson nem jelent meg, rosszul járt, mivel egy évvel később a népbíróság már nem emlékezett korábbi döntésére. Egyiküket 2, másikukat 3 év börtönbüntetésre ítélte egy olyan esemény miatt, amiről már korábban bebizonyosodott, hogy meg sem történt.⁶¹

Halálos ítéleteket a Kecskeméti Népbíróság anyagában találhatunk.⁶² Közülük hármat nyilas razziákban való részvétellel, tömeggyilkosságokkal megvádolt fiatal férfiak ellen hozott a bíróság, valamint halálra ítélték a kecskeméti nyilas párt vezetőjét is.⁶³ A Szalasi-féle hatalomátvételben, a kiürítésben közreműködőket többéves börtönbüntetéssel, a nyilas pártszolgálatot vállalókat akár fegyházbüntetéssel is sújthatták az ítélezők.

Zsidóellenes bűncselekmények elkövetői

Antiszemita megnyilvánulások, zsidó személyek feljelentése a Gestapónál, munkaszolgálatosok kínzása, zsidó vagyon elleni bűncselekmények stb. miatt tömegével indultak bűnvádi eljárások a deportálásból hazatért zsidók feljelentései alapján. Az elégtételhez jutás reménye esetenként súlyos tévedéseket is szült: ártatlan embereket hurcoltak meg el nem követett bűnök miatt. Egy izraelita feljelentő levele érzékletesen magyarázza ezt a – sorstársaira is minden bizonnyal ugyanúgy jellemző – „túlélő tudatállapotot”: *„Előadom, hogy súlyos deportáláson mentem keresztül, s hogy hazajöttem, súlyosan ideges lettem és olyan dolgok is izgalomba hoztak, amiket*

⁶⁰ BKMÖL XXV. 18 432/1945. és 436/1945.

⁶¹ BKMÖL XXV. 16 59/1947.

⁶² Egy, a bajai Népbíróságon meghozott halálos ítéletről is tudunk a bíróság tevékenységi kimutatásai (BKMÖL VII. 1/a 1947. El. IV. A. 3/38.) révén, a per azonban hiányzik az iratanyagból.

⁶³ Ez a per is hiányzik, az ügy egyes részleteit a korabeli sajtóból ismerjük. *„Halálra ítélték a kecskeméti nyilasvezért”* – In: Kecskeméti Lapok, 1945. május 6.

*hallottam, de amelyekről nem volt közvetlen tapasztalatom. Visszavonásomat [ti. a feljelentését] teljesen befolyásmentesen teszem meg azért, mert idegeim kezdenek lecsillapodni, és higgadtan ítélem meg a dolgokat és emlékezem vissza az eseményekre.”*⁶⁴ Az ártatlanul megvádoltak tragédiájának legmegrendítőbb példája egy soltvadkertéri MÁV-intéző pere, amely 1945-ben zajlott a Kalocsai Népbíróóságon. A vádlott ellen tanúskodó izraelita személyek vallomása szerint a férfi a deportáltakat szállító vasúti vagonok kötelező fertőtlenítését olyan módon oldotta meg, hogy azzal az üldözötteknek szándékosan még több szenvedést okozott, egészségüket, testi épességüket veszélyeztette. A vádaskodások nem bizonyultak igaznak, a felmentő ítélet azonban a testileg-lelkileg meggyötört férfi nem tudta megvárni, 8 nappal korábban, cellájában felakasztotta magát.⁶⁵

Az egykori sértettek közül a bosszúállásnak a feljelentésnél és a tanúskodásnál hatásosabb, „kézzelfoghatóbb” módját választották némelyek. Egy munkaszolgálatosok bántalmazásával vádolt 25 éves kecskeméti vendéglős perében olvasható, hogy a két izraelita származású terhelő tanú – a bűnvádi eljárás idejében politikai nyomozók –, a kihallgatás folyamán súlyosan bántalmazta a vádlottat. Az orvosszakértő részletes jegyzőkönyvet vett fel a vádlott testén észlelt, verésből, kínzásból eredő külsérelmi nyomokról.⁶⁶

Az éremnek természetesen másik oldala is van. A bűnvádi eljárás alá vont személyek, pl. a keretlegények közül alig néhányan kaptak komoly büntetést.⁶⁷ Bűncselekményeiket, – mivel a szemtanúk közül nem sokan maradtak életben és tértek vissza otthonaikba a háború után – sokszor lehetetlen volt bizonyítani.

Helyi „főbűnösök”, németbarátok, háborús uszítók

A helyi közélet prominens szereplőinek perei zömmel hiányoznak a tárgyalt népbíróósági fondokból. A nyilas időszak alatt magukat exponált tisztségviselők, pl. a kecskeméti Liszka Béla polgármester⁶⁸ és Balásfalvy Kiss Endre alispán ügyeit a korabeli sajtótermékek hasábjairól ismerjük. A Horváth Ödön főispán perében született ítélet Kecskemét polgármesterének irataiból került elő. Volt országgyűlési képviselők, felsőházi tagok pereiből megtudhatjuk, hogyan bánt az igazságszolgáltatás a leginkább felelősnek tartott személyekkel. Eseteikben gyakran nem is bűncselekmény elkövetését, hanem a cselekvés hiányát, bizonyos események bekövetkeztenek meg nem akadályozását büntették. Pl. Dr. Szabó Iván kecskeméti bankelnökre 2 év fegyházbüntetést szabott ki a népbíróóság, mert felsőházi tagként részt vett a zsidótörvények meghozatalában, az ország hadba lépése ellen pedig nem emelte fel a szavát.⁶⁹ Geszthelyi Nagy Lászlót, a Duna–Tisza közti Mezőgazdasági Kamara

⁶⁴ BKMÖL XXV. 18 131/1945.

⁶⁵ BKMÖL XXV. 17 852/1945.

⁶⁶ BKMÖL XXV. 18 29/1945.

⁶⁷ Kötél általi halálra ítélt a Kecskeméti Népbíróóság egy 31 éves, félig zsidó származású kecskeméti férfit, aki 1944 folyamán keretlegényként a munkaszolgálatosokat verte és kínozza, közülük kettőt agyonlőtt. BKMÖL XXV. 18 131/1945. – Szintén halálos ítélet született egy ceglédi porcelánkereskedő ügyében, aki 1944-ben a helyi nyilaskeresztes párt egyik vezető tagjaként a Gestapo tisztjeinek a zsidó üzleteket megmutogatta, az elvitendő zsidókat kijelölte, elszállításukban közreműködött, valamint zsidó üzleteket igényelt ki és a német győzelem mellett agitált. BKMÖL XXV. 18 13/1947.

⁶⁸ 1945 után az egész Liszka család népbíróóság elé került. Az egykori polgármester feleségének és fiának pere megtalálható a Kecskeméti Népbíróóság irataiban.

⁶⁹ BKMÖL XXV. 18. 74/1945.

elnökét 1,5 év börtönnel büntették, mert mint parlamenti képviselő megjelent a soproni hungarista országgyűléseken.⁷⁰ Paczalai György, a nagykőrösi református egyház lelkésze – a vád szerint – országgyűlései beszédeiben, interpellációiban, templomi beszédeiben, újságban megjelent cikkekben a háborús politika mellett szólalt fel. A népbíróság 6 év kényszermunkára ítélte.⁷¹ Háborús uszításért fogták perbe a kalocsai főesperest, Kerner Istvánt és Dezső Gyulát, a Kecskeméti Jogakadémia tanárát, mert előadásai, cikkei nagy nyilvánosság előtt a háború fokozottabb folytatására izgattak.⁷² A kalocsai hittudományi főiskola egyik tanárát 1 év börtönbüntetéssel sújtották, mert publikációiban a zsidóságot a keresztény magyar nemzeti erkölcs felfogásával össze nem férő idegen fajt tüntette fel, a baloldal munkásvezetőit pedig mint sehonnai bitang embereket jellemezte, akik a világ legborzalmasabb tirannizmusának, a bolsevik, baloldali forradalomnak hazai útját készítik elő.⁷³ Súlyos büntetést szabott ki a népbíróság egy bajai igazgató tanító esetében is, aki légvédelmi előadások keretében tartott beszédében az oroszok mellett (nincs kultúrájuk, disznóólban laknak, a zsidók dirigálnak nekik) az amerikai hadsereget is becsmérelte (az angolok és amerikaiak börtöntöltelékek). Bár a tárgyaláson sokan vallottak mellette, az egyik terhelő tanú pedig bevallotta, hogy a rendőrségen megfenyegették, 6 év kényszermunkával, ingatlanainak elkobzásával és állásvesztéssel sújtották. Lakását 1946-ban igénybe vette a kommunista párt.⁷⁴ Rajtuk kívül számos községi jegyző, polgármester, orvos és pedagógus került a vádlottak padjára a háború után. A fiatal magyar demokrácia óriási tisztogatást végzett a „nyilas eszméktől megfertőzött” értelmiség körében.

Demokráciaellenes hírveréssel vádolt személyek⁷⁵

A „demokráciaellenes hírverés” a népbírósági perekben gyakorta szereplő vádpont. E bűncselekmény nem teljesen egzakt módon megfogalmazott törvényi tényállása alkalmas volt mind a német győzelmet hirdetőknél, Szálasi dicsérőinek; mind pedig a Szovjet Vörös Hadsereg, Sztálin, a kommunista párt vagy a demokratikus rendőrség bírálóinak, illetve a földosztás és a beszolgáltatás ellenzőinek felelősségre vonására. Bár utóbbiak közülük sok eljárás zárult felmentő vagy enyhe ítélettel, a készülődőben lévő politikai rendszer nyilvánvalóan figyelmeztetni kívánta ellenfeleit a kialakuló erőviszonyokra.

Egy keceli földműves aktájában olvashatjuk, hogy a vádlott – amiatti elkeseredésében, hogy kóborló orosz katonák előző nap vitték el „*egyetlen vagyunkját: két tehenét és két disznóját*” – jól beborozott, és a kisgazdagyűlésen egybegyűlt előtt a következőket mondta: „*sok orosz jön, azok mindenünket elviszik*”, „*Kelet felől nem*

⁷⁰ BKMÖL XXV 18 193/1946.

⁷¹ Uo., 188/1945.

⁷² Uo., 114/1945. és XXV. 17 2008/1946.

⁷³ BKMÖL XXV 17 1118/1947.

⁷⁴ BKMÖL XXV 16 521/1945.

⁷⁵ Bár a demokratikus államrend védelméről szóló 1946. évi VII. tc. a demokráciaellenes tevékenység feletti ítélezést népbírósági külön tanácsokra bízta (székhelyük: Budapest, Pécs, Szeged, Győr, Debrecen), úgy tűnik, egyes, 1945-ben történt orosz- és kommunistaellenes megnyilvánulások ügyében a rendes népbíróságok is ítéleztek. A perekben szereplő bűncselekmények a 81, illetve az 1440/1945. ME. sz. rendeletek alapján háborús vagy népellenes vétségnek minősültek, a „demokráciaellenes hírverés” kifejezés azonban valamennyi vádiratban, ítéletben szerepel, ezért ragaszkodunk hozzá az alfejezet címben is.

jó szél fúj, mert attól a nagy demokratikus országtól nem azt vártuk, hogy elviszi a szénánkat meg a jószágainkat, hanem azt, hogy demokráciát fognak hozni.” Mondanivalóját nem fejezhette be, mert párttársa letessékelte az emelvényről, ennek köszönhető, hogy mindössze 6 hónap börtönbüntetést kapott.⁷⁶ Egy ceglédi levéltárnak az 1940-es években, a város szolgálatában a munkaerő-közvetítéssel foglalkozott, a rendőrség által a piacon összeszedett tébláboló emberek munkaszerződéseit ellenőrizte. A munkásokat a „disznó kommunista”, „piszkos kommunista”, „vén csavargó” kifejezésekkel illette, ezért a népbíróság 10 hónap börtönre büntette. Az indoklás szerint a vádlott cselekményével *„kétségtelenül demokratikus kommunista világnézetű egyéneket a közvélemény előtt olyképpen tüntette fel, mintha a kommunista világnézet egy jelentőségteljes volna a munkakerüléssel és a csavargással”.*⁷⁷

Demokráciaellenes hírverés vádjával egyházi személyek ellen is indultak büntetőeljárások. 1945-ben egy lajosmizsei katolikus plébános felett ítélte a népbíróság. A vádirat szerint templomi prédikációjában a következőket mondta: *„Közeledik a vörös veszedelem, jönnek a kommunista betyárok, a nőjeinket meggyalázzák, férfainkat elhurcolják Szibériába...”* Büntetése: 3 hónap fogház és 10 ezer pengő, a népbírósági ítélet indoklása szerint ugyanis *„azáltal, hogy a kommunistákat betyároknak nevezte, továbbá söpredék, csőcselék bandának..., nem csupán az orosz hadsereget sértette meg, hanem magát a kommunista pártot is, olyan irányban, amely a valóságnak nem felel meg”.*⁷⁸ Húsvéti szentbeszédének oroszellenes éle miatt indult eljárás a pálosszentjakabi szerzetes-pap, Vezér Ferenc ellen.⁷⁹ Az ordasi római katolikus pap⁸⁰ szintén húsvéti prédikációjában mondta a következőket: *„Azóta vannak nálunk is ilyen elvetemült emberek, mióta az orosz rablóbanda végigvonult hazánkban és megfertőzött bennünket.”* (A perirat egyik dokumentumából kiderül, hogy a szentbeszéd idején Pestről érkezett detektívek voltak jelen a községben.) A népbünyészség ebben az esetben a pap kijelentését mint a népek háború utáni békéjének vagy együttműködésének megnehezítésére, illetve nemzetközi viszály előidézésére alkalmas kijelentést minősítette a népbírósághoz benyújtott vádiratban.⁸¹

Összegzés

A háborús számonkérést bonyolító népbíróságok 1948–1950 folyamán ország-szerte megszűntek. A bajai és a kalocsai szervek felszámolása a 3800/1948 IM. sz. (január 14-i) rendelethez köthető. A megszűnt népbíróságok iratait és félben maradt ügyeit a még működő népbíróságok vették át⁸², 1951. január 1-jétől pedig már a területileg illetékes megyei bíróságok ítéleztek a háborús és népellenes bűnygyek-

⁷⁶ BKMÖL XXV. 17 1666/1946.

⁷⁷ BKMÖL XXV. 18 465/1945.

⁷⁸ Uo., 47/1945.

⁷⁹ Uo., 110/1945. Vezér Ferencet 1951 nyarán fegyveres összeesküvéssel vádolva (részeg, rabló szovjet katonák ellen fogta össze össze községe lakosságát) letartóztatták, majd 1952. október 28-án kivégezték.

⁸⁰ Ordas reformátusok lakta község, a népbírósági iratok azonban következetesen római katolikus papként emlegetik a vádlottat.

⁸¹ BKMÖL XXV. 17 2288/1946.

⁸² A Kalocsai Népbíróság ügyeit a Kecskeméti, majd annak megszűnése (108 672/1948 IM. sz. r.) után a Budapesti Népbíróság vette át, a Bajai Népbíróság felszámolásakor függőben maradt eljárásokat a Szegedi Népbíróság bonyolította le.

ben. A Kecskeméti Népbíróság 1948. október 12-én tárgyalta utoljára.⁸³ A helyi újság a következőképp mérlegelte a népbírósági tanácsok négyévi munkáját: „óriási munkát végeztek, feladatuk nem volt könnyű, annyi azonban bizonyos, hogy jó munkát végeztek”.⁸⁴

A kortársak véleménye nem volt ennyire egyöntetű és pozitív magyarországi népbíróságok működésének megítélésében. Bár létrejöttüket, a legális mederbe terelt megtorlást sokan történelmi szükségszerűségként értékelték, tevékenységüket gyakran érte kritika. Főleg a Kiszgazdapárt részéről, mely szerint az MKP által befolyásolt bíróságok inkább rombolták, mint építették a demokráciát.⁸⁵ Egy egykori népbírósági tanácsjegyző visszaemlékezésében azt írja: „minden rendes ember, aki csak tehette, kikerülte a népbírósági tárgyalásoknak még a tájékát is.”⁸⁶ Az újabb történeti irodalmak szintén azt a tényt emelik ki, hogy a népbíróság intézménye a hatalom megragadásának, az ellenfelek eltávolításának egyik eszközévé vált a kommunista párt kezében, s az első lépés volt az ún. szocialista bíróságok szervezése felé.⁸⁷ A téma szakértője, Zinner Tibor arra hívja fel a figyelmet, hogy 1946 végére a háborús felelősségre vonás lezárul a népbírósági bíraskodásban, s a konstruált perek időszaka kezdődik meg. A tárgyalta népbíróságok irataiban végzett kutatások alátámasztják ezeket a gondolatokat. A kezdeti időszaktól megfigyelhető a kommunista párt erős befolyásoló szándéka (a tanácsok munkájának akadályozása, népbíróság-ellenes tüntetések); a döntéshozatalban a napi politikai szempontok érvényesülése (kisnyilasok felmentése, részvétel egy nemzeti kisebbség kollektív megbüntetésében); az ítékezésben egyes, a Rákosi-korszak bíraskodásának szellemét idéző jelenségek (kommunistaellenes megnyilvánulások büntetése, egyházi személyek meghurcolása). Az igazságszolgáltatás tiszta szándéka elsikkadt, bemocskolódtott a korszak politikai harcainak kereszttüzeiben. A számonkérési folyamat elszabadította a lakosság körében a rosszindulatú vádaskodást, teret adott az egyéni bosszúállásoknak, a politikai rendőrség önkényeskedéseinek, jogsértéseknek; számtalan bűnöst futni hagyott, ugyanakkor számos ártatlan áldozatot is követelt.

⁸³ A fenti adat a korabeli sajtóból való, a főlapstromot hivatalosan 1948. október 25-én zárták le. A kalocsai és a bajai népbíróságok utolsó bejegyzéseinek dátuma egyaránt 1947. december 31.

⁸⁴ „Tegnap tárgyalta utoljára a kecskeméti népbíróságok” – In: Kecskeméti Lapok, 1948. október 13.

⁸⁵ LUKÁCS Tibor, 1979. 163.

⁸⁶ BERNÁTH Zoltán, 1993. 39.

⁸⁷ L. BERNÁTH Zoltán, HORVÁTH Zsolt, PALASIK Mária és ZINNER Tibor irodalomjegyzékben megadott munkáit.

Függelék

1. táblázat: A népbíróósági ítéletek statisztikája*

	Bajai Népbíróóság		Kalocsai Népbíróóság		Kecskeméti Népbíróóság	
	Zinner Tibor adata	saját adat	Zinner Tibor adata	saját adat	Zinner Tibor adata	saját adat
Szabadságvesztés (fogház, börtön, fegyház):						
1 év alatt	377	228	307	289	173	84
1–5 év között	183	230	60	47	132	68
5–10 év között	2	1	6	1	32	3
10 év felett	–	–	–	–	8	–
életfogytig	–	–	–	–	1	–
Internálás		2		–		7
Kényszermunka						
3 év alatt	–	–	2	1	2	5
3–5 év között	–	5	1	–	3	7
5–10 év között	11	4	3	2	6	4
10–15 év között	2	–	1	–	13	3
életfogytig	–	–	–	–	2	1
Halálbüntetés	1	–	–	–	6	5
Felmentés	267	209	179	145	350	224
Egyéb lezárás	107	21	164	36	238	55
Vagyonelkobzás		67		26		15

* Zinner Tibor adatait (ZINNER Tibor, 1985. 138–139.) és saját számításaimat hasonlítottam össze. Ez utóbbiak alapját a meglévő ügyek alkotják, nem adnak tehát teljes képet a népbíróóságokon lezajlott összes perről. Zinner adatai ugyancsak megbízhatatlanok (l. kényszermunka büntetések Kecskemétnél), még a népbíróóságok működésének időhatárait is helytelenül adja meg (pl. szerinte Kecskeméten 1945. május 29-én kezdte meg működését a népbíróóság). A táblázat adatai így inkább csak tájékoztató jellegűek.

2. táblázat: Ügyforgalom**

	Bajai Népbíróóság	Kalocsai Népbíróóság	Kecskeméti Népbíróóság
1945	534	343	520
1946	307	286	233
1947	95	80	81
1948	–	–	317

** A népbíróóságok segédkönyveibe történt bejegyzésekre támaszkodtam. BKMÖL XXV. 16. 35. kötet, XXV. 18 40. kötet – főljástromok, XXV. 17 27. kötet ügykönyv.

Irodalom

- APOR Péter
1999 Történetírás a népbíróságon. In: Történelmi Tanulmányok. Szerk.: Bessenyei József, Fügedi Márta, Ö. Kovács József, Ringer Árpád és Schmiert Péter. (Studia Miskolciensia 3.) Miskolc.
- BERNÁTH Zoltán
1993 Justitia tudathasadása. Népbíróság a nép nélkül, a nép ellen. Budapest.
- HORVÁTH Zsolt
2000 Népbíróság Nagykanizsán. In: Zalai Millenium. Szemlények Zala megye múltjából. Szerk.: Molnár András. Zalaegerszeg.
- LUKÁCS Tibor
1979 A magyar népbírósági jog és a népbíróságok: 1945–1950. Budapest.
- PALASIK Mária
2000 A jogállam megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon 1944–1949. (Politika történeti füzetek 17.) Budapest.
- RÓNA Péter–ZINNER Tibor
1986 Szálasiék bilincsbén. Budapest.
- SZAKÁCS Sándor–ZINNER Tibor
1997 A háború „megváltozott természete”: Adatok és adalékok, tények és összefüggések, 1944–1948. Budapest.
- ZINNER Tibor
1985/a Háborús bűnösök perei. Internálások, kitelepítések és igazoló eljárások. In: Történelmi Szemle 1985/1.
1985/b Adalékok az antifasiszta számonkéréshez és a népi demokrácia védelméhez, különös tekintettel a Budapesti Népbíróságra. In: Budapest Főváros Levéltára Közleményei '84. Szerk.: Gáspár Sándor. Budapest.
1999 XX. századi politikai perek: a magyarországi eljárások vázlata, 1944/45–1992. Budapest.

ISMERTETŐ A SZABADKAI TÖRTÉNELMI LEVÉLTÁR BÍRÓSÁGI FONDJAIRÓL

A Szabadkai Történelmi Levéltár levéltári területe Szabadka, Topolya és Kis-hegyes községek. Napjainkban a levéltár illetékességi területén Szabadkán és Topolyán működik községi bíróság, ezenkívül Szabadkán egy kerületi bíróság mint felsőbb bíróság és egy cégbíróság.

A levéltár illetékességi területén a legrégebbi és egyben a bírósággal is kapcsolatos iratanyag Szent-Mária Kiváltságos Királyi Kamarai Mezőváros Tanácsának iratanyagában található. A határörvidék felszámolása után ugyanis, 1743-ban Mária Terézia Szabadkát Szent-Mária néven kiváltságos mezővárossá nyilvánította, s ekkor a város magisztrátusa a polgári és gazdasági ügyintézés joga mellett elnyerte a polgárok feletti főbenjáró ítélkezés jogát is. Pozsonyban 1843. június 28-án a Magyar Királyi Kamara és Szabadka város között kötött „Örökös szerződés” 8. pontja szerint a városi magisztrátus felhatalmazást kapott arra, hogy minden polgári ügyben első fokon eljárjon. A fellebbezési eljárásban mint másodfokú bíróság, a vármegyei úriszék (Sedes Dominalis) volt illetékes, nagyobb horderejű esetekben pedig a Magyar Királyi Kamara. A bűnözők üldözésére a város területén a pandúrok álltak a magisztrátus rendelkezésére, hadnaggal az élükön. A városi kapitányról az első feljegyzések 1748-ból találhatók, feladata többek között az volt, hogy pandúrjaival rendszeresen bejárja a város határát, és ellenőrizze a városi börtönt.

1779-ben Szabadka szabad királyi város lett, s a város területén önálló törvényhatósággal rendelkezett a politikai, közigazgatási és gazdasági ügyekben, valamint ítélkezési joggal bírt a polgári és büntetőjogi perekben. A polgárjogi perek másodfokú lefolytatására a Tárnoki Szék (Sedes Tavernicalis), a büntetőjogi eljárásoknál pedig a Királyi Tábla (fellebbviteli bíróság), illetve a Hétszemélyes Tábla (Septemviratus) volt illetékes. Szabadka Szabad Királyi Város Tanácsának (1779–1849) iratanyagában a bírósági iratanyag 202 segédkönyvvel és 654 doboznyi irattal külön sorozatot alkot, mintegy 84,40 folyóméter terjedelemben, és majdnem 30 százalékát alkotja a fondnak.

Az 1848/49-es magyar szabadságharcot követő, Bach-korszaknak nevezett abszolútizmus idején Szabadka és a levéltári területhez tartozó települések a Szerb Vajdasághoz kerültek. Ezt követően a városi magisztrátus hatásköre nagymértékben leszűkült, a királyi járásbíróságok alakításával az igazságszolgáltatást teljesen elválasztották a közigazgatástól. Így Szabadkán 1850-ben megalakult a Császári Királyi Járásbíróság, amely egészen 1861. április 17-ig működött. A Bach-korszak alatt keletkezett és fennmaradt bírósági levéltári anyag terjedelme mitegy 30,60 iratfolyóméter.

Az 1860. december 27-ei császári rendelet a Szerb Vajdaságot és a Temesi Bánságot Magyarországhoz csatolja, ekkor az igazságszolgáltatás ismét visszakerül Szabadka város hatáskörébe, egészen 1871-ig, amikor is megalakulnak a királyi törvényszékek, a magisztrátusok igazságszolgáltatási szerepe pedig véglegesen megszűnik. Szabadka Szabad Királyi Város Törvényszékének iratanyaga (1861–1871)

majdnem teljes egészében megőrződött: 96 könyv és 152 doboznyi irat, 24,70 folyóméter terjedelemben. A már önálló törvényhatóság, vagyis a Szabadkai Királyi Törvényszék iratanyaga 1872-től 1918-ig csak részben maradt fenn, tekintélyes része megsemmisült a háborús események következtében, illetve elpusztult a nem megfelelő tárolási körülmények végett. Ugyanilyen sors érte a Szabadkai Járásbíróság (1890–1918) levéltári anyagát is, mely szintén csak kis terjedelemben maradt fenn. Topolya község területét tekintve, a legrégebb megőrzött járásbírósi iratok 1872–1897 közötti évekből valók. A fond terjedelme alig haladja meg a 4,00 iratfolyómétert, s csaknem kizárólag hagyatéki iratok alkotják.

Az Osztrák Magyar Monarchia összeomlása után levéltári területünk városai és települései a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság fennhatósága alá kerültek. Az igazságszolgáltatás szervei is a királyság törvényei szerint szerveződtek és ítéleztek, egészen 1941-ig, amikor a Délvidéket ismét visszacsatolták Magyarországhoz. Az 1918 és 1941 közötti időszakban a szabadkai és topolyai járásbíróságok (2 fond) megőrzött anyaga 15,31 iratfolyóméter, míg a Szabadkai Törvényszék fennmaradt iratanyaga ugyanezen időszakra vonatkozóan majdnem nyolcszorosa a két járásbíróségének (113,24 ifm). Az 1941 és 1944 közötti években ismét a magyar törvények szerint alakultak meg, illetve működtek az igazságszolgáltatás intézményei levéltári területünkön, erre a periódusra valamivel több mint 14,00 iratfolyóméternyi levéltári anyag maradt fenn a szabadkai és topolyai járásbíróságok, illetve a Szabadkai Törvényszék iratanyagából.

A második világháború befejeztével, a Délvidék Jugoszlávia részévé vált. A „polgári” bíróságok 1945-ben kezdik meg működésüket a jugoszláv törvények értelmében. Az új bírósági törvények alapján Topolyán és Szabadkán megalakulnak a járási népbíróságok, Szabadkán pedig a Kerületi Bíróság, melynek keretén belül történik a cégek bejegyzése is, 1954-től egészen 1974-ig. 1974-től a cégek bejegyzését kivonják a kerületi bíróságok hatásköréből, és e feladatot a társult munka bíróságra bízák, mely külön e célra alakult – ma kereskedelmi bíróság néven működik. A járási népbíróságok elnevezése az 1950-es években járási bíróságra, majd 1960-tól községi bíróságra változik. A két községi, a kerületi és a cégbíróság iratanyaga 192,96 folyóméter.

Annak ellenére, hogy a jogszolgáltatási iratokban vannak tömegesen előforduló iratfajták, ezidáig selejtezés a bírósági fondokból csak minimális mennyiségben történt levéltárunkban. Habár a jelenleg hatályban levő „a kultúrjavak védelméről” szóló törvény (Zakon o kulturnim dobrima. Službeni glasnik Republike Srbije 71/1994), mely szabályozza a levéltári anyag általános védelmét, használatát stb. nem korlátozza külön a bírósági anyag használatát, a tudományos szervek megbízásából kutató személyek száma elenyésző. Azon polgári személyeknek a száma is alacsony, akik ez idáig kutatásokat végeztek a bírósági fondokban. Ők elsősorban örökbefogadással kapcsolatban kutattak, hogy jogaikat tudják érvényesíteni, illetve családi vonatkozású témakörben használták a bírósági anyagot, azaz kiegészítésként kutattak elődeik után a végrendeletekben és a vagyonnal kapcsolatos telekkönyvi iratokban. Szerbia és Montenegró állampolgárai a Levéltár vezetőjének engedélye alapján kutathatnak, természetesen figyelembe véve azon tény, hogy egyes adatok nyilvánosságra kerülése ne legyen sérelmes valamely személy számára, míg a külföldi állampolgárok számára szükséges a Tartományi Oktatási és Kultúrügyi Titkárság jóváhagyása. Meg kell azt is említeni, hogy a hatályban levő törvények értelmében a levéltárakba csak a 30 évnél idősebb iratanyaganyag kerül megőrzésre, to-

vábbá, hogy az iratképző szervnek jogában áll korlátozni az átadott levéltári anyag használatát. Legújabbán a bírósági szabályzat értelmében már nem is kerül sor olyan bírósági anyag átadására, mely vagyonekhozással kapcsolatos. Ennek ellenére a már levéltárban levő, egykori büntető és peren kívüli eljárások során elkobzott vagyonokról tanúskodó iratok iránti kereslet megnőtt az utóbbi két évben. Intézményünk az általános közigazgatási eljárási törvény, valamint „a kultúrvajavokról szóló törvény” értelmében bizonylatok, illetve hitelesített másolatok formájában kiadja az egykoron károsultaknak, azok örököseinek az iratokat, hogy az eljövendő kárpótlási eljárásban érvényesíteni tudják jogaikat. A halálbüntetést kirótt ítéletek eddig nem képezték anyagátvétel tárgyát a levéltár és a bíróság között.

Röviden összegezve, a Szabadkai Történelmi Levéltárban 34 bírósági fond található, éspedig a Szabadka Szabad Királyi Város Tanácsának iratanyagában lévő „iur” bírósági sorozat (84,40 ifm), 9 járásbíróság (197,13 ifm), 5 törvényszék (256,74 ifm), 4 úriszék (4,20 ifm), 3 ügyészség (2,62 ifm), 11 közjegyzői iroda (5,79 ifm) és egy a cégbíróság (25,45 ifm) iratanyaga. E fondok terjedelme összesen 576,33 ifm, azaz 12,7 százaléka a levéltárban őrzött anyagnak.

Zárómondatként említjük meg, hogy Szabadka eddig ismert legrégebb írásos említésének is van némi köze az igazságszolgáltatás intézményeihez. Az elszaporodott tolvajok és gonosztevők megfékezésére Losonczi István macsói bán, Bodrog vármegye ispánja 1391-ben közgyűlést tartott esküdtjeivel és szolgabíráival, az ennek kapcsán kibocsátott dokumentum többek között említést tesz egy „Zabatkainak mondott Ágoston tolvaj”-ról is.

Reméljük, hogy rövid beszámolónk, melynek tartozéka egy táblázatos kimutató is a bírósági fondokról, segítségül szolgál majd azoknak, akik a jövőben kutatni szeretnének intézményünk bírósági fondjaiban.

Szabadka, 2003. október 30.

Fond 10: BAJMOK FALU ÚRISZÉKE		
Évkörök	Iratképző szerv	? –1848
	Levéltári anyag	1792–1847, könyvek: 1792–1847, iratok: 1792–1847
Mennyiség: folyóméter, könyvek – iratok		1,70 m ¹ (36 könyv, iratok: 14 doboz)
Rendezettség/segédletek		rendezett, kalauz és összegező leltár
Tartalom: A falu árvái vagyonának kezelésével kapcsolatos iratok, úrbéri tárgyak (úrbéri adóval kapcsolatos perek), polgári perek, hagyatéki és bírósági tárgyak. Nyelve: magyar 50%, latin 50%.		

Fond 6: CSANTAVÉR FALU ÚRISZÉKE		
Évkörök	Iratképző szerv	? –1848
	Levéltári anyag	1783–1748, könyvek: 1789–1748, iratok: 1783–1748
Mennyiség: folyóméter, könyvek – iratok		1,10 m ¹ (24 könyv, iratok: 9 doboz)
Rendezettség/segédletek		rendezett, kalauz, összegező leltár
Tartalom: A falu árvái vagyonának kezelésével kapcsolatos iratok, úrbéri tárgyak (úrbéri adóval kapcsolatos perek), polgári perek, hagyatéki és bírósági tárgyak. Nyelve: magyar 50%, latin 50%.		

Fond 12: SÁNDOR FALU ÚRISZÉKE		
Évkörök	Iratképző szerv	? –1848
	Levéltári anyag	1805–1848, könyvek: 1805–1847, iratok: 1805–1848
Mennyiség: folyóméter, könyvek – iratok		0,50 m ¹ (30 könyv, iratok: 3 doboz)
Rendezettség/segédletek		rendezett, kalauz, összegező leltár
Tartalom: A falu árvái vagyonának kezelésével kapcsolatos iratok, úrbéri tárgyak (úrbéri adóval kapcsolatos perek), polgári perek, hagyatéki és bírósági tárgyak. Nyelve: magyar 80%, latin 19%, szerb–horvát 1%.		

Fond 17: SZABADKAI JÁRÁSBÍRÓSÁG (Bezirksgericht)		
Évkörök	Iratképző szerv	1850–1861
	Levéltári anyag	1850–1861, könyvek: 1850–1861, iratok: 1850–1861
Mennyiség: folyóméter, könyvek – iratok		30,60 m ¹ (44 könyv, iratok: 154 doboz/iratcsomó)
Rendezettség/segédletek		rendezetlen
Tartalom: Felsőbb bíróságok rendeletei, elnöki iratok, hagyatéki eljárások, polgári perek, csödeljárások, adóbehajtással kapcsolatos és telekkönyvi iratok, általános ügyek stb. Nyelve: magyar 80%, német 20%.		

Ismertető a Szabadkai Történelmi Levéltár bírósági fondjairól

Fond 34: SZABADKAI JÁRÁSBÍRÓSÁG		
Évkörök	Iratképző szerv	1890–1918
	Levéltári anyag	1890–1918,
Mennyiség: folyóméter, könyvek – iratok		3,00 m ^l
Rendezettség/segédletek		rendezetlen
Nyelve: magyar.		

Fond 160: TOPOLYAI JÁRÁSBÍRÓSÁG		
Évkörök	Iratképző szerv	1872–1918
	Levéltári anyag	1872–1897
Mennyiség: folyóméter, könyvek – iratok		4,46 m ^l (8 könyv, iratok: 8 doboz és 13 iratcsomó)
Rendezettség/segédletek		rendezetlen
Tartalom: A levéltári anyag 95 százaléka hagyatéki irat.		
Nyelve: magyar 98%, német 2%.		

Fond 276: SZABADKAI JÁRÁSBÍRÓSÁG		
Évkörök	Iratképző szerv	1919–1941
	Levéltári anyag	(1918) 1919–1941, könyvek: (1918) 1919–1941, iratok: 1919–1940
Mennyiség: folyóméter, könyvek – iratok		10,00 m ^l (32 könyv, iratok: 67 doboz)
Rendezettség/segédletek		A könyvek rendezettek, míg az iratok csak évek szerint vannak csoportosítva, összegező leltár a könyvekre.
Tartalom: Végrehajtási, hagyatéki, polgári peres, telekkönyvi iratok.		
Nyelve: szerb–horvát 100%.		

Fond 346: TOPOLYAI JÁRÁSBÍRÓSÁG		
Évkörök	Iratképző szerv	1919–1941
	Levéltári anyag	1919–1941, könyvek: 1919–1941, iratok: 1919–1941
Mennyiség: folyóméter, könyvek – iratok		5,31 m ^l (63 könyv, iratok: 48 doboz)
Rendezettség/segédletek		rendezetlen
Tartalom: Az általános, peres és hagyatéki iktatók és mutatók mellett a fond 96 százaléka hagyatéki irat.		
Nyelve: magyar.		

Fond 277: SZABADKAI JÁRÁSBÍRÓSÁG		
Évkörök	Iratképző szerv	1941–1944
	Levéltári anyag	(1852) 1941–1944, könyvek: (1922) 1941–1944, iratok: (1852) 1941–1944
Mennyiség: folyóméter, könyvek – iratok		2,05 m ¹ (25 könyv, iratok: 1 doboz, 13 borító)
Rendezettség/segédletek		rendezett, összegező leltár
Tartalom: Büntető és peren kívüli iktató 1942, büntető parancsok naplója 1942–1944, jogerősen elítéltek jegyzéke 1941–1944, telekkönyvi regiszterek és mutatók a regiszterekhez (1922) 1942–1944, térképek (1852) 1941–1943, vegyes iratok 1941–1944. Nyelve: magyar 100%.		

Fond 347: MAGYAR KIRÁLYI JÁRÁSBÍRÓSÁG – TOPOLYA		
Évkörök	Iratképző szerv	1941–1944
	Levéltári anyag	1941–1944, könyvek: 1941–1944, iratok: 1941–1944
Mennyiség: folyóméter, könyvek – iratok		9,00 m ¹ (11 könyv, iratok: 73 doboz)
Rendezettség/segédletek		rendezett, összegező leltár
Tartalom: Polgári és bűnügyi perek, peren kívüli és hagyatéki iktatók, mutatók és iratok. Nyelve: magyar 95%, szerb–horvát 5%.		

Fond 278: JÁRÁSBÍRÓSÁG (Községi Bíróság) – SZABADKA		
Évkörök	Iratképző szerv	1945–
	Levéltári anyag	1945–1959, könyvek: 1946–1959, iratok: 1945–1956
Mennyiség: folyóméter, könyvek – iratok		0,68 m ¹ (4 könyv, iratok: 5 doboz)
Rendezettség/segédletek		rendezett, összegező leltár
Tartalom: Elnöki iktató 1947, elnöki mutató 1950–1951, letéti napló 1946–1959, letéti főkönyv 1954–1959; polgári- és bűnperek, valamint hagyatéki és telekkönyvi tárgyak fragmentumai 1945–1956. Nyelve: szerb–horvát 90%, magyar 10%.		

Fond 281: JÁRÁSBÍRÓSÁG (Községi Bíróság) – TOPOLYA		
Évkörök	Iratképző szerv	1945–
	Levéltári anyag	1945–1975, könyvek: 1945–1975, iratok: 1945–1975
Mennyiség: folyóméter, könyvek – iratok		132,03 m ¹
Rendezettség/segédletek		csak egyes sorozatok rendezettek
Tartalom: Peres, peren kívüli, büntetői, végrehajtói, hagyatéki, hitelesítési iktatók, mutatók és iratok. Nyelve: magyar 99%, német 1%.		

Fond 20: SZABADKA SZABAD KIRÁLYI VÁROS TÖRVÉNYSZÉKE		
Évkörök	Iratképző szerv	1861–1871
	Levéltári anyag	1861–1871 (1872), könyvek: 1861–1871, iratok: 1861–1871 (1872)
Mennyiség: folyóméter, könyvek – iratok		24,70 m ¹ (96 könyv, iratok: 152 doboz)
Rendezettség/segédletek		rendezett, összegező leltár
Tartalom: Peres, peren kívüli és büntető tárgyak, végrendeletek, sommás és szóbeli perek, kézbesítések és végrehajtások stb. Nyelve: magyar 90%, német 10%.		

Fond 23: SZABADKAI KIRÁLYI TÖRVÉNYSZÉK		
Évkörök	Iratképző szerv	1872–1918
	Levéltári anyag	1872–1918, könyvek: 1882–1918 (1920), iratok: 1872–1918
Mennyiség: folyóméter, könyvek – iratok		80,80 m ¹ (237 könyv, iratok: ??? doboz/iratcsomó)
Rendezettség/segédletek		rendezése folyamatban
Tartalom: Telekkönyvi, hagyatéki, csődeljárási, büntető, polgári peres, gondnoki, úrbéri, kézbesítési stb. Nyelve: magyar 98%, német 2%.		

Fond 45: SZABADKAI TÖRVÉNYSZÉK		
Évkörök	Iratképző szerv	1919–1941
	Levéltári anyag	(1907) 1919–1941, könyvek: (1907) 1919–1941, iratok: 1919–1941
Mennyiség: folyóméter, könyvek – iratok		113,24 m ¹ (45 könyv, iratok: 1012 doboz)
Rendezettség/segédletek		rendezett, összegező leltár
Tartalom: Polgári és bünygyi perek, csődeljárások, a járásbíróshoz intézett rendeletek (rendelkezések), polgári és bünygyi panaszok, általános iratok stb. Nyelve: szerb–horvát.		

Fond 62: KIRÁLYI TÖRVÉNYSZÉK SZABADKA		
Évkörök	Iratképző szerv	1941–1944
	Levéltári anyag	1941–1944, könyvek: 1941–1944, iratok: 1941–1944
Mennyiség: folyóméter, könyvek – iratok		3,20 m ¹ (3 könyv, iratok: 24 doboz)
Rendezettség/segédletek		rendezett, összegező leltár
Tartalom: Elnöki iratok, polgári és bünygyi iratok, valamint általános iratok. Nyelve: magyar.		

Fond 86: SZABADKAI TÖRVÉNYSZÉK (Kerületi Bíróság – Szabadka)		
Évkörök	Iratképző szerv	1945–1959
	Levéltári anyag	(1874) 1945–1959, könyvek: (1876) 1945–1959, iratok: (1874) 1945–1959
Mennyiség: folyóméter, könyvek – iratok		34,80 m ¹ (62 könyv, iratok: 213 doboz)
Rendezettség/segédletek		rendezett, összegező leltár
Tartalom: Büntető és polgári perek iratanyaga, a törvényszéki börtön könyvei, agrártörvényszéki könyvek. Cégregiszterek (Ce, Ct, Ctsz, Cg.) és mutatók 1786–1945, cégiratok 1974-től 1957-ig . Nyelve: szerb–horvát 80%, magyar 20%.		

Fond 419: CÉGBÍRÓSÁG – SZABADKA		
Évkörök	Iratképző szerv	1945–1974
	Levéltári anyag	1945–1974, könyvek: 1945–1974, iratok: 1945–1974
Mennyiség: folyóméter, könyvek – iratok		25,45 m ¹ (74 könyv, iratok: 149 doboz, 55 iratsomó)
Rendezettség/segédletek		rendezése folyamatban
Tartalom: Cégek, szervezetek és intézmények regiszterei és mutatók a regiszterekhez, valamint iratok a regiszterekhez. Nyelve: szerb–horvát 99%. magyar 1%.		

Fond 212: SZABADKAI ÁLLAMI ÜGYÉSZSÉG		
Évkörök	Iratképző szerv	1919–1940
	Levéltári anyag	(1907)1919–1940, könyvek: (1907)1919–1940
Mennyiség: folyóméter, könyvek – iratok		1,80 m ¹ (46 könyv, iratok: Ø doboz)
Rendezettség/segédletek		rendezett, összegező leltár
Tartalom: Büntetőeljárás iratai, vádló iratok, általános tárgyak törzskönyvei, valamint a vádlottak és károsultak névmutatói. Nyelve: szerb–horvát.		

Fond 279: SZABADKAI KIRÁLYI ÜGYÉSZSÉG		
Évkörök	Iratképző szerv	1941–1944
	Levéltári anyag	(1940) 1941–1944, könyvek: 1940) 1941–1944, iratok: 1941–1944
Mennyiség: folyóméter, könyvek – iratok		0,52 m ¹ (9 könyv, iratok: 1 doboz)
Rendezettség/segédletek		rendezett, összegező leltár
Tartalom: Büntetői iktató (KK) 1941, 1944, vádlottak iktatója (KT) 1940–1941, vád alá helyezetté mutatója 1941–1943, ügyészégi lajstrom 1943–1944, valamint egy doboz terjedelemben EL (1942), KK (1941), Om. biz. (1942–43) és Bi (1942,1944) iratok. Nyelve: magyar 99%, szerb–horvát 1%.		

Fond 280: JÁRÁSI ÜGYÉSZSÉG – SZABADKA		
Évkörök	Iratképző szerv	1947–1958
	Levéltári anyag	1947–1958, könyvek: 1947–1958
Mennyiség: folyóméter, könyvek – iratok		0,30 m ¹ (9 könyv, iratok: Ø)
Rendezettség/segédletek		rendezett, összegező leltár
Tartalom: Mutatók az iktatókhoz az 1947., 1953–1955., 1957–1958. évekre. Nyelve: szerb–horvát.		

Fond 409: DR. KERN LAJOS, KIRÁLYI KÖZJEGYZŐ – TOPOLYA		
Évkörök	Iratképző szerv	? – ?
	Levéltári anyag	1895–1902, könyvek: Ø, iratok: 1895–1902
Mennyiség: folyóméter, könyvek és dobozok száma		0,03 m ¹ , Ø könyv, 1 doboz
Rendezettség/segédletek		rendezett, összegező leltár
Tartalom: Végrendeletek az 1895–1902. évekre és adásvételi szerződések 1902-ből Topolya, Csantavér, Bácsfeketehegy, Szeghegy, Kishegyes, Pacsér és Ó-Moravica területére. Nyelve: magyar.		

Fond 410: DR. SIRCHICH GYÖRGY, KIRÁLYI KÖZJEGYZŐ – TOPOLYA		
Évkörök	Iratképző szerv	? – ?
	Levéltári anyag	1903–1911, könyvek: Ø, iratok: 1903–1911
Mennyiség: folyóméter, könyvek – iratok		0,05 m ¹ (Ø könyv, iratok: 1 doboz)
Rendezettség/segédletek		rendezett, összegező leltár
Tartalom: Végrendeletek 1903–1911, hagyatéki iratok 1903., 1904. és 1907. évekre Topolya, Bajsa, Csantavér, Bácsfeketehegy, Szeghegy, Kishegyes, Pacsér és Ó-Moravica területére. Nyelve: magyar.		

Fond 411: DR. GERŐ IZOR, KIRÁLYI KÖZJEGYZŐ – TOPOLYA		
Évkörök	Iratképző szerv	? – ?
	Levéltári anyag	1911–1921, könyvek: Ø, iratok: 1911–1921
Mennyiség: folyóméter, könyvek – iratok		0,12 m ¹ (Ø könyv, iratok: 1 doboz)
Rendezettség/segédletek		rendezett, összegező leltár
Tartalom: Adásvételi, ajándékozási, vagyonmegosztási szerződések 1912., 1921. évre; végrendeletek 1911–1921, hagyatéki iratok 1914. és 1920. évre Topolya, Bajsa, Csantavér, Bácsfeketehegy, Szeghegy, Kishegyes, Pacsér és Ó-Moravica területére. Nyelve: magyar 95%, szerb–horvát 4%, német 1%.		

Fond 412: DR. ANDRIJA PLETIKOSIČ KÖZJEGYZŐI IRODÁJA – TOPOLYA		
Évkörök	Iratképző szerv	? – ?
	Levéltári anyag	1924–1934, könyvek: Ø, iratok: 1924–1934
Mennyiség: folyóméter, könyvek – iratok		0,24 m ¹ (Ø könyv, iratok: 2 doboz)
Rendezettség/segédletek		rendezett, összegező leltár
Tartalom: Adásvételi, ajándékozási, vagyonmegosztási szerződések 1924., 1931. és 1932. évre; végrendeletek és hagyatéki iratok 1921–1934. évekre, letétek 1924–1926. és 1930. évekre Topolya, Bajsa, Csantavér, Bácsfeketehegy, Szeghegy, Kishegyes, Pacsér és Ó-Moravica területére. Nyelve: szerb–horvát.		

413 Fond: DR. SIME POPOVIĆ KÖZJEGYZŐI IRODÁJA – TOPOLYA		
Évkörök	Iratképző szerv	? – ?
	Levéltári anyag	1934–1941, könyvek: Ø, iratok: 1934–1941
Mennyiség: folyóméter, könyvek – iratok		0,12 m ¹ (Ø könyv, iratok: 1 doboz)
Rendezettség/segédletek		rendezett, összegező leltár
Tartalom: Adásvételi, ajándékozási, vagyonmegosztási szerződések 1934–1938. évekre; végrendeletek és hagyatéki iratok 1935–1941. évekre Topolya, Bajsa, Csantavér, Bácsfeketehegy, Szeghegy, Kishegyes, Pacsér és Ó-Moravica területére. Nyelve: szerb–horvát.		

Fond 417: DR. LUKA BOGDANOVIĆ KÖZJEGYZŐI IRODÁJA – TOPOLYA		
Évkörök	Iratképző szerv	1932–1941
	Levéltári anyag	1932–1941 (1946), könyvek: 1932–1941 (1946), iratok: 1932–1941
Mennyiség: folyóméter, könyvek – iratok		3,48 m ¹ (11 könyv, iratok: 25 doboz)
Rendezettség/segédletek		rendezett, összegező leltár
<p>Tartalom: Adásvételi, ajándékozási és vagyonmegosztási szerződések, végrendeletek és hagyatéki iratok, letétek, valamint másolatok és meghatalmazások, továbbá ezen iratok iktatói és mutatók az iktatókhoz, Topolya, Bajsa, Csantavér, Bácsfeketehegy, Szeghegy, Kishegyes, Pacsér és Ó-Moravica területére.</p> <p>Ny: szerb–horvát 99%, magyar 1%.</p>		

Fond 416: DR. SZLEZÁK REZSŐ, IDEIGLENES KÖZJEGYZŐ – TOPOLYA		
Évkörök	Iratképző szerv	1941–1942
	Levéltári anyag	1941–1942, könyvek: [1941–1942], iratok: 1941–1942
Mennyiség: folyóméter, könyvek – iratok		0,24 m ¹ (Ø könyv, iratok: 2 doboz)
Rendezettség/segédletek		rendezett, összegező leltár
<p>Tartalom: Iratok a közjegyzői ügykönyvhöz, beadványok a hagyatéki iktatóhoz Topolya, Bajsa, Csantavér, Bácsfeketehegy, Szeghegy, Kishegyes, Pacsér és Ó-Moravica területére. A fondhoz tartozó könyvek a „Dr. Luka Bogdanović közjegyzői irodája – Topolya” fondban található.</p> <p>Ny: magyar.</p>		

Fond 414: DR. PUMMER SÁNDOR, KIRÁLYI KÖZJEGYZŐ – TOPOLYA		
Évkörök	Iratképző szerv	1941–1944
	Levéltári anyag	1941–1944, könyvek: 1941–1944, iratok: 1941–1944
Mennyiség: folyóméter, könyvek – iratok		0,24 m ¹ (1 könyv, iratok: 2 doboz)
Rendezettség/segédletek		rendezett, összegező leltár
<p>Tartalom: Végrendeletek mutatója 1941–1944, valamint iratok a közjegyzői ügykönyvhöz 1941–1944, letéti iratok 1943–1944 és hagyatéki iratok 1944.</p> <p>Ny: magyar.</p>		

Fond 415: DR. MAJOR JÓZSEF KIRÁLYI KÖZJEGYZŐ – TOPOLYA		
Évkörök	Iratképző szerv	1942–1944
	Levéltári anyag	1942–1944, könyvek: 1942–1944, iratok: 1942–1944
Mennyiség: folyóméter, könyvek – iratok		1,14 m ¹ (3 könyv, iratok: 9 doboz)
Rendezettség/segédletek		rendezett, összegező leltár
Tartalom: Örökösödési ügyek lajstroma 1942–1944, betűsoros jegyzék az ügykönyvhöz 1942–1944, kézbesítési könyv 1942–1944; végrendeletek, letétek, beadványok és az ügykönyvbe iktatott szerződések (adásvételi, ajándékozási, vagyonmegosztási) Topolya, Bajsa, Csantavér, Bácsfeketehegy, Szeghegy, Kishegyes, Pacsér és Ó-Moravica területére. Nyelve: magyar.		

Fond 350: DR. STIPAN MATIJEVIĆ – SZABADKA		
Évkörök	Iratképző szerv	? – ?
	Levéltári anyag	1926–1927, könyvek: 1926–1927, iratok: Ø
Mennyiség: folyóméter, könyvek – iratok		0,06 m ¹ (1 könyv, iratok: Ø doboz)
Rendezettség/segédletek		rendezett, összegező leltár
Tartalom: Dr. Stipan Matijević (1872–1939) közjegyzői tevékenységének idejéből (1920–as évek) csak a váltók iktatója 1926–1927 maradt fenn. Nyelve: szerb–horvát.		

Fond 395: DR. VLADISLAV MANOJLOVIĆ – SZABADKA		
Évkörök	Iratképző szerv	? – ?
	Levéltári anyag	1927–1938, könyvek: 1927–1938, iratok: Ø
Mennyiség: folyóméter, könyvek – iratok		0,07 m ¹ (2 könyv, iratok: Ø doboz)
Rendezettség/segédletek		rendezett, összegező leltár
Tartalom: Dr. Vladislav Manojlović (1869–1938) közjegyzői tevékenységének idejéből (1920-as és 1930-as évek) csak a hitelesített fordítások (1927–1938) és másolatok (1930–1935) ügykönyve maradt fenn. Nyelve: szerb–horvát.		

REPERTÓRIUM

TERENYI ÉVA

BÁCS-KISKUN MEGYE MÚLTJÁBÓL LEVÉLTÁRI ÉVKÖNYV 1–19. KÖTET REPERTÓRIUMA

Szerkesztők: 1–13. kötet Iványosi-Szabó Tibor
14. kötet Iványosi-Szabó Tibor, Tóth Ágnes
15–18. kötet Tóth Ágnes
19. kötettől Szabó Attila

Bács-Kiskun megye múltjából 1.

/ szerk. **Iványosi-Szabó Tibor**. – Kecskemét: [Bács-Kiskun M. Lvt.], 1975–
[A kötet szerzői **Bárth János** et al.]. – 1975. – 251 p.: ill. – (A Bács-Kiskun Me-
gyei Levéltár kiadványai ; 2.) Bibliogr. a jegyzetekben

- 1/1., Bodor Jenő: Előszó. – p. 5–6.
- 1/2., Bél Mátyás: A kunok és a jászok avagy filiszteusok kerületei. [bev., jegyz.]
Illyés Bálint, Szóts Rudolf. – p. 7–51.
- 1/3., Rusvay Kálmán: Kecskemét város ménese. – p. 53–80.
- 1/4., Bárth János: Fajsz népessége a XVIII. század közepén. – p. 81–131.
- 1/5., Mészáros László: Bács-Kiskun megye cigánységének történetéhez: az
1768-as cigányösszeírás népességstatisztikai-demográfiai adatai. – p. 133–
168.
- 1/6., Lóránd Nándor: Adatok a kecskeméti 12/11 számú, volt „Szentlélek”
gyógyszertár történetéhez. – p. 169–185.
- 1/7., Romsics Ignác: A történeti Dél-Pest megye foglalkozásszerkezeti viszonyai
a XX. század elején. – p. 187–207.
- 1/8., Selmeczi-Kovács Attila: Az olajosnövény-kultúra kialakulása az Alföldön:
vázlat. – p. 209–220.
- 1/9., Romsics Ignác: Az áprilisi tanácsválasztások Pest-Pilis-Solt vármegyében –
az egzakt források tükrében. – p. 221–248.

Bács-Kiskun megye múltjából 2.

/ szerk. Iványosi-Szabó Tibor. – Kecskemét: [Bács-Kiskun M. Lvt.], 1975–
A késői feudalizmus kora / [a kötet szerzői Bálintné Mikes Katalin et al.]. –
1979. – 671 p.: ill. – (A Bács-Kiskun Megyei Levéltár kiadványai ; 4.) Bibliogr.
a tanulmányok végén és a jegyzetekben

- 2/1., Bálintné Mikes Katalin: Kecskemét város Tanácsa a XV–XIX. században. – p. 5–57.
- 2/2., Mészáros László: Kecskemét gazdasági élete és népe a XVI. század közepén. – p. 58–286.
- 2/3., Iványosi-Szabó Tibor: Három katonai összeírás a Rákóczi-szabadságharcból. – p. 287–342.
- 2/4., Gyetvai Péter: A Tiszai korona-kerület újranevesedése a XVIII. században. – p. 343–406.
- 2/5., Kissné Mező Gyöngyi: Kunszentmiklós demográfiai viszonyai a XVIII. században. – p. 407–460.
- 2/6., Novák László: Pest-Pilis-Solt vármegye alföldi vidékeinek településrendszerei a XVIII. században: Bács-Kiskun megye helységeinek az úrbéri kérdőpontokra adott válaszai 1768–1769-ből. – p. 461–583.
- 2/7., Eperjessy Kálmán: Bács-Kiskun, illetve a hajdani Bács-Bodrog megye a II. József-kori országleírásban. – p. 585–670.

Bács-Kiskun megye múltjából 3.

/ szerk. Iványosi-Szabó Tibor. – Kecskemét: [Bács-Kiskun M. Lvt.], 1975–
A kapitalizmus kora. [a kötet szerzői Király László et al.]. – 1981. – 475 p.: ill. –
(A Bács-Kiskun Megyei Levéltár kiadványai ; 5.) Bibliogr. a tanulmányok végén és a jegyzetekben

- 3/1., Király László: Az „amerikai utas” agrárfejlődés Bács-Kiskunban a második világháború előtt. – p. 5–69.
- 3/2., Fekete János: A kiskunfélegyházi pusztakeresők és az alföldi parasztmozgalom. – p. 71–155.
- 3/3., Bezdán Sándor: Kecskemét társadalmi egyesületei a kiegyezés után (1867–1878). – p. 157–180.

- 3/4., Bánki Horváth Mihályné: Kiskunfélegyháza közművelődése a dualizmus idején. – p. 181–254.
- 3/5., Romsics Ignác: A Duna melléki ellenforradalom. – p. 255–328.
- 3/6., Pastyik István: Pataji katolikusok és a Tanácsköztársaság. – p. 329–346.
- 3/7., Hargitay Gábor: A kalocsai érsekség a politikai katolicizmus szolgálatában (1911–1942). – p. 347–429.
- 3/8., Pintér Ilona: Duna–Tisza közti Mezőgazdasági Kamara 1922–1946. – p. 431–474.

Bács-Kiskun megye múltjából 4.

**/ szerk. Iványosi-Szabó Tibor. – Kecskemét: [Bács-Kiskun M. Lvt.], 1975–
Egészségügy / [a kötet szerzői Bálintné Mikes Katalin et al.]. – 1982. – 592 p. –
(A Bács-Kiskun Megyei Levéltár kiadványai ; 6.) Bibliogr. a tanulmányok végén és a jegyzetekben**

- 4/1., Illyés Bálint – Jakab László: Kunszentmiklós egészségügye a XVIII–XIX. században. – p. 7–57.
- 4/2., Pastyik István: Patajiak egészségügye a tanácsgyűléseken 1799-ig. – p. 59–92.
- 4/3., Fekete Dezső: Egy bácskai nagyközség közegészségügye 1945-ig: [Bácsalmás]. – p. 93–132.
- 4/4., Bálint Béláné: Adatok Kecskemét város egészségügyi helyzetéről és szervezetéről 1919–1936. – p. 133–201.
- 4/5., Bánkiné Molnár Erzsébet: A közegészség- és a járványügy helyzete Kiskunfélegyházán a két világháború között. – p. 203–224.
- 4/6., Pintér Ilona: Bács-Kiskun megye egészségügyi és szociális ellátásának fejlődése 1950–1970. – p. 225–249.
- 4/7., Nagy György: A kecskeméti Bőr- és Nemibeteg-gondozó Intézet története 1928–1951. – p. 253–272.
- 4/8., Novák László: Pestis-, himlő- és kolerajárványok Pest-Pilis-Solt vármegyében a XVIII–XIX. században. – p. 275–393.
- 4/9., Nagylucskay Sándor: A vírus hepatitis előfordulása Bács-Kiskun megyében 1968–1978. – p. 393–410.

- 4/10., Lóránd Klára: A népi gyógyászat és XVIII–XIX. századi orvosló feljegyzések Bács-Kiskun megyében. – p. 413–435.
- 4/11., Korkes Zsuzsa: A Kiskunság közegészségügyi viszonyai a XVIII–XIX. században. – p. 437–467.
- 4/12., Novák László: Egy XVIII. század végi-, XIX. század eleji orvosló könyv Kecskemétről és korának gyógyító gyakorlata. – p. 469–509.
- 4/13., Rusvay Kálmán: A népi állatgyógyászat emlékei Kecskeméten. – p. 511–589.

Bács-Kiskun megye múltjából 5.

/ szerk. Iványosi-Szabó Tibor. – Kecskemét: [Bács-Kiskun M. Lvt.], 1975–Oktatás-nevelés / [a kötet szerzői Báráth János et al.]. – 628 p.: ill. – (A Bács-Kiskun Megyei Levéltár kiadványai ; 8. [!7.]) Bibliogr. a tanulmányok végén és a jegyzetekben

- 5/1., Bodor Jenő: Bács-Kiskun megye oktatásügyének jellemzői a felszabadulás után (1945–1970). – p. 7–60.
- 5/2., Udvarhelyi István: Körzetesítés a kiskőrösi járásban. – p. 61–93.
- 5/3., Zorn Antal: Adatok a katolikus népoktatás helyzetéhez a kalocsai érsekség területén 1848-ig. – p. 97–138.
- 5/4., Sz[ékelyné] Kőrösi Ilona: Az elemi népiskolai oktatás Kecskeméten a dualizmus korában. – p. 139–182.
- 5/5., Kopasz Gábor: Az alsó fokú iskolai oktatás Bács-Bodrog megyében 1935–1950. – p. 183–211.
- 5/6., Báráth János–Báráthné Berhidai Ágnes: Fejezetek a kalocsai tanítóképző történetéből. – p. 215–256.
- 5/7., Krajcssovski József–Krajnyák Nándor: A kecskeméti pedagógusképzés története. – p. 257–319.
- 5/8., Kovács László: A kecskeméti piarista gimnázium tanulóinak társadalmi hovatartozása a két világháború között. – p. 321–355.
- 5/9., Kemény János: A bajai iparostanonc-oktatás története a felszabadulásig. – p. 359–408.

- 5/10., Pintér Ilona: A Duna–Tisza közti Mezőgazdasági Kamara a gazdasági tömegoktatásért. – p. 409–439.
- 5/11., Szita László: Adatok Bács-Bodrog vármegye dualizmus kori népoktatásának nemzetiségpolitikai kérdéseire. – p. 443–495.
- 5/12., Mándics Mihály: A csávolyi délszlávok anyanyelvi oktatásáról (1748–1948–1978). – p. 497–536.
- 5/13., Fehér Mária: A Bács-Bodrog megyei délszlávok alsó fokú oktatásának történetéhez, 1945–1948. – p. 537–575.
- 5/14., Szóts Rudolf: Gimnáziumi felnőttoktatás a kecskeméti Katona József Gimnáziumban a felszabadulás után. – p. 579–626.

Bács-Kiskun megye múltjából 6.

/ szerk. Iványosi-Szabó Tibor. – Kecskemét: [Bács-Kiskun M. Lvt.], 1975–Helytörténeti források és szemelvények a XVIII–XIX. századból / [ford. és jegyz. Szóts Rudolf]. – 1982. – 179 p. – (A Bács-Kiskun Megyei Levéltár kiadványai ; 8.) Bibliogr. a jegyzetekben

- 6/1., Iványosi-Szabó Tibor: Előszó. – p. 5–7.
- 6/2., Bél Mátyás: Pest-Pilis-Solt vármegye. – p. 9–67.
- 6/3., Bél Mátyás: Bács-Bodrog vármegye. – p. 69–92.
- 6/4., Bél Mátyás: A Kővári kerület története. – p. 93–123.
- 6/5., A Kiskunság száz esztendő szakirodalmában (1731–1839): [szemelvények]. – p. 127–169.

Bács-Kiskun megye múltjából 7.

/ szerk. Iványosi-Szabó Tibor. – Kecskemét: [Bács-Kiskun M. Lvt.], 1975–Gazdaságtörténeti és demográfiai feldolgozások / szerző Iványosi-Szabó Tibor. – 1985. – 503 p. – (A Bács-Kiskun Megyei Levéltár kiadványai ; 9.) Bibliogr.: p. 497–501.

- 7/1., Bevezető. – p. 5–8.
- 7/2., Pénzforgalom és pénzürtékek Kecskeméten 1662–1711. – p. 9–146.

- 7/3., Gabonaúrmértékek használata Kecskeméten a XVII–XVIII. században. – p. 147–158.
- 7/4., Az árak alakulása Kecskeméten 1662–1790. – p. 159–320.
- 7/5., A bérek alakulása Kecskeméten a hódoltság utolsó évtizedeiben. – p. 321–387.
- 7/6., A migráció Kecskeméten 1662–1711 között. – p. 389–434.
- 7/7., Nagykőrös népe és gazdálkodása az 1689-es nyilvántartások alapján. – p. 435–494.

Bács-Kiskun megye múltjából 8.

/ szerk. Iványosi-Szabó Tibor. – Kecskemét: [Bács-Kiskun M. Lvt.], 1975–
A kecskeméti Református Jogakadémia évkönyvei: repertórium / Bálintné Mikes Katalin. – 1983. – 157 p. – (A Bács-Kiskun Megyei Levéltár kiadványai ; [10.]

Bács-Kiskun megye múltjából 9.

/ szerk. Iványosi-Szabó Tibor. – Kecskemét: [Bács-Kiskun M. Lvt.], 1975–
Közművelődés / [a kötet szerzői Bálintné Mikes Katalin et al.]. – 1987. – 423 p.:
ill. – (A Bács-Kiskun Megyei Levéltár kiadványai ; 9. [!11.]) Bibliogr. a tanulmányok végén és a jegyzetekben

- 9/1., Kemény János–Pintér Ilona: A közművelődés Kecskeméten a dualizmus korában. – p. 5–85.
- 9/2., Bánkiné Molnár Erzsébet: Fejezetek Kiskunfélegyháza közművelődéstörténetéből 1920–1931. – p. 87–124.
- 9/3., Bálintné Mikes Katalin: Kecskemét város levéltára. – p. 125–165.
- 9/4., Mándics Mihály: Nemzetiség – szocializmus – közművelődés: áttekintés Bács-Kiskun megye bunyevác lakosságának közművelődéséről. – p. 167–210.
- 9/5., Fekete János: Adatok Kiskunfélegyháza sajtótörténetéhez: rövid történeti áttekintés. – p. 211–262.
- 9/6., Sztrapák Ferenc: Sajtó és közművelődés kapcsolódásai a Petőfi Népe és a Forrás 1970-es évfolyamaiban. – p. 263–304.

- 9/7., Ittész Mihály: Adatok Kecskemét zenetörténetéhez 1599–1853. – p. 305–356.
- 9/8., Sümegi György: Építészeti törekvések Kecskeméten a századfordulón, 1890–1919. – p. 357–422.

Bács-Kiskun megye múltjából 10.

/ szerk. Iványosi-Szabó Tibor. – Kecskemét: [Bács-Kiskun M. Lvt.], 1975–Gazdaság és társadalom / [a kötet szerzői Iványosi-Szabó Tibor et al.]. – 1989 [!1990]. – 433 p. – (A Bács-Kiskun Megyei Levéltár kiadványai ; [12.]) Bibliogr. a jegyzetekben

- 10/1., Molnár Attiláné: A paraszti vagyon összetételének alakulása Kecskeméten 1655–1769-ig a végrendeletek alapján. – p. 5–57.
- 10/2., Iványosi-Szabó Tibor: A bérek alakulása Kecskeméten 1686–1790. – p. 59–324.
- 10/3., Iványosi-Szabó Tibor: Egy mezőváros társadalmi és gazdasági tagolódása a XVIII. századi adóösszeírások tükrében [Kecskemét]. – p. 133–324.
- 10/4., Zorn Antal: Német betelepülések a mai Bács-Kiskun megye területére a XVIII. és a XIX. században. – p. 325–389.
- 10/5., Kovács József, Ö.: Mintavétel Kecskemét XVIII. századi történetéből: a mezővárosi társadalom és a zsidóság. – 391–432.

Bács-Kiskun megye múltjából 11.

/ szerk. Iványosi-Szabó Tibor. – Kecskemét: Bács-Kiskun M. Önkorm. Lvt., 1992. – 492 p.: ill. Bibliogr. a tanulmányok végén és a jegyzetekben – Összefoglalás angol nyelven

- 11/1., Szabó Attila: Kecskemét közmunkaterhei a hódoltság végétől 1848-ig. – p. 5–31.
- 11/2., Bánkiné Molnár Erzsébet: A tanács szerepe Kiskunfélegyháza gazdasági életének és társadalmi tagolódásának befolyásolásában (1745–1848). – p. 32–80.
- 11/3., Kovács József, Ö.: A kiskunhalasi zsidóság társadalomtörténete a XVIII–XIX. században. – p. 81–151.

- 11/4., Péterné Fehér Mária: Az első országgyűlési képviselő-választás Kecskeméten. – p. 152–217.
- 11/5., Kőhegyi Mihály–Merk Zsuzsa: A bajai születésűek névváltoztatásai (1895–1945). – p. 218–296.
- 11/6., Iványosi-Szabó Tibor: Adatok a reformkori Kecskemét társadalmi ellentéteihez. – p. 297–329.
- 11/7., Tóth Ágnes: Bibó István memorandumai a magyarországi német lakosság kitelepítésével kapcsolatban. – p. 330–382.
- 11/8., Kuczy Károly: A Kalocsai Érsekség Gazdasági Levéltár kéziratos térképeinek kartográfiai névtára. 1. Érsek-Harta és Szentkirály puszták térképeinek vizsgálata. – p. 383–464.
- 11/9., Bánkiné Molnár Erzsébet: A Bács-Kiskun Megyei Levéltár bibliográfiája (1950–1990). – p. 465–484.
- 11/10., Papp Imréné–Tóth Ágnes: Beszélgetés Balanyi Bélával. – p. 485–488.

Bács-Kiskun megye múltjából 12.

/ szerk. **Iványosi-Szabó Tibor.** – **Kecskemét: Bács-Kiskun M. Önkorm. Lvt., 1993.** – 448 p. **Bibliogr. a tanulmányok végén és a jegyzetekben.** – **Összefoglalás angol és német nyelven**

- 12/1., Iványosi-Szabó Tibor: Adatok a cigányok Kecskeméti történetéhez (1596–1850). – p. 7–55.
- 12/2., Tóth Ágnes: Lengyel menekültek Bács-Kiskun megyében a II. világháború alatt. – p. 57–72.
- 12/3., Iványosi-Szabó Tibor: A növénytermesztés Kecskeméten 1700–1850. – p. 75–145.
- 12/4., Kovács József, Ö: Betelepedés és lakosítás Kecskeméten a XVIII–XIX. században: különös tekintettel a zsidók helyzetére. – p. 147–172.
- 12/5., Bánkiné Molnár Erzsébet: A Jászkun kerület közigazgatása 1849–1860. – p. 173–200.
- 12/6., Péterné Fehér Mária: Az 1861. évi országgyűlési képviselő-választás Kecskeméten. – p. 201–249.

- 12/7., Kőhegyi Mihály–Merk Zsuzsa: Az 1939. évi népösszeírás Csávolyon. – p. 251–283.
- 12/8., Kocsis Gyula: Az érsekújvári hídvámjegyzék: adatok a 16. század végi élőállat kivitelről. – p. 287–359.
- 12/9., Tóth Ágnes: A magyarországi délszlávok helyzete és törekvései 1945–1948: dokumentumok. – p. 361–382.
- 12/10., Kuczy Károly: A Kalocsai Érsekség Gazdasági Levéltár kéziratos térképeinek kartográfiai névtára. 2. Bakod, Böd, Csepeg érsekségi puszták térképeinek vizsgálata. – p. 385–425.

Bács-Kiskun megye múltjából 13.

/ szerk. **Iványosi-Szabó Tibor.** – **Kecskemét: Bács-Kiskun M. Önkorm. Lvt., 1994 [!1995]. – 325 p.: ill. Bibliogr. a tanulmányok végén és a jegyzetekben. – Összefoglalás német nyelven**

- 13/1., Szabó Attila: Kecskemét adóterhei a XVII. sz. végétől 1848-ig. – p. 5–32.
- 13/2., Péterné Fehér Mária: Az 1865. évi országgyűlési választások Kecskeméten. – p. 33–76.
- 13/3., Kemény János: A Baja Városi Közigazgatási Bizottság működése 1876–1914 között. – p. 77–108.
- 13/4., Pintér Ilona: A Duna–Tisza Közi Földművelődésügyi Tanács (1947–1949). – p. 109–123.
- 13/5., Tóth Ágnes: „A könyveknek is megvan a maguk sorsa”: a fasiszta, szovjetellenes és antidemokratikus könyvek, sajtótermékek összegyűjtése Magyarországon (1945–1947). – p. 124–150.
- 13/6., Iványosi-Szabó Tibor: Társadalmi ellentétek Kecskeméten 1822 táján. – p. 151–195.
- 13/7., Bánkiné Molnár Erzsébet: A Kiskunság statisztikai felmérése 1857-ben: forrásközlés. – p. 196–234.
- 13/8., Kuczy Károly: A Kalocsai Érsekség Gazdasági Levéltár kéziratos térképeinek kartográfiai névtára. 3. Csorna, Karácsony érsekségi puszták térképeinek vizsgálata. – p. 235–280.
- 13/9., Urbán Miklósné: Balanyi Béla élete és munkássága: [bibliográfia]. – p. 281–314.

Bács-Kiskun megye múltjából 14.

/ [szerk. Iványosi-Szabó Tibor, Tóth Ágnes]. – Kecskemét: Bács-Kiskun M. Önkorm. Lvt., 1998 [1999] – 403 p. Bibliogr. a tanulmányok végén és a jegyzetekben. – Összefoglalás német nyelven

- 14/1., Bánkúti Imre: Kecskemét a Rákóczi-szabadságharcban 1703–1711. – p. 5–69.
- 14/2., Iványosi-Szabó Tibor: Jelentősebb közigazgatási változások a mai Bács-Kiskun megye területén 1848-ig. – p. 71–167.
- 14/3., Kőhegyi Mihály: Adatok és okmányok Madaras történetéhez (1526–1856). – p. 169–262.
- 14/4., Merk Zsuzsa: Adatok Budanovich Lajos püspök tevékenységéhez a Délvidék Magyarországhoz kerülésének időszakában (1941–1944). – p. 263–283.
- 14/5., Tóth Ágnes: Adatok az 1946-os magyarországi délszláv összeírás történetéhez. – p. 285–336.
- 14/6., Kemény János: A bajai Rudnay-művésztelep története 1945–1953. – p. 337–380.
- 14/7., Terenyi Éva: A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára bibliográfiája 1990–1995. – p. 381–394.

Bács-Kiskun megye múltjából 15.

/ [szerk. Tóth Ágnes]. – Kecskemét: Bács-Kiskun M. Önkorm. Lvt., 1999. – 413 p.: ill. Bibliogr. a tanulmányok végén és a jegyzetekben. – Összefoglalás magyar és német nyelven

- 15/1., Iványosi-Szabó Tibor: A közigazgatás alakulása a mai Bács-Kiskun megye területén a polgári forradalom után. – p. 5–93.
- 15/2., Kemény János: Baja város közoktatásügye a tanfelügyelő közigazgatási bizottsághoz intézett jelentéseinek tükrében 1876–1890. – p. 95–162.
- 15/3., Orgoványi István: Az 1956-os forradalom és szabadságharc kecskeméti eseményeinek története. – p. 163–287.

- 15/4., Pintér Ilona: Adatok Szabadszállás első tagosításához (1785–1813). – p. 289–320.
- 15/5., Bánkiné Molnár Erzsébet: A hagyatéki per mint történettudományi forrás. – p. 321–365.
- 15/6., Káposzta Lajos (ifj.): A bécsi Konzuli Akadémia válságos évei és átalakítása 1918 őszétől 1923-ig. – p. 367–396.

Bács-Kiskun megye múltjából 16.

/ [szerk. Tóth Ágnes]. – Kecskemét: Bács-Kiskun M. Önkorm. Lvt., 2000. – 231 p.: ill. Bibliogr. a tanulmányok végén és a jegyzetekben. – Összefoglalás magyar és német nyelven

- 16/1., Kemény János: Baja város katonai szerepe az 1848–1849-es szabadságharcban a közgyűlési és tanácsulési jegyzőkönyvek tükrében. – p. 5–43.
- 16/2., Molnár János: Baja város népoktatásáról az 1800-as évek utolsó évtizedeiben. – p. 45–95.
- 16/3., Kőhegyi Mihály: Katymár lakossága a XVIII. század első harmadában. – p. 97–104.
- 16/4., Kőfalviné Ónodi Márta: A Kalocsai Iskolanővérek kínai missziója 1926–1948. – p. 105–142.
- 16/5., Tóth Ágnes: A magyarországi németek története a hazai történetírásban 1945 után. – p. 143–151.
- 16/6., Bánkúti Imre: A Kiskunság a török hódoltság utolsó évtizedeiben: dokumentumok 1667–1683. – p. 153–170.
- 16/7., Péterné Fehér Mária: Kecskemét vagyoni helyzetének felmérése 1855-ben. – p. 171–214.

Bács-Kiskun megye múltjából 17.

/ [szerk. Tóth Ágnes]. – Kecskemét: Bács-Kiskun M. Önkorm. Lvt., 2001. – 371 p.: ill. Bibliogr. a tanulmányok végén és a jegyzetekben. – Összefoglalás magyar és német nyelven

- 17/1., Kőhegyi Mihály: Érsekcsanád rövid története a XVIII. század végéig. – p. 5–71.

- 17/2., Iván László: Érsekcsanád református és római katolikus szülötteinek adataira 1760–1945. – p. 73–183.
- 17/3., Iványosi-Szabó Tibor: Adatok a Homokhátság XVIII. századi állatjárványaihoz. – p. 185–229.
- 17/4., Péterné Fehér Mária: Kecskemét megyeszékhellyé válásra tett kísérletei a 19. század végén és a 20. század elején. – p. 231–251.
- 17/5., Orgoványi István: A déli határsáv 1948 és 1956 között. – p. 253–297.
- 17/6., Mayer János: Az elűzött észak-bácskai svábok németországi beilleszkedésének néhány kérdése. – p. 299–340.
- 17/7., Terenyi Éva: A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára bibliográfiája 1996–2000. – p. 341–355.

Bács-Kiskun megye múltjából 18.

/ [szerk. Tóth Ágnes]. – Kecskemét: Bács-Kiskun M. Önkorm. Lvt., 2003. – 298 p.: ill. Bibliogr. a tanulmányok végén és a jegyzetekben. – Összefoglalás magyar és német nyelven

- 18/1., Tóth Ágnes: Bevezető. – p. 5.
- 18/2., Vajda Zsuzsanna: Sodrásban: a személyiség és a történelem. – p. 9–18.
- 18/3., Kövér György: Kisemberek nagy (élet)történetei. – p. 19–27.
- 18/4., Sajti Enikő, A.: Sors, jellem, történelem: az eretnek Tito. – p. 29–46.
- 18/5., Bellon Tibor: Egy sajátos paraszti életút a Kiskunságban. – p. 47–59.
- 18/6., Füzi László: Alkattan és regénytípológia avagy: Dosztojevszkij és Németh László. – p. 61–85.
- 18/7., Pálmány Béla: Kossuth Lajos a rendi diéták követe (1825–1848): különös tekintettel az országgyűlések hatásköri, szervezeti és ügyrendi demokratizmus kérdéseire. – p. 89–116.
- 18/8., Péterné Fehér Mária: Kecskemét két képviselője az 1848–1849. évi országgyűlésen. – p. 117–137.

- 18/9.,** Süli Attila: A Jászkun-kerületek népfelkeléseinek szerepe az 1848–1849-es szabadságharcban. – p. 139–154.
- 18/10.,** Iványosi-Szabó Tibor: Kecskemét polgárai és Kossuth Lajos kapcsolata 1848 szeptemberétől 1849 júliusáig. – p. 155–170.
- 18/11.,** Hegedűs Antal: Kossuth Lajos megnyilatkozásai 1848/49-ben a dél-magyarországi lázadás kapcsán. – p. 171–180.
- 18/12.,** Bánkiné Molnár Erzsébet: Kossuth Lajos kapcsolatai és emléke a Jászkun kerületben. – p. 181–200.
- 18/13.,** Reznák Erzsébet: Küldöttségben Kossuthnál – A turini 100-as küldöttség. – p. 201–206.
- 18/14.,** Pintér Ilona: Pataj vásári pere (1810–1838). – p. 209–230.
- 18/15.,** Kőfalviné Ónodi Márta: Kecskemét és Hetényegyháza egyesülése 1972–1982. – p. 231–248.
- 18/16.,** Kürti László: Határpercek és határkonfliktusok Lajos, Mizse és Bene történelmében. – p. 249–264.

Bács-Kiskun megye múltjából 19.

/ [szerk. Szabó Attila]. – **Kecskemét: Bács-Kiskun M. Önkorm. Lvt., 2004.** – **515 p.:** ill. **Bibliogr. a tanulmányok végén és a jegyzetekben.** – **Összefoglalás magyar és angol nyelven**

- 19/1.,** Iványosi-Szabó Tibor: Koháry István, Kecskemét potior földesura. – p. 5–33.
- 19/2.,** Iványosi-Szabó Tibor: Vagyonbecslések és inventáriumok a reformkori Kecskemétről. – p. 35–84.
- 19/3.,** Szabó Attila: A mezővárosi autonómia lehetőségei és korlátai Pest-Pilis-Solt vármegyében 1711–1848 között. – p. 85–140.
- 19/4.,** Pintér Ilona: Pataj úrbéri pere (1795–1877). – p. 141–175.
- 19/5.,** Szabó Attila: Akasztó úrbéri viszonyai a XVIII–XIX. században. – p. 177–203.
- 19/6.,** Horváth M. Ferenc: Pest-Solt megye és Kecskemét város statisztikai és közigazgatási leírása 1857 és 1859-ben. – p. 205–260.

- 19/7.,** Kemény János: Madarász Adeline (Adél) leveleiből 1903–1931. – p. 261–287.
- 19/8.,** Erdélyi Erzsébet: Névélettani vizsgálatok Kecskemét közterületi neveinek köréből 1850–1945. – p. 289–361.
- 19/9.,** Asbóth Miklós: Kalocsa településszerkezetének kialakulása és a kalocsai városrészek, közterületek nevének változásai. – p. 363–464.
- 19/10.,** Knípl István: Volksbundtól a Waffen SS-ig: a Volksbund helyi szervezetei és Waffen SS katonák Császártöltés, Hajós és Nemesnádudvar községekben) – p. 465–494.

Mutató

- Ada** (Szerbia és Montenegró)
bevándorlás 18. sz. 2/4.
- adóügy**
Kecskemét 16. sz. 2/2.
1648–1848. 13/1.
1662–1711. 2/3.
18. sz. 10/3.
Nagykörös 1689. 7/7.
- Akaszto**
növénytermesztés 19. sz. 1/8.
parasztmozgalom 19. sz. 3/2.
úrbér 1768. k. 2/6.
18–19. sz. 19/5.
- állategészségügy**
Duna–Tisza köze 18. sz. 17/3.
Kecskemét 17–19. sz. 4/13.
- állatkereskedelem**
Kecskemét 16. sz. 2/2.
Mo. – export 16. sz. 12/8.
- Alpár** lásd Tiszaalpár
- Anya- és Csecsemővédő Intézet**
Kiskunfélegyháza 4/5.
- Apostag**
úrbér 1768 k. 2/6.
- árak**
Kecskemét 1662–1790. 7/4.
- Asbóth Miklós**
19/9.
- Bács** (Bač, Szerbia és Montenegró)
történeti földrajz 1735 k. 6/3.
- Bácsalmás**
egészségügy 18. sz. – 1945. 4/3.
németek bevándorlása 18–19. sz.
10/4.
- Bács-Bodrog vm.**
délszlávok 1945–1948. 12/9.
délszlávok oktatása 1945–1948.
5/13.
migráció 18. sz. 2/4.
nemzetiségi oktatás 1868–1914.
5/11.
oktatásügy 1935–1950. 5/5.
településtörténet 18. sz. 2/4.
történeti földrajz 1735 k. 6/3.
1782 k. 2/7.
- Bácsbokod**
németek bevándorlása 18–19. sz.
10/4.
- Bácsborsód**
németek bevándorlása 18–19. sz.
10/4.
- Bács-Kiskun m.** (lásd még Bács-Bodrog vm. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. Dél-Pest m. Duna-Tisza köze, Duna mellék, Kiskunság stb.)
cigányság 18. sz. 1/5.
egészségügy 1950–1970. 4/6.
közigazgatás 896–1848. 14/2.
1848–1990. 15/1.
lengyel menekültek 1939–1943.
12/2.
májgyulladás-járvány 1968–1978.
4/9.
mezőgazdaság 19. sz.–1944. 3/1.
művelődésügy 1970–1980. 9/6.
oktatásügy 1945–1970. 5/1.
sajtó
Forrás (folyóirat) 1970–1980.
9/6.
Petőfi Népe 1970–1980. 9/6.
szociális ellátás 1950–1970. 4/6.
történelem 1950–1956. 17/5.
történeti földrajz 1782 k. 2/7.
- Bács-Kiskun Megyei Levéltár**
bibliográfia 1950–1990. 11/9.
1990–1995. 14/7.
1996–2000. 17/7.
- Bagossy Imre** (1900–1987)
18/3.
- Baja**
bunyevac olvasóköri 1910–1949.
9/4.
családnév-magyarosítás 1895–
1984. 11/5.
hadtörténet 1848–1849. 16/1.
közigazgatás 1876–1914. 13/3.
németek bevándorlása 18–19. sz.
10/4.
oktatásügy 1868–1900. 16/2.
1876–1890. 15/2.

- Rudnay-művésztelep 1945–1953.
14/6.
szakképzés 1852–1944. 5/9.
- Balanyi Béla** (1911–2002)
11/10.
bibliográfia 13/9.
- Balásfalvi Kiss Miklós** (1820–1879)
12/6. 13/2.
- Bálint Béláné** lásd Bálintné Mikes Katalin
- Bálintné Mikes Katalin**
2/1., 4/4., 8., 9/3.
- Bánki-Horváth Mihályné** lásd Bánkiné Molnár Erzsébet
- Bánkiné Molnár Erzsébet**
3/4., 4/5., 9/2., 11/2., 11/9., 12/5.,
13/7., 15/5., 18/12.
- Bánkúti Imre**
14/1., 16/6.
- Bárth János**
1/4., 5/6.
- Bárthné Berhidai Ágnes**
5/6.
- Bátmonostor** (Lak)
úrbér 1768 k. 2/6.
- Bátya**
úrbér 1768 k. 2/6.
- Bécs** (Wien, Ausztria)
Konzuli Akadémia 1754–1942.
15/6.
- Becse** (Bečej, Szerbia és Montenegró)
bevándorlás 18. sz. 2/4.
- Bél Mátyás** (1684–1749)
1/2., 6/2., 6/3., 6/4.
- Bellon Tibor** (1941–2002)
18/5.
- bérek**
Kecskemét 1686–1790. 10/2.
17. sz. 7/5.
- Berhidai Ágnes** lásd Bárthné Berhidai Ágnes
- bevándorlás**
Bács-Kiskun m. – németek 18–19.
sz. 10/4.
Katymár 1715–1720 k. 16/3.
Kecskemét – zsidóság 12/4.
Madaras 18. sz. 14/3.
Tiszai korona-kerület 2/4.
- Bezdán Sándor**
3/3.
- bibliográfia**
Bács-Kiskun Megyei Levéltár
11/9., 14/7., 17/7.
Balanyi Béla 13/9.
- Bibó István** (1911–1979)
11/7.
- Bodor Jenő**
1/1., 5/1.
- Bogát** lásd Felsőbogát
- Bogyiszló**
úrbér 1768 k. 2/6.
- Bőr- és Nemibeteg-gondozó Intézet**
Kecskemét 4/7.
- Budanovich Lajos** (1873–1958)
14/4.
- bunyevácok**
Bács-Bodrog vm. 1945–1948.
12/9.
Bács-Kiskun m. – művelődésügy
1848–1980. 9/4.
Csávoly 1939. 12/7.
- Cegléd**
Kossuth-kultusz 18/13.
- cenzúra**
sajtó – Mo. 1945–1947. 13/5.
- cigányság**
Bács-Kiskun m. 18. sz. 1/5.
Kecskemét 1596–1850. 12/1.
- családnév**
Bács-Kiskun m. – cigányság 18.
sz. 1/5.
Baja – névváltoztatás 1895–1984.
11/5.
Érsekcsanád 1760–1945. 17/2.
Kecskemét 16. sz. 2/2.
- Csanád** lásd Érsekcsanád
- Császártöltés**
németek bevándorlása 18–19. sz.
10/4.
németek 1940–1945 19/10.
úrbér 1768 k. 2/6.
- Csátalja**
németek bevándorlása 18–19. sz.
10/4.

Csávoly

délszlávok oktatása 1748–1978
5/12.
németek bevándorlása 18–19. sz.
10/4.
népességstatisztika 1939. 12/7.

Csernoch János (1852–1927)

3/7.

Dél-Pest m.

foglalkozásszerkezet 1910 k. 1/7.

délszlávok

Bács-Bodrog vm. 1945–1948.
12/9.
Bács-Kiskun m. 1948–1980. 9/4.
Dél-Mo. 1948–1956. 17/5.
Mo. – népességstatisztika 1946.
14/5.
oktatásügy
Bács-Bodrog vm. 1945–1948.
5/13.
Csávoly 1748–1978. 5/12.

Délvidék

katolikus egyház 1941–1944. 14/4.

demográfia lásd népességstatisztika

diplomáciai felsőoktatás

Bécs 1754–1942. 15/6.

Dóczy József (1779–1856) 6/5.

Duna mellék

Tanácsköztársaság 1919. 3/5.

Dunaegyháza

úrbér 1768 k. 2/6.

Dunapataj (Pataj)

egészségügy 18. sz. 4/2.
földrajzi nevek 1780–1943. 11/8.
1820–1937. 12/10.
igazságszolgáltatás 18. sz. 4/2.
Tanácsköztársaság 1919. 3/6.
történelem 1919 k. 3/6.
úrbér 1768 k. 2/6.
1795–1877. 19/4.
vásár 1810–1838. 18/14.

Dunaszentbenedek (Szent Benedek)

úrbér 1768 k. 2/6.

Duna–Tisza köze

állategészségügy 18. sz. 17/3.

Duna–Tisza Közi Földművelésügyi

Tanács

1947–1949. 13/4.

Duna–Tisza Közi Mezőgazdasági

Kamara

1920–1944. 5/10.
1922–1946. 3/8.

Dunavecse

úrbér 1768 k. 2/6.

Dusnok

úrbér 1768 k. 2/6.

egészségügy

Bácsalmás 18. sz.–1945. 4/3.
Bács-Kiskun m. 18–19. sz. 4/10.
1950–1970. 4/6.
Dunapataj 18. sz. 4/2.
Kecskemét 18–19. sz. 4/12.
1919–1936. 4/4.
1928–1951. 4/7.
Kiskunfélegyháza 1920–1945. 4/5.
Kiskunság 18–19. sz. 4/11.
Kunszentmiklós 18–19. sz. 4/1.
Pest-Pilis-Solt Kiskun vm. 18–19.
sz. 4/8.

egyesületek

Baja – bunyevác olvasóköri 1910–
1949. 9/4.
Kecskemét 1830–1914. 9/1.
1867–1878. 3/3.
Kiskunfélegyháza 1867–1914. 3/4.
1919–1930. 9/2.
Demokrata Kör 3/2.

Eperjessy Kálmán (1893–1976)

2/7.

építészet

Kecskemét 1890–1919. 9/8.

Erdélyi Erzsébet

19/8.

Érsekcsanád

családnevek 1760–1945. 17/2.
történelem 10–18. sz. 17/1.
úrbér 1768 k. 2/6.
utónevek 1760–1945. 17/2.

Érsekújvár (Nové Zámky, Szlovákia)

vámügy 16. sz. 12/8.

Fajsz

népességstatisztika 1762. 1/4.
történelem 18–19. sz. 1/4.
úrbér 1768 k. 2/6.

Fehér Mária lásd Péterné Fehér Mária

- Fejér György** (1766–1851)
6/5.
- Fekete Dezső**
4/3.
- Fekete János**
3/2., 9/5.
- felnoítottatás**
Kecskemét 1867–1920. 9/1.
1945–1969. 5/14.
- Felsőbogat**
18–19. sz. 15/5.
- Felsőszentiván**
németek bevándorlása 18–19. sz.
10/4.
- festők**
Baja 1945–1953. 14/6.
- foglalkozásszerkezet**
Dél-Pest megye 1910 k.1/7.
- Foktó**
úrbér 1768 k. 2/6.
- forradalom és szabadságharc 1848–1849.**
Baja 16/1.
Dél-Mo. 18/11.
Jászkun kerület 18/9.
Kecskemét 18/10.
- forradalom és szabadságharc 1956.**
Kecskemét 15/3.
- Forrás** (folyóirat)
1970–1980. 9/6.
- földrajzi nevek**
Dunapataj 1780–1943. 11/8.
1820–1937. 12/10.
Harta 1780–1943. 11/8.
Kalocsa 16–20. sz. 19/9.
1820–1933. 13/8.
Kecskemét 1850–1945. 19/8.
- Földvár** (Bácsföldvár, Bačko Gradište, Szerbia és Montenegró)
bevándorlás 18. sz. 2/4.
- Fülöpszállás**
történelem 17. sz. 16/6.
- Füzi László**
18/6.
- Gara**
németek bevándorlása 18–19. sz.
10/4.
- görög kereskedők**
Kecskemét 1710 k. 14/1.
- Gyetvai Péter**
2/4.
- gyógyszertár**
Kecskemét 1/6.
- hagyatéki per**
Somogy vm. 1796–1859. 15/5.
- Hajós**
németek bevándorlása 18–19. sz.
10/4.
németek 1940–1945. 19/10.
úrbér 1768 k. 2/6.
- Hargitay Gábor**
3/7.
- Harta**
földrajzi nevek 1780–1943. 11/8.
németek bevándorlása 18–19. sz.
10/4.
úrbér 1768 k. 2/6.
- határperek**
Ladánybene 16–19. sz. 18/16.
Lajosmizse 16–19. sz. 18/16.
- határsáv**
Dél-Mo. 1948–1956. 17/5.
- Hedrahely**
18–19. sz. 15/5.
- Hegedűs Antal**
18/11.
- helynevek** lásd földrajzi nevek
- Hencida**
18–19. sz. 15/5.
- Hetényegyháza**
közigazgatás 1972–1982. 18/15.
statisztika 1981. 18/15.
- himlő**
Pest-Pilis-Solt Kiskun vm. 18–19.
sz. 4/8.
- Horváth Döme** (1819–1899)
12/6., 13/2.
- Horváth M. Ferenc**
19/6.
- Horváth Péter** (1756–1829)
6/5.
- horvátok** lásd még bunyevácok
Bács-Bodrog vm. 1945–1948.
12/9.

- Hübner János** (1668–1731)
6/5.
igazságszolgáltatás
Akasztó – úrbérrendezés 18–19. sz. 19/5.
Dunapataj 18. sz. 4/2.
úrbérrendezés 1795–1877 19/4.
- Illyés Bálint**
1/2., 4/1.
- irodalmi élet**
Kecskemét 1867–1914. 9/1.
Mo. – bunyevácok 9/4.
- Ittész Mihály** (1938)
9/7.
- Iván László** (1932)
17/2.
- Iványosi-Szabó Tibor**
2/3., 6/1., 7/1–7., 10/2., 10/3.,
11/6., 12/1., 12/3., 13/6., 14/2.,
15/1., 17/3., 18/10., 19/1., 19/2.
- Izsák**
úrbér 1768 k. 2/6.
- Jakab László**
4/1.
- járványügy**
Bács-Kiskun m. 1968–1978. 4/9.
Duna–Tisza köze – állattenyésztés
18. sz. 17/3.
Kecskemét 1919–1936. 4/4.
Kiskunfélegyháza 1920–1945. 4/5.
Kunszentmiklós 18–19. sz. 4/1.
Pest–Pilis–Solt vm. 18–19. sz. 4/8.
- Jászkun kerület**
hadtörténet 1848–1849. 18/9.
Kossuth-kultusz 18/12.
közigazgatás 1849–1860. 12/5.
- Jászkunság**
történeti földrajz 1731 k. 1/2.
- jogászképzés**
Kecskemét 1836–1949. 8.
- Kákony** (Baja)
úrbér 1768 k. 2/6.
- Kalocsa**
földrajzi nevek 1820–1933. 13/8.
közterületi nevek 16–20. sz. 19/9.
pedagógusképzés 1856–1957. 5/6.
- településszerkezet 10–20. sz. 19/9.
történeti földrajz 1735 k. 6/2.
úrbér 1768 k. 2/6.
- Kalocsai érsekség**
1911–1942. 3/7.
életrajzok 10–18. sz. 6/2.
Gazdasági Levéltár 11/8., 12/10.,
13/8.
gazdaságtörténet 1820 k.–1945 k.
11/8., 12/10., 13/8.
oktatásügy 1711–1848. 5/3.
- Kalocsai Szegegy Iskolanővérek**
kínai misszió 1926–1948. 16/4.
- Kanizsa** (Magyarkanizsa, Kanjiža,
Szerbia és Montenegró)
bevándorlás 18. sz. 2/4.
- Káposzta Lajos** (iff.)
15/6.
- Karika János** (1808–1855)
11/4., 18/8.
- katolikus egyház** lásd még Kalocsai ér-
sekség
Délvidék 1941–1944. 14/4.
Dunapataj 1919. 3/6.
Madaras 19. sz. 14/3.
- Katona Béla** (1884–1959)
19/7.
- Katona József Gimnázium** (Kecskemét)
1945–1960. 5/14.
- Katymár**
bevándorlás 1715–1720 k. 16/3.
németek bevándorlása 18–19. sz.
10/4.
történelem 1715–1720 k. 16/3.
- Kecel**
úrbér 1768 k. 2/6.
- Kécske** lásd Tiszakécske
- Kecskemét**
adóügy 16. sz. 2/2.
1648–1848. 13/1.
1662–1711. 2/3.
18. sz. 10/3.
állategészségügy 17–19. sz. 4/13.
árak 1662–1790 7/4.
bérek 1686–1790 10/2.
17. sz. 7/5.

- Bőr- és Nemibeteg-gondozó Intézet 1928–1951 4/7.
 cigányság 1596–1850. 12/1.
 egészségügy 18–19. sz. 4/12.
 1919–1936. 4/4.
 egyesületek 1830–1914. 9/1.
 1867–1878. 3/3.
 építészet 1890–1919. 9/8.
 gazdaságtörténet 16. sz. 2/2.
 17–18. sz. 7/1–7.
 18. sz. 10/3.
 görög kereskedők 1710 k. 14/1.
 gyógyszertár 1/6.
 irodalmi élet 1867–1914. 9/1.
 jogállás 1870–1932. 17/4.
 Katona József Gimnázium 1945–1969. 5/14.
 kereskedelem 16. sz. 2/2.
 1662–1790. 7/4.
 könyvtártörténet 1887–1918. 9/1.
 közigazgatás 15–19. sz. 2/1.
 1972–1982. 18/15.
 közmunka 1685 k. –1848. 11/1.
 közterületi nevek 1850–1945.
 19/8.
 levéltár 16 sz.–1950. 9/3.
 ménes 17–20. sz. 1/3.
 migráció 1662–1711. 7/6.
 mozi 1868–1914. 9/1.
 múzeum 1898–1923. 9/1.
 művelődésügy 1855–1923. 9/1.
 művészeti élet 1894–1913. 9/1.
 népességstatisztika 16. sz. 2/2.
 1704 k. 2/3.
 18. sz. 10/3.
 1857.,
 1859. 19/6.
 népi gyógy mód 18–19. sz. 4/12.
 17–19. sz. 4/13.
 növénytermesztés 16. sz. 2/2.
 1700–1850.
 12/3.
 oktatásügy 1855–1920. 9/1.
 1868–1914. 5/4.
 1918–1979. 5/7.
 1920–1944. 5/8.
 felnőttoktatás 1867–1920. 9/1.
 1945–1960. 5/14.
 zenei nevelés 17–19. sz. 9/8.
 mezőgazdasági szakképzés 1920–1944. 5/10.
 országgyűlési választás 1848. 11/4.
 18/8.
 1861. 12/6.
 1865. 13/2.
 parasztság 1655–1769. 10/1.
 pedagógusképzés 1918–1979 5/7.
 pénztörténet 1662–1711. 7/2.
 piarista gimnázium 1920–1944.
 5/8.
 Rákóczi-szabadságharc 2/3., 14/1.
 Református Jogakadémia 1836–1949. 8.
 sajtó 1868–1918. 9/1.
 statisztika 1857., 1859. 19/6.
 színház 1868–1920. 9/1.
 társadalmi ellentét 1820 k. 13/6.
 1835 k. 11/6.
 társadalom 16. sz. 2/2.
 18. sz. 10/5.
 történelem 17–18. sz. 19/1.
 1848–1849. 18/10.
 1870–1932. 17/4.
 1956. 15/3.
 történeti földrajz 1735 k. 6/2.
 úrbér 1768 k. 2/6.
 utcanevek 1850–1945. 19/8.
 űrmértékek 17–18. sz. 7/3.
 vagyoneértékelés 1836–1844. 19/2.
 1855. 16/7.
 vagyoneleltárak 1836–1844. 19/2.
 végrendeletek 1655–1769. 10/1.
 zenetörténet 1599–1853. 9/7.
 zsidóság 18. sz. 10/5.
 bevándorlás 18–19. sz. 12/4.
Kecskeméti Vég Mihály (16. sz.)
 2/2.
Kemény János
 5/9., 9/1., 13/3., 14/6., 15/2., 16/1.,
 19/7.
kereskedelem
 Érsekújvár – vámügy 16. sz. 12/8.
 Kecskemét 16. sz. 2/2.
 1662–1790. 7/4.
 Mo. – állatkereskedelem. 16. sz.
 12/8.

keresztnév lásd utónév

kínai misszió

Kalocsai Szegény Iskolanővérek
1926–1948. 16/4.

Király László

3/1.

Kiskőrös

úrbér 1768 k. 2/6.

Kiskőrösi járás

oktatásügy 1950–1980. 5/2.

Kiskunfélegyháza

egészségügy 1920–1945. 4/5.

egyesületek 1919–1930. 9/2.

Demokrata Kör 19. sz. 3/2.

könyvtártörténet 1867–1914. 3/4.

1920–1931. 9/2.

közigazgatás 1745–1848. 11/2.

művelődésügy 1867–1914. 3/4.

1920–1931. 9/2.

oktatásügy 1919–1930. 9/2.

parasztmozgalom 19. sz. 3/2.

sajtó 1867–1914. 3/4.

1873–1958. 9/5.

1920–1932. 9/2.

társadalomszerkezet 1745–1848.

11/2.

történelem 18–19. sz. 3/2.

Kiskunhalas

Prégel család 18–19. sz. 11/3.

zsidóság 18–19. sz. 11/3.

Kiskunlacháza

történelem 17. sz. 16/6.

Kiskunság

egészségügy 18–19. sz. 4/11.

közigazgatás 13. sz.–1848. 14/2.

1848–1876. 15/1.

migráció 18. sz. 2/4.

statisztika 1857. 13/7.

történelem 13–18. sz. 6/5.

1667–1683. 16/6.

történeti földrajz 17–18. sz. 6/5.

1731 k. 1/2.

Kiss Miklós lásd Balásfalvi Kiss Miklós

Kissné Mező Gyöngyi

2/5.

kitelepítés

déli határsáv 1948–1956. 17/5.

német nemzetiség

Bács-Bodrog vm. 1945–1948.

17/6.

Mo. 1945. 11/7.

Knípl István

19/10.

Kocsis Gyula

12/8.

Koháry István (1649–1731)

19/1.

kolera

Pest-Pilis-Solt Kiskun vm. 18–19.

sz. 4/8.

Konsularakademie (Wien) 1754–1942.

15/6.

Kopasz Gábor

5/5.

Korabinszky János Mátyás (1740–

1811)

6/5.

Korkes Zsuzsa

4/11.

Kossuth Lajos (1802–1894)

18/7., 18/10. 18/11., 18/12., 18/13.

Kossuth-kultusz

Cegléd 18/13.

Jászkun kerület 18/12.

Kovács József, Ö.

10/5., 11/3., 12/4.

Kovács László

5/8.

Kőfalviné Ónodi Márta

16/4., 18/15.

Kőhegyi Mihály (1934–2001)

11/5., 12/7., 14/3., 16/3., 17/1.

könyvtártörténet

Kecskemét 1887–1918. 9/1.

Kiskunfélegyháza 1867–1914. 3/4.

1920–1931. 9/2.

Kőrösi Ilona lásd Székelyné Kőrösi

Ilona

Kővári kerület

történelem 14–18. sz. 6/4.

Kövér György

18/3.

közigazgatás

- Bács-Kiskun m. 896–1848. 14/2.
1848–1990. 15/1.
Baja 1876–1914. 13/3.
Hetényegyháza 1972–1982. 18/15.
Jászkun kerület 1849–1860. 12/5.
Kecskemét 15–19. sz. 2/1.
1857., 1859. 19/6.
1972–1982. 18/15.
Kiskunfélegyháza 1745–1848.
11/2.
Kiskunság 13. sz.–1848. 14/2.
1848–1876. 15/1.
Pest-Pilis-Solt vm. városai 1711–
1848. 19/3.
Pest-Pilis-Solt Kiskun vm 1870–
1932. 17/4.
Pest-Solt megye 1857., 1859. 19/6.

közmunkaterhek

- Kecskemét 1685 k.–1848. 11/1.

közművelődés lásd művelődésügy

Krajcsovszki József

5/7.

Krajnyák Nándor (1916–1999)

5/7.

Kuczy Károly (1922–2003)

11/8., 12/10., 13/8.

Kunbaja

németek bevándorlása 18–19. sz.
10/4.

Kunszentmárton

történelem 17. sz. 16/6.

Kunszentmiklós

egészségügy 18–19. sz. 4/1.
népességstatisztika 18. sz. 2/5.

Kürti László

18/16.

Ladánybene

határpercek 16–19. sz. 18/16.

Lajosmizse

határpercek 16–19. sz. 18/16.

Lak lásd Bátmonostor

Lengyel család

15/5.

lengyel menekültek

Bács-Kiskun megye 1939–1943.
12/2.

levelezés

Madarász Adeline (1871–1962)
1903–1931. 19/7.

levéltár

Bács-Kiskun M. Lvt. bibliográfiája
1950–1990. 11/9.
1990–1995. 14/7.
1996–2000. 17/7.
Kalocsai Érsekség 11/8., 12/10.,
13/8.
Kecskemét 16. sz.–1950. 9/3.

Lóránd Klára

4/10.

Lóránd Nándor (1915–1995)

1/6.

lótényesztés

Kecskemét 17–20. sz. 1/3.

Madaras

németek bevándorlása 18–19. sz.
10/4.
történelem 1526–1856. 14/3.

Madarász Adeline (Adél) (1871–1962)

levelezés 1903–1931. 19/7.

májgyulladás-járvány

Bács-Kiskun m. 1968–1978. 4/9.

Mándics Mihály (1928)

5/12., 9/4.

Martonos (Szerbia és Montenegró)

bevándorlás 18. sz. 2/4.

Mayer János

17/6.

Merk Zsuzsa

11/5., 12/7., 14/4.

mértékrendszer

Kecskemét 17–18. sz. 7/3.

Mészáros László

1/5., 2/2.

Mező Gyöngyi lásd Kissné Mező Gyön-
gyi

mezőgazdaság

Bács-Kiskun m. 19. sz.–1944. 3/1.
Kecskemét 16. sz. 2/2.
1700–1850. 12/3.
szakképzés 1920–1944. 5/10.
Duna–Tisza köze – érdekképviselő
1945–1949. 13/4.
1922–1946. 3/8.

migráció

- Bács-Bodrog vm. 18. sz. 2/4.
bevándorlás
Bács-Kiskun m. németek 18–
19. sz. 10/4.,
Katymár 1715–1720 k. 16/3.
Kecskemét – zsidóság 18–19.
sz. 12/4.
Madaras 18–19. sz. 14/3.
Kecskemét 16. sz. 2/2.
1662–1711 7/6.

Mikes Katalin lásd Bálintné Mikes Ka-
talin

Miske

- úrbér 1768 k. 2/6.

Mohol (Szerbia és Montenegró)

- bevándorlás 18. sz. 2/4.

Molnár Attiláné

- 10/1.

Molnár Erzsébet lásd Bánkiné Molnár
Erzsébet

Molnár János

- 16/2.

mozi

- Kecskemét 1868–1914. 9/1.

múzeum

- Kecskemét 1898–1923. 9/1.

művelődésügy

- Bács-Kiskun m.
bunyevácok 1848–1980. 9/4.
sajtó 1970–1980. 9/6.
Kecskemét 1855–1923. 9/1.
Kiskunfélegyháza 1867–1914. 3/4.
1920–1931. 9/2.

művészeti élet

- Kecskemét 1894–1913. 9/1.

Nádudvar lásd Nemesnádudvar

Nagy György (1894–1970)

- 4/7.,

Nagykörös

- gazdaságtörténet 1680 k. 7/7.
népességstatisztika 17. sz. 7/7.
pestis 1739. 4/8.
társadalom 1680 k. 7/7.

Nagylucskay Sándor

- 4/9.

Nemesnádudvar

- németek 1940–1945 19/10.
bevándorlás 18–19. sz. 10/4.
úrbér 1768 k. 2/6.

német nemzetiség

- Bács-Bodrog vm. 1945–1948.
17/6.
Bács-Kiskun m. bevándorlás 18–
19. sz. 10/4.
Császártöltés 1940–1945. 19/10.
Csávoly 1939. 12/7.
Hajós 1940–1945. 19/10.
Madaras 1787–1856. 14/3.
Mo. – kitelepítés 1945. 11/7.
történetírás 1945–2000. 16/5.
Nemesnádudvar 1940–1945. 9/10.
Németország 1945–1948. 17/6.

Németh László (1901–1975)

- 18/6.

nemzetiségek, kisebbségek

bunyevácok

- Bács-Bodrog vm. 1945–1948.
12/9.
Bács-Kiskun m. 1848–1980.
9/4.
Csávoly 1939. 12/7.

cigányság

- Bács-Kiskun m. 18. sz. 1/5.
Kecskemét 1596–1850. 12/1.

délszlávok

- Bács-Bodrog vm. 1945–1948.
5/13., 12/9.
Csávoly 1748–1978. 5/12
Dél-Mo. 1948–1956. 17/5.
Mo. 16–20. sz. 9/4.
népességstatisztika 1946. 14/5.

horvátok

- Bács-Bodrog vm. 1945–1948.
12/9.

németek

- Bács-Bodrog vm. kitelepítés
1945–1948. 17/6.

- Bács-Kiskun m. bevándorlás
18–19. sz. 10/4.
Mo. – kitelepítés 1945–1948.
11/7
történetírás 1945–2000. 16/5.
Császártöltés 1940–1945.
19/10.
Csávoly 1939. 12/7.
Hajós 1940–1945. 19/10.
Madaras 1787–1856. 14/3.
Nemesnádudvar 1940–1945.
19/10.
szerbek 1848–1849. 18/11.
zsidóság
Kecskemét 18. sz. 10/5.,
bevándorlás 18–19. sz. 12/4.
Kiskunhalas 18–19. sz. 11/3.
- nemzetiségi oktatás**
Bács-Bodrog vm. 1868–1914.
5/11.
Csávoly 1748–1978. 5/12.
- népességstatisztika**
Bács-Kiskun m. – cigányság 18.
sz. 1/5.
Csávoly 1939. 12/7.
Érsekcsanád 16–18. sz. 17/1.
Fajsz 1762. 1/4.
Katymár 1715–1720 k. 16/3.
Kecskemét 16. sz. 2/2.
1704 k. 2/3.
18. sz. 10/3., 12/1.
1857., 1859. 19/6.
Kunszentmiklós 18. sz. 2/5.
Mo. – délszlávok 1946. 14/5.
Nagykörös 17. sz. 7/7.
Pest-Solt megye 1857., 1859. 19/6.
- népi gyógymód**
Bács-Kiskun m. 18–19. sz. 4/10.
Kecskemét 18–19. sz. 4/12.
- népszámlálás** lásd népességstatisztika
- névváltoztatás**
családnevek – Baja 1895–1945.
11/5.
- Novák László**
2/6., 4/8., 4/12.
- növénytermesztés**
Alföld 19. sz. 1/8.
Kecskemét 16. sz. 2/2.
1700–1850. 12/3.
- oktatásügy**
Bács-Bodrog vm. 1868–1914. 5/11.
1935–1950. 5/5.
délszlávok 1945–1948. 5/13.
Bács-Kiskun m. 1945–1970. 5/1.
Baja 1852–1944. 5/9.
1868–1900. 16/2.
1876–1890. 15/2.
Csávoly – délszlávok 1748–1978.
5/12.
Kalocsa 1856–1957. 5/6.
Kalocsai érsekség 1711–1848. 5/3.
Kecskemét 1855–1920. 9/1.
1868–1914. 5/4.
1918–1979. 5/7.
1920–1944. 5/8.
felnőttoktatás 1867–1920. 9/1.
1945–1960. 5/14.
zenei nevelés 17–19. sz. 9/8.
mezőgazdasági szakképzés 1920–
1944. 5/10.
Kiskörösi járás 1950–1980. 5/2.
Kiskunfélegyháza 1867–1914. 3/4.
1919–1930. 9/2.
Mo. 1876–1890. 15/2.
- Oláh Miklós** (1491–1568)
6/5.
- olajmagvú növény**
Alföld 19. sz. 1/8.
- olvasóköri** lásd egyesületek
- Ordas**
úrbér 1768 k. 2/6.
- Orgoványi István**
15/3., 17/5.
- országgyűlés**
1825–1848 18/7.
1848–1849 18/8.
- országgyűlési választás**
Kecskemét 1848. 11/4., 18/8.
1861. 12/6.
1865. 13/2.

- óvónőképzés** lásd pedagógusképzés
- Örvend** (Urvind, Románia)
18–19. sz. 15/5.
- összeírás** lásd népességstatisztika
- Pálmány Béla**
18/7.
- Pandur** (Baja)
úrbér 1768 k. 2/6.
- Papp Imréné**
11/10.
- Papp Kálmán** (1892–?)
18/5.
- parasztmozgalom**
Alföld 19. sz. 3/2.
- parasztság**
Kecskemét 1655–1769. 10/1.
Szabadszállás 20. sz. 18/5.
- parlament** lásd országgyűlés
- Pastyik István**
3/6., 4/2.
- Pataj** lásd Dunapataj
- pedagógusképzés**
Kalocsa 1856–1957. 5/6.
Kecskemét 1918–1979. 5/7.
- pénztörténet**
Kecskemét 1662–1711. 7/2.
- pestis**
Nagykörös 1739. 4/8.
Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. 18–19.
sz. 4/8.
- Pest-Pilis-Solt vm.**
közigazgatás, városi 1711–1848
19/3.
migráció 18. sz. 2/4.
történeti földrajz 1735 k. 6/2.
településrendszer 18. sz. 2/6.
úrbér 18. sz. 2/6.
- Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.**
járványügy 18–19. sz. 4/8.
közigazgatás 1870–1932. 17/4.
Tanácsköztársaság 1/9.
- Pest-Solt megye**
közigazgatás 1857., 1859. 19/6.
statisztika 1857., 1859. 19/6.
- Péterné Fehér Mária**
5/13., 11/4., 12/6., 13/2., 16/7.,
17/4., 18/8.
- Péterrève** (Bačko Petrovo Selo, Szerbia
és Montenegró)
bevándorlás 18. sz. 2/4.
- Petőfi Népe** (napilap)
1970–1979. 9/6.
- piarista gimnázium**
Kecskemét 1920–1944. 5/8.
- Pintér Ilona**
3/8., 4/6., 5/10., 9/1., 13/4., 15/4.,
18/14., 19/4.
- Prézel család**
Kiskunhalas 18–19. sz. 11/3.
- pszichológia és történettudomány**
18/2.
- Puky Károly** (1789–1831)
6/5.
- Pusztaszer**
társadalmi ellentét 1837 k. 11/6.
- Rákóczi-szabadságharc**
Kecskemét 2/3., 14/1.
- Református Jogakadémia**
Kecskemét 1836–1949. 8.
- Rém**
németek bevándorlása 18–19. sz.
10/4.
- Reznák Erzsébet**
18/13.
- Romsics Ignác**
1/7., 1/9., 3/5.
- Rudnay Gyula** (1878–1957)
14/6.
- Rudnay Gyula Képzőművészeti Szabadakadémia**
Baja 1945–1953. 14/6.
- Rusvay Kálmán** (1895–1982)
1/3., 4/13.
- Sajti Enikő, A.**
18/4.
- sajtó**
Bács-Kiskun m.
Forrás (folyóirat) 1970–1980.
9/6.
Petőfi Népe 1970–1980. 9/6.
Kecskemét 1868–1918. 9/1.
Kiskunfélegyháza 1867–1914. 3/4.
1873–1958. 9/5.
1920–1932. 9/2.
Mo. – cenzúra 1945–1947. 13/5.

- Selmeczi-Kovács Attila**
1/8.
- Simonyi János** (1784–1853)
11/4., 18/8.
- Solt**
úrbér 1768 k. 2/6.
- Soltvadkert** (Vad Kert)
némtek bevándorlása 18–19. sz.
10/4.
úrbér 1768 k. 2/6.
- statisztika** lásd még népességstatisztika
Kecskemét 1857., 1859. 19/6.
Kiskunság 1857. 13/7.
Pest-Solt megye 1857., 1859. 19/6.
- Sükösd**
úrbér 1768 k. 2/6.
- Süli Attila**
18/9.
- Sümei György**
9/8.
- Szabadszállás**
parasztság 20. sz. 18/5.
tagosítás 1785–1813. 15/4.
történelem 17. sz. 16/6.
- Szabó Attila**
11/1., 13/1., 19/5.
- szakképzés**
Baja 1852–1944. 5/9.
Duna–Tisza Közi Mezőgazdasági
Kamara 1920–1944. 5/10.
- Szalkszentmárton**
úrbér 1768 k. 2/6.
- Székelyné Körösi Ilona**
5/4.
- személynév** lásd családnév, utónév
- Szentlélek Gyógyszertár**
Kecskemét 1/6.
- Szenttamás** (Srbobran, Szerbia és
Montenegró)
bevándorlás 18. sz. 2/4.
- szerbek**
1848–1849. 18/11.
- Szeremle**
úrbér 1768 k. 2/6.
- színháztörténet**
Kecskemét 1868–1920. 9/1.
Kiskunfélegyháza 1867–1914. 3/4.
- Szita László**
5/11.
- szociális ellátás**
Bács-Kiskun m. 1950–1970. 4/6.
- Szűts Rudolf**
1/2., 5/14.
- Sztrapák Ferenc** (1944)
9/6.
- tagosítás**
Szabadszállás 1785–1813. 15/4.
- tanácsi választás**
Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. 1919.
1/9.
- Tanácsköztársaság**
Duna mellék 1919. 3/5.
Dunapataj 1919. 3/6.
Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. 1/9.
- tanácsrendszer**
Bács-Kiskun m. 1950–1990. 15/1.
- tanítóképzés** lásd pedagógusképzés
- tanyarendszer**
Bács-Kiskun m. 1949–1980. 5/2.
Kecskemét 18–19. sz. 12/3.
- társadalmi ellentét**
Kecskemét 1820 k. 13/6.
1835 k. 11/6.
- Tass**
úrbér 1768 k. 2/6.
- Tátrai (Snürmacher) Pál** (1892–1989)
18/3.
- Terenyi Éva**
14/7., 17/7.
- Tiszaalpár**
úrbér 1768 k. 2/6.
- Tiszai korona-kerület**
18. sz. 2/4.
- Tiszakécske**
úrbér 1768 k. 2/6.
- Tito, Josip Broz** (1892–1980)
18/4.
- Tóth Ágnes**
11/7., 11/10., 12/2., 12/9., 13/5.,
14/5., 16/5., 18/1.
- történeti földrajz**
Bács-Bodrog vm. 1735 k. 6/3.
1782 k. 2/7.
Bács-Kiskun m. 1782 k. 2/7.

- Jászkunság 1731 k. 1/2.
Kiskunság 18–19. sz. 6/5.
Pest-Pilis Solt vm. 1735 k. 6/2.
- történettudomány és pszichológia**
18/2.
- Turja** (Turija, Szerbia és Montenegró)
bevándorlás 18. sz. 2/4.
- Udvarhelyi István**
5/2.
- Urbán Miklósné**
13/9.
- úrbér**
Akasztó 18–19. sz. 19/5.
Dunapataj 1810–1838. 18/14.
Pest-Pilis-Solt vm. 18. sz. 2/6.
- Uszód**
úrbér 1768 k. 2/6.
- utcanevek**
Kalocsa 16–20. sz. 19/9.
Kecskemét 1850–1945. 19/8.
Kecskemét–Hetényegyháza 1982
19/8.
- utónévadás**
Bács-Kiskun m. – cigányság 18.
sz. 1/5.
Érsekcsanád 1760–1945. 17/2.
Kecskemét 16. sz. 2/2.
Kiskunhalas – zsidóság 19. sz.
11/3.
- űrmértékek**
Kecskemét 17–18. sz. 7/3.
- vagyonértékelés**
Kecskemét 1836–1844. 19/2.
1855. 16/7.
- vagyonleltárak**
Kecskemét 1836–1844. 19/2.
- Vajda Zsuzsanna**
18/2.
- Vályi András** (1764–1801)
6/5.
- Várady Lipót Árpád** (1865–1923)
3/7.
- vásár** lásd még kereskedelem
Dunapataj 1810–1838. 18/14.
- Vaskút**
németek bevándorlása 18–19. sz.
10/4.
- végrendelet**
Kecskemét 1655–1769. 10/1.
- visszaemlékezés**
Bagossy Imre (1900–1987) 18/3.
Papp Kálmán (1892–?) 18/5.
Tátrai (Snürmacher) Pál (1893–
1989) 18/3.
- Volksbund der Deutschen in Ungarn**
1940–1945. 19/10.
- Vranits család**
15/5.
- Waffen SS**
katonai szolgálat – német nemzeti-
ség 19/10.
- Windisch Károly Gottlieb** (1725–1793)
6/5.
- zenetörténet**
Kecskemét 1599–1853. 9/7.
- Zenta** (Senta, Szerbia és Montenegró)
bevándorlás 18. sz. 2/4.
- Zichy Gyula** (1871–1942)
3/7.
- Zombor** (Sombor, Szerbia és Monte-
negró)
történeti földrajz 1735 k. 6/3.
- Zorn Antal**
5/3., 10/4.
- zsidóság**
Kecskemét 18. sz. 10/5.
bevándorlás 18–19. sz. 12/4.
Kiskunhalas 18–19. sz. 11/3.

Rövidítések

k.	körül
Lvt.	levéltár
m.	megye
Mo.	Magyarország
sz.	század
vm.	vármegye

*

A tanulmányok szerzői dőlt betűvel szerepelnek a mutatóban.

ÖSSZEFOGLALÓK

IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR
EGY PARASZTCSALÁD
GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI EMELKEDÉSE
A KECSKEMÉTI LADÁNYIAK (1648–1853)

A polgári forradalmat megelőző századokban a magyarországi agrártársadalmon belül számottevő réteggé vált a szabadnak mondható parasztság. Közibük elsődlegesen a földesuraitól megváltakozott városok gazdái, részben pedig a legfejlettebb, legnépesebb, az ún. szabadalmas mezővárosok civisei tartoztak.

A gazdaság- és társadalomtörténettel foglalkozó szakembereink már évszázadok óta kutatják a legnépesebb társadalmi alakulat, a falusi jobbágyság gazdálkodásának, társadalmi rétegződésének, jogi viszonyainak, politikai sorsának alakulását. A XX. században pedig több kiváló történészünk foglalkozott a magyarországi feudális nagybirtok gazdálkodásával. Éppen ezért joggal állíthatjuk, hogy nálunk is kialakultak azok a kutatási módszerek, és azok a feldolgozási formák, amelyek igazán alkalmasak részben a falusi jobbágyság, részben pedig a feudális arisztokrácia gazdálkodásának, életének és politikai szerepének vizsgálatára, az egyes gazdasági egységek működésének bemutatására.

Minden bizonnyal írott forrásaink szűkössége az oka annak, hogy míg a hajdúk és a jászkunok történelmének igen komoly szakirodalma van, az ezeknél lényegesen népesebb szabadparaszti réteg múltjának feltárásával csak kevesen foglalkoztak. Bár az igen népes agrárvárosainkban a gazdasági, társadalmi és kulturális életnek igazi motorja legtöbbször egy-két tucatnyi híres família volt évszázadokon át, ezek kialakulásának, gazdálkodásának, a település közéletében betöltött szerepének vizsgálatára alig van példa. Valójában csak irodalmi feldolgozások őrizték meg a társadalmi köztudatban ezek létét, és legfeljebb a helyi közéletben, vagy a művészetek valamely területén híressé vált egy-egy személy sorsának alakulását mutatták be. Ezen paraszti familiáknak több évszázados gyarapodását, a település gazdasági és társadalmi életében folyamatosan betöltött szerepét nem vallatták. Ezért igen kevés támpontot talál az, aki egy középparaszt, vagy közepes birtokkal rendelkező civis família történelmének feltárására vállalkozik.

A Ladányi familiát Kecskeméten évszázadokon át jól ismerték, néhány jeles személyiség magas tisztségek betöltésére is érdemessé vált, de távolról sem sorolható a város leghíresebb, leginkább befolyásos családjai közé. Múltjuk feltárására mégis azért vállalkoztam, mivel felkeltette figyelmem, milyen szerény szintről indult a városba csak a XVII. század végén betelepül Ladányi Pál, és utódai milyen töretlenül gyarapodtak, majd kerültek a város leggazdagabb családjai közé, végül megszerezve a nemesi címet is. Joggal állítható, hogy hasonló utat több tucat kecskeméti família járt végig. Történetük révén megismerhetjük az alföldi szabadparaszti fejlődés lehetőségeit, a vagyoni felhalmozás forrásait, a közéletbe történő beemelkedés módjait egyaránt.

A legnagyobb tanulság mégis az, hogy a paraszti és értelmiségi családok iratainak tragikus pusztulásai ellenére van arra reális lehetőség, hogy a szerényebb vagyonnal rendelkező familiák múltját feltárjuk. E feldolgozás is jól érzékelteti, hogy nemcsak szervesen felépülő családi irattár birtokában lehet eredményes kutatásokat

végezni. A mezővárosi, a városi levéltárakban fennmaradt végrendeletek, különféle nyilvántartások, közigazgatás során keletkezett akták, egyes személyek iratai stb. révén akár több jeles család útját is fel lehet tární.

Itt csak arra vállalkoztam, hogy a Ladányi famíliának a rendi-feudális társadalom utolsó két évszázadán átívelő történetét mutassam be. A feldolgozás első részéből a család egyes tagjainak életútját ismerhetjük meg, és társadalmi emelkedésüket kísérhetjük figyelemmel. A következő fejezetek pedig gazdasági gyarapodásuk folyamatait tárják fel.

A kutatás révén rendelkezésünkre álló adatok lehetővé tették, hogy részletesen is megismerhessük a családi birtok folyamatos gyarapodását. Mód nyílt arra, hogy mind az állattartás, mind pedig a növénytermesztés terén a hivatalos nyilvántartások és a családi feljegyzések adatsoraival részleteiben is bemutassuk a város szegényebb majd jómódú gazdáinak két évszázadra kiterjedő gyakorlatát. Ezek révén a közismert és általánosságok szintjén mozgó megállapítások helyett pontos adatokkal illusztrálhatjuk a nagyállattartás, a juhtenyésztés módját, eredményeit és buktatóit, a szőlőtermesztés különféle munkálatainak töke- és munkaigényét, terméseredményeit és értékesítésének módjait kísérhetjük nyomon. Ezeken túlmenően lehetővé vált a gabonatermesztés és a takarmánytermelés formáinak és költségeinek pontos bemutatása is. Külön is érdemes kiemelni: nemcsak azt dokumentálja a család története, hogy Kecskeméten a bérmunka már több évszázad óta általános volt, hanem azt is, hogy az egyes foglalkozási ágakon belül pontosan milyen arányokban alkalmazták azt. A Ladányi família története azt is jól érzékelteti, hogy a gazdag parasztság és a honoráciorok a mezőgazdasági feldolgozóiparban, esetenként a pénzkölcsönzésben is megtalálták vagyonuk gyarapításának lehetőségeit.

E családtörténet meggyőz bennünket arról, hogy a szabad parasztok társadalmában az egyik legfőbb érték a munka, a takarékoság és a családi összetartás volt. Mivel a helyi armális nemesek többsége közülük került ki, és velük gyakorta összeházasodtak, ezek mentalitása is hozzájuk idomult.

A paraszti famíliák történetének hasonló mélységű feldolgozásai később lehetőséget nyújthatnak ahhoz, hogy a magyarországi agrártársadalom fejlődését és szerkezetét az eddiginél pontosabban meg lehessen rajzolni, a ma még sokszor elnagyolt képet tárgyilagossabbá lehessen tenni.

SZABÓ ATTILA SOLT VIDÉKÉNEK ÚRBÉRI VISZONYAI A 18–19. SZÁZADBAN

A Duna, a kiskun települések és a kalocsai érsek birtoka között fekvő terület egyaránt magán viselte a tipikus úrbéri állapotokat ugyanúgy, mint a szabad paraszti mintájú jogviszonyokat. A falvak, mezővárosok többnyire a Mária Terézia-féle Urbárium után is a földesurakkal kötött szerződések szerint bér fejében bírták földjüket, munkát szinte egyáltalán nem teljesítettek, urasági majorság hiányában használták egész határukat. Már az úrbérrendezés idején is elszegényedett népesség élt a vidéken, rendkívül kicsi volt a jobbágycsaládok kezén lévő telki állomány. A telek-aprózódás, a jobbágyok zsellérsorba való süllyedése folyamatos volt 1848-ig. Ugyanakkor találunk több példát (Szalkszentmártonban, Kiskőrösön, Apostagon,

Vadkerten) az úrbéri föld kibővülésére is. Akasztón és Apostagon pedig a jobbágy-ság telken kívüli állománya növekedett. Vadkert, Akasztó, Ordas, Dunavecse földesurai az 1800-as évek elején megpróbálták az úrbéri szolgáltatásokat bevezetni, amelyek hosszú pereket eredményeztek. Néhány helyen (Ordason, Kiskőrösön, Apostagon) viszont már az 1840-es évek elején az úrbéres lakosság egy része vagy egésze örökváltási szerződésekkel megváltotta magát, Patajon, Dunaegyházán, Kishartán, Kiskőrösön pedig a majorsági földek eladása már a jobbágyfelszabadítás előtt megindult.

A földek művelési (nyomásos) rendszere alapvetően nem változott az úrbéri egyességek megkötéséig, illetőleg a legelőfelosztásokig. Ezek megváltozására akkor került sor, amikor az úrbéri perek után megtörténtek a tagosítások és a legelőfelosztások. A szántó területe és aránya minden helyen drasztikusan megnőtt, elsősorban a legelőterületek rovására.

IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR KECSKEMÉT VÁROS SZERVEZETI ÉS MŰKÖDÉSI SZABÁLYZATA

A politikai hatalom mindenkori gyakorlói, főként pedig a központi hatalom, megkülönböztetett figyelemmel fordult az őstermeléstől, az agrártársadalom szervezeti kereteitől különváló társadalmi csoportok és érdekvédelmi törekvések felé. Az utóbbi másfél évszázadon belül a szakirodalom is fokozott érdeklődést mutat e fontos téma iránt. Bár ennek révén a magyarországi városfejlődés főbb tendenciái egyre pontosabban rajzolódnak ki előttünk, a fejlődés fő irányától eltérő vonásainak, még inkább az egyes települések történelmének feltárása terén még számottevő adósságokról szólhatunk. Különösen helytálló ez a megállapítás a Dunától keletre eső országrészre, ahol a lemaradás e téren igencsak feltűnő.

Bár az utóbbi évtizedekben két feldolgozás is készült Kecskemét közigazgatásának történetéből, egy igazán alapos és átfogó összegzés azonban még várat magára. Ezt kívánta segíteni az a kötet, amely a városnak a polgári forradalmat megelőző korszakában keletkezett szabályrendeleteit adja közre, illetve ezt kívánja kiegészíteni ez a forrásközlés is, amely egy hosszú folyamat záró szakaszát is dokumentálja.

Kecskeméten, miként a legtöbb magyar városban a zavartalan társadalmi és gazdasági fejlődés ívének korai megtörése miatt olyan tendenciák erősödtek meg, amelyek a városokon belül is az erős társadalmi ellentétek, az antidemokratikus berendezkedés kialakulását és hosszú időszakra történő megerősödését eredményezte. Ezért a városon belül az évszázadokon át kitapintható komoly gazdasági és társadalmi feszültségek a XVIII–XIX. században tovább erősödtek. Egy szűkebb társadalmi csoport érdekeinek mind nyitabb képviselője a szabályrendeletek meghozása során, a hivatali hatalommal való visszaélések, a családi összefonódások és az ennek nyomán kiterjedt korrupció oly mértékűt öltöttek, hogy velük szemben a városban ismételt komoly szervezkedés indult meg. Az itt közreadott szervezeti és működési szabályzat, ha nem is biztosította a városon belüli demokratikus keretek kiépülését, kétségtelenül bővítette az önkormányzatiság lehetőségeit, és részben elősegítette a polgári közigazgatás útjainak egyengetését.

V. SÁGI NORBERTA
**A KECSKEMÉTI KISKERT SZÖVETSÉG
MEGALAKULÁSA ÉS MŰKÖDÉSE (1917–1931)**

A kiskertek korabeli jelentősége vitathatatlan. A parcellák bérlői nehéz körülmények között élő, földterülettel nem rendelkező városlakók voltak. A Kiskert Szövetség vezetősége igyekezett a várostól annyi földet szerezni, hogy a jelentkező igényeket ki tudja elégíteni. Ezzel fontos segítséget nyújtott 700-1000, élelmiszerszükségletét egyébként nem vagy csak részben előteremteni tudó családnak.

A város a szövetség kéréseinek mindaddig eleget tett, amíg értelmét látta, vagyis ezzel valóban segítette a lakosok megélhetését. Az 1920-as évek végén azonban, amikor a konjunktúrának köszönhetően a bérek emelkedtek, és általában könnyebbé vált a megélhetés (mint a város leveléből idéztem: a piacon mindenféle élelmiszert meg lehetett venni fillérékért), már nem volt indokolt a szervezet működésének további támogatása. Másrészt azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy erre az időre a földek kedvezményes bérbeadása már ellenkezett a város érdekeivel. Hasonlóan a németországi jelenséghez – ahol a földárak emelkedésével a szegénykerteket megszüntették, és inkább pénzzel támogatták a rászorulókat –, ahogy a területek értékesebbé váltak, Kecskemét is felmondta az egyesület bérleti szerződéseit.

ERDÉLYI ERZSÉBET
**A POLITIKUM TÉRHÓDÍTÁSA
A KECSKEMÉTI UTCANEVEKBEN**

A hivatalos utcanévadás és névhasználat fontos társadalmi jelenségek kísérője, ennél fogva elválaszthatatlan egy-egy korszak eszmerendszerétől. A politikai irányváltások, a közélet változásai mindenkor leolvashatók egy-egy település utcanévrendszerén. Kecskeméten is nyomon követhető mindez. A tanulmányban vizsgált bő 150 évben – 1850 és 2004 között – a város névkincse több metamorfózison ment át, s ezek hátterében többnyire egy-egy társadalmi csoport eszmerendszere húzódott meg. A természetes névadással 1850 előtt keletkezett közterületi nevek az egyre tudatosabb és erőszakosabb beavatkozások eredményeként fokozatosan háttérbe szorultak, az utcanévrendszerben a mindenkori politikai érdekek tükröződtek. Ezzel párhuzamosan egyre inkább felerősödött az ellentáborba tartozók passzív, majd cselekvő tiltakozása – ennek dokumentumaiból ad ízelítőt a sajtómelléklet.

Az eszmei értékváltozás maga után vonta az utcanevek fajtáinak, szófaji jellegének megváltozását is. Az 1860-as években kezdett divatba jönni az emlékéllítő névtípus, a XIX–XX. század fordulóján ennek értelmében megszaporodtak a személynévi eredetű közterületi elnevezések. Ezek egy ideig még motiváltak voltak, tehát a helyhez kötődő személyeket tisztelte meg a város ily módon. Később azonban már az országos politika szolgálatában, akár motiválatlanul is felvállalták ezt a szerepet. Talán ennek következménye az, hogy időnként még a valóban tájékoztató funkciójú *út* utótagú nevekre is az átpolitizálódás gyanújának árnyéka esett.

Az ezredfordulón új fordulatot vettek az utcanévadási szokások. Igaz, hogy az 1992-es, 1993-as, két ütemben lezajlott utcanévreform még egy politikai szervezet – az MDF – irányításával történt, de a kizárólagos politikai indítékokon felülemelkedve, várostörténeti és -szerkezeti szempontok figyelembevételével. Az ezt követő évek névadásában már a helyi természeti környezet, a városrészi jelleg, a hagyományörzés a meghatározó. Ám a „természetközelinek” tűnő nevekre is vigyázni kell, mert az ilyen mesterkélt, szépelt elnevezések, mint pl. *Tücsök* és *Bogár*, *Holdfény* és *Napfény*, *Sellő* és *Pálma*, *Orchidea* és *Gyöngyház* semmivel sem jobbak, mint az aktuális politikai üzenetet hordozók, hiszen idegenek a város szellemétől.

Ma sem könnyű tehát az utcanévadás. De a társadalmi kontroll kiszélesedésével, a média szerepének felerősödésével mégis elérhető, hogy a mai kornak megfelelő, a város arculatát kifejező névrendszer alakuljon ki, amelyben a hagyománytiszteleté, a józan észé, valamint a szépérzéké a főszerep. Kecskemét elindult ezen az úton. És ez az út valóban járható.

BODÓCZKY LÁSZLÓ A MAGYARORSZÁGI ÍTÉLŐTÁBLAI RENDSZER TÖRTÉNETE

Az előadás a magyar bírósági szervezet kialakulásával és fejlődésével foglalkozik. A folyamatot alapvetően a gazdaság fejlődése, az ez alapján kialakult társadalmi rétegződés és ezen rétegek politikai küzdelmei, valamint az ügyek száma alakította és befolyásolta. Áttekinti az államalapítástól napjainkig terjedő időszakban a leglényegesebb változásokat.

A középkori Magyarország legfőbb bírói szerve a Királyi Kúria volt, de a 15. századtól – a megszorodott ügyek miatt – szükségessé vált a királyi ítélőtábla létrehozása. A Habsburg-korszakban a 7 személyes tábla emelkedett az első helyre és 1723-ban felállították a kerületi táblákat. Az 1848-as áprilisi törvények a központi bírósági szervezetet alapvetően nem érintették. Az abszolútizmusban viszont államosították a jogszolgáltatást, megteremték a bírói szervezet hierarchiáját és a bírói szervezetből kivált ügyészséget.

A kiegyezést követően az 1868. évi LIV. törvénycikk jelentette az új, a közigazgatástól elválasztott bírósági rendszer kialakítását. 1890-ben decentralizálták a királyi ítélőtáblákat és számukat 11-ben állapították meg. 1945-öt követően a megváltozott politikai viszonyok következtében felszámolták a felsőbbbíróságokat és főállamügyészségeket (1950), ezzel több mint 50 évre megszüntetve az ítélőtáblák működését. A rendszerváltás után a bíróságok szervezetét 1997-ben módosította az alkotmány, új bírósági szintként a Legfelsőbb Bíróság és a megyei bíróságok között létrehozta az ítélőtáblákat. Ezzel megjelent az igazságszolgáltatás rendszerében a regionalitás, amely megfelel a magyar bírósági szervezet hagyományainak, és összhangban van az európai gyakorlattal is.

NÁNÁSI LÁSZLÓ
**MAGYARORSZÁG ÜGYÉSZSÉGÉNEK
VÁZLATOS TÖRTÉNETE
A KEZDETEKTŐL 1953-IG**

Magyarországon középkori előzmények alapján, de a francia államügyészség mintájának felhasználásával történt meg 1871–72-ben a modern állami vádhatóság létrehozása. A szervezet három évtizedig a négyszintű bíróságok mellett csak kétszintű volt: a törvényszékek mellett ügyészségek, az ítélőtáblák mellett pedig főügyészségek működtek. 1900-tól a legfőbb bírói szerv, a Kúria mellett Koronaügyészség, a legalsóbb szinten, a járásbíróságok mellett pedig ügyészségi megbízottak működtek. Az egész szervezet az Igazságügyi Minisztérium irányítása alatt állt.

A szervezet feladatkörébe bűnügyi feladatok tartoztak, majd hatásköre kiterjedt néhány magánjogi ügycsoportra is.

Az ügyészség működésére a magyar történelem alakulása mindvégig rányomta a bélyegét: a számos politikai és államrendváltozás eredményeként többször változott az irányítás, a szervezet felhasználása. Az ügyészséget a két világháború alatt, majd az ország szovjetizálása idején a fennálló államrend védelmében használta fel a politikai hatalom.

1953-ban megtörtént egy új, az országgyűlés által választott legfőbb ügyész vezetése alatt álló ügyészi szervezet létrehozása, amely mai napig működik.

PÉTERNÉ FEHÉR MÁRIA
**BETYÁROK KECSKEMÉT KÖRNYÉKÉN
AZ 1848/49. ÉVI SZABADSÁGHARC UTÁN**

A szabadságharc leverése után Magyarországon katonai terror vette kezdetét. A kivégzések, bebörtönzések, a volt honvédeknek a császári hadseregbe való besorozása százezrek felháborodását váltotta ki. Pest megyében is a besorozás helyett sokan a szökést választották. A bujdosó honvédekből, gerillákból, szegénylegényekből helyenként idővel betyár csapatok alakultak.

A nép jó ideig azonosította az üldözött hazafiak sorsát az üldözött gonosztevők sorsával. Ez azonban az 1850-es évek végére megváltozott, Ferenc József 1852. december 8-án kelt rendeletével ugyanis megkegyelmezett a Magyarországon levő katonaszökevényeknek.

A tanulmány a Kecskemét környékén 1849 után előfordult rendszeres tolvajlások, rablások, csapatos garázdálkodások ismertetésén keresztül igyekszik bemutatni a korra jellemző személy- és vagyonbiztonság hiányát. A rablások gyakrabban fordultak elő a városhoz tartozó pusztákon lévő tanyákon, mint a városban, ahol a lakók maguk is kötelezve voltak az örökösre. A pusztákon nehezebb volt megszervezni a vagyonvédelmet. A helyismerettel rendelkező városi pusztázó hadnagyokat az önkényuralom kormányzata leváltotta, helyettük létrehozta – a nagyrészt idegekből álló – csendőrséget. Az elszaporodott rablások megfékezésére előbb katonai rögtönítélő bíróságot, majd 1854-től polgári rögtönítélő bíróságokat állított fel.

Az 50-es évek végére ennek ellenére elszaporodtak a lopások, marharablások, s az úton levők fosztogatása. Levéltári források alapján ismerteti a tanulmány a feltárt bűneseteket. Polgármesteri jelentés 1856-ban 129 egyén „felügyelet alá” vételét javasolta a szolgabírónak. A hatóságok azonban nem tudtak gátat vetni a garázdálkodásoknak, hiába engedélyezték újra a pusztázó fegyveres lovas örök működését.

Az 1860-as évek elejére a közbiztonság országszerte kritikus állapotot ért el. A helyzetet nehezítette, hogy az 1863-as aszály miatt inség uralkodott a vidéken, 1866-ban fagy vitte el a gabonát és a szőlőtermést. A munkalehetőség csökkent, sokan választották a csavargó életet. Sok megye, város kérte a rögtönbíráskodás fenn tartását. Kecskemét város törvényszékét 1862. december 1-jétől ruházták fel fenyítő hatósági joggal, s ezzel élve a rögtönbíráskodás jogát is kérelmezte. A kezdetben kisebb lopásokat elkövetők, rövid – de súlyos – büntetésük letöltése után már csapatba összeállva követtek el nagyobb szabású, nagyobb kárértékű rablásokat. A 60-as években gyakori volt a postakocsik kirablása. Sok bűntényre azonban nem derült rögtön fény. Kecskemét pandúrjai kevesen voltak a város kiterjedt pusztáihoz képest.

A kiegyezésig nem sikerült felszámolni az idegen kormányzatnak, de a magyar vármegyéknek sem a „betyár-világot” az Alföldön. 1869. január 4-én az ügy megoldására kormánybiztost neveztek ki. Feladata lett az Alföldön – Kecskemét területén – is a közbiztonság helyreállítása, a bűnösök kézrekerítése, a megoldatlan bűnügyek felderítése. A kormánybiztos a városi tisztiügyésszel állt hivatalos kapcsolatban, tőle kérte a jelentéseket, tanúkihallgatásokat, a vádlottak Szegedre küldését. Az 1853–1870 között elkövetett 52 rablási eset iratait kérte. Nem csak nagyobb méretű rablógyilkossági, rablási eseteket igyekezett felkutatni, kisebb lopások is szerepeltek a megoldandó ügyek listáján. 1869 márciusában már 12 rablási, rablógyilkossági esetet sikerült kinyomozni. A Pest Megyei Törvényszék a kecskeméti bűnbandák tárgyalását 1871 júliusában kezdte meg, ítéletet azonban a Kecskemétre kiszállt aradi törvényszék hozott. A tárgyalás 1872. augusztus 23-án kezdődött, és szeptember 21-én ítéletet hirdettek. A nagyobb bűnbandák – tagjai között szerepeltek: Tükör Gubicza József, Muzslai János, Bajdor János, Füles Faragó József, Bognád bicskai József stb. – egymás után kerültek sorra. A bírói testület 83 bűnügyet tárgyalt, melynek 30 vádlottja volt – 50 betyár időközben elhalt.

A tanulmány nem vizsgálta a törvényszék periratait, a városi közigazgatási, tisztiügyészi iratok, jelentések alapján igyekezett képet adni a Kecskemét környékén tevékenykedett rablócsapatok garázdálkodásairól.

Egy újabb feldolgozás feladata lehetne a periratokban szereplő bűnesetek bemutatása, értékelése.

NÁNÁSI LÁSZLÓ
**AZ ÁLLAMI IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS
KEZDETEI KECSKEMÉTEN (1851–1861)**

Az 1848–49-es szabadságharc leverése után a győztes Habsburg-hatalom az addigi alkotmányos rendet félresöpörve megkezdte az ország modernizálását: ennek során megtörtént az igazságszolgáltatás és közigazgatás elválasztása, a jogszolgál-

tatás államosítása, a vádhatóság külön szervezetbe foglalása. A bírósági szervezés során a népesség számára, a települési viszonyokra, s a közigazgatási beosztással való összhangra voltak figyelemmel.

Ekkor került kialakításra Pest-Solt megye, amelynek a székhelye Kecskemét lett. A város igazságszolgáltatási központtá is vált, ahol kezdetben önálló járásbíró-ságot, majd 1854-től megyei törvényszéket állítottak fel. Az új szervezetben állam-ügyészség is működött.

Az új igazságügyi hatóságok kodifikált joganyag alapján, és korábban nem ismert szoros hivatali rend és fegyelem mellett tevékenykedtek. A modernizációnak és az illegitimitásnak az ütközését a magyar közélet nem fogadta el: ennek eredményeként 1861-ben a politikai viszonyok változásával meg is szűnt az az igazságszolgáltatási szervezet, amelyet néhány év elteltével, a kiegyezés után immár alkotmányos viszonyok között alkottak meg újra.

TÁNCZOS-SZABÓ ÁGOTA NÉPBÍRÓSÁGOK MŰKÖDÉSE A MAI BÁCS-KISKUN MEGYE TERÜLETÉN 1945 ÉS 1948 KÖZÖTT

A háborús számonkérést bonyolító népbíróságok 1948–1950. folyamán országsszerte megszűntek. A bajai és a kalocsai szervek felszámolása a 3800/1948 IM. sz. (január 14-i) rendelethez köthető. A megszűnt népbíróságok iratait és félben maradt ügyeit a még működő népbíróságok vették át, 1951. január 1-jétől pedig már a területileg illetékes megyei bíróságok ítéleztek a háborús és népellenes bűnügyekben. A Kecskeméti Népbíróság 1948. október 12-én tárgyalta utoljára. A helyi újság a következőképp mérlegelte a népbírósági tanácsok négyévi munkáját: *„óriási munkát végeztek, feladatuk nem volt könnyű, annyi azonban bizonyos, hogy jó munkát végeztek”*.

A kortársak véleménye nem volt ennyire egyöntetű és pozitív magyarországi népbíróságok működésének megítélésében. Bár létrejöttüket, a legális mederbe terelt megtorlást sokan történelmi szükségszerűségként értékelték, tevékenységüket gyakran érte kritika. Főleg a Kisgazdapárt részéről, mely szerint az MKP által befolyásolt bíróságok inkább rombolták, mint építették a demokráciát. Egy egykori népbírósági tanácsjegyző visszaemlékezésében azt írja: *„minden rendes ember, aki csak tehette, kikerülte a népbírósági tárgyalásoknak még a tájékát is.”* Az újabb történelmi irodalmak szintén azt a tényt emelik ki, hogy a népbíróság intézménye a hatalom megragadásának, az ellenfelek eltávolításának egyik eszközévé vált a kommunista párt kezében, s az első lépés volt az ún. szocialista bíróságok szervezése felé. A téma szakértője, Zinner Tibor arra hívja fel a figyelmet, hogy 1946 végére a háborús felelősségre vonás lezárul a népbírósági bíráskodásban, s a konstruált perek időszaka kezdődik meg. A tárgyaló népbíróságok irataiban végzett kutatások alátámasztják ezeket a gondolatokat. A kezdeti időszaktól megfigyelhető a kommunista párt erős befolyásoló szándéka (a tanácsok munkájának akadályozása, népbíróság-ellenes tüntetések); a döntéshozatalban a napi politikai szempontok érvényesülése (kisnyilasok felmentése, részvétel egy nemzeti kisebbség kollektív megbüntetésében); az ítékezésben egyes, a Rákosi-korszak bíráskodásának szellemét idéző jelenségek (kom-

munistaellenes megnyilvánulások büntetése, egyházi személyek meghurcolása). Az igazságszolgáltatás tiszta szándéka elsikkadt, bemocskolódtott a korszak politikai harcainak kereszttüzeiben. A számonkérési folyamat elszabadította a lakosság körében a rosszindulatú vádaskodást, teret adott az egyéni bosszúállásoknak, a politikai rendőrség önkényeskedéseinek, jogsértéseknek; számtalan bűnöst futni hagyott, ugyanakkor számos ártatlan áldozatot is követelt.

GERHARDT RUDOLF–MAČKOVIĆ, STEVAN–MATIJEVIĆ, ZOLNA

ISMERTETŐ

A SZABADKAI TÖRTÉNELMI LEVÉLTÁR BÍRÓSÁGI FONDJAIRÓL

A Szabadkai Történelmi Levéltár illetékességi területe kiterjed Szabadka, Topolya és Kis-Hegyes községek területére (az 1965-ben megszűnt szabadkai járás területe). Az intézmény levéltárosai az őrizetükben, kezelésükben lévő jogszolgáltatási szervek iratait ismertetik, a feudális kori mezőváros (Szent Mária), illetve Szabadka Szabad Királyi Városi Tanácsa, valamint a város és jobbágyfalvai (Csantavér, Bajmok és Sándor) úriszékeitől a XX. századi bíróságokig.

A Szabadkai Városi Törvényszék majdnem hiánytalanul meglévő 1861–1871 közötti levéltári anyaga peres, peren kívüli és büntetőügyek iratait, végrendeleteket, szóbeli és sommás pereket tartalmaz. Az 1869. évi IV. tc. értelmében a törvényhatósági önkormányzattól független, kinevezésen alapuló igazságügyi szervezet jött létre.

A Szabadkai Királyi Törvényszék (1872–1944) több mint 200 ifm anyagában úrbéri, polgári, büntetőperek iratait, telekkönyvi, hagyatéki, csődbírósági iratokat találunk. A Szabadkai Járásbíróság (1850–1860, ill. 1890-től), és a Topolyai Járásbíróság (1872-től) irataiban általános, elnöki, polgári peres illetve csődiratok mellett hagyatéki iratokat is őriznek.

Az állami ügyészségek iratai Szabadkának csak 1919-től vannak meg, Topolyáról nem kerültek ilyen jellegű iratanyagok a levéltárba. Az 1874-ben létrehozott közjegyzők irataiból Topolyáról 1895–1944-ig terjedő időszakból kilenc közjegyzőtől maradtak iratok, illetékességük kiterjedt Topolya, Bajsa, Csantavér, Bácsfeketehegy, Szeghegy, Kishegyes, Pacsér és Ómoravica települések területére. A Szabadkán tevékenykedő közjegyzőktől (közülük csupán kettőtől) került levéltárba a két világháború közötti időszakból 1-1 ügykönyv.

A Szabadkai Történelmi Levéltárban 34 bírósági fond található, 576,33 ifm terjedelemben, ez a levéltárban őrzött összes irat 12,7%-át jelenti. A Szabadka Város Tanácsának feudális kori anyagában lévő jogszolgáltatási iratok sorozata („iur”) 84,40 ifm, a négy úriszék iratai pedig 4,20 ifm-t tesznek ki. A levéltár nyilvántartásában a XIX. század második felétől 1959-ig kilenc járásbírósági fond (197,13 ifm), öt törvényszéki/kerületi bírósági (256,74 ifm), három ügyészségi (2,62 ifm), tizenegy közjegyzői (5,79 ifm) és egy cégbírósági (1945–1974) fond (25,45 ifm) van.

SUMMARIES

TIBOR IVÁNYOSI-SZABÓ
THE ECONOMIC AND SOCIAL RISING
OF A PEASANT FAMILY

The more or less free peasantry became a considerable stratum within the Hungarian agrarian society in the preceding centuries of civil revolution. Among them were the farmers of towns, redeemed from their landlord, and partly civilians of the most developed and populous so-called patented market-towns. Very likely the small number of written materials is the cause of that only a few people were studying the past of free peasantry, while the history of the much smaller heyducks and Jazygian-Cumanians has a very considerable bibliography. Although the real spark-plugs of economic, social and cultural life in our very populous agrarian cities were some dozen famous families for centuries, there are hardly any studies about these families' forming, farming and their role in the settlement's public life.

The Ladányi family was well known in Kecskemét for centuries, and some prominent figures of the family deserved to be in some kind of higher function, but they weren't among the most famous and influential families at all. However, I undertook to explore their past because I noticed that Pál Ladányi, who settled down in the city just at the end of the XVII. century, started from a humble level, and his descendants grew wealthy with an undiminished energy and then got among the richest families of the city, finally acquiring nobility too. Through their history we can get to know the possibilities of free peasantry's development on the Great Hungarian Plain, the sources of pecuniary accumulation and the way of getting to public life as well.

The lesson is that, despite the ruin of peasant and intellectual families' documents, we can find a way to explore the past of families with more moderate means. We may explore even more prominent families' past by the help of wills, various registers, administrative files and individual's documents, survived in market-town and town archives. We can get to know the life of the family's individuals and keep an eye on their social rising from the first part of the study. The following chapters explore the process of their wealth growing.

Through the official registers and family's records we could find a way to show the city's initially poorer then wealthy families' two-centurial practice of cultivation and livestock-farming in detail. The history of Ladányi family also shows us that wealthy peasantry and intellectuals (horatiores) found the way to grow their wealth in agricultural processing industry and occasionally in money lending too.

This family's history convinces us that work, saving and family's unity are among the most important values in the society of free peasantry. As they formed mostly the local 'nominal' nobility and frequently married with this class, the mentality of the latter one adjusted to theirs.

ATTILA SZABÓ
THE SOCAGE RELATIONS OF SOLT REGION
IN THE 18–19 CENTURY

The area, lying among the Danube river, the settlements of Little Cumania and the land of the archbishop of Kalocsa, had typical socage status and free peasant privity as well. After the Urbarium of Maria Theresa the villages and market-towns mostly continued to have their land on basis of the contract (and the imposed prize in it) they made with their landlord. They hardly fulfill any work and used their borderland in absence of manor. Impoverished people had already lived in this region in the time of socage settlement, and the unit of land held by serf families was extremely small. The land breaking up into little pieces and the serfs declining into the rank of villeins were continuous until 1848 (the villein is a serf who hasn't got any kind of land). In the meantime we can find a number of examples (in Szalkszentmárton, Kiskőrös, Apostag, Vadkert) for the extending of land held by socage. In Akasztó and Apostag the out of tenement stock of the villeins increased. The landlords of Vadkert, Akasztó, Ordas, Dunavecse set up a claim for socage services that resulted in long suits. However, in some places (Ordas, Kiskőrös, Apostag) the whole or a part of the population, who had socage obligation before, redeemed himself by manumission compensation. In Pataj, Dunaegyháza, Kisharta, Kiskőrös the selling of manors had already started before the emancipation of serfs.

TIBOR IVÁNYOSI-SZABÓ
FUNCTIONAL AND ORGANIZATIONAL
STATUTES OF KECSKEMÉT

Although it was made two elaborations about the history of public administration of Kecskemét in the recent decades, a really painstaking and comprehensive one is keeping us waiting. This situation has been tried to help by the volume that involves the statutes of the city, made in the preceding period of the civil revolution, and by this publication of source materials that also documents the final stage of a long process.

In Kecskemét, as in most Hungarian cities, the early breaking of social and economic development caused intense social conflicts and helped the development and strengthening of an antidemocratic system. Therefor the serious economic and social tension, that was also palpable during the preceding centuries, was getting even more stronger in the XVIII–XIX century. The emphasizing of a more and more limited social group's interests during statute making and the abuses of official power, the interweaving of influential families and the corruption, caused by this, grew in such a considerable measure that a serious movement was started again against it in the city. Even if the functional and organizational statutes, published in this volume, didn't provide the development of the frame of democracy, it undisputably enlarged the possibility of self-governism and partly helped to pave the way for civil administration.

NORBERTA V. SÁGI
THE FORMING AND FUNCTION OF SMALL-GARDEN
ASSOCIATION OF KECSKEMÉT (1917–1931)

The contemporary importance of small-gardens is indisputable. Tenants of the parcels were town-dwellers who lived under bad conditions and didn't have landed property. The management of Small-Garden Association tried to get as many land from the city as could satisfy the arising demands. By this it provided help for 700-1000 families who could not or just partly maintain their food requirements.

The city had been fulfilling the Association's request as long as it could see the point of it, namely, until the Association had really helped the dwellers' living. But at the end of the 1920s, when wages were rising, owing to the conjuncture, and the livelihood became generally easier, there was no reason to support the organization any more. On the other hand we mustn't ignore the fact that the preferential leasing of land had already run against the city's interest at this time. As in Germany where they wound up the „poorgardens” when land prices rose and rather supported the needy with money, Kecskemét also denounced the lease contracts of the association as land became more valuable.

ERZSÉBET ERDÉLYI
THE SPREADING OF POLITICAL MATTER
IN THE STREET NAMES OF KECSKEMÉT

The official naming of streets and the using of these names are outgrowths of important social phenomena, hence they're inseparable from the ideology of a certain period. The political reversing and changing of public life always can be seen on the street names of a settlement. In the analysed roughly 150 years, between 1850 and 2004, the collection of street names underwent more metamorphoses, and mostly there was the ideology of a social group in the background of a transformation. The name of public domains, came into being by natural naming before 1850, was gradually pushed into the background as result of the more and more deliberate and aggressive interventions, and the actual political interest was reflected in the street naming system.

Street naming as a memorial started to come into fashion in the 1860s, therefore the name of public domains, coming from personal names, increased at turn of the XIX–XX century. It was still motivated for a short time: the city honoured the persons in this way who were related to the place. But later, serving the national politics, they were allowed to gave these names unmotivatedly. Maybe the suspicion that the really informative names with út (road) compound were also politicized is the result of all this.

At turn of the millennium a new practice started in street naming, but it was done by surmounting the political interests and considering the structural standpoints. In street naming of the succeeding period the determinants have been the local environment, the character of the district and traditionalism. However, we have to be careful, because such sophisticated and strutting street names like Tücsök

és Bogár (Cricket and Beetle), Holdfény és Napfény (Moonlight and Sunshine), Sellő és Pálma (Mermaid and Palm) or Orchidea és Gyöngyház (Orchid and Nacre) are not a bit better than those carrying political messages, for they are foreign to the city's mentality.

So the street naming isn't easy even now. Yet the development of a name system that reflects the city's aspect and is suitable for our age is realizable by increasing the social control and strengthening the role of media. In this city the main principle would be the traditionalism, the common sense and aestheticism. Kecskemét set off on this way and this way is really workable.

LÁSZLÓ BODÓCZKY

THE SYSTEM OF HUNGARIAN COURT OF APPEAL

This study is about the development of Hungarian judicial organization. The process was essentially formed and influenced by the development of economy, the social stratification based on the former one, the political struggles of these strata and by the number of cases. It's surveyed the most important changings in the period from the Foundation of State to our days.

The highest judicial organ of medieval Hungary was the King's Court, but from the XV. century, as the cases increased, the establishment of Royal Court of Appeal was necessary. The seven-membered Court of Appeal got to the first place in the Habsburg period and district courts were established in 1723. The Acts of April in 1848 didn't touch the central judicial organization essentially. However, the jurisdiction was taken into public ownership in the time of the Absolutism, the hierarchy of judicial organization was established and the Prosecution was parted from it.

After the Compromise the LIV. provision of 1868 signed the establish of a new court system that was separated from public administration. The Royal Courts of Appeal were decentralized in 1890 and their number was fixed in seven. In 1950, as a consequence of the changed political situation, the superior courts and the Chief Public Prosecutor's Office were wound up, by which the Court of Appeal's work was ceased for more than 50 years. After the democratic transformation the constitution modified the organization of courts in 1997 and established the Court of Appeal as a new instance between the Supreme Court and the county courts. By this the regionalism appeared in the system of jurisdiction, which suits the tradition of Hungarian judicial establishment and it is also in harmony with the European practice.

LÁSZLÓ NÁNÁSI

BRIEF HISTORY OF THE HUNGARIAN PROSECUTION FROM THE OUTSET TO 1953

In 1871–72 the modern Hungarian Prosecution was established on basis of medieval precedents, but by using the sample of French public prosecutor's office. The organization had only two instances for 3 decades in contrast with the four-

instance courts: prosecutions were functioning beside law-courts and attorney general's offices beside Courts of Appeal. From 1900 the highest judicial organ is the Attorney General's office in addition to the Supreme Court, and attorney's delegate was functioning beside the district court on the lowest instance. This whole organization was under direction of the Ministry of Justice.

The organization had had criminal cases mainly, but later some cases of civil law were within its competence too.

History had always an impact on the functioning of Prosecution: as the political and social system, so the directing and using of the organization changed repeatedly. The political power used the Prosecution to save the system during the two world war and the sovjet occupation.

In 1953 it was established a new attorney's organization, directed by the general attorney (who was elected by the parliament), and it has been working to this day.

MÁRIA PÉTERNÉ FEHÉR
OUTLAWS IN THE NEIGHBOURHOOD OF KECSKEMÉT
AFTER THE WAR OF INDEPENDENCE IN 1848–49

In spite of the fact that the historical researches make the reader understand the real historical background and characteristic of outlaw's world more and more, the romantic judgement of outlaws' life is still alive nowadays. The writer of this study reconstructed the events and characters of outlaw's world by the help of historical bibliography and archival sources. The author has denied the idyllic approach of outlaw's world and made the reasons known that led to the 'outlaw phenomenon'.

The outlaw's world of the period after 1849 developed as a consequence of the political-social cataclysm that followed the suppressing of war of independence, and for a short term it also established a kind of social tolerance with outlaws. However, as robberies increased by the rapid worsening of economic situation and public security, so the social tolerance decreased. The last part of the study is to show the co-operation of the government, the county and the city that led finally to the liquidating of outlaw's world in Kecskemét and on territory of the Great Hungarian Plain.

LÁSZLÓ NÁNÁSI
THE OUTSET OF PUBLIC JURISDICTION IN KECSKEMÉT
(1851–1861)

After suppressing the war of independence in 1848–49 the triumphant Habsburg power began to modernize the country by sweeping the constitutional principles away: the jurisdiction and public administration were separated and the former one was taken into public ownership; the Prosecution was separated into a different organization. During the forming of court system they were paying attention to the population statistics, the situation of settlements and that to be in harmony with the administrative arrangement.

Pest-Solt county was established this time and Kecskemét became the centre of that. It became a jurisdictional centre as well, where independent district-court was established at first, then county court of law from 1854. Public prosecutor's office was also functioning in the new organization.

The new authorities of justice were working on the basis of codified law materials and in accordance with the earlier unknown official order and discipline. The Hungarian public life rejected the conflict of modernization and illegitimacy: in 1861, as the political situation changed the jurisdictional organization was wound up indeed, as a consequence of this conflict. Few years later, after the Compromise of 1867, it was refounded in a constitutional situation.

ÁGOTA TÁNCZOS-SZABÓ
**THE FUNCTIONING OF PEOPLE'S COURT
ON THE TERRITORY OF BACS-KISKUN COUNTY
BETWEEN 1945 AND 1948**

People's courts that carried out the impeachings after the War were wound up throughout the country between 1948–50. The liquidating of organs of Baja and Kalocsa is connected to the order of Ministry of Justice on January 12, 1948. The documents and unfinished cases of liquidated people's courts were taken over by functioning ones, and from January 1, 1951, the county courts of competent jurisdiction were judging in cases of war crimes and crimes against the people. The people's court of Kecskemét heard a case last on October 12, 1948.

The contemporaries' view about the functioning of people's courts in Hungary was not positive and uniform. Though their establishment, the legalized retaliation, was considered as a historical necessity, their activity was criticized frequently. Mostly the Smallholder Party criticized them, they said that the courts, influenced by the Hungarian Communist Party, had rather undermined than established democracy. The recent bibliographies emphasize also the fact that the institution of people's court had served as a device for the Communist Party to gain power and remove opponents, and it was the first step toward the forming of *socialist courts*. By the end of 1946 the impeachments of people's courts were over and the time of constructed suits started. The communist party's intention to gain influence, the prevailing of daily political considerations in decision-making (acquitting of the Arrow Cross' smaller members, taking part in the collective punishment of a national minority) and certain phenomena in jurisdiction, waking memories of the era of Rákosi (punishing of anticommunist manifestations, slandering of church personalities), are observable from the outset. The pure aims of jurisdiction got lost and stained in political battles of the period. Malicious accusations, private vengeance, arbitrariness of the political police and infringement of rights started by the impeaching process. It let countless guiltyies run, while demanded a lot of innocent victims.

**RUDOLF GERHARDT–STEVAN MAČKOVIĆ–ZOLNA MATIJEVIĆ
REVIEW OF JUDICIAL FONDS OF THE HISTORICAL
ARCHIVES OF SZABADKA**

The competence of Historical Archives in Szabadka includes the territory of Szabadka, Topolya and Kis-Hegyesház townships (namely the territory of Szabadka district which was wound up in 1965). The archivists of the institution have shown the documents of jurisdiction's organs, cared and protected by them, from the council of Szent Mária market-town (belonging to the period of feudalism) and Szabadka free royal town, and from the town's and its villain village's (Csantavér, Bajmok és Sándor) manorial courts to courts of the XX. century.

The almost complete material of Town Law-court of Szabadka's archives from 1861 to 1871 contains documents of extrajudicial, legal and criminal proceedings, wills, verbal and summary proceedings. We can find documents of civil and criminal actions, land registers, bequests and bankruptcy proceedings among the more than 200 running metres material of Royal Lawcourt of Szabadka from 1872 to 1944. Documents of general, presidential and civil actions and bankruptcy proceedings are being preserved beside documents of bequests in the archives of district-court of Szabadka. Documents of public prosecutor offices in Szabadka can be found from 1919. Notaries' documents of Topolya were got into the archives from the period between 1895 and 1944 (this office was functioning from 1874).

34 judicial fonds, in the extent of 576.33 running metres, can be found in the Historical Archives of Szabadka, namely, 12.7 percent of all the documents that are being preserved in the archives.

TARTALOM

TANULMÁNYOK	5
IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR EGY PARASZTCSALÁD GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI EMELKEDÉSE. A KECSKEMÉTI LADÁNYIAK (1648–1853).....	7
SZABÓ ATTILA SOLT VIDÉKÉNEK ÚRBÉRI VISZONYAI A 18–19. SZÁZADBAN	117
IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR KECSKEMÉT VÁROS SZERVEZETI ÉS MŰKÖDÉSI SZABÁLYZATA.....	133
V. SÁGI NORBERTA A KECSKEMÉTI KISKERT SZÖVETSÉG MEGALAKULÁSA ÉS MŰKÖDÉSE (1917–1931).....	157
ERDÉLYI ERZSÉBET A POLITIKUM TÉRHÓDÍTÁSA A KECSKEMÉTI UTCANEVEKBEN	177
ELŐADÁSOK	255
BODÓCZKY LÁSZLÓ A MAGYARORSZÁGI ÍTÉLŐTÁBLAI RENDSZER TÖRTÉNETE.....	257
NÁNÁSI LÁSZLÓ MAGYARORSZÁG ÜGYÉSZSÉGÉNEK VÁZLATOS TÖRTÉNETE A KEZDETEKTŐL 1953-IG	265
PÉTERNÉ FEHÉR MÁRIA BETYÁROK KECSKEMÉT KÖRNYÉKÉN AZ 1848/49. ÉVI SZABADSÁGHARC UTÁN	277
NÁNÁSI LÁSZLÓ AZ ÁLLAMI IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS KEZDETEI KECSKEMÉTEN (1851–1861)	301
TÁNCZOS-SZABÓ ÁGOTA NÉPBÍRÓSÁGOK MŰKÖDÉSE A MAI BÁCS-KISKUN MEGYE TERÜLETÉN 1945 ÉS 1948 KÖZÖTT.....	315
GERHARDT RUDOLF–MAČKOVIĆ, STEVAN–MATIJEVIĆ, ZOLNA ISMERTETŐ A SZABADKAI TÖRTÉNELMI LEVÉLTÁR BÍRÓSÁGI FONDJAIRÓL	333

REPERTÓRIUM	345
TERENYI ÉVA BÁCS-KISKUN MEGYE MÚLTJÁBÓL. LEVÉLTÁRI ÉVKÖNYV 1–19. REPERTÓRIUMA	347
ÖSSZEFOGLALÓK	375

CONTENTS

STUDIES	5
TIBOR IVÁNYOSI-SZABÓ THE ECONOMIC AND SOCIAL RISING OF A PEASANT FAMILY.....	7
ATTILA SZABÓ THE SOCAGE RELATIONS OF SOLT REGION IN THE 18–19 CENTURY	117
TIBOR IVÁNYOSI-SZABÓ FUNCTIONAL AND ORGANIZATIONAL STATUTES OF KECSKEMÉT	133
NORBERTA V. SÁGI THE FORMING AND FUNCTION OF SMALL-GARDEN ASSOCIATION OF KECSKEMÉT (1917–1931).....	157
ERZSÉBET ERDÉLYI THE SPREADING OF POLITICAL MATTER IN THE STREET NAMES OF KECSKEMÉT.....	177
PRESENTATIONS	255
LÁSZLÓ BODÓCZKY THE SYSTEM OF HUNGARIAN COURT OF APPEAL.....	257
LÁSZLÓ NÁNÁSI BRIEF HISTORY OF THE HUNGARIAN PROSECUTION FROM THE OUTSET TO 1953	265
MÁRIA PÉTERNÉ FEHÉR OUTLAWS IN THE NEIGHBOURHOOD OF KECSKEMÉT AFTER THE WAR OF INDEPENDENCE IN 1948–49	277
LÁSZLÓ NÁNÁSI THE OUTSET OF PUBLIC JURISDICTION IN KECSKEMÉT (1851–1861)	301
ÁGOTA TÁNCZOS-SZABÓ THE FUNCTIONING OF PEOPLE’S COURT ON THE TERRITORY OF BACS-KISKUN COUNTY BETWEEN 1945 AND 1948	315
RUDOLF GERHARDT– STEVAN MAČKOVIĆ– ZOLNA MATIJEVIĆ REVIEW OF JUDICIAL FONDS OF THE HISTORICAL ARCHIVES OF SZABADKA	333

REPERTORY	345
ÉVA TERENYI FROM THE PAST OF BÁCS-KISKUN COUNTY. REPERTORY OF ARCHIVE ANALES. VOLUME 1–19.....	347
SUMMARIES	387

Nyomdai munkálatok:
ADRIA-PRINT
Nyomdaipari Szolgáltató és Kereskedelmi Kft.
6000 Kecskemét, Külső-Szegedi út 136.
Készült: 300 példányban

